

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 25

Sayı / Issue: 1

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Ocak-31 Mart 2023 / 1 January-31 March 2023

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 25

Sayı / Issue: 1

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Ocak-31 Mart 2023 / 1 January-31 March 2023

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Cilt: 25 Sayı: 1 Yıl: 2023

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Asuman ALTAY

Sorumlu Müdür : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editörler : Prof. Dr. Asuman ALTAY
Doç. Dr. Levent YILMAZ
Prof. Dr. Olca SURGEVİL DALKILIÇ

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca,İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Ulakbim (Dergi Park) Online Yayın Tarihi : 15.03.2023

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbdergi@deu.edu.tr

Sekreter & Dizgi : Arş. Gör. Emine Betül Gökteş

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

© Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL

SCIENCES Volume: 25 Issue: 1 Year: 2023

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Prof. Dr. Asuman ALTAY, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editors : Prof. Dr. Asuman ALTAY
Assoc. Prof. Dr. Levent YILMAZ
Prof. Dr. Olca SURGEVİL DALKILIÇ

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Ulakbim Online Date of Issue : 15.03.2023

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY
Tel: +90 (232) 301 87 60
Fax: +90 (232) 453 02 66
E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

Secretary & typesetting : Research Assistant Emine Betül Gökteş

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors.
The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Hakemli Dergi

Cilt: 25 Sayı: 1 Yıl: 2023

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar NART - Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

ALAN EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Murat AYDOĞDU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz SANCAKDAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mübeccel Banu DURUKAN SALI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Erdem ÖZGÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Nilfen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay DİRİK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan ODAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Çağnur BALSARI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Reşat Levent AYSEVER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş Ali DEVECİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Berna KIRKULAK ULUDAĞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülizar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak KÖSEOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal
Vol: 25 Issue: 1 Year: 2023

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Serdar NART - Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik University
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Murat AYDOĞDU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Oğuz SANCAKDAR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mübeccel Banu DURUKAN SALI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa Erdem ÖZGÜR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Nilsen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gülay DİRİK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Serkan ODAMAN	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Çağnur BALSARI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Reşat Levent AYSEVER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Durmuş Ali DEVECİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Berna KIRKULAK ULUDAĞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gülüzar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül University
Dr. Öğr. Üyesi Burak KÖSEOĞLU	Dokuz Eylül University

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

Cilt/Volume: 25 Sayı/Issue: 1

01 Ocak - 31 Mart 2023 / 01 January - 31 March 2023

İÇİNDEKİLER/CONTENT

	SAYFA/PAGE
İKTİSAT TARİHİ	
İSTANBUL'DA HAVAGAZI VE MİLLİLEŞTİRME SONRASI EKONOMİK TARİHİ (1945-1967) <i>AIR GAS IN ISTANBUL AND THE ECONOMIC HISTORY AFTER NATIONALIZATION (1945-1967)</i> Murat ARISAL	1-27
İLETİŞİM ÇALIŞMALARI	
OYUNCU DENEYİMLERİ ÜZERİNDEN OYUN BAĞIMLILIĞI VE MOTİVASYONUNU TARTIŞMAK <i>DISCUSSING GAME ADDICTION AND MOTIVATION THROUGH GAMER EXPERIENCES</i> Zeynep ÖZARSLAN, Berru PERDAHCI	28-60
GÜNDEM BELİRLEME VE ÇERÇEVELEME TEORİLERİ BAĞLAMINDA TASS VE UKRİNFORM HABER AJANSLARININ RUSYA-UKRAYNA SAVAŞ SUNUMLARININ İNCELENMESİ <i>EXAMINATION OF RUSSIA-UKRAINE WAR PRESENTATIONS OF TASS AND UKRINFORM NEWS AGENCIES IN THE CONTEXT OF AGENDA SETTING AND FRAMING THEORIES</i> Emircan TOKGÖZ, Nural İMİK TANYILDIZI	61-92
KALİTE YÖNETİMİ	
KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERDE ISO 9001:2015 KALİTE YÖNETİM SİSTEMİ UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: KAYSERİ İLİ ÖRNEĞİ <i>EVALUATION OF ISO 9001:2015 QUALITY MANAGEMENT SYSTEM PRACTICES IN SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES</i> Aysun KAPUCUGİL İKİZ, Fırat DÖNEN	93-133
KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT	
EZRA POUND AND A. H. TANPINAR: TWO MODES OF AUTHENTICITY IN MODERNIST WORLD LITERATURE <i>EZRA POUND VE A. H. TANPINAR: MODERNİST DÜNYA EDEBİYATINDA İKİ OTANTİKLİK BİÇİMİ</i> Serhat UYURKULAK	134-150
MİKRO İKTİSAT	
TÜKETİMDE TOPLUMSAL CİNSİYET: KÜRESEL BİR SALGIN (COVID-19) SONRASI YAŞANAN DEĞİŞİMLER <i>GENDER IN CONSUMPTION: THE CHANGE AFTER A GLOBAL OUTBREAK (COVID-19)</i> Görkem YILDIRIM, Filiz DAŞKIRAN	151-186
NİCEL KARAR YÖNTEMLERİ	
RANKING THE FACTORS AFFECTING THE CHOICE OF CROWDFUNDING WEB SITES WITH ANALYTIC HIERARCHY PROCESS <i>ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ İLE KİTLE FİNANSMANI WEB SİTELERİNİN SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN SIRALANMASI</i> Cem GÜRLER	187-203

ORTAÇAĞ TARİHİ

ENDÜLÜS EMEVÎ HALİFESİ III. ABDURRAHMAN'IN SIMANCAS YENİLGİSİ (939) 204-226
SIMANCAS DEFEAT OF ANDALUSIAN Umayyad Caliph Abdurrahman III (939)
Orhun KÜSKÜ

PSİKOMETRİ

PUANLAYICILAR ARASI UYUMUN FARKLI ÖLÇEKLEME TÜRLERİ, PUANLAYICI SAYISI VE PUANLANAN SAYISI AÇISINDAN İNCELENMESİ 227-245
EXAMINING THE INTERRATER RELIABILITY ACCORDING TO DIFFERENT SCALING TYPES, NUMBER OF Raters AND NUMBER OF RATED SUBJECTS
Yılmaz Orhun GÜRLÜK, Mediha KORKMAZ, Gizem CÖMERT, Ömer Emre Can ALAGÖZ

SİYASAL HAYAT VE KURUMLAR

TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL İKTİDAR KODLARININ DEĞİŞİMİ: MERKEZ-ÇEVRE DİKOTOMİSİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK 246-275
CHANGE OF CULTURAL POWER CODS IN TÜRKİYE: RETHINKING THE CENTER PERIPHERY DICHOTOMY
Emre SAVUT

SOSYAL POLİTİKA

GÖÇMENLERLE ÇALIŞAN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI YETKİLİLERİN SAHA GÖZLEMLERİ: İSTANBUL VE ŞANLIURFA ÖRNEĞİ 276-300
FIELD OBSERVATIONS OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS WORKING WITH MIGRANTS: THE CASE OF ISTANBUL AND SANLIURFA
Fatih KUCUR, Mahmure Nur BAYRAM

SOSYAL PSİKOLOJİ

FELAKET HABERLERİNİ KAYDIRMA ÖLÇEĞİ TÜRKÇE FORMUNUN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI 301-316
THE VALIDITY AND RELIABILITY OF THE TURKISH FORM OF THE DOOMSCROLLING SCALE
Gazanfer ANLI

SOSYOLOJİ

TEZ YAZIMI İÇİN BİR REHBER: ONTOLOJİDEN METODOLOJİYE GENEL BİR BAKIŞ 317-332
A GUIDE TO WRITING THESIS: AN OVERVIEW FROM ONTOLOGY TO METHODOLOGY
Füsün KÖKALAN ÇİMRİN

TEMEL EĞİTİM

AKIL VE ZEKÂ OYUNLARININ OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARIN DİKKAT VE GÖRSEL ALGI DÜZEYLERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ 333-357
INVESTIGATION OF THE EFFECT OF MIND AND INTELLIGENCE GAMES ON PRESCHOOL CHILDREN'S ATTENTION AND VISUAL PERCEPTION LEVELS
Duygu DURULAN, Duriye Esra ANGIN

TURİZM

- DOĞA TEMELLİ TURİZME KATILAN TURİSTLERİN SEYAHAT MOTİVASYONLARINI VE YAŞAM DOYUMLARINI BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA 358-377
A RESEARCH TO DETERMINE TRAVEL MOTIVATIONS AND LIFE SATISFACTION OF TOURISTS PARTICIPATING IN NATURE-BASED TOURISM
Fatih ÇAVUŞOĞLU, Ercan Selim KOLBAKIR

TÜRK DIŞ POLİTİKASI

- GAGAVUZLARIN ANADOLU'YA GÖÇ ETTİRİLMESİNE YÖNELİK TÜRK DİPLOMATLARIN GİRİŞİMLERİ 378-410
(1930-1940)
DEMARCHES OF THE TURKISH DIPLOMATS FOR THE MIGRATION OF THE GAGAUZ PEOPLE TO ANATOLIA (1930-1940)
Ömer BEDİR

YAKINÇAĞ TARİHİ

- THE TRIBE SCHOOL OF ABDULHAMİD II: LOYALTY TO THE OTTOMAN EMPIRE AND THE SULTAN 411-426
II.ABDÜLHAMİD'İN AŞİRET MEKTEPLERİ: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA VE SULTANA SADAKAT
Abdullah EKİNCİ, Serkan ŞENEL
HALİDE EDİB ADIVAR'IN DÜNYASINDAN HAYVANLAR 427-442
ANIMALS FROM THE WORLD OF HALİDE EDİB ADIVAR
Özlem KUTKAN

YENİ TÜRK EDEBİYATI

- JAMES CLARENCE MANGAN'IN TÜRK EDEBİYATI MAKALELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 443-465
A REVIEW OF JAMES CLARENCE MANGAN'S ARTICLES ON TURKISH LITERATURE
Fırat Ender KOÇYİĞİT, Nesrin KARACA

Yayın Geliş Tarihi: 28.01.2023
Yayına Kabul Tarihi: 03.03.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1243901>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 1-27
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

İSTANBUL'DA HAVAGAZI VE MİLLİLEŞTİRME SONRASI EKONOMİK TARİHİ (1945-1967)

Murat ARISAL*

Öz

Dolmabahçe ve Beylerbeyi Saraylarının aydınlatma ve ısınma ihtiyacını karşılamak için kurulan gazhaneler, üretim fazlasını civar semtlerin aydınlatılması için dışarıyla paylaşmışlardır. İstanbul'un havagazı ile aydınlanması böylece başlamış ve sokaklarının umumi aydınlatması ilk olarak havagazı ile mümkün olmuştur. 19. Yüzyılın ortalarında kurulan Dolmabahçe ve Kuzguncuk gazhanelerinin ardından, Yedikule ve Hasanpaşa Gazhaneleri yüzyıl son çeyreğinde hizmete girmiştir. İstanbul'da havagazı kullanımı birçok evreden geçerek bir buçuk asra ulaşan yolculuğunda, abone sayısındaki artış hızı üzerinden en büyük sıçrayışını Hasanpaşa ve Yedikule Gazhanelerinin millileştirdiği 1945 yılı sonrasında gerçekleştirmiş ve 1965'den sonra düşüş eğilimine girmiştir. Çalışma aralığı olarak, havagazı kullanımının yoğun olduğu millileştirme sonrası 1945-1967 yılları arası belirlenmiştir. İşletmenin bu yıllar arası performansı üzerinden, toplumun havagazı tüketimi değerlendirilmiş ve ekonomik olarak gelir-gider dengesi karşılaştırılmıştır. Havagazı işletmesinin kar veya zararı tespit edilerek, nedenlerinin ele alınması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İstanbul, Havagazı, İktisat Tarihi, İETT, Millileştirme, Gazhane.*

AIR GAS IN ISTANBUL AND THE ECONOMIC HISTORY AFTER NATIONALIZATION (1945-1967)

Abstract

Gashanes, which were established to meet the lighting and heating needs of Dolmabahçe and Beylerbeyi Palaces, shared their surplus production with the outside to illuminate the surrounding districts. Thus, the lighting of Istanbul with gas started and the public lighting of its streets was first possible with gas. After the Dolmabahçe and Kuzguncuk gasworks established in the middle of the 19th century, Yedikule and Hasanpaşa Gashouses were put into service in the last quarter of the century. The use of

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Arısal, M. (2023). İstanbul'da havagazı ve millileştirme sonrası ekonomik tarihi (1945-1967). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 1-27.

* Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi/İktisat Sosyolojisi, ORCID: 0000-0003-0276-2925, murat.arisal@marmara.edu.tr.

Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

gas in Istanbul, in its journey that has passed through many stages and reached a century and a half, experienced the biggest leap over the rate of increase in the number of subscribers after 1945, when Hasanpaşa and Yedikule Gasworks were nationalized, and entered a downward trend after 1965. The working range was determined between 1945-1967 after the nationalization, in which the use of coal gas was intense. Over the inter-year performance of the enterprise, the gas consumption of the society has been evaluated and the economic income-expenditure balance has been compared. It is aimed to determine the profit or loss of the gas company and to address the reasons.

Keywords: *Istanbul, Gas, Economic History, IETT, Nationalization, Gasworks.*

GİRİŞ

Geleneksel yöntemlerle yapılan gece aydınlatmasının sona erdiğini gösteren ilk teknolojik hamle, havagazının kullanımının gündelik hayata girmesiyle başlamıştır. Görsel bir şölen olan şehrin ışıkları, kamu güvenliğinin tesisine yardımcı olmanın ötesinde modern yaşama kapı aralamaktadır. Modernleşme çabaları kapsamında önemli bir adım olarak havagazı lambalarının yakılmasıyla sokaklarının aydınlatılmasına başlanmıştır.

1785 tarihinde Philippe Leebon isminde Fransız bir mühendis, ısınma ve aydınlanmada yanar maddelerden daha elverişli bir şekilde yararlanma konusunda çalışmalar yürütmüştür. Odunun ısıtma ve damıtma yoluyla katranını çıkartmış, sonra elde edilen gazı su dolu bir kabın içinden geçirilerek suyun içinde gazı arındırmayı başarmıştır. Elde edilen gazın, ısı lambası denen lambalarda yanmasını sağlamıştır. İngiliz William Murdoch 1812 yılında, odun yerine maden kömürünü yakarak damıtma yöntemiyle daha emniyetli bir gaz elde etmiştir. Üretimini kolaylığı ve aydınlatma seviyesinin gücü sayesinde, kömürden elde edilen havagazının kullanımı hızla yaygınlaşmıştır. Elde edilen havagazı, aydınlatma amacıyla ilk olarak 1813 yılında Londra’da kullanılmış, İngiltere’yi Fransa ve diğer ülkeler takip etmiştir. İstanbul sokaklarının havagazıyla aydınlatılması Londra sokaklarından 43 yıl sonra gerçekleşmiştir (Ergin, 1995, s. 2593).

Galata ve Pera’nın aydınlatılması konusu 1850’lerden itibaren gazete yazılarında gündem olmuştur. Galata ve Pera’nın İngiliz taşra kentlerinden daha zavallı görünümünden kurtulup, fener ve mumlar yerine sokaklarında belirli aralıklarla konulan lambalarla aydınlatılması kamuoyunun beklentileri arasına girmiştir (Akın, 2011, s. 122). Gaz yağı fenerlerinin İstanbul sokaklarında kullanımından kısa bir süre sonra, modern hayatın bir parçası olarak, Beyoğlu sokakları havagazı ile aydınlatılmaya başlanmıştır (İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 1934, s. 3).

Dolmabahçe Sarayı’nın aydınlatılması için kurulan Dolmabahçe Gazhanesinden Galatasaray’a havagazı götürülmesi, 1856 Eylül’ünde Padişah iradesiyle gerçekleşmiştir (Akın, 2011, s. 123). Havagazının Beyoğlu’na

ulaştırılmasıyla birlikte, İstanbul halkının havagazı teknolojisiyle teması başlamış ve günden güne artarak devam etmiştir.

Literatür taramasında, İstanbul'da havagazının geçirdiği süreçler konusunda yapılan yayınların, gazhanelerin tarihsel ve kronolojik evreleriyle sınırlı olduğu görülmüştür. Zekeriya Kurşun ve Ahmet Kavas, "Bir Aydınlanma Aracı Olarak Havagazı" adlı çalışmalarında, havagazının tarihçesi üzerinden kentleşmeye etkisini incelemişlerdir. "Osmanlı Devleti'nin son 70 yılına damgasını vuran havagazı ile aydınlanma konusunun, Türk toplumu için ne ifade ettiği henüz yeteri kadar ortaya konulmuş değildir" sözüyle, konunun henüz yeterli düzeyde çalışılmadığı ve daha fazla akademik çabaya ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır (Kurşun & Kavas, 2007, s. 161).

Sertaç Kayserlioğlu ve Mehmet Mazak, "Osmanlı'dan Günümüze Havagazı" adlı çalışmalarında, tarihsel kronoloji çerçevesinde gazhanelerin kuruluşlarını ve işletme süreçlerini ele almışlardır. İzmir, Şam, Selanik, Edirne ve Beyrut gibi Osmanlı şehirlerinde yürütülen havagazı işletmeleri hakkında da bilgiler içeren eser, daha çok İstanbul'da havagazı konusunu incelemektedir.

Büyükaşkın ve Türkel, "Geçmişten Günümüze Gazometre Yapıları ve Dolmabahçe Gazometresi İçin Olası İşlevlendirme" isimli makalelerinde, gazhane yapılarının mimari fonksiyonlarını incelemiş ve faaliyeti sona eren Dolmabahçe Gazometresinin yeni işlevi hususunda öneriler sunmuşlardır. Sanayi yapılarının mimari kazanımlarla günümüze aktarılmasını, Dolmabahçe Gazometresi özelinde değerlendirilmiştir.

Yapılan çalışmalarda gazhanelerin tarihsel süreçleri üzerinde yeterince durulduğu gözlenmektedir. İstanbul Belediyesi İstatistik Yıllıkları, İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmesi Bütçe ve İşletme Neticeleri, Devlet Planlama Teşkilatı istatistik verileri kullanılarak iktisat tarihi perspektifinden havagazı işletmesinin ekonomik durumu ele alınacaktır.

İstanbul'da 1856 yılında Dolmabahçe Gazhanesiyle başlayan havagazı üretimine, gazhanelerin teknolojilerinin eskimesi, çevre ve işçi sağlığı açısından riskler içermesi nedeniyle 13 Haziran 1993 tarihinde son verilmiştir. Bir buçuk asra yaklaşan bir dönemin ekonomik analizinin, belirlenen bir zaman kesitinde yapılmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir.

Havagazı işletmesinin abone sayılarına bakıldığında, 1945-1965 yılları arasında belirgin bir artış hızı dikkat çekmektedir. Bahsedilen aralıkta gazhanelerin kapasitelerinin güçlendirildiği ve gaz üretim miktarlarının en üst düzeylere ulaştığı görülmektedir. İşletme verileri, 1965 yılı sonrasında bir düşüş trendine girildiğini işaret etmektedir. İşletmenin en yoğun dönemini görebilmek maksadıyla çalışmanın zaman kesiti, 1945-1967 yılları arası olarak belirlenmiştir. Çalışma aralığında, işletmenin faaliyet karı veya zararının araştırılması ve çıkan sonuçların sebepleri üzerinde durulması hedeflenmektedir.

GAZHANELER

19. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'da havagazı ile aydınlatma ve ısınma başlamıştır. Avrupa başkentlerinden çok geç olmayan bir tarihte gazhanelerin kurulması, hayatı kolaylaştıran teknolojik bir hamle niteliğindedir. Elektriğin gelmesiyle petrol lambası devrinin geçmesi gibi, mangalda kahve pişirmek veya tıraş suyu hazırlamak havagazıyla maziye karışmıştır. Havagazı temizliği ve getirdiği rahatlığıyla ev işlerini kolaylaştırmıştır. İstanbul hanımefendilerinin, "apartmanlarda havagazı, konaklarda halayıkların yerini aldı" sözü durumu özetlemektedir (Güvengil, 1956, s. 23).

Yüzyılın sonlarına gelindiğinde İstanbul'da dört gazhane bulunmaktadır. İlk gazhane 1856 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılması ve ısıtılması maksadıyla sarayın yanında kurulmuştur. Avrupa yakasında Dolmabahçe Gazhanesinin ardından, 1880 yılında Yedikule Gazhanesi inşa edilmiştir. Anadolu yakasında ise Beylerbeyi Sarayı ve civarının aydınlatılması amacıyla 1865 yılında Kuzguncuk Gazhanesi tesis edilmiştir. Anadolu yakasının yaygın olarak havagazıyla aydınlatılması Hasanpaşa Gazhanesinin faaliyete başlamasıyla mümkün olmuştur. 1891 yılında büyük bir tesis olarak yapımı tamamlanan ve üretime başlayan Hasanpaşa Gazhanesi, Kadıköy-Üsküdar ve havalisinin ihtiyaçlarını önemli ölçüde karşılamıştır (Engin & Gülsoy, 2016, ss. 16-17).

İstanbul'da kurulan dört gazhanenin dışımda şehir aydınlatmaları için 1876 yılında İzmir'de bir gazhane açılmıştır. Osmanlı vilayetlerinden Beyrut ve Şam şehirlerinde erken dönemlerde yabancılara verilen imtiyazlar sayesinde gazhaneler kurulmuştur. Gazhanelerden elde edilen havagazı, önce aydınlatmada daha sonra ısınmada kullanılmıştır. Böylelikle kandil ve mumların aydınlattığı Osmanlı şehirlerinin sokakları ve evleri, havagazı ile aydınlatılmaya başlanmıştır (Kurşun & Kavas, 2007, s. 156).

Dolmabahçe Gazhanesi

Dolmabahçe Sarayının resmi açılışı 7 Haziran 1856 tarihinde yapılmıştır. Sarayın ana binasının, camisinin, haremünün, mabeyn ve öteki dairelerinin bütün müştemilatıyla birlikte aydınlatılması ve ısıtılması maksadıyla, sarayın arka tarafına düşen vadide bir gazhane inşa edilmiştir. 1856 yılında sarayın açılışıyla birlikte faaliyete başlayan Dolmabahçe Gazhanesinin yapım maliyetleri, Hazine-i Hassa tarafından karşılanmıştır (BOA, İ.Ş.D. 58-3289).

1856-1866 yılları arasında Beyoğlu, Beşiktaş, Harbiye semtleri Dolmabahçe Gazhanesinde üretilen havagazıyla aydınlatılmış, Sultan Abdülmecid'in isteğiyle Beyoğlu'ndaki dönemin Naum tiyatrosu da ışıklandırılmıştır (Mazak, 2015, s. 397). Gazhane, 1874 yılında, Şehremaneti'ne intikal etmiş ve 16 sene Emanet'in idaresinde kalmıştır. Sadaret Makamının 25 Şubat 1889 tarihli tezkeresiyle Dolmabahçe Gazhanesi, Şehremaneti'nden alınarak Tophane-i Amire'ye devredilmiştir. Havagazı şebekesinin bakım onarım ve gerekli

yeni yatırımları, bu tarihten sonra 20 yıl süreyle Tophane-i Amire tarafından yürütülmüştür. 1909 yılında gazhanenin tekrar Şehremaneti'ne iadesine karar verilmişse de bu karar, 23 Haziran 1913 tarihinde Maliye Nezareti'nin öncülüğünde ancak uygulanabilmiştir (Ergin, 1995, ss. 2593-2597).

İkinci kez Şehremaneti idaresine geçen Dolmabahçe Gazhanesi, 1914 senesinde uluslararası bir ihaleyle satışa çıkarılmıştır. Gaz işletmesinin imtiyaz haklarını, 17 Şubat 1914 tarihinde Fransız Octave Besancon ve Louis Boer satın almıştır. Fransız girişimciler adına Galata'da umumi vekil olarak Karakaş Hanında oturan B. Anthonyadis, 50 sene müddetle verilen gaz üretim ve dağıtım imtiyazını imzalamıştır. Şartnamenin 44. maddesi gereğince, Beyoğlu ve Yeniköy Daireleri Türk Anonim Gaz Şirketi ünvanıyla yeni bir Osmanlı şirketi kurulmuştur (İETT Umum Müdürlüğü, 1968, s. 18).

Dolmabahçe Gazhanesinin olduğu alanın bir kısmına stadyum yapılması gündeme gelince Belediye Meclisi'nin aldığı karar çerçevesinde 1955 yılında, gazhanenin Kâğıthane semtinde Poligon mevkiine taşınmasına başlanmıştır. Dolmabahçe'deki gazhane tesisleri 15 Ağustos 1960 tarihinde tamamen yıkılmıştır (Kurşun & Kavas, 2007, s. 153).

Gazhanenin imtiyaz süresi, 15 Mart 1964 tarihinde sona ermiştir. Bunun üzerine İstanbul Belediye Meclisi, işletmenin kesin ve hukuki statüsünü daha sonra belirlemek üzere, sözleşmenin 32. maddesine dayanarak, gaz üretim ve dağıtım faaliyetlerini geçici bir işletmeye devretmeyi uygun görmüştür (İETT Umum Müdürlüğü, 1968, s.18). Poligon Gazhanesi, 1964 yılında Beyoğlu Muvakkat Gaz İdaresi'ne devredilmiştir (Kayserilioğlu vd., 1999, s.71).

Geçici şirkete devir esnasında, gayrimenkul ve sabit tesislerin ücretsiz olarak hükümete teslimi gerektiğinden, 1966 tarihli 6/6128 sayılı kararname uyarınca, Maliye, Enerji ve Tabii Kaynaklar ve Sanayi Bakanlıkları temsilcileri tarafından kurulan bir heyet oluşturulmuş ve tesellüm işlemleri tamamlanmıştır. Dolmabahçe Gazhanesinin 1924 senesine kadar 3.000 abonesi bulunurken, 1967 yılında abone sayısı 61.000'i geçmiştir (İETT Umum Müdürlüğü, 1968, s.18). Yerel yönetimlerde yapılan düzenleme doğrultusunda gazhane, 1984 yılında İETT'ye bağlanmış ve 13 Haziran 1993 tarihine kadar üretim faaliyetini sürdürmüştür (Kurşun & Kavas, 2007, s. 153).

Kuzguncuk Gazhanesi

Sultan Abdülmecid'in inşa ettirdiği Dolmabahçe Gazhanesi Hazine-i Hassa bütçesinden karşılanmıştır. Dolmabahçe haricinde diğer gazhaneler, yerli ve yabancı şirketlere verilen imtiyazlar yoluyla yaptırılmıştır (Kurşun & Kavas, 2007, s.153).

Anadolu yakasında aydınlanma girişimi ilk defa Üsküdar'da kurulan Kuzguncuk Gazhanesiyle başlamıştır. 1862 yılında Fransız Gaz Şirketi'nin

Kuzguncuk Baba Nakkaş sokakta inşasına başladığı tesis, 1865 yılında tamamlanmıştır. Beylerbeyi Sarayı'nın aydınlatılması ve ısıtılması için kurulan gazhane, emniyet gerekçeleriyle sarayın uzağında bir bölgede inşa edilmiştir. Beylerbeyi Sarayı'nın ihtiyacı olan havagazının üretim fazlası, Kuzguncuk ve Üsküdar bölgesinin aydınlatılmasında kullanılmıştır. Kuzguncuk Gazhanesi, Anadolu yakasında elektriğin yaygınlaşmasıyla birlikte işlevini yavaş yavaş yitirmeye başlamış ve 76 yıl kesintisiz hizmet verdikten sonra, 1940 yılında faaliyeti sona ermiştir (Mazak, 2015, s. 401).

Yedikule Gazhanesi

Tarihi Yarımada'nın aydınlatılması için gazhane yapımı için en uygun yer, Yedikule olarak belirlenmiştir. Şehremaneti tarafından Fransızlara yaptırılan Gazhane Fabrikası, 1880 yılında tamamlanarak hizmete açılmıştır. Yedikule Gazhanesinin işletmeye başlaması üzerine, 1878 yılından itibaren sur içi İstanbul'undaki sokakların havagazıyla aydınlatılmasına başlanmıştır (İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 1934, s. 3).

Yedikule Gazhanesi, gemilerle kömür lojistiğinin kolaylığı göz önüne alınarak deniz kenarında 52.000 m2 alana inşa edilmiştir. 1880'den itibaren Şehremaneti tarafından işletilen gazhanenin imtiyaz hakları, 19 Eylül 1887 tarihinde 40 yıl süreyle Hasan Tahsin Efendi adında bir tüccara verilmiştir. Hasan Tahsin Efendi'nin verimli bir şekilde işletmemesi üzerine gazhane, kendisinin de ortakları arasında bulunduğu İstanbul Şehri Tenvir Şirketi'ne devrolmuştur. Yedikule gazhanesinin işletmesini üzerine alan şirket, teknolojik yetersizlik ve deneyimsizlikten dolayı işleri yürütememiş, açılan ihale sonucunda 1914'de tesis 50 yıl süreyle Fransızlara verilmiştir (Akbulut & Sorguç, 1993, s. 377).

Yedikule Gazhanesi, 1927 yılında yapılan yeni yatırımlarla güçlendirilmiş, günde 17.000 metreküp/gün üretim yapan yeni fırınlarıyla senede yaklaşık 6 milyon metreküp gaz üretir hale gelmiştir (Havagazı işletmesi, 1957, s. 27). Gazhane 1944 senesinde Hükümet tarafından satın alınarak, 1945'de İETT'ye devredilmiştir (İETT Umum Müdürlüğü, 1968, s. 15).

Hasanpaşa (Kurbağalıdere) Gazhanesi

Kuzguncuk Gazhanesinin yetersiz kalması nedeniyle, yeni bir gazhane yapılmasına karar verilmiştir. Kadıköy ve Üsküdar ile boğazın Anadolu yakasında 8. Belediye Dairesi (Beykoz) hudutlarına kadar olan bölgelerin havagazı ile aydınlatması ve ısıtılması işi, 28 Temmuz 1891 tarihinde 50 sene müddetle Paris'te demir fabrikatörü olan Mühendis Charles Georgy'e verilmiştir (Havagazı işletmesi, 1957, s. 28). 1892 yılında hizmete giren Kadıköy Gazhanesi 15 Nisan 1925 tarihli İcra Vekiller Heyetinin onayıyla Üsküdar-Kadıköy havagazı şirketine devrolmuştur (BOA, 12-76-2, Kararlar D.B.).

Üsküdar-Kadıköy Gaz Şirketi, Cumhuriyet döneminde ek bir sözleşme yaparak kalan imtiyaz süresini tekrar 50 seneye çıkartmıştır. 1926 yılında Yedikule Gaz İşletmesini de devralan Şirket, “İstanbul Havagazı ve Elektrik Teşebbüsat-ı Sınaiye Türk Anonim Şirketi” ismiyle yeni bir yapı altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Elektrik şirketinin şebekesinin yaygınlaşması, şehrin aydınlatma, ev ve sanayi ihtiyaçlarının geniş çapta karşılanmasına imkân sağlamıştır. 1926 yılında Anadolu yakasına Silahtarağa'dan elektrik vermeye başlanması sonrasında, havagazının önemi ikinci dereceye düşmüştür. Şehrin enerji ihtiyacının elektrik şirketince tedarik edilmesi, gaz şirketinin durumunu zayıflatmış, Anadolu yakasında yaygınlaşan elektriğin Adalar'a kadar ulaşması, Kadıköy Gaz ve Elektrik Şirketi'nin satılmasına yol açmıştır. İstanbul'un elektrik işlerini yürüten Belçika merkezli uluslararası SOFINA gurubu, Kadıköy Gaz ve Elektrik Şirketi'nin işletme imtiyazını ve tesisatını 21 Nisan 1931 tarihinde imzalanan sözleşme ile 2.785.506 İsviçre Frangı karşılığında satın almıştır (Elektrik, 1956, s. 18).

SOFINA'nın üstlendiği elektrik imtiyazının, 31 Aralık 1937 tarihinden geçerli olmak üzere Hükümet tarafından satın alınması sürecinde, Hasanpaşa Gazhanesi millileştirme kapsamı dışında tutulmuştur. SOFINA'dan bağımsız olarak gazhane işletmesi, Kadıköy ve İstanbul Gaz İşletmeleri (SATEGAZEL) ticari unvanıyla ayrı bir şirket olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. 1944 yılında gaz şirketinin ürettiği havagazı miktarı 3.973.653 metreküp ve satılan gaz ise 3.195.126 metreküp düzeyindedir. SATAGAZEL, 1 Ekim 1944 tarihinde mevcut şebekeleriyle birlikte 300.000 lira karşılığında, hükümet tarafından satın alınmıştır. 20 Haziran 1945 tarih, 4762 sayılı kanunla satın alma sözleşmesi tasdik edilmiş ve 1 Temmuz 1945 tarihinde İETT bünyesine dahil olmuştur. İETT'ye devrolduktan sonra Hasanpaşa Gazhanesi yeni yatırımlarla güçlendirilerek, 1993 yılına kadar gaz üretmeye ve İstanbul halkına hizmet sunmaya devam etmiştir (Havagazı işletmesi, 1957, s. 28).

Gazhanelerde üretilen havagazının hammaddesini taş kömürü oluşturmaktadır. Taş kömürü temini yurtiçi ve yurtdışından sağlanmaktadır. 1848 yılında Galata bankerlerinin teşebbüsüyle kurulan Zonguldak-Ereğli yöresindeki taş kömürü işletmesi gazhanelerin yerli tedarikçisi olarak öne çıkmaktadır (BOA, 1387-34, DH. KT). Gazhane-i Amire'ye lazım olan maden kömürünün Zonguldak Ereğli kömür işletmesinden satın alınması teşvik edilmiştir. (BOA, 16-82, Y.MTV). Yerli tedariklerin yanında, Yedikule ve Dolmabahçe gazhaneleri için yurtdışından maden kömürü ithalatı da yapılmıştır (BOA, 721-11, Ş.D.). Avrupa ülkelerinden ithal edilen kömürün ana tedarikçisi İngiltere olmuştur. Gazhane-i Amire'ye kömür tedarik eden İngiliz tebasından Mösyö Rojye ve Mösyö Tomas Nafer'e dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı dahi verilmiştir (BOA, 118/97, İ.TAL.).

SOKAK AYDINLATMASI

Dolmabahçe Gazhanesi sarayın ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş ancak Gazhane üretim fazlası vermiştir (Kayserilioğlu vd., 1999, s. 49). Dolmabahçe Gazhanesinde üretilen havagazının üretim fazlası ticarethanelerin, bankaların, mağazaların, konsoloslukların ve eğlence merkezlerinin bulunduğu Cadde-i Kebir'in aydınlatılmasında kullanılmıştır. Bugünkü adıyla İstiklal Caddesi, İstanbul'da sokak aydınlatmasının uygulandığı ilk cadde olma unvanını elde etmiştir (İleri, 2015, s. 32). 1857 Şubat ayında havagazı ile aydınlatılma işi, Ağa Cami ile Galatasaray arasında tamamlanmış ve varlıklı Pera sakinleri, evlerine havagazı bağlatmaya başlamışlardır. 1857 yılı sonlarına doğru İstiklal Caddesi boydan boya sokak lambalarıyla aydınlatılmıştır (Akın, 2011, ss. 123-124).

Cadde-i Kebir'i, Beyoğlu ve Galata'nın ara sokakları takip etmiştir. Dolmabahçe Gazhanesinde üretilen havagazının kullanımı giderek yaygınlaşmıştır. 1859 başında Galata ve Tophane bölgelerinde sokak aydınlatılmasına başlanmış, Boğaz hattı, Yıldız ve Beşiktaş bölgeleriyle devam etmiştir. Gümüşsuyu ve Hamidiye Etfal hastanelerinin aydınlatılmasında da havagazı kullanılmıştır (Kayserilioğlu vd., 1999, ss. 49-51).

28 Nisan 1864 günü yayımlanan Padişah Fermanıyla, bütün devlet memurlarına evlerinin önünü bir ya da iki sokak lambasıyla aydınlatmaları şart koşulmuştur. Ticarethanelerin tamamının lamba yakmalar istenmiştir. Sokak lambalarının aynı tipte olması zorunlu tutulmuş ve hazırlanan çizimler Zaptiye Müdürlüğü'nün polis büroları aracılığıyla ahaliye ulaştırılmıştır. Şehir estetiği açısından son derece önemli olan bu kararın uygulanması, kamu idaresi tarafından takip edilmiştir. Ahaliden zaman zaman lambaların geç yakıldığı veya hiç yanmadığı yönünde şikayetler gelse de Altıncı Daire'nin çabalarıyla, Pera'nın ışıltılı hali genel olarak övgüyle karşılanmıştır (Akın, 2011, ss. 124-125).

Sokak aydınlatması için konulan havagazı lamba sayısı, İstanbul tarafında 3.943, Beyoğlu'nda 1.815, Üsküdar ve Kadıköy bölgesinde 2.989 olmak üzere toplamda 8.747'yi bulmaktadır. Bu lambalardan 470 tanesi gazhaneler tarafından ücretsiz yakılmakta, geri kalan 8.277 lambanın yakma bedeli belediyeden tahsil edilmektedir (İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 1934, s. 3).

Havagazı şirketleri ile yapılan imtiyaz sözleşmelerinde, İstanbul'un cadde ve sokaklarının belirli sayıda havagazı lambasıyla aydınlatılması şart koşulmuştur. Havagazıyla aydınlatma işi şehrin sokaklarında sınırlı düzeyde kalmış ancak elektrik şebekesinin yaygınlaşmasıyla geniş bir sahaya yayılmıştır (Aytar, 1957, s. 23). İstanbul sokaklarının fenerlerle başlayan aydınlatma serüveni, önce gaz yağı daha sonra havagazı ve nihayet elektrikle devam etmiştir (Toprak, 1994, s. 76).

Tablo 1. Havagazı Lambalarının Bölgesel Dağılımı (1930-1932)

Yıl	Sur İçi İstanbul		Beyoğlu		Üsküdar-Kadıköy		Toplam
	Birim	Adet	Adet	%	Adet	%	
1930		74	200	9	2.018	88	2.292
1931		100	200	9	2.023	87	2.323
1932		100	200	9	2.024	87	2.324

Kaynak: T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, (1934). *İstanbul şehri tenvirat istatistiği 1923-1932*. İstanbul Belediye Matbaası, s. 17.

20. yüzyılın başlarında İstanbul'da ışık namına sokaklarda, binalarda ve hanelerde elektrik bulunmamaktadır. Ana caddeler, resmi daireler, yatılı okullar, kimi tiyatrolar, mağazalar, nadiren de bazı konaklar havagazı ile aydınlatılmaktadır. Geri kalan hanelerde büyüklü küçüklü petrol lambaları kullanılmaktadır (Alus, Mayıs 1942, s. 6).

İstanbul'un cadde ve sokakları 1920 yılı sonrası aydınlatılmaya başladıysa da sokak lambalarının yaygınlaşması 1923'den sonraya denk gelmektedir (İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 1936, s.200). Sokakların elektrikle aydınlatılmaya başlaması, havagazı lambalarının sayısını zamanla azaltmış, 1932 yılına gelindiğinde 8.747 havagazı lambasından sokakların aydınlatılmasında kullanılan sadece 2.324 lamba kalmıştır (İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 1934, s. 3). 1930-1932 yılları arası havagazı lambalarının neredeyse %90'nı Anadolu yakasındadır. Anadolu yakasına elektriğin 1926 yılında geldiği ve 1927 yılında İstanbul genelinde tüketilen elektriğin sadece %1'inin ve 1930'da ise %3'nün Anadolu yakasında tüketildiği göz önüne alındığında, o yıllarda havagazı lambalarının ağırlıklı olarak Anadolu yakasında kullanılıyor olması anlaşılacaktır (İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 1934, s. 5).

Havagazı ile sokak aydınlatmasına dair tüketim değerleri, 1954 yılına kadar azalarak devam etmiştir. Avrupa yakasında 1950 yılından sonra gittikçe azalan bir havagazıyla genel aydınlatma sarfiyatı görülmektedir. 1945-1948 yıllarında genel aydınlatma tüketiminin, toplam havagazı tüketimi içindeki payı %4 civarındır. Bu yıllarda sokak aydınlatmasında kullanılan havagazının %89'u Anadolu Yakasında, %11'i ise Avrupa Yakasında tüketilmiştir.

MİLLİLEŞTİRME SONRASI HAVAGAZI

1944 yılında Hükümet tarafından, İstanbul Havagazı ve Elektrik Teşebbüsat-ı Sınaiye Türk Anonim Şirketi'nden imtiyaz ve tesisleri satın alınan Avrupa ve Anadolu yakası havagazı İşletmeleri (Yedikule ve Hasanpaşa Gazhaneleri), 1945 yılında 4762 sayılı kanunla ve 3645 sayılı kanun hükümleri çerçevesinde yürütölmek ve işletilmek üzere İETT Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Esas görevi maden kömüründen havagazı üreterek abonelerine dağıtmak olan işletmede yan ürünler olarak kok kömürü, kok tozu, katran ve katrandan mamul maddeler elde edilmektedir (İETT Umum Müdürlüğü, 1968, s.177).

Gazhanelerde bulunan gazometre yapıları, atmosferik basınçta ve çevre sıcaklığında havagazı gibi yanıcı gazları depolamak için kullanılmıştır. Gazometreler, gaz arıtma ve ölçme amacıyla kullanıldığı gibi, gaz tedarikini 24 ile 36 saat süreyle kesintisiz sağlamak üzere tasarlanmışlardır. Gazhanelerde gaz arzının kesintiye uğramaması açısından gazometrelerin varlığı önemlidir (Büyüктаşkın & Türkel, 2019, s. 59).

Yedikule ve Hasanpaşa Gazhaneleri 1945 yılında İETT altında faaliyetlerini sürdürmekle birlikte, Dolmabahçe Gazhanesinin devamı olan Kağıthane-Poligon Gazhanesi, İETT idaresine ancak 1984 yılında katılmıştır (Kurşun & Kavas, 2007, s. 153). Bu tarihten sonra, her üç gazhane işletmesi İETT bünyesindeki Gaz Daire Başkanlığı'na bağlı olarak, 1993 yılına kadar aktif şekilde havagazı üretmeye devam etmiştir (Akbulut & Sorguç, 1993, s. 378).

Tablo 2. Millileştirme Sonrası Gazhane Fırınlarda Kapasite Artırımı

Gazhane	Ünite	Tesis Yılı	Markası	Kapasite	
				Birim	Miktar
Yedikule Gazhanesi	Fırın	1947	Woodel Duckam	Metreküp/Gün	27.000
	Fırın	1962	Didier Werke	Metreküp/Gün	54.000
	Toplam			Metreküp/Gün	81.000
Hasanpaşa Gazhanesi	Fırın	1952	Bamag	Metreküp/Gün	8.000
	Fırın	1956	Picard	Metreküp/Gün	28.000
	Fırın	1963	Didier Werke	Metreküp/Gün	54.000
	Toplam			Metreküp/Gün	90.000

Kaynak: İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü, (1968). *İETT Umum Müdürlüğüne Umumi Bakış*, İstanbul: İETT Matbaası, s.177.

Hasanpaşa Gazhanesi Belçika-Fransız şirketi tarafından yol aydınlatması amacıyla inşa edilmiş, daha sonra ev ihtiyaçları için yeni abonelerin katılmasıyla 1935 yılında 10.000 metreküp/gün kapasiteye ulaşmıştır. 1945 yılında ilave edilen iki fırınla birlikte 15.000 metreküp/gün kapasiteye yükseltilmiştir. 1952 senesinde ani yükselişleri karşılamak amacıyla Bamag Firmasına 8.000 metreküplük sipariş verilmiştir. Böylelikle Kadıköy Gazhanesi, bölgesindeki bütün tüketici taleplerini karşılayacak bir üretim kapasitesine kavuşmuştur (Havagazı İşletmesi, 1957, s. 28). Artan talep dolayısıyla, 1956 senesinde 28.000 metreküp/gün kapasiteli Picard, 1962-1963 senelerinde 54.000 metreküp/gün kapasiteli Didier-Werke fırınlarıyla fabrika kapasitesi en üst seviyeye çıkartılmıştır (İETT Umum Müdürlüğü, 1968, s. 16).

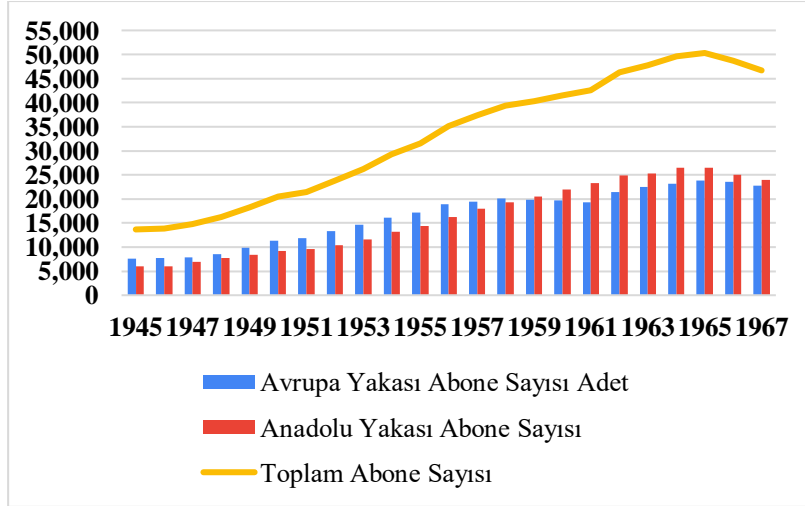
Yedikule Fabrikası 1948'de 28.000 metreküp/gün kapasiteli Voodal-Duckham, 1962'de 54.000 metreküp kapasiteli yeni inşa edilen Didier Werke fırınları ile takviye edilerek yılda 15-16 milyon metreküp gaz üretilir seviyeye yükseltilmiştir. Fabrikanın günlük üretim kapasitesi 81.000 metreküp olmasına rağmen, kapasitenin %70'i seviyesinde normlara uygun olarak üretim yapmıştır (İETT İşletmesi Umum Müdürlüğü, 1967 Senesi Bilançosu ve İşletme Neticeleri, 1968, s. 35). Yedikule ve Hasanpaşa Gazhanelerinde günde üretilen azami havagazı miktarı, 171.000 metreküpü bulmaktadır.

1945'de Avrupa yakası gaz şebekesinin uzunluğu yaklaşık 120 km iken, 1967 senesinde şebeke uzunluğu 219 km'ye ulaşmıştır. Fabrikada üretilen havagazının müşterilere daha iyi şartlarda sevk edilebilmesinin temini için 1951 yılında basınç arttırıcı iki dedantör merkezi kurulmuştur. 1953'de dedantör merkezi sayısı 5'e çıkartılmış, 1967'de 9'a yükseltilmiştir. Avrupa Yakası dedantör merkezleri Kadırga, Eminönü, Aksaray, Fatih, Vatan Caddesi, Ataköy, Topkapı-Davutpaşa, Sultanahmet ve Edirnekapı'dır. 1967 sonu itibarıyla 188 km alçak basınç ve 31 km orta basınç olmak üzere toplam şebeke uzunluğu 219 km'yi bulmaktadır (İETT Umum Müdürlüğü, 1968, s. 16).

Anadolu yakası şebekesi 220 km'si alçak basınç, 7,4 km'si orta basınç olmak üzere yaklaşık 227 km uzunluğundadır. Anadolu yakasındaki dedantör merkezleri Suadiye, Sevim Sokak, Gümüşyol ve Şair Nef-i Sokak olmak üzere dört tanedir. Hasanpaşa Gazhanesi içerisinde bulunan sayaç atölyesinde, yılda yaklaşık 17.000 sayaç tamir edilmektedir (İETT İşletmesi Umum Müdürlüğü, 1968, ss. 16-17).

Avrupa ve Anadolu yakası gaz şebekesinin uzunluğu 1948 yılında 154 km, 1949'da 282 km iken, 1950'de 286 km, 1951'de 290 km, 1952'de 300 km, 1953'de 309 km, 1954'de 321 km, 1955'de 329 km, 1956'da 343, 1958'de 365 km, 1966'da 429 km ve 1967 yılında 446 km'ye ulaşmıştır (Havagazı İşletmesi, 1957, s. 28). Havagazı şebekesinin uzunluğu 1984 yılında 809 km ve 1986'da 812 km uzunluğa çıkarken, işletmenin son yılı olan 1993'de 795 km'ye düşmüştür (Akbulut & Sorguç, 1993, s. 378).

HAVAGAZI ABONE SAYISI**Şekil 1.** Havagazı abone sayıları (1945-1967)

Havagazı işletmesinin toplam abone sayısı 1945 yılında 13.659 iken, 1966 yılında müşteri sayısında yaşanan üç katın üzerindeki artışla 50.134 rakamına ulaşmıştır. Abone sayısındaki yıllık artış miktarı, millileştirmenin ardından gelen ilk yıllarda yüzölçümlerde seyretmiş, daha sonrasında 1948’de 1.399’a, 1949’da 2.029’a ve 1956’da 3.605’e çıkmıştır. Yıllık abone sayısı artış miktarı, 1962 yılında 3.682 abone ile zirve yaptıktan sonra düşüş eğilimine girmiş, 1965’de 667’ye inmiştir. 1966 yılında 1.670 abone, 1967’de ise 1.953 abone eksilme olmuştur. Abone sayılarının yakalar arası dağılımı, %52’si Avrupa Yakası, %48’i Anadolu Yakası şeklinde dengededir.

1945 senesinde İETT’ye devrolan havagazı işletmeleri, Avrupa yakasında 7.644, Anadolu yakasında 6.007 olmak üzere toplam 13.651 aboneye sahiptir. Abone sayısı 1950’de Avrupa yakasında 11.320, Anadolu yakasında 9.129 olmak üzere 20.444’e, 1955’de 32.559’a, 1960’da 40.866’ya, 1965’de 50.314’de yükselmiş ve 1967 sonunda Avrupa yakasında 22.892, Anadolu yakasında 24.400 olmak üzere 47.292 aboneye düşmüştür (İETT Umum Müdürlüğü, 1968, s. 17).

Havagazı işletmesinin İETT’ye devrinden sonra abone sayısında 1950’de %50, 1956’da %158 oranında bir artış meydana gelmiştir (İETT İşletmesi Umum Müdürlüğü, 1956 Senesi Bilançosu ve İşletme Neticeleri, 1957, s. 36). 1957 senesinde havagazı aboneleri olan müşteri sayısı 37.351’e ulaşmış, artış yüzdesi %174’e yükselmiştir (Havagazı işletmesi, 1957, s. 30).

HAVAGAZI TARİFESİ**Tablo 3.** Havagazı Tarife Cetveli

Tarife Türü	Bölge	Birim	Tarife ¹	Tarife ²	Tarife ³	Tarife ⁴	Tarife ⁵	Tarife ⁶
			Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Normal Tarife	Avrupa Yakası	Metreküp	14	16	20	30	40	55
	Anadolu Yakası	Metreküp	14,5					
İndirimli Tarife	Avrupa Yakası	Metreküp	10,5	12	16			
	Anadolu Yakası	Metreküp	9,425					
Resmi Daire ve Hayır Müesseseleri	Avrupa Yakası	Metreküp	10,5					
	Anadolu Yakası	Metreküp	9,425					

Kaynak: İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü, (1968). *İETT Umum Müdürlüğüne Umumi Bakış*, İstanbul: İETT Matbaası, ss. 58-59.

Tarife bedelleri, metreküp başına havagazı sarfiyatı esasına göre kuruş üzerinden ücretlendirilmiştir. Ağustos 1948 tarihinden itibaren yürürlüğe giren tarifede, Avrupa yakası Anadolu yakası ayrımı kaldırılmıştır. Normal tarife ayda 500 metreküpe kadar olan gaz sarfiyatı için uygulanmaktadır. İndirimli tarife ise aylık sarfiyat miktarı 500 metreküpün üzerine çıktığında, %25 tenzilatlı olarak tahsil edilmektedir. Anadolu yakasındaki 500 metreküp üzeri, indirimli tarifenin tenzilat oranı %35'i bulmaktadır. Gaz tüketimini teşvik etmek amacıyla, daha çok sarfiyat durumunda alınan ücret düşük tutulmuştur. Resmi daire ve hayır müesseseleri için 500 metreküp sınırı bulunmamaktadır. Sarfiyatın tamamı indirimli tarife üzerinden ücretlendirilmiştir.

Belirlenen tarifelere vergi dahil değildir. 1956 yılında çıkarılan 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu hükmünce, elektriğin kilovatından 3 kuruş, havagazının metreküpünden 1,5 kuruş vergi alınmaktadır (Akalin, 1957, s. 23).

Tarife türlerine göre en çok tüketim %93,3 ile normal tarifede olmuştur. İndirimli tarife tüketim miktarının, toplam tüketim içindeki payının %0,5 olması, aylık 500 metreküpten daha fazla havagazı kullanan tüketicinin çok sınırlı olduğunu göstermektedir. Tarifelerde indirimli ücretlendirme 1958 yılına kadar

¹ 1945 ile 31.07.1948 tarihleri arasında uygulanmıştır.

² 01.08.1948-29.02.1952 tarihleri arasında uygulanmıştır.

³ 01.03.1952-30.04.1958 tarihleri arasında uygulanmıştır

⁴ 01.05.1958-30.04.1959 tarihleri arasında uygulanmıştır.

⁵ 01.05.1959-31.12.1962 tarihleri arasında uygulanmıştır.

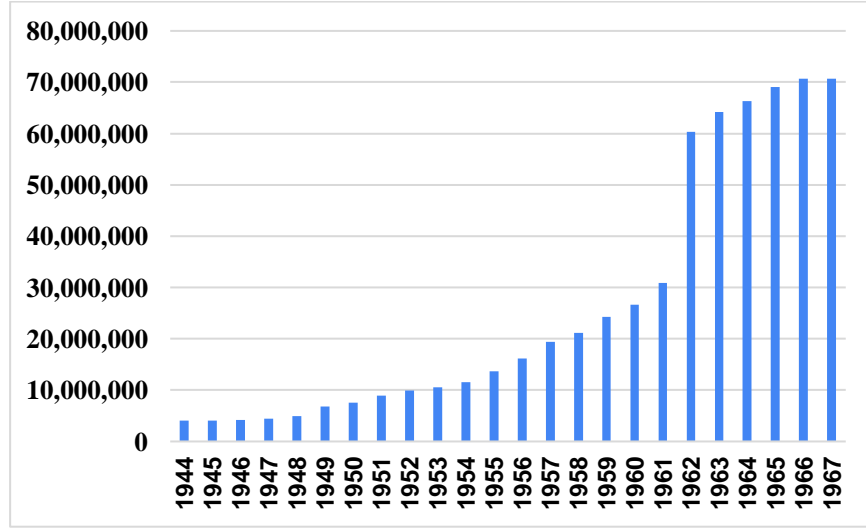
⁶ 01.01.1963 tarihinden sonra uygulanmıştır.

varlığını korusa da 1948 yılından sonra kayda değer bir indirimli tüketim olmamıştır.

Kamu binalarında havagazı kullanımının ortalama değeri %6 olarak hesaplanmakta ve %75 Avrupa Yakası, %25 Anadolu Yakası olarak dağılım göstermektedir. Genel aydınlatmada havagazı kullanımının toplam içindeki payı, 1945 yılında %4,4 iken zamanla azalmış ve ortalamada %1,9'a gerilemiştir. 1952 yılından sonra sokak aydınlatmasında havagazı sarfiyatı bulunmamaktadır.

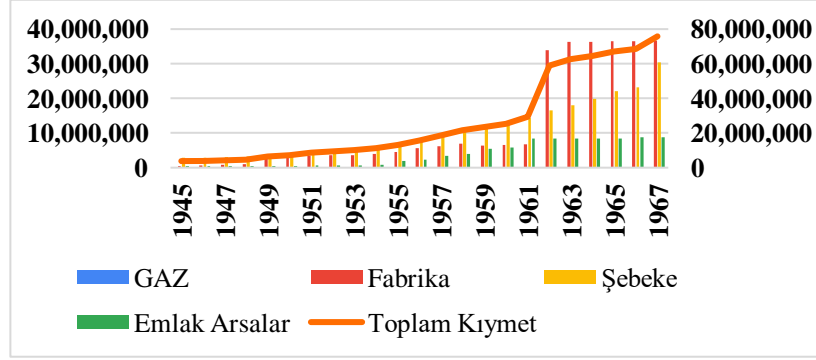
HAVAGAZI İŞLETMESİNİN SERMAYE YAPISI VE SABİT KIYMETLERİ

Şekil 2. Gaz işletmesinin sermaye yapısı -TL- (1944-1967)

Gaz işletmesinin sermaye yapısı millileştirildiği 1945 yılında 4 milyon liradır. 1949 yılından sonra sermaye yapısı güçlendirilerek yaklaşık 7 milyona çıkarılmış, 1952'de 10 milyona ve 1957'de 20 milyon liraya yükseltilmiştir. Sermaye artışları altmışlı yıllarda artarak devam etmiştir. 1961 yılında 30 milyon olan gaz şirketinin sermayesi, bir yıl sonra 1962'de 60 milyon lirayı geçmiş ve 1966 yılında 70 milyon lirayı bulmuştur.

Şekil 3. Gaz işletmesinin sabit kıymetleri -TL- (1945-1967)

Gazhanelerin millileştirildiği, 1945 yılında fabrikaların sabit kıymetlerinin çok düşük olduğu görülmektedir. Şebekelerin mali değeri, fabrikanın yaklaşık altı katıdır. Bu durum fabrikaların tesis olarak eskidiği ve yeni yatırımlara ihtiyacının olduğunu ortaya koymaktadır. 1948 yılında Yedikule Gazhanesinin güçlendirilmesi için harcanan 1.363.530 lira (Kayserilioğlu vd., s. 98), 1949 yılındaki sabit kıymetler değerlemesine yansımıştır.

1949-1961 yılları arası şebeke sabit kıymet değeri fabrikaların ortalama 1,6 katıdır. 1962 yılında Hasanpaşa Gazhanesine alınan 54.000 metreküp/gün kapasiteli Didier Werke fırınlar, fabrikaların sabit kıymet rakamını şebekenin iki katına çıkarmıştır. Sabit kıymet değerleri toplamının, sermaye yapısıyla uyumlu olduğu görülmektedir. 1966 yılında tesisler için ayrılmış olan amortisman bedeli 24.817.330 lira olarak belirlenmiştir.

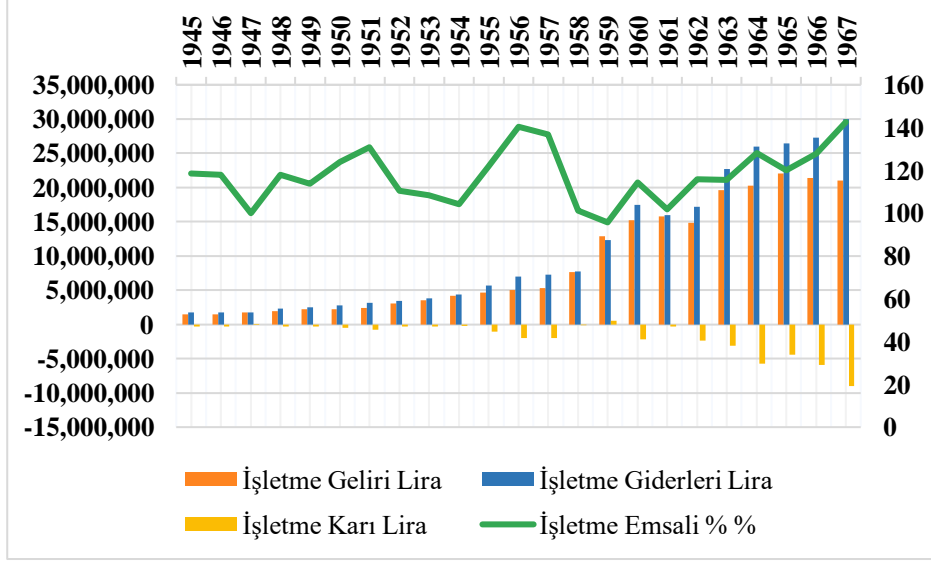
Tablo 4. Havagazı Tesisleri İçin 1966 Yılına Kadar Yapılmış Olan Yatırımlar

Yatırım Sınıfı	Yatırım Tutarı (TL)
Arsa ve Araziler	3.978.074
Binalar	4.713.288
Şebeke Tesisleri	23.244.445
Fabrika	36.575.490
Toplam	68.511.297

Kaynak: İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü, (1968). *İETT Umum Müdürlüğüne Umumi Bakış*, İstanbul: İETT Matbaası, s. 177.

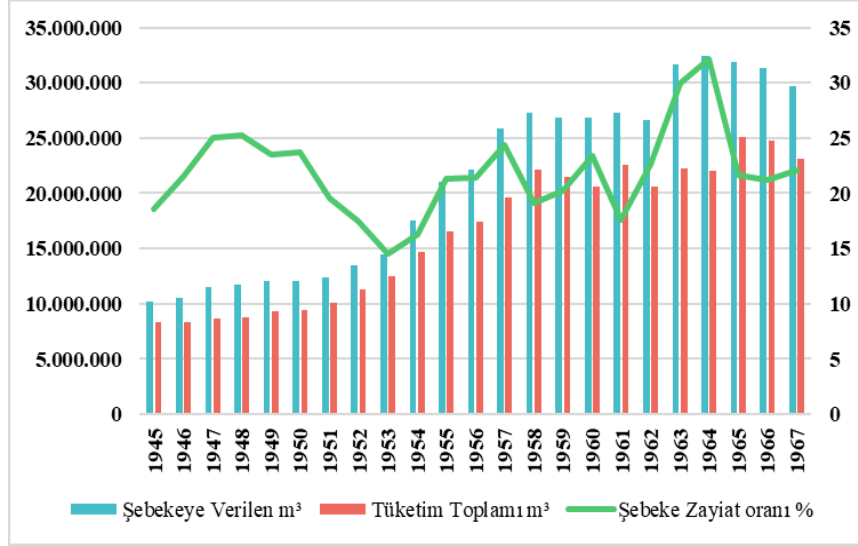
GAZHANELERİN SARFIYATLARI VE MALİ DURUMLAR

Şekil 4. Gaz İşletmesi Gelir-Gider Durumu (1945-1967)

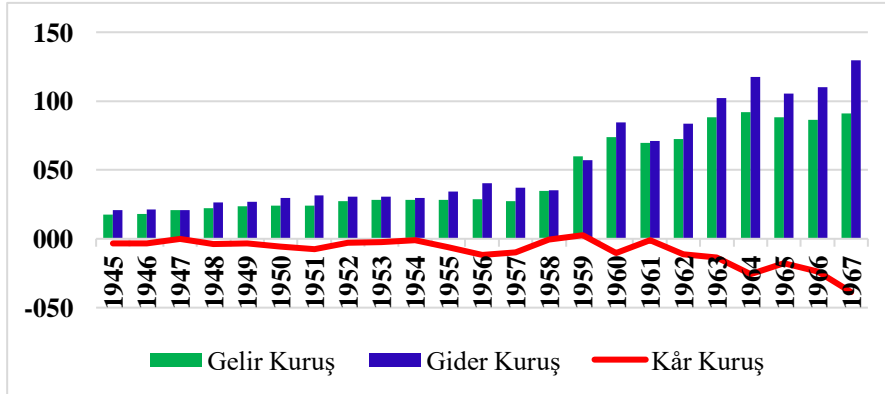
İşletme giderinin gelire bölünmesiyle elde edilen işletme emsali değeri, gelirin gideri karşılama oranını vermektedir. Çalışma aralığında incelenen dönemin işletme emsali ortalaması 118 olarak hesaplanmaktadır. 23 yılın ortalama işletme emsali değeri, giderlerin gelirlerden %18 daha fazla bir maliyeti işletme bütçesine yüklediğini ifade etmektedir. Bu oran 1956'da %40 ve 1967 yılında %43'e kadar yükselerek, şirketin gelirlerinin giderleri karşısında yetersiz kaldığını ortaya koymuştur.

Şekil 5. Gaz İşletmesi Tüketim Miktarı (1945-1967)

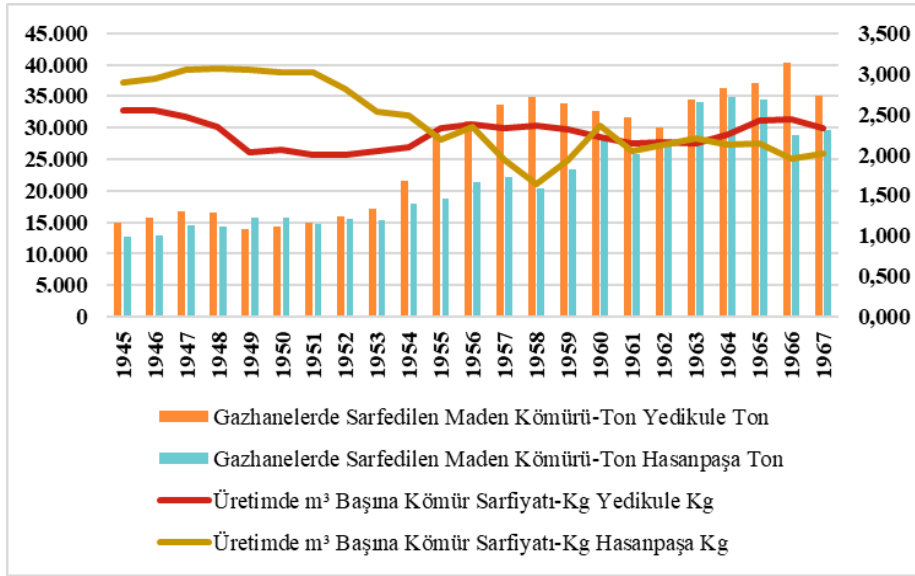
1945-1967 yılları arası işletme zayı oranının ortalaması %22 seviyesinde gerçekleşmiştir. Söz konusu oran, işletme kaybının oldukça yüksek olduğunu ifade etmektedir. Şebekenin eskiliğinin, havagazı kayıplarında etkisi büyüktür. Fabrikalarda üretilerek şebekeye verilen gaz miktarı arttıkça gaz kaybının ve işletme zararının büyümesi dikkat çekicidir. Şebeke zayı oranının yüksek olması, işletme gelirlerini olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında havagazı ücret tarifelerinin de artan maliyetlere oranla yetersiz kalması, gelirleri düşürmekte ve işletmenin yüksek üretim durumunda zararının artmasına neden olmaktadır.

Şekil 5. Satılan Gazın Metreküp Başına Gelir-Gider Durumu (1945-1967)

1945-1967 yılları arası satılan gazdan metreküp başına elde edilen gelir 47 kuruş, gider 56 kuruş ve net zarar ise 9 kuruş olarak hesaplanmıştır. 1960-1967 yıllarının ortalaması alındığında gelir 83 kuruş, gider 101 kuruş ve net zarar ise çalışma döneminin tamamına göre iki katına çıkarak 18 kuruşa yükselmiştir.

Şekil 6. Yedikule ve Hasanpaşa gazhanelerinde sarfedilen kömür miktarı (1945-1967)

Avrupa Yakasındaki Yedikule gazhanesinde, 1945-1967 yılları arası 23 yıllık ortalama değer, yıllık bazda 26.156 ton maden kömürünün hava gazı üretiminde sarf edildiğini göstermektedir. Bir metreküp hava gazı üretebilmek için ortalama 2,258 kg kömür gerekmektedir.

Anadolu Yakasındaki Hasanpaşa Gazhanesinde aynı dönem içerisinde, yıllık ortalama 21.666 ton maden kömürü kullanılmıştır. Hasanpaşa'da bir metreküp hava gazı elde etmek için 2,429 kg kömür tüketildiği hesap edilmiştir. Gazhanelerde tamamında yıllık ortalama 47.822 ton maden kömürü kullanılmıştır.

Gazhanelerde hava gazının yanında, kok kömürü ve katran da üretilmektedir. Kok kömürü ve kok tozu, Kömür Satış ve Tevzi Müessesesine verilmekte, katran ise talep edenlere satılmaktadır. 1945 yılında 6.661 ton Yedikule, 5.926 ton Hasanpaşa gazhanelerinde kok kömürü üretilmiş ve 228.343 lira ek gelir elde edilmiştir. 1945 yılında kok tozundan 15.979 lira, 770 tonu bulan katrandan ise 36.988 lira ek gelir elde edilmiştir. 1967 yılında Yedikule Gazhanesinde 16.151 ton, Hasanpaşa gazhanesinde 14.764 ton kok kömürü ve 2.470 ton kok tozu ve 2.098 ton katran üretilmiştir. Yan ürünlerden 1967 yılında

elde edilen ek gelir 5.827.296 liraya ulaşmıştır. Yan ürünlerden elde edilen gelirin düşük olmasının sebebi, kok kömürünün fiyatına tavan uygulaması getirilmesidir. 1967 yılında fabrikada tonu 350 liraya mal olan kok kömürü, Kömür Satış ve Tevzi Müesseslerinde 180 liradan alınmaktadır. Buna mukabil, Ereğli Demir ve Çelik Fabrikasının ürettiği kok kömürü 400-420 liradan müşteri bulmaktadır (İETT Umum Müdürlüğü, 1968, ss. 17-18).

1958 yılında 60 lira olan kömürün ortalama ton fiyatı, 1966'da 165,76 liraya çıkmıştır. Ortalama işçilik ücretleri de 1958'de 10,52 lira iken, 1966'da 29,01 liraya yükselmiştir. 1958 yılında 154.790 lira olan işletme zararı, 1963 yılında havagazı tarifesinin 1 metreküpünün fiyatı 30 kuruştan 55 kuruşa yükseltilmesine rağmen artmaya devam etmiştir. 1966 yılında işletme faaliyetlerinden 5.966.151 lira zarar edilmiştir. Ekim 1966 yılında imzalanan toplu sözleşme ve Şubat 1967'de yapılan kömür zammı havagazı işletmesinin zararını katlamıştır (İETT Umum Müdürlüğü, 1968, s. 178-179).

1967 yılında işletmenin karşı karşıya kaldığı zarar miktarı 8.969584 lira olmuştur. 1963-1967 arası beş yılın ortalama yıllık zararı, 5.614.416 lira olarak hesaplanmaktadır. 1945-1967 arası yirmi üç yılın zarar toplamı ise 41.217.604 lira tutmaktadır. Bu dönem içerisinde sadece 1947 yılında 399 lira ve 1959 yılında 554.279 lira kar elde edildiği görülmektedir. Geri kalan yirmi bir yılın tamamında zarar edilmiştir. İşletme zararlarının toplam tutarı 40.662.926 liraya ulaşmıştır.

Kömür maliyetinin yüksek olması, işçilik ücretlerinin artması ve yüksek amortisman giderleri, havagazı işletmesinin zarar etmesinde en önemli sebepleri arasındadır (İETT İşletmesi Umum Müdürlüğü, 1965 Senesi Bilançosu ve İşletme Neticeleri, 1966, s. 7). Havagazı işletmesi, 1960 yılından bu yana her geçen gün likit gaz rekabetiyle karşı karşıya kalmıştır. Likit gaz üzerinde havagazında mevcut olan asker ailelerine yardım ve belediye harcı gibi yükümlülüklerin bulunmaması haksız rekabete sebep olmaktadır. Havagazı işletmesinin, maruz kaldığı haksız rekabet neticesinde; 1966 yılına nispetle 1967 yılında, işletme gelirleri 294.515 lira azalarak, 21.057.583 liraya düşmüştür. Malzeme ve işçilik fiyatlarında yaşanan artışlar, havagazı işletmesinin giderlerini bir önceki yıla göre 2.746.118 lira arttırarak 30.026.680 liraya yükseltmiştir. Bütün bunlara bağlı olarak, işletme zararı bir önceki yıla göre 3.125.278 lira artışla 9.091.428 liraya ulaşmıştır (İETT İşletmesi Umum Müdürlüğü, 1967 Senesi Bilançosu ve İşletme Neticeleri, 1968, s. 7).

Ülke genelinde likit gaz kullanımı 1962 yılından itibaren artmaya başlamıştır. 1962 yılında 6.063 ton LPG kullanılırken her yıl yaklaşık iki kat artarak hızla yaygınlık kazanmıştır. Türkiye genelinde LPG kullanımı 1963'de 11.155 ton, 1964'de 23.806 ton, 1965'de 46.923 ton, 1966'da 80.156 ton ve 1967 senesinde 107.656 tona ulaşmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı İstatistik Şubesi, 1969, s. 72).

Tablo 5. 1967 Yılı Yedikule ve Hasanpaşa Gazhaneleri Üretim Miktarı

Üretim Kalemi	Üretim Miktarı		
	Birim	Yedikule Gazhanesi	Hasanpaşa Gazhanesi
Fabrikada Üretilen Gaz	Metreküp/yıl	15.010.000	14.685.950
Şebekeye Sevk Edilen Gaz	Metreküp/yıl	15.015.000	14.790.200
Kok Kömürü	Kg	24.764.695	21.606.260
Kok Tozu	Kg	1.500.000	0
Katran	Kg	979.000	1.081.575
Curuf	Kg	1.034.000	1.300.000

Kaynak: T.C İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik ve Tramvay İşletmesi Umum Müdürlüğü (1968). *1967 Senesi Bilançosu ve İşletme Neticeleri*, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, s.36-39.

Gazhane fırınları 0-10 mm cins maden kömürü ile çalışmaktadır (İETT Umum Müdürlüğü, 1968, s. 177). Yedikule ve Hasanpaşa Gazhanelerinin 1967 yılı üretim girdileri ve çıktılarını karşılaştırmak mümkündür. Yedikule Gazhanesinde, %2 daha fazla havagazı üretilmesi için; Hasanpaşa'da üretimde kullanılan maden kömürü miktarından %18, elektrik sarfiyatından %47 daha fazla enerji girdisi gerekmektedir. Hasanpaşa'da kullanılan motorin miktarı ise Yedikule'nin yedi katıdır. Her iki gazhanede üretimde sarf edilen su miktarı birbirine yakındır.

Tablo 6. 1967 Yılı Yedikule ve Hasanpaşa Gazhaneleri Üretim Girdileri

Üretim Girdileri	Birim	Üretim Girdi Miktarı		Birim	Üretim Girdi Miktarı	
	Günlük	Yedikule Gazhanesi	Hasanpaşa Gazhanesi	Yıllık	Yedikule Gazhanesi	Hasanpaşa Gazhanesi
Taş Kömürü	Ton/Gün	95.810	81.027	Ton/yıl	34.971.000	29.575.000
Elektrik	Kwh/Gün	3.410	2.321	kwh/yıl	1.244.800	847.165
Şehir Suyu	Metreküp/gün	19	270	Metreküp/yıl	7.058	98.550
Artezyen Suyu	Metreküp/gün	260	0	Metreküp/yıl	94.800	0
Yağ	Litre/Gün	7	10	Litre/yıl	2.668	3.745
Motorin	Litre/Gün	38	213	Litre/yıl	13.727	77.700
Benzin	Litre/Gün	7	0	Litre/yıl	2.622	0
Motorin Loader	Litre/Gün	0	40	Litre/yıl	0	14.600

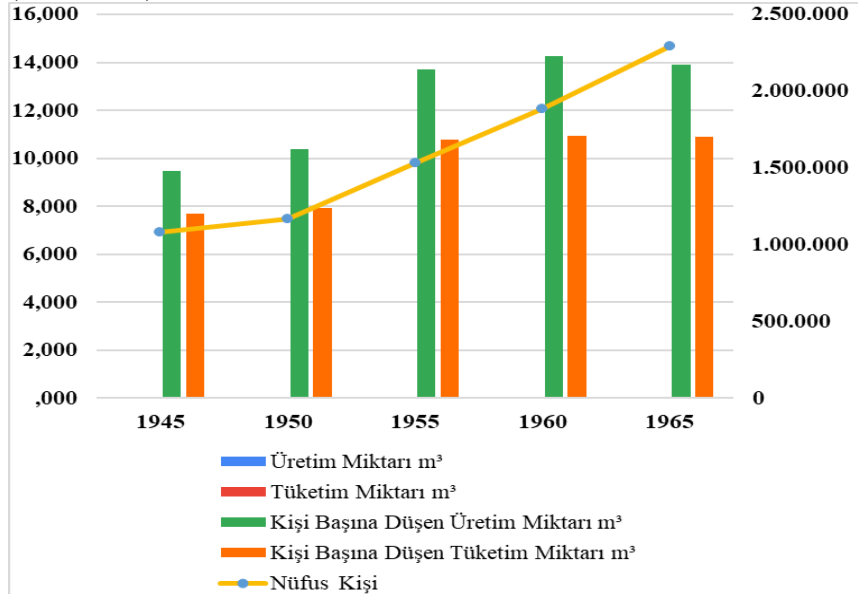
Kaynak: T.C İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik ve Tramvay İşletmesi Umum Müdürlüğü (1968). *1967 Senesi Bilançosu ve İşletme Neticeleri*, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, s. 36-39.

Woodel-Duckam fırınlarının azami randımanı 480 metreküp/ton, Didier-Werke fırınlarının randımanı ise 535 metreküp/ton'dur. Gazhane fırınlarının randımanları her yıl %2 oranında eksildiğinden, iki fırının ortalama randımanı 430-435 metreküp/ton civarındadır. Ek.2'de verilen 1967 Yılı Yedikule Gazhanesi fırın batariyelerinin ortalama değeri 429,25 olup, beklenen ortalama değerinin sınırındadır (İETT İşletmesi Umum Müdürlüğü, 1967 Senesi Bilançosu ve İşletme Neticeleri, 1968, ss. 36-37).

Cumhuriyet döneminde, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü'nce 1927 yılından itibaren nüfus sayımları yapılmış ve 1935 yılından sonra her beş yılda bir tekrarlanmıştır. Çalışma kapsamında 1945, 1950, 1955, 1960 ve 1965 nüfus sayım verileri kullanılmıştır. İstanbul nüfusu şehir merkezi ve il geneli verilerini içermektedir (Taha Toros Arşivi, Belge No: 001580259010). İstanbul'da üretilen ve tüketilen elektrik enerjileri bilindiğine göre kişi başına düşen elektrik değerleri kolaylıkla bulunabilir. Türkiye geneli kişi başına düşen üretim ve tüketim değerleri ülke nüfusu üzerinden hesaplandığı için, İstanbul il geneli nüfus verileri hesaplamalarda kullanılmıştır.

İstanbul ili sınırları içindeki nüfus, 1945 yılında bir milyonu aşmıştır. Şehir merkezindeki nüfus ele alındığında 1945'de 860.558, 1950 yılında 1.000.022 kişidir (Taha Toros Arşivi, Belge No: 001580259010). Şehir merkezinde milyon nüfus ancak 1950 yılında yakalanabilmiştir. 1955 yılında il geneli İstanbul nüfusu 1.533.822, 1960'da 1.882.092 ve 1965 senesinde 2.293.822 kişiye ulaşmıştır (Uğur vd., 2019, s.101).

Şekil 7. İstanbul İl Sınırları İçinde Kişi Başına Düşen Havagazı Miktarı (1945-1965)

1945 yılından 1965'e İstanbul geneli il nüfusu iki kat artmıştır. Buna rağmen, kişi başına düşen havagazı miktarı 1945'de 7,7 iken, 1955 yılında yaklaşık 10,8 metreküp/kişi seviyesine çıkmış, 1960 ve 1965 yıllarında kişi başı yaklaşık 11 bandını korumuştur. Kişi başına düşen üretim miktarı daha yüksek kalmakta, 1945'de 9,5, 1950'de 10,4, 1955'de 13,7, 1960'da 14,3 ve 1965 yılında 13,9 metreküp/kişi olarak gerçekleşmektedir.

SONUÇ

İstanbul'da kamu binaları, evler ve sokaklar 19. yüzyılın ortalarından itibaren havagazı ile aydınlatılmaya başlamıştır. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde Dolmabahçe, Kuzguncuk, Yedikule ve Hasanpaşa Gazhaneleri, aydınlatma ve ısınmada kullanılmak üzere aktif olarak havagazı üretmektedir. Şehrin enerji ihtiyacı, Silahtarğa Elektrik Santrali'nin 11 Şubat 1914 tarihinde elektrik üretimine başlamasından yaklaşık yarım asır önce, önemli ölçüde bu dört gazhane üzerinden karşılanmıştır.

Gazhaneler şehir hayatının dönüşümünde önemli işlevler görmüş, şehirlinin yaşam kalitesinin artmasına katkı sağlamış tesislerdir. Değişik sermaye yapıları tarafından işletilen gazhanelerin millileştirilmesinden sonraki döneme ait ekonomik performansları, çalışma kapsamında analiz edilmiştir. Kamu idaresine geçen işletmelerin yıllar içerisinde faaliyetlerinden elde ettikleri kar veya zarar durumları, kamu işletmesinin verimliliğini ve dönemsel ekonomik tabloyu göstermesi bakımından önemli neticeler içermektedir.

1945-1967 yılları arası işletme verileri ışığında, tesislerin kapasitesi ve şebekenin İstanbul ölçeğinde ulaştığı sınırlar, havagazının yaygın olarak şehirde kullanıldığını göstermektedir. Avrupa yakasında Ataköy'e kadar uzayan havagazı şebekesi, Anadolu yakasında Bostancı'dan Kandilli'ye kadar iletim ağını genişletmiştir.

Şehrin geneline hizmet götüren havagazı işletmesinin 1967 yılındaki faaliyet zararı, 9 milyona liraya ulaşmıştır. Havagazı işletmesinin 1967 yılında karşı karşıya kaldığı zarar, işletmenin arsa ve emlak sabit kıymetlerinden daha fazla ve toplam sermayesinin %13'ü civarındadır. Oldukça yüksek olan bahsi geçen zarar miktarı birdenbire oluşmamış, yıllar içerisinde katlanarak artan zararlar sonucunda meydana gelmiştir. Millileştirme hamlesinin ardından havagazı işletmesi, sadece 1947 yılında 399 lira ve 1959'da 554.279 lira kar elde etmiş, çalışma kapsamında incelenen diğer yılların tamamını zararlarla kapatmıştır. Havagazı işletmesinin 1945-1967 yılları arasında toplam işletme zararı, 40.662.926 lira olarak hesaplanmıştır.

Abone sayısı ve şebekenin şehir içindeki dağılımından, yaygın bir pazar payına sahip olduğu anlaşılan havagazı işletmesinin faaliyet zararlarının, çalışma dönemi boyunca yıllık yaklaşık 2 milyonu bulduğu gözlenmektedir. İşletmenin

zarar etmesinin altında yatan ana sebep, malzeme ve işçilik fiyatlarında yaşanan artışlara denk düşen bir tarife düzenlemesinin yapılmamış olmasıdır. Çalışma dönemi verileri incelendiğinde, üretim girdileri ve çıktılarının fiyat artışlarında ortaya çıkan makas belirgin bir şekilde görülmektedir. 1958 yılında gazhanelerde hammadde olarak kullanılan taş kömürünün ortalama ton fiyatı 60 lira iken, 1966'da üç kata yakın bir artışla 165,76 liraya çıkmıştır. İşçilik ücretleri de 1958'de ortalama 10,52 liradan, 1966 yılında üç kat artarak 29,01 liraya yükselmiştir. Üretim girdilerine gelen zamlar, havagazı tarife ücretlerine yansıtılmamıştır. 1958 başında 30 kuruş olan havagazının metreküpü, 1959'da 40 kuruşa, 1963'de 55 kuruşa yükseltilebilmiştir. 1966 yılında havagazının metreküpünden tahsil edilen ücret, 55 kuruş olarak sabit kalmıştır.

Gazhanelerin ana girdisini oluşturan malzeme ve işçilik fiyatlarının üç kat artmasına karşın, aynı dönemde havagazı tarifesindeki ücret artışı iki katı dahi bulmamaktadır. Kömür maliyetinin yüksek olması, işçilik ücretlerinin artması, yüksek amortisman giderleri ve tarifelerdeki artışın üretim girdileriyle aynı oranda uygulanmaması havagazı işletmesinin zarar etmesinde en önemli sebepleri arasındadır.

İşletme faaliyet zararlarının oluşmasında üretim girdilerinde yaşanan fahiş fiyat artışlarına, tarife ücretinin yansıtılmamasının yanında; kömür evsafının istenen kalitede olmaması, üretim çıktısı olan kok kömürünün fiyatının düşüklüğü ve havagazının tüketim alanının yaygınlığının azalması da etki etmiştir. Ham madde olarak kullanılan maden kömürü fiyatının gazhanelere maliyetindeki artışa rağmen, yan ürün olarak gelir elde edilen kok kömürünün satış fiyatının düşük tutulması işletme zararının artmasına yol açmıştır.

1960'lı yılların ortalarından itibaren tüp gazın evlerde kullanımının yaygınlaşması, havagazının piyasa payını önemli ölçüde geriletmiştir. Havagazının, tüp gazı nazaran daha ucuz ve daha az tehlikeli olmasına karşın, ilk tesis maliyetinin yüksekliği şehrin yeni kurulan bölgelerinde tüp gazın tercih edilmesine neden olmuştur. Herhangi bir altyapı yatırımına gerek duyulmadan, tüp içerisinde gazın en ücra noktalara kadar kolaylıkla nakledilebilmesi, havagazı yerine tüp kullanımını hızla yaygınlaştırmıştır. 1962 yılından itibaren ülke genelinde likit gaz kullanımı katlanarak artma eğilimi göstermiş ve havagazı işletmesi her geçen gün likit gaz rekabeti karşısında pazar payında yaşadığı gerilemeyle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Havagazı sarfiyatından kamu otoritesinin tahsil ettiği asker ailelerine yardım ve belediye harcı gibi yükümlülüklerin, likit gazdan alınmaması da likit gaz lehine haksız bir fiyat avantajı sağlamıştır. Havagazı işletmesinin likit gazla girdiği rekabetin boyutları ve pazar payının çalışma döneminin sonlarına doğru hızla düşmesi, işletme zararının artmasına etki eden nedenler arasındadır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akalın, M. (1957). Elektrik ve havagazından alınacak vergiler. İETT Umum Müdürlüğü, İETT Dergisi, 6, 23-24.

Akbulut, M.R. & Sorgu, C. (1993). *Gazhaneler*. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 377-378.

Akın, N. (2011). *19.Yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Pera (3.Baskı)*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Alus, S.M. (Mayıs 1942). Gördüklerim duyduklarım, İstanbul'da ilk elektrik. 25 Mayıs 1942, *Akşam Gazetesi*.

Aytar, A.L. (1957). İstanbul umumi tenvirat işleri. İETT Umum Müdürlüğü, *İETT Dergisi*, 8, 23-24.

Büyüктаşkın, H. A. A., & Türkel, E. (2019). Geçmişten günümüze gazometre yapıları ve Dolmabahçe gazometresi için olası işlevlendirme önerileri. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (19), 55-74.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yer Bilgisi: 58-32-89, Belge Tarihi: H-23-04-1299, Kurum: İ.ŞD.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yer Bilgisi: 1387-34, Belge Tarihi: H-28.03.1304, Kurum: DH. KT.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yer Bilgisi: 721-11, Belge Tarihi: H.28.03.1304, Kurum: Ş.D.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yer Bilgisi: 118/97 Belge Tarihi: H.11.04.13, Kurum: İ.TAL.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yer Bilgisi: 16-82, Belge Tarihi: H-26.03.1302, Kurum: Y.MTV.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yer Bilgisi: 12-76-2, Belge Tarihi: 15.02.1925, Kurum:30-18-1-1 / Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928).

Devlet Planlama Teşkilatı İstatistik Şubesi, (1969). *Kalkınan Türkiye (rakamlarla 1923-1968)*. Yayın No: DPT:772-KD:62, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Elektrik, (1956). İETT Umum Müdürlüğü, *İETT Dergisi*, (1), 18-26.

Engin, V. & Gülsoy, U. (2016). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da elektrik*. İstanbul: İETT Yayınları.

Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i umur-ı belediyye*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, Cilt V.

Güvengil, R. (1956). Gaz kaçakları, *İETT Dergisi*, 1, 23.

Havagazı işletmesi, (1957). *İETT Dergisi* 12, 27-30.

İleri, N. (2015). Geç dönem Osmanlı İstanbul'unda kent ve sokak ışıkları. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 254, 30-37

İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, *İstanbul şehri istatistik yıllığı (1936)*. 3. Cilt (1932-1933). İstanbul: Belediye Basımevi.

İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü, (1968). *İETT umum müdürlüğüne umumi bakış*. İstanbul: İETT Matbaası.

Kayserilioğlu, S., Mazak, M. & Kon, K. (1999). *Osmanlıdan günümüze havagazının tarihçesi I*. İstanbul: İGDAŞ Yayınları.

Kurşun, Z. & Kavas, A. (2007). Türkiye'de gazın tarihi, Hüseyin Aykut (Ed.), *dünya başkenti İstanbul'da doğalgaz*. İstanbul: İGDAŞ Genel Müdürlüğü, 152-213.

Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi, Belge No: 001580259010

Mazak, M. (2015). *İstanbul gazhaneleri*. Büyük İstanbul Tarihi, Cilt 9. İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 396-405.

T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, (1934). *İstanbul şehri tenvirat istatistiği 1923-1932*. İstanbul Belediye Matbaası.

T.C. İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik ve Tramvay İşletmesi Umum Müdürlüğü (1957). *1956 Senesi bilançosu ve işletme neticeleri*. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

T.C. İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik ve Tramvay İşletmesi Umum Müdürlüğü (1966). *1965 Senesi bilançosu ve işletme neticeleri*. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

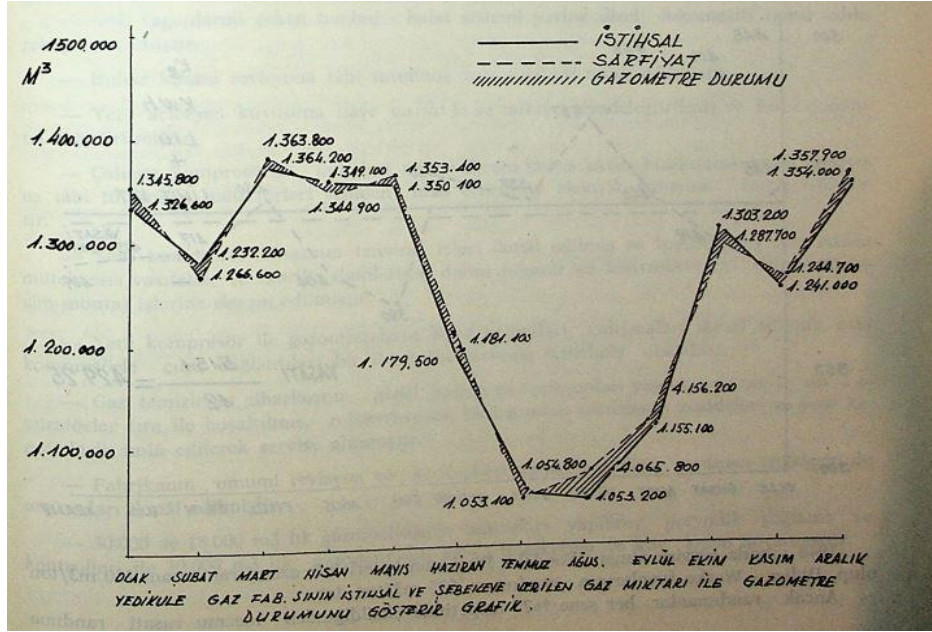
T.C. İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik ve Tramvay İşletmesi Umum Müdürlüğü (1968). *1967 Senesi bilançosu ve işletme neticeleri*. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

Toprak, Z. (1994). *Aydınlatma*. Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: Tarih Vakfı.1, 476-481.

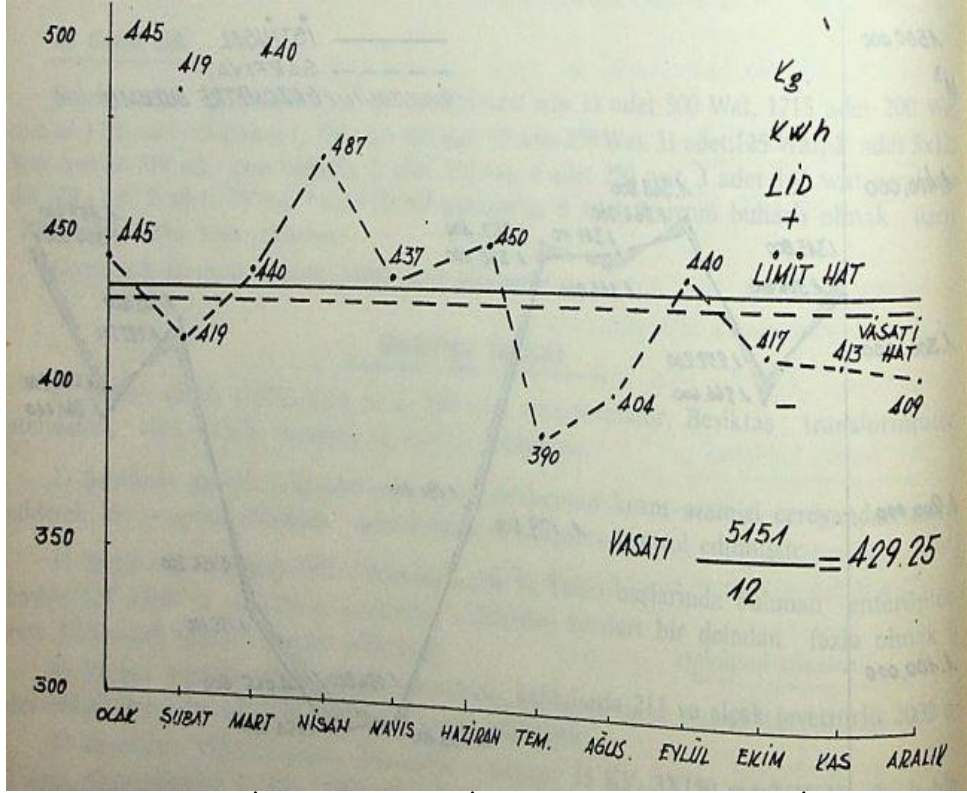
Uğur, Y., Aslaner, S., Arlı, A., Düzenli H.İ. & Yücesoy, E. (2019). *Cumhuriyet döneminde Ümraniye şehirleşme, toplum ekonomi ve yönetim II*. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları.

EKLER

EK 1. 1967 Yılı Yedikule Gaz Fabrikası Üretim ve Şebekeye Verilen Gaz Miktarı ile Gazometre Durumunu gösterir grafik.

Kaynak: T.C İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik ve Tramvay İşletmesi Umum Müdürlüğü (1968). 1967 Senesi Bilançosu ve İşletme Neticeleri, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, s.35.

EK 2. 1967 Yılı Yedikule Fırın Batarilerinin Randımanları (Birleşik-Ortalama).

Kaynak: T.C İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik ve Tramvay İşletmesi Umum Müdürlüğü (1968). 1967 Senesi Bilançosu ve İşletme Neticeleri, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, s.36.

Yayın Geliş Tarihi: 16.10.2022
Yayına Kabul Tarihi: 02.12.2022
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1189999>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 28-60
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

OYUNCU DENEYİMLERİ ÜZERİNDEN OYUN BAĞIMLILIĞI VE MOTİVASYONUNU TARTIŞMAK

Zeynep ÖZARSLAN*

Berru PERDAHCI**

Öz

Bu çalışmanın amacı dijital oyun bağımlılığının altında yatan temel psikolojik ihtiyaçları ve içsel motivasyonu oyuncu deneyimleri üzerinden ortaya koymaktır. Çalışmanın kuramsal çerçevesi Deci ve Ryan (2000) tarafından geliştirilen öz-belirleme teorisine dayanır. Ek olarak, Yee'nin (2006) oyun motivasyonunun öğeleri olarak tanımladığı başarı, sosyal ve içe dalma/ gömülme kavramları ile Murray'ın (2016) içe dalma/ gömülme kavramlarından da faydalanılır. Çalışmada olgubilimsel bir yaklaşım izlenir. Çalışma için kartopu örneklem kullanılır. Veri toplama aracı olarak yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilir. Bulgulara göre, katılımcılar kendilerini "oyun bağımlısı" olarak tanımlamamaktadır. Katılımcıların çoğu, başarı arzusunu tatmin etmek, arkadaşları ile ilişkilerini sürdürmek, sosyalleşmek, boş zamanını geçirmek ve eğlenmek için oyun oynamaktadır. Sonuç olarak, oyun oynama eylemi ile Deci ve Ryan'ın (2000) temel psikolojik ihtiyaçlar olarak tanımladığı özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma ve de Yee'nin başarı, sosyal ve içe dalma/gömülme kavramları ve Murray'ın (2016) içe dalma/ gömülme kavramları arasında pozitif ilişki içinde olduğu bulunmuştur. Ayrıca oyunun psikolojik iyi oluşa pozitif katkısı olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dijital Oyun, Oyun Bağımlılığı, Oyuncu Motivasyonu, Oyuncu Deneyimleri, Temel Psikolojik İhtiyaçlar.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Özarslan, Z. & Perdahcı, B. (2023). Oyuncu deneyimleri üzerinden oyun bağımlılığı ve motivasyonunu tartışmak. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 28-60.

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, ORCID: 0000-0001-8278-3237, zozarslan@cu.edu.tr / zeynep.ozarslan@gmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Çalışmaları Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-0126-9338, berrperdahci@gmail.com

DISCUSSING GAME ADDICTION AND MOTIVATION THROUGH GAMER EXPERIENCES

Abstract

The aim of this research is to reveal the underlying basic psychological needs and the intrinsic motivations of digital game addiction through the experiences of gamers. The theoretical framework of the study is grounded on self-determination theory developed by Deci and Ryan (2000). In addition, this study benefits from the concepts of achievement, social and immersion which are identified as the components for player motivations by Yee (2006) and the concept of immersion coined by Murray (2016). The study embraces phenomenological approach. Snowball sampling is taken for the research. Semi-structured interviews are conducted as a data collection tool. According to the findings, the participants do not position themselves as “game addicts.” The participants mostly play games to satisfy their desire for success, to maintain relationships with friends, to spend their free time and to have fun. As a conclusion, it is found that there is a positive relationship between the act of playing games and autonomy, competence, and relatedness which are identified as basic psychological needs by Deci and Ryan (2000), as well as Yee’s (2006) concepts of achievement, social and immersion and Murray’s (2016) concept of immersion. It is observed that game has a positive contribution to psychological well-being too.

Keywords: *Digital Games, Game Addiction, Gamer Motivation, Gamer Experience, Basic Psychological Needs.*

GİRİŞ¹

2021 verilerine göre dünyada 3,24 milyar kişi² tarafından oynanan dijital oyunlar, oyun araştırmalarının disiplinlerarası karakteristiği gereği, çeşitli bilim dalları tarafından farklı kavramlar, kuramlar ve yöntemlerle incelenmektedir. “Elektronik oyun” ifadesi ilk olarak 1970’te, “video oyun” ise 1973’te kullanılmaya başlanmıştır (Wolf & Perron, 2003, s. 2), ancak ulusal ve uluslararası oyun araştırmaları literatürü incelendiğinde bilgisayar ve internet teknolojileriyle dolayımlanmış oyunlar için “video oyunları”, “bilgisayar oyunları” ve “dijital oyunlar” gibi kavramların hepsinin halen kullandığı görölmektedir. Wolf ve Perron, (2003, s. 14) video oyunlarının tanımlanmasında kullanılan farklı yaklaşımlar olmasına rağmen hepsinin video oyunlarının algoritma, oyuncu aktivitesi, arayüz ve grafik öğelerini barındırdığı konusunda uzlaştığını belirtir. Adlandırmalardaki bu çeşitlilik oyun teorilerinde de

¹ Bu araştırma için, Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 23.02.2022 tarihli, E-74009925-604.01.02-343515 sayılı yazısı ile Etik Kurul onayı alınmıştır.

² Clement, J. (27 Temmuz 2022). Number of video gamers worldwide 2021, by region. Statista. <https://www.statista.com/statistics/293304/number-video-gamers/> (Erişim Tarihi: 29.08.2022).

kendini göstermektedir. Wolf ve Perron, (2003, s. 2), yeni gelişen video oyun teorisinin, birçok farklı yaklaşımın yakınsamasıyla oluştuğunu ileri sürer, bunlar “film ve televizyon teorisi, göstergebilim, performans teorisi, oyun çalışmaları, edebiyat teorisi, bilgisayar bilimi, hipermetin teorisi, sibermetin, etkileşim, kimlik, postmodernizm, ludoloji, medya teorisi, anlatı teorisi, estetik ve sanat teorisi, psikoloji, simülakra teorisi ve diğerleri”dir. Martin (2018) ise tüm bu çalışmalarda ortak olan noktaları, “oyunların nasıl yapıldığı, ne anlama geldiği, insanların oyunlarla ne yaptığı ve oyunların insanlara nasıl zarar verdiği veya fayda sağladığı” (Martin, 2018) olarak özetler.

Günümüzde video oyunları, alt kategorileri olmakla birlikte, temelde 5 ana kategoriye ayrılmaktadır: 1) Aksiyon video oyunları: Platform oyunları, nişancı oyunları, dövüş oyunları, yakın dövüş [beat ‘em up] oyunları, gizlilik [stealth] oyunları, hayatta kalma [battle royale] oyunları, ritim oyunları, açık dünyada hayatta kalma [survival] oyunları. 2) Rol yapma video oyunları (RPG): Devasa çok oyunculu çevrimiçi rol yapma oyunu (MMORPG), taktiksel rol yapma oyunları, açık dünya [sandbox] rol yapma oyunları. 3-) Simülasyon video oyunları: İnşaat ve yönetim simülasyonu, yaşam simülasyonu, araç simülasyonu. 4-) Spor video oyunları: Takım sporları, bireysel spor müsabakası, fitness oyunları. 5-) Strateji video oyunları: Savaş stratejisi ve bulmaca (Cohen, 2022, ss. 435-438).

Farklı disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen oyun araştırmalarının entelektüel yapısını, konu seçimi ve bilimsel etki açısından incelemeyi hedefleyen Martin (2018), çalışmasında Scopus veri tabanı üzerinde yer alan, 1966-2016 yılları arasında “video oyunu”, “bilgisayar oyunu” ve “dijital oyun” kelimelerini içeren konferans bildirisi, bilimsel dergi makalesi, kitap bölümü ve kitap olarak İngilizce dilinde yayımlanmış toplam 24,128 çalışmayı anahtar kelime ve atıf bağlamında analiz eder. Anahtar kelime analizine göre, en çok kullanılan kelimeler yapay zeka (YZ), sanal gerçeklik (SG), insan bilgisayar etkileşimi (İBE), oyun teorisi ve interaktif bilgisayar grafikleridir. Ayrıca “ciddi oyunlar” ve “oyun temelli öğrenme” kelimeleri de sık kullanılan kelimelerdir. Martin (2018), bu anahtar kelime analizlerine göre eğitim/kültür, teknoloji, etkiler ve tıp olmak üzere 4 kategori olduğunu belirtir. Bu kategorilerin en sık kullandığı anahtar kelimeler şöyledir: Eğitim/kültür alanı oyun tasarımı, eğitim, oyun, simülasyon, motivasyon, ciddi oyun, oyun temelli öğrenme; teknoloji alanı, YZ, İBE, oyun teorisi, interaktif bilgisayar grafikleri, animasyon, algoritma; etki alanı, insan, çocuk, ergen, kadın, erkek; tıp alanı, SG, rehabilitasyon, üç boyut, mobil araç, görselleştirme, EEG ve VE’dir. Buna göre, eğitim/kültür alanı üretim, nesnelere (artifacts) ve oyuncu davranışları; teknoloji alanı üretim ve oyuncu davranışları; etkiler alanı oyuncu tipleri; tıp alanı üretim, nesnelere ve oyuncu davranışları üzerine araştırmalar yapılmaktadır. Bu durum, farklı disiplinler tarafından

yoğun olarak araştırılan konunun oyuncu davranışları olduğunu da ortaya koymaktadır. Ancak Martin (2018) araştırmasını derinleştirdikçe bu alanların alt gruplarında çok farklı araştırma konuları çalışıldığını da bulgular. Atıf analizinde ise 300'den fazla atıf alan yazarların çalışmaları incelenmiştir. Buna göre en çok atıf alan yazarlar 77 adet atıfla iletişim bilimleri alanındaki yazarlardır. Martin (2018)'e göre atıf analizinde ilginç olan nokta, en çok atıf yapılan yazarların, oyun-dışı alanlardaki araştırmacılar olmasıdır. İletişim bilimleri alanında en çok atıf yapılan yazarlar ve alanları şöyledir: Bandura (sosyal psikolog), Lombard, Zillmann, Roberts (iletişim bilimleri), Deci, Ryan (eğitim), Cohen (istatistik). Martin (2018) insan bilimleri ve sosyal bilimler alanında atıf yapılan yazarları ise şöyle sıralar: Huizinga, Caillois (dijital olmayan oyunlar), Goffman, Bourdieu (sosyoloji), Foucault, Baudrillard (felsefe).

Atıf analizini alt gruplara göre derinleştiren Martin'in (2018) bulgularına göre, iletişim bilimleri alanındaki araştırmacılar etki ve bağımlılık, oyuncu deneyimi ve pozitif etkiler; insan bilimleri ve sosyal bilimler alanındaki araştırmacılar ise tasarım, kültür ve biçim konularında çalışmalar yapmıştır. Ayrıca veriyi yıllara göre incelenen konular açısından analiz eden Martin (2018), 1966-1979 arası teknoloji, 1980-1989 arası etkiler, 1990-1999 arası simülasyon, deneysel öğrenme, YZ, İBE, grafikler ve ağlar, 2000-2009 arası MMORPG, MMOG, RPG gibi oyun türleri ve çevrimiçi oyun, oynanış, YZ, oyun teorisi, sinir ağı (*neural network*), İBE, animasyon, SG, üç boyut; 2010-2016 arası fiziksel aktivite ve oyuna dair pozitif yaklaşımlar, oyun bağımlılığı, internet oyunu oynama bozukluğu, ekran zamanı, hareketsiz yaşam tarzı, oyun temelli öğrenme, rehabilitasyon, oyunlaştırma, arttırılmış gerçeklik, bulut bilişim, oyuncu deneyimi, Monte Carlo ve Nash Dengesi gibi çok daha farklı birçok kavram ve konunun incelendiğini belirtir. Martin (2018), 1994'ten itibaren bağımlılıkla ilişkili kavramların kullanıldığını ancak 2013'te Amerikan Psikiyatri Birliği'nin (APA) internet oyunu oynama bozukluklarını tanımlamasıyla birlikte bağımlılık konusundaki çalışmalarda artış olduğunu belirtmektedir. İletişim bilimleri alanındaki araştırmacıların oyun tasarımı ve oyuncu deneyimi – oyun tasarımının oyuncular üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri- konusunda çalışmalar yapmasının faydalı olacağını ileri süren Martin (2018), literatürde oyun endüstrisine ilişkin araştırmalar konusunda bir eksiklik olduğuna ve araştırmacıların oyun endüstrisindeki uzmanlara atıf yapmadıklarına da değinir.

Yukarıda genel hatları ile uluslararası oyun literatürüne dair sunulan bilgilere ek olarak, bu çalışmada Türkiye'deki oyun literatürüne dair genel bir çerçeve sunmak amacıyla, 29.08.2022'de Ulusal Tez Merkezinde³ bir tarama yapılmıştır. Buna göre,

³ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. (2022). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>. (Erişim Tarihi: 29.08.2022).

2005 sonrası üretilen yüksek lisans ve doktora tezlerinde yukarıdaki üç ifadenin de kullanıldığı görülmektedir. Merkezde, “video oyun” anahtar kelimesini içeren 2008-2022 yılları arasında yayımlanmış 73 adet tez vardır, bu tezlerden 10 tanesi İletişim Bilimleri alanındadır. “Bilgisayar oyun” anahtar kelimesini içeren 2005-2022 yılları arasında yayımlanmış toplam 68 tez vardır, 1 tanesi iletişim bilimleri alanındadır. “Dijital oyun” anahtar kelimesini içeren 2007-2022 yılları arasında yayımlanmış toplam 295 tez vardır, bunlardan 39 tanesi iletişim bilimleri alanındadır. Buna göre Türkiye’de iletişim bilimleri literatüründe dijital oyun kavramının daha çok tercih edildiği görülmektedir, bu nedenle bu çalışmada da dijital oyun ifadesi tercih edilmiştir.

Ulusal Tez Merkezinde iletişim bilimleri alanındaki tezlerden bazıları aynı zamanda radyo, televizyon ve sinema, reklamcılık, halkla ilişkiler gibi başka alanlarla birlikte de etiketlenmiştir. Taramada anahtar kelime kullanımına ve etiketlemelere göre tekrarlayan tezler çıkarıldığında, 2005-2022 yılları arasında oyun konusunu araştıran iletişim bilimleri alanında toplam 50 adet tez olduğu tespit edilmiştir. Tezlerdeki araştırmaların anlatı, karakter, oyun tasarımı, oyun endüstrisi, oyun geliştiriciliği, e-spor, oyuncu deneyimi, şöhret kültürü, hayran kültürü, kimlik, toplumsal cinsiyet temsili, öteki temsili, oyun pedagojisi, şiddet, oyunun bilişsel etkileri, bağımlılık, motivasyon, oyunun iyi oluşa etkisi, propaganda, reklam, iletişim dinamikleri ve satın alma davranışı üzerine olduğu görülmektedir. Ancak tezlerde en çok incelenen iki alan anlatı ve bağımlılıktır. Buna göre Türkiye’de iletişim bilimleri alanındaki tezler, bağımlılık konusunun çalışılması bağlamında Martin’in (2018) bulguları ile benzerlik göstermektedir.

Lemmens ve diğerlerine (2009) göre dijital oyun bağımlılığı, sosyal ve/veya duygusal sorunlara neden olduğu halde, kişinin bilgisayar ya da video oyunlarını aşırı ve tekrarlayıcı düzeyde oynaması ve oyuncunun bu aşırı oynamayı kontrol edememesi olarak değerlendirilmektedir. Griffiths ve Davies (2003) ise oyun oynama isteği kişi tarafından kontrol edilemediğinde ve dijital oyunun duygu, düşünceler ve sosyal yaşamda değişime neden olduğu durumlarda bağımlılıktan söz edilebileceğini ileri sürmektedir. Dijital oyun oynamanın neden olduğu bağımlılık durumunun genel ve kişisel özellikler açısından araştırılmasının önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Dijital oyunların oyuncularda yarattığı duygular ve oyunların sahip olduğu özellikler, oyuncuların dijital oyunlara saatler harcamasına ve oyunlara bağlanmasına neden olabilmekte ve bu durum bağımlılığın gelişmesinde etkili bir unsur olarak ele alınmaktadır. (Irmak & Erdoğan, 2016, s. 5). Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) tarafından 2013 yılında geliştirilen Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El

Kitabı-5'in (DSM 5) (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013) üçüncü bölümünde; internette oyun oynama bozuklukları yeni bir olgu olarak ele alınmış ve aşırı çevrimiçi oyun oynama durumu için bu klinik tanıyı destekleyen ve tanımlayan daha fazla araştırmanın yapılmasını önerilmiştir. Beklenen şekilde, dijital oyun bağımlılığı ve bu bağımlılığın nedenlerini ve sonuçlarını ortaya koymak adına yapılan çalışmalar artmaktadır. (Bhagat vd., 2020).

Türkiye'deki çevrimiçi bağımlılığı incelediği çalışmasında Koç (2017), bu konuda en çok eğitim bilimleri alanında çalışma yapıldığını ama sağlık ve iletişim bilimlerinde de bağımlılık odaklı çalışmalar olduğunu ileri sürmektedir. Koç'a göre çoğunlukla DSM-IV kriterlerini temel alan ve başka araştırmacılar tarafından geliştirilen bağımlılık ölçeklerinden faydalanan çalışmalarda nicel yöntem kullanılmış, "internet ve doğrudan veya dolaylı olarak çevrimiçi oyunların sorunlu kullanımının yol açacağı varsayılan negatif etkenler analiz edilmiştir" (2017, s. 56). Öte yandan Martin'in (2018) araştırılmasını önerdiği oyun endüstrisi Türkiye'de incelenen alanlardan biridir, buna karşın oyunların insanlar üzerindeki pozitif etkileri veya psikolojik iyi oluşa etkisi konusunda daha az sayıda çalışma vardır.

Yukarıdaki arkaplan bilgisini göz önünde bulunduran bu çalışma, Martin'in (2018) iletişim bilimleri alanı için önerdiği şekilde deneyime odaklanmaktadır, ama literatürdeki çoğu araştırmadan farklı olarak dijital oyun oynama deneyimi pozitif bir yaklaşımla ele almakta ve oyun bağımlılığı kavramını oyunu oynayan kişilerin deneyimleri üzerinden tanımlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma, oyun bağımlılığına iten nedenleri psikolojik temel ihtiyaçlar ve motivasyon ile ilişkili olarak tartışmayı amaçlamaktadır. Oyuncu deneyimleri ve oyun oynama motivasyonunun ardında yatan nedenler, yine literatürdeki çoğu çalışmadan farklı olarak nitel bir araştırma deseni üzerinden incelenmektedir. Bu amaçla çalışmada medya psikoloji alanındaki kuramlardan yararlanılmaktadır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Sosyal medya platformlarını ve çevrimiçi oyunları inceleyen araştırmalarda, medyanın endüstriyel ve toplumsal boyutlarına ek olarak psikolojik boyutunun da incelendiği gözlemlenmektedir. Her ne kadar internet teknolojileriyle birlikte medyanın psikolojik boyutlarına dair araştırmalarda artış yaşansa da medya ve psikoloji ilişkisine dair erken dönem çalışmalar 20. yüzyılın başlarına dek uzanmaktadır. O tarihlerde sinema ve radyo gibi kitle iletişim araçlarının yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla birlikte medyanın insan psikolojisi üzerindeki etkilerine dair çalışmalar da yapılır. Disiplinlerarası bir yaklaşıma sahip olan medya psikolojisi, "hava dışında herhangi bir kanal veya teknolojiyle dolaylanmış insanlar [...]"

arasındaki iletişimin toplumsal ve psikolojik parametreleri ile ilgilenir” (Fischhoff, 2005’den akt. Stever, 2022a, s. 36). Bir başka tanıma göre “medya psikolojisi, medya kullanımı veya üretimi bağlamında deneyimlenen insan davranışlarının, düşüncelerinin ve duygularının bilimsel incelemesidir” (Dill, 2013’den akt. Stever, 2022a, s. 36). Yıldırım ve Çakır (2016, s. 540) medya ve psikoloji ilişkisine dair derinlikli analizler sunan ilk çalışmaların 1900’lerin başında sosyal psikolog Cooley tarafından gerçekleştirildiğini, ardından Frankfurt Okulu düşünürlerinin hem psikoloji hem de psikanaliz alanı ile medyayı incelediklerini ileri sürer. Stever (2022a, s. 36) ise medya psikolojisinin tanımlanmasına ilişkin ilk çalışmaların, 1990’ların sonu ve 2000’lerin başlarında bu alanda bilimsel dergilerin yayınlanmaya başlaması ve üniversitelerde bölümler açılmasıyla birlikte gerçekleştiğini belirtir. Ayrıca APA içinde medya aracılığıyla psikoloji üzerine çalışmalar yapmayı hedefleyen bir birimin kurulması da yine bu alandaki çalışmaların adlandırılmasına katkı sunmuştur.

İletişim kuramları tarihinde medyayı psikolojik açıdan inceleyen çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. İletişim araştırmalarında yaygın olarak kullanılan Ekme Kuramı, Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı, Gündem Belirleme ve Çerçeve Kuramı gibi kuramlar medyaya psikolojik yaklaşan kuramlardandır. Bunlara ek olarak Stever (2022b), medyayı psikolojik açıdan inceleyen çalışmalarda, sosyal duygusal kuramlar ve bilişsel kuramlar başlıkları altında bazı başka model ve kuramlardan da yararlandığını belirtir.

Wolf ve Perron, (2003, s. 11) video oyun teorisinin, anlatı bilimi, bilişsel çalışmalar, temsiliyet kuramları ve ludoloji gibi birçok farklı yaklaşım ve kurama göre incelendiğini ileri sürer. Çok-disiplinli bir araştırma alanı olarak video oyun teorisinin doğası gereği birçok farklı yaklaşımın sentezi olması gerektiğini ama aynı zamanda video oyunlarının tek bir yönüne odaklanması gerektiğini savunurlar (Wolf & Perron, 2003, s. 13). Benzer şekilde oyun psikolojisi ile ilgili araştırmalarda farklı teoriler kullanıldığını öne süren Cohen (2022, s. 455), oyuncu motivasyonunu anlamak için kullanımlar ve doyumlar kuramının yetersiz kaldığı noktalarda öz-belirleme teorisinin (Self-Determination Theory/SDT) katkı sunacağını belirtir. Öz-belirleme teorisi, Ryan ve Deci (1985) tarafından davranışların altında yatan içsel süreçleri, içsel motivasyonu ve iyi oluşu belirleyen koşulları açıklamak için geliştirilmiş bir motivasyon ve kişilik kuramıdır. Öz-belirleme bir makro kuram olarak tanımlanmakta ve kendi altında Bilişsel Değerlendirme Teorisi (CET; Deci 1975; Deci & Ryan, 1985), Organizmik Bütünleşme Teorisi (OIT; Deci & Ryan, 1985), Hedef İçerikleri, Nedensel Yönelimler ve Temel Psikolojik İhtiyaçlar Teorisi olmak üzere 5 farklı mini-teorinin birleşiminden oluşmaktadır (Vansteenkiste vd., 2015).

Bilişsel değerlendirme teorisi dışsal (ödül, takdir edilmek) ve içsel (kendini

yeterli görme) durumların insanlardaki içsel motivasyonu ne şekilde etkilediğini açıklamaktadır. Bu teoriye göre insanların içsel motivasyonlarını sağlamasında bağlam-kendileri ile ilgili görüşleri, başkalarının kendisi hakkındaki fikirleri ve dışsal tetikleyiciler- önemli bir faktör olarak ele alınmaktadır (Legault, 2017, s. 3). Organizmik Bütünleşme Teorisi'ne göre insanlar yetişkinlik dönemine girdiklerinde sorumluluk, ekonomik ihtiyaç gibi sebeplerle içsel motivasyonlarını kaybetmekte ve tekrar elde etmek yerine dışsal motivasyonu içselleştirerek kendilerini motive etmeye çalışmaktadırlar (Vansteenkiste vd., 2015, s. 113). İçsel motivasyon bu açıdan bireyin kendisi için ve kendi psikolojik ihtiyaçlarından kaynaklanan bir davranışı gerçekleştirme isteği iken dışsal motivasyon bir davranışı kendini iyi hissetme gibi sebepler için değil, bir sonucu elde etmek için dışarıdan yönlendirme ve dışsal ödül-ceza gibi nedenlerle istemesi olarak tanımlanmaktadır (Ryan & Deci, 2000a). Nedensel Yönelim Teorisi; bir davranışın gerçekleştirilmesi sürecinde kişilerin içinde bulunduğu çevrenin, kişisel yönelim ve farklılıklarının etkili olduğunu öne sürerken; hedef içerik teorisi motivasyon sürecinde hedeflerin türlerinin (içsel/dışsal ödüller elde etme) etkisini incelemektedir. Temel psikolojik ihtiyaçlar teorisi ise insanların özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma ihtiyaçlarını karşılamalarının daha iyi ruh hali, canlılık, fiziksel semptomlar ve benlik saygısı ile sonuçlandığını öne sürer (Adie vd., 2010; Ryan & Deci, 2000b). Bu açıdan insanlar, katıldıkları faaliyetler ve aktivitelerde özerklik (kendi seçimlerini yapma gücü), ilişkili olma (başkalarıyla gerçekleşen sosyal bağlantılar) ve yeterliliğe (davranışı etkili bir şekilde gerçekleştirme yeteneği, başarı elde etme) sahip olduklarını hissettiğinde içsel motivasyonları artmaktadır. Öz-belirleme teorisine göre ise bir aktivitenin seçilmesinde, devamlılığının sağlanmasında ve çaba gösterilmesindeki en büyük etken içsel motivasyon mekanizması ile yapılmasıdır (Deci & Ryan, 1985; Ryan & Deci, 2000a).

Deci ve Ryan (2000) oyun oynama motivasyonunun da öz-belirleme kuramı çerçevesinde psikolojik temel ihtiyaçlar olan özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma ile açıklanabileceğini ileri sürer. Bu açıklamaya göre dijital oyunlar içerisindeki kademe ve seviye sistemleri, oyun içindeki başarılarla diğer oyuncular tarafından gelen geribildirimler ve başarılar kişide yeterlilik duygusu oluşturarak içsel motivasyon sağlamaktadır. Dijital oyunların ve oyun oynamanın gönüllülüğe bağlı olması, oyun içi tasarım ve içeriklerin bazı oyunlarda kişiye özel seçim şansı sunması⁴ oyunculara özerklik ihtiyacını karşılamaktadır.

Çok oyunculu oyunlar, hem rekabetçi ve iş birliğine dayalı grup oyunları için

---

⁴ Kişinin oyun içindeki karakterini, kıyafetlerini, silahlarını, eşyalarını, vb. kendisinin seçebilmesi, yani çevrimdışı dünyaya göre çevrimiçi dünyanın daha fazla seçme özgürlüğü sunması, özerklikle ilişkilidir.

sanal bir dünyaya erişim sağlaması hem de oyuncuların tek bir oyun oturumunda görevleri tamamlamak için kısa süreli gruplar halinde bir araya gelmelerine, bunun sonucunda zamanla kalıcı olan gruplar veya klanlar olarak bilinen daha uzun vadeli gruplar oluşturmalarına olanak tanımaktadır. Oyuncular web siteleri, lonca sohbet kanalları ve sesli internet protokolü ve oyuncuları bir araya getiren Discord gibi uygulamalarla oyun oynarken aynı zamanda oyun oynayan diğer kişilerle iletişim kurabilmekte ve bunun sonucunda sosyal açıdan insanların ilişki kurma ihtiyacını karşılamaktadır (Przybylski vd., 2010, ss. 2-3).

Ayrıca oyuncular, oyun-içi karakterlerle parasosyal etkileşimde bulunurlar. Zamanla oyuncu, bu yarattığı çevrimiçi oyun personasından olumlu anlamda etkilenebilir. “Birinin oyun-içi kimliği fiziksel dünyadaki bağlanabilirlik kaynağı olabilir ve böylece oyuncu idealize ettiği kendi-modeli veya oyun karakteri ile etkileşimde bulduğça, bu durum iyi oluşu mümkün kılar” (Brown vd., 2016’dan akt. Cohen, 2022, s. 457).

Oyundaki motivasyon üzerine çalışan Yee (2006) de oyuncuları motive eden bileşenleri “başarı”, “sosyal” ve “oyuna dalma/gömülme” (*immersion*) başlıkları altında gruplandırmış ve çalışmasında oyun aktivitesi sırasında oyuncuların derin duygusal deneyimler yaşadığını bulmuştur. Yee (2006, ss. 773-774) oyuna dalma/gömülme kavramını keşif, rol-yapma, kişiselleştirme (*customization*) ve kaçış bağlamında ele alır. Buna göre, diğer birçok oyuncunun bilmediği şeyleri bilme keşif; bir persona oluşturmak rol-yapma; karakterin görünüşünü kişiselleştirmeye olan ilgi kişiselleştirme; çevrimiçi oyun ortamını gerçek yaşamdaki sorunlardan kaçmak için kullanma kaçış olarak tanımlanır. Yee’nin (2006) kavramlarındaki öğelerle Deci ve Ryan’ın (2000) kavramlarındaki öğelerin benzerlik gösterdiği görülmektedir, ancak yazarlar bu öğeler için farklı kavramlar kullanmayı tercih etmektedirler.

Öte yandan, Murray (2016) katılımcı bir aktivite olarak yorumladığı dijital içine dalma/gömülme (*immersion*) kavramını fiziksel bir metafordan yola çıkarak açıklar. Murray (2016, s. 99) tıpkı bir okyanusa veya havuza daldığımızda, havadan farklı olarak dikkatimizi çeken ve bütün algımızı değiştiren bir araç olarak suyla, yani tamamen farklı bir gerçeklikle, çevrili olma duygusunu hissetmemiz gibi, psikolojik olarak benzer bir içine gömülme/dalma deneyimini hissetme arayışımız olduğunu ileri sürer. “Aşına olduğumuz dünyanın dışına çıkmamız, yeni bir yerde olmanın verdiği tetikte olma hali ve ilerlemeyi öğrenmekten duyulan hazla eğleniriz. İçine gömülme/dalma, aklın duygularla taşmasına yol açar” (Murray, 2016, s. 99). Buna göre oyunu oynayan kişinin oyunun gerçekliğine dalması, hayallere dalmak değildir, bilinçli ve aktif katılımı gerektiren katılımcı bir aktivitedir.

Yukarıda kısaca aktarılan oyun oynama motivasyonuna ilişkin kavramların ve

kuramların, iletişim bilimleri alanındaki ana akım etki paradigmasındaki olumsuz yaklaşımın tersine, oyun oynama deneyimini olumlu bir açıdan değerlendirdiği görülmektedir. Buna göre, katılımcı kültürün bir parçası olan dijital oyunların, bireylerin psikolojik iyi oluşu için faydalı olabileceğini de ileri sürmek mümkündür.

ARAŞTIRMA TASARIMI

Bu araştırmada; dijital oyun oynama deneyimi, Deci ve Ryan (2000) tarafından geliştirilen öz-belirleme kuramının psikolojik temel ihtiyaçlar ve motivasyon kavramları çerçevesinde ele alınmaktadır. Ek olarak, Yee'nin (2006) oyuncuları motive eden bileşenler için önerdiği başarı, sosyal ve oyuna dalma/gömülme ile Murray'ın (2016) içine dalma/gömülme kavramlarından da faydalanılmaktadır. Araştırmanın amacı dijital oyun bağımlılığının altında yatan içsel motivasyonu ve psikolojik temel ihtiyaçları; dijital oyunları deneyimlemiş bireylerden yola çıkarak oyuncuların gözünden açıklamaya çalışmaktır. Bu amaca dayalı olarak araştırmada yanıt aranan temel araştırma sorusu ve bağlantılı araştırma soruları şunlardır:

Temel araştırma sorusu: Oyuncular, oyun deneyimlerindeki motivasyonlarını ve temel psikolojik ihtiyaçlarını nasıl betimlemektedirler?

- 1-) Dijital oyun bağımlılığının altında yatan temel psikolojik ihtiyaçlar nelerdir?
- 2-) Oyun oynama davranışının motivasyonları nelerdir?
- 3-) Dijital oyun oynama bağımlılığının özerklik ihtiyacı ile bir ilişkisi var mıdır?
- 4-) Dijital oyun oynama bağımlılığının yeterlilik ihtiyacı ile bir ilişkisi var mıdır?
- 5-) Dijital oyun oynama bağımlılığının ilişkili olma ihtiyacı ile bir ilişkisi var mıdır?
- 6-) Dijital oyun oynama bağımlılığının içe gömülme/dalma kavramlarıyla ilişkisi var mıdır?

Literatür incelemesinde ifade edildiği üzere, dijital oyun bağımlılığı ve motivasyon üzerine yapılan çalışmalarda genellikle nicel araştırma yöntemleri tercih edilmiştir. Ancak dijital oyun oynama deneyimi üzerine odaklanan bu çalışmada, literatürde bazı başka araştırmacılar (Şimşek & Yılmaz, 2020; Kardefelt-Winther, 2017; Kuss, Louws & Wiers, 2012; Wan & Chiou, 2006) tarafından önerildiği gibi oyunu oynayan bireylerin duygu durumlarını ve oyun oynama davranışının ardından

yatan nedenleri ortaya çıkarabilmek için daha derinlemesine bir bakış sağlayan nitel araştırma deseni kullanılmaktadır. Nitel araştırma sayesinde bireylerin içsel motivasyonunun, psikolojik temel ihtiyaçlarının ve oyunların psikolojik iyi oluş etkilerinin daha iyi betimlenebileceği öngörülmektedir.

Buna göre çalışmada, nitel araştırma desenlerinden biri olan olgubilim yaklaşımı benimsenmektedir. Olgubilimsel araştırmalarda amaç, araştırılan olguyu deneyimleyen ve bunu paylaşmaya hazır olan kişilerin aktarımları sayesinde, bu olguyu ayrıntılı bir şekilde betimlemektir. Creswell'in (2020, s. 79) belirttiği gibi, fenomenolojik olarak da adlandırılan olgubilimsel çalışmalarda amaç, kişilerin belirli bir fenomen veya kavramla ilgili deneyimlerine dair ortak anlamı keşfetmek ve böylelikle "o fenomenle ilgili bireysel deneyimleri evrensel nitelikteki bir açıklamaya" kavuşturmadır. Buna göre araştırmacı, incelenen olguyu deneyimleyen bireylerden veri toplar, başlıca veri toplama aracı ise görüşmedir. Creswell (2020, s. 80) görüşme için "3-4 kişi ile 10-15 kişi arasında değişen" bir grup oluşturulmasını önerir. Araştırmacı görüşmelerde, katılımcıların duygu durumlarını ve bakış açılarını anlamaya çalışır, bu nedenle araştırmacı katılımcı bir tutum sergiler. Görüşme verileri doğrudan alıntı veya betimsel anlatım yoluyla aktarılır ve veriler analiz edilerek incelenen olgu detaylı bir şekilde açıklanır ve yorumlanır (Yıldırım & Şimşek, 2005, ss. 73-76).

Dijital oyun bağımlılığı ve oyun oynama motivasyonunun ardında yatan nedenleri ortaya çıkarmayı hedefleyen bu çalışmanın evreni, Türkiye'de yaşayan 18-24 yaş arasındaki oyunculardır. Türkiye'de 69,95 milyon internet kullanıcısı vardır (Kemp, 2022, s. 16) ve We Are Social'ın (2022, s. 68) Digital 2022 raporuna göre, Türkiye'de 16-64 yaş arası internet kullanıcılarının %91,5'i video oyunu oynamaktadır. Kullanıcılar, günde ortalama 8 saat internet kullanmaktadır ve oyun konsolunda geçirilen süre ise ortalama 1 saat 6 dakikadır (Kemp, 2022, s. 22). Bu çalışmada öz belirleme teorisi çerçevesinde oyuncuların oyun oynama davranışlarındaki içsel motivasyonlarını kendi deneyimleri ve görüşleri çerçevesinde betimlemesi amaçlanmaktadır. İçsel motivasyon bir davranışın hiçbir kazanç olmaksızın sadece o davranıştan alınan keyif için yapılması olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde dijital oyun sektörü, e-sporcular, yayıncılar içsel motivasyonunun ötesinde dışsal motivasyonun belirleyicileri olarak tanımlanabilen para, ödül, statü, tanınırlık gibi farklı faktörlerden de etkilenmektedirler. Bu nedenle sektör içerisindeki oyuncuların deneyimsel görüşlerinin içsel motivasyonu belirleme araştırmanın örneklem kapsamı dışında bırakılmıştır. Kısacası çalışmanın sınırlılıkları gereği belirli bir e-spor takımının oyuncuları, oyun sektörü çalışanları ve yayıncılar, yani profesyonel olarak oyun oynayan kişiler, araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırma,

sıradan oyuncuların deneyimlerini ve motivasyonlarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Yukarıda değinilen raporlara ek olarak, Game in Turkey (2021, s. 67) raporuna göre Türkiye’de 2021 yılında 67 milyon kişi oyun oynamaktadır, tahmini oyuncu dağılımı mobil 40 milyon, PC 24 milyon ve konsol 20 milyon kişidir (s. 68). Yaşa göre oyuncu dağılım oranları ise şöyledir: 18-24 yaş arası %25, 25-34 yaş arası %35 ve 35-44 yaş arası %26’dır. Kadın oyuncuların oranı%47 ve erkek oyuncuların oranı %53’tür (2021, s. 69-70). Buna göre bu çalışmada en çok oyun oynayan gruplardan biri olan 18-24 yaş arası ve kadın-erkek oranlarına uygun olarak örneklem seçimi yapılmıştır. Raporlarda da ifade edildiği gibi yukarıda veriler “tahmini” verilerdir. Bu nedenle, çalışmada amaçlı örneklem tiplerinden kartopu örneklem tercih edilmiştir. Kartopu örneklem, örneklem çerçevesinin ve dağılımının bilinmediği durumlarda kullanılan bir yöntemdir (Erdoğan & Uyan-Semerci, 2021, s. 87). Erdoğan ve Uyan-Semerci’nin (2021, s. 104) ifadeleriyle ilgilendiğimiz grubun ‘tipik’ bir örneğiyle çalışmaya başlanması ve ona benzer diğer örneklerle yönelmemiz beklenmektedir. Bu bağlamda çalışmada, öncelikle dijital oyun oynayan üç kişiye ulaşılmış ve bu kişiler aracılığıyla çalışmaya katılmaya gönüllü olan diğer katılımcılara ulaşılmıştır. Araştırmanın katılımcıları dijital oyun oynama deneyimi olan altı erkek ve dört kadın üniversite öğrencisi ve üniversiteden yeni mezun olmuş bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların bilgileri anonimleştirilmiş ve çalışmanın bulgular bölümünde her bir katılımcı için K-1, K-2, K-3 vb. şeklinde numaralandırılarak kullanılmıştır. Katılımcıların profilleri Ek-1’de sunulmuştur. Ayrıca bu çalışma için, Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 23.02.2022 tarihli, E-74009925-604.01.02-343515 sayılı yazısı ile Etik Kurul onayı alınmıştır.

Araştırmada veri toplama tekniği olarak, katılımcıların oyun deneyimlerini kendi ifadeleri ile aktarmalarını sağlamak amacıyla, araştırmacının ek sorular sormasına ve açıklamalar talep etmesine olanak vermesi açısından daha esnek bir yapıya sahip olan yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılmaktadır. Görüşme sorularında oyun motivasyonu bölümündeki sorular, Lafrenière ve diğerleri (2012) tarafından geliştirilen ölçeğe dayanarak Akın ve diğerleri (2015) tarafından hazırlanan dijital oyun motivasyonu Türkçe formundan yararlanılarak oluşturulmuştur. Dijital oyun bağımlılığı bölümündeki sorular ise Lemmens ve diğerleri (2009) tarafından geliştirilen Dijital Oyun Bağımlılığı ölçeğini Türkiye’deki oyunculara uyarlayan Baysak ve diğerlerinin (2016) geliştirdiği Türkçe Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçeği formundan yararlanılarak oluşturulmuştur. Lemmens vd. (2009) tarafından geliştirilen ölçekte, 21 maddelik ölçeğe ek olarak 7 maddelik ikinci seviye değerlendirme modeli de oluşturulmuştur. Ölçeğin değerlendirmesine göre, formdaki yedi maddenin en az dördüne “bazen” ve üzerinde puan veren kişide oyun bağımlılığı

vardır ve alınan toplam puan arttıkça bağımlılık seviyesi artmaktadır. Ölçeklerden yola çıkılarak geliştirilen dijital oyun bağımlılığının 7 ölçütü şöyle tanımlanmaktadır (Baysak vd., 2016, s. 22):

“Oyun Bağımlılığın 7 Ölçütü

- 1-) *Belirginlik: Oyunun duygu, davranış ve düşüncelerden daha baskın hale gelmesi*
- 2-) *Tolerans: Önceki hazzı alabilmek için her seferinde daha fazla oyun oynama ihtiyacı*
- 3-) *Duygu Düzenleme: Oyunun negatif duygulanımdan pozitif geçebilmek için bir kaçış mekanizması olarak kullanılması durumu.*
- 4-) *Tekrarlama: Oyun oynanmayan dönemlerden sonra, daha önceki oyun oynama alışkanlıklarının tekrarlanması.*
- 5-) *Yoksunluk: Oyunun devamlılığı kesildiğinde veya oynanamadığında psikolojik ve fizyolojik huzursuzluk yaşanması.*
- 6-) *Çatışma: Oyun oynama sonucunda ortaya çıkan kişilerarası ve intrapsişik sorunlar*
- 7-) *Problem: Aşırı oyun oynama nedeniyle işyerinde, okulda veya sosyal hayatta zorluklar yaşanması.”*

Katılımcılara sorulan sorular, Ek-2’de sunulmuştur. Görüşmeler Aralık 2021-Nisan 2022 tarihleri arasında koşullara göre çevrimiçi ve fiziksel olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesi görüşülen kişilere “katılımcı rıza formu” iletilmiş, onaylandıktan sonra görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 20’şer dakika süren görüşmeler sonucu elde edilen veriler; dijital oyun bağımlılığı ve motivasyona ilişkin psikolojik temel ihtiyaç kavramları olan özerklik, ilişkililik, yeterlilik ve de içe gömülme/dalma temaları ile ilişkili olarak analiz edilmektedir. Ayrıca bağımlılık ölçeğinin alt ölçeklerine göre de değerlendirme yapılmaktadır.

BULGULAR

Oyun Bağımlılığı

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bulgulara göre katılımcıların oyun oynama saatleri, hafta içi ve hafta sonu günlerine ve de arkadaşlarıyla birlikte oyun oynamalarına göre değişse de katılımcılar günde ortalama 3-10 saat arası oyun oynamaktadır. Katılımcılar kendilerini meşgul eden başka aktiviteler varken, örneğin üniversitede eğitimin devam ediyor olması veya işe başlamış olmaları, vb., yoğunluk nedeniyle daha az oyun oynadıklarını, COVID-19 pandemisi nedeniyle eve kapandıkları dönemde ise daha fazla saatler oyun

oynadıklarını dile getirmişlerdir. Lemmens ve diğerlerinin (2009) Bağımlılık Ölçeğindeki 7 ölçütten ilki olan “belirginlik” ölçütüne dair veri sunması hedeflenen bu iki sorudan elde edilen bulgulara göre katılımcılar için oyun duygu, davranış ve düşüncelerden daha baskın değildir, katılımcılar boş zamanları olduğu için oyun oynamaktadırlar.

Oyun oynarken nasıl hissettikleri sorusuna katılımcıların büyük bir kısmı oynama esnasında hem mutlu hem de sınırlı hissettikleri şeklinde yanıt vermiştir. Aktarımlar, bir yandan sınırlendikleri halde neden oyun oynamaya devam ettiklerini, yani oyun bağımlılığını açıklarken, öte yandan oyun oynama motivasyonuna dair de dürtüleri ortaya koymaktadır. Katılımcıların bazıları bunu oyundaki başarıyla ilişkilendirerek açıklamaktadırlar:

“Sinirli, gergin, hırslı, rahatlamış, mutlu, yani oyunun gidişatına göre bir bölüm geçmekte çok zorlanıyorsam veya başaramıyorsam çok sinirli olduğum oluyor.” (K-3)

“Heyecanlı hissediyorum, bir şeyleri başarmak beni mutlu ediyor. Oyunda level atlamak olsun ya da bir oyunu kazanmak olsun, zaten bu mutluluğu hissetmek için oynuyorum.” (K-5)

Katılımcıların sınırlı veya mutlu hissetmeleri, oyundaki takım arkadaşlarına veya oyunu oynayan diğer kişilere, rakip takıma göre de değişmektedir:

“Hırslandığım oluyor bazen, sınırlendiğim olabiliyor. Arkadaşlarımla oynadığımda genelde mutlu, eğlenceli hissediyorum.” (K-6)

“Oyun oynarken mutlu hissediyorum, bazen sinirli hissediyorum o sinirin sebebi de yani bu oyunu kazanmaya çalışırken, takım arkadaşlarından dolayı, oyunu bilerek trolleyenler ya da ciddi oynamayanlara [...] bayağı sinirleniyorum. Ama genelde mutluyum özellikle arkadaşlarımla oynarken.” (K-2)

Oyun oynama isteğinin engellenememesi ve bağımlılığın derecesine dair bazı bulgulara ulaşmak amacıyla kendilerini oyun oynamak zorunda hissedip etmediği de sorulmuştur. Katılımcıların tamamı kendilerini hiç oyun oynamak zorunda hissetmediklerini, kendileri istediği için veya başka bir uğraşları olmadığı için zaman geçirmek amacıyla oyun oynadıklarını dile getirmişlerdir.

“[...] zaten oynama sebepim boşum [...] Hayatım boyunca bunu sürdürmem, her gün her saat oyun oynamalıyım, oynamazsan ne yaparım ben diye düşünen bir insan değilim.” (K-2)

“Bu kadar üst seviye, gereklilik olarak değil [...] Keşke oynasam gibi oluyor ama zorunluluk derecesinde değil.” (K-6)

“Zaman geçirmek için evet oldu. ‘Zaman geçmiyor, ne yapayım oyun oynayayım bari’ dediğim zamanlar vardı.” (K-7)

Bunların dışında bir katılımcı, kendisi pek istemese de “arkadaşlarını kırmamak” adına oyun oynamak zorunda hissettiğini belirtmiştir. Buna göre katılımcı, sosyal çevresi ile ilişkilerini sürdürmek adına oyun oynamaktadır.

“Bazen zorunda hissettiğim oluyor. Mesela, 5 kişi oynanan oyunlar var; Valorant, League of Legends, Counter Strike gibi. Arkadaşlarım dört kişi ise mesela beni beşinci olarak çağırıyorlar. [...] Ben de onları kırmamak için oynamak istemesem bile bazen oynadığım ve onlarla onların oyununun düşmemesi için kendini oynamaya zorladığım oluyor. [...] diğer 4 arkadaşımı düşünerek [...] istemesem bile oynadığım oluyor, ama bu çok fazla olmuyor. Burada nadir de olsa çevre baskısı olabiliyor bence.” (K-10)

Yukarıdaki iki soru Bağımlılık Ölçeğindeki tolerans ölçütüyle ilgilidir. Bu anlamda, oyunların haz vermenin ötesinde başka duyguların tatmin edilmesi süreçlerinde de işlevsel olduğu görülmektedir. Arkadaşlarını kırmama, başarı elde etme ve hırs gibi diğer süreçler bu anlamda hazzın önüne geçerek kişileri oyun oynamaya itebilmektedir. Ancak katılımcıların hiçbiri kendini bağımlı olarak tanımlamamaktadır. Bu bağlamda, oynama eylemini sürdürmelerinin ardında yatan nedenleri Deci ve Ryan’ın (2000) yeterlilik ve ilişkili olma ve Yee’nin (2006) başarı ve sosyal kavramları ile ilişkilendirmek mümkündür. Ancak oyunlardaki “level” sistemi ile ilgili başka bir soruya verilen yanıtta bir katılımcı oyundaki başarı ile bağımlılık arasındaki ilişkiyi dikkat çekici bir şekilde yorumlamaktadır:

“[Level sistemi] Bağımlılık yaratması için var bence çünkü hırs yapıyorsun. Bir sonraki level’e geçmek için ve bu olmazsa oynanmaz. Bir oyun var mesela Genshin Impact diye, içinde hiçbir şey yok, sadece level sistemi sayesinde oyun oynamaya devam ediyorsun. Level atladığımda da başarmış ve başarılı hissediyorum ve gerçek hayatta çok az şey başarıyorsan bu çok tatmin edici bir duygu.” (K-3)

Bu yoruma göre, oyun tasarımcılarının ve oyun geliştiricilerinin, oyuncuların başarıma arzusunu tatmin etmeye yönelik oyunlar tasarladıkları ve geliştirdikleri düşünülebilir. Bu bağlamda başarı deneyiminin oyun ve oyuncular için önemli bir etken olması, başarının hem bağımlılık hem de motivasyon kaynağı olduğunu da göstermektedir. Ayrıca gerçek hayatta yaşanamayan duygu ve deneyimlerin sanal ortamlarda tatmin ediliyor olması da yine önemli bir motivasyon kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Katılımcıların çoğu, oyun oynamadıklarında kendilerini kötü hissetmediklerini, hatta “pek bir şey hissetmediklerini” dile getirmişlerdir. Birçok katılımcı, başka bir işi olduğunda oyun oynamayı düşünmediğini ama “boş olduklarında” oyun oynamazsa

kendisini sınırlı hissettiğini belirtmektedir. Bu durumda katılımcıların oynayarak aslında “bir şey yapıyorum” duygusunu deneyimlemek istediklerini ileri sürmek mümkündür:

“Aslında bir işimin çıkması benim için daha iyi oluyor, çünkü şu an işim olmadığı için oyun oynuyorum. İşim olduğu zaman oyun çok fazla aklıma gelmiyor. Ama [...] günüm yoğun geçtikten sonra, 1-2 saat oynamak bana eğlence katıyor.” (K-2)

“Bir şey hissetmiyorum, yani normal hissediyorum. Eğer boşsam ve oynayamıyorsam sinirleniyorum [...] ama boş değilsem aklıma çok fazla gelmiyor.” (K-5)

“Oyun oynamaktan daha öncelikli bir işim varsa o anda, tabii ki oyun oynamıyorum. Bu duygusal olarak beni yorup da bana zarar vermiyor açıkçası. [...] duygusal anlamda benim için bir şey ifade etmiyor galiba.” (K-10)

Az sayıda katılımcı ise oyun oynamadıkları zaman kendilerinde “bir eksiklik hissettiğini” (K-6) veya sıkıldıkları bir ortam içindelerse “bir an önce bilgisayar başına geçmek” (K-4) istediklerini dile getirmiştir. Bir katılımcı ise oyun oynamadığında, oynamayı “özlediğini” ama arkadaşlarıyla oynadığı için aynı zamanda arkadaşlarını özlediği için (K-9) oyun oynamayı özlediğini ifade etmiştir. Bu durum, yine Deci ve Ryan’ın (2000) ilişkili olma ve Yee’nin (2006) sosyal kavramlarına işaret etmektedir. Ayrıca bağımlılık ölçütlerindeki yoksunluk durumunun katılımcılar tarafından çok da deneyimlenmediği, katılımcıların oynamadıklarında psikolojik ve fizyolojik huzursuzluk yaşamadıkları da gözlemlenmektedir.

Katılımcılara oyun oynamadıkları zamanlarda da oyun oynamayı düşünüp düşünmedikleri sorulduğunda, büyük bir kısmı oyunu ve oyun oynamayı düşündüklerini belirtmiştir, ancak burada dikkat çeken nokta bu düşünceye yönlendirenlerin içsel değil, dışsal etkenler olmasıdır.

“Buna kesinlikle evet ya da kesinlikle hayır diyemem. Ama mesela sosyal medyada gezerken oynadığım oyunun videolarını görüyorsam, bende bir şeyler uyandırıyor, mesela şu an kalkıp oynayabilirim gibi.” (K-7)

“Oluyor genelde. [...] oyunla ilgili videoları izliyorum geceleri yatarken mesela, o zaman diyorum, yarın ben de bunu yapayım, şunu yapayım diye videoda gördüğüm şeyleri, o zaman oyun dışında da oyun oynamazken oyunu düşündüğüm oluyor.” (K-8)

“Evet oluyor şöyle örnek vereyim; dışarıdayım arkadaşlarımla kahve içiyorum, oyunlardan sohbet ediyoruz arada, çünkü birçok kişinin ortak noktası oyunlar artık. Oyunlardan sohbet ettiğimiz zaman, hani biri o an oyundaki bir konfigürasyondan bahsediyor ve ben o anda eve gitsem de bu anlattığı şeyi oyunda denesem şeklinde düşünüp oynamak istediğimi oluyor.” (K-10)

Katılımcılar bazen de yukarıda açıklanan başarıma hırsı nedeniyle oyunu düşünmektedir veya belirli bir oyunda bu duyguyu daha fazla yaşamaktadır. Örneğin: “Valorant’ta çok fazla oluyordu işte nereden daha iyi duvar atarım, karakterin özelliği hakkında düşünmek gibi. [...] şu silahı alayım tarzı düşündüğüm oluyor oyun içindeki kaplamalı silahlardan” (K-3). Bazen de oyundaki bir şeyi (örneğin alınması gereken bir eşya, vb.) unutmamak için kendilerine hatırlatma amacıyla oyunu düşündüklerini (K-5) dile getirmişlerdir.

Katılımcıların “oyunun hayatımızdaki yeri nedir” sorusuna verdikleri yanıtlar, yine hem bağımlılığa hem de motivasyona ilişkin veriler sunmaktadır. Katılımcıları oyun oynamaya iten nedenlerin aslında oyun dışındaki yaşantılardan kaynaklandığı da gözlemlenmektedir. Buna göre bağımlılık açısından durum değerlendirildiğinde oyun bir sebep değil sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır veya oyunun başka bir duyguyu deneyimlemek için kullanılan bir araç olarak konumlandırıldığı görülmektedir.

“Kafa dağıtmak için kullanıyorum, bazen duygularımdan kaçmak için kullandığım da oluyor. Ya da fazla düşünmek istemediğim zamanlarda beynimi kapatıp böyle hiçbir şey yapmaktan istemediğimde oynayabiliyorum.” (K-1)

“Aslında bir nevi hayal gücümdeki şeyleri oyun oynayarak gerçekleştirebiliyorum bu zevk veriyor zaten genel olarak.” (K-2)

Bazı katılımcılar oyun oynamayı spor gibi bir aktivite veya hobi olarak da değerlendirmektedir ve sporu başarı duygusu ile ilişkilendirmektedir:

“Benim için bir hobi olarak hayatımda anlamı ya da çok önemli bir yeri yok. Çok yüksek şeyler söyleyemem, ama sevdiğimi yapmaktan çok keyif aldığım bir hobi.” (K-6)

“Hobi bence, bir spor yani e-spor işte. Spor yapmak gibi bir şey.” (K-3)

“Ben biraz sporu da çok sevdiğim için, oyun benim için biraz spor gibi, kazanmaya çıktığın bir arena gibi, kazanmayı da çok seviyorum. Kazanma duygusu beni oyuna iten şey.” (K-4)

Ek olarak, bazı katılımcılar oyunu sosyalleşmek için bir araç olarak yorumlamaktadır, bu durum katılımcıların oyuna bakışını şekillendiren etmenlerin yine Deci ve Ryan’ın (2000) ilişkili olma ve Yee’nin (2006) sosyal kavramları olduğunu göstermektedir:

“Oyun aslında bir asosyallik değil bir sosyalleşme alanı olarak da kullanılabilir bana göre. Çünkü insanlarla sürekli iletişim halindeyim. [...] ben bunu bir sosyalleşme olarak görüyorum.” (K-7)

“Arkadaşlarımla bir buluşma noktası oluyor bu bir. İkinci olarak farklı dünyalara bir kapı gibi oluyor.” (K-9)

“Çevrimiçi oyunlardan bahsederseniz, bunu sosyalleşme olarak görüyorum. Arkadaşımla kafeye gidip oturmaktansa, başka şehirdeki bir arkadaşımı yine sohbet edip oyun oynayabiliyorum ve benim için bir sosyal ortam.” (K-10)

Yukarıdaki iki soru ile bağımlılık ölçütlerindeki duygu düzenlemeye dair verilere ulaşmak da hedeflenmiştir. Lemmens vd. (2009) tarafından geliştirilen ölçekte gerçek hayatı unutmak, stres atmak veya daha iyi hissetmek için oynanıp oynanmadığına dair sorular vardır, oysa görüşme sorularımızda özellikle bu ifadeleri kullanmamıza rağmen, katılımcıların çoğu bu amaçla oynadıklarını dile getirmiştir. Buna göre katılımcılar, “oyunu negatif duygulanımdan pozitif geçebilmek için bir kaçış mekanizması olarak” kullanmaktadır. Ayrıca bu aktarımlar Yee'nin (2006) oyuna dalma/gömülme kavramı ile de örtüşmektedir.

Bağımlılık temasına ilişkin son bölümde, katılımcılara oyun oynama esnasında çevreleri ile veya aileleriyle çatışma yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur. Katılımcıların yarısı nadiren de olsa ailelerinin bu durumdan rahatsız olduğunu ifade etmiştir. K-1 ve K-2 ise geçmişte ailelerinin tepkisi ile karşılaştığını ama şu an yaşamadıklarını dile getirmiştir. K-6 özellikle karantina döneminde çok uzun saatler oynadığı için “gözlerin ağrıyıyor mu, başın ağrıyıyor mu” gibi ifadelerle ailesinin sürekli tepki gösterdiğini ve karantina dönemi kadar olmasa da şu anda da yine ailesinin tepkisinin devam ettiğini ama kendisinin “zaten yapacak başka bir şeyi olmadığı için” ailesinin bir süre sonra bu duruma “tepkisizleştiğini” belirtmiştir. K-4 ve K-8 ise oyun oynarken yüksek sesle konuştukları, bazen kötü söz söyledikleri, kısacası gürültü yaptıkları için ailelerinin tepki gösterdiğini ifade etmiştir. Bazı katılımcılar ise oyun yüzünden sosyal çevreleri veya aileleriyle buluşmaları nadiren de olsa ertelediklerini dile getirmişlerdir. Bu ertelemeler belirli bir oyun kaynaklı, örneğin *Minecraft* ve *Valorant* gibi (K-3), olabilmektedir. K-5 ise geçmişte daha çok ertelediğini ama şimdi arkadaşlarının daha önemli olduğunu düşündüğü için oyun yüzünden arkadaş buluşmalarını artık hiç ertelediğini belirtmektedir. Benzer şekilde K-10 buluşmaları ertelediğini, çünkü “gerçek hayatı tercih ettiğini” dile getirmiştir. Bu soru ile bağımlılık ölçütlerindeki çatışma ve problem ölçütlerine dair verilere ulaşmak hedeflenmiştir. Buna göre katılımcıların bazıları ailelerinin müdahalesi değil ama tepkisi ile karşılaşmaktadır, ancak katılımcıların büyük bir kısmı oyun yüzünden sosyal çevreleri veya aileleriyle buluşmalarını ertelememekte ve büyük çatışmalar yaşamamaktadır.

Sonuç olarak, görüşmelerde bağımlılık teması ile ilişkili olarak katılımcıların ifadelerinde en çok öne çıkan nokta katılımcıların, başarı duygusunu deneyimlemek ve sosyal çevreleri ile ilişkilerini sürdürmek için oyun oynadığıdır. Ancak başarı ve

sosyallik bir yandan bağımlılık diğ er yandan ise motivasyon kaynağı olarak yorumlanabilir. Ayrıca katılımcıların çoğunun, oyun oynamayı boş zaman aktivitesi olarak gördüğü ve boş zamanlarında eğer oyun oynamıyorlarsa hiçbir şey yapmadıklarını düşündükleri için kendilerini mutsuz ve sinirli hissettiklerini, ama işleri olduğunda oyunu düşünmediklerini ifade etmeleri de önemlidir.

Oyun Motivasyonu

Görüşmelerin ikinci bölümünde katılımcılara oyun oynama motivasyonlarının ardında yatan nedenleri açığa çıkarmak amacıyla çeşitli sorular yöneltilmiştir. İlk olarak dijital oyunun ve oyun oynamanın katılımcılara ne ifade ettiği sorulmuş ve katılımcıların kendi ifadeleri ile oyunu ve oynamayı nasıl betimlediklerine dair bulgulara ulaşılmak istenmiştir. K-10 hariç, diğ er tüm katılımcılar oyun ve oyun oynamak arasında bir fark olmadığını, oyunu tanımlamak için kullandığı ifadelerin oynamak için de geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların büyük bir kısmı oyunu ve oynamayı “vakit geçirme, kafa dağıtma, stres atma ve eğlence” için bir araç olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bu soruya verilen yanıtlarda da yukarıdaki sorularda olduğu gibi bazı katılımcıların başarı/kazanma ve sosyalleşme unsurlarına değ indiği gözlemlenmiştir:

“Bir kere oyun içinde bir gelişim rütbe sistemi olduğu için oyun içindeki bu gelişim sistemi beni oyuna daha çok bağlıyor ve rahatlama hissi veriyor. Rekabetçi bir yapımda olduğu için oyunlarda genelde karşımda bir ekip görmek beni mutlu ediyor, tatmin ediyor diyebilirim. Onlarla karşılıklı bir şekilde oyun oynuyor olmak ve kazanma isteği beni oyuna yönlendiriyor.” (K-4)

“[...] boş zamanlarımı geçirdiğim, kafamı dağıttım aynı zamanda arkadaşlarımla vakit geçirdiğim için sosyalleştiğim bir ortam.” (K-5)

“Hem sosyalleşme hem zaman geçirme, stres atma.” (K-7)

Bazı katılımcıların oyun oynama deneyimine dair ifadeleri, Deci ve Ryan’ın (2000) özerklik, Yee’nin (2006) oyuna dalma/gömülme ve Murray’ın (2016) içine dalma/gömülme kavramını çağrıştırmaktadır. Bu durumu, yaşanan gerçeklikten farklı bir gerçekliğin içine dalma olarak değerlendirmek mümkündür.

“[...] yaşadığım hayattan tamamen farklı. Aynı da olabilir, farklı oluyor genelde ama. Başka bir dünyayı görebilmek güzel hissettiriyor. İnsanlar bir şey yaratıyor, sonuçta yarattığı şeylerin bir parçası olmak iyi hissettiriyor.” (K-9)

“Gerçeğin dışında daha farklı şeylerin yapılabildiği arkadaşlarımla beraber hayal gücünü gerçekleştirebildiğin sanal bir ortam. [Oyun oynamak] [...] benim bir karakterim var onu güçlendirmek benim hoşuma gidiyor. [...] Oyundaki karakterim ne

kadar güçleniyorsa beni o kadar mutlu ediyor. Çünkü sonuçta bir emek harcıyorsun ve bir şey geliştiriyorsun aslında benim için anlamı bu yani.” (K-2)

Profesyonel olarak bir dönem oyunlarla ilgili çalışmış olan bilgisayar mühendisi katılımcı, K-10, dijital oyun oynamayı “dijital bir ortamda bir aktivite yapmak” olarak tanımlamış, oyunla ilgili düşüncelerini ise şöyle aktarmıştır:

“Oyunsal düşünmek, oyun mekanikleri, problemleri çözmek, motivasyonu arttırmak en temelde. [...] Çünkü her oyunun bir amacı vardır ve herkes bu sonuca varmaya çalışır, herkes bu sonuca ulaşmak için farklı düşünür, farklı mekanikler kullanır. [...] bütün oyunların amacı aynıdır, ama herkes farklı şekillerde faydalanır ve farklı yöntemler kullanır.”

Yanıtlar Deci ve Ryan’ın (2000) kendi seçimlerini yapma gücünü ifade eden özerklik, sosyal bağlantılara vurgu yapan ilişkili olma ve davranışı etkili bir şekilde gerçekleştirme yeteneğini anlatan yeterlilik kavramlarını da çağrıştırmaktadır. Buna göre, katılımcıların oyun oynamadaki içsel motivasyonları Deci ve Ryan’a (2000) ek olarak, Murray’ın (2016) ve Yee’nin (2006) kavramları ile örtüşmektedir.

Görüşmelerde, oyun oynamanın bilgi sahibi olmak, problem çözme yeteneğinin gelişmesi gibi konularda hayatlarına olumlu katkıları olup olmadığı da sorulmuş, bir katılımcı (K-8) hariç tüm katılımcılar olumlu görüş belirtmiştir. Oyunların katkıları anlamında bir çeşitlilik de mevcuttur. Yanıtlara göre, katılımcılar oyunu kendi ihtiyaçlarını tatmin ettikleri, o ihtiyacın karşılanmasına yönelik eksikliği giderdiği bir araç olarak konumlandırmaktadırlar. Buna göre, K-1 ve K-6 oyunlar sayesinde İngilizceyi daha iyi öğrendiklerini belirtmiştir. Ek olarak, K-1, K-4, K-5, K-6 ve K-9 oyunlar sayesinde iletişim ve etkileşimin arttığına vurgu yapmış ve yeni arkadaşlıklar kurduklarını ve sosyalleştiklerini eklemiştir. Bunların dışında, bazı katılımcılar oyun oynamanın başka katkılarına da değinmiştir:

“New World’e başladığımdan beri al-sat olayı, [...] bir nevi ticaret öğretiyor. Takım ruhunu öğreten oyunlar da var, yardımlaşma gibi.” (K-2)

“Beceri olarak el göz koordinasyonu, hikâyesinden bilgiler ediniyorum. Stratejik düşünmeyi geliştirdiğini düşünüyorum, hızlı karar verme olabilir, ani sorunlara çözüm bulmamı sağlıyor.” (K-3)

“[...] el-göz koordinasyonunu kesinlikle geliştiriyor. [...] iletişim kurmayı öğretebilir, bazı oyunlar, özellikle online oyunlar.” (K-7)

“[...] oyunların içlerinde sistem olarak bilgileri var, belli beceri sistemleri var. [...] bilgi ve beceri oyun içerisinde geliştirebiliriz.” (K-9)

“[...] kendimi bir takım oyuncusu olarak ifade edebilirim birçok konuda. Hayatım boyunca hep takım sporları yaptım. Yazılım geliştiriyorum ki yazılım geliştirmek çok büyük bir takım sporu bana göre. Takımla oynadığım oyunlarda da bunu hissediyorum. Bu yönümün bu şekilde geliştiğini düşünüyorum. Bana bundan 10 sene önce neden oynuyorsun diyenleri haksız görüyorum, açıkçası o zamanlar oyun oynamasaydım bugün böyle bir takım oyuncusu olmayacaktım. [...] benim için böyle problem çözmeye teşvik diyebilirim yine.” (K-10)

Oyun oynamanın olumlu katkılarına ek olarak, katılımcıların hayatında herhangi bir olumsuz etkisi olup olmadığı da sorulmuş, böylelikle (varsa) bu olumsuzluklara rağmen neden hâlâ oynamaya devam ettiklerine dair bazı bulgulara ulaşmak hedeflenmiştir. Katılımcıların değindiği olumsuz etkiler yine kendi gerçek hayatlarındaki yaşantılarına göre farklılık göstermektedir. Katılımcıların çoğu oyun oynamanın çok zaman aldığına dile getirmiştir ancak zaman yönetimi konusundaki bu sorun aslında bir yandan onların gerçek hayatlarındaki sorunlarına da işaret etmektedir. Örneğin K-1, ders çalışmak gibi gerçek hayattaki bazı aktivitelerden kaçmak için oyun oynadığını dile getirmiştir. Benzer şekilde K-4 de oyun oynamanın, “sorumluluklarından biraz da olsa uzaklaştırdığını” ama oyunları zaman kaybı olarak görmediğini belirtmiştir. K-6 da oyunları zaman kaybı olarak görmediğini ama uzun saatler oynadığı için “göz bozukluğu ve baş ağrısı” gibi sağlık sorunlarına neden olabileceğini, K-9 ise bazen gece “uykusuz kaldığını” ama başka bir nedenle de uykusuz kalabileceğini, bunun oyuna özel olmadığını dile getirmiştir. K-7 ve K-8 ise oyunda yenildiklerinde sinirlendiklerini belirtmiş ve böyle “durduk yere sinirlenmenin” olumsuz bir etki olabileceği üzerinde durmuştur. K-3 ve K-5 ise kendilerini “oyuna çok kaptırduğunda”, örneğin MMORPG gibi oyunlarda, gerçek hayatlarını minimize ettiklerini ve bunun “başka şeyler yapmaya engel” olduğunu belirtmiştir. Benzer bir durumu K-10 bağımlılık ile açıklamaktadır:

“[...] yeri geldiğinde oyunların bağımlılık yaptığını düşünüyorum ben, kontrol altına alınmazsa. Bağımlılık yaptığı zaman çok zaman alabiliyor, bazı oyunlar var, diyor ki mesela “20 saat başından kalkma” etrafımda çok fazla böyle oyun oynayan kişi var. Bu tarz oyunları benim de oynadığım olmuştur geçmişte.” (K-10)

Öte yandan bazı katılımcılar da hayatlarındaki olumsuzluklarla başa çıkabilmek için oyun oynadıklarını dile getirmekte ve bu soruya verilen yanıtla, oyunun olumlu katkılarına dair düşüncelerini yeniden paylaşmaktadır. Örneğin K-2 görüşme yapıldığı dönemde yurt dışında bazı kurumlara başvuru yaptığını ve başvuru ve vize sonucunu beklediğini belirtmiş, bu bekleme döneminde “düşünmemek” ve “bunalıma girmemek” için oyun oynadığını ve böylece “deşarj” olduğunu ifade etmiştir. Aktarımlar Lemmens ve diğerlerinin (2009) bağımlılık ölçütlerindeki duygu

düzenleme kavramını da çağrıştırmaktadır, buna göre çelişkili olsa da gerçek hayattan veya stresten kaçmak için oyuna yönelmek hem bağımlılığı hem de psikolojik iyi oluş anlamında motivasyonu açıklamaktadır.

Oyun seçiminde etkili olan faktörlere ilişkin aktarımlara göre katılımcıların seçimini etkileyen birden fazla faktör vardır, ancak katılımcıların yanıtları bazı noktalarda ortaklaşmaktadır. Örneğin arkadaşlarıyla birlikte oynayabiliyor olmak yani sosyalleşme, oyun türü ve oynanış şekli, oyunun hikayesi ve grafikleri, oyunun popülerliği ve yayıncılar ve de oyunun fiyatı öne çıkan bazı temalardır. K-3, K-6 ve K-10 oyunun fiyatın seçimlerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Oyun yayıncıları konusunda kimi katılımcılar yayıncılar nedeniyle popülerliği artan oyunları tercih ederken, kimisi de yayıncılar sayesinde oyunun içeriğini gördüğü için daha iyi karar verdiğine değinmektedir. Örneğin K-10 ve K-7 oyunla ilgili reklamların, K-3 ise videolarının, oyunun kapağının ve adının önemli olduğunu ifade etmiştir. K-7 oyunla ilgili yayınların ve yayıncıların kendisini etkilediğini belirtmekteyken, K-8 yayıncılara farklı bir açıdan yaklaşmaktadır: “[...] popüler yayıncıların oynadığı oyunları oynuyorum, çünkü popüler yayıncılar oynadığında oyun popülerliği ve oynayan kişi sayısı artıyor.” Benzer şekilde K-7 de “dünyada oynayan oyuncu sayısının” önemli olduğunu, K-8 ise “rekabet ortamı olan, popülerliği yüksek oyunları” tercih ettiğini dile getirmiştir. K-3 de popülerlik vurgusu yapmıştır. K-1 ise yayıncı konusunu popülerlik açısından değil oyunun hikayesi açısından değerlendirir: “Yayıncıların beğendiği oyunlar değil de onların oynayıp izleyerek, içeriklerine göre inceleyip karar veriyorum.” K-1 de hikaye vurgusu yapmıştır. K-3 ise oyunun hikayesinin, karakterlerinin, hikaye puanın ve yorumlarının etkili olduğunu aktarmıştır. Yine hikaye vurgusu yapan K-6, “dizileri veya filmleri çıkan” oyunları tercih ettiğini belirterek şöyle devam etmiştir:

“Oyun farklı bir evren sonuçta ve o oyun haricinde oyun oynarken o evren içine giriyorsun ama ayrıca dizisini izleyip, filmini izleyip o evrene daha fazla hakim oluyorsun. Diziyi izledikten sonra oyun oynarken ‘bu karakteri ben biliyorum, şöyle yapabilir’ gibi düşünebiliyorsun ve bu şekilde oyun daha eğlenceli bir hale geliyor. Evrenin içinde daha varmışsın, hakimmişsin gibi.”

Bu açıklama Murray (2016) ve Yee’nin (2006) oyuna dalma kavramını da çağrıştırmaktadır. Hikaye vurgusu yapan K-10 da benzer şekilde oyun seçiminin “Netflix’te gezip bugün hangi diziyi/filmi izleysem” gibi bir durum olduğunu dile getirir ve “uzun soluklu oyunları” bir sezonluk bir diziyi izliyor gibi bir hafta boyunca oynadığını ekler. Ek olarak, K-10 “tek başına vakit geçirmek istediğinde hikayesi olan oyunları veya çevrimdışı oyunları tercih ettiğini, ama arkadaşlarıyla vakit geçirmek istediğinde “çevrimiçi rekabet oyunlarını tercih” ettiğini belirtmektedir. Benzer şekilde

K-1, K-4, K-5, K-7 ve K-9 oyun seçiminde arkadaşlarıyla, çevrelerindeki kişilerle birlikte oynayacak olmalarının etkili olduğuna vurgu yapmaktadır. Buna göre sosyalleşme yine oyun seçimini etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır ve katılımcılar çok oyunculu oyunları tercih etmektedirler. Oyun türü ve oynanış şekli de seçimi etkileyen etmenlerdendir. K-2 ön yargılı olmadığını, her türlü oyunu oynadığını belirttikten sonra genelde tercihinin FPS oyunları olduğunu aktarır. Benzer şekilde K-3 de FPS ve RPG tercih ettiğini belirtmiştir. K-4, FIFA ve NBA tarzı spor oyunlarına ek olarak FPS de oynamayı sevdiğini ekler ve türün ötesinde bir noktaya dikkat çeker: “FPS oyunu olarak *Valorant*’ı seçmemin sebebi ise grafikleri güzel [...] *LOL* ve *CS-GO* karışımı gibi bir oyun.” K-2 de ilk tercihinin oyundaki grafikler olduğunu belirtir ve ikinci olarak da ses efektlerinin seçimlerinde etkili olduğunu şu gerekçeyle açıklar:

“Çünkü ben müziği çok seviyorum, sesleri de çok seviyorum, hatta böyle ufak tefek müzik yapmaya çalıştığım zamanlar da oldu, hâlâ da oluyor arada, bu nedenle oyunlarda en çok dikkat ettiğim şey ses efektleri. Her ses efekti bana farklı geliyor, ilgimi çekiyor yani, oda müziği sevdiğimden dolayı.”

K-5 ise *Sims*, *SimCity*, *Prison Architect* gibi yaratıcılık gerektiren oyunları tercih ettiğini aktarır ve örneğin “*Sims*’e girip ev” tasarlayabildiğini, bunu [mimar ya da mühendis olmadığı için] gerçek hayatta kendisinin yapabilmesinin çok zor olduğunu dile getirir, bu durum özerklik kavramını ima eder. Sonuç olarak, bazı açılardan ortak olsa da oyun seçimini etkileyen birçok farklı etmen vardır ve etmenler katılımcıların kişilik özelliklerine, oyun oynamaya başlamadan önceki ruh hallerine, gerçek hayattaki ilgi ve meraklarına veya gerçek hayatta neyi yapıp yapamadıklarına göre değişmektedir. Yanıtlar, Deci ve Ryan’ın (2000), Murray’ın (2016) ve Yee’nin (2006) önerdiği bütün kavramlarla örtüşmektedir.

Görüşmelerde katılımcıların kendilik algısına dair bulgulara erişmek amacıyla kendilerini “iyi bir oyuncu” olarak tanımlayıp tanımlamadıkları ve iyi bir oyuncunun hangi özelliklere sahip olmasının beklendiği de sorulmuştur. Katılımcıların çoğu kendilerinin iyi oyuncular olmadığını düşünmektedir, bazı katılımcılar ise bazen iyi olduklarına inanmaktadır. İyi oyuncu olarak görmemelerine ve de olmak isteyip istemediklerine dair aktarımlar, katılımcıların iyi oyuncu tanımlarına göre farklılaşmaktadır. Sadece K-7 ve K-8 “para kazanacaklarsa” iyi oyuncu olmak istediklerini dile getirmişlerdir. Diğer katılımcılar ise tanımları doğrultusunda çeşitli yanıtlar vermiştir.

K-1 “çok beceriksiz olduğu” için kendisini iyi bir oyuncu olarak tanımlamamakta, benzer şekilde K-3 de kendisini “el-göz koordinasyonu düşük bir oyuncu” olarak tarif etmektedir. K-1 iyi bir oyuncunun el-göz koordinasyonunun ve reflekslerinin iyi olması gerektiğini ve karşı tarafın ne yapabileceğini öngörme

yeteneğine sahip olması gerektiğini düşünmektedir. K-6 ve K-10 da refleks konusuna vurgu yapar. Benzer şekilde K-8 de “hızlı düşünme yeteneğine sahip olanlar, stratejik düşünebilenler ve refleksleri iyi olanların” iyi oyuncular olduğu değerlendirilmiştir. K-2 çabuk öğrendiğini ama çok iyi bir oyuncu olmadığını çünkü %100 odaklanamadığını aktarır. K-2’ye göre “tüm beynini oyuna verip, tamamı ile oyun içinde bulunduğunda” iyi bir oyuncu olmak mümkündür. Ayrıca hem K-2 hem de K-9 iyi oyuncuların çok çalıştığı, araştırdığı yani oyundaki her bilgiyi araştırdığı için iyi olduklarına vurgu yapar. Ek olarak K-2, K-6 ve K-7 uzun yıllardır oynuyor olmanın, yani çok çalışkan, çaba sarf eden, emek harcayan kişilerin, iyi oyuncu olduğuna inanmaktadır. Ayrıca K-6, oyuncuların kullandığı klavye, fare gibi ekipmanların da örneğin önemli olduğuna değinir. K-3 ise başarıya vurgu yapmakta ve “oyunu gerçekten tüm detaylarıyla başarılı olarak bitiren, ek görevleri de yapan, %100 tamamlayan insanların” iyi oyuncular olduğunu düşünmektedir. K-10 ise başarı konusunu farklı bir açıdan değerlendirmektedir. K-10’a göre oyunda kaybedildiğinde gerçek hayatta bir şey kaybedilmemektedir ve oyuncu kazansa da kaybetse de eğer oyundan keyif alıyorsa o kişi iyi oyuncudur. K-4 ve K-6 iyi oyuncu olmanın oyundan oyuna değiştiğini ifade eder. K-4’e göre kişiler bireysel olarak iyi olmasa bile takım arkadaşlığına uygunsuz ve takımı riske atacak şeyler yapmıyorsa iyi oyuncu olarak değerlendirilebilirler. Buna bağlı olarak da oyundaki motivasyon ve koordinasyona dikkat çeker. K-7 ve K-10 da takımla birlikte koordine olabilen kişileri iyi oyuncu olarak tanımlamaktadır. Kendisini iyi bir oyuncu olarak tanımlamayan ve hatta iyi bir oyuncu olmak istemeyen K-5 “iyi oyuncu” profiline oldukça olumsuz yaklaşır. K-5, iyi oyuncuların “zamanını sadece oyunla geçiren, eğlence aracı olarak değil de çok ciddiye alıp oyun için antrenman yapan kişiler” olduğuna inanmaktadır. K-5, oyunla ilgili videolar izleyen ve sadece oyunlar hakkında konuşan, “hayatının tamamını oyun haline getirmiş” kişiler olarak tanımladığı “iyi oyuncular” gibi, kendi hayatını bu şekilde “harcamak” istemediğini de ifade etmiştir. Sonuç olarak katılımcılara göre iyi oyuncunun taşıması gereken bazı özellikler şunlardır: El-göz koordinasyonu, odaklanmak, takım oyuncusu olmak, oyunla ilgili araştırma yapmak ve uzun saatler o oyunu oynayıp emek harcamak.

Son olarak görüşmelerde katılımcılara oyun oynama nedenleri sorulmuştur. Yanıtlarda en çok öne çıkan temalar şunlardır: Boş zamanı olduğu için, (eğitim veya iş anlamında) boş olduğu için, kafa dağıtmak için, eğlenmek için, arkadaşlarıyla keyifli zaman geçirmek için, keyifli bir sosyal ortam sunduğu için. Ancak çoğu katılımcının değindiği üç tema eğlenmek, zaman geçirmek ve sosyalleşmektir. Buna göre; K-1, K-2, K-4, K-5, K-6, K-7 ve K-10 eğlenmek ve keyif almak amacıyla oyun oynadıklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca K-2, K-3, K-5, K-7, K-8 ve K-10 boş zamanı doldurmak ve zaman geçirmek için oyun oynamaktadır. Bunların dışında K-2, K-4, K-6, K-7 ve K-10

ise arkadaşlarıyla sosyal bir ortam içerisinde olmak amacıyla oyun oynadıklarına vurgu yapmaktadır. Örneğin K-9 bu durumu “arkadaşlarımla buluşma noktası yaratması” olarak ifade ederken, K-3 arkadaşına ulaşmak için oyunun bir araç olduğunu şöyle aktarmaktadır: “Bazen biriyle zaman geçirmek için oynuyorum, mesela hoşlandığım birisi oynuyorsa onunla zaman geçirmek için oynuyorum. Sırf onunla oynamak için sevmediğim bir oyunu bile oynarım.” Bunlara ek olarak K-2 ve K-3 başarı ve hırs kavramlarına değinmiş, K-2 durumu şöyle ifade etmiştir: “bir oyunda yükelebilmek, [...] bir şey becerebildiğini gösterebilmek ve becerdiğini görebilmek, bir şey başardığını görüyorsun çünkü oyunda, o mutluluk veriyor.” Bu ifadeler tam da Deci ve Ryan’ın (2000) yeterlilik kavramına işaret etmektedir. Benzer şekilde K-4 de becerilerini geliştirmeyi istediği için oyun oynadığını dile getirmiştir. K-4 ve K-10 ise rekabete vurgu yapmıştır. Ayrıca K-1, K-3, K-5, K-6 ve K-8 oyun oynama nedenlerinden birinin de “kafa dağıtmak” olduğunu belirtmiştir. K-1, K-6, K-7 ve K-10 ise gerçek hayatındaki üzgün, kızgın olma vb. duygu durumlarından kaçmak için de oyun oynadığını belirtmişlerdir. K-3 ve K-7 bu durumu “sinirini çıkarmak” olarak tarif etmektedir, örneğin K-7 şöyle aktarmaktadır: “dış dünyadan biraz da olsa kopmak, sinirimi derdimi, şunu bunu unutup sadece ona odaklanmak için oyun oynuyorum.”

Katılımcılardan bazıları Murray’ın (2016) oyunun içine dalma kavramını çağrıştıran ifadeler de kullanmıştır, örneğin K-3 bu durumu şu sözlerle aktarır: “Film izlemeyi sevmiyorum oyun daha dinamik. Bir şeyin içine ben de dahil olmuş oluyorum. Hareketli olduğu için. [...] bazen oyunlarda ne olacağını merak ettiğim için oynuyorum, bazen bitirmek için oynuyorum.” Öte yandan, K-9 oyunun sanal ortamda sunduğu keyif duygusunu, gerçek dünyada nasıl yeniden deneyimlediğini çarpıcı bir örnekle anlatmıştır:

“[...] her oyunun farklı bir dünyası olması ve iyi yapılmış bir oyunun seni inanılmaz kendine çekebiliyor olması. En son Tomb Raider oynuyordum. Oyunu oynarken hep dinlediğim bir şarkı vardı. Geçen gün iş yerinde şarkıyı dinlerken, sanki oyunu oynuyormuşum gibi o dünyaya geri döndüm ve bu bana iyi geldi. O anda müziği dinlerken bana oyunu hatırlattı ve dünyayı hatırlattı. Ofiste otururken bir anda kendimi dağlarda çayırda koşuyormuş gibi hissettim.” (K-9)

Yanıtlar katılımcıların oyun oynama motivasyonuna dair önemli bulgulara erişmemize olanak vermiştir. Çalışmanın kuramsal bölümünde değinilen ve yukarıdaki aktarımlarda tekrar ilişkilendirilen kavramlara ek olarak katılımcıların “boş zamanını doldurmak, sinirini atmak” gibi başka duygu durumlarını öne çıkarıyor olmaları, “oyunu negatif duygudan pozitif geçebilmek için bir kaçış mekanizması” yani duygu düzenleme aracı olarak konumlandıkları şeklinde yorumlanabilir. Bu durum, bir yandan oyunun gerçek hayattan veya stresten kaçmak için oyuna yönelmenin

iyileştirici etkisini ortaya koyarken bir yandan da bağımlılık olarak tanımlanan durumun altında yatan psikolojik temel ihtiyaçlara da işaret etmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Dijital oyun bağımlılığının altında yatan içsel motivasyonu ve psikolojik temel ihtiyaçları; Deci ve Ryan'ın (2000) ilişkili olma, özerklik ve yeterlilik, Yee'nin (2006) başarı, sosyal ve oyuna dalma/gömülme ve de Murray'ın (2016) içine dalma/gömülme kavramları çerçevesinde ve Lemmens vd. (2009) ile Lafrenière vd. (2012) tarafından geliştirilen ölçeklere dayanarak hazırlanan görüşme soruları aracılığıyla dijital oyunları deneyimlemiş bireylerin aktarımları üzerinden inceleyen bu çalışmada olgubilimsel yaklaşım benimsenmiş ve nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Kümbetoğlu'nun (2015, s. 208) da belirttiği gibi nitel araştırmalarda “çözümleyici ve kavramsal genellemeler, zaman, yer ve bağlama özgündür.” Buna göre, ulaşılan sonuçlar sadece bu araştırma bağlamında değerlendirilebilir.

Araştırmada elde edilen önemli bulgulardan biri, katılımcıların kendilerini “oyun bağımlısı” olarak görmedikleridir. Görüşmelerde dijital oyun bağımlılığına ilişkin sorulara verilen yanıtlara göre, katılımcılar en çok başarı arzusunu tatmin etmek için ve de arkadaşlarıyla ilişkilerini devam ettirmek için oyun oynadıklarını dile getirmişlerdir. Her ne kadar oyundaki başarı durumu bağımlılığı etkileyen faktörlerden biri olsa da öte yandan yukarıdaki kuramcıların bakışına göre kişinin psikolojik temel ihtiyaçlarından biri olarak yorumlanmakta ve olumlu anlamda motivasyon aracı olarak da konumlandırılmaktadır. Ayrıca katılımcılar oyun oynama isteği nedeniyle hayatlarını kısıtlamadıklarını ve ertelediklerini de dile getirmişlerdir. Aksine sosyalleşmek için oyun oynadıklarını, hatta bazen sadece arkadaşlarıyla birlikte olabilmek için kendileri istemeseler de oyun oynadıklarını aktarmışlardır. Katılımcıların aktarımları Lemmens ve diğerlerinin (2009) oyun bağımlılığı tanımındaki “sosyal ve/veya duygusal sorunlara neden olduğu halde, kişinin bilgisayar ya da video oyunlarını aşırı ve tekrarlayıcı düzeyde oynaması” durumu ile örtüşmemektedir. Buna göre çalışma kapsamında incelenen oyuncu deneyimleri neticesinde, katılımcıların bağımlılık bağlamında tartışılacak olumsuz duyguları yaşamadıkları veya nadiren yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu durumda çalışmada birinci araştırma sorusu olan “dijital oyun bağımlılığının altında yatan temel psikolojik ihtiyaçlar neler” sorusu oyun bağımlılığına göre değil, oyun deneyimine göre yanıtlanmalıdır. Bu sorunun yanıtı araştırmadaki “oyun oynama davranışının motivasyonu nelerdir” sorusuyla birlikte değerlendirildiğinde, katılımcıların oyun oynamak için pek çok sebebi olduğu ama neredeyse tüm katılımcıların üzerinde uzlaştığı üç ana tema olduğu bulunmuştur. Bu temalar; eğlenmek, boş zamanını doldurmak ve sosyalleşmektir. Buna göre sosyalleşmek dışındaki temaların yukarıda

değinen araştırmacıların kavramları ile örtüşmediği görülmektedir. Ancak eğlenmek teması, mutluluk duygusunu deneyimlemek bağlamında değerlendirilirse özerklik, yeterlilik, içe gömülme vb. kavramları ile ilişkilendirilebilir. Katılımcıların aktarımlarındaki bu kavramlarla ilişkili imalar göz önünde bulundurulduğunda, katılımcıların oyun oynama deneyimlerinin altında yatan psikolojik ihtiyaçlarının genel olarak farkında olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan “eğlenmek” ve “boş zamanını doldurmak” gibi iki farklı ihtiyaç olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda oyun bu iki ihtiyacın tatmini sağlayan bir araç olarak konumlandırılmakta ve olumlu bir bakışla tartışılmayı talep etmektedir.

Araştırmanın oyun oynama motivasyonu bölümünde, oynama motivasyonu ve oyun esnasındaki duygu durumları için oyun türlerinin de belirleyici olduğu bulgusuna erişilmiştir. Bu bağlamda, oyun bağımlılığı ve motivasyonunu ele alan çalışmalarda oyun türleri faktörüne yer verilmesi de önem taşımaktadır. Ayrıca araştırmadaki aktarımlara göre, oyun oynama deneyiminin Deci ve Ryan’ın (2000) psikolojik temel ihtiyaçlar olarak tanımladığı özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma ihtiyacı ve Yee’nin (2006) başarı, sosyal ve oyuna dalma/gömülme ve Murray’ın (2016) içine dalma/gömülme kavramları ile pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunların dışında katılımcıların çoğu “kafa dağıtmak ve sinirini atmak” için oyun oynadığını dile getirmiştir. Hatta gerçek hayattaki sorunlarını düşünmemek için oyun oynadığını, oyun oynadığında rahatlamış ve mutlu hissettiklerini ifade edenler de vardır. Buna göre oyunun psikolojik iyi oluşa olumlu katkısı olduğunu ileri sürmek mümkündür. Bu bağlamda oyun araştırmalarında oyunların psikolojik iyi oluşa etkileri konusunda daha fazla çalışma yapılması, oyuncuların deneyimlerinin farklı açılardan yorumlanmasına ve böylelikle oyun bağımlılığı ve motivasyonu konusunda yeni kavram ve kuramlar üretilmesine katkı sunabilir. Ek olarak katılımcıların aktarımlarındaki sosyalleşme vurgusu, mevcut bağımlılık ölçeklerindeki soru ve ölçütlerin de gözden geçirilme ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) DSM-5 kitabının üçüncü bölümünde “internet oyun oynama bozukluğu” gelecek çalışmalar için öneriler kısmında yer almaktadır. Aynı zamanda kitabın bu bölümünde oyun bağımlılığı olarak belirlenen kriterler için “önerilen bu kriter setleri klinik kullanım için tasarlanmamıştır; sadece DSM- 5 Bölüm 2’deki ölçüt setleri ve bozukluklar resmi olarak tanınır ve klinik amaçlar için kullanılabilir (2013, s. 783)” ifadeleri yer almaktadır. Bu açıdan oyun bağımlılığı ve bu bağımlılığın kriterlerinin henüz tanı koymak için erken olduğu düşünülmektedir. Bu nedenlerle bu çalışmanın yazarları, günümüzde oyun bağımlılığının öncesinde tartışılması ve araştırılması gerekenin oyun bağlılığı (engagement) ve altında yatan motivasyonlar olduğunu düşünmektedir. Silpasuwanchai ve Ren (2018) oyun bağlılığı teorilerini temel psikolojik ihtiyaçlar,

duygular, biliş, ilişkiler ve estetikler olmak üzere 5 farklı temada kategorize ederek meta-analiz yapmışlar ve oyun bağıllığını kendi içerisinde birçok farklı disiplini barındıran bir kavram olarak tanımlamışlardır. Oyun bağıllığı oyun çalışmalarında; oyuncuları etiketlemenin ötesinde neden oyun oynadıkları ve tercihlerinin altında yatan sebeplerin anlaşılabilmesi açısından gelecek çalışmalarda da önem taşımaktadır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar, eşit oranda katkı sağlamıştır. Herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adie, J., Duda, J., & Ntoumanis, N. (2010). Achievement goals, competition appraisals, and the well-and ill-being of elite youth soccer players over two competitive seasons. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 32 (4), 555-579. doi:10.1123/jsep.32.4.555.

Akın, A., Kaya, Ç., & Demirci, İ. (2015). Oyun Motivasyonu Ölçeği'nin geçerliliği ve güvenilirliği. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 18-31.

American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.). Arlington, VA, American Psychiatric Publishing. doi:10.1176/appi.books.9780890425596.

Baysak, E., Kaya F. D., Dalgat, İ. & Candansayar, S. (2016). Online game addiction in a sample from Turkey: Development and validation of the Turkish version of game addiction scale. *Klinik Psikofarmoloji Bülteni*, 26 (1), 21-31. doi:10.5455/bcp.20150502073016

Bhagat S., Jeong E. & Kim D. (2020). The role of individuals' need for online social interactions and interpersonal incompetence in digital game addiction. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 36 (5), 449-463. doi:10.1080/10447318.2019.1654696.

Cohen, J. D. (2022). Join the adventure: The psychology of gaming. G. S. Stever, D. C. Giles, J. D. Cohen ve M. E. Myers (Yazarlar), *Understanding media psychology* içinde (ss. 431-479). Londra: Routledge.

Clement, J. (27 Temmuz 2022). Number of video gamers worldwide 2021, by region. *Statista*. <https://www.statista.com/statistics/293304/number-video-gamers/> (Erişim Tarihi: 29.08.2022).

Creswell, J. W. (2020). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (S. B. Demir ve M. Bütün, Ed. ve Çev.). Ankara: Siyasal Yayınevi.

Deci, E. L. (1975). *Intrinsic motivation*. New York: Plenum. doi:10.1007/978-1-4613-4446-9.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self determination in human behavior*. New York: Springer. doi:10.1007/978-1-4899-2271-7.

Deci E. L., & Ryan R. M. (2000) The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11 (4), 227-268. doi.org:10.1207/S15327965PLI1104_01.

Erdoğan, E. & Uyan-Semerci, P. (2021). *Toplumsal araştırma yöntemleri için bir rehber: Gereklilikler, sınırlılıklar ve incelikler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Gaming Turkey. (2021). Türkiye oyun sektörü raporu. <https://www.turkiyeoyunsektoruraporu.com/> (Erişim Tarihi: 15.11.2022).

Griffiths, M.D., Davies, M.N., & Chappell, D. (2003). Breaking the stereotype: The case of online gaming. *CyberPsychology & Behavior*, 6 (1), 81-91. doi:10.1089/109493103321167992.

Irmak A.Y. & Erdoğan S. (2016). Ergen ve genç erişkinlerde dijital oyun bağımlılığı: Güncel bir bakış. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 27 (2), 128-137.

Kardefelt-Winther, D. (2017). Conceptualizing internet use disorders: Addiction or coping process? *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 71 (7), 459–466. doi:10.1111/pcn.12413.

Kemp, S. (2022). Digital 2022 Turkey. <https://datareportal.com/reports/digital-2022-turkey>. (Erişim Tarihi: 15.11.2022).

Koç, P. (2017). *Ana akım medyanın internet haber sitelerinde çevrimiçi oyunlara yönelik bağımlılık temsili*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kuss, D. J., Louws, J., & Wiers, R. W. (2012). Online gaming addiction? Motives predict addictive play behavior in massively multiplayer online role-playing games. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 15 (9), 480–485. doi:10.1089/cyber.2012.0034.

Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam.

Lafrenière, M.-A. K., Verner-Filion, J. & Vallerand R. J. (2012). Development and validation of the Gaming Motivation Scale (GAMS). *Personality and Individual Differences*, 53 (7), 827-831. doi:10.1016/j.paid.2012.06.013.

Legault, L. (2017). Self-determination theory. Zeigler-Hill, V. & Shackelford, T. (Editörler), *Encyclopedia of personality and individual differences* içinde (ss.1-9). New York: Springer. doi:10.1007/978-3-319-28099-8_1162-1.

Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2009). Development and validation of a game addiction scale for adolescents. *Media Psychology*, 12 (1), 77-95. doi:10.1080/15213260802669458.

Martin, P. (2018). The intellectual structure of game reasearch. *Game Studies*, 18 (1). http://gamestudies.org/1801/articles/paul_martin.

Murray, J. H. (2016). *Hamlet on the holodeck: The future of narrative in cyberspace*. New York: The Free Press. doi:10.1177/135485659800400413.

Przybylski, A. K., Rigby, C. S., & Ryan, R. M. (2010). A motivational model of video game engagement. *Review of General Psychology*, 14 (2), 154-166. doi:10.1037/a0019440.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000a). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25 (1), 54-67. doi:10.1006/ceps.1999.1020.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000b). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55 (1), 68-78. doi:10.1037//0003-066x.55.1.68.

Silpasuwanchai, C. & Ren, X. (2018). A quick look at game engagement theories. K. L. Norman ve J. Kirakowski (Der.), *The Wiley handbook of human computer interaction* içinde (ss. 657-679). John Wiley & Sons Ltd. doi:10.1002/9781118976005.

Stever, G. S. (2022a). Media and media psychology. G. S. Stever, D. C. Giles, J. D. Cohen ve M. E. Myers (Yazarlar), *Understanding media psychology* içinde (ss. 18-42). Londra: Routledge.

Steuer, G. S. (2022b). Key theories and concepts from media psychology. G. S. Steuer, D. C. Giles, J. D. Cohen ve M. E. Myers (Yazarlar), *Understanding media psychology* içinde (ss. 43-80). Londra: Routledge.

Şimşek, E., & Yılmaz, T. K. (2020). Türkiye'de yürütölen dijital oyun bağımlılığı çalışmalarındaki yöntem ve sonuçların sistematik incelemesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 28 (4), 1851-1866. doi:10.24106/kefdergi.3920.

Vansteenkiste M., Niemiec C. P. & Soenens B. (2015). The development of the five mini-theories of self-determination theory: An historical overview, emerging trends, and future directions. T. C. Urdan ve S. A. Karabenick (Der.), *The decade ahead: Theoretical perspectives on motivation and achievement* içinde (ss.105-165). Bingley: Emerald Group Publishing Limited. doi:10.1108/S0749-7423(2010)000016A007.

Wan, C. S., & Chiou, W. B. (2006). Psychological motives and online games addiction: A test of flow theory and humanistic needs theory for Taiwanese adolescents. *CyberPsychology & Behavior*. 9 (3), 317–324. doi:10.1089/cpb.2006.9.317.

We Are Social (2022). Digital 2022: Another year of bumper growth. <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/> (Erişim Tarihi: 15.11.2022).

Wolf, M. J. P. & Perron, B. (2003). Introduction. J. P. M. Wolf ve B. Perron (Der), *The video game theory reader* içinde (ss.1-24). New York: Routledge.

Yee N. (2006). Motivations for play in online games. *Cyberpsychology & Behavior*. 9 (6), 772–775. doi:10.1089/cpb.2006.9.772.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, F. E & Çakır, M. (2016). Medya psikolojisi ve tarihçesi üzerine bir inceleme. *The Journal of Academic Social Science*, 4 (29), 538-556. doi:10.16992/ASOS.1282.

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. (2022). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>. (Erişim Tarihi: 29.08.2022).

EKLER

EK 1: Katılımcı profilleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Öğrenci/Mezun
Katılımcı 1	Erkek	23	Üniversite öğrencisi
Katılımcı 2	Erkek	23	Üniversiteden yeni mezun
Katılımcı 3	Kadın	21	Üniversite öğrencisi
Katılımcı 4	Erkek	22	Üniversite öğrencisi
Katılımcı 5	Kadın	23	Üniversiteden yeni mezun
Katılımcı 6	Kadın	22	Üniversite öğrencisi
Katılımcı 7	Erkek	24	Üniversiteden yeni mezun
Katılımcı 8	Erkek	23	Üniversite öğrencisi
Katılımcı 9	Kadın	22	Üniversiteden yeni mezun
Katılımcı 10	Erkek	23	Üniversiteden yeni mezun

EK 2: Görüşme soruları

Dijital Oyun Bağımlılığı:

- 1-) Son 6 ay içerisinde ne sıklıkta oyun oynadınız? Günde yaklaşık kaç saat oyun oynuyorsunuz?
- 2-) Son 6 ay içerisinde oyun oynama sürenizde bir değişim oldu mu?
- 3-) Oyun oynarken nasıl hissediyorsunuz?
- 4-) Hiç kendinizi oyun oynamak zorundaymışsınız gibi hissettiğiniz oldu mu?
- 5-) Oyun oynayamadığımızda nasıl hissediyorsunuz?
- 6-) Oyun oynamadığımız zamanlarda da kendinizi oyun oynamayı düşünürken yakaladığınız oluyor mu? Veya oyun hakkında düşünüyor musunuz?
- 7-) Oyunun sizin hayatınızdaki yeri nedir?
- 8-) Oyun oynadığınız esnada ailenizden veya sosyal çevrenizden birilerinin tepkisi/müdahalesi ile karşılaştınız mı? Evetse ne sıklıkla karşılaşıyorsunuz?

Oyun Motivasyonu:

9-) Dijital oyun sizin için ne ifade ediyor? Nasıl bir anlamı var? Peki dijital oyun oynamanın nasıl bir anlamı var?

10-) Dijital oyun oynamanın hayatınıza belirli bir açıdan olumlu katkısı olduğunu düşünüyor musunuz?

11-) Dijital oyun oynamanın hayatınıza belirli bir açıdan olumsuz etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?

12-) Oynamak için bir oyun seçerken, karar verme aşamasında tercihinizi etkileyen faktörler nelerdir?

13-) Kendinizi iyi bir oyuncu olarak tanımlar mısınız? Tanımlamazsanız, iyi bir oyuncu olmayı ister miydiniz? Sizin için, iyi bir oyuncu olmak ne demektir, hangi özelliklere sahip olanlar iyi oyunculardır?

14-) Oyun oynama nedenlerinizi anlatır mısınız?

Yayın Geliş Tarihi: 18.01.2023
Yayına Kabul Tarihi: 14.02.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1238337>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 61-92
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

GÜNDEM BELİRLEME VE ÇERÇEVELEME TEORİLERİ BAĞLAMINDA TASS VE UKRİNFORM HABER AJANSLARININ RUSYA-UKRAYNA SAVAŞ SUNUMLARININ İNCELENMESİ

Emircan TOKGÖZ*

Nural İMİK TANYILDIZI**

Öz

Gündem belirleme teorisi, haber medyasında sıklıkla tekrarlanarak öne çıkarılan konuların ve bu konuların anlatım tarzlarının kamuoyu, medya ve siyaset gündemlerini etkileyebildiğini ileri sürmektedir. Bu tez, alanda yapılmış çalışmalarla defalarca doğrulanmıştır. Gündem belirleme, çerçeveleme teorisiyle birlikte, medya etkilerinin en önemli teorilerindendir. Bu teoriler haber medyasında gündem konularının seçilerek oluşturulduğunu vurgulamaktadır. Seçilerek aktarılan kamu sorunları veya özenle hikâyeleştirilen diğer herhangi bir haber nesnesi, kamuoyunun olay ve olgulara ilişkin bakışını şekillendirebilmektedir.

Bu çalışmada, haber medyasının en tepesinde yer alan haber ajanslarının Rusya-Ukrayna savaşını sunumları gündem belirleme ve çerçeveleme teorileri kapsamında araştırılmıştır. Rus haber ajansı TASS ve Ukrayna haber ajansı Ukrinform savaşın ülkelere ait ajanslar olarak seçilmiştir. Savaşın ilk günü yayınladıkları ilk yüz haber incelenmiştir. Araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Analizler sonucunda, ajansların savaşla ilgili konuları farklı hikâyelerle aktardıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Ukrayna, Savaş, Haber Ajansı, Gündem Belirleme.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Tokgöz, E. & İmik Tanyıldızı, N. (2023). Gündem belirleme ve çerçeveleme teorileri bağlamında Tass ve Ukrinform haber ajanslarının Rusya-Ukrayna savaş sunumlarının incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 61-92.

* Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-0138-2894, e.tokgoz@alparslan.edu.tr.

** Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-9177-759X, nimik@firat.edu.tr.

Bu çalışma için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

EXAMINATION OF RUSSIA-UKRAINE WAR PRESENTATIONS OF TASS AND UKRINFORM NEWS AGENCIES IN THE CONTEXT OF AGENDA SETTING AND FRAMING THEORIES

Abstract

Agenda setting theory argues that the frequently repeated issues in the news media and their narrative styles can affect the public, media and political agendas. This thesis has been repeatedly confirmed by studies in the field. Agenda setting, together with the framing theory, is one of the most important theories of media effects. These theories emphasize that the agenda topics in the news media are formed by selection. Selected public issues or any other news object carefully narrated can shape the public's view of events and phenomena.

In this study, the presentations of the Russia-Ukraine war by the news agencies at the top of the news media were investigated within the scope of agenda setting and framing theories. The Russian news agency TASS and the Ukrainian news agency Ukrinform were chosen as the agencies of the warring countries. The first hundred news published on the first day of the war were examined. Content analysis method was used in the research. As a result of the analysis, it was determined that the agencies conveyed the war-related issues with different stories.

Keywords: Russia, Ukraine, War, News Agency, Agenda Setting.

GİRİŞ

Bilgi, insani temel ihtiyaçlar arasındadır. Toplumsal bir varlık olan insanın diğerleriyle ve doğayla uyumlu bir hayat sürebilmesi için içerisinde yaşadığı çevreyi anlamlandırması gerekmektedir. Bu anlamlandırma süreci ancak çevrenin ihtiyaç duyulan veya merak edilen bilgisinin elde edilmesi yoluyla gerçekleşebilir. İnsan hayatının birçok yönden küresel hale geldiği günümüzde ilgi duyulacak, bilgi gerektirecek, elde edilen bilgilerle anlaşılacak ve yorumlanacak çevre de küresel olarak genişlemiştir. Bu nedenle dünyada olup biten gelişmelere dair bilgilerin ilgililere aktarılması işi önemli bir iş kolu olarak gelişmiştir.

Haber ajansları, haberlerin dünya çapında 'üreticileri veya toptancıları' (Girgin, 2002, s. 110) konularıyla küresel ölçekte bilgi akışını kontrol eden önemli merkezlerdendir. Dolayısıyla dünyanın algılanmasında ve olaylara ilişkin kararların verilmesinde önemli etkileri olabilecek kaynaklar arasındadır. Gündem belirleme ve çerçeveleme, haber medyasının bu etkilerini vurgulayan teoriler arasındadır. Gündem belirleme ve çerçeveleme teorileri kısaca, haber medyasında sıklıkla yer bulan konuların ve bu konuların belirli özellikleriyle tasvir edilmiş tarzlarının, insanların meselelere yaklaşım ve yorum tarzlarını etkilediğini iddia etmektedir.

Gündem belirleme teorisi ilk defa, ABD'de gerçekleşen bir seçim kampanyası çerçevesinde Maxwell McCombs ve Donald Shaw (1972) tarafından

test edilmiştir. Bu ilk çalışmada, haber medyasının siyasi gerçeklikler veya belirli konular hakkındaki bilgileri seçerek gösterdiği ve bunun, olgulara dair gerçekliği şekillendirdiği ortaya konmuştur. Bu çalışmanın ardından gündem belirleme teorisi kapsamında yüzlerce çalışmanın yapıldığı ve teorinin de günümüze kadar çeşitli aşamalardan geçerek zenginleştiği ifade edilmektedir (Russell Neuman vd., 2014, s. 1)

Gündem belirleme çalışmaları ağırlıklı olarak medya gündemleri ile kamu gündemlerinin karşılaştırılması (Alyukov, 2022; Vu vd., 2014) veya medyalar arası gündemlerin aktarımı (Cheng vd., 2016; Du, 2012; Guo & Vargo, 2017; Rieger vd., 2021) şeklinde yapılmaktadır. Son dönemlerde özgür internet ortamlarının gündemleri ile siyasi gündemlerin etkileşimi (Gilardi vd., 2022) gibi konular dikkat çekmektedir. Çalışmalar gündem belirleme teorisinin geçerliliğini sürekli ortaya koymaktadır. Rusya örneğinde ortaya konulduğu gibi (Alyukov, 2022), haber ajanslarının siyasi işlevleri ve gündem belirleme etkileri oldukça önemli görülmektedir.

Bu çalışmada ise, çeşitli taraflar arasında bir gündem karşılaştırması yapılmamıştır. Rusya-Ukrayna savaşının bu ülkelerin haber ajansları tarafından dünyaya nasıl sunulduğu araştırılmıştır. Uluslararası toplumun yoğun ilgisini çekebilecek, belirsizlik düzeyi yüksek savaşın Rus haber ajansı TASS ve Ukrayna haber ajansı Ukrinform tarafından nasıl hikâyeleştirildiği gündem belirleme ve çerçeveleme teorilerinden hareketle incelenmiştir. Analiz sonucu ortaya çıkan savaşa ilişkin konuların çerçevesi ile dünya kamuoyunun bu savaşa ilişkin algıları arasında benzerlikler veya farklılıklar olabilir. Siyasi, ekonomik, toplumsal veya kültürel sonuçları olabilecek medya etkilerine karşı dikkatli olunmasının hatırlatılması noktasında bu çalışma önem taşımaktadır.

GÜNDEM BELİRLEME TEORİSİ

Kitle iletişim araçları belirli sosyal konulara ve sorunlara dikkat çekmektedir. Medyanın dikkat çektiği konular ve sorunlar, bir başka deyişle medya gündemi, halkın farkındalığını, politika gündemini ve politikayı etkileyebilmektedir (Berger, 2001, s. 94). Birçok çalışmada, haber medyasının bu etkilerini ortaya koyan ve gündem belirleme teorisi kapsamında yapılan ilk önemli çalışmanın McCombs ve Shaw'a (1972) ait olduğu belirtilmektedir (Du, 2012; Grzywinska & Borden, 2012; Kazun, 2017; McCombs vd., 2014). Araştırmalarda binlerce atf almış gündem belirlemenin bu ilk örnek çalışmasında, haber medyasının siyasi gerçeklikler veya belirli konular hakkındaki bilgileri seçerek gösterdiği ifade edilmektedir. Bu seçme ve göstermenin, gerçekliği şekillendirmede önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. Haber tüketicileri, belirli bir konu hakkında önem verilmesi gereken noktaları, medyanın iletmediği bilgi miktarından ve bu bilgilere yapılan vurgudan öğrenmektedir. Kısacası kitle iletişim araçlarının

herhangi bir meselede önemli konuları belirleyebildiği veya diğer bir ifade ile ‘gündemi’ belirleyebildiği ileri sürülmektedir (McCombs & Shaw, 1972, s. 176).

Bununla birlikte medyanın gündem belirleyici rolü fikri daha önce farklı bilim adamları tarafından tartışılmıştır. Teorinin kökenleri Walter Lippmann’ın 1922 tarihli ‘Kamuoyu’ kitabına dayandırılmaktadır. Lippmann, kitapta yer alan ‘dışarıdaki dünya ve zihnimizdeki resimler’ başlıklı bölümde bu fikri ortaya koymuştur. Gündem belirleme teorisinin entelektüel babası olarak görülen Lippmann, haber medyasının, doğrudan deneyimlememiz imkânsız olan uçsuz bucaksız dünyaya açılan pencere olduğunu ve bu nedenle bu dünyayı nasıl algıladığımızı belirlediğini dile getirmiştir (Lippmann, 2020, s. 49). 1963’te Bernhard Cohen ise, medyanın insanlara ne düşünceleri gerektiğini söylemediğini, ancak hangi konuların önemli olduğuna işaret ettiğini öne sürmüştür. McCombs ve Shaw’un, 1968 tarihinde Kuzey Karolina Chapel Hill’deki başkanlık kampanyasında medyanın rolünü konu aldıkları çalışma ise gündem belirleme kavramını tanıtan ilk ampirik çalışma olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, medyanın ‘dışarıdaki dünya ile zihnimizdeki resimler’ arasında bir köprü rolü oynadığını göstermiştir (Grzywinska & Borden, 2012, s. 5; McCombs & Valenzuela, 2007, s. 45).

Bu önemli fikirlerin ve çalışmaların ardından gelişen teori, özetle, medya tarafından belirli nesnelerin (hakkında haber yapılanlar veya konular) veya nesnelere tanımlayan niteliklerin belirgin hale getirilerek halkın zihnine aktarılabilmesini iddia etmektedir. Bununla birlikte, medyalar arası gündemin de bu şekilde belirlenebileceği ifade edilmektedir. Özellikle seçkin medya gündemleri, diğer ikincil medya gündemlerini etkileyebilmektedir (Guo & Vargo, 2017, s. 5; Lim, 2011, s. 170).

Gündem belirleme teorisinin merkezinde, gündemlerde bir konunun varlığı veya yokluğu gibi basit ama güçlü bir kavram bulunmaktadır. Medya gündeminde görünen konuların kamuoyunda dikkat çektiği ve tartışıldığı, görünmeyen konuların ise kamuoyunun gündeminde de yer almadığı ifade edilmektedir. Bu nedenle medya gündeminin, örneğin siyasi katılımı yönlendirebilen güçlü etkilere sahip olduğunu söylemek mümkündür (Berger, 2001, s. 112; Kazun, 2017, s. 4739). Araştırmacılara göre medyanın gündem belirleme yeteneği, toplumsal uzlaşmayı teşvik etmek ve topluluk duygusu oluşturmak gibi güçlü rolleri yerine getirmektedir (Aruguete, 2017, s. 45). Walter Lippmann’ın: “*medya, insanları karmaşık modern toplumda birbirine bağlamaktadır*” sözünden hareketle medya gündeminin bir bakıma toplulukların oluşmasını sağladığı ve böylelikle birlikte yaşanan fiziki çevrenin ve içerisinde gerçekleşen olayların zihinsel olarak haritalandırılıp anlamlandırıldığı ifade edilmektedir (McCombs vd., 2014, s. 794).

Medya etkilerine ilişkin önemli teorilerden biri olan gündem belirleme teorisinde (Du, 2012, s. 21) kullanılan kavramlardan biri, erişilebilirlik kavramıdır. Medyanın bilişsel etkileri, erişilebilirlik ve uygulanabilirlik etkileri olarak iki

kategoriye ayrılabilir. Erişilebilirlik etkisi, belirli fikirlerin medyada tekrar tekrar vurgulanması sonucu ortaya çıkmaktadır. Psikolojik bir mekanizma olarak erişilebilirlik, medya tarafından öne çıkarılan fikirlerin, bellekten daha kolay geri alınabilir ve kullanılmalarının daha olası hale gelebilir olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla daha erişilebilir fikirlerin kullanılma olasılığının daha yüksek olduğu ileri sürülmektedir. Uygulanabilirlik etkisi ise, algılanan mesaj ile mevcut bilgi arasındaki eşleşmeye atıfta bulunmaktadır. Bir medya mesajı ile mevcut bilgi arasındaki örtüşme yeterli olduğunda, diğer bir deyişle belleğin sahip olduğu şemalara uygun mesajlar alındığında, medya etkisinin ortaya çıkacağı ifade edilebilir (Alyukov, 2022, ss. 339-340).

Teorisyenlere göre gündem belirleme etkileri, halkın bir konuya aşinalığına bağlı olarak değişebilmektedir. İnsanların günlük yaşamlarında uğraştıkları yakın sorunlar, rahatsız edici sorunlar olarak adlandırılmaktadır. Bireylerin günlük hayatlarında kendi başlarına deneyimleyemediği veya doğrulayamadığı uzak sorunlar ise, göze batmayan sorunlar olarak kabul edilmektedir. Medyanın gündem belirleme etkisinin göze batmayan konular veya sorunlar üzerinde daha güçlü olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü uzak ve deneyimlenemeyen meselelerde tek bilgi kaynağı medyadır. Bu açıdan örneğin uluslararası haberlerin, göze batmayan konulara güzel bir örnek olarak kabul edildiğinden, kamuoyu üzerinde daha büyük etkileri olacağı varsayılmaktadır (Besova & Cooley, 2009, s. 224; McCombs & Valenzuela, 2007, s. 47). Medyanın erişilebilirlik ve uygulanabilirlik ile ilgili gündem belirleme etkilerini, göze batmayan ve rahatsız edici sorunlar ile ilişkilendirmek de mümkündür. Buna göre, göze batmayan konuların erişilebilirlik etkisinin artırılması sonucu, yani medyada sıklıkla vurgulanması ile halkın, siyasetin ve medyanın gündemine aktarılması mümkündür denilebilir.

Birinci Düzey Gündem Belirleme ve Hazırlama Teorisi

Birinci düzey gündem belirleme, haber medyasının bazı konuları daha belirgin hale getirerek kamu gündemini etkileyebildiğini açıklamakta ve temel gündem belirleme veya orijinal gündem belirleme teorisi olarak adlandırılmaktadır (McCombs & Shaw, 1972; McCombs vd., 2014, s. 782). Gündemler arasında bazı konuların öne çıkmasıyla haber konularına ilişkin bir belirginlik oluşmakta ve sonrasında belirgin olanların kamu gündemine dönüşmesi mümkün olabilmektedir. Bu düzey, hazırlama kavramıyla da ifade edilen gündem belirlemenin birinci düzeyi olarak görülmektedir (Grzywinska & Borden, 2012, s. 5). Birinci düzey gündem belirleme çalışmalarında, konuların veya nesnelerin medya ve kamu gündemlerindeki belirginliğinin araştırıldığı ifade etmek mümkündür.

Kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki ilk önemli etkisinin, konu önceliklerinin belirlenmesi olduğunu, yani ne hakkında düşünülmesi gerektiğinin belirlendiği ifade edilebilir. Aile, mahalle ve işyeri dışındaki dünyayla bağlantı, gazeteciler ve medya kuruluşlarının oluşturduğu gerçekliklerle kurulmaktadır. Zaman ve mekân kısıtlamaları nedeniyle kitle iletişim araçları, dikkatlerini haber

değeri taşıyan birkaç konuya odaklanmaktadır. Böylece, medyada zamanla öne çıkan konular genellikle kamuoyunda da öne çıkmaktadır. Hangi konuların, kişilerin ve sorunların günün en önemlileri olarak algılanmasını sağlama becerisine kitle iletişim araçlarının gündem belirleme rolü denmektedir (McCombs & Valenzuela, 2007, s. 45). McCombs ve Valenzuela'nın bu ifadelerinden hareketle medyanın, birinci düzey gündem belirleme aşamasında insanları belirsizlik taşıyan dış dünyaya, belirli konular üzerinden, ilk etapta hazırlamaya bağladığını ifade etmek mümkündür.

Dış dünyanın bilinmesi, çeşitli olgular ve yaşanan olaylar hakkında belirli bir anlamlı ilişkiler ağının kurulması, kişisel ve toplumsal bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Özellikle ilgi düzeyi ve belirsizlik düzeyi yüksek meselelerde medyaya duyulan ihtiyacın ve dolayısıyla iletilere verilen tepkinin düzeyi arttığı vurgulanmaktadır (McCombs vd., 2014, s. 784). Birinci düzey gündem belirleme veya hazırlama teorisi, haber medyasının, insanların çeşitli toplumsal meseleleri değerlendirmek için kullandıkları standartları etkilediğini varsaymaktadır (Alyukov, 2022, s. 339). Somut olarak, belirli bir konu (örn. göçmenlik) hakkında ne kadar çok haber olursa, bu konu vatandaşların zihninde o kadar erişilebilir hale gelmektedir. Hazırlama teorisi, bu en erişilebilir konuların daha sonra siyasi aktörlerin yargılarında, örneğin seçimlerde, değerlendirme kriterleri olarak hizmet ettiğini varsaymaktadır. Bu durum 'sorun sahipliği teorisi' ile ilgili görülmektedir. Sorunların 'sahibi' olarak algılanan taraflar, bu sorunların gündemde tutulmasından dolayı kar ya da zarar edebilmektedir. Örneğin göçmenlik konusunda yapılan haberlerin olumsuz olmasının, seçimlerde göçmen karşıtı partilere pozitif katkılar sağlayabileceği belirtilmektedir (Damstra vd., 2021, s. 99). Göçmenlik konusunun gündemde tutulması, birinci düzey gündem belirleme ile ilgili olarak dikkatleri çekmektedir. Bu meselenin olumsuz olarak sunulması ise, ikinci düzey gündem belirleme kapsamına girmektedir.

İkinci Düzey Gündem Belirleme ve Çerçeveleme Teorisi

Haber medyasının gündem belirleme rolünün, kamuoyunun dikkatini belirli bir dizi konuya odaklamakla (birinci düzey) sınırlı olmadığı, aynı zamanda haberlerdeki konulara ilişkin bir anlayış ve bakış açısı da kazandırdığı belirtilmektedir. Bir gündemi tanımlayan maddeler olarak 'nesnelere' gündem belirleme araştırmalarında, genel olarak kamu sorunlarını ifade etmektedir. Ayrıca kamuya mal olmuş kişiler, kuruluşlar, ülkeler veya ilgi odağı olan başka herhangi bir şey de nesne olabilmektedir. Bu nesnelere her biri, kendilerini tanımlayıcı çok sayıda niteliğe ve karakteristiklere sahiptir. Medyada bu niteliklerin bazıları vurgulanırken, diğerleri daha az dikkat çekmekte ve çoğu hiç ilgi görmemektedir. Nesnelere belirginliği farklılık gösterdiği gibi, her nesnenin nitelikleri de değişmektedir. Bu nedenle, her nesne için, gazetecilerin ve daha sonra kamuoyunun haber nesnelere hakkında ne düşündüklerinin önemli bir bölümünü oluşturan bir nitelik gündemi bulunmaktadır. Nitelikli haber gündeminin halk

üzerindeki etkisi, gündem belirlemenin ikinci aşaması olarak adlandırılmaktadır. Gündem belirleme araştırmalarında ilk aşama, nesne belirginliğinin aktarımı, ikinci aşama ise, nitelik belirginliğinin aktarımıdır. Örneğin bir seçim sırasında, kampanya yöneticileri adaylarının dikkat çekmesini ve öne çıkmasını sağlamaya çalışırsa bu durum birinci düzey gündem belirlemeyle ilgilidir. Ayrıca, belirli niteliklerin vurgulanması ile adaylara bir imaj oluşturulmaya çalışılır. Bu ise, ikinci düzey gündem belirleme ile ilgilidir (McCombs & Valenzuela, 2007, s. 47).

Özellikli veya nitelikli gündem belirleme olarak adlandırılan ikinci düzey gündem belirlemenin, geleneksel birinci düzey gündem belirleme ile çerçeveleme araştırmasının birleşiminden doğduğu belirtilmektedir (Besova & Cooley, 2009, s. 224). Çerçeveleme, medya etkilerini açıklayan klasik teorilerden biridir. Buna göre medya, haberleri anlaşılması kolay yorumlayıcı paketler ve çerçeveler içinde sunmaktadır (Alyukov, 2022, s. 340). Dolayısıyla ikinci düzey gündem belirleme ve bağlantılı olan çerçeveleme, gündemlerin (belirgin nesnelerin) öne çıkan nitelikleri ile ilgilidir. Bu alandaki araştırmalar, haber medyasının nesnelerin belirli yönlerini vurgularken diğerlerini de göz ardı ederek paydaşların nesnelere hakkında bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olduğunu göstermektedir. Çerçeveleme araştırmasıyla bağlantılı olarak, ikinci düzey gündem belirleme literatürü, medyanın, nesnelere hakkında ‘nasıl düşünüleceğini’ söyleyerek kamuoyunu değiştirmede bir rol oynadığını öne sürmektedir (Cheng vd., 2016, s. 746).

Medyada çerçeveleme, haber tüketicisi için belirli bir problemin tanımını ve nedensel yorumunu teşvik etmektedir. Bu etki, algılanan bir gerçekliğin bazı yönlerini seçmek ve bunları iletilen bir metinde daha belirgin kılmak sonucunda oluşmaktadır. McCombs ve Valenzuela’ya göre çerçeveleme, bir nesnenin medyada veya halk tarafından nasıl tasvir edildiğine göre tanımlandığında gündem belirleme teorisine yaklaşmaktadır. Daha soyut ve her şeyi kapsayan süreçleri içerdiklerinde ise bu iki kavram birbirinden ayrılmaktadır (2007, s. 48). Gündem belirlemeye yakın olan çerçeveleme etkisi, çoğu durumda haber başlıkları ile dahi mümkün olabilmektedir. Araştırmalar, hikâyenin kendisi adil ve açık olsa bile, başlığın çerçevesinin okuyucunun düşünme şeklini çarpıtmasının muhtemel olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü çoğu günümüz haber tüketicisinin, nadiren manşet dışındaki haberleri okuduğu belirtilmektedir (Kamyans, 2022, s. 89).

HABER AJANSLARI

Haber ajanslarının çok yönlü bir tanımını şu şekilde yapılmıştır: *Haber ajansı, hukuki statüsü ne olursa olsun, genel anlamda haberleri, gerçekleri gösteren ve tanımlayan, aktüalite belgelerini bulup, bunları kitle iletişim araçlarına onları ikna etmenin dışında kalmak üzere yayan, yasaların hükümlerine, ticaret kurallarına uygun, olanak verdiği ölçüde tam ve tarafsız bir hizmet götüren kuruluştur* (Tokgöz, 2000’den akt. şahin, 2013, s. 197). Bu tanımlama, haber ajanslarının gerçekleri tarafsız şekilde ilettiğine işaret etmektedir.

Diğer bir tanımda ise: “Bilgiyi toplayan, derleyen ve talep edenlere bir ücret mukabilinde ileten kuruluşlardır” (Bengi, 2019, s. 453) şeklinde ticari birer kuruluş oldukları vurgulanmıştır.

Bilginin ekonomik bir değer olarak anlaşılmasına ve üretilip dağıtılmasına (pazarlanmasına) yol açan gelişme, Sanayi Devrimi’nden itibaren yükselen serbest piyasa düzenidir. Küresel ölçekte yayılmaya başlayan ekonomik faaliyetler, yeni pazarlara ilişkin piyasa bilgileri edinme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bilgi ve iletişim alanında duyulan bu ekonomik ihtiyacı karşılamak için haber ajansları ortaya çıkmıştır. Ardından siyasi iletişim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan yeni bağımsız devletler, kendilerini iç ve dış kamuoyuna anlatabilmenin en etkili yolunun bir haber ajansı kurmak olduğunu görmüşlerdir. Bu nedenle kendi milli ajanslarını kurmuşlardır (Bengi, 2019, s. 453).

Siyasi ve ekonomik olarak, ilk gazetenin yayınlandığı 17. yüzyılın başlarından itibaren bir güç ve kazanç aracı olarak kullanılan haber medyası, zamanla dünya çapına yayılan haber pazarında yetersiz kalmıştır. Dünya genelinde haber toplayıp iletecek bir yapılanması ve bunun maliyetini karşılayacak gücü bulunan haber ajansları haber medyaları içerisinde etkin bir yer edinmiştir (Girgin, 2002, s. 107). Haber ajanslarının kuruluş amaçlarına bakıldığında, ilk etapta toplumsal hayatın çeşitli boyutlarıyla, ulusları kendi içinde ve diğer uluslarla çıkar ilişkileri çerçevesinde birbirine bağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla haber ajanslarının uluslararası ve taraflı bir iletişim rolünün ilk zamanlardan itibaren merkezi bir rol olduğunu ifade etmek mümkündür.

Avrupa’da gerçekleşen Sanayi Devrimi’nin geliştirdiği kapitalizm ile ajans haberciliğinin gelişimi arasında sıkı bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Ajanslar sayesinde, bilginin yeniden düzenlenmiş halini ifade eden haberler, siyasi iletişimden ekonomiye, kültürden eğlenceye kadar pek çok alana yönelik gereksinimleri karşılayan bir meta olarak toplanıp dağıtılmaktadır. Ajansların ürettiği haberler ile ulusal kimliklerin oluşturulması, emperyalizm, siyasi kontrol ve ekonomik faaliyetler küresel olarak daha mümkün hale gelmiştir (Yanardağoğlu, 2014, s. 117). Dolayısıyla ekonomi, siyaset, kültür, sanat, uluslararası ilişkiler ve diplomasi gibi toplumsal hayatın çeşitli boyutlarını etkileyen küreselleşmenin, haber ajansları ile gerçekleştiğini ifade etmek mümkündür. Haber akışını uluslararası düzeyde hızlandıran ajanslar, küreselleşmenin bütünleştirici bir parçası olan bilgi ve iletişim hizmetiyle, küresel bilincin oluşumunu ve bireylerin toplumsal yaşam evreninin haritalandığı zihinsel süreçleri etkileyen merkezi bir rol oynamaktadır (Girgin, 2002, s. 108).

Agence France-Presse (AFP), Associated Press (AP), Reuters, United Press International (UPI) ve TASS haber ajansı, dünya çapında haber akışı sağlayan önemli haber ajansları arasında sayılmaktadır. Haber akışının büyük bölümünü sağlayan bu ajanslar ve diğer pek çok haber ajansı, kitlelerin bilgilenmesinde

önemli görevler üstlenmektedir. Ulusal haberlerin ağırlıklı olduğu haber ajansları da ülke içindeki olup bitenlerin aktarılması işlevi görmektedir (Küçükvardar, 2021, s. 1760). Aşağıda bu çalışmada incelenen haber ajansları kısaca tanıtılmıştır.

TASS

Rusya haber ajansı TASS, 1925'te komünist yönetimin etkisiyle ajans faaliyetinin devletleştirilmesi sonucu kurulmuştur (Çakır & Okyay, 2019, s. 43). Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra da Rusya hükümetine ait bir kuruluş olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Merkezi Moskova'da bulunan TASS, dünya çapında 68 büroya sahip uluslararası bir ajans konumundadır (Küçükvardar, 2021, s. 1761).

AP ve Reuters devlet dışı aktörler tarafından kurulmuş ve halen bu özelliklerini korumaktadır. TASS ise, devlet haber ajansıdır. Rusya'nın, başta TASS olmak üzere yurt içinde ve yurt dışında geniş bir ajans ağına sahip olduğu ve bunlar üzerinden kendi çıkarları doğrultusunda haber yaydığı belirtilmektedir (Gadimov, 2014, s. 145).

Ukrinform

Ukrayna'nın tek ulusal haber ajansı olan Ukrinform, 1918'den beri faaliyet göstermektedir. Bölgesel ve yabancı ofis ağına sahiptir. Ajansın, ABD, Kanada, Almanya, Fransa, Avusturya, Belçika, Hollanda, Polonya, Letonya ve Türkiye'de aktif çalışmaları bulunmaktadır. Haberler Ukraynaca, Rusça, İngilizce, Almanca, İspanyolca, Fransızca, Japonca ve Lehçe olarak yayınlanmaktadır. Aboneleri ve ortakları arasında elektronik ve yazılı medya, Ukraynalı TV ve radyo şirketleri, yabancı medya, hükümet ve ticari yapılar, bankalar, elçilikler ve konsolosluklar bulunmaktadır. Avrupa Haber Ajansları Birliği'nin Ukrayna'dan gelen tek üyesi ve aynı zamanda Karadeniz Bölgesi Ulusal Haber Ajansları Birliği'nin bir üyesidir (Ukrinform, 2022).

HABER AJANSLARININ GÜNDEM BELİRLEME ROLÜ

Medyanın gündem belirleme etkisinin, özellikle dış haberler konusunda yüksek olduğu belirtilmektedir. Çoğu insanın yabancı ülkeler hakkında ilk elden bilgilere sahip olmaması, medyanın diğer ülkelerin nasıl algılanması gerektiğini etkili şekilde belirleyebilmesine neden olmaktadır (Besova & Cooley, 2009, s. 239). Bu açıdan haber ajanslarının, uluslararası haber toplama ve yayma yetenekleri sayesinde, ülkelerin içinde ve dışında meydana gelen savaşlar, ekonomik değişimler, terör saldırıları veya felaketlerle ilgili insanların fikir sahibi olmaları üzerinde etkili olduğu söylenmektedir. Diğer taraftan, insanların fikir ve kararları üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığı da ileri sürülmektedir. Ancak, uzak ve belirsiz bir olgu veya olay hakkında bilgi sağlanması ve ilgili konuların düzenlenmesi yoluyla insanların dikkat ettiği gerçekleri ve tartışma sırasını etkili bir şekilde kontrol edebileceği ifade edilebilir (Cui & Fan, 2022, s. 97). Bu

açılardan dış haberler kavramını, insanın özel hayatının dışında kalan ve kendisine belirsiz olan dünyanın tamamı olarak anlamak doğru olabilir. Belirsizlik düzeyi ve bu belirsizliğe ilgi düzeyi ne kadar yüksek olursa haber medyasının etkisi de o kadar yüksek olacaktır.

Hem kamunun hem de siyasi seçkinlerin gündemini belirlemede etkili olan haber medyasının (Langer & Gruber, 2021, s. 335), ‘intermedya gündem belirleme’ olarak adlandırılan medyalar arası gündem belirleme etkileri de araştırmalara konu olmaktadır. Yüksek statülü haber kuruluşları olarak ifade edilen AP gibi haber ajanslarının, diğer medya gündemlerini belirleyebildiği bu araştırmalarda ortaya konmaktadır. Medya gündemlerinin belirlenmesinde haber kaynakları ve haber normları kadar haber ajanslarının da büyük bir rol oynadığı ileri sürülmektedir (Du, 2012, s. 22; Guo & Vargo, 2017, s. 5). Yerel ve haberlere ulaşma imkânları kısıtlı medya kuruluşlarına dünyanın ilgi ve belirsizlik düzeyi yüksek haberlerini abonelikler üzerinden ileten haber ajanslarının bu rolü anlaşılması kolay bir durumdur. Bunun yanında haber ajanslarının, eşik beklilerinin olmadığı ve özgür tartışmaların yapılabildiği internet ortamında da etkili gündem belirleme rolü oynadığı görülmektedir. Roberts ve diğerlerinin çalışmasında (2002) bu rol tespit edilmiştir. Haber ajansları ve elit medya kuruluşları göçmen sorunu, sağlık sorunları ve vergiler gibi konularda internet tartışmalarını yönlendirebilmektedir (Roberts vd., 2002, s. 462).

Haber ajanslarının günlük gazeteler gibi medyaları derinden etkilediği birçok çalışmada belgelenmiştir (Vargo & Guo, 2017, s. 4). Toplumsal olayları veya siyasi liderleri değerlendirmek ve bir fikir oluşturmak için hangi konuların önemli olduğunu belirlemek noktasında güvenilen gazetelerin ve televizyon haber programlarının benzer hikâyelere yer vermesi, sorunlar ve nitelikler hakkında kamuoyunun etkilenme oranını yükseltmektedir (Lim, 2011, s. 167). Bu açıdan düşük seviyeli haber medyasına bilgi sağlayan büyük haber ajanslarının birbiri ile uyumlu olarak, homojen konular ve nitelikler içeren hikâyeler yayınlamasının, gündem belirleme etkisini artıracığı söylenebilir. Ancak bu durumun, konulara tek taraflı bir bakış açısı ile yaklaşılmasını ve yanlı haberlerin gerçekmiş gibi algılanmasını beraberinde getireceği de açıktır denilebilir. Tek taraflı ve alternatif yorumları yok eden medya anlayışının otoriter rejimlerde daha baskın olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, McCombs ve diğerlerine göre, Kuzey Kore’de medya ve halk arasında yüksek düzeyde gündem benzerliğinin olabileceği ileri sürülmektedir (2014, s. 794).

Uluslararası haber kapsamını etkileyen haber ajansları, özellikle otoriter rejimlerde devlet kontrolünde olanlar, aynı zamanda bağlı oldukları ülkelerin propaganda ve kamu diplomasisi aracı olabilmektedir. Farklı rejimlere sahip devletlerin, gerek baskı altına alabilmeleri gerekse de halkla ilişkiler faaliyetleri ile yönlendirebilmeleri sonucunda, haber ajanslarını birer yumuşak güç unsuru olarak etkili şekilde kullanabildikleri ileri sürülmektedir (Rieger vd., 2021, ss. 5-6). Bir

üst yapı olarak haber medyasının herhangi bir toplumda belirli bir siyasi güce veya sermayeye hizmet ettiği iddia edilmektedir. Bu bakış açısından haber medyasının ana faaliyeti: “*modern siyasi sistemi desteklemek için belirli siyasi fikirleri, siyasi tutumları ve siyasi duyguları aktarmaya yönelik haberlerle kamuoyu oluşturma yoluyla izleyicilerin dikkatini siyasi olaylara çekmektir*” şeklinde ifade edilmektedir. Bu nedenle, haber medyasının gerçeklerin anlaşılması, kamuoyu yönlendirmesi, gündem belirleme ve hükümet denetimi gibi konulardaki etkisinin göz ardı edilemeyeceği belirtilmektedir (Cui & Fan, 2022, ss. 99-100). Bu nedenle yerel veya daha küçük haber medyasının, kaynak olarak kullandığı haber ajanslarına karşı daha dikkatli olmaları gerektiği önerilebilir. Tarafsızlığı ve gerçekliği şüpheli hikâyelerin veya yalan haberlerin kendi kamuoyuna yayılmasını önlemeye çalışan bir habercilik anlayışının geliştirilmesi bu noktada önem taşımaktadır denilebilir.

Yumuşak güç kullanımı ve propaganda amaçlı haberlerin yayılımı konusunda bir araç olarak kullanılabilen haber ajanslarının sahte olabilecek haberlerine karşı bilinçli olunması uyarısı önemlidir. Bununla birlikte, Vargo ve diğerlerinin çalışmasında (2018, s. 2), haber güvenilirliği açısından da ajansların değerini vurgulayan ifadeler rastlanmaktadır. Buna göre, sosyal medya gibi internet uygulamalarından yayılan sahte haberlere karşı haber ajanslarının bir kontrol kuruluşu olabileceği ve sahte habercilikle mücadele edebilecekleri belirtilmektedir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu bölümde araştırmanın amacı, yöntemi, evren ve örnekleme, sınırlılıkları ve analizleri açıklanmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Rusya resmi haber ajansı TASS ve Ukrayna resmi haber ajansı Ukrinform haberlerinde Rusya-Ukrayna savaşının nasıl sunulduğunu tespit etmektir. Bu amaçla TASS ve Ukrinform haberleri, gündem belirleme ve çerçeveleme teorisi kapsamında incelenmiştir.

Araştırmanın Önemi

Araştırma, gündem belirleme ve çerçeveleme teorisi kapsamında yapılmıştır. Teorik kısımda açıklandığı gibi gündem belirleme, haber medyasının herhangi bir meseleye ilişkin bazı konuları yoğun olarak tekrarlamak suretiyle öne çıkardığını ve bu durumun haberin tüketicilerini etkilediğini ileri sürmektedir. Çerçeveleme ise, öne çıkan konular ve ele alınış biçimleriyle haber konusunun belli bir yönde algılanmasının sağlanması olarak özetlenebilir. TASS ve Ukrinform hem savaşın fiili taraflarının ajanslarıdır hem de ajansların dünya haber medyasını da etkileyebilecek uluslararası rolleri bulunmaktadır. Bu açılarından her iki ajansın savaş sunum haberleri, Rusya ile Ukrayna'nın resmi olarak savaş uluslararası

topluma nasıl anlatmak istediklerini ortaya koyabilir. Bilgilerin iki düşman taraf bakış açısıyla nasıl farklı verilebileceği değerlendirilebilir. Savaş bilgilerini edinirken ve bir karara varırken bu anlatım farklılıklarının etkisi göz önünde tutulabilir. Bu nedenle bu çalışma önem taşımaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi (Berelson, 1952, s. 18): “Açık iletişim içeriklerinin nesnel, sistematik ve nicel bir biçimde ortaya konulmasını sağlayan bir araştırma tekniği” olarak tanımlanmaktadır. İçerik analizinde, metinden elde edilen gerçekler, anahtar kategorilerin yüzdesi veya gerçek sayıları olarak ifade edilen sıklık şeklinde sunulur. İçerik analizinin amacı, toplanan verileri organize etmek, anlamlandırmak ve ondan gerçekçi sonuçlar çıkarmaktır (Bengtsson, 2016, s. 8). İçerik analizi, metinden çıkarılan geçerli yorumların bir dizi işlem sonucu ortaya konulduğu bir araştırma tekniğidir. Bu yorumlar, mesajın göndereni, mesajın kendisi ve mesajın alıcısı hakkındadır (Weber: 1989, s. 5).

Çalışmada, savaşın başladığı ilk gün olan 24 Şubat 2022 tarihinde TASS ve Ukrinform haber ajanslarında yayınlanmış ilk 100 haber incelenmiştir. Bu haberler öncelikle değerlendirilmiş ve her iki ajansın haberlerini kapsayacak 12 ana gündem kategorisi olduğu belirlenmiştir. Bu kategoriler birbiriyle ilişkili fakat ayrı savaş konularından oluşmaktadır. Savaşla ilgili ‘neyin’ konuşulması gerektiğini ifade eden 12 kategori haberlerde yer alan toplam 40 alt kategori çerçevesinde incelenmiştir. Belirlenen alt kategori kümesi, ana konuların ‘hangi alt konular etrafında konuşulması gerektiğini ifade etmektedir. Çalışmada tüm kategoriler, ifadelerin daha anlamlı olabilmesi için yerine göre konu, mesele, nesne veya madde şeklinde anılmıştır. Tablolarla birlikte tartışmalarda da genel olarak ‘konu’ ifadesi kullanılmıştır.

Aşağıdaki tabloda ajansların ilk gün yayınladığı 100 habere ilişkin inceleme kategorileri verilmiştir.

Tablo 1. TASS ve Ukrinform Haber Ajanslarının Gündem İnceleme Kategorileri

	Ana Konu
1	Savaşa taraf olan bölgeler, birlikler ve ülkeler
2	Fiili savaş
3	Rusya
4	Ukrayna
5	Putin
6	Zelensky
7	ABD
8	BM
9	NATO
10	AB

11	Donbass Cumhuriyetleri (DPR, LPR)
12	Ekonomi

Tablo 1’de yer alan ana konuların nasıl belirlendiğini ortaya koymak adına bu konuların kısa birer açıklaması aşağıda yapılmıştır.

Savaşa taraf olan bölgeler, birlikler ve ülkeler: Rusya ve Ukrayna dışında üçüncü tarafların (ABD, NATO vs.) savaşa ilişkin yanlı açıklamalarının veya eylemlerinin görüldüğü haberler bu konu kategorisini oluşturmuştur. Her biri kendi içinde önemli diğer bir ana gündem konusu olarak belirlenen kategoriler bir araya geldiğinde ‘savaşa taraf olanların’ genel bir resminin ortaya konulmasını sağladığı düşünülmüştür.

Fiili savaş: Fiili savaşın tanımlandığı, nedenlerinin açıklandığı, çatışma bilgilerinin ve bu çatışmaların sonuçlarının verildiği, sıcak çatışma bölgelerinde zararların en aza indirilmesi için alınan önlemler ve medya bilgileri bu ana konu kapsamında değerlendirilmiştir.

Rusya ve Ukrayna: Kurumsal olarak ülkeleri ilgilendiren haber konuları bu ana konuları oluşturmuştur.

Putin ve Zelensky: Liderlerin dolaysız konu olduğu haberler, ülkelerinden bağımsız olarak bu ana konuları oluşturmuştur.

ABD, BM, NATO, AB, Donbass Cumhuriyetleri: Savaşa taraf olan ve haberlerde önemle gündeme taşınan nesnelere olduğundan ayrı birer ana gündem konusu olarak belirlenmiş ve ayrıntılı açıklanmaları hedeflenmiştir.

Ekonomi: Savaşa taraf olan ülkelerin en önemli silahı ve fiilen savaşan taraflar için en hassas konulardan olduğu için ana gündem konusu olarak belirlenmiştir.

Tablo 1’de rast gele dizilmiş bu konuların, alt konularıyla birlikte hangilerinin ön plana çıkarıldığı, tekrar edilme sıklıklarına göre nicel olarak incelenmiş ve her bir ajansın gündem konu sıralaması yapılmıştır. Haber konu kategorilerinin tekrar edilme sıklıkları ve konuların geçtiği haber içeriklerindeki ifadelerin taşıdıkları anlamlar üzerinden bu ana konuların nasıl çerçevelendiği yorumlanmıştır. Bu aşamada nitel içerik analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın amacına uygun olarak aşağıdaki sorular belirlenmiştir.

Soru 1: TASS Haber Ajansı savaş ile ilgili hangi ana gündem konularını ne sıklıkta gündeme taşımıştır?

Soru 2: TASS Haber Ajansı’nın üzerinde durduğu ana konular, alt konuların tekrar sıklığı ve çerçevelenmeleri ile nasıl sunulmuştur?

Soru 3: Ukrinform Haber Ajansı savaş ile ilgili hangi ana gündem konularını ne sıklıkta gündeme taşımıştır?

Soru 4: Ukrinform Haber Ajansı'nın üzerinde durduğu ana konular, alt konuların tekrar sıklığı ve çerçevenmeleri ile nasıl sunulmuştur?

Araştırmanın Evren ve Örnekleme

TASS ve Ukrinform haber ajanslarının fiili savaş döneminde yayınladığı haberler bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Savaşın başladığı günden itibaren yayınlanmış ilk 100 haber örneklem olarak seçilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada incelenen ajansların ilk 100 haberinin ilk gün yayınlanmış olması temel bir sınırlılıktır. Sonraki günlerde yayınlanmış haberlerle gündemin sıralanışının veya konuların çerçevesinin değişebileceğini ifade etmek mümkündür. Diğer bir sınırlılık gündem belirleme teorisi ile ilgilidir. Gündem belirleme teorisi, haber medyasının öne çıkardığı gündem konuları ile kamuoyu gündem konularının karşılaştırılması ile başlamıştır. Daha sonra ise, medyalar arası gündem konularının araştırılması, ağ gündem belirleme gibi araştırmalar gelişmiştir. Dolayısıyla teori, siyasi alanın, kamunun, medyaların (sosyal medya dâhil) gündemlerinin karşılaştırılmasına yoğunlaşmıştır. Elbette bu karşılaştırma için ilk önce tarafların gündemleri tespit edilmiştir. Bu çalışma da, sadece TASS ve Ukrinform'un savaş gündemlerinin belirlenmesi ve çerçevesinin ile sınırlandırılmıştır. Böylelikle iki ajansın savaşı farklı yönleriyle nasıl sundukları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırma Verilerinin Toplanması ve Analizi

Ajansların ilk gün yayınladığı 100 haber, ajansların resmi Twitter hesaplarından (@tass_agency; @UKRIFORM) elde edilmiştir. Çalışmanın, savaşın başlamasından yaklaşık iki ay sonra yapılmış olması, web siteleri üzerinden geriye dönük bilgilere ulaşmayı zorlaştırmıştır. Bu nedenle bu yola başvurulmuştur. Analiz verileri 1-10 Nisan 2022 tarihleri arasında toplanmıştır.

Ajansların Twitter paylaşımları veri toplama ve analizi açısından iki yönde fayda sağlamıştır. Birincisi, haber ajansları veya genel olarak haber medyası, web siteleri üzerinden yayınladıkları haberleri eş zamanlı olarak Twitter'dan da yayınlamaktadır. Bundan dolayı ilk gün düzenli yapılmış haberlere erişim sağlanmıştır. İkincisi, ajansların savaşa ilişkin konularda vermek istedikleri mesajın yani konuların paketlenme veya çerçevesinin tespit edilebilmesi kolaylaşmıştır. Teorik kısımda vurgulandığı gibi, haber okuyucuları haberlerin başlığı dışında içeriğini çok fazla okumamaktadır. Twitter, sadece belli sayıda karakterle metin paylaşılabilen bir mecra. Haber ajansları birkaç cümle ile Twitter'da haberleri özet olarak vermekte, geri kalan içeriğe, web sayfasına verilen linklerle ulaşabilmektedir. Bu açıklamaların doğrultusunda haber ajanslarının, Twitter paylaşımlarında web sitesinde yer alan haberlerin tam metninin en önemli kısmına yer verdikleri ileri sürülebilir. Bununla birlikte, her haber içeriğine linkler yoluyla ulaşılmış, kategorilerle ilgili önemli detaylar not edilmiştir.

Ajans haberleri, her bir ajans için ayrı power point sunum dosyasına kaydedilmiştir. Böylelikle Twitter'dan paylaşılan 100 haber için 100 slaytlık bir dosya oluşturulmuştur. Her haberin ilgili linkinden ulaşılan web sitesindeki tam metinden önemli notlar alınarak ilgili slaytlara yerleştirilmiştir. Sonrasında bu slaytlarda yer alan 100 haber tek tek incelenerek, her haberin içeriğinde yer alan ana kategoriler ve ana kategorilerin gündeme getirilmesinde ya da açıklanmasında kullanılan alt kategoriler tespit edilmiştir. Genel olarak bir haberde birden fazla ana kategoriye ve birden fazla alt kategoriye rastlanmıştır. Haberlerde rastlanılan ana kategori konuları ve diğer alt kategoriler sayısal olarak belirlenmiştir. Böylelikle ana gündem maddelerinin ve bu maddelere ilişkin olan alt maddelerin yayınlanma yoğunluğu sıralaması yapılabilmektedir. Bu veriler, ajansların savaş ile ilgili en fazla 'neyi hangi özel konular etrafında' anlattıklarını ve dolayısıyla 'ne' konuşulmasını istediklerini ortaya çıkarmıştır. Bu gündem sıralaması sonrasında her bir konunun, yer aldığı haberlerde nasıl anlatıldığı, haberlerin sunum ifadelerinden hareketle yorumlanmıştır. Son olarak hem gündem maddelerinin tekrar sıklığı hem de haber ifadeleri birlikte değerlendirilerek TASS ve Ukrinform haber ajanslarının Rusya-Ukrayna savaşını 'nasıl' sunduklarının bir resmi çekilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

TASS ve Ukrinform haber ajanlarının Rusya-Ukrayna savaşına ilişkin haber sunumları bu bölümde incelenmiştir. Ajansların haber kategorilerinin kodlandığı tablolar kullanılarak araştırma verileri analiz edilmiştir.

TASS Haber Ajansı

TASS Haber Ajansı'nın inceleme konuları ve çerçevelenmeleri aşağıdaki tabloda açıklanmıştır.

Tablo 2. TASS Haber Ajansı Ana Konular, Alt Konular ve Çerçeveler

Sıra	Ana Konu		Alt Konular			Çerçeveler
	Sıklık		Sıra	Sıklık		
1	61	Savaşa taraf olan bölgeler, birlikler ve ülkeler	1	14	Donbass Cumhuriyetleri	Rusya'nın yanında dost bölgeler
			2	8'er	ABD, BM, NATO	Rusya karşıtı ülke ve organizasyonlar
			3	6	AB	Rusya karşıtı düşman organizasyon
			4	4	Belarus	Rusya'nın yanında dost ülke
			5	3	İngiltere	Rusya karşıtı düşman ülke
			6	3	Kırım	Rusya'nın yanında dost bölge
			7	2'ser	Almanya, Avusturya	Rusya karşıtı düşman ülkeler
			8	1	Çin	Rusya'nın yanında dost ülke
			9	1'er	Moldova, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Letonya	Rusya karşıtı düşman ülkeler
2	50	Fiili savaş	1	14'er	Tanım ve nedenler	Askeri operasyon, Dosbass'a yardım
			2	11	Önlemler	Ukrayna ve Rusya'da sivil hayat güvenli

			3	10	Çatışma ve sonuçlar	Saldırgan ve başarısız Ukrayna, sadece askeri alt yapıyı vuran ve başarılı Rusya
			4	3	Uluslararası medya	Yanlış bilgi yayan, provokasyoncu
3	21	Rusya	1	10	Politika	Uluslararası hukuka uygun, barışçıl
			2	8	Ekonomi	Düşman hedefinde, uluslararası güce sahip
			3	6'şar	Ordu ve siviller	Saygılı, kuralcı, koruyucu, güçlü, güvenli
4	20	Ukrayna	1	14	Politika	Batı kontrolünde, saldırgan, düşmanca
			2	13	Ordu	Kurallara uymayan, saldırgan, etkisiz
			3	4	Siviller	Korku içerisinde, güvenliksiz, çaresiz
			4	1	Ekonomi	Tıkanmış, yürütülemez halde
5	15	Ekonomi	1	8	Uluslararası ekonomi	Enerjide Rusya'ya bağımlı, sıkıntılı
			2	6	Rusya'ya yaptırımlar	Düşmanların hedefinde
			3	3	Rusya ekonomisi	Sağlam, güçlü, savaştan etkilenmiyor
6	14	Donbass (DPR, LPR)	1	11	Güvenlik	Saldırı altında, Rusya'nın korumasına muhtaç
			2	4	Liderler	Rusya'nın yanında savaşan, halkını koruyan
7	10	Putin	1	5	Donbass Bölgesi	Bölge halkına yardım eden, koruyucu
			2	3	Güvenlik	Rusya'nın güvenliği için çalışan
			3	2	ABD ve batılı ülkeler	Yayılmacı ve saldırgan ABD ve batıya karşı
			4	2	Ukrayna	Ukrayna'yı özgürleştirecek, sivillere saygılı
8	8	ABD	1	6	Liderler	Rusya'yı suçlayan, düşmanca davranan
			2	1	Politika	Batılı ülkeleri kontrol, yayılmacı, saldırgan
			3	1	Ekonomi	Sorunlar yaşıyor
9	8	BM	1	6	Güvenlik politikaları	Rusya'yı sorumlu tutan, taraflı
			2	1	Liderler	En üst düzeyde Rusya karşıtı
			3	1	Barış	Barışı Rusya'nın diyalogunda arayan
10	7	NATO	1	7	Politika	Rusya'yı hedef alan ve güvenliğini tehdit eden yöntemleri benimseyen düşman ittifak
11	5	Zelensky	1	3	Politika	Halkına korku salan, savaşı davet eden
			2	2	Diplomasi	Müzakereye kapalı, zayıf
12	4	AB	1	5	Ekonomi	Rusya'ya yaptırım planlayan ittifak
			2	2	Politika	Ukrayna yanlısı

Tablo 2'ye göre TASS Haber Ajansı'nın üzerinde durduğu 12 nesne en yoğunundan en aza doğru: savaşın tarafları, fiili savaş, Rusya, Ukrayna, Ekonomi, Donbass Bölgesi Cumhuriyetleri, Putin, ABD, BM, NATO, Zelensky ve AB olarak sıralanmıştır. İlk dört konunun geri kalan yedi konuyu da kapsadığı söylenebilir. Örneğin gündemin altıncı sırasında yer alan Donbass Bölgesi Cumhuriyetleri (DPR

ve LPR), aynı zamanda, ilk sırada yer alan ‘savaşa taraf olanlar’ konusu dâhilinde yorumlanmıştır. Bunun gibi diğer nesnelere ve nitelik nesnelere de birbiriyle ilişkisi bulunmaktadır. Bazı nesnelere diğer nesnelere açıklayan birer alt nesne olmuştur.

TASS, 61 tekrarla en fazla, savaşa taraf olan bölgeleri, uluslararası siyasi birlikleri ve ülkeleri konu edinmiştir. Rusya’ya siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda karşı duranlar ile yakın ve birlikte olanlar haberlerde sıklıkla yer almıştır. Ülkelerin veya birliklerin savaşa taraf olduklarını ifade eden açıklamaları ve eylemleri, hepsini aynı gündem nesnesinin birer alt nesnesi haline getirmiştir denilebilir. Örneğin 100 haber içerisinde sadece bir defa konu edilen Çin, dış işleri bakanlığı sözcüsünün: “Rusya Ukrayna’daki durumu kendi başına halledebilir, Çin’in askeri desteğine ihtiyacı yok” şeklindeki açıklaması nedeniyle ilk gündem maddesinin bir parçası olmuştur. Çin’in bu açıklaması, Rusya’yı düşmanlarına karşı yeterli bir güç olarak öven, gerektiğinde de askeri destek verebileceğini ima eden bir açıklama şeklinde yorumlanmıştır. İngiltere’nin Ukrayna büyükelçisinin “barışçıl bir ülkeye sebepsiz saldırı” açıklaması ve Ukrayna’ya silah yardımı yapacağı haberleri, Rusya’ya karşı ittifakın kimlerden oluştuğunun gösterilmesinin bir örneği olarak değerlendirilmiştir. Diğer bir örnek, gündemin son sırasında yer alan AB’dir. AB’den toplam dört haberde bahsedilmiş olmasına rağmen, dış ilişkiler ve güvenlik politikası temsilcisi Josef Borrell’in, Rusya’ya karşı ekonomik yaptırımların onaylanacağı açıklaması ve diğer Rusya karşıtı planlarının haberleştirilmesi ile Ukrayna tarafında olduğu gösterilmiştir. Bu nedenle AB, Çin, Letonya ve Kırım gibi haber nesnelere birbirinden bağımsız olmadığını ve aynı konuyu açıklamak için gündeme getirildiğini söylemek mümkündür.

Bir numaralı gündem maddesi ile ilgili sonuç olarak, Donbass Cumhuriyetleri, Belarus, Kırım ve Çin, Rusya’nın yanında, dost ve müttefik bölgeler/ülkeler olarak nitelendirilmiş; ABD, BM, NATO, AB, İngiltere, Almanya, Avusturya, Moldova, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Letonya ise Rusya’nın karşısında yer alan ittifakın resmedilmesini sağlamıştır. Bu nesnelere dost ve düşman niteliklerindeki yaklaşımları üzerinden savaşın taraflarına dair bir çerçeveleme yapıldığını ileri sürmek mümkündür.

İkinci gündem maddesi, 50 tekrar sıklığı ile Rusya ve Ukrayna arasında geçen ve sınır bölgelerini etkileyen sıcak savaşa ilişkin en yakın konuların oluşturduğu fiili savaş maddesi olmuştur. Fiili savaş, 14’er tekrar ile en fazla tanımlama ve nedenlerin açıklanması şeklinde gündeme taşınmıştır. Savaşın tanımlanması ve nedeni, genel olarak birlikte, şu şekilde aktarılmıştır: “Donbass Cumhuriyetleri’nin yardım talebine yanıt olarak gerçekleştirilen askeri operasyon”. Ayrıca nedenler arasında, birer haber ile: “Ukrayna’yı Nazilerden temizlemek ve özgürleştirmek, yabancı ülkelerin şiddet faaliyetlerine son vermek” ve “nükleer silah geliştiren Ukrayna tehdidi” gösterilmiştir. Rus devlet başkanlığı sözcüsü Dmitri Peskov’un: “Rusya demir perde arkasında kalamayacak, kapanması imkânsız bir ülke” açıklaması da fiili savaşın nedenlerinden biri olarak

düşünülmüştür. Ardından önlemler 11 tekrarla ikinci alt gündem konusu olmuştur. Önlemler genel olarak sivil hayatın fiili savaştan korunmasına ilişkin haberleri kapsamaktadır. Rusya’da sivil uçuşların iptali, sınır bölgelerinde okulların kapalı tutulması, tehlikeli bölgelerden sivillerin tahliyesi, Ukrayna vatandaşlarına iyi davranılması emirleri gibi konular fiili savaşın önlemler nesnesini oluşturmuştur.

Sahada gerçekleşen fiili savaşa ilişkin çatışma ve neticeleri bilgileri ise, en hassas ve ilgi düzeyi yüksek meselelerin başında gelebilecek olmasına rağmen sadece 10 haberde aktarılmıştır. Bu haberlerin tamamında, Ukrayna silahlı kuvvetlerinin Donbass sınır bölgesine yönelik saldırılarından bahsedilmiştir. “Kiev ve diğer Ukrayna şehirlerinde patlamalar” şeklinde verilen haber dışında Rus silahlı kuvvetlerinin hiçbir saldırı haberi yapılmamıştır. Rus ordusunun eylemleri “şehirlere zarar verilmiyor sadece askeri alt yapı hassasiyetle vuruluyor” açıklaması ile nitelendirilmiştir. Ukrayna’nın ise, Donbass bölgesi başta olmak üzere sınırlara ateş açtığı, sivil kargo gemisine füze saldırısında bulunduğu, sınır bölgesi şehirlerinde halkın güvenliğini tehdit ettiği haberleştirilmiştir. Çatışmalara ve sonuçlarına bakıldığında, cılız ve etkisiz kalan Ukrayna saldırıları sonrasında ateş açan noktaları ve genel olarak başından beri sadece askeri alt yapıyı vuran etkili Rusya kuvvetlerinin başarısı şeklinde bir nitelendirmeye gidildiği görülmüştür.

Fiili savaşla ilgili diğer bir alt konu, medya olarak belirlenmiştir. Rus makamların yanlış bilgi yayan yabancı basına karşı dikkatli olunması ve sosyal medya üzerinden organize edilen yasa dışı eylemlere karşı cezalandırma uyarısı kapsamında uluslararası medya gündeme taşınmıştır. Rusya’nın saldırganlığı ve şehirlere zarar verdiği iddiaları, uluslararası medyanın yalancılığı şeklinde paketlenmiştir.

Üçüncü gündem maddesi, 21 sıklıkla Rusya olmuştur. 10 haberde Rusya’nın savaşla ilgili politikaları vurgulanmıştır. Buna göre Rusya, genelde Batılı ülkelerin emperyalist eylemlerine ve şiddet yöntemlerine karşı duran, özelde ise, batının otoritesi altındaki Ukrayna’yı ve diğer sınır bölgelerini korumaya çalışan politikalar izleyen siyasi güç şeklinde çerçevesi çizilmiştir. Fiili savaş özelinde, Ukrayna’yı ve sınır bölgelerini batı baskısından kurtarmak amacı taşıyan, sivillere ve şehirlere zarar vermeyen, savaş esirlerine saygılı, hukuka uygun kuralları barındıran yöntemlerle operasyon yapılmaktadır. Bu nedendir ki sekiz haberle, Rusya nesnesinin alt nesnesi olan Rusya ekonomisinin, batılı ülkelerin yaptırım tehditleriyle karşı karşıya kaldığı gündeme taşınmıştır. ABD ve AB başta olmak üzere batılı ülkeler ve birlikler Rusya ekonomisini hedef almaktadır. Ancak Rusya ekonomisinin, özellikle Avrupa’nın, gaz ve petrolden oluşan enerji bağımlılığı nedeniyle uluslararası gücü olduğu, enerjide fiyat artışı, rublenin dolar ve euro karşısında değer kazandığı gibi haberlerle vurgulanmıştır. Rus ordusunun gücü ise, Donbass ve Kırım bölgelerinde alınan sonuçlarla vurgulanmıştır. Fiili savaşta üstünlüklerinden bahsedilen ordunun, aynı zamanda sivilleri ve yaşam alanlarını

koruyan, savaş hukukuna uygun operasyonlar yaptığı haberlerine yer verilmiştir. Son olarak Rusya halkının savaştan zarar görmemesi için ulaşımdan eğitime ve ekonomik hayata çeşitli düzenlemeler haber olmuş, sivillerin güvende olduklarının altı çizilmiştir.

Dördüncü gündem maddesi, 20 tekrar ile Ukrayna olmuştur. Rusya ile aynı nitelikli gündemler belirlenmiştir. 14 sıklıkla Ukrayna politikalarının haberlerde vurgulandığı değerlendirilmiştir. Buna göre Ukrayna, uzun süredir hem Donbass'a hem de Kırım'a yönelik saldırgan bir tutum içerisinde. Askeri operasyonun yani fiili savaşın ana nedeninin de bu olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Örneğin "Kırım'da 2014'ten beri baskı uygulayan ve Kuzey Kırım kanalını bloke eden Ukrayna" haberinde su tedarikinin yeniden başlatılacağı duyurulmuştur. Ukrayna politikaları genel olarak düşmanca nitelendirilmiştir. Nükleer silah geliştirme çabaları gündeme taşınmıştır. Savaş öncesi politikaların yanında fiili savaş yöntemleri de haberlerde genel olarak olumsuz olarak nitelendirilmiştir. 'Zelensky' gündem nesnesinde de değinilecek olan Ukrayna politikalarının genel olarak batılı ülkelerin kontrolünde şekillendiğini ifade eden bir çerçeveleme yapıldığını ifade etmek mümkündür.

Ukrayna ordusu ise, "sınırdaki Ukrayna askerleri yerlerini terk ediyor", "Azak Denizi'nde Rus sivil kargo gemisi füze saldırısına uğradı", "Ukrayna'ya silah yardımı yapacağını söyleyen Londra'ya zaten yapıyorsun cevabı" gibi haberlerle, korkak, saldırgan savaş hukukunu çiğneyen ve zayıf niteliklerle paketlenmiştir. Bunun yanında Ukrayna halkına ise genel olarak saygılı yaklaşmış haberler yapılmıştır. Ancak sivilleri çaresiz, korkutulmuş ve ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan bir durumda sergileyen haberler de aktarılmıştır. Bu haberler, Ukrayna'nın yanlış politikaları ve acizliğini sergilemenin bir yolu olarak yorumlanmıştır. "Kiev yönetimi hava saldırısı uyarısıyla sakinlerin sığınaklara gitmesini istedi / Rusya hiçbir sivile zarar vermeyecek", "Zor durumda sivil halk, alışveriş yapmakta zorlanan, banka işlemlerini güçlük yapan siviller" gibi haberler, bu durumun böyle çerçevelenmesini sağlamıştır. Bu haberler aynı zamanda son nitelik nesnesi olan Ukrayna ekonomisi ile ilişkilendirilmiştir. Haber, bireysel banka işlemlerinin ve alışverişin dahi güçlük yapıldığını aktarmış, dolayısıyla ekonomi ile ilgili olumsuz ipuçları verilmiştir.

Gündemin beşinci sırasında yer alan Ekonomi, Rusya ve AB gündemleriyle yakından ilişkilidir. Özellikle savaşa taraf olan batılı ülkelerin ve birliklerin liderlerinin açıklamalarından Rusya'ya karşı kullanabilecekleri ilk ve en önemli güç unsuru olduğunun anlaşılması, bu konuyu ayrı bir temel nesne haline getirmiştir. Fakat TASS, daha çok Rus ekonomisine bağımlı bir Avrupa vurgusu yapmıştır. Yukarıda Rusya gündeminde bu konulara değinilmiştir. Genel bir ifade ile Rusya'yı ekonomik yaptırımlarla köşeye sıkıştırmak isteyen batılı güçlerin, diğer taraftan Rusya'ya enerji başta olmak üzere uluslararası ticari faaliyetlerin yürütülmesi konusunda bağımlı olduklarının altı çizilmeye çalışılmıştır. Rusya'nın,

deniz geçişlerini kapatması ve nakliye hizmetlerinin yapılamıyor olmasının aktarılması bu bağımlılığı gösteren habere bir örnektir. Rusya'nın kendi içerisindeki ekonominin ise sorunsuz olduğunu ifade eden haberlere yer verilmiştir.

Gündemin altıncı maddesi, Ukrayna saldırıları nedeniyle Rusya'ya yardım çağrısında buldukları iddia edilen ve böylelikle savaşın nedeni olarak gösterilen Donbass Cumhuriyetleridir. Bu sebeple, aynı zamanda TASS'ın en önemli gündeminin birinci sırasında yer alan Donbass bölgesi en yoğun olarak, tehdit altında olan güvenliği konusunda gündeme taşınmıştır. Yine aynı sebeple, savaşın merkezinde bir rol oynayan Donbass, gündemin yedinci sırasında yer alan Putin ile de yakından ilişkili olmuştur. DPR ve LPR, Rusya ile birlikte fiili savaşa katılmaktadır. Dört haberde liderlerinin açıklamasına yer verilmiş, Rusya'ya sadakatleri ortaya konmuştur. Donbass'a ilişkin Putin'in açıklamaları ve "Donbass'tan 93 sivil tahliye edildi pansiyona yerleştirildi" gibi haberlerle bir hikâye yazılmıştır. Rusya, can güvenliği olmayan, saldırılar altında güçsüz ve çaresiz kalan Donbass'ın hikâyesinde başkahraman olarak insani yardım operasyonunu başlatmıştır. Böylelikle fiili savaşın ateşlenmesinin meşru çerçevesi çizilmiştir ifadesini kullanmak mümkündür.

Gündemin yedinci maddesi Putin, en yoğun Donbass ile ilgili açıklamaları ile gündeme taşınmıştır. Güvenlik, ABD ve batılı ülkeler ve Ukrayna, Putin ile ilişkili diğer nitelikli gündem konuları olmuştur. Konuların birbiri ile sıkı ilişkileri bulunmaktadır. Sürekli Donbass liderlerinin yardım çağrısına yanıt olarak insani yardım operasyonu başlatıldığı temel düşüncesi ile gündeme yerleştirilen Putin'in, bu konu etrafında güvenlik sorunlarından, alınması gereken tedbirlerden, Donbass ve dolayısıyla Rusya sınırlarına dayanmış yayılmacı ABD ve batılı ülkelerin baskısından bahsettiği açıklamalar haber olmuştur. Batılı ülkeleri ABD'nin kurduğu yalanlar imparatorluğu olarak tanımlayan Putin, Rusya'ya saldırının yıkıcı ve korkunç olacağını ifade etmiştir. Bu açıklamalarla birlikte, Donbass sınır bölgesi güvenlik meselelerinin ve Ukrayna dâhil savaşa taraf olan nesnelere tutumlarının yan yana konulması ile ortaya bir resim çıktığı söylenebilir. Buna göre Rusya, otoriter ABD tarafından yönetilen batılı ülkeler ve birliklerin (NATO, AB, BM) hedefindedir. Ukrayna'nın nükleer silah geliştirme çalışmaları, Donbass'a saldırganlığı ve batılı ülkelerin savaşta Rusya'ya düşmanca, Ukrayna'ya ise dostça yaklaşımlarının nedeni budur. Ukrayna yönetimi burada kullanılan bir araçtır. Rusya'yı Ukrayna gibi araçlarla demir perde arkasına hapsedmek isteyenlerle mücadele edilmektedir. Bu nedenle Ukrayna halkının ve topraklarının da batılı güçlerin elinden kurtarılıp özgürleştirilmesi gerekmektedir. Bu hikâyenin başkahramanı Putin, ABD ve batılı ülkelerle mücadele eden kararlı ve koruyucu bir lider olarak çerçevelenmiştir denilebilir. Putin'nin, Ukrayna'yı ve ordusunu açık hedef olarak gösterdiği, Zelensky'yi dikkate aldığı hiçbir haber bulunmamaktadır. Zelensky'yi rakip olarak görmeyen Putin, Ukrayna sivillerine ve askerlerine (esirlere) şefkatli yaklaşım gösterilmesinin altını çizmektedir.

TASS, Ukrayna ve Ukrayna ordusunu gündemin çok ciddi bir nesnesi olarak vurgulamamıştır. Özellikle Zelensky’yi hemen hemen hiç gündeme taşımamış, gündemin son sıralarında, zayıf, çaresiz, halkını korkulara sürükleyen bir lider olarak çerçevelemiştir. Toplam beş haberde sıkıyönetim ilan ettiğinden, seferberlik yasa tasarısı hazırladığından, bir saldırı olursa halkı sığınaklara gitmeleri konusunda uyardığından, Rusya ile diplomatik ilişkileri kopardığından ve Avusturya liderine “ne kadar dayanırız bilmiyorum” dediğinden bahsedilmiştir. Bu haberler Zelensky’yi, savaşı büyütme isteyen, müzakereye kapalı, halkını koruyamayan ve aciz bir lider olarak göstermiştir. Bunun karşısında TASS’ın asıl ciddiyetle yaklaştığı gündem nesnelere gündemin ilk sırasında yer alan ve ayrıca incelenmesi için gündemin 8, 9, 10 ve 12. sıralarında yer alan ABD, BM, NATO ve AB olmuştur. Bu ülkelerin ve organizasyonların Rusya’yı hedef alan düşmanca açıklamaları ve eylemleri sürekli haberleştirilmiştir. AB’nin ve ABD’nin yaptırım tehditleri, BM’nin güvenlikten Rusya’yı sorumlu tutan açıklamaları, NATO’nun batı Rusya sınırında askeri faaliyet yürüttüğü gündeme taşınmıştır.

Ukrinform Haber Ajansı

Ukrinform Haber Ajansı’nın inceleme konuları ve çerçevelenmeleri aşağıdaki tabloda açıklanmıştır.

Tablo 3: Ukrinform Haber Ajansı Ana Konular, Alt Konular ve Çerçeveler

Sıra	Ana Konu		Alt Konular			Çerçeveler
	Sıklık		Sıra	Sıklık		
1	62	Fiili savaş	1	30	Çatışma ve Sonuçlar	Rusların yoğun saldırısı ve yıkım, Ukrayna’nın savunması ve direnme
			2	25	Önlemler	Ukrayna’da sivil hayat tehlike altında
			3	7	Tanımlama	Rusya’nın düşmanca saldırganlığı
			4	5	Medya	Dikkatli olunması gereken araçlar
2	22	Savaşa taraf olan birlikler ve ülkeler	1	7	ABD	Ukrayna’nın yanında müttefik ülke
			2	4	BM	Ukrayna’nın yanında müttefik
			3	3	AB	Ukrayna’nın yanında müttefik birlik
			4	2’şer	NATO ve Almanya	Ukrayna’nın yanında müttefik organizasyon ve ülke
			5	1’er	İsviçre, Fransa, İngiltere, Baltık Ülkeleri, Türkiye	Türkiye dost ülke, diğerleri Ukrayna’nın yanında müttefik ülkeler
3	20	Ukrayna	1	12	Siviller	Güvende değil, siviller tedbirli olmalı
			2	10	Ordu	Savunmada, elinden geleni yapıyor
			3	2	Politika	Halkını dinliyor, batılı güçlerle hareket
			4	2	Ekonomi	Enerjide Rusya’ya bağımlı değil
4	11	Zelensky	1	6	Politika	Batılı dünyası ile hareket, savaşa hazırlık
			2	5	Diplomasi	Batılı güçlerle yoğun müttefiklik uğraşısı
5	8	Rusya	1	7	Politika	Hukuk dışı, saldırgan, düşmanca, işgalci
			2	3	Ordu	Hukuk dışı, saldırgan, durdurulması zor
6	7	ABD	1	4	Liderler	Ukrayna’nın yanında

			2	4	Politika	Rusya'yı durdurma ve cezalandırma
7	7	Putin	1	7	Politika	Ukrayna'ya engel, saldırgan, Ukrayna'nın tek başına mücadelesi zor
8	5	BM	1	5	Politika	Ukrayna yanlısı
9	3	AB	1	3	Politika	Ukrayna yanlısı
			2	1	Ekonomi	Ruslara yaptırım uyguluyor
10	2	NATO	1	2	Politika	Ukrayna yanlısı
11	2	Ekonomi	1	1	Rusya'ya yaptırımlar	Ruslar ekonomik olarak olumsuz etkileniyor
			2	1	Ukrayna ekonomisi	Enerji sorunu yok
12	1	Donbass (DPR, LPR)	1	1	Donbass'ın tanınması	Batılı güçlerin kabul etmeyeceği, karşılığını verecekleri bir mesele

Tablo 3'te 12 haber nesnesi, Ukrinform Haber Ajansı'nda tekrar edilme sıklıklarına göre sıralanmıştır. Buna göre nesnelere, en yoğunundan en azaya doğru: fiili savaş, savaşa taraf olan birlikler ve ülkeler, Ukrayna, Zelensky, Rusya, ABD, Putin, BM, AB, NATO, Ekonomi ve Donbass Bölgesi Cumhuriyetleri şeklinde sıralanmıştır. TASS Haber Ajansı'nda olduğu gibi her bir nesne ve alt nesnelerin birbiriyle ilişkisi bulunmaktadır. Örneğin fiili savaş ile ilgili ön plana çıkan çatışma haberleri, 'Ukrayna' ve 'Rusya' haber nesnelerinin 'ordu' ve 'politika' alt başlıklarını yakından ilgilendirmektedir. Çatışma haberlerinin sunum şeklini, her iki devletin bu unsurlarını nitelendirmenin veya çerçevelemenin bir yolu olarak anlamak mümkündür denilebilir.

Ukrinform, 62 tekrarla en fazla fiili savaşı konu edinmiştir. Çatışma ve sonuçlar alt konusu 30 tekrar sıklığı ile ajans gündeminin bir numaralı maddesinin en yoğun gündeme taşınma şekli olmuştur. Önlemler, 25 tekrar ile ikinci sırada yer almıştır. Fiili savaşın 7 haberde tanınımının vurgulandığı ifade edilebilir. Medya kapsamına girecek meselelere ise 5 tekrar ile değinildiği görülmüştür.

Çatışma ve sonrasında ortaya çıkan sonuçların anlatımı, genel olarak Rusya saldırılarının ve verdiği zararların aktarılması şeklindedir. Bu anlatım şu örneklerle anlaşılabilir: "Ukrayna hükümeti web siteleri siber saldırıya uğradı", "Rusya taarruza geçti Ukrayna askeri tesisleri saldırıya uğradı", "Kiev bölgesinde bombardıman sonucu askeri alt yapıda yangın", "Rus birlikleri Luhansk bölgesinde iki köyü ele geçirdi ve Ukrayna genelinde askeri depolarda yangın çıktı", "Ukrayna Devlet Acil Durum Servisi havaalanı kontrol noktası imha edildi", "Melitopol da askeri üs bombalandı kurbanlar var". Buna karşılık bazı çatışma haberlerinde ise Ukrayna'nın direndiği şu haberlerle ifade edilmiştir: "Patlamalar var! Düşman saldırısı var! Çalışıyoruz!", "Ukrayna denizaltıları saldırıları püskürtüyor", "Ukrayna Hava savunması çalışıyor, birçok savunma saldırısı başlatıldı". Bu saldırılara yönelik alınan ve alınması gereken önlemler, 25 tekrar ile fiili savaşın gündeme taşınmasında ikinci sırayı almıştır. Sıkıyönetim ilanı, birçok bölgede okulların kapatılması, ateş altındaki bazı bölgelerden sivillerin tahliyesi alınan önlemler arasındadır. Alınması gereken önlem haberleri ise üzerinde en çok

durulan ve dikkat çekici nitelikte olan hususlardan oluşmaktadır denilebilir. Dış İşleri Bakanı Kuleba'nın sıraladığı beş acil önlem şu şekildedir: “Rusya'ya karşı derhal yıkıcı yaptırımlar, Rusya'nın SWIFT ile bağlantısını kesme, Rusya'nın tam izolasyonu, Ukrayna'ya mali ve insani yardım”. Bunun dışında, Ukrayna halkına kendi önlemlerini alma çağrılarının olduğu şöyle haberlere sıklıkla rastlanmaktadır: “Bazı bölgelerde askeri birliklerin yakınında yaşayan vatandaşlardan taşınmaları isteniyor”, “Başsavcılık Ukraynalıları tüm Rus suçlarını kaydetmeye çağırdı”, “Eski İçişleri Bakanı Arsen Avakov, Kiev'in toprak savunması için müfrezeler kuruyor. Toprak savunma saflarına katılmak isteyen herkesi silah ve mühimmatlarıyla gelmeye hazır olmaya çağırdı”.

Böylesi bir savaşın tanımlanması, haliyle “saldırganlık” şeklinde yapılmıştır. “Vladimir Putin'in Ukrayna'ya yönelik saldırı”, “Ukrayna'ya yönelik saldırı”, “Rusya'nın saldırı” gibi ifadelerle fiili savaş tanımlanmıştır. Kuleba'nın açıklamalarından ise, “Dünya bir an önce harekete geçmeli. Avrupa'nın ve dünyanın geleceğine karar veriliyor” ifadeleri aktarılmış ve böylelikle savaşın, Rusya'nın Avrupa ve dünyaya karşı bir saldırı olduğu altı çizilmiştir.

Fiili savaşın önlemler alt kategorisinde de değerlendirilebilecek medyaya ilişkin aktarılan haberler ise, daha çok yanlış bilgilere karşı dikkatli olunması ve doğru bilginin hangi araçlardan elde edilebileceğine dairdir. Bu konuda yerel kaynakların kullanılması hatırlanmış, yönetimin de doğru bilgi sağlamak için çalışmaları olduğu belirtilmiştir.

Fiili savaşın alt konular çerçevesinde anlatılması neticesinde ortaya şöyle bir resim çıktığı ileri sürülebilir: “Bu savaş, Ukrayna'dan başlayan ancak Avrupa ve dünyaya yönelik bir Putin ve Rus saldırıdır. Dolayısıyla tüm dünya güçleri karşısında durmalıdır. Düşmanca saldırılara direnen Ukrayna yönetimi, gerekli önlemler alınmaya çalışılsa da desteklenmelidir. Tehlike altında olan Ukrayna halkı kendini korumalı, Rus saldırılarına karşı savaşa hazır olmalıdır”. Son olarak eklemek gerekirse, TASS'ın aksine, böylesi bir savaş ile ilgili ciddi bir nedenin Ukrinform gündeminde yer almadığını ifade etmek mümkündür.

Gündemin en sık tekrar edilen ikinci maddesi, 22 sıklıkla savaşa taraf olan birlikler ve ülkeler olmuştur. Bu konuda en çok anılan taraf 7 tekrar ile ABD olmuştur. Ardından 4 tekrar ile BM, 3 tekrar ile AB, 2 tekrar ile Almanya, 1'er haber ile İsviçre, Fransa, NATO, İngiltere, Baltık Ülkeleri ve Türkiye sıralanmıştır. Gerek bu ülkelerin Ukrayna'ya destek açıklamalarının, gerekse de Rusya'yı suçlama ve yaptırım vaatlerinin gündeme taşınması ile Ukrayna'ya müttefik olan tarafın çerçevesi ortaya konmuştur. Buna göre, ABD başta olmak üzere, BM, AB, NATO, İngiltere, Almanya, Fransa, Baltık Ülkeleri ve İsviçre Ukrayna'nın yanında müttefik olanlardır. Türkiye ise, “Ukrayna dost ülke Türkiye'den destek istedi” şeklinde bir haberle gündeme gelmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin açıkça herhangi bir tarafta olmadığı anlaşılmaktadır.

Politikaları, ordusu, sivilleri ve ekonomisi ile toplamda 20 haberde vurgulanan Ukrayna, gündemde üçüncü sırada yer almıştır. En dikkat çekici konu 12 yerde vurgulanan siviller konusudur. Ukrayna ordusunun durumu ile yakından ilgili 10 habere rastlanmıştır. Ardından 2’şer haber, Ukrayna politikası ve ekonomisiyle ilişkilendirilmiştir.

Ukrayna’da sivillerin yoğun tehlike altında olduğu anlaşılmaktadır. Fiili savaşın önlemler konusu ile yakından ilişkili olan sivillerin durumu, oldukça korkutucu gözükmektedir. En az korkutucu haberlerden biri olarak “Kiev’de eczanelerde, bankalarda ve benzin istasyonlarında kuyruklar var” haberini örnek vermek mümkündür. “Kiev’de bir hava tehdidi kaydedildi. Sirenler açılırsa hemen bir sığınağa gitmelisiniz” haberi korku veren bir haber olarak TASS’ın gündeminde de yer almış, ardından Putin’in “sivillere zarar vermiyoruz” açıklaması aktarılmıştır. Buna benzer bir başka haber: “Ukrayna Devlet Acil Servisi, vatandaşları sakin olmaya, değerli eşyalarını toplamaya, sıcak giysiler almaya ve tehdit durumunda 101’i aramaya çağırdı” şeklindedir. Fiili savaş meselesinde yukarıda bahsedildiği gibi sivillerin kendilerini korumanın yanında ülke savunmasına silahlı desteğe varıncaya kadar katılım göstermeleri gerektiği, yapılan haberlerde vurgulanmıştır.

Ordu ise, “Rus saldırganlığına direniyor”, “ülkesini savunuyor ve saldırıları püskürtüyor” gibi haberlerle gündeme taşınmıştır. Bir yandan sivillerin ve uluslararası toplumun desteğini talep eden Ukrayna’nın, diğer taraftan ordusunun fedakâr mücadelesi anlatılmıştır. Dolayısıyla Ukrayna politikası ile ilgili şu haber konuyu özetlemektedir: “dış işleri: Vladimir Putin’in Ukrayna’ya yönelik saldırganlığına ordu hazır ve savunma için ellerinden geleni yapacak. Uluslararası toplumu derhal harekete geçmeye çağırıyoruz. Bu saldırganlığı ancak birleşik ve kararlı adımlar durdurabilir. Ortaklarımız derhal yeni bir yaptırım paketini devreye sokmalı”. Bu haberden anlaşılan Ukrayna politikası, içeride ordu ve halk ile Rusya’ya direnmek, dışarıdan batılı güçlerin yardımını beklemek” şeklinde özetlenebilir. Bununla birlikte Ukrayna Merkez Konseyi (Rada) Üyesi Oleksandr Kornienko’nun “Ukrayna tarafsız durumu kabul etmeyecek, halk %60’ın üstünde bir oranla katılmak istiyor. Putin engel olamayacak. Batılı ülkeler bunun için istişare yapıyor” şeklinde açıklamasının savaşın başlamasına saatler kala yapılan haberi, Ukrayna’nın izleyeceği yolu savaşın öncesinde seçtiğini göstermektedir. Buna göre Ukrayna halkını dinleyen, batılı güçlerle uyumlu hareket eden bir politika izlemektedir. Ekonomi konusu ise, çok yer verilmeyen, sadece enerjide yeterli olduğu ifade edilen bir haberle gündem olmuştur.

Gündemin dördüncü maddesi, 11 tekrar sıklığı ile Zelensky olmuştur. Zelensky, 6 diploması ve 5 politika konulu haberle gündeme taşınmıştır. En fazla ABD başkanı Biden ile görüşmesi ile gündeme gelen Zelensky, sıkıyönetim ilanı ve güvenlik konseyi ile savaşa hazırlık toplantıları konulu haberlerle aktarılmıştır. Yoğun diploması haberlerinde dünyayı desteğe çağıran ve Biden’dan güvence

aldığı vurgulanan haberlerle Zelensky'nin, batıyla birlikte hareket edeceği savaşa hazır bir lider olarak paketlenmiş görülmektedir.

Gündemin beşinci maddesi Rusya ve altıncı maddesi Putin ise, daha çok saldırgan politikalar ile gündeme taşınmıştır. Rus politikası “Savaşın başlamasından önce Doğu Ukrayna’da bir günde 1700 den fazla ateşkes ihlali” ve “Rusya işgal altındaki kırımdan askeri teçhizat getiriyor” gibi haberlerle hukuk dışı ve işgalci gösterilmiştir. Putin ise, Ukrayna’nın özgür halk seçimlerine karşı koyan, AB ve NATO’ya katılımı engelleyen politikalar izlemektedir. Putin hakkında yapılan haberlerin ortaya çıkardığı Putin resmi şu şekilde ifade edilebilir: Ukrayna vatandaşlarının benimsediği batı normlarına ve yönetimlerine karşı duran, ancak uluslararası toplumun birleşerek karşı koyabileceği saldırgan bir lider”.

ABD, lideri ve politikaları ile gündemin altıncı sırasında yer almıştır. Biden’ın Zelensky ile görüşmeleri, verdiği güvence aktarılmıştır. “ABD Kongresi Rusya’nın Ukrayna’ya yönelik saldırganlığının cezazsız kalmayacağını belirtti” haberleri ile Ukrayna’nın yanında politikalar izleyeceği anlatılmıştır.

BM, AB ve NATO da, Ukrayna yanlısı politikaları ile gündeme gelmiştir. BM, 5 tekrar sıklığı ile sekizinci, 3 tekrar sıklığı ile AB dokuzuncu, 2 tekrar ile NATO onuncu gündem maddesi olmuştur. Her üç yapının da Rusya’nın derhal durdurulması gerektiğini ifade eden açıklamaları ve yaptırım planları haber olmuştur.

Ekonomi ve Donbass ise gündemin son iki sırasını paylaşmıştır. “AB Donbass’ın tanınmasının ardından yaptırımlara maruz kalan Rusların listesini yayınladı” haberi her iki konuyu kapsayan bir haber niteliğinde görülmüştür. Buna göre, Donbass Cumhuriyetleri’nin bağımsızlık ilanı ve Rusya tarafından tanınması, hem Ukrayna hem de batılı güçler tarafından kabul edilemez bir mesele olarak görülmektedir. Bu durumda ekonomi, batılı güçlerin Rusya’ya karşı kullanabilecekleri ilk silahlardan biridir.

SONUÇ

Bu çalışma gündem belirleme ve çerçeveleme teorileri kapsamında yapılmıştır. Teorilerden hareketle TASS ve Ukrinform haber ajanslarının Rusya-Ukrayna savaşını nasıl sundukları içerik analizi yöntemiyle araştırılmıştır. Analiz sonucunda, çalışmanın amacına uygun olarak belirlenmiş araştırma soruları aşağıdaki gibi cevaplanmıştır.

Birinci soru, TASS Haber Ajansı’nın savaş ile ilgili hangi ana gündem konularını ne sıklıkla gündeme taşıdığı araştırılmasına yöneliktir.

TASS’ın savaş gündemi konularının tekrar sıklığına bakıldığında, savaşa taraf olan bölgeler, birlikler ve ülkelerin ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Fiili savaşta yaşanan gelişmelere (örn. sıcak çatışma haberleri) dair konular ise gündemin ikinci sırasında kalmıştır. Rusya ve Putin, Ukrayna ve Zelensky’nin

önünde, daha fazla vurgulanmıştır. Zelensky, gündemin son sıralarında yer bulabilmiştir.

İkinci soru, TASS Haber Ajansı'nın üzerinde durduğu ana konuların, alt konu tekrar sıklığı ve çerçevelenmeleri ile nasıl sunulduğunu ortaya koymaya yöneliktir.

TASS Haber ajansı, gündemin ilk sırasında 'savaşa taraf olanları' konu edinmiştir. Donbass Cumhuriyetleri, 14 tekrar ile bu konunun en yoğun tekrarlanan alt nesnesi olmuştur. Donbass Cumhuriyetleri dışında, Belarus, Kırım ve Çin dost ülkeler olarak nitelendirilmiştir. 8'er tekrar ile gündeme gelen ABD, BM ve NATO, en çok tekrar edilen ve düşmanca tutumları ile gündeme getirilen ülke ve birlikler olmuştur. Bunların ardından AB, İngiltere, Almanya, Avusturya, Moldova, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Letonya düşman taraflar olarak sıralanmıştır. Fiili savaşın gerçek taraflarına yönelik açıklama ve eylemlerde bulunan bu üçüncü taraflar, 'savaşa taraf olan bölgeler, birlikler ve ülkeler' ana konusunun dost ve düşman olarak sunulduğunu göstermektedir. Dost ve düşman tekrar sayıları topluca karşılaştırıldığında ise, TASS'ın gündeminde düşman taraflara iki katı fazla yer verildiği görülmektedir. Dost tarafta yer alanlar toplam 22 tekrar almış, düşman taraftan ise 41 tekrarla bahsedilmiştir. Buradan hareketle TASS'ın bir numaralı savaş gündeminin düşman tarafları ortaya koymak olduğu söylenebilir.

Fiili savaş, 14'er tekrarla en yoğun, tanımlama ve nedenlerin açıklanması ile gündeme gelmiştir. Tanım ve neden genel olarak birlikte verilmiş ve şu şekilde özetlenmiştir: "Donbass'a yardım amaçlı askeri operasyon". 11 önlem haberinde, Rusya ve Ukrayna sivillerinin güvende olduğu vurgulanmıştır. Sıcak çatışmalara ilişkin ise, 10 haber yapılmış ve bu haberlerde Ukrayna'nın sınır bölgelerine yaptığı etkisiz saldırılar aktarılmıştır. Alt konuların ifade ettiği fiili savaş kısaca şöyle sunulmuştur: "Donbass'a yardım amacı taşıyan, sivillerin zarar görmeyeceği, ufak tefek Ukrayna saldırılarına maruz kalan askeri operasyon". TASS, fiili savaşın Ukrayna'ya verdiği zarar veya Ukrayna'da yapılan operasyonların ayrıntılarına hiç değinmemiştir. Savaşı oldukça masum olarak resmetmeye çalıştığı ifade edilebilir.

Rusya ve Ukrayna ana konuları karşılaştırmalı olarak açıklanacak olursa, her ikisi de en fazla politika alt konuları ile gündem olmuştur. 10 yerde ifade edilen Rusya politikaları, hukuka uygun ve barışçıl olarak çerçevelenmiştir. 14 yerde ifade edilen Ukrayna politikaları ise, batı kontrolünde, saldırgan ve düşmanca gösterilmiştir. Ordular da aynı niteliklerde verilmiştir. Ukrayna ordusu 13 yerde anılmış, kuralsız, saldırgan ve etkisiz olarak paketlenmiştir. Rus ordusu ise, 6 yerde saygılı, kuralcı, koruyucu, güçlü ve güvenilir olarak nitelendirilmiştir. TASS 8 haberle Rusya ekonomisinin sağlamlığına fazlaca vurgu yapmış, Ukrayna ekonomisini ise sadece 1 haberde tıkanmış olarak vermiştir. Sonuç olarak Rusya, barışçıl, güçlü, sağlam ve güvenli bir ülke olarak resmedilmiştir. Ukrayna ise, saldırgan, batı kontrolünde, hukuk dışı hareket eden, güvenliksiz bir ülke olarak sunulmuştur.

TASS'ın beşinci gündem maddesi ekonomi, 8 tekrar ile en fazla uluslararası ekonomi alt konusu kapsamında gündeme getirilmiştir. 6 haberde düşman hedefinde gösterilen Rus ekonomisi, sağlam, savaştan etkilenmeyen ve uluslararası ekonominin özellikle enerji konusunda bağımlı olduğu bir yapıda resmedilmiştir.

Altıncı gündem olan Donbass Cumhuriyetleri, savaşa taraf olanlar arasında da 14 tekrar ile üzerinde en çok durulan konudur. Fiili savaşı başlatmanın gerekçesi olarak gösterilen Donbass'ın güvenliği meselesinden dolayı bu konunun gündemde tutulması gerekliliği anlaşılmaktadır. Donbass bölgesi, Rusya'nın korumasına muhtaç ve saldırı altında sıkça tekrarlanmıştır.

Yedinci gündem maddesi Putin, 5 tekrar ile en fazla Donbass alt konusu çerçevesinde gündeme gelmiştir. Donbass başta olmak üzere kendi sınırlarını ve halkını koruyan, Ukrayna ve bölgeyi felakete sürükleyen batılı güçlerle mücadele eden, Ukrayna dâhil bölgesi için çalışan güçlü bir lider olarak çerçevelenmiştir.

Putin'e karşılık Zelensky ise, gündemin son sıralarında, kendi halkını korkulara sevk eden politikaları ve Rusya ile kopardığı diplomatik ilişkileriyle gündeme getirilmiştir. Zelensky'nin zayıf bir lider olmasına rağmen savaş hazırlığı yaptığı dolayısıyla savaş isteyen bir lider olarak gösterildiği ifade edilebilir.

Gündemde esasında bir numarada yer alan fakat ayrı ayrı açıklanması için ana gündem maddeleri olarak belirlenen ABD, BM, NATO ve AB ise gündemin son sıralarını paylaşmışlardır. ABD, 6 tekrar ile en fazla lideri çerçevesinde gündem olmuş, BM 6 tekrar ile güvenlik meseleleri, NATO 7 tekrar ile politika, AB 5 tekrar ile Rusya'ya yaptırım içeren ekonomi alt konularıyla gündem olmuştur. Hepsinin ortak çerçevesi olarak, Rusya karşıtlığı, saldırganlık, düşmanlık gibi nitelikler sıralamak mümkündür. Yalnızca ABD diğerlerinden farklı olarak, batılı ülkeleri kontrol eden bir güç olarak altı çizilmiştir.

Üçüncü soru, Ukrinform Haber Ajansı'nın savaş ile ilgili hangi ana gündem konularını ne sıklıkla gündeme taşıdığına araştırılmasına yöneliktir.

Ukrinform'un savaş gündemi konularının tekrar sıklığına bakıldığında, fiili savaşın ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Savaşa taraf olan birlikler ve ülkeler ise ikinci ana gündem maddesi olmuştur. Ukrayna ve Zelensky, Rusya ve Putin'den daha sık gündeme taşınmıştır. Ekonomi ve Donbass bölgesi konuları ise gündemin son sıralarında yer almıştır.

Dördüncü soru, Ukrinform Haber Ajansı'nın üzerinde durduğu ana konuların, alt konu tekrar sıklığı ve çerçevelenmeleri ile nasıl sunulduğunu ortaya koymaya yöneliktir.

Ukrinform'un en önemli gündem maddesi fiili savaş, 30 tekrar ile en fazla çatışma ve sonuçlar alt konusu ile anlatılmıştır. Genel olarak çatışma ve sonuçlar konusu, Rus saldırılarını işlemiştir. Sonuçlar kısmında da bu saldırıların yıkımları

vurgulanmıştır. Bu alt konuda Ukrayna'nın savunması ve direnme bilgileri verilmiştir. 25 tekrar ile önlemler konusunda ise, yoğun olarak sivillerin kendilerini korumaları gerektiğinden ve uluslararası toplumu müdahale etmeye çağrılardan oluşmaktadır. Ukrinform'un haber aktarım ifadelerinde savaş, Rusya'nın saldırganlığı olarak tanımlanmıştır. Medya ise, 5 haberde yanlış bilgilere dikkatli olunması uyarıları ile gündem olmuştur. Alt konuların sıklığı ve çerçevelenme şekli hareketle fiili savaş konusunu şu şekilde özetlemek mümkündür: "Rusya'nın düşmanca saldırganlığının bir sonucu. Bu saldırılar karşısında Ukrayna sahada direniyor ancak hem sivillerin hem de uluslararası toplumun desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi halde bu düşmanlık durdurulamaz".

İkinci önemli gündem, savaşa taraf olan birlikler ve ülkeler konusu, 7 tekrar sıklığı ile en fazla ABD alt nesnesi çerçevesinde gündemde tutulmuştur. Ardından 4 BM, 3 AB, 2'şer NATO ve Almanya, 1'er tekrar ile de İsviçre, Fransa, İngiltere, Baltık Ülkeleri ve Türkiye anılmıştır. Ukrinform sadece Ukrayna'nın yanında olan ve Rusya'ya şiddetle karşı çıkan tarafları gündeme getirmiştir. Ukrayna'ya karşı hiçbir taraf gündem olmamıştır. Yalnızca Türkiye tarafsız bir statüde gösterilmiştir denilebilir.

Üçüncü gündem maddesi olan Ukrayna, 12 tekrar sıklığı ile en yoğun siviller alt konusu ile gündem olmuştur. Ardından 10 tekrar ile Ukrayna ordusundan bahsedilmiştir. İki konu birbiriyle bağlantılı şu şekilde çerçevelenebilir: "Ordu elinden geleni yaparak direniyor ancak sivillerin kendilerini korumaları konusunda kendi önlemlerini almaları gerekmektedir". Yine bu iki konu etrafında Ukrayna'nın şu şekilde aktarıldığı ifade edilebilir: "Zor durumda bir ordu, güvende olmayan halk". Bu çerçevelenme, savaşa taraf olanların sıklıkla gündeme getirildiği ve destek çağrıları yapıldığı diğer haberlerle düşünüldüğünde anlamlı gelmektedir. Çünkü Ukrayna zayıf bir durumda gösterildiği takdirde, yardım çağrılarının duyulma ihtimalinin artacağı ifade edilebilir. Neden ne olursa olsun, Ukrinform'un Ukrayna'yı sivil hayat ve ordu yönünden olumsuz çerçevelendiğini ifade etmek mümkündür. 2'şer tekrar ile ifade edilen politika ve ekonomi açısından da zayıf ve bağımlı bir görüntü sergilemiştir. Ukrayna politikası açıkça batılı güçlerin kontrolünde yönlendirilmektedir. Ayrıca Ukrayna yanlısı batılı politikaların da işe yarayacağından oldukça emin bir görüntü ortaya çıkmıştır.

Dördüncü gündem maddesi Zelensky de 6 tekrar sıklığı ile batı politikalarına uyumlu adımları ile gündeme gelmiştir. 5 diplomasi trafiği yürüttüğünün bilgisinin verildiği haberlerde batılı müttefikleri toparlama uğraşısı gözükmektedir. Bunun dışında sıkıyönetim gibi haberlerle gündeme gelen Zelensky, genel olarak: "Rusya'ya karşı koymaya kararlı ancak batının desteğine muhtaç" bir resim içerisinde gözükmektedir.

Beşinci gündem sırasında yer alan Rusya ve yedinci sırada yer alan Putin, 7'şer tekrar sıklığı ile politika alt konularında benzer şekilde gündeme taşınmıştır.

Rusya ve Putin politikası saldırgan, hukuksuz, düşmanca ve işgalci olarak nitelendirilmiştir. 3 tekrar ile ordu ise, politikaya uyumlu şekilde saldırgan ve durdurulması zor olarak çerçevelenmiştir. Rusya ve Putin'in bu yönleri ile engel olunması gereken acımasız birer güç ve lider olarak sunulduğu ifade edilebilir.

Gündemin Altıncı sırasında yer alan ABD ise, Ukrayna ve Zelensky'nin en güvendiği tarafların başında gelmektedir. Rusya'yı durdurma ve cezalandırma politikaları ve Ukrayna'yı teselli eden liderleri toplamda 8 tekrar ile gündemde tutulmuştur. Buradan hareketle ABD konusunun şu şekilde sunulduğu ifade edilebilir: "Kurtarıcı ve cezalandırıcı".

Gündemin sekiz, dokuz ve onuncu sırasında yer alan BM, AB ve NATO da Ukrayna yanlısı politikalar ile gündeme taşınmıştır.

Son sırada yer alan Donbass ise, bağımsızlığının tanınması uluslararası düzeyde kabul edilemez bir nesne olarak anılmıştır.

Sonuç olarak, TASS ve Ukrinform haber ajanlarının, savaş gündem konularını kendi ülke politikalarına paralel olarak sıraladıklarını ve hikâyeleştirdiklerini ifade etmek mümkündür. Savaşın bu iki bakış açısıyla sunumu, uluslararası toplumu, medyayı ve siyaseti etkileyebilir. Bu etkilerin araştırılması bir başka çalışmanın konusu olabilir.

Yazar katkı oranı ve çıkar çatışması beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Alyukov, M. (2022). Making sense of the news in an authoritarian regime: Russian television viewers' reception of the Russia-Ukraine Conflict. *Europe-Asia Studies*, 74 (3), 337-359.

Aruguete, N. (2017). The agenda setting hypothesis in the new media environment. *Comunicación y Sociedad*, (28), 35-58.

Bengi, S. H. (2019). Ülkelerin bağımsızlık mücadeleleri ve haber ajansları ilişkisi-Anadolu Ajansı örneği. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 35 (100), 449-478.

Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *NursingPlus Open*, 2, 8-14.

Berelson, B. (1952), *Content analysis in communication Research*, Free Press.

Berger, B. K. (2001). Private issues and public policy: Locating the corporate agenda in agenda-setting theory. *Journal of Public Relations Research*, 13 (2), 91-126.

Besova, A. A. & Cooley, S. C. (2009). Foreign news and public opinion: Attribute agenda-setting theory revisited. *Ecquid Novi*, 30 (2), 219-242.

Cheng, Z., Golan, G. J. & Kioussis, S. (2016). The second-level agenda-building function of the Xinhua news agency: Examining the role of government-sponsored news in mediated public diplomacy. *Journalism Practice*, 10 (6), 744-762.

Cui, Z. & Fan, W. (2021). The role positioning and political function of Russian news media. *Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета*, 11 (4), 92-101.

Çakır, H. & Okyay, Z. (2019). ABD'nin Kudüs' ü İsrail'in başkenti olarak tanıma kararını, Rus haber ajansı TASS ile okumak. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6 (1), 35-58.

Damstra, A., Jacobs, L., Boukes, M. & Vliegenthart, R. (2021). The impact of immigration news on anti-immigrant party support: unpacking agenda-setting and issue ownership effects over time. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 31 (1), 97-118.

Du, Y. R. (2012). Intermedia agenda-setting in the age of globalization: A multinational agenda-setting test. *Global Media and Communication*, 9 (1), 19-36.

Gadimov, j. (2014). Rusya'da devlet ve özel haber ajansları: İtar-Tass, Ria Novosti ve İnterfaks. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 5 (9), 133-147.

Gilardi, F., Gessler, T., Kubli, M. & Müller, S. (2022). Social media and political agenda setting. *Political Communication*, 39 (1), 39-60.

Girgin, A. (2002). Haber ajansı. *Selçuk İletişim*, 2 (2), 107-116.

Grzywinska, I. & Borden, J. (2012). The impact of social media on traditional media agenda setting theory: The case study of Occupy Wall Street movement in USA. *Agenda setting: old and new problems in old and new media*, Wroclaw.

Guo, L. & Vargo, C. J. (2017). Global intermedia agenda setting: A big data analysis of international news flow. *Journal of Communication*, 67 (4), 499-520.

Kamyanets, A. (2022). Ideological shifts in the BBC headlines translated into Ukrainian and Russian. *Perspectives*, 30 (1), 86-102.

Kazun, A. (2017). Agenda-setting in Russian media. *Higher School of Economics Research Paper No. WP BRP*, 49.

Küçükvardar, M. (2021). Haber ajanslarının anlık mesajlaşma servisi kullanımı üzerine bir inceleme: Telegram örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20 (4), 1757-1778.

Langer, A. I. & Gruber, J. B. (2021). Political agenda setting in the hybrid media system: Why legacy media still matter a great deal. *The International Journal of Press/Politics*, 26 (2), 313-340.

Lim, J. (2011). First-level and second-level intermedia agenda-setting among major news websites. *Asian Journal of Communication*, 21 (2), 167-185.

Lippmann, W. (2020). *Kamuoyu*. (Çev: Orhan Doğuş Yılmaz). Kabalcı Yayınevi.

McCombs, M. E. & Shaw, D. L. (1972). The agenda-setting function of mass media. *Public opinion Quarterly*, 36 (2), 176-187.

McCombs, M. & Valenzuela, S. (2007). The agenda-setting theory. *Cuadernos de Información*, (20), 44-50.

McCombs, M. E., Shaw, D. L. & Weaver, D. H. (2014). New directions in agenda-setting theory and research. *Mass Communication and Society*, 17 (6), 781-802.

Rieger, A.R., Keiley, P.J., Hathaway, L.M., Walker, B.T. & Sweetser, D.K. (2021). Don't say I didn't warn you: an intermedia agenda-setting experiment of public diplomacy. *Public Relations Journal*, 14 (2).

Roberts, M., Wanta, W. & Dzwo, T. H. (2002). Agenda setting and issue salience online. *Communication Research*, 29 (4), 452-465.

Russell Neuman, W., Guggenheim, L., Mo Jang, S. A. & Bae, S. Y. (2014). The dynamics of public attention: Agenda-setting theory meets big data. *Journal of Communication*, 64 (2), 193-214.

Şahin, M. (2013). Ajans gazeteciliği ve medya sektöründe haber ajanslarının etkinliği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 37, 196-210.

TASS [@tass_agency]. (2022). https://twitter.com/tass_agency.

Ukrinform [@UKRINFORM]. (2022). <https://twitter.com/UKRINFORM>.

Ukrinform.(2022).about_agency.https://www.ukrinform.ua/info/about_agency.html.

Vargo, C. J. & Guo, L. (2017). Networks, big data, and intermedia agenda setting: An analysis of traditional, partisan, and emerging online US news. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 94 (4), 1031-1055.

Vargo, C. J., Guo, L. & Amazeen, M. A. (2018). The agenda-setting power of fake news: A big data analysis of the online media landscape from 2014 to 2016. *New Media & Society*, 20 (5), 2028-2049.

Vu, H. T., Guo, L. & McCombs, M. E. (2014). Exploring “the world outside and the pictures in our heads” A network agenda-setting study. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 91 (4), 669-686.

Weber, R. P. (1989), *Basic content analysis*, Sage, London.

Yanardağoğlu, E. (2014). Uluslararası iletişim ve kamu diplomasisi: BBC Dünya Servisi Haber Merkezi örneği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2014 (38), 115-131.

Yayın Geliş Tarihi: 12.12.2022
Yayına Kabul Tarihi: 09.01.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1218096>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 93-133
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERDE ISO 9001:2015 KALİTE YÖNETİM SİSTEMİ UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: KAYSERİ İLİ ÖRNEĞİ

Aysun KAPUCUGİL İKİZ*

Fırat DÖNEN**

Öz

Bu çalışmanın amacı, özellikle en son sürümüyle gelen yenilikler çerçevesinde, ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sisteminin (KYS) KOBİ'lerde ne derece etkin uygulandığını araştırmak ve sistemin uygulanmasına yönelik zorlukları ortaya koymaktır. Çalışmada, Kayseri'de faaliyet gösteren 22 KOBİ'de ISO 9001:2015 KYS uygulamaları incelenerek, standarttaki yeni kavram ve konulara uyum sağlama durumları, karşılaştıkları uygunsuzluklar ve uygulamada yaşadıkları zorluklar özelinde değerlendirmeler yapılmıştır¹. Bu kapsamda, araştırmanın güvenilirliğini doğrulayacak şekilde verileri toplamak için, önceden tanımlı bir görüşme protokolü izlenerek görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış soru formu aracılığı ile elde edilen nitel veriler, tanımlayıcı istatistikler ve içerik analizi yöntemi ile bulgulara dönüştürülmüştür.

Çalışmada KOBİ'lerin ISO 9001:2015 standardının şartlarına uyumu açısından firma ölçeğine göre farklılaşan uygulamalar görülmüştür. KOBİ'lerin büyüklüğü arttıkça ISO 9001 standardında yapılan değişikliklere verilen tepkiler olumlu karşlanmış ve uygulamaların etkinliği artmıştır. Daha çok kalite yönetim sisteminde süreç yaklaşımının uygulanması, liderlik ve taahhüt, yetkinlik, farkındalık, iç denetim ve risk ve fırsatları belirleme ile ilgili uygunsuzlukların yaşandığı gözlenmiştir. KOBİ'lerde standardın uygulanmasını zorlaştıran faktörler arasında, ISO 9001 standardındaki kavramların

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kapucugil İkiz, A. & Dönen, F. (2023). Küçük ve orta ölçekli işletmelerde ISO 9001:2015 kalite yönetim sistemi uygulamalarının değerlendirilmesi: Kayseri ili örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 93-133.

* Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, 35390 Tınaztepe Yerleşkesi Buca İzmir, ORCID: 0000-0002-8337-2111, aysun.kapucugil@deu.edu.tr.

** Kalite Yönetimi Bilim uzmanı. Bir kuruma bağlı değildir. ORCID: 0000-0003-1908-7532, frtdnn1@gmail.com.

¹ Araştırma için Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 15.03.2021 tarihli toplantısında alınan 4 sayılı karara istinaden, E-87347630-640.99-33893 sayılı yazı ile çalışmanın etik açıdan uygunluğuna dair onay alınmıştır.

kişilerce farklı yorumlanabilmesi, çok fazla dokümantasyon gerektirmesi, çalışanların standardın önemini bilmemesi, motivasyon eksikliği, standart ile ilgili eğitimlerin yetersizliği ilk sıralarda yer almıştır. Çalışma, KOBİ yöneticilerine, uygulayıcılara ve araştırmacılara ISO 9001:2015 KYS şartlarının uygulanmasına ilişkin önemli sonuçlar sunmaktadır².

Anahtar Kelimeler: *KOBİ, Kalite Yönetim Sistemi, ISO 9001:2015 Standardı, Risk Temelli Düşünme, Nitel Veri, İçerik Analizi.*

EVALUATION OF ISO 9001:2015 QUALITY MANAGEMENT SYSTEM PRACTICES IN SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES

Abstract

The purpose of this study is to investigate how effectively the ISO 9001:2015 Quality Management System is implemented in SMEs within the framework of the updates (e.g., risk based thinking) that came with its latest version and to reveal the challenges for the implementation of the system. In the study, it was also aimed to explain why SMEs need a quality management system and to develop suggestions for improvements that can be made to increase the success of the implementation. In the study, ISO 9001:2015 Quality Management System applications were examined in 22 SMEs operating in Kayseri province, and their adaptation to the new concepts and issues in the standard, the nonconformities and the difficulties they encountered in practice were evaluated. In this context, interviews were conducted accordance with a predefined interview protocol to collect data, thereby validating the reliability of the research. Qualitative data collected via a semi-structured questionnaire were transformed into findings with descriptive statistics and content analysis.

In this study, on the basis of new concepts and themes introduced with the ISO 9001:2015 version, especially such new themes as "business planning and strategic direction", "process risk", "product and service risk", "risk associated with the control of externally provided process, product and service" were examined in detail through PDCA cycle and identified the extent to which these themes were applied in SMEs with evidences. In terms of adaptation of SMEs to these changes, different practices were observed according to firm scale. As the size of SMEs increased, the reactions to the changes in the ISO 9001 standard were welcomed and the efficiency of the implementation increased. It was observed that there were nonconformities in the implementation of the process approach in the quality management system, leadership and commitment, competence, awareness, internal audit and determining risks and opportunities. The challenges experienced by SMEs in applying and maintaining the standard were determined as follows: Different interpretation of the concepts in the ISO 9001 standard by individuals, too much documentation, lack of awareness for the importance of the standard, lack of motivation, and inadequacy of Standard training. The study provides important findings for SME managers, practitioners, and researchers interested in implementing ISO 9001:2015 QMS requirements.

² Bu araştırma, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kalite Yönetimi Yüksek Lisans programında tez olarak sunulmuştur.

Keywords: *SME, Quality Management System, ISO 9001:2015 Standard, Risk Based Thinking, Qualitative Data, Content Analysis.*

GİRİŞ

Sürekli gelişime açık olmanın rekabette ayakta kalmanın unsurlarından biri olduğuna inanan pek çok kuruluş, ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi şartlarını uygulamaya çalışarak ve Toplam Kalite Yönetimi (TKY), Altı Sigma, Yalın Üretim gibi kalite yaklaşımlarını kullanarak bu gelişimi sağlamaya çalışmaktadır. İlk yayınlandığı 1987 yılından itibaren belirli dönemlerde (1994, 2000, 2008 ve 2015 yılları) değişen koşullara uyum sağlayarak sürekli güncellenen ve en son sürümü 2015 yılında yayınlanan ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi Standardı, türü, büyüklüğü, ürün ve hizmetleri ne olursa olsun tüm kuruluşlara uygulanması amaçlanan genel gereklilikleri içermektedir. En yaygın kalite yönetim sistemlerinden biri olarak varlığını sürdüren ISO 9001 standardına ilişkin 2021 yılında dünya çapında toplam 1077884, Türkiye’de 7866 ISO 9001:2015 belgesi verilmiştir. 2020 yılına göre dünya çapında belgelendirilen kuruluş sayısı %17,5 artış göstermiştir (ISO, 2021).

ISO 9001'in temel amacı, kuruluşların "ürün ve hizmetlerin sağlanması için örgütsel süreçler ve faaliyetlerle ilgili olarak kamuya açıklanmış kalite standartlarına" ulaşmalarına yardımcı olmaktır (Manders vd, 2016). ISO 9001, hem büyük ölçekli kuruluşlar hem de küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) tarafından uygulanmaktadır. KOBİ'ler de artık müşteri isteklerine uygun şekilde ürün ve hizmet sunmada ISO 9001'in önemli bir araç olduğunu ve bunu müşterilerine gösterme ihtiyacını fark etmişlerdir (Zimon & Malindžák, 2013).

KOBİ'ler özellikle gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere çoğu ekonomide önemli bir rol oynamaktadır. KOBİ'ler dünya çapındaki işletmelerin çoğunluğunu oluşturmaktadır ve istihdam yaratılmasına ve küresel ekonomik kalkınmaya önemli katkılarda bulunmaktadır. Dünya çapında işletmelerin yaklaşık %90'ını ve istihdamın %50'sinden fazlasını temsil ediyorlar (World Bank, 2022). Bu durum raslantı değildir. KOBİ'lerin büyük işletmelere göre avantajlı yanlarının olması önemli bir etkidir. KOBİ'ler ile büyük işletmelerin özellikleri karşılaştırıldığında, büyük firmalara göre KOBİ'lerde yönetim silsilesi daha azdır, basit bir planlama sistemi bulunmaktadır, resmi kurallar yoktur, müşteri sayısı sınırlıdır, bireysel çalışmalar görünür durumdadır, iletişim süreçleri daha basittir, değişime karşı direniş daha minimal düzeydedir (Ghobadian & Gallea, 1997). Özetle, KOBİ'ler büyük firmalara göre daha az karmaşık (yapısal olarak), daha verimli ve esneklerdir.

Ancak KOBİ'ler daha geniş istihdam ve ekonomik verim üzerinde büyük etkiler oluştururken, servetleri finansal krizden orantısız bir şekilde etkilenmektedir. İşletmelere sağlanan kredi olanakların yararlanamama, teknolojik değişimi sağlamak için yeterli kaynaklara sahip olamama, üretimde sağladığı esneklik karşısında girdiler için büyük miktarda alım yapamama ve bu yüzden toplu indirimlerden faydalanama, sınırlı üretimden dolayı ihracatta rekabet zorlukları ile karşı karşıya

kalma gibi sorunları olabilmektedir (Zimon & Malindžák, 2013). Yani, KOBİ'lerin hem iş yaratma olanağı bulunmakta hem de iflas gibi durumlarda kendini devam ettirememektedir. Bu bağlamda ISO 9001'in KOBİ'lerde uygulanması stratejik bir karardır. ISO 9001 belgesi, müşteriler, ortaklar ve tedarikçiler arasında güven oluşturmaya katkıda bulunmaktadır (Rybski vd, 2017). KOBİ'lerin sahip olduğu sığ hiyerarşik ve esnek yapı, büyük kuruluşlara kıyasla daha iyi iletişim ve daha hızlı karar vermeye olanak sağladığından KOBİ'lerin ISO 9001'i daha iyi uygulamalarına yardımcı olabilir.

KOBİ'ler ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemini şartlara uygun şekilde kurduğunda ve etkin biçimde sürdürdüğünde, işletme performansını ve verimliliğini artırmakta, böylelikle rekabette üstünlük fırsatları yakalayabilmektedir. ISO9001 belgesine sahip olmak, KOBİ'lere artan iş verimliliği, ürünlerin güvenilir olduğuna dair yüksek müşteri memnuniyeti, maliyetlerin düşmesi ile sistem ihtiyaçların karşılanması, güvenli kalite süreçleri ve ürünler elde edilmesi, dünya pazarına erişim imkânı vermesi gibi faydalar sağlayabilmektedir (NQA, 2018).

ISO 9001 standardının KOBİ'lerde uygulanmasına yönelik olumlu ve olumsuz etki ve sonuçların incelenmesi literatürde devamlı olarak yer alan bir araştırma konusudur. Yakın dönemde ISO 9001:2015 KYS şartlarının uygulanabilirliği, uygulamaya yönelik başarı faktörleri ve zorluklar ile ilgili araştırmalar literatürde yerini almaya başlamıştır. Zimon ve Gajewska (2017), Polonya'daki 23 KOBİ'de istihdam edilen çalışanların ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemindeki değişimleri nasıl algıladıklarını belirlemeye çalışmış; İç ve Yeşiloğlu (2017) küçük işletmede ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sisteminin uygulanması ile ilgili gerekliliklerden ve bu uygulamaların sağladığı kazanımlarından bahsetmiş; Ivanova ve Lavrova (2017) ise ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sisteminin 2016 yılında St. Petersburg'da küçük bir işletmede uygulanması sonucu gözlenen değişimleri ele almıştır. Sözü edilen araştırmalar standardın getirdiği yenilikleri uygulayıcıların algıları, edindikleri kazanımları ve değişimleri birer firma üzerinden incelemişlerdir.

KOBİ'lerde ISO 9001 Kalite Yönetim Sisteminin uygulamasında karşılaşılan sorunları belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmasıyla Karakuş (2021), zorlukların neden kaynaklandığını tanımlamak için iki işletmenin kalite temsilcilerinin ve bir ISO 9001 KYS dış denetçisinin görüşlerine başvurarak durum tespiti yapmıştır. Bunun için kullanılan soru formları standart ile ilgili uygulamaları genel başlıklarla değerlendirecek şekilde oluşturulmuştur. Carvalho ve Medeiros (2022), keşifsel ve nitel bir çalışma ile KOBİ'lerin ISO 9001:2015 şartlarını uygulamada karşılaştıkları ana zorlukları değerlendirmek için bir metodoloji önermiş, Brezilya'daki iki işletmede bir vaka çalışması gerçekleştirmiştir. Mehrabioun Mohammadi vd. (2022), yarı yapılandırılmış görüşmeler ile anket yöntemlerini kullandığı karma bir araştırmada, kalite yönetim sistemlerinin

uygulanması sırasında zorluklarla karşılaştıklarında KOBİ'lerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik başarı ve başarısızlık faktörlerini tanımlamıştır. Lazibat vd. (2022), literatür taraması ile KOBİ'lerde ISO9001 uygulaması açısından ortaya çıkan en önemli engelleri belirlemiştir.

Bu çalışmanın amacı, özellikle en son sürümüyle gelen yenilikler (örneğin, risk temelli düşünme) çerçevesinde, ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sisteminin KOBİ'lerde ne derece etkin uygulandığını araştırmak ve sistemin uygulanmasına yönelik zorlukları ortaya koymaktır. Bu bağlamda, ISO 9001:2015 standardında yer alan yeni kavramlar, konular, karşılaşılan uygunsuzluklar ve uygulama zorlukları ile ilgili durum tespiti için Kayseri ilinde faaliyet gösteren 22 KOBİ'de bir saha çalışması yapılmıştır.

Literatürde ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sisteminin yeni içeriğinin KOBİ'lerdeki uygulamalarını değerlendiren diğer çalışmalardan farklı olarak, ISO 9001:2015 standardının getirdiği, özellikle "kurumsal planlama ve stratejik yönelim", "süreç riskleri", "ürün ve hizmetlerle ilgili riskler", "dışarıdan tedarik edilen süreç, ürün ve hizmetin kontrolü ile ilgili riskler" başlıkları altında bahsedilen yeni kavram ve konuların KOBİ'lerde ne derece uygulandığı belirlenmeye çalışılmıştır. Tüm bu yeni kavram ve konular, PUKÖ döngüsü temelinde ve uygulamaya yönelik kanıtlarıyla sorgulanacak şekilde detaylı olarak ele alınmış ve bulgular içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Ayrıca KOBİ'lerdeki ISO 9001:2015 uygulamaları incelenerek karşılaştıkları uygunsuzluklar ve uygulamada yaşadıkları zorluklar özelinde değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın bir diğer özgün yanı, ISO 9001:2015 standardının maddelerine indirgenerek soruların oluşturulması ve kalite yönetim temsilcileri ile doğrudan görüşmeler yoluyla elde edilen verilerin detaylı bir şekilde değerlendirilmesidir. Literatürde KOBİ'lerin ISO 9001:2015 uygulamalarını PUKÖ sistematığı ile bireysel standart maddelerine kadar inerek ele alan bir çalışmaya henüz rastlanmamıştır.

İzleyen bölümlerde ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi ve KOBİ'lerdeki ISO 9001 uygulamalarına yönelik genel bir bakış sunulmakta; ardından KOBİ'lerde ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi uygulamalarının değerlendirilmesine yönelik izlenen nitel araştırma süreci adım adım açıklanmaktadır. Çalışmada elde bulgular tartışıldıktan sonra sonuç ve öneriler paylaşılmaktadır.

ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi

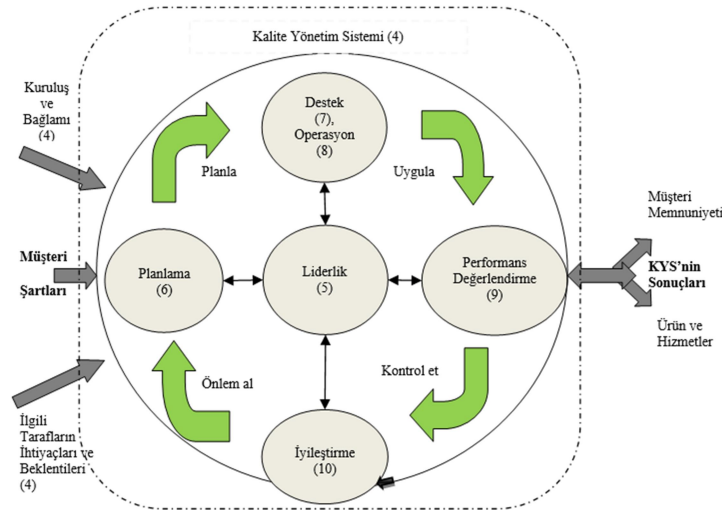
ISO 9001 standardında yer alan şartların günümüz pazar koşullarına uyumu ve devamlılığının sağlanması için standart güncellenerek 2008 sürümünden sonra 2015 sürümü yayınlanmıştır. Bu şartlar yedi kalite prensibine dayanmaktadır: Müşteri odaklılık, Liderlik, Personelin bağlılığı, Proses yaklaşımı, İyileştirme, Kanıt esaslı karar alma, İlişki yönetimi. Kalite yönetiminin temelindeki norm ve değerleri temsil eden bu kalite prensiplerinin, bir kuruluşun performansı iyileştirilirken reh-

ber olarak kullanılması beklenmektedir. Sistemin, sürecin veya bir ürünün sürekli iyileştirme çalışmaları için Deming Döngüsü olarak da bilinen Planla – Uygula – Kontrol Et – Önlem Al (PUKÖ) döngüsü kullanılmaktadır. Şekil 1’de gösterildiği gibi bütün prosesler, PUKÖ döngüsü ile birbiriyle ilişkilendirilmiştir.

Güvenilirlik ve esneklik şeklinde iki ana hedef doğrultusunda yayınlanan (Fonseca ve Domingues, 2018) ISO 9001:2005 standardı, çeşitli iyileştirmeler ve yenilikler içermektedir.

Standardın 2015 sürümü ile gelen esas yenilik, Yüksek Seviyeli Yapıyı benimseyerek, standartların yapısı ve düzenlemelerinin diğer (çevre, iş sağlığı ve güvenliği) yönetim standartlarıyla birleştirilmesidir. Böylelikle, kullanıcılar açısından farklı standartların entegrasyonu kolaylaşmıştır (Kerekes ve Csernatonı, 2016). ISO 9001:2015 standardı önceki sürümlere göre daha esnek ve iş odaklı bir hale getirilmiştir (Fonseca ve Domingues, 2018). 2008 standardının şartlarının KYS planlamasının temeli olan süreç yaklaşımı ve risk yaklaşımı ile ilgili yeni şartlarla tamamlandığı, şartların mantıksal gruplandırıldığı, gerçek uygulamaya çok daha yakın ve kuruluşlar için daha kullanıcı dostu olan 2015 Sürümü ile KYS'nin etkin işleyişini iyileştirmeye yönelik çok önemli bir adım atılmıştır (Gillett vd., 2015; Kerekes ve Csernatonı, 2016). Standardı oluşturan ve güncelleyen ISO/TC176 komitesi, söz konusu değişiklikleri uygularken özellikle KOBİ’lerin istek ve ihtiyaçlarını da dikkate almıştır (NQA, 2018). Tüm bu iyileştirmelerle standart, kuruluşların ihtiyaçlarını karşılaması ve daha etkili olması için kalite yönetim sistemlerini yeniden düşünme ve gözden geçirme fırsatı sunmaktadır. Standardın özellikle hizmetler alanında çok daha fazla kuruluş tarafından uygulanması beklenmektedir.

Şekil 1: ISO 9001:2015 PUKÖ Döngüsü

Kaynak: (ISO 9001, 2015: viii)

Standarttaki ana değişikliklerden bazıları şunlardır: süreçlere daha fazla vurgu yaparak zorunlu dokümantasyonu azaltma; stratejik yönü belirlemek için kurumsal bağlamın ve paydaş gereksinimlerinin analizi; örgütsel bilgi yönetimi; değişim analizi; üst yönetimin daha fazla katılımı; ve risk temelli düşünme (ISO 9001, 2015; Fonseca, 2015; Kerekes & Csernaton, 2016).

ISO 9001:2015 sürümünde; kalite ve sürekli iyileştirme kuruluşun merkezine yerleştirilerek yönetimin sürece etkin bir şekilde katılması ve oluşabilecek risk ve fırsatların farkında olunması istenmektedir. Risk düşüncesi, ISO 9001'in önceki sürümlerinde dolaylı olarak mevcut idi. Ancak, riski önleme ve fırsat olarak, yani olumsuz etkileri en aza indirmeye ve fırsatları en üst düzeye çıkarmaya odaklanarak, bu düşüncüyü anlamak için Standardın 2015 versiyonunda vurgulanmıştır. Risk temelli düşünme, yeni standardın giriş maddesinde proses yaklaşımını uygulamak için önemli bir bileşen olarak ele alınmıştır. Bir yönetim sisteminin hedefi, uygunluğu ve müşteri memnuniyetini sağlamaktır. ISO 9001:2015 bunu başarmak için risk temelli düşünmeyi aynı zamanda standardın tüm bölümleri ile ilişkilendirmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Risk Temelli Düşünme ile ilgili ISO 9001:2015 Şartları.

Standart maddesi	Risk temelli düşünme ile ilgisi
4. Madde (Bağlam)	Kuruluş, kendi bağlamını etkileyebilecek riskleri belirlemelidir
5. Madde (Liderlik)	Üst yönetim, 4. maddenin takip edilmesini sağlamayı taahhüt etmelidir.
6. Madde (Planlama)	Kuruluş riskleri ve fırsatları belirlemek için gerekli faaliyetler de bulunmalıdır.
8. Madde (Operasyon)	Riskleri ve fırsatları belirlemek için tayin edilen faaliyetleri gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan prosesleri çalıştırmalıdır
9. Madde (Performans Değerlendirme)	Kuruluş riskleri ve fırsatları izlemeli, ölçmeli, analiz etmeli ve değerlendirmelidir
10. Madde (İyileştirme)	Gerektiğinde, planlama esnasında tayin edilen risk ve fırsatlarda değişiklik olduğunda, bu değişikliklere cevap vererek iyileştirme yapmalıdır

Kaynak: ISO/TC176/SC2/N1222 (2014). Risk in ISO9001:2015 Document N1222

KOBİ'lerde ISO 9001 Uygulamaları

ISO 9001 standardının KOBİ'lerde uygulamalarına yönelik araştırmalar literatürde devamlı olarak yer almaktadır. Genellikle standardın uygulanabilirliği, ISO 9001 belgesine sahip olma nedenleri, uygulamadaki zorluklar, engeller, başarı faktörleri, uygulamaların faydaları ve performansa etkileri konularında çalışmalara rastlanmaktadır.

Gözlü vd. (2005), İstanbul'da faaliyet gösteren 28 KOBİ'nin üretim, kalite ve teknoloji konularındaki faaliyetlerini incelemiştir. Çalışma, firma yöneticileri ile

yapılan görüşmelerden, müşteriler açısından güvence sağlanması, firma itibarını artırması, hataları azaltması ve kaliteyi iyileştirmesi nedenleriyle kalite yönetim sistemi uygulamasının bulunması gerekliliğini işaret etmiştir. Yeloğlu ve Yumak (2016), firmaların çoğunlukla itibar kazanmak, rekabet avantajı elde etmek ve ihalelere katılabilmek için ISO 9001 belgesi almayı tercih ettiklerini; ayrıca belgeyi zorunluluk değil de gönüllülük esaslı alan ve uygulamaları içselleştirmeyi başaran firmaların daha fazla fayda elde ettiklerini belirtmiştir. KOBİ'lerin ISO 9001 belgesi almaya nasıl ve hangi koşullarda karar verdiği sorusuna cevap aradığı çalışmada Lazibat vd. (2022), ISO 9001'in KOBİ'lerde uygulanmasının temel belirleyicileri ve engellerinin yanı sıra KOBİ performansına etkisini araştırmaya yönelik bir literatür taraması sunmuştur. Büyük firmaların işbirliği için ön koşul olarak KOBİ iş ortaklarından ISO 9001 belgesi almalarını istemeleri şeklinde ortaya çıkan kurumsal baskılar ile KOBİ'lerin standardı rekabet avantajı elde etmek ve kamuoyundaki imajlarını yükseltmek için potansiyel bir araç olarak görmeleri, KOBİ'lerde ISO 9001 uygulamasının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Ayrıca KOBİ'ler ISO 9001'i iş süreçlerinin verimliliğini artırmak, taahhüt edilen kalite çıktılarını sağlamak, israfı azaltmak ve sürekli iyileştirme sağlamak için bir araç olarak görüp, uygulamaya yönelik içsel motivasyonlarını da artırabilmektedir.

Zimon ve Gajewska (2017), KOBİ temsilcilerinin ISO 9001:2015'teki değişiklikleri nasıl algıladıklarını belirlemek amacıyla Polonya'da faaliyet gösteren 23 KOBİ'de istihdam edilen 76 çalışan (23 yönetim temsilcisi ve 53 orta düzey yönetici) ile sekiz soru sorarak bir araştırma yapmıştır. Araştırma sonucunda, ISO 9001:2015'te getirilen değişikliklerden KOBİ'ler açısından en önemlisinin kuruluşun bağlamını tanımlama gerekliliği, en az gerekli olanların ise standartın yapısındaki değişiklikler ve bilgi yönetimine yapılan atıflar olduğunu belirlemiştir. Katılımcılar, KOBİ'ler için risk temelli yaklaşımın uygulanmasının sorunlu olabileceğini belirtmişlerdir.

Carvalho ve Medeiros (2022), keşifsel ve nitel bir çalışma ile KOBİ'lerin ISO 9001:2015 şartlarını uygulamada karşılaştıkları ana zorlukları değerlendirmek için bir metodoloji önermiş, Brezilya'daki iki işletmede bir vaka çalışması gerçekleştirmiştir. Şartların uygulanmasıyla ilgili engellerin esas olarak liderlik, insanların katılımı, süreç yaklaşımı, iyileştirme, kanıta dayalı karar verme ve risk yönetimi ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Mehrabioun Mohammadi vd. (2022), yarı yapılandırılmış görüşmeler ve anket yöntemlerini kullandığı karma bir araştırma yaklaşımı ile, kalite yönetim sistemlerinin uygulanması sırasında hem finansal hem de insan kaynaklarının eksikliği, kalite yönetimi hakkında yetersiz teknik bilgi ve çalışan ilgisizliği gibi zorluklarla karşılaştıklarında KOBİ'lerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik altı başarı (işlev, yapı, davranış, süreç, kültür, tutum) ve üç başarısızlık (teknik konulardaki çıkarlar, güç ve özgürleştirmeye dayalı çıkarlar, pratik çıkarlar) faktörü tanımlamıştır. Lazibat vd. (2022), literatür taraması sonucunda finansal kaynak, zaman ve çalışan eğitimi için harcanan çaba

gibi kurumsal kaynakları, KOBİ'lerde ISO9001 uygulaması açısından en önemli engel olarak belirtmiştir.

Pek çok farklı ülkede yapılan çalışmada, küçük ve orta ölçekli işletmelerde ISO 9001 Kalite Yönetim Sisteminin kullanılmasının işletmelerin üzerinde olumlu etki oluşturduğu görülmüştür. ISO9001 uygulamaları sonucunda uygunsuzlukların önlenmesi, israfın azalması, maliyetin düşmesi, müşteri memnuniyetinin artması, verimliliğin artması, pazarda rekabet gücünün artması gibi iyileşmeler sıkça belirtilmiştir (Bayati & Taghavi, 2007; Günebakan & Basık, 2011; Psomas, 2013; Pearson, 2016; İç & Yeşiloğlu, 2017; Ivanova1 & Lavrova, 2017). ISO 9001 belgelendirmesi ile KOBİ'lerin performansı arasında olumlu yönde ilişki bulan çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, insan kaynakları ve işletme performansında iyileşme (Ataseven vd., 2013), müşteri memnuniyeti ve yönetim performansı üzerinde olumlu etki (Al-Refaie vd., 2012), tasarruf elde etme ve iş performansında artış (Samson vd., 2009; Adıgüzel & Aydınli, 2016; Toklu, 2021).

Literatürde ISO 9001 kalite yönetim sisteminin işletmeler üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ya da çok sınırlı ve uzun vadede olduğu, finansal performansı etkilemediği yönünde bulgular da mevcuttur (Tsekouras vd., 2002; Wayhan vd., 2002; Aslan, 2007; İlkay & Aslan, 2012). Sonuç olarak, ISO 9001 uygulamaları, KOBİ'lerin operasyonel, pazara yönelik ve finansal performansı üzerinde etkisinin olduğu bilinmekle birlikte, bu etkilerin yönü literatürde henüz netlik kazanmamıştır.

Türkiye'de ortaya çıktığı günden beri ISO 9000 standartlarına yönelik bir farkındalık olup, sektörün kalite yönetim kültürüne geçisini desteklemek üzere, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile ilişkili bir kurum olarak 1960 yılında Türk Standartları Enstitüsü (TSE) kurulmuştur. TSE'nin temel rollerinden biri standartlara uygun ve kaliteli üretimi teşvik edecek çalışmalar yapmaktır (TSE, 2022). Türkiye'de ilk ISO 9000 belgelendirmesi 1992 yılında yapılmıştır (Erel & Ghosh, 1997). ISO 9001 standardı ile ilgili çalışmalar ve araştırmalar ülkemizde de önemini korumaktadır.

Erel ve Ghosh (1997), Türkiye'de ISO 9000 uygulamalarının mevcut durumunu, belgelendirilmiş firmaların profilini, belge almaya yönlendiren motivasyon faktörlerini ve kurumsal deneyimlerini ortaya koymaya çalışmıştır. İnceledikleri büyük firmaların, benimsedikleri kalite kültürü ile tutarlı olması, firmanın kalite düzeyini artırması, rekabette kalabilme, ihracat ve yabancı ortaklıklar için ön şart olması gibi nedenlerle ISO 9000 belgesi almaya yönlendiklerini ifade etmişlerdir. Çalışmalarında aynı zamanda belgelendirme sürecinde deneyimlenen engelleri, kalite yönetim sisteminin öneminin tüm departmanlar tarafından anlaşılması, değişime direnç gösterilmesi, ISO 9000 şartlarının zor anlaşılması, dokümantasyon kontrolü, zaman ve/veya maliyet şeklinde sıralamışlardır.

Erginel (2010), ISO 9001 şartlarının temelini de oluşturan, toplam kalite yönetimi prensiplerinin Türkiye genelinde büyük ölçekli firmalar ve KOBİ'ler tarafından yerleştirilme seviyeleri arasındaki farklılıklarını araştırmıştır. Çalışmada, liderlik, çalışanların katılımı, sürekli iyileştirme ve gerçeklere dayalı karar verme prensiplerinin KOBİ'lere kıyasla, büyük ölçekli firmalar tarafından daha iyi yönetildiği ortaya çıkmıştır. Karakuş (2021) çalışmasında, ISO 9001 kalite yönetim sistemi konusunda tecrübe sahibi olan bir dış denetçiye, Türkiye'de belgeli firmalarda standart şartlarının tam olarak uygulanıp uygulanmadığı sorusunu yönlendirmiştir. Özellikle KOBİ'lerin standart şartlarını tam olarak karşılamalarının zor olduğu ve yaklaşık olarak %50-60 oranında uygulandığı belirtilmiştir. Her ne kadar tüm maddelerin gereklilikleri tam olarak karşılanamasa da, Türkiye'de ISO 9001 standardının firmalarda kalite bilinci ve sistematik bir yönetim anlayışı oluşturmak açısından olumlu etkilere sahip olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca kuruluşların üretim faaliyetlerine daha fazla hakim olması ve üretim şartlarının satış rakamlarına etkisinin yönetim tarafından takip edilmesi nedeniyle ISO 9001 standardının üretim odaklı süreçlere daha etkin uygulanabildiği, destek süreçlerdeki uygulamalarda zorlanıldığı belirtilmiştir.

Kalkan ve Bozkurt (2012), Türkiye'de üretim sektöründe faaliyet gösteren 246 KOBİ'nin kalite yöneticilerinden oluşan örneklem üzerinden, KOBİ'lerde ISO 9000 standardının etkili uygulanması için kritik başarı faktörlerini araştırmıştır. Üst yönetimin katılımı ve desteği, ekip çalışması, içsel ve dışsal motivasyon, ve kuruluş genelinde ISO 9001 tanıtımı bunlardan bazılarıdır. İlkay ve Aslan (2012) belgelendirme için motivasyon faktörlerinin performans üzerinde kısmi bir etkisi olduğunu tespit etmiştir. Başka bir deyişle, KOBİ'ler belge aldıktan sonra performansında bir iyileşme gözlenmezse, sistemin etkin olmayıp sadece sözde belgeli olduğu ifade edilmiştir. Türkiye'de faaliyet gösteren KOBİ'lerin çoğu için bu durum söz konusudur. İşletmelerde performansı iyileştirmek için ISO 9001 standardının şartlarının etkin bir şekilde uygulanması gerektiği belirlenmiştir. Motivasyon faktörleri, belge-performans ilişkisini etkileyen ana faktörler olmasının yanında, danışmanlık hizmeti, üst yönetimin desteği, çalışanların tutumu, firmanın ölçeği ve belgelendirme süresi gibi belge alımında etkili birçok faktör belirtilmiştir.

Türkiye'de ISO 9001 standardının KOBİ'lerin performansı üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalarda daha çok olumlu sonuçlar elde edilmiştir. ISO 9001: 2000 kalite yönetim sisteminin Kayseri ve çevresindeki KOBİ'lerin performansları üzerindeki etkisini inceleyen İlkay ve Aslan (2006), belgeli ve belgesiz firmalar arasında bazı kriterler açısından performanslarında anlamlı farklılıklar bulmuştur. Finansal performans, yenilik ve öğrenme performansı, bazı müşteri memnuniyeti ölçütleri açısından ISO 9001 belgesinin firmaların iyileşmesine katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Koç (2007), Türkiye'de imalat alanında faaliyet gösteren belgeli ve belgesiz toplam 106 KOBİ üzerinden yaptığı çalışmasında, ISO 9000 belgelendirmesinden sonra firmanın ürün teslimat performansında, ürün kalitesinde, ürün hacmi ve ürün çeşitliliği esnekliğinde bir

iyileşme olduğunu tespit etmiş, ancak hatalı parça üretimi ve üretim maliyeti açısından önemli bir fark bulamamıştır. Toklu (2021), Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde faaliyet gösteren çay fabrikalarında yaptığı araştırmada, ISO 9001 kalite sistem belgesinin operasyonel performansa etkilerini incelemiştir. ISO 9001 şartlarının çalışanlar tarafından içselleştirilmesinin iş süreçlerini geliştirdiği; iş süreçlerinin geliştirilmesinin de operasyonel performansa etki ettiği bulunmuştur.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı, özellikle en son sürümüyle gelen yenilikler çerçevesinde, ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi standardının KOBİ'lerdeki uygulamalarının durumunu değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda, uygulamalar hakkında derinlemesine bilgi edinmek amacıyla Şekil 2'de gösterilen araştırma aşamaları takip edilmiştir.

Şekil 2: Araştırma Yönteminin Genel Akışı

Literatür taramasında belirlenen araştırma boşluklarından ve konulardan yararlanarak; ISO 9001:2015 standardında yer alan yeni kavramlar, konular, karşılaşılan uygunsuzluklar ve uygulama zorlukları ile ilgili durum tespiti için bir saha çalışması planlanmıştır. Özel olarak, saha araştırması ile cevap aranan temel sorular aşağıda verildiği şekilde belirlenmiştir.

- I. KOBİ'ler ISO 9001:2015 standardındaki yeni kavramlara ve konulara uyum sağlayabilmiş midir?
- II. KOBİ'ler ISO 9001:2015 standardının şartlarını karşılayabiliyor mu? Uygulamada ne gibi uygunsuzluklarla karşılaşmaktadır?
- III. KOBİ'ler ISO 9001:2015 standardının şartlarını karşılamaya çalışırken ne gibi zorluklarla karşılaşmaktadır?

Bu çalışmada yürütülen saha çalışmasında yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmış sorular yardımıyla inceleme ve gözlem yapılarak nitel türde veriler elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış sorularla elde edilen verileri özetleme ve sınıflan-

dırmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma için Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 15.03.2021 tarihli toplantısında alınan 4 sayılı karara istinaden, E-87347630-640.99-33893 sayılı yazı ile çalışmanın etik açıdan uygunluğuna dair onay alınmıştır.

Araştırmanın Örnekleme ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın evreni, KOBİ statüsünde faaliyet gösteren ve ISO 9001:2015 belgesine sahip olan ticari amaç güden firmalardır. Çalışmanın örnekleme “kolay ulaşılabilir (elverişli) örneklem yöntemi” ile seçilmiştir. Bu yöntemin seçilmesinin nedeni, tamamen mevcut olan, ulaşması hızlı ve kolay olan öğelere dayalı olmasıdır. Var olan öğeler içinden yeterli sayıda örnekleme yapılarak belirlenmesidir (Baltacı, 2018, s. 259). Örnekleme dahil edilecek firmalar belirlenirken, firmanın ticari amaç gütmesi, ISO 9001:2015 KYS belgesine sahip olması ve KOBİ özelliği taşıması şeklinde üç kriter dikkate alınmıştır. ISO 9001: 2015 kalite yönetim sistemi her sektörde uygulanabildiği için herhangi bir sektör ayırımına gidilmemiştir. Bu firmaların belirlenmesi aşamasında, Kayseri ilindeki Organize Sanayi Bölgesi Müdürlükleriyle irtibata geçilerek ve ilgili Kayseri Sanayi Odası'nın internet sitesi üzerinde kayıtlı 1395 firma taranmış, uygun şartları sağladığı düşünülen 72 firma ile eposta ve telefon yoluyla iletişim kurulmuştur. İstenen şartları sağlayan ve görüşmeye olumlu cevap veren 22 firmadan kalite yönetim temsilcileri ya da sorumluları ile çalışma yürütülmüştür. Çalışmada kullanılan örneklem kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi ile belirlendiği ve genel KOBİ kategorisi içinde Kayseri ilinde faaliyet gösteren alt örneklemler (yani “mikro”, “küçük” ve “orta” ölçekli firmalar) küçük hacimde olduğu için araştırma bulgularının genellenebilirliği sınırlıdır.

Veri Toplama Yöntemi ve Süreci

Çalışmada, araştırma konusuna yönelik “ne” ve “nasıl” sorularının yanısıra “neden”leri de keşfetmek için veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış ve derinlemesine görüşmeler planlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, bir görüşmede farklı türden soruları kullanmaya imkan veren, önceden hazırlanan sorular sayesinde görüşme esnasında kısmi esneklik sağlayan, akışa göre soruların yeniden düzeltilmesi veya ilgili konu üzerinde tartışılmasına izin veren bir veri toplama yöntemidir (Saunders vd., 2019).

Bu çalışmada, araştırmanın güvenilirliğini doğrulayacak şekilde verileri toplamak için, açık ve kapalı uçlu sorularla geliştirilmiş önceden tanımlı bir görüşme protokolü izlenerek görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, literatürden birden çok veri kaynağı kullanılarak ve soruların kolay anlaşılır ve amacına yönelik hazırlanmasına da dikkat edilerek oluşturulmuştur. Bu da araştırmanın yapı geçerliliğini artırmıştır (Voss vd., 2002). Bu form yardımıyla, görüşmelerde kişilerin yorumlarını serbestçe açıklamaları sağlanarak ISO 9001:2015 uygulaması ile ilgili olarak uygulayıcıların ayrıntılı görüşleri toplanmıştır. Aynı

zamanda görüşmeler esnasında uygulama kanıtları, belge incelemeleri ve gözlem yoluyla incelenmiştir.

Tablo 2’de çalışmada uygulanan veri toplama ve analiz yöntemleri özetlenmiştir. Görüşme formu, firmayı tanımaya yönelik demografik soruları içeren bir giriş bölümü ile araştırma sorularına cevap bulmaya yönelik hazırlanan dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan soru formları, literatürde ISO 9001 kalite yönetim sistemi ile ilgili yer alan Küçük vd. (2015); Yeloğlu ve Yumak (2016); Berglund ve Jönsson (2016) tarafından yapılan çalışmalar ve NQA (2017) tarafından yayınlanan ISO 9001:2015 kontrol listesi başlıklı dokümandan yararlanılarak hazırlanmıştır. Giriş bölümünde firmalar hakkında genel bilgiler edinmek için demografik sorular sorulmuş ve firmanın hangi amaçla ISO 9001:2015 kalite yönetim sistemi belgesine sahip olduğuna dair görüşleri alınmıştır.

Standart 2015 sürümünde temel olarak, hariç bırakmalar için maddelere atfın bulunmaması ve varsa bunların gerekçelerinin ifade edilmesi, kalite el kitabına atfın bulunmaması, proses yaklaşımının ve buna ilişkin taleplerin daha belirgin olarak tanımlanması, zorunlu şartların azaltılması (esnek yapı), doküman ve kayıt kavramlarının yerini “dokümanite edilmiş bilgi” kavramının alması, yönetim temsilcisine atfın bulunmaması ve liderlik vurgusunun standardın içinde daha belirgin olması gibi yenilikler getirmiştir. Formun birinci bölümünde, KOBİ’lerin ISO 9001:2015 standardının getirdiği bu yeni kavramlarla ilgili yaklaşım ve uygulamalarının durumunu ortaya çıkarmaya yönelik yarı yapılandırılmış sorular bulunmaktadır.

Tablo 2: Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Bölüm	Görüşme Formunun İçeriği	Soru Biçimi	Analiz Şekli
Demografik Yapı	Araştırılan KOBİ’lerin özellikleri	Yapılandırılmış	Tanımlayıcı istatistikler
I	Yeni kavramlar	Yarı yapılandırılmış	İçerik analizi
II	Yeni konular	Yapılandırılmış	İçerik analizi
III	Uygulamadaki uygunsuzluklar	Yarı yapılandırılmış	İçerik analizi
IV	Uygulama zorlukları	Yapılandırılmış	Tanımlayıcı istatistikler

Yukarıda bahsedilen kavramsal değişimlerin yanısıra, ISO 9001:2015 standardında kurumsal planlama ve stratejik yaklaşım, pek çok maddede risk ve fırsatların belirlenmesinin ve önlemlerin alınmasının istendiği risk temelli yaklaşım, daha net ifade edilmesi beklenen dış kaynak kullanımı ve bununla ilgili risklerin yönetimi gibi yeni konular da kalite yönetim sistemi şartlarının içerisinde yer almıştır. Soru formunun ikinci bölümü, “Kurumsal Planlama ve Stratejik Yönelim”, “Süreç Riskleri”, “Ürün ve Hizmetlerle ilgili Riskler”, “Dışarıdan tedarik edilen proses, ürün ve hizmetin kontrolü ilgili Riskler” şeklinde dört ana başlıkta, bahsedilen yeni

konuların ne derece uygulandığını kanıtlarıyla PUKÖ döngüsü temelinde sorgulayacak şekilde yarı yapılandırılmıştır.

Formun üçüncü bölümünde KOBİ'lerdeki güncel denetimlerde ortaya çıkan ISO 9001:2015 standardındaki maddelerle ilgili uygunsuzlukları belirlemeye yönelik açık uçlu sorular bulunmaktadır. Dördüncü bölümde ise, literatürde tanımlanmış ISO 9001:2015 standardının uygulamasını zorlaştırabilecek çeşitli faktörlerin KOBİ'lerdeki uygulamalar açısından zorluk yaratıp yaratmadığı hakkında katılımcıların görüşleri tam yapılandırılmış formatta alınmıştır. Listelenen faktörler, Likert tipi ölçek (ifadeye "Katılıyorum" veya "Kesinlikle Katılıyorum") kullanılarak kapalı uçlu sorular şeklinde katılımcılara yöneltilmiştir.

Verileri toplamak üzere, belirlenen 22 firmadan 18'i ziyaret edilmiş ve firmaların çeşitli pozisyonlarda görev yapan kişilerle yüz yüze görüşme yapılarak görüşmeye ait bilgiler katılımcıya anlatılmıştır. Örnekleme yer alan diğer 4 firma ile yüzü yüze görüşme imkânı sağlanamadığından, bu firmalardan telefon (iki firma) ve e-posta (iki firma) yoluyla veriler elde edilmiştir. Ancak telefonla görüşmeler yüz yüze görüşmeler kadar etkin gerçekleşmediğinden, çalışma kapsamındaki bazı konular hakkında bu dört firmadan yeterli bilgi elde edilemeyen durumlar meydana gelmiştir. Çalışmada, katılımcılardan herhangi bir kişisel tanımlayıcı bilgi istenmemiş olup, firması ile ilgili demografik özelliklere ve ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemine vakıf oldukları varsayılmıştır.

Veri Analizi

Çalışmada ISO 9001:2015 Standardının KOBİ'lerdeki uygulamaları ile ilgili toplanan verilerin analizinde nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nitel araştırmalar; kültür analizi (etnografi), antropoloji, durumsal araştırma, yorumlayıcı araştırma, eylem araştırması, doğal araştırma, betimsel araştırma, teori geliştirme ve içerik analizi gibi çeşitli şekillerde yapılabilmektedir. Tüm bu nitel araştırma yöntemleri araştırma deseni ve analiz teknikleri açısından birbirlerine benzer yapılara sahiptir (Yıldırım, 1999). Bunlardan içerik analizi, dokümanların sistematik bir biçimde incelenmesi durumunda kullanılan ve özünde nitel biçimde sunulan verilerin çözümlenmesi için geliştirilmiş bir yöntemdir (Öğülmüş, 1991). İçerik analizi ile, metinsel (nitel) veriler nicel verilere dönüştürülerek sayısal değerler üzerinden analiz edilir ve metinler belirli ölçütler kullanılarak sınıflandırılır. Böylece mevcut veriler özetlenerek standartlaştırılır ya da başka bir biçime dönüştürülmüş olur (Alkan, 2014). Literatürde ISO 9001 standardı ile ilgili uygulamaların değerlendirilmesinde içerik analizi sıkça kullanılmıştır (Poksinska vd., 2006; Lin & Wu, 2005; Yeloğlu & Yumak, 2016; Karakuş, 2021).

Bu çalışmada KOBİ'lerle yapılan görüşmeler sonunda elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır. Görüşmelerin çözümlenmesinde içerik analiz tekniklerinden kategorik (tematik) analiz kullanılmıştır. Kategorik analiz, belirli bir mesajın birimlere bölünmesi ve sonrasında önceden saptanmış ölçütlere göre kategoriler

haline getirilmesidir (Aslan & Tavşancıl, 2001). KOBİ'ler ile görüşmelerde elde edilen ifadeler, benzerliklerine göre kategorilere ayrılmıştır. Çözümlemede katılımcı KOBİ'ler, büyüklüğüne göre kodlarla gösterilmiştir. Buna göre, O: orta büyüklükteki firma; K: küçük firma; M: mikro firmayı temsil etmektedir³. Görüşmelerde katılımcıların verdiği benzer cevaplar kategori bazında frekans ve yüzde olarak ifade edilerek yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda ortaya çıkan bulgular aşağıda sunulmuştur.

DEĞERLENDİRME VE BULGULAR

Katılımcı KOBİ'lerin Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan toplam 22 KOBİ'den, görüşme yapılan katılımcıların pozisyonu ve deneyim süresi, ilgili firmanın içinde yer aldığı sektör ve ölçeği, firmada kullanılan yönetim sistemi standartları ve belgeler ile ilgili elde edilen demografik veriler toplanmıştır. Buna göre, Kayseri ilinde araştırmaya konu olan firmaların hepsi yerli sermayeye sahip kuruluşlardır. Araştırmaya katılan toplam 22 KOBİ'nin 15'i (%68) orta ölçekli işletme; 5'i (%23) küçük işletme ve 2'si (%9) mikro işletmedir (Şekil 3-a). Firmalar metal (%36), kâğıt ve petrokimya (%32), elektrik (%18), gıda (%5), mobilya (%5) ve tekstil (%5) sektörlerinde faaliyet göstermektedir (Şekil 3-b). Firmalarda görüşmelerin yapıldığı kişiler kalite sorumlusu (%64), kalite yönetim temsilcisi (%18), kalite şefi (%9) ve kalite mühendisi (%9) pozisyonlarında çalışmaktadır (Şekil 3-c). Kalite sorumlularının yaptığı görev haricinde üretim, Ar&Ge, satış, sekreterlik gibi görevleri de bulunmaktadır. Kalite şefi pozisyonunda görev yapanlar, dokümantasyon şefi, Ar&Ge ve Kalite şefi; Kalite mühendisi olanlar, kalite güvence ve sertifikasyon mühendisi gibi farklı unvanlarla adlandırılmaktadır. Görüşmeye katılanların deneyim süreleri 1 ile 23 yıl arasında değişmektedir. 10 yıl ve daha az süre firmada görev yapanlar (%82) çoğunluktadır (Şekil 3-d).

Bu araştırmada incelenen orta ölçekli firmaların çoğunda ISO 9001:2015 kalite yönetim sisteminin yanı sıra ISO 114001, OHSAS 18001, ISO 10002, TSE Uygunluk belgesi, CE belgesi gibi diğer belge ve standart şartlarının da uygulandı-

---

³ Türkiye'de Cumhurbaşkanı'nın almış olduğu 5315 sayılı karar ile 4778-1 Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Sınıflandırma ve Nitelikleri hakkında yönetmelik 18 Mart 2022 yılında güncellenmiştir. Ülkemizde KOBİ'ler şu şekilde sınıflandırılmaktadır: **Mikro işletme**:10 kişiden az, yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hâsılatı veya mali bilançosundan herhangi biri 5 milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler. **Küçük işletme**:50 kişiden az, yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hâsılatı veya mali bilançosundan herhangi biri 50 milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler. **Orta büyüklükteki işletme**: 250 kişiden az, yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hâsılatı veya mali bilançosundan herhangi biri 250 milyon Türk Lirasını aşmayan işletmelerdir (31782 sayılı Resmi Gazete, 18.03.2022).

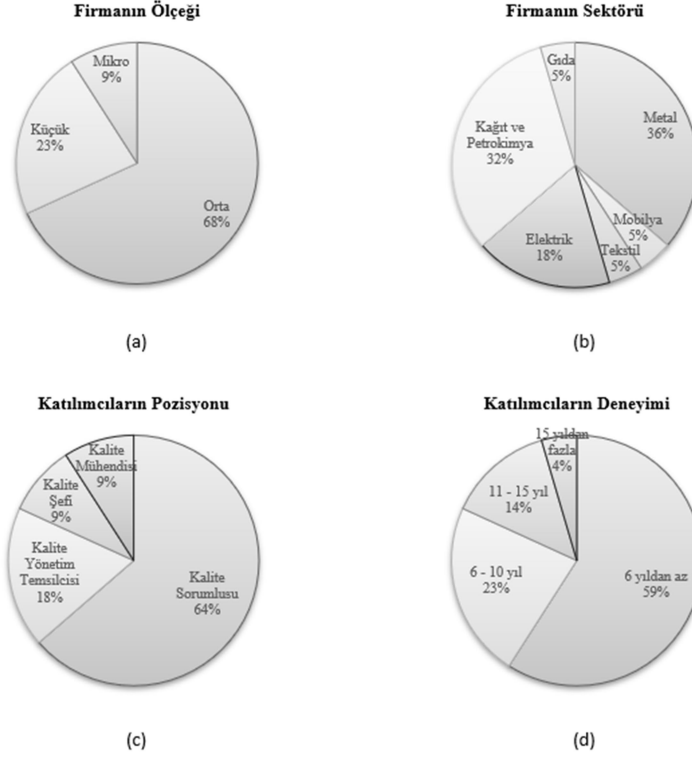

ğı gözlenmiştir. Birden fazla yönetim standardına sahip sertifika almış olan KOBİ'lerin iç organizasyonlarında ve dış imajlarında iyileşmeler, bilgiye erişim kolaylığında ve müşteri sayısında artış gibi faydalar elde edebilmektedir. Özellikle kalite yönetim sistemi sertifikasına sahip firmalarda çalışanların ve dış müşterilerin memnuniyetinde artış ve maliyetlerde tasarruf şeklinde olumlu sonuçlar elde edilebilmektedir (Santos vd., 2011).

Genel olarak gelişen ve değişen dünyaya uyum ihtiyacı, kuruluşların daha karmaşık hale gelmesi, kuruluşlarla ilişkili olan tarafların ihtiyaç ve beklentilerinin daha iyi karşılanma isteği, standartlaşmayı gereklilik haline getirmiştir. Fakat görüşmelerde araştırmaya konu olan KOBİ'lerde ISO 9001:2015 belgesini neden aldıkları sorulduğunda daha farklı gerekçelerle karşılaşılmıştır. Örneğin mobilya sektöründe faaliyet gösteren KOBİ'lerde, müşterilerin ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi belgesine fazla önem atfetmediği, ancak bu belgenin yine de müşteri profiline kaliteli ürün algısı oluşturarak firmanın reklam yapmasına yardımcı olduğu ifade edilmiştir. Bu sektörde daha önemli görülen gerekçeler arasında ise, ISO 9001 belgesine sahip olmanın ihalelere katılımda firmanın önüne bir koşul olarak sunulması ve diğer kalite belgelerinin onaylanmasına ve alınmasına kolaylık sağlaması yer almaktadır. Örneğin belirli bir belgelendirme denetimini geçmek isteyen bir firmanın, ISO 9001 kalite yönetim sistemi belgesi olduğunda bu firmada yeniden bir dokümantasyon kontrolünün yapılmadığı, denetiminde kolay geçtiği belirtilmektedir. Çünkü standartların gerektirdiği dokümantasyon ve uygulamalar arasındaki benzerlik; tekrar kontrol ihtiyacını ortadan kaldırebilmektedir.

KOBİ'lerin ISO 9001:2015 standardına, en çok kalite yönetim sistemini iyileştirme isteği, dış ve iç pazara açılma isteği ve müşteri profili açısından reklam olması nedenleriyle sahip olmak istedikleri ortaya çıkmıştır (Tablo 3). Ayrıca ihalelerde şart koşulması, tedarikçilerin talebi ve diğer denetimlerden geçme isteği de gerekçe olarak bildirilmiştir.

Şekil 31: Görüşülen KOBİ'lerin ve Temsilcilerinin Demografik Özellikleri

Tablo 3: ISO 9001:2015 Belgesine Sahip Olma Nedenleri

Nedenler	Frekans			Görel Frekans (%)
	Orta ölçek	Küçük ölçek	Mikro ölçek	
Dış ve iç pazara açılma isteği	2	3		23
İhalelerde şart koşulması	1	1		9
Tedarikçi firmaların talebi	1		1	9
Kalite Yönetim Sistemini iyileştirme isteği	9			41
Diğer denetimlerden geçme isteği	1			5
Müşteri profili açısından reklam olması	1	1	1	14

ISO 9001:2015 Standardındaki Yeni Kavramlar ve Uygulamalar

ISO 9001:2015 sürümünde kalite yönetim sistemi ile ilgili içerik değişikliği yapılmıştır. Temel olarak, hariç tutmalar için maddelere atfın bulunmaması ve varsa bunların gerekçelerinin ifade edilmesi, kalite el kitabına atfın bulunmaması, süreç yaklaşımının ve buna ilişkin taleplerin daha belirgin olarak tanımlanması, zorunlu şartların azaltılması (esnek yapı), doküman ve kayıt kavramlarının yerini “dokümante edilmiş bilgi” kavramının alması, yönetim temsilcisine atfın bulunmaması ve liderlik vurgusunun standardın içinde daha belirgin olması gibi yenilikler getirilmiştir.

KOBİ’lerin bu yeniliklere uyum sağlama durumlarını belirlemek için soru formunun birinci bölümünde yer alan yarı yapılandırılmış sorulara verilen cevaplar kodlanmış, daha sonra kategori haline getirilerek analiz edilmiştir. Tablo 4’te ilk olarak firmaların kalite yönetim sistemleri kapsamında ISO 9001 maddelerine yönelik hariç tutma uygulamaları, kalite el kitabı ve dokümante edilmiş prosedürlerin kullanım durumları ve kalite yönetim temsilcisi rolünün durumu ile ilgili uygulamaları özetlenmiştir. Takip eden alt bölümlerde bu uygulamalara yönelik değerlendirmelere yer verilmiştir.

Tablo 4: ISO 9001:2015’deki Yeni Kavramlara KOBİ’lerin Uyum

Yeni Kavramlar	Frekans			Görel Frekans (%)
	Orta ölçek	Küçük ölçek	Mikro ölçek	
Tüm maddeler dâhil	8	1		41
Hariç tutma (Tasarım ve geliştirme maddesi)	6	5	2	59
Hariç tutma (Müşteriye teslim sonrası hizmetler)	3	3	2	36
Kalite el kitabının varlığı	15	5	2	100
Dokümante edilmiş prosedür varlığı	15	5	2	100
Kalite sorumlusu/ Yönetim temsilcisi rolünün varlığı	10	5	2	77

Uygulanabilirlik ve dokümante edilmiş bilgi

ISO 9001:2015 sürümünde hariç tutma ile ilgili şartlar 4.3 Kalite yönetim sistemi kapsamının belirlenmesi, 4.4 Kalite yönetim sistemi ve prosesleri ve 7.5.1 Genel (Dokümante edilmiş bilgi) maddelerinde yer almaktadır. ISO 9001:2008 sürümünde standardın uygulanamayan maddelerinin hariç tutulması, kısa bir cümle ile açıklanarak yapılabilirken, ISO 9001:2015 standardında hariç bırakmaların 4.3 maddesine göre uygun olmayan maddenin detaylı bir şekilde ifade edilmesi gerekmektedir. ‘Sizce ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi Standardında yer alan şartlardan sizin kuruluşunuza uygulanamayacak herhangi bir şart (ya da şartlar) var mıdır?’ sorusuna karşılık firmalardan alınan cevaplara göre, hariç bırakmalara yönelik yaklaşımlar değerlendirildiğinde, standardın tüm maddelerini uygulayan firmaların çoğunlukla orta ölçekli firmalar olduğu; KOBİ’lerin 4.3 maddesine

dayanarak, %59'unun standardın 8.3 (Ürün ve hizmetlerin tasarımı ve geliştirilmesi) ve % 36'sının 8.5.5 (Teslimat sonrası faaliyetler) maddelerini uygulamadıkları görülmüştür (Tablo 4). Bu hariç tutmaların nedenleri arasında, KOBİ'nin bir başka firmaya tedarikçi konumunda olması, Ar-Ge faaliyetleri için gerekli alt yapıya sahip olmaması ve ürün tasarımında yenilemeye ve değişime ihtiyaç duymaması bulunmaktadır. KOBİ'ler çoğunlukla üretimini yaptıkları ürün ile ilgili gerekli standartların var olması ve ürün ve hizmet ile ilgili istenen standart ölçü ve tasarımlarının müşteri tarafından verilmiş olması veya bunların piyasada daha önceden belirlenmiş olmasından dolayı tasarım ve geliştirme faaliyetleri gerçekleştirilmemektedir.

‘ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sisteminizin içerisinde hala bir Kalite El Kitabı bulduruyor musunuz?’ ve ‘ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sisteminizin içerisinde hala dokümente edilmiş prosedürleri kullanıyor musunuz?’ sorularına araştırmaya katılan tüm firmalar ‘evet’ şeklinde cevap vermiştir (Tablo 4). Bütün firmaların 7.5 Dokümente edilmiş bilgi maddesinin gerekliliklerini yerine getirdiği, ancak yeni sürümde buldurma zorunluluğu ortadan kalkmasına rağmen halen kalite el kitabını kullandıkları görülmüştür. Her ne kadar ISO 9001:2015 standardı zorunlu dokümente edilmiş bilgi şartlarını minimum seviyeye indirerek dokümantasyon sistemini serbest bıraksa da, kalite el kitabı gibi sistemin tüm bileşenlerini bir arada gösteren bir dokümente edilmiş bilginin, kuruluş çalışanlarına içinde yer aldıkları kalite yönetim sistemini anlamaları açısından oldukça yardımcı olduğu ve uygulamada hala önemini koruduğu söylenebilir.

Yönetim temsilcisi

ISO 9001:2008 standardında, uygulayan firmaların yönetim temsilcisi atanması ya da belirlenmesi yönünde zorunluluğu bulunmaktaydı. Yönetim temsilcisi tüm denetim ve kurulum işlemleri ile ilgilenirdi. Ancak tüm işlerin bir temsilci üzerinden yürütülmesi, etkin olmayan bir uygulamaya ve yönetimin sorumluluk üstlenmemesine yol açmıştır. ISO 9001:2015 standardında ise bu yanlış uygulamanın önlenmesi için yönetim temsilcisi belirlenmesi zorunluluğu kaldırılmıştır. Bunun yerine standardın 5. Liderlik maddesinde, üst yönetimin KYS'yi desteklemesi ve önderlik etmesi istenmektedir (Kerekes ve Csernaton, 2016). KYS'nin başarısı yönetimin desteğine bağlıdır. ISO 9001:2015'de yönetim temsilcisinin tek bir kişi olması yerine KYS ile ilgili sorumlulukların tepe yönetime dağıtılması beklenmektedir.

Standartta zorunluluk şartı olmamasına rağmen, pek çok KOBİ yönetim temsilcisi ya da kalite temsilcisi buldurmaya devam etmektedir. Araştırmada bununla ilgili ‘ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sisteminizin içerisinde bir Yönetim Temsilcisi var mıdır?’ şeklinde sorulan soruya araştırmaya katılan firmaların 17'si (%77) olumlu cevap vermiştir (Tablo 4). Küçük ve mikro işletmelerin hepsinde bütün KYS sorumluluğunu kalite temsilcileri taşımaktadır. Üst yönetimin görev ve sorumluluklarını yerine getirmemesi ve iş yükünün fazla olması gibi gerekçeler

firmanın kalite temsilcisi bulundurmasındaki önemli etkenler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, henüz sayısı az olsa da, orta ölçekli firmalarda üst yönetimin KYS'nin sorumluluğunu daha fazla aldığı, KYS performansının raporlanması ve şartlarının yerine getirilmesi konularında firmaya destek olacak şekilde bir kalite sorumlusunun bulundurulduğu bir yönetim şekli tercih edilmeye başlanmıştır.

Süreçlerin belirlenmesi ve etkileşimi

ISO 9001:2015 standardının 4.4.1 maddesine göre, kuruluşlar, ihtiyaç duyulan süreçleri, birbiri ile etkileşimi dâhil bir kalite yönetim sistemi oluşturmalı, uygulamalı, sürekliliğini sağlamalı ve sürekli iyileştirmelidir. Faaliyetler ve ilgili kaynaklar bir süreç olarak yönetilmeye başlandığında istenen sonuca daha etkili ulaşılır. Kaynakların etkin kullanımı ile maliyetler ve çevrim süreleri düşer, iyileşmiş, kararlı ve tahminlenebilir sonuçlar elde edilir, odaklanmış ve önceliklendirilmiş gelişme fırsatları ile ürün çıktısında kalitenin yakalanması ve müşteri memnuniyetinin sağlanması güvence altına alınır (Indulska vd., 2009).

Araştırmada firmaların uyguladıkları süreç yaklaşımına dair bilgi edinmek için, “*ISO 9001:2015 standardına uygun olarak, kuruluşunuzda ihtiyaç duyduğunuz süreçleri ve bu süreçler arasındaki etkileşimleri nasıl belirlediğinizi detaylı olarak anlatır mısınız?*” şeklinde açık uçlu bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplara içerik analizi uygulanarak, uygulama düzeyine göre bir kategorizasyon yapılmıştır (Tablo 5).

Tablo 5'teki verilerden hareketle, “*Süreçler Tanımlı, ancak Uygulama Yapılmıyor*” şeklinde tanımlanan birinci kategoride yer alan KOBİ'lerin, ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sisteminin gerektirdiği süreç yaklaşımının ne olduğunu tam olarak kavramadıkları ve süreçlerin sadece tanımlama düzeyinde kaldığı gözlenmiştir. Bu tür firmalarda süreçlerle ilgili hedef belirleme, veri toplama, süreç performansını değerlendirip iyileştirme yapma yönünden sistematik yaklaşımlar uygulanmamaktadır. “*Kısmi Uygulama*” yapan KOBİ'lerde ise, süreçler ve birbirleri arasındaki etkileşimler tanımlı olup, bunları çalıştırma ve iyileştirme sorumluluğu kalite temsilcisi/sorumlusu ya da hizmet alınan bir danışmanlık firması tarafından üstlenilmektedir. Bu firmalarda süreçlerle ilgili görev ve sorumluluklar hem yönetim hem de ilgili personel tarafından alınmadığı için, KYS çerçevesinde üst yönetimin ve çalışanların yetkinlik ve farkındalıkları konusunda eksiklikler ortaya çıkmaktadır. İncelenen firmaların %45'i süreç yaklaşımını hayata geçirme ile ilgili “*Tam Uygulama*” yapan KOBİ kategorisinde yer almıştır. Bu firmalar, ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi 4.4 maddesinde belirtilen şartlara uygun şekilde süreç yaklaşımını sistemin geneline yayarak uygulamaktadır. Bu firmalarda süreç sorumlusu rolü belirgindir ve risk temelli düşünme yaklaşımının hayata geçirilmesi ile ilgili gerekli güncelleme çalışmaları yapılmaktadır.

Tablo 5: Süreçlerin Belirlenmesi ve Süreç Yaklaşımının Uygulanması

Tema: ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sisteminde Süreç Yaklaşımının Uygulanması		Frekans			Görelî Frekans (%)
Tema Kategorisi	Kodlama	Orta ölçek	Küçük ölçek	Mikro ölçek	
Süreçler Tanımlı ancak Uygulama Yapılmıyor	* Süreçler belirli, girdi ve çıktılar tanımlı * Süreç etkileşimleri belirli * Süreç dokümantasyonu yok ya da eksik	3	1	1	23
Kısmi Uygulama	* Süreçler belirli, girdi ve çıktılar tanımlı * Süreç etkileşimleri belirli * Süreç yetki ve sorumluluğu sadece kalite temsilcisi ya da danışman firmaya verilmiş	4	1		23
Tam Uygulama	* Süreçler belirli, girdi ve çıktılar tanımlı * Süreç etkileşimleri belirli * İzleme, ölçme ve performans değerlendirme yapılıyor * Kaynaklar sağlamıyor * Yetki ve sorumluluklar belirli * Süreç risk ve fırsatları belirli * Süreç çıktıları değerlendiriliyor ve değişiklik yapılıyor	7	2	1	45
Bilgi edinilemedi		1	1		9

Üst yönetimin liderliği ve bağlılığı

Üst yönetimin görevi, kuruluşun amacına ve kalite hedeflerine ulaşması için uygun koşulları oluşturmaktır. ISO 9001:2015'de etkili bir kalite yönetim sisteminin oluşması için lider yönetici rolünü ve süreç yöneticilerini güçlendirerek üst yönetimin sorumluluğu ve bağlılığı artırılmıştır. (Sickinger-Nagorni & Schwanke, 2016). Buna göre, kuruluştta hem üst yönetimin hem de çalışan tüm personelin katılımı, yetkinlik durumlarına göre yaptıkları işlere liderlik etmesi ve kalite yönetim sistemi için hesap verebilmesi istenmektedir. Görüşmelerde katılımcılara “Üst yönetim kalite yönetim sistemine ilişkin liderliğini ve bağlılığını ne şekilde göstermektedir?” sorusu yöneltilmiş ve bu bağlamda örnekler vermeleri istenmiştir. Elde edilen verilere içerik analizi uygulanmış ve standardın liderlik maddesindeki şartları çerçevesinde KOBİ’lerde üst yönetimin liderlik ve taahhütleri yerine getirmesi ile ilgili uygulamalar üç kategoride incelenmiştir (Tablo 6). İncelenen KOBİ’lerin 7’sinde (%32), üst yönetimin standartta belirtilen liderlik maddesi şartlarının tamamını yerine yetirdiği ortaya çıkmıştır. Bu maddenin şartlarını karşılayan KOBİ’ler sadece orta ölçekli firmalardır. Şartların en az birini gerçekleştirenlerin bulunduğu Kısmi uygulama kategorisinde, çoğunluğu oluşturan orta ölçekli firmalarla birlikte bazı küçük firmalar da bulunmaktadır.

“Liderlik ve taahhütleri yerine getirmez” kategorisi ise üst yönetimin KYS ile ilgili çalışmaların dışında durduğu ve standartta belirtilen hiçbir şartı karşılama-

dığı firmaları gruplamaktadır. Bu firmalarda üst yönetimin ISO 9001 kalite yönetim sistemini ve belgelendirmesini, ‘dokümantasyon olarak görülmesi’, ‘karlılığa hizmet eden bir araç olarak görmesi’, ‘tanımlanan görev ve sorumlulukların gereksiz görülmesi’ ve ‘yetenek ve bilgi eksikliğinin olması’ gibi sebeplerden dolayı liderlik maddesinin uygulanmadığı bildirilmiştir. Özellikle geleneksel yönetim anlayışına sahip olan üst yönetimde yer alan hiç kimsenin standartta belirtilen görev ve sorumlulukları yerine getirmediği bu gruptaki firmalarda; standart şartlarının karşılanmasında kalite temsilcisi veya çalışanlar sorumlu olmaktadır.

Tablo 6: Üst Yönetimin Liderliği ve Bağlılığı

Tema: Üst Yönetimin Liderliği ve Bağlılığı (5. Madde)		Frekans			Görel Frekans (%)
Tema Kategorisi	Kodlama	Orta ölçek	Küçük ölçek	Mikro ölçek	
Liderlik ve Taahhütleri Yerine Getirir	5. maddenin tüm şartları sağlanıyor	7			32
Liderlik ve Taahhütleri Kısmi Yerine Getirir	* Politika çerçevesinde oluşturulmuş hedefler ve göstergeler mevcut ve bunlar yönetim tarafından destekleniyor * KYS etkinliğine katkı sağlayan kişilerin katılımı sağlanıyor, yönlendiriliyor ve destekleniyor. * Kaynak ihtiyaçları sağlanıyor * Yönetim müşteri memnuniyeti odaklı * İyileştirme teşvik ediliyor, politikada iyileştirme kavramı vurgulanmış * Yönetim istek ve ihtiyaçları biliyor ve ilgili tarafların erişimine açık * Görev tanımları mevcut ve personel görevinin bilincinde * Değişiklikler planlanır ve uygulanırken, kalite yönetim sisteminin bütünlüğünün korunmasına dikkat ediliyor	4	3		32
Liderlik ve Taahhütleri Yerine Getirmez	5. maddenin şartlarının sağlandığına dair hiçbir kanıt bulunmuyor	4	2	2	36

Standarttaki Yeni Konular

ISO 9001:2015 Standardı, PUKÖ döngüsü ve risk temelli düşünmeyi içeren proses yaklaşımını uygulamaktadır. PUKÖ döngüsü her seviyede uygulanabilmektedir. Bu alt bölümde soru formunun II. Bölümünde yer alan “kurumsal planlama ve stratejik yönelim”, “süreç riskleri”, “ürün ve hizmetlerle ilgili riskler”, “dışarıdan tedarik edilen proses, ürün ve hizmetin kontrolü ile ilgili riskler” başlıkları altında bahsedilen yeni konuların KOBİlerde ne derece uygulandığı, PUKÖ döngüsü temelinde ve kanıtlarıyla sorgulayacak şekilde sorulan yapılandırılmış sorulara verilen cevaplar değerlendirilmiştir. Görüşmelerde edinilen bilgilere ve sunulan kanıtlara göre, KOBİlerin bahsedilen bu dört başlıktaki konular hakkında uygulama

düzeyleri standardın ilgili maddeleri referans alınarak “tam uygulama”, “kısmi uygulama” ve “uygulama yok” şeklinde üç kategoride değerlendirilmiştir. Katılımcıların bazıları uygulama kanıtlarını göstermiş fakat bazı firmalarda konularla ilişkilendirilmiş maddelerin anlaşılabilirliği açısından zorluklar yaşanmıştır. Bazı firmalar evet, hayır ya da kısıtlı uygulandığını belirtecek şekilde cevaplar verebildiği için değerlendirmeler de sınırlı yapılabilmektedir.

Kurumsal planlama ve stratejik yönelim

ISO 9001:2015 sürümü, hedeflerin gerçekleştirilmesi için stratejik yönelimli bir yapıda planlanmasını istemektedir. Belirli analizler ve stratejik planlama çerçevesinde hedeflerin belirlenmesi ön plana çıkmıştır. Stratejik planlama, kuruluşun güçlü/zayıf yönlerini ve karşı karşıya kaldığı fırsat/tehditleri analiz ederek kendini tanıması, buna bağlı olarak misyon, vizyon, amaç ve hedeflerin belirlenmesi gibi faaliyetlerden oluşmaktadır.

PUKÖ döngüsü içerisinde standardın ilgili maddeleri ve gerçekleştirilmesi beklenen faaliyetler referans olarak alındığında, araştırılan KOBİ’lerin büyük çoğunluğunun planlama aşamasına yönelik uygulamaları gerçekleştirdiği gözlenmiştir (Tablo 7). Kurumsal planlama ve stratejik yönelimi belirleme ile ilgili maddelerin tümünü uygulayanların oranı örneklemin %41’i kadardır ve tam uygulama kategorisinde ağırlıklı olarak orta ölçekli firmalar bulunmaktadır. Bu firmalar, kuruluşun bağlamındaki iç ve dış hususları belirlemekte, kuruluş hedeflerini süreçlerin girdisi olarak tanımlamakta, kalite yönetim sisteminin hedeflerini yönetim gözden geçirmesi (YGG) toplantılarında değerlendirmekte ve herhangi bir değişiklik olduğunda güncellemelerini yapmaktadır. Kurumsal planlama ve stratejik yönelim konusunda uygulamaları bulunan firmaların, kalite temsilcisi ve üst yönetim tarafından SWOT, PEST veya PESTEL analizi ile hedeflerini ve bunlarla ilgili iç ve dış hususları belirledikleri; bu çalışmalara ilişkin bilgileri kalite kitabında belirttikleri ve ilgili kanıtları oluşturdukları ‘hedef tabloları’ üzerinde gösterdikleri gözlenmiştir. Bu firmalarda, süreç sahipleri hedefler hakkında bilgilendirilmekte ve bunların takibini ‘hedef planları’ ile yapmaktadır. YGG toplantılarında yönetim, süreç sahipleri ile yılda bir kez kalite yönetim sistemini gözden geçirmekte (kalite hedefleri, müşteri memnuniyetleri, uygunsuzluklar, denetim sonuçları gibi) ve toplantı sonunda iyileştirme için fırsatlar belirlemekte, gerekli değişiklikler ve kaynak ihtiyaçları belirlenerek kalite hedefleri güncellenmektedir. Toplantıda alınan kararlar kayıt altına alınarak ilgili birimlere uygulaması için gönderilmektedir.

“*Kısmi uygulama*” yapan firmalarda, kurumsal hedefler ve iç ve dış hususlar kalite temsilcisi ya da yöneticisi tarafından hazır dokümanlar üzerinden uyarlanarak belirlenmekte; bunların takip, kontrol ve önleme faaliyetleri yapılmamakta ya da kısıtlı düzeyde gerçekleştirilmektedir. “*Uygulama yok*” kategorisinde olan firmaların stratejik hedefleri ve iç ve dış hususları ile bilgilere sadece kalite kitabında yer verdikleri, küçük ve mikro ölçekte gözlenen firmaların ço-

ğunda uygulama, kontrol ve önlem alma faaliyetlerinin gerçekleştirilmediği gözlenmiştir.

Tablo 72: Kurumsal Planlama ve Stratejik Yönelim

Yeni Konu: Kurumsal Planlama ve Stratejik Yönelim		Uygulama Kanıtları			
		Firma Ölçeği (Frekans) - Toplam Göreli Frekans			
PUKÖ aşaması (ilgili maddeler)	İlgili Faaliyet	Tam uygulama	Kısmi uygulama	Uygulama yok	Bilgi edini- lemedi
Planla (4.1, 4.2)	Kuruluş, kendi stratejik yönüyle (hedefleri) ilgili olan ve/veya stratejik yönünü destekleyen tarafları (paydaşları) ve iç ve dış hususları belirledi mi?	O(10), K(4), M(1)	O(3), M(1)		O(2), K(1)
		%68,2	%18,2		%13,6
Uygula (5.2.1)	Kuruluşun stratejik yönelimi (hedefleri), Kalite Politikası / Kalite Hedefleri / Risk Yönetimi / Yönetim Gözden Geçirme süreçlerine girdi olarak kullanılıyor mu?	O(8), K(1)	O(2), K(1)	O(3), K(2), M(2)	O(2), K(1)
		%40,9	%13,6	%31,8	%13,6
Kontrol Et (4.1, 4.2, 5.1.1,9.3.2)	Kalite sistemi, kuruluşun stratejik yönelimine (hedeflerine) göre değerlendirilmekte ve gözden geçirilmekte midir?	O(8), K(1)	O(1)	O(4), K(3), M(2)	O(2), K(1)
		%40,9	%4,6	%40,9	%13,6
Önlem Al (10.3)	Yukarıdakilerin herhangi birindeki değişikliklere cevap olarak kalite sistemi gerektiği gibi güncelleniyor mu?	O(8), K(1)	O(1)	O(4), K(3), M(2)	O(2), K(1)
		%40,9	%4,6	%40,9	%13,6

Süreç riskleri

ISO 9001:2015 Standardında risk temelli düşünme, daha önceki sürümde var olan süreç yaklaşımının daha etkin bir şekilde uygulanabilmesini sağlamak amacıyla ön plana çıkarılmıştır. Bu düşünme biçiminin, standardın zaten kendisi önleyici bir mekanizma olduğu için KYS'nin tüm bileşenlerine uygulanması gerekliliği vurgulanmıştır. Tablo 8'de, KYS bileşenlerinde oluşabilecek risklerin belirlenmesi, değerlendirilmesi, baş etme yöntemlerinin tanımlanması ve bunların etkinliğinin analiz edilmesi ile ilgili faaliyetleri kapsayan risk temelli düşünmenin KO-Bİ'lerdeki süreçlere ne derece uygulandığına veriler özetlenmiştir.

Tablo 8: Süreç Riskleri

Yeni Konu: Süreç Riskleri		Uygulama Kanıtları Firma Ölçeği (Frekans) - Toplam Göreli Frekans			
PUKÖ aşaması (ilgili maddeler)	İlgili Faaliyet				
		Tam uygulama	Kısmi uygulama	Uygulama yok	Bilgi edinilemedi
Planla (4.4.1, 6.1, 6.2, 6.3, 8.5.6)	KYS'yi kurarken ve değişiklikleri planlarken, süreç hedeflerine ulaşmayı engelleyebilecek riskler belirlendi mi?	O(10), K(4), M(1)	O(4)	M(1)	O(1), K(1)
		%68,1	%18,2	%4,6	%9,1
Uygula (8.1)	Belirlenen süreç riskleri değerlendirildi mi?	O(9), K(2), M(1)	O(3), K(1)	O(2), K(1), M(1)	O(1), K(1)
		%54,5	%18,2	%18,2	%9,1
Kontrol Et (6.1.2, 9.1.3, 9.3.2)	Kuruluş, süreç riskleri ile baş edebilmek için belirlediği aksiyonların etkinliğini analiz ediyor mu?	O(9), K(2), M(1)	O(1)	O(4), K(2), M(1)	O(1), K(1)
		%54,5	%4,6	%31,8	%9,1
Önlem Al (10.2.1, 10.3)	Analiz ve düzeltici faaliyet sonrasında süreç risklerinin güncellenmesine dair kanıt var mı?	O(9), K(2)	O(1)	O(4), K(2), M(2)	O(1), K(1)
		%50	%4,6	%36,3	%9,1

KOBİ'lerde süreç riskleri ile ilgili planlama faaliyetlerinin büyük oranda (yaklaşık %85) yapıldığı görülmektedir. PUKÖ aşamalarının tüm faaliyetlerini gerçekleştirenler ağırlıklı olarak orta ölçekli firmalardır. Bu firmalarda, risklerin belirlenmesinde üst yönetim, takım liderleri, kalite yöneticisi ve süreçlerde yer alan çalışanlar rol oynamaktadır. Riskler genel olarak bölüm bazında tecrübe ve bilgi birikiminden yararlanılarak belirlenmektedir. Uygulayan firmalar her süreci ayrı 'süreç kartı' ile tanımlamakta ve süreçlerdeki hedeflerin performansları izlenmektedir. Süreç sorumluları ve kalite temsilcisi, süreç hedefleri üzerinde oluşabilecek riskleri, 'risk belirleme ve aksiyon planı formu' kullanarak belirleyip risklerin değerlendirilmesini yapmaktadır. Firmaların çoğu, risk analizi tablosu ile risklerin ölçülmesi, önceliklendirilmesi ve bilgisayar ortamında kayıt altına alınarak değerlendirilmesini yapmaktadır. Gerekli aksiyonlar ve bunların etkinliği de YGG toplantılarında dikkate alınmakta, riskler devamlı güncellenmektedir.

Kısmi uygulama yapan firmalarda süreç riskleri ile ilgili risk analiz tablolarının oluşturulduğu ve risk analizlerinin güncellenmesi ve kayıt altına alınması ile ilgili faaliyetlerin sadece dokümanite edilmiş bilgi olarak sistemde bulunduğu gözlemlenmiştir. Firmalar bu çalışmaların sadece dış denetimlerde dokümantasyon kontrolü aşamasından olumlu sonuç almak amacıyla yapıldığını belirtmiştir.

Ürün ve hizmetler ile ilgili riskler

ISO 9001:2015 standardına göre, kuruluşlarda ürün ve hizmetlere yönelik risklerin de bir süreç olarak ele alınarak; tasarım ve geliştirme esnasında oluşacak risklerin belirlenmesi; gerekli aksiyonların alınması beklenmektedir. Tablo 9'da KOBİ'lerin ürün ve hizmetler ile ilgili risk temelli düşünmeye dayalı uygulamaları değerlendirilmiştir. Süreç risklerine kıyasla, ürün ve hizmetlere yönelik riskler konusunda KOBİ'lerin farkındalığının daha az olduğu görülmektedir. Bu konuya ilişkin standarttaki tüm şartları sağlayan firmalar, ürün veya hizmet uygunluğunu sağlamaya yönelik riskleri, operasyonel planlama ve kontrolün bir bileşeni olarak, müşteri şartlarını tanımlama ve tasarım planlaması sırasında belirlemekte ve kontrolünü yapmakta, risklerle baş etme aksiyonlarını analiz etmekte ve iyileştirme fırsatlarını ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 9: Ürün, Hizmetler ve Dışarıdan Tedarik ile ilgili Riskler

Yeni Konu: Ürün ve Hizmetlerle ilgili Riskler		Uygulama Kanıtları			
		Firma Ölçeği (Frekans) - Toplam Göreli Frekans			
PUKÖ aşaması (ilgili)	İlgili Faaliyet	Tam uygulama	Kısmi uygulama	Uygulama yok	Bilgi edilemedi
Planla (5.1.2, 6.1, 6.2, 8.1, 8.2.2, 8.2.3, 8.3.2)	Ürün veya hizmet uygunluğunu sağlamaya yönelik riskler: *Operasyonel planlama ve kontrolün bir bileşeni olarak görülüyor mu? *Müşteri şartlarını belirlerken ve gözden geçirirken dikkate alınıyor mu? *Tasarım planlaması sırasında belirleniyor ve ürün karmaşıklığı göz önüne alınıyor mu?	O(9), M(1)	O(1), K(1)	O(3), K(3), M(1)	O(2), K(1)
		%45,5	%9,1	%31,8	%13,6
Uygula (8.1, 8.2.3.1, 8.3.3)	Ürün ve hizmetlerle ilgili belirlenen riskleri değerlendirmek için tasarımda ve operasyonel düzeyde kontroller uygulanıyor mu?	O(8), M(1)	O(2)	O(3), K(4), M(1)	O(2), K(1)
		%40,9	%9,1	%36,4	%13,6
Kontrol Et (9.1.3, 9.3.2)	Kuruluş, ürünle ilgili riskler ile baş etmek için uyguladığı aksiyonların etkinliğini analiz ediyor mu?	O(8), M(1)	O(2)	O(3), K(4), M(1)	O(2), K(1)
		%40,9	%9,1	%36,4	%13,6
Önlem Al (10.1)	Kuruluş ürün ve hizmet ile ilgili iyileştirme fırsatları belirliyor ve seçiyor mu?	O(8)	O(2)	O(3), K(4), M(2)	O(2), K(1)
		%36,4	%9,1	%40,9	%13,6

Örneğin bazı firmalarda ürün ve hizmet şartlarını gösteren ve her aşamada yapılacak kontrollerini özetleyen 'kontrol planları' bulunmaktadır. Ürün gerçekleştirme esnasında oluşabilecek riskler için 'risk fırsat prosedürü' ve 'risk kontrol tabloları ve şablonları' kullanılmaktadır. Tasarım ve geliştirme esnasında müşterinin şartlarını etkileyebilecek olası riskler belirlenip değerlendirilerek risk

kontrol matrisi formuna kaydedilmektedir. Risk analizi sonrasında ortaya çıkan fırsatlar ile ilgili gerekli faaliyetler uygulanmaktadır. Kabul edilemez riskler, aksiyon planları ile ortadan kaldırılarak iyileşmeler elde edilmektedir.

Kısmi uygulaması olan firmalar, genel olarak ürün ve hizmetlere yönelik veya ürün gerçekleşme esnasında oluşabilecek riskleri ve fırsatları belirleyerek önlem almak yerine daha çok çıkan sorunlar karşısında düzeltici faaliyetler uygulamaktadır. Bu faaliyetler, uygun olmayan ürün ve hizmet kontrol prosedürü uygulanarak 'uygunsuzluk bildirim formları' ile kayıt altına alınmaktadır.

Dışarıdan tedarik edilenin kontrolü ile ilgili riskler

Bu kısımda, dışarıdan tedarik edilen proses, ürün ve hizmetlerin kontrolü ile ilgili risklerin belirlenmesi; belirlenen risklerin dışarıdan tedarik edilen proses, ürün ve hizmetin üzerindeki potansiyel etkisinin, kontrollerin türü ve kapsamının belirlenmesinde ve tedarikçilerin seçimi ve değerlendirilmesinde girdi olarak kullanılması; bu bilgilerin tedarikçi seçim ve değerlendirme kriterlerinin ve tedarikçilere uygulanan kontrol yöntemlerinin güncellenmesinde kullanılması ile ilgili uygulamalar değerlendirilmiştir (Tablo 10).

Tablo 10: Dışarıdan Tedarik Edilen Proses, Ürün ve Hizmetlerin Kontrolü İle İlgili Riskler

Yeni Konu: Dışarıdan tedarik edilen proses, ürün ve hizmetin kontrolü ile ilgili riskler		Uygulama Kanıtları			
		Firma Ölçeği (Frekans) - Toplam Göreli Frekans			
PUKÖ aşaması (ilgili maddeler)	İlgili Faaliyet	Tam uygulama	Kısmi uygulama	Uygulama yok	Bilgi edinilemedi
Planla (6.1)	Dışarıdan tedarik edilen proses, ürün (yani, daha önce dış kaynaklı olarak adlandırılan) ve hizmetin kontrolü ilgili riskler belirleniyor mu?	O(8)	O(2)	O(4), K(4), M(2)	O(1), K(1)
		%36,4	%9,1	%45,6	%9,1
Uygula (8.4.1, 8.4.2)	Belirlenen riskler, - *Dışarıdan tedarik edilen proses, ürün ve hizmetin potansiyel etkisini, *kontrollerin türü ve kapsamını, *dış tedarikçilerin seçimi ve değerlendirilmesini, *bu kaynaklara sağlanan bilgileri değerlendirirken girdi olarak kullanılıyor mu?	O(8)		O(5), K(4), M(2)	O(2), K(1)
		%36,4		%50	%13,6
Kontrol Et (8.4.1, 9.3.2)	Kurum, dış tedarikçileri değerlendirmek, seçmek, performanslarını izlemek ve yeniden değerlendirmek için kriterler uygulanıyor mu?	O(8)		O(5), K(4), M(2)	O(2), K(1)
		%36,4		%50	%13,6

Önem Al (9.3.3)	Kuruluş, değerlendirme sonuçlarına dayanarak dış tedarikçilere uygulanan kontrolleri değiştiriyor mu?	O(8)	O(5), K(4), M(2)	O(2), K(1)
		%36,4	%50	%13,6

Konuya ilişkin standartta tanımlanan maddelerin tümünü uygulayan firma oranı (%36,4) oldukça düşüktür ve bunlar sadece orta ölçekli firmalardır. Bu firmalar tedarikçilerini risk yönetimi prosedürüne göre ‘tedarikçi değerlendirme formu’ ile belirlemekte ve tüm onaylı tedarikçiler her yıl gözden geçirilerek oluşabilecek riskler ‘Risk değerlendirme tablolarında’ analiz edilmektedir. Bu değerlendirme içerisinde teknik yeterlilik, fiyatlandırma, teslimat, kalite ve hizmet kriterleri olduğu gibi, yerinde denetim, tedarikçi firmadan örnek numune alma ve istenen standart ve prosedürlerin bulunması gibi birçok şart göz önüne alınmaktadır. Tam uygulama yapan firmalarda, YGG toplantılarında tedarikçi kaynaklı oluşabilecek proses, ürün ve hizmet ile ilgili kabul edilemez riskler görüldüğünde ve şartların sağlanamaması durumunda başka bir tedarikçi değerlendirilmektedir. Toplantılarda ihtiyaç halinde tedarikçi değerlendirme kriterlerinde değişikliğe gidilmektedir. Kriterlerin sağlanıp sağlanmadığına yönelik denetimlerde, yerinde denetim yapıldığı gibi istenen analiz sonuçlarına göre de değişiklik yapılabilmektedir.

Kısmi uygulama yapan firmalarda tedarikçi bilgileri dokümanite edilmekle birlikte, tedarikçi risk değerlendirmesine yönelik mekanizmalar bulunmamakta, daha çok kendi bilgi birikimi ve tecrübelerini kullanarak karar alıp uygulanmaktadır.

Görüşülen firmaların yaklaşık %50’sinin dışarıdan tedarik edilenin proses, ürün ve hizmetlerin kontrolü ile ilgili riskler kapsamında herhangi bir uygulaması bulunmamaktadır. Bu firmalarda tedarikçilerin sabit veya az sayıda olması nedeni ile dış tedarik ile ilgili tanımlı bir proses ve bir risk değerlendirme mekanizması bulunmamaktadır. Bu firmaların tedarikçi seçim kriterleri; müşteri taleplerinin devamlı değişmesinden dolayı, tedarikçiden talep edilen girdilerle birlikte revizyona tabi tutulmaktadır. Periyodik yapılan toplantılarda tedarikçiler aldıkları puana göre değerlendirilerek tedarikçi seçimi gözden geçirilmektedir.

ISO 9001:2015 Maddelerine Yönelik KOBİ’lerdeki Uygunsuzluklar

Uygunsuzluk, standardın bir şartının yerine getirilmemesidir. Standart maddelerinde iç ve dış denetim sonucunda ortaya çıkan uygunsuzluklar genelde kayıt altına alınır. Denetim sonuçları süreç yetkililerine sunulurken, Standardın 10.2 maddesi gereği, gerekli planlama ile önlemler alınarak düzeltici faaliyetlerin uygulanması gerekmektedir. ISO 9001 belgesine sahip firmalarda uygunsuzlukların önlenmesi, sürekli iyileşme açısından pozitif bir etki oluşturmaktadır (Psomas, 2013).

Firmalar ile yapılan görüşmede ‘Son 1 yılda yapılan denetimde standardın maddeleriyle ilgili bir uygunsuzluk ortaya çıktı mı?’ sorusuna cevap vermeleri istenmiştir. Alınan cevaplar içerik analizi ile kodlanarak, ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi şartlarına yönelik karşılaşılan uygunsuzluklar ilgili olduğu stan-

dart maddesine göre kategorize edilmiştir (Tablo 11). Tabloda firmaların denetimleri sonucunda ortaya çıkan uygunsuzluklar “denetim” sütununda verilmiştir. Fakat katılımcılarla yapılan görüşmelerde, denetimde kayıt altına alınmayan ancak standart maddelerini karşılamadığı belirtilen bazı durumların olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlar, tabloda “gözlenen” uygunsuzluklar başlığı altında kodlanmıştır.

Tablo 11: KOBİ’lerde Karşılaşılan Uygunsuzluklar

Tema: KOBİ’lerde Karşılaşılan Uygunsuzluklar		Frekans		Toplam Frekans
Tema Kategorisi	Kodlama	Denetim	Gözlenen	
4.4 Kalite yönetim sistemi ve süreçleri	* Bütün süreçleri kalite sorumlusu ya da danışman takibinde olması *Süreçlerin belirli olmaması		O(6), K(3), M(1)	10
5.1 Liderlik ve taahhüt	* Liderlik vasfının oluşmaması * Üst yönetimin görev ve sorumluluklarını bilmemesi		O(5), K(4), M(2)	11
5.2.2 Kalite politikasının duyurulması	* İnternet tanıtım sayfasında kalite politikasının olmaması	O(1)		1
5.3 Kurumsal görev, yetki ve sorumluluklar	* Süreç sorumlusunun faaliyetleri kayıt altına alma eksikliğinin olması * Bütün süreçleri kaliteden sorumlu bir kişinin takip etmesi		O(3), K(2)	5
6.1 Risk ve fırsatları belirleme faaliyetleri	*Bölüm bazlı aksiyon planı, fırsat ve risklerin belirleme ve takibinin yapılmaması, * Risk analizinde eksiklerin bulunması (Ör. Verilerin güncel olmaması)	O(2), K(1)	O(3)	6
7.1.2 Kişiler	*Süreçler için yetki ve sorumlu kişilerin belirlenmemesi		O(1), K(2)	3
7.1.5.2 Ölçüm izlenebilirliği	*Ürün gerçekleştirmede (operasyon) hedeflerin sayısal ifadelerinin ölçülebilir olmaması	O(1), K(1)		2
7.2 Yetkinlik	*Kişilerin kalite yönetim sistemi için gerekli eğitim ve bilgiye sahip olmaması		O(4), K(4)	8
7.3 Farkındalık	*Çalışanların kalitenin önemini kavrayamamış olması *Uygulamada gereken önemin verilmemesi. * Süreç sahiplerinin direnç göstermesi * Kalitenin ekstra iş ve zaman kaybı olarak görülmesi		O(5), K(3), M(1)	9
7.5.2 Oluşturma ve güncelleme	* Dokümanların güncel olmaması (Ör. Kalibrasyon belgelerinin yıllık kontrol edilmemesi) *Kalite çalışmalarının kayıt altına alınmaması	O(2), K(2)	O(1)	5
8.1 Operasyonel planlama ve kontrol	*Sürecin çalıştırılması ile ilgili prosedürlerde kontrol talimatı eksikliği *Bölümlerde planlama (Eylem planı) ve takibin olmaması	K(2)		2

8.2.1 Müşteri ile iletişim	* Müşteri şikâyeti ile ilgili iletişim kanallarının olmaması * Müşteri şikâyeti sonucu açılan DÖF'lerin süresinde kapatılmaması	K(2)	K(1)	3
8.4 Dışarıdan tedarik edilen süreç, ürün ve hizmetlerin kontrolü	*Onaylı tedarikçi listesinin olmaması	O(1)		1
8.7 Uygun olmayan çıktının	*Üretim esnasında (uygun olmayan ürün için) ilgili kontrol formlarının doldurulmaması	O(1)		1
9.1.2 Müşteri memnuniyeti	* Müşteriye ürün gönderildikten sonra memnuniyet anketinin yapılmaması	O(1)		1
9.2 İç denetim	* Firmalarda kullanılan iç tektik değerlendirme listesinin değişiklikler ile güncellenmemesi * Denetlemelerinin yalnızca dokümantasyon üzerinden ele alınması (denetlemenin olumlu geçtiği yanılışına girilmesi), * İç denetimlerin etkin yapılmaması	O(5)	O(1), K(2)	8
9.3.2 Yönetimin gözden geçirme girdileri	* İç ve dış hususların YGG toplantılarında detaylı görüşülmemesi		O(1)	1

Bu çalışmada incelenen firmalarda ortaya çıkan uygunsuzluklar farklılık göstermekle birlikte, bazı maddeler çerçevesinde benzer uygunsuzluklar olduğu söylenebilir. Ortaya çıkma sıklığına göre uygunsuzlukların gözlemlendiği standart maddeleri şunlardır: 5.1 Liderlik ve taahhüt (11), 4.4 Kalite yönetim sistemi ve süreçleri (10), 7.3 Farkındalık (9), 7.2 Yetkinlik (8), 9.2 İç denetim (8), 6.1 Risk ve fırsatları belirleme (6), 5.3 Kurumsal görev, yetki ve sorumluluklar (5), ve 7.5.2 Dokümanite edilmiş bilgi oluşturma ve güncelleme (5).

Sadece denetimle belirlenen uygunsuzluklara göre değerlendirildiğinde, firmaların çoğunlukla 9.2 İç denetim ve 7.5.2 (Dokümanite edilmiş bilgi) oluşturma ve güncelleme konularında standardın şartlarını yerine getiremedikleri ortaya çıkmaktadır. Bu konular ile ilgili alınan cevaplardan yola çıkılarak; özellikle iç denetim uygulamasında denetlenecek bölüm çalışanı ve görev yapacak denetçilerin bulunmaması, denetim sürecinde gözlemlerin tarafsızlık ve bağımsızlık ilkesine uymayacak şekilde yapılması ve genellikle sadece kalite temsilcisi tarafından denetimlerin yürütülmesi gibi nedenlerle firmaların, iç denetimlerde KYS'nin belirlenen gerekliliklere uygun ve etkin biçimde çalışıp çalışmadığının belirlenmesi, uygunsuzlukların saptanması ve düzeltmelerin önerilmesi ile ilgili çalışmalarını etkili ve yeterli ölçüde yapamadıkları anlaşılmıştır. Bir diğer sık rastlanan uygunsuzluk, dokümanite edilmiş bilginin oluşturulması ve güncellenmesi ile ilgilidir. Bu firmalarda standardın gerektirdiği dokümanite edilmiş bilgi, danışman firmalar tarafından ya da firmanın edindiği örnek dokümanların formatı üzerinden uyarılma yapılarak oluşturulabilmektedir. Bu şekilde oluşturulan dokümanların yeterliliği konusunda

eksiklikler çıkabilmektedir. Bunun yanısıra, düzeltici faaliyet gibi bilgilerin kayıt altına alınmasının firma içinde çalışanlar tarafından şikayet olarak algılandığı ve bu durum personel arasında rahatsızlığa sebebiyet verdiği için süreç sorumlularının ve personelin dokümanite edilmiş bilgiyi muhafaza etmekten kaçındıkları da dile getirilmiştir.

KOBİ'lerin Standardı Uygulamada Yaşadıkları Zorluklar

Birçok içsel ve dışsal faydası olmasına rağmen, ISO 9001 kalite yönetim sistemi uygulamaları her zaman istenen sonucu vermeyebilir. Daha küçük kuruluşlar, büyük kuruluşlarla karşılaştırıldığında hem ilk belgelendirme hem de ISO 9001 Kalite Yönetim sistemini sürdürme ve iyileştirme sürecinde önemli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır (Zimon vd., 2022). Üst yönetimin taahhüdünün olmaması, eğitim, motivasyon ve liderlik eksikliği, çalışanların yetki ve sorumluluklarını benimsememesi, iç denetim ve iletişim süreçlerinin etkin olmaması, kaynak yetersizliği gibi problemlerin uygulamaları zorlaştırdığı ifade edilmektedir. (Psomas vd., 2010; Kalkan & Bozkurt, 2012; Chiarini, 2019; Carvalho & Medeiros, 2022; Lazibat vd., 2022).

Bu çalışmada, KOBİ'lerde ISO 9001:2015 standardının uygulanması açısından zorluk yaratabilecek çeşitli faktörler yapılandırılmış bir soru formu ile katılımcılar tarafından 5li Likert ölçeği kullanılarak değerlendirilmiştir. Veriler tanımlayıcı istatistikler kullanılarak özetlenmiş, analiz sonuçları Tablo 12'de gösterilmiştir. Bu tabloda belirtilen katılım oranı, verilen ifadeye "katılıyorum" veya "kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevap verenlerin toplam katılımcı sayısına bölünmesiyle elde edilmiştir. Firmaların karşılaştıkları zorluklar, katılım oranına göre büyükten küçüğe sıralanarak önem sırasıyla listelenmiştir. Buna göre, KOBİ'lerde öne çıkan uygulama zorlukları, ISO 9001 standardındaki kavramların kişilerce farklı yorumlanabilmesi (77,30%), çok fazla dokümantasyon gerektirmesi (68,20%), çalışanların ISO 9001 Kalite Yönetim Sisteminin önemini bilmemesi (59,10%), standart ile ilgili eğitimlerin yetersizliği (54,50%), yönlendirme yapabilecek yetkin çalışanların olmaması (54,50%), motivasyon eksikliği (50,00%) konularında ortaya çıkmıştır.

KOBİ'lerde uygulama zorluğuna neden olan en önemli faktör, *ISO 9001 standardındaki kavramların kişilerce farklı yorumlanabilmesidir*. Standardı uygulayan firmalarda kişilerin farklı düzeyde sahip oldukları bilgiler ve yorum farklılıkları nedeniyle, standardın kuruluşlardan yerine getirmesi istediği şartlar tam olarak anlaşılammakta ve etkili uygulanmamaktadır. Bu durum ISO 9001:2015 standardının ifade biçimindeki eksik ve kusurlardan da kaynaklanmaktadır. Anttila ve Jusila'nın (2017) çalışmasında, ISO9001:2015 standardında birçok temel kavram ve tanımın belirsizliği, konuların genel sunumu ve metnin kalitesi, standart maddelerinde yer alan şartlara yönelik çok fazla anekdot niteliğinde kılavuz metnin bulunması, ISO 9000 serisinin temel standartlarının ayrı ayrı geliştirilmesi, tasarım spesifikasyonunun gerekliliklerini yerine getirmemesi (doğrulama eksikliği), kalite yö-

netim prensiplerinin standardın esas içeriğiyle zayıf bağlantılı olması, ve standardın bölümlerinde risk yönetiminin sistematik olmayan ve mantıksız bir şekilde ele alınması şeklinde problemler olduğunu tespit etmiştir.

Pek çok kuruluşta dijitalleşme süreçleri sayesinde ISO9001 dokümantasyonu artık bürokratik bir yük olarak görülmemesine rağmen (Chiarini, 2019), bu çalışmada *çok fazla dokümantasyon gerekliliği* ikinci sırada öne çıkan zorluk olarak belirtilmiştir. Genellikle küçük işletmelerde yeterli personel olmaması iş yükünün fazla olmasına neden olmak ya da yeterli bilgi sistemi ve iletişim alt yapısına sahip olmayan firmalarda dokümantasyonun oluşturulması, takibi ve güncellenmesi gibi işler zaman almaktadır. Özellikle kalite yönetim sistemi ile ilgili görev ve sorumlulukları yaygınlaştıramayan, kalitenin sadece belirli kişi ya da kişilerin sorumluluğu gibi görülen firmalarda bu tür zorluklar görülmektedir. Pommer (2014), KOBİ'lerde kalite yöneticileriyle yaptığı görüşmelere dayanarak, ISO 9001:2015 standardında gerekli maddelerini uygulayarak temel iş alanlarına odaklanan temiz bir süreç odaklı yönetim sistemi oluşturmayı önermektedir. Fazla bilgi ve veri oluşturmaya çalışmadan, daha kısa ve kesin ifadelerle sistem oluşturulmalıdır. Ayrıca devamlı değişmekte olan sürüm ve süreçleri basit tutmak, yazılım programı kullanarak belgeler, referanslar arasındaki bağlantıları yönetmek sistemin verimliliğini düzenleyip uygulamaları kolaylaştırabilmektedir.

Tablo 12: KOBİ'lerin ISO 9001:2015'i Uygulamada Yaşadıkları Zorluklar

Zorluklar	Tanımlayıcı İstatistikler						
	Ortalama	25. Yüzdilik	Medyan	75. Yüzdilik	Mod	Mod Değeri Tekrar Sayısı	Katılım Oranı (%)
ISO9001'deki kavramların kişilerce farklı yorumlanabilmesi	3,68	3,75	4	4,25	4	12	77,30
Çok fazla dokümantasyon gerektirmesi	3,55	2	4	5	5	8	68,20
Çalışanların ISO9001 KYS' nin önemini bilmemesi	3,27	2	4	4	4	9	59,10
ISO9001 standardı ile ilgili eğitimlerin yetersizliği	3,14	1,75	4	4,25	4	7	54,50
Yönlendirme yapabilecek yetkin çalışanların olmaması	3,27	2	4	5	2; 4; 5	6	54,50
Çalışanların motivasyon eksikliği	3,18	2	3,5	4,25	4	6	50,00
Ekstra İş Yükü	2,86	1,75	2,5	4	2	6	40,90

Üst yönetimin ISO9001 Standardının liderlik şartlarını anlamaması/ bilmemesi	2,68	1	2	4	1	7	40,90
Uygulama ve belgelendirme giderleri	2,86	1,75	3	4	4	6	40,90
Danışmanlık hizmetlerinin yetersizliği	3,05	2	3	4	3; 4	5	40,90
Üst yönetimin ISO9001 Standardının liderlik şartlarına uygun davranmaması	2,5	1	2	4	1	8	36,40
Çok detaylı şartları içermesi	2,59	1,75	2	4	2	8	27,30
Katı kurallarının olması	2,36	1	2	3,25	2	8	22,70
Dedikodular, Söylentiler ve Huzursuzluk	1,91	1	2	2	2	10	9,10

Çalışanların ISO 9001 Kalite Yönetim Sisteminin önemini bilmemesi, standardın liderlik maddesi şartlarından biri olan etkin kalite yönetiminin ve kalite yönetim sistemi şartlarına uygunluğun öneminin firma içinde paylaşılmaması ve farkındalık maddesinin uygulanamaması sonucunda ortaya çıkan bir faktördür. Bu durumda çalışanlar, yürüttükleri faaliyetlerin öneminin ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisinin farkında değildir. Bu faktör organizasyon içindeki kalite kültürü ile doğrudan ilişkilidir. Almeida vd. (2018)'nin belirttiği gibi, eğer kuruluşun çalışanlara yaygınlaştırdığı bir kalite kültürü yoksa, kalite sistemlerinin önemi çalışanlar tarafından yetersiz algılanmakta ve bu da ISO 9001'in başarı ile uygulanmasının önünde kritik bir engel oluşturabilmektedir.

ISO 9001:2015 sürümü, özellikle geçiş aşamasında, mevcut kalite yönetim sisteminde uyarlamalar gerektirmiştir. Fonseca vd. (2019) tarafından yapılan bir araştırmada, geçiş süreçlerinde kuruluşların %58'inin ISO 9001:2015 eğitimlerine ve seminerlerine katıldığı, %29,8'inin yalnızca kendi iç kaynaklarını kullandığı, %22,7'sinin ise dış danışmanlar tarafından desteklendiği belirlenmiştir. Web sitelerinden, haber bültenlerinden, kitaplardan ve yorumlama kılavuzlarından önemli miktarda bilgi toplayan KOBİ'lere ve büyük şirketlere kıyasla; mikro şirketlerin geçiş sürecini kendi iç kaynakları ile tamamlamaya çalıştıkları ortaya çıkmıştır. *ISO 9001 Standardı ile ilgili eğitimlerin yetersizliği ve yönlendirme yapabilecek yetkin çalışanların olmaması*, personelin standart ile ilgili eğitimlere yeterince tabi tutulmadığını ve yetkinliklerin güvence altına alınmadığını işaret etmektedir.

Çalışanların motivasyon eksikliği, üst yönetimin ISO 9001 standardının 5. maddesinde yer alan liderlik şartlarını ve taahhüdünü yerine getirmemesi ve çalışanların 7.3 maddesindeki farkındalığa sahip olmamasının en büyük sonucu olarak görülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak, katılımcılar şirketlerinde liderlik mekanizmasının ve üst yönetim ile iletişimin eksikliği olduğuna inanmaktadırlar. Üst yönetimin bağımlılık düzeyi, uygulama sürecinde çalışanlarına sağladığı destekle ilgi-

lidir (Psomas vd., 2010). Üst yönetim, çalışanların moral ve motivasyonunu artıracak bir ödüllendirme sistemi kurmakla ve çalışanların çabalarına yön vermekle sorumludur. Genel olarak KOBİ'ler de karşılaşılan bir durum olarak, üst yöneticinin sistemin yönetimini tamamen kalite yöneticisine hiçbir endişe duymadan devretmesi, çalışanların ISO 9001 kalite yönetim sisteminin kuruluş için önemli olmayan bir şey olarak yorumlamasına ve sisteme bağlı kalmamasına yol açmaktadır (Chiarini, 2019). Bazı çalışanlar, ISO 9001 standardındaki bazı maddelerin gerekli olmadığını ve bu maddelerdeki şartların karşılanmaya çalışılmasının iş ve zaman kaybına neden olduğunu düşünmektedir.

Ayrıca çalışmada en üst sıralarda çıkmasa da, üst yönetim ve liderlik taahhüdünün kuruluşta etkin bir şekilde gösterilmemesi zorluk olarak ortaya çıkan faktörlerin pek çoğunun temel etkeni olarak görülebilir. Bir KYS'nin başarısı ve uzun vadeli yönetimi için üst yönetimin taahhüdü ve katılımı şarttır. Chiarini (2019) çalışmasında, müşteriler istediği sürece üst yönetimin 9001 belgelendirmesi ile ilgilendiğini istatistiksel olarak göstermiştir. KOBİ müşterilerinin özellikle 1990'larda ISO 9001 belgelendirme süreciyle ilgilendiği, ancak artık müşterilerin belgelendirme süreçlerinin itibarsızlaşması ve belgesi olan kuruluşun kalitesinin beklendiği gibi yüksek olmaması gibi nedenlerle bu belgeyi talep etmedikleri belirtilmektedir (Carvalho & Medeiros, 2022). Geçmişe göre daha ucuz olduğu için danışmanlık ve belgelendirme kuruluşu ile ilgili maliyetler ve danışmanlık hizmetleri, ISO 9001'i sürdürmek için bir zorluk olmaktan çıkmıştır (Chiarini, 2019).

SONUÇ

Bu çalışmada, literatürde ISO 9001:2015 kalite yönetim sisteminin yeni içeriğinin KOBİ'lerdeki uygulamalarını değerlendiren diğer çalışmalardan farklı olarak, ISO 9001:2015 standardı ile gelen, özellikle "kurumsal planlama ve stratejik yönelim", "süreç riskleri", "ürün ve hizmetlerle ilgili riskler", "dışarıdan tedarik edilen süreç, ürün ve hizmetin kontrolü ile ilgili riskler" başlıkları altında bahsedilen yeni kavram ve konuların KOBİ'lerde ne derece uygulandığı belirlenmeye çalışılmıştır. Tüm bu yeni kavram ve konular, PUKÖ döngüsü temelinde ve uygulamaya yönelik kanıtlarla sorgulanacak şekilde detaylı olarak ele alınmış ve bulgular içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Ayrıca KOBİ'lerdeki ISO 9001:2015 uygulamaları incelenerek karşılaştıkları uygunsuzluklar ve uygulamada yaşadıkları zorluklar özelinde değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın bir diğer özgün yanı, ISO 9001:2015 standardının maddelerine indirgenerek soruların oluşturulması ve kalite yönetim temsilcileri ile doğrudan görüşmeler yoluyla elde edilen verilerin detaylı bir şekilde değerlendirilmesidir. KOBİ'lerin ISO 9001:2015 şartlarının uygulanabilirliğini, iç denetim uygulamasına benzer şekilde PUKÖ sistematigi ile bireysel standart maddeleri düzeyinde inceleyen ilk çalışmadır.

Çalışmada ISO 9001:2015 sürümü ile getirilen yeni kavram ve konulara KOBİ'lerin uyum sağlaması açısından firma ölçeğine göre farklılaşan uygulamalar görülmüştür. Firmalar, yeni sürümde yapılan değişikliklere olumlu tepki vermiş fakat ağırlıklı olarak orta ölçekli firmalarda fayda algısı oluşmuştur. Standardın şartlarına uyumu açısından değerlendirildiğinde, KOBİ'lerin ölçek büyüklüğü arttıkça ISO9001:2015'in uygulanabilirliğinde bir artış eğilimi gözlenmiştir. Literatürde standardı uygulanan firmaların genellikle büyük ölçekli olması bunu doğrular nitelikte olsa da, KOBİ'lerin önceki sürümlerine göre daha esnek olan ISO 9001:2015 standardına daha kolay uyum sağlayabileceği söylenebilir.

Çalışmada aynı zamanda ISO 9001:2015 uygulamalarında karşılaşılan uygunsuzluklar ve zorluklara yol açan faktörler ele alınmıştır. Daha çok kalite yönetim sisteminde süreç yaklaşımının uygulanması, liderlik ve taahhüt, yetkinlik, farkındalık, iç denetim ve risk ve fırsatları belirleme ile ilgili uygunsuzlukların yaşandığı gözlenmiştir. KOBİ'lerde standardı uygulama zorluğuna neden olan faktörler arasında, ISO 9001 standardındaki kavramların kişilerce farklı yorumlanabilmesi, çok fazla dokümantasyon gerektirmesi, çalışanların standardın önemini bilmemesi, motivasyon eksikliği, standart ile ilgili eğitimlerin yetersizliği ilk sıralarda yer almıştır. ISO 9001:2015'in KOBİ'ler tarafından etkili bir şekilde uygulanması için bahsedilen faktörlerin uygun ilgiyi görmesi önemlidir. Söz konusu zorluklar azaltılmaya çalışılırsa, kuruluş kendi iç organizasyonunu daha iyi yapabilir ve daha rekabetçi hale gelebilir.

Çalışmada ISO 9001 kalite yönetim sisteminin KOBİ'lere yönelik uygulamalarına ilişkin sunulan sonuçlar, bu yöndeki çalışmaların anlaşılması, yorumlanması ve yeni araştırma sorularını işaret etmesi açısından yöneticiler, uygulayıcılar ve araştırmacılar için yönlendirici niteliktedir.

Araştırma kapsamında yalnızca Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'nde yer alan KOBİ özelliği taşıyan, ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi sahip ve görüşme talebini kabul eden "mikro", "küçük" ve "orta" ölçekli firmalar ele alınmıştır. Yapılan araştırma ile elde edilen bulgular Kayseri bölgesinin durum analizini ortaya koymaktadır. Mevcut araştırma bulgularının genellenebilirliği, çalışmada kullanılan örneklem kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi ile belirlendiği için sınırlıdır. Yine de elde edilen sonuçlar, benzer işletmeler ve işletme grupları için örnek teşkil etmektedir. Örnekleme çeşitli sektörlerden katılımcıların olduğu göz önüne alındığında mevcut bulguları KOBİ'ler için genellemek makuldür, ancak bulguları daha büyük firmalara yansıtarken dikkatli olunmalıdır.

Gelecek çalışmalarda, KOBİ'ler üzerinde daha geniş bir örnekleme ile ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sisteminin uygulamalarına dair daha ayrıntılı incelemeler yapılabilir ve sonuçların genellenebilirliği artırılabilir. KOBİ'lerin farklı alt kategorilerinde buradaki bulgular doğrulanabilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, O. & Aydınli, C. (2016). ISO 9001 kalite yönetim sisteminin bilişim sektöründe faaliyet gösteren firmaların işletme performansı üzerine etkileri. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 366-381.

Alkan, Z. (2014). *İçerik Analizi*. <https://prezi.com/3vkqpxf8piio/icerikanalizi/>, (Erişim Tarihi: 02.01.2022).

Almeida, D., Pradhan, N. & Muniz, J. (2018). Assessment of ISO 9001:2015 implementation factors based on AHP: Case study in Brazilian automotive sector. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 35 (7), 1343-1359.

Al-Refaie, A., Ghnaimat, O. & Li, M. H. (2012). Effects of ISO 9001 certification and kaee on performance of Jordanian firms. *Jordan Journal of Mechanical and Industrial Engineering*, 6 (1), 45-53.

Anttila, J. & Jussila, K. (2017). ISO 9001:2015 – a questionable reform. What should the implementing organisations understand and do? *Total Quality Management & Business Excellence*, 28 (9–10), 1090–1105.

Aslan, E. (2007). *ISO 9001:2000 kalite yönetim sisteminin KOBİ'lerin performansları üzerine etkileri*. (yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslan, E. & Tavşancıl, E. (2001). *İçerik analiz ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon.

Ataseven, C., Prajogo, D. I. & Nair, A. (2013). ISO 9000 internalization and organizational commitment - implications for process improvement and operational performance. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 61 (1), 5-17.

Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 231-274.

Bayati, A., & Taghavi, A. (2007). The impacts of acquiring ISO 9000 certification on the performance of SMEs in Tehran. *The TQM Magazine*, 19 (2), 140-149.

Berglund, M. & Jönsson, A. (2016). *ISO 9001: 2015 implementation at a manufacturing company*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Halmstad Üniversitesi Makine Mühendisliği Programı.

Carvalho, R.S.M.C. & Medeiros, D.D. (2022). A methodology for assessing the main difficulties faced by SMEs in implementing ISO 9001:2015 requirements. *Total Quality Management & Business Excellence*, 33 (13-14), 1674-1690.

Chiarini, A. (2019) Why are manufacturing SMEs cancelling their ISO 9001 certification? Research from Italy, *Production Planning & Control*, 30 (8), 639-649.

Erel, E. & Ghosh, J. B. (1997). ISO 9000 implementation in Turkish industry. *International Journal of Operations & Production Management*, 17 (12), 1233-1246.

Erginel, N. (2010). TKY prensipleri Türkiye’de büyük ölçekli firmalar ve KOBİ’ler tarafından benzer şekilde mi uygulanmaktadır?. *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi A-Uygulamalı Bilimler ve Mühendislik*, 11 (2), 125-140.

Fonseca, L. M. (2015). From quality gurus and TQM to ISO 9001:2015: A review of several quality paths. *International Journal for Quality Research*, 9 (1), 167-180.

Fonseca, L. M. C. M., Domingues, J. P., Machado, P. B. & Harder, D. (2019). ISO 9001:2015 adoption: A multi-country empirical research. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 12 (1), 27-50.

Fonseca, L. M. & Domingues, J.P. (2018). Empirical research of the ISO 9001:2015 transition process in Portugal: Motivations, benefits, and success factors. *Quality Innovation Prosperity / Kvalita Inovácia Prosperita*, 22 (2), 16-64.

Ghobadian, A. & Gallea, D. (1997). TQM and Organization Size. *International Journal of Operations and Production Management*, 17 (3), 121-163.

Gillett, J., Simpson, P. & Clarke, S. (2015). *Implementing ISO 9001:2015: Thrill your customers and transform your cost base with the new gold standard for business management*. Infinite Ideas.

Gözlü, S., Yenen, V. Z. & Baykaş, S. (2005). Küçük ve orta ölçekli işletmelerde üretim, kalite ve teknoloji sorunları: Türkiye’den bir örnek. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 4 (8), 19-28.

Günebakan, İ. & Basık, H. (2011). Hatay organize sanayi bölgelerindeki KOBİ’lerde ISO 9000 standartlarının uygulanması üzerine bir araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 23 (1), 2-30.

<https://www.researchgate.net/publication/320881254>, (Erişim Tarihi: 24.08.2022).

Indulska, M., Green, P., Recker, J. & Rosemann, M. (2009). Business process modeling: perceived benefits, *Lecture Notes in Computer Science* içinde (ss. 458–471). DOI:10.1007/978-3-642-04840-1_34.

ISO (2021). *The ISO survey* [Data file]. <https://www.iso.org/the-iso-survey.html>, (Erişim Tarihi:15.09.2022).

ISO 9001. (2015). *TS EN ISO 9001 Kalite yönetim sistemleri –Şartlar, Eylül 2015*, Türk Standartları Enstitüsü, Ankara. (Orijinal metni için: *Quality management systems, requirements*, <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:9001:ed-5:v1:en>),(ErişimTarihi: 07.10.2022).

ISO/TC176/SC2. (2014). *Risk in ISO9001:2015*, Document N1222.

Ivanova, N. & Lavrova, Z. (2017). Quality management technology impact on small enterprise production activities. *SHS Web of Conferences-EDP Sciences*, 35 (01077), 1-6.

İç, Y. T. & Yeşiloğlu, A. G. (2017). Bir imalat firmasında ISO 9001:2015 kalite yönetim sisteminin kurulması. *Makina Tasarım ve İmalat Dergisi*, 15 (2), 58-74.

İlkay, M. S. & Aslan, E. (2006). ISO 9001: 2000 kalite yönetim sisteminin Kayseri bölgesindeki KOBİ'lerin performanslarına etkileri üzerine bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 67-83.

İlkay, M. S. & Aslan, E. (2012). The effect of the ISO 9001 quality management system on the performance of SMEs. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 29 (7), 753-778.

Kalkan, A. & Bozkurt, Ö. Ç. (2012). Üretim Sektöründe Faaliyet Gösteren KOBİ'lerde ISO 9000'nin Etkili Uygulaması İçin Kritik Başarı Faktörleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14 (2), 105-125.

Karakuş, G. (2021). KOBİ'lerde ISO 9001 kalite yönetim sistemi uygulamalarında karşılaşılan sorunların tespitine yönelik nitel bir araştırma. *Verimlilik Dergisi*, 4, 3-19.

Kerekes, L. & Csernaton, Z. (2016). News on the implementation of quality management systems according to ISO9001:2015. *Quality-Access to Success*, 17 (2), 7-10.

Koç, T. (2007). The impact of ISO 9000 quality management systems on manufacturing. *Journal of Materials Processing Technology*, 186, 1-3, 207-213.

Küçük, O., Yılmaz, E., Şen, H. İ. & Küçük, N. (2015). Toplam kalite yönetiminin işletme performansına etkisi: Lojistik sektöründe bir uygulama. *International Journal of Academic Social Science Studies*, 34, 53-67.

Lazibat, T., Damić, M.& Markotić, I. (2022). Determinants, barriers and outcomes of ISO 9001 implementation in SMEs. *Poslovna izvrsnost*, 16 (1), 93-104.

Lin, C. & Wu, C. (2005). Managing knowledge contributed by ISO 9001: 2000. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 22 (9), 968-985.

Manders, B., Vries, H.j. & Blind, K. (2016). ISO 9001 and product innovation: A literature review and research framework. *Technovation*, 48-49 (February-March), 41-55.

Mehrabion Mohammadi, M., Jalali, A. & Hasani, A.(2022). Success and failure factors in implementing quality management systems in small- and medium-sized enterprises: A mixed-method study. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 39 (2), 468-494.

NQA (2017). *USA ISO 9001:2015 client transition checklist*. <https://studylib.net/doc/7097772/transition-checklist>, (Erişim Tarihi: 12.02.2021).

NQA (2018). *ISO 9001:2015 impact on small business*. <https://www.nqa.com/en-ca/resources/blog/july-2016/iso-9001-2015-small-business>, (Erişim Tarihi: 01.10.2022).

Öğülmüş, S. (1991). İçerik Çözümlemesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24 (1), 213-228.

Pearson, M. (2016). *The small business owner's simplified guide to ISO 9001 and business improvement*. <https://www.bsigroup.com/LocalFiles/en-GB/small-business/UK-SB-BSI-ISO-9001-Whitepaper-UK-EN.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.12.2018).

Poksinska, B., Eklund, J. A. & Dahlgard, J. J. (2006). ISO 9001:2000 in small organisations: *International Journal of Quality & Reliability Management*, 23 (5), 490-512.

Pommer, S. (2014). *Case study: ISO 9001:2015 in small businesses*. <https://www.gluu.biz/case-ISO9001-sme/>, (Erişim Tarihi: 05.05.2022).

Psomas, E. L. (2013). The effectiveness of the ISO 9001 quality management system in service companies. *Total Quality Management & Business Excellence*, 24 (7-8), 769-781.

Psomas, E.L., Fotopoulos, C.V. & Dimitrios, P.K. (2010). Critical factors for effective implementation of ISO 9001 in SME service companies. *Managing Service Quality*, 20 (5), 440-457.

Resmi Gazete (2022). Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin tanımı, nitelikleri ve sınıflandırılması hakkında yönetmelikte değişiklik yapılmasına dair yönetmelik (Karar Sayısı: 5315). *31782 sayılı Resmi Gazete*, 18.03.2022,

<https://www.resmigazete.gov.tr/fihrist?tarikh=2022-03-18>, (Erişim Tarihi: 10.11.2022).

Rybski, C., Jochem, R. & Homma, L. (2017) Empirical study on status of preparation for ISO 9001:2015. *Total Quality Management & Business Excellence*, 28 (9-10), 1076-1089.

Samson, G. W., Rowland-Jones, R. & Thomas, A. (2009). The implementation of a quality management system in the not-for-profit sector. *The TQM Journal*, 21 (3), 273-283.

Santos, G., Mendes, F. & Barbosa, J. (2011). Certification and integration of management systems: The experience of portuguese small and medium enterprises. *Journal of Cleaner Production*, 19 (17-18), 1965-1974.

Saunders, M.N.K, Lewis,p. & Thornhill, A. (2019). *Research methods for business students*, 8e. Pearson Education Limited, ISBN: 9781292208787.

Sickinger-Nagorni, R. & Schwanke, J. (2016). *The new ISO 9001:2015 its opportunities and challenges*.(Yayınlanmamış Lisans tezi) Tampere University of Applied Sciences.

Toklu, A. T. (2021). ISO 9001 belgesinin operasyonel performans üzerindeki etkileri: Çay işletmeleri üzerine bir araştırma, *Verimlilik Dergisi*, 2, 49-63.

TSE (2022). TSE'nin kuruluşu, <https://www.tse.org.tr/Hakkimizda>, (Erişim tarihi: 20.12.2022).

Tsekouras, K., Dimara, E. & Skur, D. (2002). Adoption of a quality assurance scheme and its effect on firm performance: a study of Greek firms implementing ISO 9000. *Total Quality Management*, 13 (6), 827- 841.

Voss, C., Tsikriktsis, N., & Frohlich, M. (2002). Case research in operations management. *International Journal of Operations & Production Management*, 22 (2), 195–219.

Wayhan, V. B., Kirche, E. T. & Khumawala, B. M. (2002). ISO 9000 certification: the financial performance implications. *Total Quality Management*, 13 (2), 217-231.

World Bank (2022). Small and medium enterprises (SMEs) finance. <https://www.worldbank.org/en/topic/sme/finance>, (Erişim tarihi: 10.11.2022).

Yeloğlu, H. O. & Yumak, H. C. (2016). ISO 9001: 2008 kalite yönetim sistemi'nin uygulanabilirliği sorunu: Gönüllülük mü? Zorunluluk mu?. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 2 (1), 65-88.

Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23 (112), 7-17.

Zimon, D. & Gajewska, T. (2017). *The legitimacy of the implementation of the requirements of iso 9001: 2015 in small and medium-sized organizations*. Conference paper, November 2017, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/13351> (Erişim tarihi: 20.12.2022).

Zimon, D. & Malindžák, D. (2013). Application of quality management system on operating cost for small and medium-sized business organizations. *The International Journal of Transport & Logistics*, 28 (3), 1-7.

Zimon, D., Madzik, P., Dellana, S., Sroufe, R., Ikram, M., & Lysenko-Ryba, K. (2022). Environmental effects of ISO 9001 and ISO 14001 management system implementation in SSCM. *The TQM Journal*, 34 (3), 1754 – 2731.

Yayın Geliş Tarihi: 20.09.2022
Yayına Kabul Tarihi: 03.01.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1178011

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 134-150
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

EZRA POUND AND A. H. TANPINAR: TWO MODES OF AUTHENTICITY IN MODERNIST WORLD LITERATURE

Serhat UYURKULAK*

Abstract

This study is based on the premise that modernist literature, presented as an essentially Western current in the established narratives of literary history, is global in nature, and that there are works all around the world that fall within its scope. This premise rests on the fact that the condition called modernity itself is a global phenomenon. Not only colonialism and imperialism, but also the projects of modernization and Westernization witnessed in different geographies made modernity extend over the entire globe. This article argues that the formal and technical novelties distinguishing modernist literature from what preceded it intend to represent and respond to new subjective and social experiences caused by modernity. In this context, Ezra Pound's poem "In a Station of the Metro" and Ahmet Hamdi Tanpınar's novel A Mind at Peace (Huzur) are examined, and their formal and technical aspects are discussed with regard to a common experience of modernity. This experience bearing different forms and contents in different places is identified as fragmentation, loss of the sense of totality, alienation, and the ensuing desire for authenticity. It is demonstrated that the notion of the image in Pound's poem and the method of dream aesthetics in Tanpınar's novel are two literary inventions addressing that common experience of fragmentation and the quest for authenticity. This study also identifies the distinct traits of the two modes of authenticity imagined by Pound and Tanpınar.

Keywords: Ezra Pound, Ahmet Hamdi Tanpınar, Modernist Poetry, Modernist Novel, Authenticity, Fragmentation.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Uyurkulak, S. (2023). Ezra Pound and A. H. Tanpınar: Two modes of authenticity in modernist world literature. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 134-150.

* Dr. Öğr. Üyesi, Fenerbahçe Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-7717-5402, serhat.uyurkulak@fbu.edu.tr.

Ethics committee approval is not required for this article. (Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.)

EZRA POUND VE A. H. TANPINAR: MODERNİST DÜNYA EDEBİYATINDA İKİ OTANTİKLİK BİÇİMİ

Öz

Bu çalışma, yerleşik edebiyat tarihi anlatılarında Batıya özgü bir akım olarak değerlendirilen modernist edebiyatın küresel bir nitelik taşıdığı ve tüm dünyada bu edebiyatın kapsamına giren eserler üretildiği iddiasına dayanmaktadır. Bu iddianın temelinde bizzat modernlik olarak adlandırılan durumun dünyasal bir nitelik taşıması yatmaktadır. Modernlik, sömürgecilik ve emperyalizm yanında dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen modernleşme ve Batılılaşma projeleriyle birlikte tüm dünyayı kapsayan bir olgu hâline gelmiştir. Bu makale, modernist edebiyatı kendinden önceki akımlardan ayıran biçimsel ve teknik yeniliklerin, modernlik durumunun ortaya çıkardığı yeni öznel ve toplumsal deneyimleri temsil etme ve bunlara karşılık verme çabasından kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu bağlamda Ezra Pound'un "In a Station of the Metro" adlı şiiriyle Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur (A Mind at Peace) başlıklı romanı incelenmekte, bu eserlerin taşıdıkları biçimsel ve teknik özellikler ortak bir modernlik deneyimi üzerinden tartışılmaktadır. Farklı coğrafyalarda değişik biçim ve içeriklerle yaşanan bu ortak deneyim parçalanma, bütünlük hissini kaybı, yabancılaşma ve bunların doğurduğu otantiklik arzusu olarak tespit edilmiştir. Pound'un şiirindeki imge anlayışıyla Tanpınar'ın romanındaki rüya estetiği yönteminin, ortak parçalanma deneyimine ve otantiklik arayışına bağlı geliştirilen iki edebi buluş olduğu gösterilmiştir. Ayrıca çalışmada Pound'un ve Tanpınar'ın tahayyül ettiği iki ayrı otantiklik biçiminin özgün nitelikleri ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Ezra Pound, Ahmet Hamdi Tanpınar, Modernist Şiir, Modernist Roman, Otantiklik, Parçalanma.

INTRODUCTION: MODERNITY, FRAGMENTATION, AND THE WILL TO AUTHENTICITY

In its classic account that began to take shape in the decades following World War II, modernist literature was theorized and canonized as a quintessentially European and Anglo-American product. As this narrative goes, literary modernism refers at once to a period and to a set of similar literary styles, techniques, and forms. As a period concept, it signifies a rejection of older schools in the West such as the nineteenth-century romanticism or realism. At the same time, it stands for a strong reaction against the decadent, reified, and formulaic products of modernity's pervasive mass culture as they come to violate the aesthetic standards in literature. Informed by that spirit, writers and poets brought together under the term modernism display a deep commitment to technical, formal, and stylistic innovation to be able to escape commodification and achieve originality. The epitome of this attitude, which is both defensive and heroic, is the autotelic, autonomous work of literature that has very little to do with the extra-textual and extra-artistic.

Over the last couple of decades, this rather aestheticist narrative locating modernist literature in a historical episode in the West has lost its popularity and authority. This is largely due to the criticisms and reconsiderations inspired by the non-Eurocentric, anti-imperialist, and historicist interventions of postcolonial criticism, Marxism, and more recent theories such as alternative or multiple modernities. The underlying working assumption of this study has two components: Modernist literature is an international phenomenon for it was produced in different parts of the world as it rapidly fell under the sway of capitalist modernity through colonialism, imperialism, or local modernization projects. Moreover, in its global reach, modernism did not only operate with such technical novelties as stream-of-consciousness, dispersed narrative point of view, or experiments in free verse usually credited to authors in the West. It also gave way to different literary forms and styles in other countries and regions such as Ahmet Hamdi Tanpınar's dream aesthetics, to name one, which will be discussed later in this article.

On this twofold working assumption rises the argument that much of international modernist literature's formal and technical inventions were motivated by the need to create literary means adequate to respond to, contain, and convey the multifarious and overwhelming experience of modernity. To substantiate this point, the present study will take one particular element of that global experience, that is fragmentation or loss of wholeness, and assert that it stimulates its opposite, namely a certain striving for authenticity and unity wherever it is felt. The modern condition is also characterized by ephemerality, change, disruption, and discontinuity (Harvey, 1991, pp. 11, 44), and this is neatly encapsulated in the statement "all that is solid melts into air." (Marx & Engels, 2002, p. 223) If these traits still seem to be pertaining mainly to Western societies, it is because we too often associate modernity solely with mechanisms of pure capitalism, industrialism, urbanism, money economy, and so on. But that is not the only facet of modernity as it also includes the modernizing revolutions and generally top-down Westernization programs that have occurred in relatively peripheral and traditional societies. In such national situations, the perceived alienation from collective identity and culture, disruptions in historical continuity and established ways of life, and the attendant traumatic split of the self are added to the list of the modes of fragmentation and discontinuity witnessed in the West. Therefore, authenticity, the object of that desire caused by modernity, takes on different forms in different places, and for it to be envisioned or constructed, writers and poets invent new literary styles and devices.

This article will focus on two modernist figures, the expatriate American poet and essayist Ezra Pound (1885-1972) and the Turkish novelist, essayist, and poet A. H. Tanpınar (1901-1962). The works that will be analyzed in the study are Pound's 1913 poem "In a Station of the Metro" and Tanpınar's 1949 novel *A Mind at Peace*. The rationale for the selection of these names and works for discussion is

to demonstrate that the quest for authenticity cuts across the multiple geographies and times of modernist literature. It also finds expression in different genres and gives way to texts, forms, and styles as varied as Pound's overly condensed two-line poem and Imagism, and Tanpınar's voluminous encyclopedic novel and dream aesthetics. Through that demonstration, the present study also aims to foreground two modes of authenticity, among possible others, that are promoted in modernist world literature.

AUTHENTIC EXPERIENCE OF THE OBJECT WORLD: "THAT SENSE OF SUDDEN LIBERATION"

As asserted above, the condition of modernity is set apart from the premodern forms of sociality and subjectivity by the universal phenomenon of fragmentation. The modern mode of human activity, the paradigm for which is found in capitalist production, is characterized by a complex process of alienation and separation. In modern society, production is not planned and carried out to meet real social needs but to create more profit for capitalists, who own not only the social means of production but also the labor power of producers—albeit temporarily. Hence, in modernity, humans are alienated from their labor power and capacity for conscious and meaningful activity, they are separated from the products of their labor, from the sense of being creative subjects, and finally, from their species life and fellow human beings. "Estranged labor (...) turns *man's species-being*—both nature and his intellectual species-powers—into a being *alien* to him and a *means* of his *individual existence*. It estranges man from his own body, from nature as it exists outside him, from his spiritual essence, his *human essence*." (Marx, 1992, pp. 327-30) What we are faced with is a near-total alienation and separation that involve both our physical and mental faculties, and the object world along with nature. This fragmentation concerns the body-minds and the life-worlds we inhabit.

This comprehensive diagnosis was reinforced by Georg Simmel's 1903 seminal essay "The Metropolis and Mental Life" with a particular emphasis on the everyday life in modernity. The metropolitan space, that unique setting of modern life, is overcrowded by urban masses and a huge variety of objects, vehicles, buildings, sounds, visual signs, and it was overdetermined by movement, speed, and powerful charges of ever-changing stimuli. Under these circumstances, the modern subject develops a blasé attitude towards its environment by way of raising a kind of defense mechanism to cope with that bombardment of stimuli. At the core of the blasé attitude lie the subject's "incapacity to react to new stimulations with the required amount of energy" and its "indifference toward the distinctions between things." (Simmel, 1971, p. 329) Things are still perceived by the blasé person but they appear as homogeneous, lumped together within a flat and gray tone, where it becomes impossible to distinguish any single thing from the undifferentiated mass that it is a part of. Moreover,

This psychic mood is the correct subjective reflection of a complete money economy to the extent that money takes the place of all the manifoldness of things and expresses all qualitative distinctions between them in the distinction of “how much.” To the extent that money, with its colorlessness and its indifferent quality, can become a common denominator of all values it becomes the frightful leveler—it hollows out the core of things, their peculiarities, their specific values and their uniqueness and incomparability in a way which is beyond repair. (Simmel, 1971, p. 330)

Such decoloring of things and the effacement of their specificities signify the alienation of the perceiving subject from the realm of objects. This fragmentation plays a significant role in the so-called disenchantment of the world, hence the attempts of Romanticism to reenchant it by resorting to nature and myth as potential sources of meaning in modernity. Although not sharing in all the sentiments and methods of his Romantic predecessors, Ezra Pound too wishes to restore an unalienated, authentic relationship with the realm of objects. As it becomes evident particularly in his imagist poems, Pound tries to achieve this through an aesthetics that shows a keen attentiveness to the external world by means of liberated senses and energetic perceptions. In this regard, Pound’s technique intends to overcome the consequences of modernity that reduce the world to a heap of pointless things for the subject, and the latter to an anaesthetized bystander vis-à-vis the external world (arguably the internal, as well). After all, caused by the dominant mode of production and social structure of modernity, alienation is both “the price of our freedom from nature’s force and the code term of a desire to pierce the veils of capitalist social torpor and to return to more primal contact with the natural sources of being.” (Lentricchia, 1994, p. 10)

Hailed as “[t]he classic Imagist poem” (Witemeyer, 2001, p. 49), “In a Station of the Metro” was finished in 1913 and published in the 1916 collection titled *Lustra*. It is composed of two lines and nineteen syllables: “The apparition of these faces in the crowd; / Petals on a wet, black bough.” (Pound, 1916a, p. 53) While his earlier poems exhibited the nineteenth-century Pre-Raphaelite attitude that turned away from industrial society and the metropolis in favor of a medieval and aristocratic ethos, with this poem, “Pound’s poetry beings to address the circumstances of modern life.” (Alleman, 2005, p. 110) Another significant aspect of “In a Station of the Metro” is that it practices the three fundamental principles of Imagism that were described by Pound himself, and as such, it realizes what the “Imagist revelation aspires,” that is the liberation of the senses. (Witemeyer, 2001, p. 49). These principles indicate that a poem ought to treat the “thing” directly, be it subjective or objective; use “absolutely no word” which does not contribute to the presentation of the thing concerned; and adopt the compositional sequence of a musical phrase rather than that of a metronome. (Pound, 1968, p. 3) For Pound, poetry should be direct, economical, and free of ornamentation. It should also be written in free verse and not be constrained by the metrical patterns of traditional poetry. (Beasley, 2007, p. 38)

Properly speaking, Pound relates the backstory of the composition of “In a Station of the Metro” as an epiphanic and modernist awakening to the beautiful in the mundane cityscape:

Three years ago in Paris I got out of a “metro” train at La Concorde, and saw suddenly a beautiful face, and then another and another, and then a beautiful child’s face, and then another beautiful woman, and I tried all that day to find words for what this had meant to me, and I could not find any words that seemed to me worthy, or as lovely as that sudden emotion. And that evening (...) I was still trying and I found, suddenly, the expression. I do not mean that I found words, but there came an equation . . . not in speech, but in little splotches of colour. (Pound, 1916b, p. 100)

The emphasis on pictorial expression is unmistakable in the last line above, so is the implication of revitalizing the world through an imagist approximation of words, colors, and figures. However, this was only the beginning of a long process of creation and fine-tuning—it took Pound eighteen months of arduous work before he could eliminate “all but the hardest kernel” and “find the minimum unit of poetic expression.” (Albright, 2001, p. 60) It was difficult to reach the final form that the poem was supposed to take, but Pound managed to work out a solution from two unlikely sources: the traditional Japanese tanka poems with thirty-one syllables and the even shorter haiku poems (Kodama, 2005, p. 163) alongside the minimalist East Asian artworks that he encountered in the British Museum after his emigration to the UK in 1908. (Byron, 2019, p. 65)

The sheer brevity of “In a Station of the Metro” makes each word at least as important as the others. Yet, what strikes the reader first and foremost is the usage of the word “apparition” right in the beginning of the poem. Curiously enough, this word does not convey an action occurring in the work, which is the appearing of some faces from within the anonymous crowd of passengers in a metro station. It rather names the occurrence which is not there anymore and does not constitute the poem’s center of gravity anyway. The actual appearing of the faces has already happened; therefore, what has remained must be the trace of the action in memory, its recollection, its non-existence in the present time of the poem. Yet, with the image he creates, Pound intends to recuperate the uniqueness of that event, of the appearing of the beautiful faces, and even more importantly, of the accompanying sensation that arises in the subject. One is tempted to call this a desire for the preservation of one’s crisp, authentic perception and experience through poetry. But how does “In a Station of the Metro” try to achieve this goal?

To be sure, the word “apparition,” which is not a verb but a noun, nullifies the flow of time, whereby that stimulating emergence of beauty against the urban backdrop is eternalized. Put differently, in the absence of the grammatical agent of temporality in language—the verb—time is effectively abolished. Yet, there is

another way of abolishing time and turning language into a generator of ever-fresh perceptions. To better grasp this, one must look at how Pound formulates the nature and function of the image, the principal element of his poetry at the time:

An "Image" is that which presents an intellectual and emotional complex in an instant of time. (...) It is the presentation of such a "complex" instantaneously which gives that sense of sudden liberation; that sense of freedom from time limits and space limits; that sense of sudden growth, which we experience in the presence of the greatest works of art. (Pound, 1968, p. 4)

We have seen two key ideas in the last two passages quoted above, and it seems possible to rearticulate them together as follows: "In a Station of the Metro" presents an equation between visual encounter and verbal expression, and it does so by means of an image that provides a mental and affective complex operating in the smallest unit of time. Hence the epiphanic quality of the poem. "In a poem of this sort," Pound writes, "one is trying to record the precise instant when a thing outward and objective transforms itself, or darts into a thing inward and subjective." (Pound, 1916b, p. 103) The image is the description of neither the outward nor the inward "thing"; instead, it both generates and registers an experience that escapes the reified, inauthentic ways of modern life and conventional poetry alike. In the words of Rebecca Beasley, "the Image is that which the visual description produces. It is what Hulme and Bergson refer to as the intuition." (Beasley, 2007, p. 39) Although "In a Station of the Metro" is composed of a series of visual elements such as faces, petals, and the black bough, the actual image that Pound constructs resides at the same time in the effect of the abovementioned mental-emotional complex. (Beasley, 2007, p. 39) This effect, which Beasley associates with the Bergsonian notion of intuition, allows for liberation from rote and numbed perceptions, so that the subject can have more unmediated experiences of the world, external and internal.

In this connection, one has to consider another striking aspect of the poem, that is the nature of the relationship between the faces that appear in the metro station and the petals that are stuck on a wet, black bough. How are the two lines of the poem interlinked? Is it a comparison, a simile, a metaphor, or something else that keeps the poem intact? Pound's own answer is that as a one-image poem, "In a Station of the Metro" bears the "form of super-position (...) it is one idea set on top of another." (Pound, 1916b, p. 103). This explains why the two lines of the poem are not integrated through a verb or a clause. Instead, without the structure of enjambment and without even establishing a simile, the second line remains juxtaposed to the first "rather like a double-exposure in photography." (Marsh, 2011, p. 52) By using that Imagistic style, Pound "forces his readers to replicate his own original moment of apprehension." (Baker, 2019, p. 263) This moment is clearly akin to the one in which the image-induced sense of self-flourishing and liberation from time and space is experienced. Furthermore, "by preserving the integrity of the separate 'ideas,' the super-posed lines ensure the interplay between

‘ideas,’” and this situation further guarantees that the energies of elements presented in the poem are not exhausted, and that their interaction is continuous. (Lewis, 2010, p. 10)

Since the two lines are not combined through a static logic of similarity or unity, the image of “In a Station of the Metro” can successfully function as a mental-affective complex motivating an experience that is proper to the perceiving subject. Also, it handles the objective or subjective “thing” as authentically as possible through its distinct employment of language. For Imagism, the “image is itself the speech [and it is] the word beyond formulated language.” (Pound, 1916b, p. 102) Beyond the clichéd uses of language such as those witnessed in mass culture and modern social relations must lie another kind of language, one that preserves its immediacy and can restore the “*singular* intimacy of language and object.” (Lewis, 2010, p. 88) There is a price to pay, though, which is the abolition of time in favor of an image that figures as profoundly spatial, and this makes one question whether authenticity acquired in this way is merely a fiction, or whether it could be maintained at all. While the imagist poet’s task is to discover that language to make possible and articulate authentic subjective experiences, A. H. Tanpınar attempts to construct a different kind of literary aesthetics so as to enable his national community to imagine and adopt an authentic postimperial identity.

AUTHENTIC EXISTENCE IN THE MODERN WORLD: “A LIFE PARTICULAR TO US”

The era that staged the establishment of industrial capitalism, large-scale urbanization, and the emergence of modern mass culture in the West also witnessed the Tanzimat in the Ottoman Empire, the period named after state-sponsored modernizing reforms declared in 1839. Tanpınar, one of the most prolific figures of Turkish modernist literature, views this period as a rupture in the historical consciousness and cultural continuity of the Ottoman-Turkish society. This break, he argues, has brought about a dramatic fragmentation in the social life, culture, collective and individual experiences of post-Tanzimat generations. In short, it has resulted in the universal loss of a previously perceived wholeness in collective and individual identities alike. In much of his writings, but most notably in his 1948 novel *A Mind at Peace* (2011), Tanpınar struggles to create a narrative style and form that would enable him to show the way of fixing the fragmentation that Turkish society began to undergo with modernization. “Dream aesthetics” is Tanpınar’s solution to the problem of loss of totality and wholeness associated with the experience of modernity and its particular effects in Turkey, the most painful of which is “a gradually increasing void in our identity.” (Tanpınar, 2018, vii) By concentrating on two exemplary passages from *A Mind at Peace*, this part will try to illustrate how Tanpınar puts this aesthetic method to work and what kind of an authenticity he imagines.

In a 1951 essay he wrote for the *Cumhuriyet* daily, Tanpınar makes a remarkable statement: “If I were daring enough, I would have said that since the Tanzimat we have been living in an Oedipus complex; that is, in the complex of a man who has unknowingly murdered his father.”[†] (Tanpınar, 2005, p. 38) Turkish modernization, which has brought about some significant “changes in civilization,” has created a deeply conflicted situation:

We are able neither to resist what will change us nor to surrender to it completely. We live as if we have lost our historical and existential essence; we are in a crisis of values. We accept everything without making it an attribute of ourselves in the broadest sense; and we keep what we have accepted hidden under lock and key in a corner of our mind. (Tanpınar, 2005, p. 35)

Yet, a civilization should be a whole and develop with its own institutions and value systems. Societies should certainly attune themselves to their historical circumstances, but such transformations are supposed to arise from the actual necessities of life, and they should be realized without violating the continuity and wholeness in collective consciousness. “In the West,” Tanpınar writes, “people of the Middle Ages, of the Renaissance, of industrial age, and of today, are all material and historical phenomena that have emerged with their own civilization and institutions.” (Tanpınar, 2005, p. 35) These communities, who differ from each other in terms of their respective historical and material conditions, are in effect linked by an invisible continuity that gives Western civilization its coherence and unity. Although they are stated to have emerged with their own institutions and organizations, the latter signify only different moments within an integrated sphere. However, the abrupt and wholesale adoption of Westernization launched in the Ottoman-Turkish community has caused a “civilizational psychosis,” (Tanpınar, 2005, p. 35) which has eventually culminated in a duality of self at both subjective and collective levels. On the other hand, the “past is always present. To live an authentic life, we must take that into account and come to terms with it every moment.” (Tanpınar, 2018, viii) Desiring the absolutely modern, the advocates of Westernization have removed nearly all the sources upon which the spiritual wholeness of Ottoman Turkish people had relied. Consequently, the society has lost feeling that its values and culture originated from itself. The consequence was self-doubt about the authenticity of modern Turkish identity, and it left people with questions such as “What were we?” and “What are we and where are we going?” (Tanpınar, 2018, viii)

Considering Tanpınar’s approach to the effects of Turkish modernization, it should not come as a surprise that the search for authenticity constitutes one of the central themes of *A Mind at Peace*. The novel is composed of four parts; the framing parts I and IV are set on a single day in August 1939, which is the last twenty-four hours before the outbreak of World War II. The work opens and closes

---

[†] Unless stated otherwise, all translations from Turkish to English are the author’s.

with the protagonist Mümtaz, a young aesthete and literature scholar, trying to find a doctor for his severely ill older cousin İhsan. In parts II and III, Mümtaz recalls the time he spent with Nuran, the woman with whom he had a passionate love affair, and the sites of Istanbul they visited, the classical songs they listened to, the poems they recited, the books they discussed, and so on. In these parts, Mümtaz remembers everything that enabled him to live in a realm of concord and wholeness centered around the figure of Nuran, who comes from one of the highly cultured and esteemed Sufi families of Istanbul. In an interesting parallel, Mümtaz's intellectual ambition, together with his historian cousin İhsan, is to reintegrate the Ottoman past, art, and writing into the current life of modern Turkish society. In doing so, he hopes to construct (or show the way of constructing) another spiritual and cultural universe that could provide Turkish people with landmarks of collective identity. Thus, the recreation of the sense of historical continuity and the overcoming of the experience of spiritual fragmentation in Turkish society are the two main objectives of Mümtaz's project.

In this endeavor, which also reflects the workings of Tanpınar's dream aesthetics, Nuran and Mümtaz's love for her play a strategic role. "In Tanpınar," Nurdan Gürbilek suggests, "the longing for the past, cultural wholeness and continuity are always expressed in terms of love—love for a woman." (Gürbilek, 1995, p. 18) These elements—love and Nuran—make a peculiar kind of synthesis possible, and then this synthesis gains the quality of being the key to achieving authentic identity in modern Turkey. Before examining this aesthetic process, it should be noted that Tanpınar does not succumb to a nostalgia for a utopian past which has moral superiority over the present. Instead, he seeks a unifying structure that "would lend a sense of renewed selfhood and autonomy to Turkish culture." (Seyhan, 2008, p. 138) In a similar vein, Carel Bertram emphasizes Tanpınar's non-nostalgic attitude and asserts that rather than advocating a return to the past, he proposes "a 'return to ourselves' (*Kendimize dönmek*), to the self that had been lost when Ottoman culture went to sleep, and when time and memory had been interrupted by looking for one's authenticity (...) anywhere but home." (Bertram, 2008, p. 227) For Tanpınar, concentrating on home means being cognizant of the "reality of the nation," which is an outcome of its past but determined mainly by its present circumstances. Refusing to think within the binary framework of "old" and "new," and not privileging "East/tradition" over "West/modernity" (and vice versa), Tanpınar presents his readers with the source that contains the inescapable reality of modern Turkish nation:

We can only consider the East [old] or the West [new] as two separate sources. Both exist for us, and quite extensively; that is to say, they are part of our reality. However, their presence alone can't be of any value, and remaining [separate] that way, they are an invitation to create a vast and comprehensive synthesis [*terkip*], a life meant for us and particular to us. For the encounter and fusion to be fruitful, it must give birth to this life, to this synthesis. And this is possible by

attaining the vital third source, which is the reality of the nation. (as cited in Göknaar, 2013, p. 115)

In this passage from his 1943 article titled “The True Source,” Tanpınar once again uses a pivotal concept of his, namely “synthesis.” He expresses his conviction that if it wants to have a life of its own, an authentic existence, and an autonomous identity, modern Turkish community must realize an unprecedented synthesis; in fact, it must be that very cultural and civilizational synthesis described above.

Not only the comprehensive social and artistic history of Turkey that they intend to co-author, but also their intellectual formations make İhsan and Mümtaz perfect examples of the kind of synthesis that Turkey needs. İhsan is quite knowledgeable about Western poetry and painting. He read French literature “methodically,” spent seven years in his youth in the Latin Quarter in Paris and became familiar with the trends in arts and social theory. However, upon returning to Istanbul, he committed himself just as ardently to studying the local arts, classical Ottoman literature and music, and many pressing issues pertaining to the situation of Turkey. Later, he introduced his younger nephew Mümtaz “to the works of Ottoman poets like Bâkî, Nef’î, Nâilî, Nedim, and Shaykh Galip, along with musicians like Dede and İtrî. And it was İhsan who handed him a copy of Baudelaire.” (Tanpınar, 2011, p. 45) Afterwards, Mümtaz developed an interest in Régnier, Hérédia, Verlaine, Mallarme, Nerval, and many other European poets and writers. And now, he is working on a novel about the eighteenth-century Sufi poet Shaykh Galip.

If Tanpınar demonstrates the ways of synthesizing Western and Ottoman cultures through the characters of İhsan and Mümtaz, he exhibits the means of integrating Turkey’s cultural legacy into its present through his novel considered as a whole. The latter endeavor is a crucial component of that third source of authenticity and the life “particular to us,” and it intensifies in the passages that focus on the romantic affair between Mümtaz and Nuran, and the sense of wholeness that she facilitates. Let us consider one of Tanpınar’s typical “dream aesthetics” passages below, in which Mümtaz the aesthete is shown to have meticulously constructed a fantasy around Nuran by employing two main mechanisms of dream-work—condensation and displacement—as they are described in psychoanalytic theory. (Freud, 2010, pp. 296-326)

When Mümtaz said that he’d experienced a *mi’raj* through Nuran’s love, or declared that he’d seen visions of her distinct personae, like variations of the divine incarnate, in the ever-changing ornament and progression of the arabesque of İtrî’s Nevâkâr song, in the Rast *semâis* and melodies of Hafiz Post, and in the great gale of Dede Efendi, whose cantus firmus would forever accompany Mümtaz, he genuinely, as it were, approached the true architects of this territory and culture, and Nuran’s mortal presence actually became the miracle of a reincarnation. Within the figure of the beloved, Mümtaz craved the concentration of the cosmos and the gathering of a mode of compassionate love specifically

Turkish, descendant from forebears whose moral code even reappeared as a carnal and bloody dream, at least in the most visceral folk songs. Synthesized within this mode were the *evliya* folk saints as well as *türkiis* of Istanbul, Konya, Bursa, and Kırşehir that recounted romances of *efe* militants and young bloods and also, resonating through forgotten years whenever he cocked an ear toward his childhood, adventures of murder and vengeance in sonorous strains, Bingöl and Urfa dialects and Trabzon and Rumeli *türkiis* filled with yearning, desire, and the urge for self-depletion. (Tanpınar, 2011, pp. 239-40)

In this passage, which also reflects the encyclopedic style of *A Mind at Peace*, Mümtaz at once condenses in the personality of Nuran the cultural and historical elements he wants to revitalize in the present and displaces his quasi-mystical love for Nuran and her glorified qualities onto the lost culture and collective spirit. Mümtaz sutures the immediacy and intensity of individual affect (love) with the contentment traditional culture supposedly gives. In doing so, he practices a double authentication: his monumental love for Nuran authenticates the affection one ought to feel for one's past and cultural legacy, and traditional culture in turn authenticates Mümtaz's love by letting it be couched in its universe of values. What is more, the elevated form of love depicted above is based on the notion that the self be annihilated or depleted through a kind of spiritual unity with a higher entity. For Mümtaz, this entity is doubtlessly Nuran. Yet, Tanpınar's narrative dream order is such that it becomes culture, tradition, and the uniquely Turkish ways of life as well. In other words, the desire for an authentic existence cannot be fulfilled even individually unless one passes through the authenticating mediation of the "true architects of this territory and culture."

It is highly significant in this context that Mümtaz's friend Suad, another central character in the novel who is in love with Nuran, should eventually die by committing suicide. The suggestiveness of this occurrence arises from the fact that Suad often figures as the protagonist's dark twin, and that he never partakes in the imagining of the kind of authenticity promoted in the novel. It is known that when *A Mind at Peace* was first published in Turkey, Tanpınar was accused of creating a character that was "plagiarized" from Nietzsche or Dostoevsky. Suad was not a real character, he was not one of "us," and he could not be so because of his amorality, excessive individualism, egotism, and obsession with freedom—personality traits that are all destructive rather than constructive. (Naci, 2008, p. 181) Suad is indeed a Faustian type that decidedly rejects traditional culture and values; he is restless for self-creation and autonomy in the way advocated by Nietzsche. He can thus be regarded as representing another search for authenticity that is not communitarian but subjective. All in all, the fate reserved for him, namely death, reinforces the notion of authenticity the novel gravitates towards. And it also shows the limits of that notion when faced with the individual and its existential desires and dilemmas.

Moreover, not only love but also specific places and objects function as the means of the double authentication observed in *A Mind at Peace*. In the framing parts I and IV, Mümtaz wanders around the city during his search for a caretaker, and the shabby neighborhoods he passes through and the depressing cityscape he views appear in stark contrast to the magical Istanbul he enjoyed with Nuran last summer, which is depicted in Parts II and III. Ian Almond notes that a certain melancholy (*hüzün*) suffuses the novel as the Ottoman Empire's dissolution is translated into an all-encompassing illness characterized by the fragmentation of a culture that is quite central to Tanpınar's literary production. As he adds, "we experience this melancholy through the glimpses of street debris, shattered photographs and half-forgotten songs that (...) Mümtaz encounters on his journey" throughout the day the novel's frame narrative is set. (Almond, 2022, p. 167) The Bosphorus, on the other hand, is one of those magical places Mümtaz and Nuran frequent during their short-lived relationship. How it aids Mümtaz in his aesthetic project of constructing a dream realm of spiritual/cultural wholeness and authenticity (a life "specifically Turkish") becomes visible in the following excerpt:

On the Bosphorus (...) everything summoned one inward, and plummeted one into one's own depths. Here everything belonged to us, those facets that governed the grand synthesis, including the panorama and the architecture, as temporal as it was . . . those facets that we founded and subsequently came into being along with us. This was a realm of squat-minareted and small-mosqued villages whose lime-washed walls were so much a part of Istanbul neighborhoods; a realm of sprawling cemeteries that at times dominated a panorama from edge to edge; a realm of fountains with broken ornamental fascia whose long-dry spouts nevertheless provided a cooling tonic; a realm of large Bosphorus residences, of wooden dervish houses in whose courtyards goats now grazed, of quayside coffee-houses, the shouts of whose apprentice waiters mingled into the otherworld of Istanbul ramadans like a salutation from the mortal world, of public squares filled with the memories of bygone wrestling matches with drums and shrill pipes and contenders bedecked in outfits like national holiday costumes, of enormous *Platanus orientalis* trees, of overcast evenings, of eerie and emotive echoes and of daybreaks during which nymphs of dawn bore torches aloft, hovering in mother-of-pearl visions reflected in Mirrors of the Metaphysical. (Tanpınar, 2011, pp. 132-33)

This is another typical Tanpınar passage that consists of three sentences, the last and the densest of which gives the impression that it could be even longer with the inclusion of more and more elements from the former imperial capital Istanbul, a catalyst of the synthesis of the past and the present along with Nuran herself. But here, the space marked by the Bosphorus, that particular landscape full of art, culture, and history, seems to have been cut off from the larger city surrounding it. From the vista and historic places along the Bosphorus to traditional ramadans and old public entertainments, every single element mentioned in that

rich, totalizing narrative responds to the questions “What were we?” and “What are we?” Through the Bosphorus, Mümtaz manages to conjure up a world or a dwelling within which the past culture of Turkey can be reintegrated into the present life of the characters and the nation. This is so because “Tanpınar did not want to return to who he authentically had been but to find who he had authentically become. It was for this reason that authentic memory was needed.” (Bertram, 2008, p. 227) The Bosphorus and all that it contains in its enchanted world provide the elements of this authentic memory which is traumatically lacking in the present. And to Bertram’s statement one could add that Tanpınar also wanted to figure out what he could authentically become and head towards (“where are we going?”) in the future by coupling that memory with an accurate understanding of the realities of the nation. *A Mind at Peace* itself is a rendering of Tanpınar’s ideas about that vast cultural and historical synthesis being the third source of an authentic selfhood for Turkey.

Nevertheless, this imagined unity or harmony deteriorates as the objects from which it is alleged to have sprung resist being mutated by Mümtaz’s teleological gaze. First the “actual” Nuran struggling to stabilize her life, and later the members of the community in the name of which Mümtaz tries to formulate an authentic identity, negate the roles and qualities the aesthete projects onto them. The *terkip* made of the magical Istanbul, nature, antique objects, classical music, traditional arts, and literature where one feels authentic falls apart as Mümtaz roams in that other Istanbul which is ruined in poverty. There, he observes people totally unknown to him, and encounters anonymous, discarded objects replacing one another, ultimately giving the impression that nothing authentic can withstand this world of permanent flux. In that decrepit city, Mümtaz passes through markets featuring multitudes of old and new objects that are not at all magical works of art or specimens of the old culture; hence, that are no longer able to engender a world of spiritual harmony and unity. This is the world of soulless things and commodities that live their own life with the pace of fashion and consumption. And the latter operate with a notion of time that is entirely antithetical to the deeper, organic temporality made conceivable by the Bosphorus, mosques, traditional songs, customs, etc. The end of *A Mind at Peace* supports this point even more strongly. Let us recall the specific day that the framing story of the novel is set, that is the eve of WWII. Mümtaz, having tried all along to imagine an authentic identity for his people, goes into delirium as he hears on the radio that Hitler has launched an offensive against Poland. Not only capitalist modernity causing fragmentation and disenchantment, but also the history it has generated undermines every attempt at regaining and preserving an authentic self-identity. After all, the local-national history that Mümtaz wishes to reintegrate into the present is easily overrun by the all-encompassing global history of modernity.

CONCLUSION

Modernity is usually examined as a period with its own dominant mode of production, particular institutions and organizations, and novel forms of sociality and cultural outlooks. It is also a unified and uneven global condition that exhibits internal variations depending on its different periods and geographies. Nevertheless, there are certain experiences generated by modernity that are veritably universal. This article has argued that one such experience encompassing all the spaces and communities of modernity is fragmentation, and that this occurrence is characterized by the pervasive disappearance of the sense of totality and alienation of the self from its environment and identity. This complex phenomenon, which has also been termed as the loss of authenticity, elicits different aesthetic and literary responses in different parts of the world, depending on the form and intensity it takes.

Engaging with the consequences of modernity, modernist literature has experimented with a set of forms and techniques that are intended either to reflect or to mend the fragmentation causing inauthenticity in the self and the community. As this study has tried to demonstrate, Ezra Pound concentrates on the separation of the individual self from the world of objects which it can no longer experience in liberated and authentic ways. This is due to the alienation and fragmentation caused by modern urban life driven by capitalism, money economy, and reifying mass culture. With his own formulation of the image in poetry as a “form of expression which integrates feeling and object,” Pound tries to salvage the “immediacy and inviolable integrity of perception,” (Lentricchia, 1994, pp. 5-6) whereby the non-alienated, authentic experience of the world—external and internal—becomes possible for the subject.

Tanpınar’s focus, on the other hand, is much broader than the authenticity of the individual’s perception or experience of the world. Thinking and writing in a nation revolutionized by a project of total modernization and Westernization, he finds it more urgent to deal with the fragmentations that occurred in his people’s history, culture, and memory. Tanpınar promotes an equally comprehensive synthesis of such fractured vital elements and the current realities of the nation so as to heal the duality in collective consciousness. The means by which he attempts to show the workability of this synthesis is his dense and engulfing narrative style that draws on the mechanisms of dream work. Just as the repressed psychic materials surface in dreams, Tanpınar uses his own dream aesthetics first to unearth those forcefully buried aspects of Ottoman-Turkish culture and history, and then to merge them with the nation’s newly forming life.

This study has intended to demonstrate two modes of authenticity imagined by two modernist authors from different parts of the world, Ezra Pound and A. H. Tanpınar, as a response to their own experiences of modernity. It has also tried to illustrate how the forms of authenticity formulated by these authors could not be

attained through the literary programs of imagism and dream aesthetics. We would like to end this study by revisiting the suggestion that one of the most fruitful ways of defying the conventional Eurocentric accounts of modernism might be reading modernist works from different nations or regions as responding to certain common but heterogenous experiences caused by modernity. And here, the multifarious process of fragmentation and the resultant search for authenticity have figured as that global experience which “In a Station of the Metro” and *A Mind at Peace* commonly tackled.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100’dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

REFERENCES

- Albright, D. (2001). Early Cantos I-XLI. I. B. Nadel (Ed.), in *The Cambridge companion to Ezra Pound*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alleman, M. J. (2005). European history: 1900-1972. D. P. Tryphonopoulos & S. J. Adams (Eds.), in *The Ezra Pound encyclopedia*. Connecticut, London: Greenwood Press.
- Almond, I. (2022). *World literature decentered: beyond the “West” through Turkey, Mexico and Bengal*. London, New York: Routledge.
- Baker, J. (2019). Ezra Pound and Wassily Kandinsky. R. Preda (Ed.), in *The Edinburgh companion to Ezra Pound and the arts*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Beasley, R. (2007). *Theorists of modernist Poetry: T. S. Eliot, T. E. Hulme, Ezra Pound*. London, New York: Routledge.
- Bertram, C. (2008). *Imagining the Turkish house: collective visions of home*. Austin: University of Texas Press.
- Byron, M. (2019). Ezra Pound and East Asian art. R. Preda (Ed.), in *The Edinburgh companion to Ezra Pound and the arts*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Freud, S. (2010). *The interpretation of dreams*. J. Strachey (Trans.). New York: Basic Books.
- Göknar, E. (2013). *Orhan Pamuk, secularism and blasphemy: the politics of the Turkish novel*. London, New York: Routledge.
- Gürbilek, N. (1995). *Yer değiştiren gölge*. Istanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (1991). *The condition of postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change*. Massachusetts, Oxford: Blackwell Publishers.

Kodama, S. (2005). Japanese literature. D. P. Tryphonopoulos & S. J. Adams (Eds.), in *The Ezra Pound encyclopedia*. Connecticut, London: Greenwood Press.

Lentricchia, F. (1994). *Modernist quartet*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lewis, E. (2010). *Modernist image*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Marsh, A. (2011). *Ezra Pound*. London: Reaktion Books.

Marx, K. (1992). *Early writings*. R. Livingstone & G. Benton (Trans.). London, New York: Penguin Books.

Marx, K. & Engels, F. (2002). *The communist manifesto*. S. Moore (Trans.). London: Penguin Books.

Naci, F. (2008). Huzur. A. Uçman & H. İnci (Eds.), in “*Bir gül bu karanlıklarda*”: *Tanpınar üzerine yazılar*, Istanbul: 3F Yayınevi.

Pound, E. (1916a). *Lustra*. London: E. Mathews.

Pound, E. (1916b). *Gaudier-Brzeska: a memoir*. London, New York: John Lane.

Pound, E. (1968). *Literary essays*. T. S. Eliot (Ed.). New York: New Directions.

Seyhan, A. (2008). *Tales of crossed destinies: the modern Turkish novel in a comparative context*. New York: The Modern Language Association of America.

Simmel, G. (1971). The metropolis and mental life. *On individuality and social forms*. D. N. Levine (Ed.). Chicago, London: The University of Chicago Press.

Tanpınar, A. H. (2005). *Yaşadığım gibi*. B. Emil (Ed.). Istanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar, A. H. (2011). *A mind at peace*. E. Gökner (Trans.). New York: Archipelago Books.

Tanpınar, A. H. (2018). *Tanpınar's "Five cities"* (R. Christie, Trans.). London, New York: Anthem Press.

Witemeyer, H. (2001). Early poetry 1908-1920. *The Cambridge companion to Ezra Pound* (I. B. Nadel, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Yayın Geliş Tarihi: 21.10.2022
Yayına Kabul Tarihi: 09.12.2022
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1192633>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 151-186
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TÜKETİMDE TOPLUMSAL CİNSİYET: KÜRESEL BİR SALGIN (COVID-19) SONRASI YAŞANAN DEĞİŞİMLER¹

Görkem YILDIRIM *

Filiz DAŞKIRAN **

Öz

Genellikle insanlar doğumdan itibaren toplumsal cinsiyet rollerine maruz kalarak ilerleyen yaşantılarında bu roller doğrultusunda tüketim tercihlerini ve kararlarını belirlemeye çalışmaktadır. Toplumdan topluma değişen söz konusu bu roller, kişilerin vereceği tüketim kararlarında etkili bir pozisyonda yer almasını sağlayabilir. Ancak daha önce yapılmış çalışmalar, küresel bir şokun tüketimler üzerinde bireylerin benzer tüketim tercihlerinde bulunulduğunu göstermiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı Covid-19 salgını ile birlikte toplumun cinsiyetlere yüklediği rollere ait tüketim kalıplarının genç yetişkinler üzerindeki değişiminin ne şekilde yaşandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma tekniklerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Çalışma kapsamında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde yer alan bölümlerdeki (işletme, iktisat, kamu yönetimi, siyaset bilimleri ve uluslararası ilişkiler) 40 öğrenci ile bu görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak küresel salgınla birlikte toplumsal cinsiyet algısına aykırı satın alımlar gerçekleştiren katılımcıların son derece az oluşu hatta genç yetişkinlerin büyük çoğunluğunun toplumsal cinsiyete bağlı tüketim yapmadıkları ve buna karşı oldukları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim Tercihleri, Toplumsal Cinsiyet, Covid-19 Salgını, Nitel Araştırma Tekniği.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yıldırım, G. & Daşkiran, F. (2023). Tüketimde toplumsal cinsiyet: Küresel bir salgın (Covid-19) sonrası yaşanan değişimler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 151-186.

¹Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı “Covid-19 Salgını Sonrası Toplumsal Cinsiyetin Tüketim Eğilimine Etkileri: Genç Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Uygulama” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışma için Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Etik Kurulu’ndan 01.03.2022 tarihli toplantı ve 34 nolu karar ile etik kurul onayı alınmıştır.

*Yüksek Lisans Mezunu, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-9187-2132, gorkem_gsb@hotmail.com.

**Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0003-1139-2794, filizcls@mu.edu.tr.

GENDER IN CONSUMPTION: THE CHANGE AFTER A GLOBAL OUTBREAK (COVID-19)

Abstract

People are often exposed to gender roles from birth to determine consumption preferences and decisions in line with these roles in their future lives. These roles, which have changed from society to society, can enable people to take an effective position in the decisions of consumption. However, previous studies have shown that individuals have similar consumption preferences on the consumption of a global shock. In this context, the aim of the study is to demonstrate the way that the consumption patterns of the roles that society has put into the gender, along with the Covid-19 epidemic, have changed on young adults. In-depth interview technique from qualitative research techniques was used as a method of research. These meetings were held with 40 students in the departments of the Faculty of Economics and Administrative Sciences (business, economics, public administration, political sciences and international relations) of Muğla Sıtkı Kocman University within the scope of the study. As a result, participants who have made procurement against the perception of gender with the global outbreak have been extremely low, and even the majority of young adults have shown that they do not consume and oppose gender-dependent consumption.

Keywords: Consumption Preferences, Gender, Covid-19 Outbreak, Qualitative Research Technique.

GİRİŞ

Tüketim, insanlık tarihinin başından beri var olan bir olgudur. İnsanlar doğduğundan itibaren fizyolojik ve psikolojik yapıları gereği sürekli mal ve hizmetlere ihtiyaç duymaktadır. Bu değişmez bir durumdur. Tüketim, bireylerin ihtiyaç ve eksiklerini azaltmak, eski ihtiyaçlarının dışında yeni ihtiyaçlar üretmek, temel gereksinimlerini karşılamak ve psikolojik olarak tatmin olacak faaliyetlerin gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Karakaş, 2001, s. 12). Bu tanımlamayla beraber tüketim olgusu tarihsel süreç içerisinde yaşanan sosyolojik, siyasi ve ekonomik olarak toplumu ve kişileri etkileyebilecek pek çok olaydan etkilenmektedir. Söz konusu olgunun ekonomik olarak kırılma noktası sanayi devrimiyle gerçekleşmiştir. Sanayi devrimi öncesi daha küçük ölçekli üretim ve düşük verimli ürün çıktısına sahip olunması nedeniyle insanların daha kanaatkâr bir yapıda olduğu ifade edilebilir. Sanayi devrimiyle birlikte buharlı makinelerin üretime dahil olması, yüksek verimli bir üretim yapısının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu durum tüketimin sadece hayatta kalmak için değil bunun yanında hayat kalitesini arttırmak için de yapılan bir olgu algısını yaratmıştır. Tüketimdeki bu gelişme günümüzde *tüketim toplumu* şeklinde ifade edilmektedir. Tüketim toplumu, büyük ölçüde maddi malların birikimi ve tüketimi tarafından yönlendirilen bir toplum olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda tüketim toplumu terimi, böyle bir toplumun kaçınılmaz olarak tüketimde hedonist (hazza dayalı) olacağı algısından yola çıkarak geleneksel olarak toplumda, hedonizmle ilişkilendirilen anlık tatmin arayışı olarak kullanılmaktadır (O'Shaughnessy &

O'Shaughnessy, 2002, s. 525). Bir tüketim tercihinde bulunulması veya var olan bir tüketim alışkanlığının değiştirilmesi, toplumların kültürleri ile farklılaşabilmektedir. Çünkü hedonizme bağlı tüketim yapısı kültürden kültüre değişkenlik gösterebilmektedir (Kavas, 2016, s. 94). Bu bağlamda kültür içinde edinilen kadın ve erkek olma özellikleri, bu özelliklere göre kişilerin toplumsallaşma süreci ile kadın ve erkeğin sosyal olarak belirlenen rol ve sorumlulukları için *toplumsal cinsiyet kavramı* ortaya atılmıştır (Altınova & Duyan, 2013, s. 9). Bu noktada bir tüketicinin kültürel bağlamda bir ürün satın alırken toplumsal cinsiyetinin gerekliliklerini gerçekleştirme eğilimine sahip olduğu yapılmış akademik çalışmalarla kanıtlanmıştır (Özsungur & Güven, 2016, s. 138; Karahan, 2018b, s. 185).

Kişilerin tüketim tercihinde bulunması ya da devam eden bir tüketim alışkanlığını değiştirmesi, sadece kültürden kültüre değişkenlik göstermemekte aynı zamanda küresel veya ulusal bir olayın (pandemi, savaş, afet vb.) yaşanmasıyla da başkalaşabilmektedir. Bu bağlamda, ilk çıkış noktası Çin'in Wuhan kenti olan Covid-19 salgınının tüm dünyada kendini hissettirmesi kısa bir sürede gerçekleşmiş ve bu salgın tüketim yapacak kişilerin satın alma davranışlarında da değişimler yaşanmasına yol açmıştır. İnsanlar gerçekleşen olaylara bağlı olarak, kendi tüketim alışkanlıklarından vazgeçme ya da bu alışkanlıklarında değişiklik yapma eğilimlerine sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla yaşanan bu Pandemi, sağlık alanında tüm insanları etkileyebilen bir gelişme olmasından dolayı başta tarım, sanayi, hizmet, finans sektörleri olmak üzere diğer tüm sektörleri de etkisi altına almıştır (Eroğlu, 2020, s. 218).

Bu çalışma bireylerin olası bir salgın, savaş veya olağanüstü durumların gerçekleşmesiyle toplumsal cinsiyete ait tüketim davranışlarını devam ettirip-ettirmediği, eğer devam ettirmiyorsa da ne gibi değişiklikler yaşandığı sorusuna bir yanıt niteliği taşımaktadır. Böylelikle tüketim tercihlerinin stabil bir gelişim sergileyip sergilemediğinin anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Bu bağlamda literatürde yer alan çalışmalar özetlenmiştir. İkinci bölümde araştırmanın hangi yöntem kullanılarak yapıldığı ve bu yöntem sonucunda elde edilen verilere nasıl ulaşıldığı açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise kullanılan yöntem sonucunda elde edilen araştırma bulguları üzerinde durulup, bulguların analizi ve yorumlanması yapılarak çalışma sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Literatürde Covid-19 salgını, toplumsal cinsiyet ve tüketim konusunu birlikte ele alan çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan bu çalışmanın da Covid-19 salgını, toplumsal cinsiyet ve tüketim şeklindeki üç farklı unsuru içinde barındırması, bu çalışmaya ait literatür taramasının da, "toplumsal cinsiyet ve tüketim" ile "Covid-19 salgını ve tüketim" olarak iki farklı şekilde yapılmasına

neden olmuştur. Aşağıda yer alan Tablo 1 ve Tablo 2, yapılan bu çalışma ile benzerlik taşıyan ve tezatlıklar içeren çalışmalardan seçilerek oluşturulmuştur. Bunlardan ilki olan toplumsal cinsiyet ve tüketime ait akademik çalışmalar aşağıdaki Tablo 1’de gösterilmektedir:

Tablo 1: Toplumsal Cinsiyet ve Tüketim

YAZAR(LAR)	YAYIN YILI	ÇALIŞMA BAŞLIĞI	İÇERİK
Subramanian, S. and Deaton, A.	1991	Gender Effects in Indian Consumption Patterns (Hindistan Tüketim Modellerinde Cinsiyet Etkileri)	Hindistan’daki kadın ve erkek eşitsizliğinin tüketime ait etkileri araştırılmıştır.
Rocha, M. A.V., Hammond, L. and Hawkins, D.	2005	Age, Gender and National Factors in Fashion Consumption (Moda Tüketiminde Yaş, Cinsiyet ve Ulusal Faktörler)	Moda ve giyim tüketimindeki gerçek davranışsal tercihleri ortaya çıkarmayı amaçlayan araştırma, cinsiyet, yaş ve kültür üzerinde durmuştur.
Tifferet, S. and Herstein, R.	2012	Gender Differences in Brand Commitment, Impulse Buying and Hedonic Consumption (Marka Bağlılığı, Anında Satın Alma ve Hedonik Tüketimde Cinsiyet Farklılıkları)	Erkeklere kıyasla kadınların daha yüksek düzeyde marka bağımlılığı, hedonik tüketim ve anlık satın alma varsayımı üzerinden yapılmış bir çalışmadır.
Güzel, E.	2013	Güzellik Dayatması Altında Tüketim Nesnesine Dönüşen Kadın	Toplumsal cinsiyet kavramı, kadınların güzel gözükmeye baskısı altında tüketimlerine dair yansımaları üzerinden incelenmiştir.
Taşdelen, B.	2016	Tüketim Olgusunun Gündelik Hayatındaki Yerinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Çocuk Dergilerinde İncelenmesi	Çalışmada çocuklara tüketim duygusunun aşılmasının yanı sıra, geleneksel kadın ve erkek rollerin yeniden üretilmesi ve sürdürülmesinde çocuk dergilerin aracı olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır.
Roux, E., Tafani, E. and Vigneron, F.	2017	Values Associated with Luxury Brand Consumption and the Role of Gender (Lüks Marka Tüketimi ile İlişkili Değerler ve Cinsiyetin Rolü)	Toplumsal cinsiyetin sosyal ve yapısal teorisine dayanarak, erkeklerin ve kadınların lüks tüketim değerlerindeki farklılıklara dair yapılmış bir çalışmadır.
Yanıklar, C.	2018	Post-Modern Tüketim, Tüketim Kültürü ve Toplumsal Kimliğin İnşası	Çalışma tüketim olgusunun ve tüketim kültürünün toplumsal kimliğin inşa edilme süreci üzerindeki rolünü tartışmayı amaçlamıştır.

Aktaş, S. C. ve Çiçek, B.	2019	Farklı Kuşaktaki Kadın ve Erkeklerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının İncelenmesi	Çalışma farklı kuşaklardaki kadın ve erkeklerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının belirlenmesi için yapılmıştır.
Karahan, F. D. ve Adak, N.	2019	Tüketimin Cinsiyeti: Tüketim Toplumunda Gençlerin Tüketim Eğilimleri	Akdeniz Üniversitesi'nde öğrenim gören gençlerin tüketim eğilimlerinin toplumsal cinsiyet bağlamında araştırılması gerçekleştirilmiştir.
Beyaz, R., Karakuş Umar, E. ve Kılıçarslan, Ş.	2020	Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve Tüketim Kültürü	Kadın ve erkek katılımcıların, toplumsal cinsiyet rollerini farklı şekillerde inşa ettikleri cinsiyet ile hedonik tüketim ve plansız satın alma davranışlarındaki farklılıklar ele alınmıştır.
Dablan, E. ve Alarçin, E. Y.	2020	Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Çevreye Duyarlı Tüketim Davranışı Üzerine Etkisinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma	Çevreye duyarlı tüketim davranışının cinsiyet rolleri ile ilişkisi irdelenmiştir.

Yukarıdaki Tablo 1'de, kişinin ürünlerle ilgili alışverişinde duygusal ve duygusal olarak haz veren bir eylem olan tüketici davranışı şeklinde açıklanan hedonik tüketim (Hirschman & Holbrook, 1982, s. 92) ve cinsiyet rolleri ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar (Tifferet & Herstein, 2012; Yanıklar, 2018; Karahan & Adak, 2019; Beyaz vd., 2020), toplumsal cinsiyet bağlamında kadın-erkek eşitsizliğinin tüketime etkilerine yönelik çalışmalar (Subramanian & Deaton, 1991), moda, lüks tüketim, marka bağımlılığı ve estetik olarak tüketimi kadınlar ve erkekler üzerinden inceleyen çalışmalar (Rocha vd., 2015; .Tifferet & Herstein, 2012; Güzel, 2013; Roux vd., 2017), kadınlar ve erkeklerin gündelik tüketimi üzerine yapılmış çalışmalar (Taşdelen, 2016; Karahan & Adak, 2019), yine cinsiyet rolleri bağlamında sürdürülebilir ve çevreye duyarlı tüketici davranışları ile ilgili yapılmış çalışmalar (Aktaş & Çiçek, 2019; Dablan & Alarçin, 2020) yer almaktadır.

Aşağıda yer alan Tablo 2'de ise literatürde yer alan Covid-19 salgını ile tüketim arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalara yer verilmiştir:

Tablo 2: Covid-19 Salgını ve Tüketim

YAZAR(LAR)	YAYIN YILI	ÇALIŞMA BAŞLIĞI	İÇERİK
Kayabaşı, E. T.	2020	Covid-19'un Piyasalar ve Tüketici Davranışlarında Etkisi	Covid-19 nedeniyle insanların davranışlarında ve tüketimlerinde yaşanan değişimler üzerinde durulmuştur.
Eftimov, T., Popovski, G., Petkovic, M., Seljak, B. K. and Kocev, D.	2020	Covid-19 Pandemic Changes the Food Consumption Patterns (Covid-19 Pandemisi Gıda Tüketim Kalıplarını Değiştiriyor)	Covid-19 salgını ile birlikte gıda üretim ve tedarik süreçlerindeki değişikliklerin ve bunun tüketime yansımaları ele alınmıştır.
Koşaroğlu, Ş. M., Aydın Ünal, E. ve Noyan Yalman, İ.	2020	Covid-19 Salgınının Tüketicilerin Talep Yapısı Üzerindeki Etkileri	Salgını kontrol etmek amacıyla kısıtlamaların yoğun olduğu dönemde, Covid-19 salgınının hanehalkının tüketim harcamalarına dolayısıyla talep yapısındaki değişimlere etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır.
Hall, M. C., Prayag, G., Fieger, P. and Dyason, D.	2020	Beyond Panic Buying: Consumption Displacement and Covid-19 (Panik Satın Alımın Ötesinde: Tüketicinin Yer Değiştirmesi ve Covid-19)	Yeni Zelanda'da Covid-19'la birlikte panik satın alımlarının getirdiği tüketim kaymalarının araştırılması amaçlanmıştır.
Duygun, A.	2021	Tüketicilerin Farklı Tüketim Aktiviteleri Bazında Covid-19 Risk Algılamalarının Değerlendirilmesi	Tüketicilerin Covid-19 risk algılamaları farklı tüketim aktiviteleri bazında ele alınmıştır.
Hacıoğlu, A. B. ve Sağlam, M.	2021	Covid-19 Pandemi Sürecinde Tüketici Davranışları ve E-Ticaretteki Değişimler	Covid-19 pandemisi süreci ve karantina kısıtlamalarının tüketici davranışlarına ve e-ticarete olan etkileri incelenmiştir.
Körken, R. N.	2021	Diyarbakır Kadınlarının Covid-19 Sürecinde Tüketim Alışkanlıklarının Değişimi Üzerine Bir İnceleme	Covid-19 sürecinde artan ve değişen tüketim alışkanlıkları, Diyarbakır'da yaşayan kadınlar göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.
Kurtoğlu, R. ve Dalkılıç, S.	2021	Covid-19'un Bireylerin Günlük Yaşantı ve Tüketim Davranışları Üzerindeki Etkileri	Bireylerin Covid-19 sonrası hem yaşantılarında hem de tüketimlerdeki değişimin yanı sıra bu alışkanlıklarının devam edip-etmediği ortaya konulmaya

			çalışılmıştır.
Yaman, D.	2021	Tüketim ve Tüketim Toplumu Kavramlarının Covid-19 Pandemi Süreci Çerçevesinde İncelenmesi	Tüketim ve tüketim toplumu kavramlarına ek olarak, salgın döneminin bireylerin tüketim davranışlarına olan etkilerine değinilmiştir.
Chen, H., Qian W. and Wen, Q.	2021	The Impact of the Covid-19 Pandemic on Consumption: Learning from High Frequency Transaction Data (Covid-19 Pandemisinin Tüketime Etkisi: Yüksek Frekanslı İşlem Verilerinden Öğrenmek)	Covid-19 pandemisinin tüketim etkisinin Çin'deki bireyler üzerinde ne şekilde yansımaları olduğu ele alınmıştır.
Bilginer Özsaatçi, F. ve Cici Karaboğa, E.	2022	Z Kuşağı Tüketici Davranışlarının Covid-19 Sürecinden Post Covid-19 Dönemi Değişimi Üzerine Nitel Bir Araştırma	Z Kuşağı tüketici davranışlarının Covid-19 sürecinden Post-Covid dönemine doğru değişiminin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Yukarıdaki Tablo 2'de, yaşanan Covid-19 nedeni ile Türkiye ve diğer bazı ülkelerdeki tüketici davranışlarında meydana gelen değişimin ne şekilde olduğunu ortaya koyan çalışmalar (Kayabaşı, 2020; Eftimov vd., 2020; Hall vd., 2020; Körken, 2021; Kurtoğlu & Dalkılıç, 2021; Yaman, 2021; Chen vd., 2021; Bilginer Özsaatçi & Cici Karaboğa, 2022), salgını kontrol etmek amacıyla yapılan kısıtlamaların tüketim harcamalarını ne yönde etkilediğine yönelik yapılmış çalışmalar (Koşaroğlu vd., 2020; Hacıoğlu & Sağlam, 2021) ve salgın sürecinde oluşan risk algısının tüketime yansımalarını inceleyen çalışmalar (Duygun, 2021; Bilginer Özsaatçi & Cici Karaboğa, 2022) yer almaktadır.

YÖNTEM

Çalışmadaki temel amaç, küresel salgın sonucunda toplumsal cinsiyete ait tüketim tercihlerindeki değişimleri ön plana çıkartmaya çalışarak birlikte toplumsal cinsiyete bağlı olarak yapılan tüketimde örtülü kalmış unsurları (bağımsızlık, başkalarından etkilenme gücü, benlik saygısı, sosyallik/asosyallik, gösteriş) da tespit etmek olup, bu konuda literatürde derinlemesine bir araştırmanın yapılmamış olması ve bu konuda eksikliğin bulunması nedeniyle bireylerin bulunduğu çevre ve dünya düzeninin yanı sıra yaşamında edinmiş olduğu deneyimlerin sonucunda olayları nasıl algıladıkları, anlamlandırdıkları ve yorumladıklarını açıklamaya yönelik olarak nitel veri analizi tercih edilmiştir (Kümbetoğlu, 2005, s. 71). Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden bir veri toplama aracı olan "Görüşme Tekniği" kullanılmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2016: s. 129). Derinlemesine görüşme tekniğinin seçilmesinin nedeni; araştırılmakta olan

konunun tüm boyutlarını kapsar nitelikte, daha çok açık uçlu soruların kullanıldığı ve ilişkili ek sorularla araştırma konusunun desteklenerek detaylı cevapların alınmasına olanak sağlayan, birebir ve yüz yüze görüşmelerle bilgi toplanmasına da imkan tanıyan bir teknik olup, katılımcının duygu, düşünce, bilgi, tecrübe ve gözlemlerine görüşme yoluyla ulaşılmasını sağlamasıdır (Kümbetoğlu, 2005, s. 71; Tekin & Tekin, 2006: s. 101). Bu doğrultuda literatür taraması yapılmış ancak çalışmada kullanılacak Türkçe bir ölçeğe rastlanmamıştır. Çalışmaya yönelik yabancı literatür taranmış ve konuyla ilgili özgün maddelerden oluşan 22 soruluk yarı yapılandırılmış açık uçlu sorulardan oluşan bir mülakat formu geliştirilmiştir.

Yapılan detaylı literatür taramasında tüketime yönelik olarak toplumsal cinsiyet perspektifinde Covid-19 sonrası dönem ile ilgili olarak genç yetişkinler üzerine bir çalışmaya rastlanılmamış olmasından hareketle bu çalışmanın evreninin Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) öğrencilerinden oluşmasına karar verilmiştir. Çalışmanın örnekleme ise söz konusu evrenin içinden olasılıklı örnekleme yöntemlerinden olan gelişmiş güzel örnekleme tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Gelişmiş güzel örnekleme, örnekleme sürecinde sistematik bir çalışma gerektirmeden, örnekleme araştırmacı tarafından rastgele seçilmektedir (Baştürk & Taştepe, 2013, ss. 143-144). Örnekleme kümesi İİBF bünyesindeki bölümlerden İşletme, İktisat, İktisat (İngilizce), Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (SİBUL) öğrencilerinden oluşmaktadır. Her bölümden eşit sayılarda öğrenci katılımcı olarak bu çalışmada yer almıştır. Görüşmelerde benzer yanıtların verilmeye başlanmasıyla katılımcı sayısı 40 kişiyle sınırlandırılmıştır. Bu noktada 2021-2022 eğitim yılı içerisinde 04.04.2022-15.04.2022 tarihleri arasında katılımcılarla derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu oluşturan 40 öğrenciye, derinlemesine mülakat tekniklerine uygun hazırlanmış, toplamda 27 soru yönelmiştir. Bu sorular oluşturulurken literatürde yer alan kaynaklardan yararlanılmış (Hausman, 2000; Karahan, 2018a; Dietrich vd., 2020; Chenarides vd., 2021; Hodbod vd., 2021; Kaya & Erbaş, 2021; Temizkan vd., 2021) ve eğitim bilimleri ile sosyoloji bölümünden iki akademisyenin uzman görüşü alınmıştır. Bu sorulardan 7'si demografik olup geri kalan 20 soru ise toplumsal cinsiyetin tüketime olan etkisini ortaya çıkarmak için hazırlanan açık uçlu soru niteliğindedir. Ayrıca bu çalışma için Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 01.03.2022 tarihli toplantı ve 34 nolu karar ile etik kurul onayı alınmıştır.

Veri işleme süreci belli aşamalardan meydana gelmektedir. İlk aşamayı deşifre oluşturmaktadır. Bu aşamada ses kayıt cihazıyla yapılan görüşmeler yazılı hale getirilmiştir. Ayrıca önemli görülen noktalar görüşme sırasında yazılı şekilde not edilmiştir. Verilerin elde edilmesi tamamlandıktan sonra ikinci aşamayı oluşturan kodlama aşamasına geçilmiştir. Görüşmeye çağrılan katılımcılara sırasıyla (K1)'den başlayarak (K40)'a kadar kod verilmiştir. Örneğin; (K1) olarak kodlanan bir katılımcının verdiği cevaplardan elde edilen veriler metne dökülmüş ve aynı zamanda anlam bütünlüğünü koruyacak şekilde metinler parçalara

ayrılmıştır (Miles & Huberman, 2016, s. 5). Üçüncü aşamada ise kategoriler oluşturulmuştur. Kategoriler, elde edilen metinlerin sonrasında belli gruplaşmalar neticesinde elde edilmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan alt kategoriler, “alışveriş sıklığı ve tercih edilen ürün grupları”, “satın alma sürecindeki karar metodu”, “toplumun tüketim üzerindeki etkisi”, “salgın sonrası tüketimdeki değişimler”, “hedonik bir olgu olan tüketim ve psikolojik etmenler” ve “karşı cinse ait tüketim algısı”ndan meydana gelmektedir. Son aşamada ise bu alt kategorilere göre katılımcılara ait çarpıcı ve kritik görüşler dökümanlaştırılmıştır. Ayrıca tüm bu aşamalarda inandırıcılık (içsel geçerlik) noktasında katılımcıların ifade etmek istediklerini doğru bir şekilde ortaya koymak adına hem veri toplama sürecinde katılımcılara yeterli zaman ayrılmış hem de doğrudan alıntılama yapılmıştır. Bununla birlikte araştırmanın iç geçerliğini artırmak ve güvenilirliğini ortaya koyma noktasında araştırmacı üçgenleme tekniğinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması sırasında birden fazla araştırmacı yer almıştır (Başkale, 2016, s. 25). Kategorize edilmiş veriler sonrası bulguların literatürdeki çalışmalarla kıyaslanmasının/ilişkilendirilmesinin yanı sıra yorumlamalarda da bulunularak çalışma sonlandırılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmada Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde eğitim-öğretim gören 40 öğrenci ile yapılan derinlemesine mülakat görüşmeleri sonucunda katılımcılardan elde edilen demografik ve bilgilendirme bulguları aşağıdaki Tablo 3’de sunulmuştur:

Tablo 3: Katılımcılara ait demografi tablosu

Katılımcılar (K)	Cinsiyet	Yaş	Bölüm	Ailenin Yaşadığı İl	Ailenin Yaşadığı Bölge	Hane Sayısı	Burs/Kredi
(K1)	Kadın	20	SİBUL	Ordu	Köy	5	Burs
(K2)	Erkek	19	SİBUL	Manisa	İl Merkezi	4	Burs
(K3)	Kadın	18	İşletme	Muğla	İlçe	5	Kredi
(K4)	Erkek	20	İşletme	Kazakistan	İlçe	5	Yok
(K5)	Erkek	20	SİBUL	Kütahya	İlçe	5	Burs
(K6)	Kadın	18	SİBUL	Kıbrıs	Köy	4	Yok
(K7)	Kadın	21	SİBUL	Isparta	Kasaba	6	Burs
(K8)	Kadın	20	SİBUL	İzmir	İl Merkezi	2	Burs
(K9)	Erkek	20	SİBUL	Elazığ	İl Merkezi	3	Yok
(K10)	Kadın	20	SİBUL	Denizli	İl Merkezi	5	Kredi
(K11)	Kadın	20	İkt(İng)	Ankara	İl Merkezi	4	Kredi

(K12)	Kadın	22	İşletme	Adana	İl Merkezi	4	Kredi
(K13)	Erkek	23	İşletme	Muğla	İl Merkezi	5	Kredi
(K14)	Erkek	19	İşletme	Tokat	İlçe	4	Yok
(K15)	Kadın	20	İşletme	Muğla	Köy	3	Yok
(K16)	Erkek	21	Kamu Y.	Gaziantep	İlçe	7	Yok
(K17)	Erkek	21	SİBUL	İstanbul	İl Merkezi	5	Yok
(K18)	Erkek	21	SİBUL	Antalya	İl Merkezi	3	Kredi
(K19)	Kadın	20	İşletme	Denizli	İlçe	5	Burs
(K20)	Erkek	20	İşletme	İstanbul	İl Merkezi	5	Kredi
(K21)	Erkek	20	İşletme	Mardin	Köy	6	Burs
(K22)	Kadın	21	İktisat	Muğla	İlçe	3	Yok
(K23)	Kadın	21	Kamu Y.	İstanbul	İl Merkezi	4	Kredi
(K24)	Kadın	21	Kamu Y.	Antalya	Köy	5	Yok
(K25)	Kadın	23	İktisat	Kocaeli	İlçe	4	Burs
(K26)	Kadın	24	İktisat	Hatay	Köy	6	Burs
(K27)	Erkek	26	İktisat	İstanbul	İl Merkezi	3	Yok
(K28)	Erkek	22	İktisat	İstanbul	İl Merkezi	4	Yok
(K29)	Erkek	22	İktisat	Hatay	İlçe	5	Burs
(K30)	Kadın	24	İktisat	Aydın	İlçe	3	Yok
(K31)	Kadın	22	Kamu Y.	Ankara	İl Merkezi	4	Kredi
(K32)	Erkek	22	Kamu Y.	Edirne	İlçe	3	Yok
(K33)	Erkek	21	Kamu Y.	Ankara	İlçe	4	Kredi
(K34)	Erkek	22	Kamu Y.	Çorum	İl Merkezi	3	Kredi
(K35)	Kadın	20	Kamu Y.	Hatay	İl Merkezi	6	Burs
(K36)	Kadın	22	Kamu Y.	Muğla	Köy	4	Yok
(K37)	Erkek	21	Kamu Y.	Iğdır	İl Merkezi	5	Yok
(K38)	Erkek	22	İktisat	İstanbul	İl Merkezi	4	Yok
(K39)	Erkek	23	İktisat	İzmir	İl Merkezi	3	Yok
(K40)	Kadın	20	İşletme	Muğla	İlçe	4	Yok

Araştırma örneklemini hem kadın hem de erkek öğrencilerden meydana gelmektedir. Buna göre araştırmaya katılanların %50'si kadın ve %50'si de erkektir. Görüşme yapılan kadınların ve erkeklerin yaş ortalaması her ikisinde de 21 olarak tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda yaşanan illere göre köy/kasaba/ilçe/il merkezi olmak üzere farklı yerleşim yerlerinden örneklerin olması toplumsal cinsiyetin yaşanan bölgeye göre nasıl değişiklik gösterdiğini yansıtmak açısından önem arz etmektedir.

Aşağıda oluşturulan kategoriler ve bu kategorilere göre verilen dikkat çekici ve kritik olan yanıtlar yer almaktadır.

Alışveriş Sıklığı ve Tercih Edilen Ürün Grupları

Tüketim toplumu kavramının derinleşerek artmasıyla, tüketicilerin satın alma faaliyetlerini gerçekleştirirken ki amaçlarında bazı değişiklikler yaşanmıştır. Önceleri faydacı bir yaklaşım sergileyen ve temel ihtiyaçları doğrultusunda tüketim tercihlerinde bulunan kişiler, günümüzde tüketimi; rahatlamak, sosyalleşmek, fikir edinmek ve son moda trendlerini görmek, fırsatları yakalamak, boş zamanlarını değerlendirmek yanında hedonik tüketim², maceracı tüketim ve ruh haline göre de tüketim yapmaktadır (Altınay & Bilgimöz, 2015, ss. 38-40). Bu kapsamda alışveriş yapma veya satın alma sıklıklarının toplumda kabul görmüş algısı, kadınların erkeklere göre daha sık yapma eğilimde olduğu yönündedir (Karahana & Adak, 2019, s. 128). Ancak gerçekleştirilen görüşmelerde hem erkek katılımcılar hem de kadın katılımcılar sık sık online alışveriş yaptıklarını belirtmişlerdir. Özellikle Covid-19 salgını sırasında karantina sürecinin yoğun bir şekilde uygulanması kişilerin daha sık evde zaman geçirmelerini sağlamıştır. Bununla beraber alışveriş mekanlarının kapalı oluşu tüketicileri online alışverişe yönlendirmiştir. Bu dönemde artan online alışveriş furçası erkeklerin bu alanda daha fazla aktif olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda katılımcılara *Covid-19 salgını öncesi ve sonrasında dikkate aldığınızda alışveriş sıklığınızda nasıl bir değişim gözlemliyorsunuz?* sorusu yöneltilerek alışveriş sıklığının salgınla birlikte bir farklılık oluşturup-oluşturmadığı analiz edilmek istenmiştir. Bu soruya 16 katılımcı *artış*, 17 katılımcı *azalış* ve 7 katılımcı da *değişim* yaşadıkları yönünde yanıt vermiştir.

“Normalde online alışverişi sevmezdim. Ama zamanla online alışveriş yapma alışkanlığı kazandım. Hayatım biraz online olmuş olabilir.” (K17) ifadesinde bulunarak alışveriş yönteminde internet odaklı artış yaşadığını açıklamıştır. Benzer yanıtlar veren katılımcıların görüşleri ise şu şekildedir:

“Covid-19’dan önce AVM’ye direkt yürüyordum. Direkt kıyafetleri deniyordum. Ama şimdi bir alışkanlığım oldu ve internetten sipariş veriyorum. Şu an dijitalden daha fazla alışveriş yapıyorum ve yapmaya da devam edeceğim.” (K2)

---

² Hedonik tüketim, tüketicilerin rasyonel davranış ve tercihlerinin aksine en çok mutluluk ve haz sağlayan tüketim tercihleri için tanımlanmaktadır (Doğan vd., 2014, ss. 71-72).

“Kasabada yaşadığım için alışverişe çıkmak zor oluyordu. Yaşadığım yere kargo şirketi gelmediği için alışveriş yapamıyordum. Bunun için Isparta merkeze inmem gerekiyordu. Ama Covid-19 sonrası üniversiteye gelince alımlarımı internet kaynaklı gerçekleştirmeye başladım.” (K7)

“Salgından önce kesinlikle hiç internet alışverişi yapmazdım. Covid sebebiyet oldu. Bende öyle oldu yani. Eve getiren bazı uygulamalar bu dönemle birlikte arttı. Sık sık kullandım yani bu uygulamaları.” (K39)

Katılımcıların öğrenci olmalarından kaynaklı belli bir bütçeye sahip olduğu ve yaklaşık yarısına yakınında Tablo 3’de görüldüğü üzere herhangi bir kredi/burs almadığı da göz önünde bulundurulursa her ne kadar alışverişe sık sık gitmek isteyen ve bunu gerçekleştiren katılımcılar olsa da bunun yanı sıra katılımcıların belirli bir kısmı da alışverişe sık sık gitmediklerini ifade etmiştir.

“Gitmiyorum. Ayda 1- 2 kere falan gidiyorum.” (K3)

“Sık sık değil tabi ki. İhtiyaç halinde gitmeyi tercih ediyorum. Zevk olarak alışverişe gitmiyorum. Tamamen ihtiyacıma bağlı olarak alışveriş sıklığım değişiyor.” (K5)

“Sık sık alışverişe gitmiyorum. Hatta ihtiyacım olmadığı sürece alışveriş yapmıyorum.” (K9)

Karantina nedeniyle evde vakit geçirilmek zorunda kalınması katılımcıların tüketim alışkanlığına sahip olduğu ürünlere karşı ihtiyaçlarının azaldığını ve hatta bazılarında bu süreçte tamamen bittiğini ortaya koymuştur.

“Covid-19 öncesi neredeyse her hafta alışverişe gidiyordum. Çok fazla kıyafet alıyordum. Şimdi ise yeni kıyafetlere ihtiyacım kalmadığı için yeni kıyafetler almıyorum.” (K10)

“Salgının ilk çıktığı zamanlarda alışveriş yapmadım. Evde olduğumuz için çok bir gereksinim duymadık galiba.” (K25)

Sadece evde geçirilen sürenin artmasından kaynaklı alışveriş sıklıklarında azalma yaşanmamıştır. Salgınla birlikte gelen küresel ekonomik kriz, hem tedarik zincirinde aksamalara yol açmış, hem de işsizlik oranının artması ile birlikte makroekonomik değişkenlerde de negatif yönlü bir durum yaratmıştır (Adıgüzel, 2019, s. 192). Bu açıklamayla paralellik taşıyan görüşlerini belirten katılımcılardan bazılarının görüşleri de şu şekildedir:

“Covid-19’dan sonra alım gücüm düştü. Salgın öncesinde almak istediğim bir bilgisayar vardı. Şimdi pahalı olduğu için alamıyorum. Covid öncesinde 2 ayakkabı fiyatına şimdi bir tane alabiliyorum. O yüzden alım gücüm düştü.” (K16)

“Alışveriş sıklığım gözle görülür bir şekilde azaldı. Eskiden markete gittiğimde bir poşet alabiliyorsam şimdi bir ürün alabiliyorum. Kıyafette daha da büyük bir azalış var. Genel olarak azaldı.” (K34).

Bu kategori altında üzerinde durulması gereken unsurlardan bir diğeri, katılımcıların hangi ürün gruplarına karşı hassasiyetlerinin olduğu veya onlara cazip gelen ürün gruplarının ne olduğu ile ilgili olmaktadır. Bu kapsamda toplam ürün grupları içinde kadınların (%22,5) ile kozmetik ürünlerinde, erkeklere (%7,5) göre daha fazla ilgi duydukları ortaya çıkmıştır.³ Teknoloji ürünlerinde ise erkek katılımcıların lehine bir durum söz konusudur. Bu bağlamda *alışverişe gittiğinizde en çok hangi mağazalarda vakit geçirirsiniz?* sorusuna verilen yanıtlar toplumsal cinsiyetin kadınlara ve erkeklere vermiş olduğu rollere uygun davranışlar sergilediği gözler önüne sermiştir:

“Alışverişe gittiğimde önce giyim reyonuna giderim. Sonra da kozmetik. Daha sonra eğlence ve son olarak kitaplara gidiyorum.” (K19)

“Daha çok teknoloji ürünleri diyebilirim. Birde spor alanında spor giyim ve malzemeleri, teknolojik olarak oyunlar, bilgisayar parçaları ve onun dışında kendime zaman ayırdığımda kitaplar olabilir.” (K20)

Satın Alma Sürecindeki Karar Metodu

Bir ürünü satın almadan önce tüketiciler, pek çok faktörü göz önünde bulundurarak satın alma faaliyetini gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda tüketiciler birden fazla ürün almalarının yanı sıra tercih edecekleri ürüne karar verirken çeşitli yöntemler uygulayabilirler (Fırat & Azmak, 2007, s. 252). Bu bağlamda *satın alma kararlarınızı nasıl elde edersiniz?* sorusuna, 32 katılımcı *çok araştırarak, bilgi toplayarak ve düşünerek* yanıtını vermiştir. Bu 32 katılımcının 15’i erkek ve 17’si kadın katılımcıdan oluşmaktadır.

“İnternetteki yorumlara bakarım. Forumlara bakarım. Kullanıcı yorumlarına bakarım. Özelliklerine bakarım. Sonrada bunları karşılaştırırım.” (K14)

“Bayağı inceliyorum fiyatını. Orada ne kadar, burada ne kadar diye bakıyorum. Fiyatına bakıp genelde öyle alıyorum. Yorumlara da bakıyorum.” (K23)

“Kıyaslama yaparım. Mesela bir ürün farklı mağazalarda satılıyorsa karşılaştırıp, yorumlara bakıp öyle alırım. Ya da gidip görüp deneyerek alıyorum.” (K32)

Son dönemlerde artan internet kullanımıyla birlikte tüketicilerin satın alma karar süreçleri iki açıdan değerlendirilebilir. İki farklı yöntemle incelenen bu

³ Yüzdelik rakamlar yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

süreçlerden ilki geleneksel olarak kabul edilen ve gidip-görerek satın alma işlemidir. İkinci yöntem ise alışverişlerin online bir şekilde internet kaynaklı olarak yapılmasıdır (Özcan, 2010, s. 31). Katılımcıların çok büyük bir kısmı internet kaynaklı araştırma yaptıklarını belirterek, geleneksel satın alma karar sürecinden uzaklaştıklarını belirtmişlerdir. Bazı katılımcıların internet kaynaklı satın alma süreçlerine ait görüşleri şu şekildedir:

“Araştırma yapma konusunda aşırı bir halim var. Bir ürünü almadan önce günlerce fiyatlara, yorumlarına, kalitesine, insanların görüşlerine her şeye bakarım. Bunları daha çok internet üzerinden sağlıyorum.” (K5)

“Mesela cilt ürünlerini satın alırken daha çok dikkat ediyorum. Kişisel bakım ürünlerine de. Genelde kız arkadaşlarıma soruyorum. Ama daha çok internet üzerinden araştırma yapıyorum. Özellikle saat alışverişimi internette yapıyorum. İnternette alacağım saatlerin yorumlarına çok dikkat ederim. Hatta resimli yorumları olanları alıyorum.” (K18)

Katılımcıların aynı zamanda belli ürünler üzerinde de sıkı bir araştırmaya girdikleri dikkat çekmiştir. Sadece erkek katılımcılar değil kadın katılımcılarda teknolojik ürünler konusunda aynı doğrultuda görüş beyan etmiştir. Erkek ve kadın katılımcıların bu doğrultudaki görüşleri şu şekildedir:

“Özellikle teknolojik ürünlerde sıkı bir araştırma yapıyorum. Ancak diğer ürünler için bunu söyleyemem. Beğenirsem bunu alacağım der ve çıkarım. Kıyafette çok düşünmem. Eğer beğeniyorsam, fiyatına falan bakmadan direk alırım.” (K6)

“Çok önemli ve parasal değeri yüksek bir şey alacaksam mesela teknolojik ürünlerde çok araştırarak alırım. Mesela giyimde ise çok beğendiysen gider alırım.” (K8)

“Mesela bilgisayar alacaksam her şeyini araştırır öyle alırım. İnternette bu araştırmayı yapıyorum. Ama mesela kıyafette kimseye sormam beğendiğimi alırım.” (K20)

“Çok dikkat ederim. Gıda da değil ama giyim ve teknoloji ürünlerinde inceleme yaparım. Genellikle girdiğim bir mağazada ve diğer mağazalarda fiyatları karşılaştırıyorum. Ayrıca teknolojik ürünlerde özelliklerine bakarım.” (K37)

Covid-19 ile birlikte satın alma süreçlerinde de belli başlı değişimler yaşanmıştır. Yapılan görüşmelerde 8 katılımcı detaylı bir araştırma yapmadıklarını aksine ani satın alımlar yaptıklarını belirten açıklamalarda bulunurken bazı katılımcılar da beğendikleri veya fiyatındaki uygunluk durumuna göre satın alma kararı verdikleri üzerinde durmuşlardır.

“Aslında bu pandemi sürecinde satın alma sürecim çok değişti. Önceden mağazalardan her beğendiğimi alıyordum. Ama şu an bir karşılaştırma yapıyorum. Farklı mağazalardaki ürünleri karşılaştırarak, alacağım ürünü seçiyorum.” (K10)

“Herhangi bir araştırma yapmıyorum. Beğendiysen eğer alıyorum.” (K12)

“Bir an bir şey çok hoşuma gittiye alırım. Bir tek oyunlarda biraz düşünüyorum alıyım mı almayayım mı diye. Ama onun dışında eğer çok beğendiysen hiç düşünmeden gider alırım.” (K9)

“Gider beğendiğim şeyi hemen alırım. Yani çok pahalı bir şey değilse araştırmadan beğendiğimi alırım. Uygunsa fiyatı alırım. Pahalıysa bütçeme bağlı olarak alırım veya almam.” (K27)

Toplumun Tüketim Üzerindeki Etkisi

Her toplumun içinde farklı kültürel dinamikler mevcut bulunmaktadır. Doğumundan ölümüne kadar herhangi bir topluluğun içinde yaşayan bireyin, toplumun onun davranış ve seçimlerini etkilediğini bilmesine rağmen kendisini soyutlayamadığı zamanlar olabilmektedir. Ancak toplum ve tüketim ilişkisi tek boyutlu olamamaktadır. Diğer bir deyişle sadece toplumun tüketimi etkilediği değil ayrıca tüketiminde toplumu etkilediği zaman-mekan ilişkileri bulunabilmektedir. Bu bağlamda katılımcılara sorulmuş olan *referans grupları (aile, arkadaş, reklam yıldızı) gibi çevrenizdeki insanlar satın alma kararlarınızı ve davranışlarınızı nasıl etkiler?* sorusuna çoğunluğun verdiği yanıt yukarıda yapılmış olan açıklamayla paralellik taşımaktadır. Aynı zamanda günümüzde gelişimini sürdürmeye devam eden teknolojilerin yanı sıra internetin de hızlanması ve yaygınlaşması firma-tüketici arasındaki bilgi akışını hızlandırmaktadır. Bu doğrultuda firmalar tüketicilere daha fazla ulaşmak için sosyal medya uygulamalarını sıkça kullanmaya başlamıştır (Torun, 2017, s. 956). Hem satışlarını arttırmak hem de interaktif bir yol izleyerek tüketicilerin tercihlerini öğrenmeye çalışmaktadır.

“Genelde toplumun düşüncelerine göre hareket ediyorum. Küçük bir yerden geldiğim için toplum ne der, ne düşünür gibi. Mesela kolye ve küpe bile alırken illaki topluma göre şekillendiriyorum. Muğla büyük bir yer olsa da yine de eskiden gelen alışkanlığımı sürdürüyorum.” (K5)

“Mesela çevremde birileri bir ürün öneriyor diyelim. Sonuçta onlar almış kullanmışlar bende bir alıyım kullanayım, deneyeyim diye düşünürüm.” (K6)

“Fenomenler etkilemek değil de fikir veriyor. Yani şu an üstümdeki her şeyi ben bir fenomenen görüp almıştım. Daha çok kilosunu, bedeni benimle aynı olan fenomenlere bakıyorum.” (K30)

“Kesinlikle fenomenleri dikkate alıyorum. Eğer o ürünün bana da yakışacağını düşünüyorsam alırım. Market ürünleri olur, kıyafet olur. Onları beğendiysen alırım.” (K36)

Katılımcıların üniversite öğrencisi oluşu ve 36 katılımcının da ailesinden ayrı yaşaması onların en sık karşılaştıkları kişilerin arkadaşları olmasına neden olmaktadır. Bu açıklamayla paralellik taşıyan katılımcılara ait görüşlerden biri şu şekilde olmuştur:

“Sadece arkadaşlarım benim satın alma kararlarımı etkiliyor. Influencerlardan asla etkilenmem sadece arkadaşlarımdan görüyorsam ve etkileniyorsam alırım. Ailem ve akrabalarım da benim kararlarımı etkilemiyor.” (K11)

“Fenomenlere çok güvenemediğim için beni etkilemiyorlar. Ben kendi beğendiğimi alırım. İlla ki bakarım ama işte güvenemediğimden almamayı tercih ediyorum. Arkadaşlarıma sorarım ama. Çünkü onlar beni etkileyebiliyorlar. Hatta onlar alırsa bende alıyorum genelde. Tabi iyi olanları.” (K25)

Her ne kadar toplumun içindeki referans gruplarından etkilenen katılımcılar olsa da etkilenmeyen katılımcılarda bulunmaktadır. Bu görüşlere sahip katılımcılardan bazıları aşağıdaki gibi ifadelerde bulunmuştur:

“Fiyat reklam gibi şeylere bakmıyorum hemen satın alma kararımı veriyorum ben. Pek araştırmıyorum. Etrafımdakilere de sormuyorum. Beğendiysen alıyorum.” (K12)

“İnsanlardan çok tavsiye almayı sevmiyorum. Çünkü herkesin kararı kendine diye düşünüyorum. Mesela ben bir gözlükçüye girdiğimde herhangi bir markaya ait klasik gözlük modellerini tercih etmiyorum. Zaten herkeste o modellerden var. Ben kimsenin almadığı şeyi alıyorum.” (K22)

Genç yetişkinlerin toplumdan etkilenip etkilenmediğini daha iyi gözlemleyebilmek için katılımcılara bir başka soru daha yöneltilmiştir. *Tüketiminizi gerçekleştirmeden önce toplumun vereceği tepkileri görmezden gelerek ne tür satın alımlar gerçekleştiriyorsunuz?* sorusu genç yetişkinlerin başkalarının düşüncelerini önemseyerek değil kendi düşüncelerine göre tüketim yaptıklarını ortaya çıkartmıştır. Erkek bir katılımcı toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına ters düşen bir yaklaşım sergilediğini verdiği bir örnekle şu şekilde açıklamıştır:

“Toplumun vereceği tepkileri görmezden gelirim. Oje sürmek hoşuma gidiyor zaten. İlgimi çekiyordu. Rock müziği sevdiğim için sadece siyah oje sürüyorum. Ve hiç kimsenin tepkisine de bakmıyorum.” (K9)

Katılımcılardan bazıları ise ailesinin yaşadığı bölgenin (köy/kasaba/ilçe) önemine vurgu yaparak, toplumun tepkilerine göre satın alımlarını

gerçekleştirdiklerini ve toplumun tepkilerinden bağımsız kalamadıklarını dile getirmiştir. Yapılan çoğu çalışmada her alanda toplum (mahalle) baskısını kadınlar erkeklerden daha çok hissederken (Harcar vd., 2008: s. 60; Aktaş, 2013: s. 54; Çalışır & Çakıcı Okur, 2015: s. 286; Özdemir, 2019: s. 98), bu çalışmada toplumun baskısını genç erkeklerin genç kadınlara göre biraz daha fazla deneyimlediği tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak da erkeklerin yetiştiği kültür, aile ya da yaşadığı kentin muhafazakar olmasının rol oynadığı gözlenmiştir. Sonucun bu şekilde çıkmasının nedeni çalışmada yer alan kadın katılımcıların baskının olmadığı bir aile ve mahalle ortamında yetişmesine karşılık erkek katılımcıların daha geleneksel bir toplum içinden yetişmesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

“Mesela benim ailem biraz muhafazakâr olduğu için onların da görüşleri etkiliyor tabiki. Almadan önce onlar der diye düşünürüm tabi. Mesela babam çok muhafazakâr olduğu için şort giymeme karşıdır. Bu doğrultuda uzun şeyler giyiniyorum.” (K16)

“Ben dikkat ederim. Pembe gömlek giymem ben ve başka erkeklerinde öyle bir renk giymesi bence uygun değil. Doğru bulmuyorum.” (K27)

“Özellikle giyim konusunda toplumun diyeceklerini daha çok dikkate alırım. Karşımdaki bu rollerden farklı bir şekilde hareket ediyorsa karışmam ve saygı duyarım.” (K28)

“Toplumun tepkilerini göz önünde bulundurma bende geçmişte vardı. Yani geçmişte daha fazla takardım. Ama üniversite hayatı bu düşüncemi değiştirdi. Daha fazla bilgilendikçe bu durum bende köreldi.” (K33)

Toplumun tüketim üzerindeki etkisi temalı bu kategori incelenirken katılımcıların toplumsal cinsiyet bağlamındaki fikirlerinin satın alma kararlarını ne derece etkilediğinden hareketle bu alandaki yanıtlar dikkatle incelenmiştir. Katılımcılardan bazıları toplumsal cinsiyet rollerine göre hareket ettiğini ifade ederken bazı katılımcılar ise bu durumu sorguladığını ve bu tür rollere uymadığını belirtmiştir. Toplumsal cinsiyet rollerini dikkate almayanların toplam oranı %77,5'tur. Bu oran içerisindeki kadın katılımcıların bazıları maskülen ürünleri hiç çekinmeden aldığını dile getirmiştir. Literatürde yer alan çalışmalarla bu konuda benzerlikler tespit edilmiştir. Özellikle artık kadınlarında spor aletleri ve teknolojik ürünlere, erkeklerinde kişisel bakım ve kozmetike daha fazla ilgi duyduğu ortaya konulmuştur (Alexander, 2003: s. 551; Connell & Messerschmidt, 2005: s. 836; Odabaşı & Barış, 2006: s. 260; Kılınç, 2015: s. 6405; Karahan, 2018a: s. 111).

“Mesela ben erkeğin üzerinde bir t-shirt görüp beğendiysen gidip onu alırım. Bu benim için önemli değil.” (K7)

“Özellikle erkek reyonlarından deliler gibi alışveriş yapıyorum. Erkek t-shirtleri ve sweatshirtlerine bayılıyorum. Yeni moda olmaya başladı bu durum.”

Daha maskülen kıyafetler giymeyi seviyorum hatta onların saç tıraşlarını da seviyorum. Bu ürünleri satın almayı yadırgamıyorum yani. Bir erkeğin oje sürmesi, küpe takması bunlar benim için önemli değil. Bunu yargılayacak kişi ben değilim. Benim de 3 sene öncesine kadar saçlarım üç numaraydı.” (K10)

“Yani sonuçta herkes istediği gibi yaşayabilir. Ki bunu da bir sınırlandırılacağı bir durum olduğunu düşünmüyorum. Herkes istediğini yapmakta özgür olmalı. Mesela ben erkek reyonundan giyiniyorum. Yani bu gayet normal.” (K24)

Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ve rollerinin önemsiz olduğunu, her insanın özgürce ve rahat yaşaması gerektiğini belirten erkek katılımcılardan birinin görüşü ise şu yöndedir:

“İnsanların nasıl yaşamak istiyorsa öyle yaşamaları gerektiğini düşünüyorum. Toplumu o kadar çok düşünmemek lazım. Baskı altında hiçbir insanın mutlu yaşayabileceğini düşünmüyorum. Başkalarına göre yaşamaktansa kendi kafana göre yaşamak daha doğru. Ben küpe takmak istiyorum ve takıyorum sonuçta.” (K29)

Toplumsal cinsiyet rollerini benimseyerek tüketimlerini bu doğrultuda gerçekleştiren katılımcılar, görelilik olarak sınırlı bir düzeyde bulunmaktadır. Bu durum günümüzde artık genç yetişkinlerin daha özgür bir toplumda daha rahat tavırlar sergilediğini ve tüketimlerini de bu doğrultuda gerçekleştirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada toplumda bir değişimin yaşandığı gözler önüne serilmiştir. Ancak sınırlı da olsa hala toplumsal cinsiyet kalıplarına uygun davrandığını belirten bazı katılımcıların görüşleri de şu şekilde dile getirilmiştir:

“Ben topluma aykırı davranışları doğru bulmuyorum. Yani şöyle kızlar bizlerle yarışıyor, bizde kızlarla yarışıyor gibiyiz. Artık öyle bir durum var. Ben mesela pembe bir şey giyemem. Küpede takmam. Başkası yaparsa bir şey diyemem ama doğru olmadığını düşünüyorum.” (K4)

“Mesela ben erkek olarak küpe takmam. Dar pantolonlarda giyemem. O tarzlarda bir hareketim yoktur. Ama yapanlara da asla eleştirel bakmam. Kozmetiğe ve saç bakımına çok para harcarım.” (K17)

“Topluma uygun davranışlar sergiliyorum. Bence kadın, kadın gibi giyinmeli ve erkekte erkek gibi giyinmeli. Bende buna göre davranırım. Ama başkasının bu özgürlüğüne karışmam.” (K35)

Salgın Sonrası Tüketimdeki Değişimler

İnsanlık tarihi çok zorlu dönemleri atlatıp günümüze kadar gelişimini sürdürerek gelmiştir. Sözü geçen zor dönemlerin başlangıç noktalarından bazıları savaşlar, krizler veya araştırma konusu olan salgınlar olarak sıralanabilir. Bahse konu olan bu zor dönemlerin ekonomik yansımalarında farklılıklar görülse de

bireylerin tüketim alışkanlıklarında bazen zorunluluktan bazen de ihtiyatlı davranma isteğinden kaynaklı değişimler yaşanabilir (Aydemir, 2006: s. 202; Türk vd., 2020, s. 628). Bu değişimler göz önüne alınarak dünyada içinde bulunulan dönemde ortaya çıkmış olan salgının tüketim üzerindeki etkisini gözlemlemek bu çalışmanın ana amaçlarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda katılımcılara *Covid-19 salgınından sonra ürün bazında tüketim alışkanlıklarınızda ve ihtiyaçlarınızda nasıl bir değişim gerçekleşti?* sorusu yöneltilmiştir. Farklı ürün grupları üzerinde durularak açıklamalarda bulunan katılımcılar, Covid-19 salgını sonrası bazı ürün gruplarının ihtiyacında artış yaşadıklarını dile getirmiştir.

“Sigarada artış oldu. O zamanlar evde olduğumuz için kullanmıyordum. Sonrasında dışarı çıktığımız için arttı. Harcamalarım da artış oldu. Kafeye gittim. Alışveriş yaptım.” (K7)

“Bu süreçte hiç seyahat etmedim. Ulaşım harcamalarım düştü. Kitapta ve dijitalde aşırı artış yaşandı. Oyun harcaması yaptım. Program falan aldım. Ama diğer harcamalarım da pek bir artış olmadı. Parfüme de pek dışarı çıkmadığım için harcama yapmadım.” (K9)

Ülkeden ülkeye değişen farklı karantina uygulamaları olsa da insanlar genellikle bu süreci evlerinde geçirmiştir. Günlerce evden çıkamayan bireylerin evde tüketebileceği/kullanabileceği ürünleri alma eğilimlerinde artış yaşamıştır. Karantina sürecini vurgulayarak açıklamalarda bulunan bazı katılımcılara ait görüşler aşağıdaki gibidir:

“Sürekli evde kaldığımız için tatlı tükettim. Birde bilgisayar oyunları oynadım. Sürekli evde kalınca sürekli oyun oynuyorsunuz. Bundan dolayı da para harcadım.” (K17)

“Covid sonrası daha çok gıdaya harcadım. Sürekli evde olduğumuz için farklı şeyler deneme imkanımız oldu. Yiyecek, içeceklerde yeni şeyler denedim. Puzzle yapmıştım bir ara. Onun dışında bilgisayar oyunlarına bayağı para yatırdım.” (K35)

Teknolojinin ve internetin yaygınlaşmasıyla dijitalleşmeye başlayan dünya ile paralel olarak karantina sürecinde bilgisayar, telefon, kulaklık ve bilgisayar oyunlarını alma eğilimlerinde de artış yaşanmıştır (Gökler & Turan, 2020: s. 10; Kayabaşı, 2020: s. 24). Bu kapsamda hem erkeklerin hem de kadınların teknolojik ürün grupları içinde yer alan bilgisayar oyunları dışında bir ayrımın yapılamadığının belirtilmesi gerekmektedir. Bu noktada bilgisayar oyunları alma eğiliminde olan erkeklerin görüşleri şöyledir:

“Kitaba ve dijitalde çok fazla harcama yaptım. Özellikle oyunlarda bunu çok fazla abarttım. Ayrıca farklı yazılım programları da aldım.” (K9)

“Covid-19’da sürekli evde olduğumuzdan ev oyunlarına çok sardım. Özellikle playstation ve bilgisayar oyunları aldım. O dönemde ne çıktıysa aldım.” (K20)

“Bilgisayar oyunlarına çok fazla takıntılı oldum bir süre. Çünkü günlerce hatta aylarca eve kapalı kaldık. Yani sadece etrafımdaki insanlarla vakit geçmiyor. Sıkıntidan sabaha kadar uyumadığım bile oluyordu.” (K39)

Şahin ve Tuğrul (2012, s. 115)’un yapmış olduğu çalışmada erkeklerin kadınlara göre daha fazla bilgisayar oyunu oynama eğiliminde oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedenleri arasında kadınların erkeklere göre boş zamanlarını değerlendirmelerinin daha kısıtlı olması, yaşanan ekonomik zorluklar nedeniyle kadınların da iş hayatına atılması gerekliliği ve bununla beraber kadınların ev işleri ve çocuk bakımı gibi sorumlulukları da üstlenmesi yer almaktadır (Shaw, 1994, s. 18; Crawford, 2005, s. 260). Ayrıca dijital oyunlar erkeklerin ilgi alanlarına göre tasarlanıp öncelikli olarak erkeklerin ilgisini çekmeye yönelik piyasaya sürülmüştür (Kinder, 1991, s. 209-210). Ancak Covid-19 salgını sonrası kadınlarında bilgisayar oyunlarına yönelmeleri dikkat çekmiştir. Bu bağlamda kadın katılımcılardan birinin ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“E-sporcu oldum pandemi döneminde. Bunlara para harcadım. Ama daha çok sponsorlar karşılıyordu. Çünkü yarışmaları kazanıyordum. Yani bunun için ilk önce hesabı yükseltmek gerekiyor tabii ki. Belli bir seviyeye gelmek lazım. Daha sonra yerli ve yabancı oyuncularla mücadele ediyorsunuz. Tabii bu seviyeye gelmek için belli bir harcama da yaptım.” (K10)

Bazı kadın katılımcılar da geleneksel kadın rollerine bağlılıklarını sürdürdüklerini ve bu dönemde daha çok toplumsal cinsiyet bağlamında kadınlara atfedilen takı, örgü ve nakış işlerine eğildiklerini dile getirmiştir.

“Ben o sıralar takı falan yapıyordum. Ama tabii şu an bıraktım okula geldiğim için. Aynı zamanda bunları Instagram üzerinden veya tanıdıklara falan yapıp, satıyordum. Haliyle takı malzemeleri için harcama yaptım bu dönemde.” (K7)

“Covid döneminde örgü örmeyi öğrendim. Bu hobiyi kazandım diyebilirim. Bununla ilgili farklı renklerde ip falan aldım.” (K8)

Covid-19 salgınının tüketicileri karşı karşıya bıraktığı sorunlardan biri de gıda ürünlerinin kıt varlığı ve fiyatlarının alım gücünün üzerinde yükselmesidir (Kayabaşı, 2020, s. 42). Bu duruma çözüm üretmeye çalışan katılımcılardan biri, stok yöntemine başvurduğunu şu ifadelerle belirtmiştir:

“Gıda ürünlerinde bir artış oldu. Bu yüzden stok yapmaya çalıştık. Çünkü marketlerde ürün kalmıyordu. Stok fazla yaptık çünkü neyin ne olacağı belli değildi.” (K29)

Covid-19 salgınının tüm dünyada farklı ekonomik zorluklar çıkarmasıyla insanların tasarruf yapmaları zorunlu hale gelmiştir. Bu doğrultuda ani veya daha önce aklında olmamasına rağmen Covid-19 ile birlikte bu tür alımlar yapan katılımcılardan biri ise şu ifadeleri kullanmıştır:

“Salgından önce daha çok üniversite için yatırım yapıyordum. Yani üniversiteye gelmeden ihtiyacım olacak ürünleri almaya çalışıyordum. Salgın sonrası yaptığım şeylerden biri mesela yatırım için altın almak oldu. Bilmiyorum o an o mantıklı geldi. Ailem de etkiledi bu kararımı alışımda.” (K35)

Terzioğlu (2018, s. 455)’nun toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların sigara içmesinin erkeklere göre nasıl bir algı yarattığını araştıran çalışmasında kadınların sigara içmesinin erkeklerin sigara içmesinden daha farklı ve genel olarak olumsuz bir biçimde değerlendirildiği saptanmıştır. Toplumdan topluma değişmekle birlikte bir kadının gülme şekli, erkekler ile kurduğu arkadaşlık biçimleri, sigara içmesi gibi en basit gündelik eylemler bile kadının ve dolayısıyla bu anlayış çerçevesinden kadının ait olduğu erkeğin namusunu belirlemede rol oynamakta ve uygunsuz olarak toplum içinde yer bulmaktadır (Yazlı, 2019, s. 13). Bu bağlamda bazı kadın katılımcılar Covid-19 sonrası sigara kullanımlarını artırdığını dile getirerek bu algının dışında bir tutum sergilemiştir.

“Bu süreçte sigara kullanmaya başladım. Daha önce yapmadığım bir şeydi.” (K6)

“Sigarada bir artış yaşadım. Hani Covid döneminde evde olduğumuz için çok fazla kullanmıyordum. Ama sonrasında dışarı çıktık falan ve sigara tüketimimde artış gerçekleşti.” (K7)

“Bu dönemde sigara ve alkol kullanımım biraz daha arttı. Farkında olmadan içtiğim zamanlar oluyordu.” (K19)

Yakın zamanda yaşanan krizin ortaya çıkma nedeninin salgın olması, çeşitli hijyen/temizlik ürünlerinin yaygın bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır. Yapılan görüşmelerde toplam katılımcıların yarısından fazlası bu tür ürünleri aldıklarını belirtmiştir.

“Temizliğe daha fazla özen göstermemiz için mesela bir paket maskeyle gezdim çantamda her zaman. Dezenfektan veya kolonya da bulurdum bir süre de yanımda.” (K1)

“Temizlik ve hijyen malzemeleri kullanımında bir değişime oldu. Özellikle çamaşır suyunu sürekli kullanmaya başladım. Maske, dezenfektan ürünleri içinde bu durum geçerli.” (K11)

Hedonik Bir Olgu Olan Tüketim ve Psikolojik Etmenler

Faydacı tüketim kuramıyla açıklanan homeconomicus varsayımının aksi olan hedonik tüketim, tüketicilerin rasyonel davranış ve tercihlerinin aksine en çok mutluluk veren ve hazzı tüketim tercihleri için tanımlanmaktadır (Doğan vd., 2014, ss. 71-72). Tüketim sadece gereksinimleri karşılamak için değil haz alıcı bir eylem olarak da insanlar tarafından yapılmaktadır. Bu noktada katılımcılara *tüketim yaptığınızda nasıl hissedersiniz?* sorusu yöneltilmiş ve %82,5 gibi büyük bir oranda katılımcı mutluluk duyduğunu dile getirmiştir. Toplamda 33 katılımcı (14 erkek ve 19 kadın) bu duyguyu alışveriş yaptıktan sonra yaşadığını belirtirken, 5 erkek ve kadından 6 katılımcı ise alışveriş yapmaktan hoşlanmadığını, 1 katılımcı ise nötr yanıtını vermiştir.

“Kitap alınca gerçekten çok mutlu oluyorum. Çünkü hayatınıza yeni bir şey katmış oluyorsunuz. Kedi maması almak da beni çok mutlu eder ama mesela kıyafet konusunda o kadar hevesli değilim.” (K1)

“Çok fazla mutlu olurum. Mesela kişisel bakım malzemelerini almayı çok seviyorum. Herhalde ailede sürekli maske yapan garip garip şeyler kullanan benimdir. Losyonlar, maskeler, jeller kullanıyorum. Bunları almak, kıyafet almaktan daha fazla zevk veriyor bana. Mesela diş macununu sürekli değiştiriyorum. Bu bana heyecan veriyor.” (K2)

Toplumsal cinsiyet bağlamında daha çok kadınlarla özdeşleşen kozmetik ürün kullanımı algısının aksine erkek bir katılımcı bu tür kozmetik ürünleri aldığından ve bunları kullanmaktan mutlu olduğunu belirtmiştir.

21.yy toplumu tüketim toplumu olarak ifade edilse de her insanın farklı zevk ve tercihleri olduğu göz önünde bulundurulduğunda mevcut durumun aksi bir durumla karşılaşılması olağan görülmektedir.

“Beni genelde mutsuz ediyor. Bir şeye ihtiyacın var alıyorsun. Yanına ekstra bir şey almaya kalksan direk artı bir masrafı oluyor. Bu durum insanı mutlu etmekten ziyade mutsuz eder.” (K5)

Beni daha üzgün birisi yapıyor. Param gidiyor çünkü. Ama yine de yapmak zorunda kalıyorum. Sonuçta hayatta kalmak içinde harcama yapmam lazım.” (K10)

Bu iki açıklama sonucunda katılımcılar, alışverişin mutluluk düzeylerini artırmamasının nedenini bütçelerinin kısıtlı yapısından kaynaklı olmasına bağlamıştır. Tutumlu davranma eğilimi sergilemek isteyen katılımcılar, haz amaçlı tüketim yerine öncelikli olarak ekonomik düzeylerine göre satın alacakları ürünü tercih etmek zorunda olduklarını ifade etmiştir.

Katılımcılardan biri dikkat çekici bir argüman sunarak tüketim yapmanın reklamlar tarafından aşılana yapay bir mutluluk formülü olduğunu şu şekilde açıklamıştır:

“Ben şöyle düşünüyorum. Topluma tüketim sevgisini aşıladıkları için bunlara uymamayı tercih ediyorum. Reklamlarla falan da bunu aşıyorlar ben uymak istemiyorum. Daha minimize yaşamaya çalışıyorum.” (K29)

Satın alma sürecinde pek çok faktörden etkilenebilme potansiyeline sahip tüketiciler, psikolojik temelli bazı etkileri bünyesinde barındırabilmektedir. Bu kapsamda tüketici, bir ürünü satın alma aşamasına gelmeden önce tükettiği ya da kullandığı bir markanın farklı ürünlerine sahip olma isteğinde bulunabilmektedir. Bu bağlamda katılımcılara *hangi ürünlere karşı marka bağımlılığına sahipsiniz?* şeklinde bir soru yöneltilmiştir.

“Telefonda ios yazılımına sahip markayı çok seviyorum. Bu markanın ürünlerine takıntım var. Önceden alabiliyordum. Şimdi alamıyorum tabi ki ekonomik olarak biraz sıkıntılı. Ama marka takıntım sadece Apple’ın ürünleri olabilir.” (K20)

“Pantolonlarda belli bir markanın dışında giymiyorum. Yani kalınlığına, likralı oluşuna falan çok önem veriyorum. Farklı markalardan ayakkabılarım var ama onlarda da belli markalar. Teknolojik ürünlere de gücüm yetse marka tercihimde bulunurdum.” (K33)

“Her ürün için bir marka bağımlılığım yok ama belli ürünlerde var. Çok basit bir örnek olarak telefon alacaksam eğer çok inandığım, hoşlandığım bir marka değilse almam. Teknolojik ürünlerin tamamında telefonda, bilgisayarda, işlemci, ekran kartı kısmında genel olarak marka bağımlılığım var.” (K39)

Toplumsal cinsiyet rolleri kalıplaşmış bir yapıya bürünerek farklı alanları farklı cinsiyetlerle özdeşleştirmiştir. Bu alanlardan biri ise giyim-moda sektörüdür. Bu kapsamda giyim sektörü üzerinde marka bağımlılığı olduğunu vurgulayan kadın katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

“Evet, bu bağımlılığım var tabi. Kıyafette ve kozmetikte belli markaların dışında almıyorum. Bilmiyorum ama bu ürünlere dikkat ediyorum.” (K10)

“Aslında birazdan daha fazla marka bağımlılığına sahibim ve kıyafetlerde falan kaliteli olanları alıyorum. Ona biraz takıntılıyım.” (K12)

Çalışmada marka bağımlılığına sahip katılımcılar olmakla birlikte katılımcıların yaklaşık yarısı belirli bir marka bağımlılığına sahip olmadığını belirtmiştir. Marka bağımlılığı olan ve olmayan katılımcı oranlarının birbirine yakın olması net bir çıkarım yapmayı zorlaştırmaktadır. Marka bağımlılığı olmadığını savunan katılımcıların bütçelerine ve uygun fiyatlı olan ürünleri satın aldıklarını

açıklaması bu noktada içinde bulunan ekonomik koşulların marka tercihinin önüne geçildiği gözler önüne sermektedir.

“Marka bağımlılığım yok. Bütçem neye yetiyorsa ona göre satın alımlar gerçekleştiriyorum. Elbette çok bilinmedik markaları almıyorum. Aslında bunda da fiyatına bakarım.” (K7)

“Marka bağımlısı değilim. Nerede ucuz bulursam oradan alıyorum. Markasına asla bakmam.” (K11)

Satın alma sürecinde karşılaşılan başka bir psikolojik etmen ise otokontrol sorunları olmaktadır. Bu psikolojik etmen, potansiyel tüketicinin bir ürüne karşı koyamamasına ve kendisini tutamamasına yol açarak ihtiyacının dışında o ürünü alması için tanımlanmaktadır (Yaman, 2021, s. 33). Toplam katılımcılar içinde otokontrol sorunları yaşamadığını söyleyen katılımcıların oranı %60’tır. Bu oranın %35’i erkeklerden oluşuyorken %25’i kadınlardan oluşmaktadır. Geriye kalan ve otokontrol sorunları yaşadığını açıklayan bazı katılımcılara ait görüşler ise aşağıdaki şekildedir:

“Kitaplarda pandemide şöyle bir şey yaşamıştım. 5 hatta 6-7 kitabı aynı anda sipariş ettiğim oldu. Yani o kitaplar iki gün içinde gelecek ama elimdekileri bitirmediğim için başlayamayacağım. Ama onları da aldım.” (K1)

“Kitaplarda olabiliyor. Biri yetmeyecek gibi geliyor. Çok fazla alıp okumaya çalışıyorum. Bazılarını okuyamıyorum. O kadar çok birikiyor ki elimdeki kitaplar.” (K5)

“Mesela bir t-shirtü çok beğendiysen gidip 3-4 rengini alıyorum. Sorun yaşıyorum bu konuda. Bu tür alımlarım oluyor. Başka aldığım şeylerde de yaşayabiliyorum.” (K10)

Karşı Cins Ait Tüketim Algısı

Cinsiyetinden bağımsız olarak toplumun içerisinde yaşayan her bir birey, bu toplumdaki diğer kişilerden bir şekilde etkilenebilmektedir. Sosyal yapısı gereği insanlar farkında olmadan benimsedikleri toplumun kültürel yapısını içselleştirerek kimlik kazanmaktadır (Yanıklar, 2018, s. 233). Bu bağlamda toplumsal cinsiyete ait rollerin ne olduğu ve cinsiyetlerin karşılıklı tüketim algısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Erkek katılımcılara yöneltilen *kadınların en çok hangi ürünleri satın aldığını düşünüyorsunuz?* sorusuna bu erkek katılımcıların tamamı kozmetik ürünleri şeklinde yanıt vermiştir. Bazı erkek katılımcılar da sorulan soruyu daha geniş bir yelpazede açıklayarak sırasıyla giyim ve ayakkabı yanıtlarını da eklemiştir.

“Kozmetik ürünleri daha çok, ona daha çok önem verdikleri için. Bir de kız arkadaşlarımdan biliyorum. Sürekli kozmetik muhabbeti dönüyor çünkü aralarında.” (K17)

“Şimdi kız arkadaşım üzerinden bu soruyu cevaplayacak olursam giyim ve kozmetik diyebilirim. Sadece onun için konuşuyorum tabi. Mesela annemi düşünürsem pazar alışverişi ve tabi onda da giyim, kozmetik var. Yani ben etrafi gözlemlemeyi çok severim. Bir kozmetik mağazasına kız arkadaşım ile mecburen girdiğimde oradakilerin neredeyse tamamı kadınlardan oluşuyor. Hatta çalışanlar bile o yüzden kozmetik diyor.” (K39)

Kadın katılımcılara yöneltilen *erkeklerin en çok hangi ürünleri satın aldığı düşünülüyor* sorusuna verilen yanıtlar, bu konuda hemfikir olunan bir ürün grubunun olmadığını ortaya koymuştur.

“Genelde elektronik eşya alıyorlar. Yani bilgisayar parçası, eşyası gibi şeyler alıyorlar. Daha çok teknolojik aletler olduğunu söyleyebilirim” (K6)

“Etrafıma baktığımda erkeklere özgü kişisel bakım malzemeleri, traş bıçağı onun köpüğü gibi şeyler. Teknolojik ürünlerde olabilir.” (K15)

“Kendine bakan erkekler saat, ayakkabı falan alıyorlar. Çevremde çok görmüyorum ama bahis oynuyorlar. Birde bilgisayarla ilgili şeyler alıyorlar.” (K25)

Geleneksel olan toplumsal cinsiyet kalıp yargılarında giyim üzerinde görülen net ve değişmez algılar söz konusudur. Bu algıdan hareketle kadınların giyim alışverişine, erkeklerden daha fazla ilgi duyduğu yapılan çalışmalarla desteklenmektedir (Ateşoğlu & Türkkahraman, 2009, s. 219). Ancak yapılan görüşmelerde kadın katılımcılardan bazıları, erkeklerin de giyim ürünlerine çok fazla ilgileri olduğunu açıklayarak toplumsal cinsiyet algısının dışında bir görüş belirtmiştir.

“Bence erkekler ayakkabı ve kıyafete çok para harcıyorlar.” (K10)

“Erkekler kıyafet alışverişini çok yapıyorlar. Günümüzdeki erkekler giyimine çok fazla dikkat ediyor. Yani çevremdeki erkeklere bakıyorum, güzel giyiniyorlar. Her gün farklı bir şekilde giyiniyorlar. Bazı kızlarda bile bu kadar kıyafet yoktur yani.” (K11)

Yukarıda belirtilen kategorilere göre verilen yanıtlar, salgın döneminin toplumsal cinsiyet bağlamında genç yetişkinler üzerinde farklı tüketim algıları oluşturduğunu ortaya koymuştur.

SONUÇ

Toplumsal cinsiyet, insanların doğuştan değil, doğumdan itibaren çevresel faktörlere göre şekillenen ve toplumsal davranış kalıpları ile beklentilerinin topluma uygun bir şekilde gerçekleşmesi yönünde olan cinsiyet ayrımını ifade etmektedir (Blackstone, 2003, s. 336). Bu olgunun bireyler üzerindeki etkisi göz ardı edilmemeli ve hatta tüketicilerin tüketim potansiyelini etkilemesi üzerine de

vurgu yapılmalıdır. Bu bağlamda en çok göze çarpan ürün grubu giyim sektörü olarak gerçekleşmekte ve bu sektör toplumsal cinsiyetin bir yansıması olarak görülebilmektedir. Geleneksel toplumda kadınların ve erkeklerin toplumsal cinsiyete uygun kıyafetler almaları gerektiği algısı hakimdir. Kamusal alanda çalışan kadın, son derece özenli, kendine bakan, güzel giyinen ve güzel gözüken bir karaktere bürünmek zorunda kalabilmektedir. Başka bir ifadeyle, kadının önemi yer yer dış görünüşe bağlanılmaktadır. Erkekler ise kamusal çalışma alanı veya özel çalışma alanı ayrımı yapılmaksızın giyim ve kendine bakım konusunda kadınlara göre özgür kılınmaktadır (Karahan, 2018a, ss. 47-48). Bu çalışmada özellikle kozmetik sektöründe kadınların erkeklere göre daha fazla satın alma faaliyeti gerçekleştirdikleri görülmüştür. Bu bağlamda yapılan bu çalışma kozmetik sektörü özelinde toplumsal cinsiyete bağlı bir yaklaşım sergilendiğini tespit etmiştir.

Covid-19 salgını, pek çok ekonomik alanı etkilediği gibi, iktisadi karar alıcı birimleri de etkilemiştir. Tüketicilerin mevcut tüketim alışkanlıklarını ve davranışlarını değiştirme olasılığı bu çalışmada dikkatle irdelenerek analiz edilmeye çalışılmıştır. Aydın & Koç (2021, s. 2), kadın ve erkeklerin tüketim davranışlarında anlamlı düzeyde bir farklılık olduğunu ve kadınların erkeklere göre panik durumunda ihtiyaç fazlası alışveriş yaptığını vurgulayarak daha sık satın alımlar gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Bu bağlamda görüşmede Covid-19 salgını sonrası alışveriş sıklığına ait düşüncelerini paylaşan 16 katılımcı *artış*, 17 katılımcı *azalış* ve 7 katılımcı da *herhangi bir değişim yaşamadığını* belirtmiştir. Artış yaşadığını belirten 16 katılımcının 8'nin erkek ve 8'nin de kadın meydana gelmesi, ayrıca azalış belirten 8 katılımcının erkek, 9 katılımcının da kadın olması, bu alanda net bir ayrımın yapılamamasını sağlamıştır. Sonuç olarak elde edilen bulgular Aydın & Koç (2021, s. 2) tarafından yapılan çalışmanın bulgularıyla örtüşmemektedir.

Kaya & Erbaş (2021, s. 277), Covid-19 salgın süreciyle birlikte dünyadaki bütün toplumların gündelik hayatında değişikliklere sebep olduğuna dikkat çekmiş ve bu değişimin tüketim bağlamında da gerçekleştiğini yapmış oldukları çalışmayla birlikte vurgulamıştır. Bu doğrultuda tarafımızdan yapılan görüşmeler sonucunda Covid-19 sonrası tüketimde 40 katılımcıdan 33'ünde değişimin gözlenmesi, sözü edilen çalışmayla bu çalışmanın benzerlikler taşıdığını ortaya çıkartmıştır.

Eski dönemlere göre insanların bilgiye ulaşma hızları ve çeşitliliği çok artmıştır. Her zaman doğru ve hilelerden uzak bilgiye ulaşmak doğru bir araştırma süreci gerektirmektedir. Bu doğrultuda tüketimlerini gerçekleştirecek olan bireyler, satın alacakları ürünleri detaylı bir araştırma sürecinden geçirmektedir. Bu noktada katılımcılara yöneltilen *satın alma kararlarınızı nasıl elde edersiniz?* sorusuna katılımcılardan 32'sinin verdiği çok araştırarak, bilgi toplayarak ve düşünerek

yanıtı, Danışmaz (2020, ss. 89-90) ve İri (2021, s. 570)'nin yapmış olduğu çalışmalarla paralellikte olduğunu göstermiştir.

Bireyler benliklerini oluştururken bulunduğu toplumun kültürel, sosyolojik ve ekonomik yapısını da göz önüne almaktadır. Bu süreç belli bir yaşa gelen kişinin, tüketimini gerçekleştirmeden önce vereceği kararlarda da etkisini gösterebilmektedir (Yanıklar, 2018, s. 238). Bu noktada katılımcılara sorulan *referans grupları (aile, arkadaş, reklam yıldızı) gibi çevrenizdeki insanlar satın alma kararlarınızı ve davranışlarınızı nasıl etkiler?* sorusuna 28 katılımcı farklı şekillerde bu referans gruplarından etkilendiğini dile getirirken, geriye kalan 12 katılımcı ise söz konusu referans gruplarından etkilenmediğini açıklamıştır. Referans grupları içerisinde kendisine yer bulan sosyal medya fenomenleri günümüzde bireylerin tüketim algılarına etki etmektedir. Cevher (2019, s. 5) yaptığı çalışmada fenomenlerden etkilenme ile satın alma niyeti arasında doğrudan ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Hem Şahin & İçil (2019) hem de Aksoğan ve Türel (2021) de aynı şekilde çalışmalarında benzer çıktılara ulaşmıştır. Sonuç olarak kadın katılımcıların 5'i sosyal medya fenomenlerinden etkilendiklerini ifade ederek Cevher (2019, s. 5), Şahin & İçil (2019, s.194) ve Aksoğan & Türel (2021, s. 374)'in çalışmalarını doğrulamıştır. Ayrıca Karaca (2016, s. 227)'nin Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencilerine yapmış olduğu çalışmada arkadaş gruplarının kişinin tüketim kararlarını alırken etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada da satın alma kararı noktasında 23 katılımcının 6 tanesi hem ailesinden hem de arkadaşlarından etkilendiğini, 11 tanesi sadece arkadaşlarından etkilendiğini ve diğer 6 tanesi de sadece ailesinden etkilendiğini belirtmiştir. Elde edilen bu bulgular, atıf yapılan Karaca (2016, s. 227)'nin çalışmayla benzer çıkarımlar yapılmasına olanak vermektedir.

Çalışmanın ana öğelerinden birini oluşturan toplumsal cinsiyet kavramı, katılımcıların bu olgu üzerindeki düşüncelerinin ne olduğunun bilinmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda yapılan görüşmeler sonucunda toplumsal cinsiyetlere uygun davranış sergileyen cinsiyetin ağırlıklı olarak erkek katılımcılar olduğu gözlenmiştir. Çuhadaroğlu & Akfırat (2017, s. 1031)'in çalışması gençlerin toplumsal cinsiyet algılarının genç kadınlarda genç erkeklere göre daha katı olmayan bir şekilde seyrettiği sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada da salgın döneminde ve öncesinde alınan tüketim kararları göz önünde bulundurulduğunda genç yetişkin olan katılımcıların yarısından fazlası toplumsal cinsiyete ait tutum, davranış ve tercihlerinin anlamsız ve gereksiz olduğunu belirterek bu olguya karşı bir tutum içinde belli çıkarımlar yapılmasına olanak sağlamıştır.

Çalışmanın ana öğelerinden birini oluşturan Covid-19 salgını ile ilgili katılımcılara yöneltilen *Covid-19 salgınından sonra tüketim alışkanlıklarınızda ve ihtiyaçlarınızda ne tür bir değişim gerçekleşti?* şeklindeki soruya katılımcıların tamamı daha önceden hiçbir şekilde tüketimini gerçekleştirmedikleri maske ürününü satın aldıkları şeklinde bir yanıt verirken, 29 katılımcı da temizlik/hijyen

malzemesi tüketimini arttırdıkları yönünde bir yanıt paylaşmıştır. Bayır (2021, s. 3632)'ın salgın dönemi ile ilgili olarak yapmış olduğu çalışmasındaki sağlık ürünlerinde yaşanan artışa yönelik analiz, yapılan bu çalışmayla da örtüşmektedir.

Katılımcılar Covid-19 salgınıyla beraber sadece maske, dezenfektan, kolonya gibi hijyen malzemelerini değil bunlar dışında normal zamanlarda da satın aldıkları bazı ürünlerin tüketimini arttırdıklarını ya da daha önce almadıkları ürünleri satın alarak tüketim alışkanlıklarını değiştirdiklerini ifade etmiştir. Bu bağlamda evde geçirilen sürenin artmasıyla birlikte 12 erkek katılımcının yanı sıra toplumsal cinsiyet rollerine aykırı bir şekilde 2 kadın katılımcı da bilgisayar oyunları satın aldıklarını belirterek söz konusu algıyı kırmışlardır.

Barel Çatlı (2021, s. 95) yaptığı çalışmasında Covid-19 salgını sonrası satın alınan ürün gruplarının içinde en yüksek paya kitap ve gıda-market ürünlerinin sahip olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmada elde edilen bulgularda atf yapılan çalışmayı destekler sonuçlara ulaşmıştır.

Kükreler (2011, ss. 84-85) yapmış olduğu çalışmasında üniversite öğrencilerini örneklem alarak, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre tüketimlerini daha fazla hedonik güdülerle gerçekleştirdiğini saptamıştır. Kadınların erkeklere göre daha fazla hedonik tüketim davranışları sergilemeleri literatürdeki diğer çalışmalarla da çoğaltılabilir (Arnold & Reynolds, 2003, s. 90; Özdemir & Yaman, 2007, s. 88). Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen *tüketim yaptığınızda nasıl hissedersiniz?* sorusuna özellikle kadın katılımcıların büyük çoğunluğu mutlu ve enerjik yanıtını vermiştir. Dolayısıyla bu çalışma yukarıda atf verilen çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Değirmenci & Durmaz (2020, s. 289)'ın çalışmasında da cinsiyet ile marka bağımlılığı arasında bir ilişki bulunamamıştır. Bu çalışmada 16 katılımcı marka bağımlılığına sahip olduğunu, 24 katılımcı ise marka bağımlılığına sahip olmadığını belirtmiştir. Marka bağımlılığına sahip katılımcıların cinsiyetleri özelinde ayırt edici bir farklılığın bulunmuyor oluşu, bu çalışmanın atf yapılan çalışmayla benzer sonuçlara ulaşmasını sağlamıştır.

Özer (2021, s. 48)'in yaptığı çalışma, kozmetik sektörünün hedef kitlesinin kadınlar olduğunu ortaya koyarak reklamlarla birlikte bu algının pekiştirilmesine yol açmıştır. Benzer şekilde bu çalışmada da erkeklere sorulan *kadınların en çok hangi ürünleri satın aldığını düşünüyorsunuz?* sorusuna 20 erkek katılımcının tamamı kozmetik ürünleri yanıtını vermiştir. Kadınlara sorulan *erkeklerin en çok hangi ürünleri satın aldığını düşünüyorsunuz?* sorusuna ise birden fazla ürün grubu yanıtının verilmesi kadın katılımcıların ortak bir ürün grubu üzerinde yoğunlaşmadıklarını göstermektedir.

Sonuç olarak, 18-24 yaş aralığındaki üniversite öğrencilerinden elde edilen verilere göre toplumsal cinsiyet olgusunun genç yetişkinler tarafından önemsenmemesi tüketimlerin bu doğrultuda şekillenmesine yol açmıştır.

Katılımcıların çoğunluğunda oluşan bu tutum ve fikir birliği, genç yetişkinlerin tüketimlerine de yansımakta ve bu durum bulgularla desteklenmektedir. Aynı zamanda salgınla birlikte toplumsal cinsiyete ait ortaya çıkan tüketim kararlarında da bir değişikliğin gözlenmediği, katılımcıların çoğunluğunun satın alma faaliyetlerini gerçekleştirirken çoğunlukla ekonomik unsurları dikkate aldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda işletmelerin öncelikle fiyatlama stratejisi oluşturması gerekmektedir. İşletmelerin bu gençlere sunacağı farklı kalite ve fiyat bir seçenek olabilecektir. Ayrıca çoğu kullanıcı için geçerli olan bütçe kısıtı, markanın da önüne geçebilmektedir. Bu noktada gözde markalara sahip firmalarında farklı kampanyalar üreterek bu genç yetişkinleri kendi satış ağına dahil etmeye çalışması yerinde bir strateji olabilecektir. Bununla birlikte genç yetişkinlerin toplumsal cinsiyeti önemsememesi nedeniyle işletmeler reklamlarında cinsiyet yerine kullanıcıya odaklanmalı ve de bu kullanıcıların satın alma araştırmalarını kolaylaştıracak yollar izlemelidir. Günümüzün dijitalleşen dünyasında artık genç nesil alışverişlerini online bir şekilde yapmayı tercih eder hale gelmiştir. Dolayısıyla firmaların çeşitli sosyal medya kanalları aracılığıyla reklamlara daha çok ağırlık vermesinin de yerinde olacağı düşünülmektedir. Tüm bunlarla birlikte firmaların bu genç yetişkinlere satış sonrası hizmette de bulunması tutundurma bağlamında doğru bir strateji olarak düşünülebilir.

Son olarak, araştırma evreninin ve örneklem sayısının sınırlı oluşu belirli bir kısıt altında analiz imkanı sunmasına rağmen bu örneklem dahilinde genç yetişkinlerin toplumun etkisi altında kalmadıkları, Covid-19 salgını öncesi ve sonrası dönemde tüketimlerini bu anlayışla gerçekleştirdikleri ifade edilebilir.

Yazarların Katkı Oranı Beyanı: 1. yazar, çalışmada tüm bölümlere katkı sağlamıştır. 2. yazar, çalışmada tüm bölümlere katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %70, 2. yazarın katkı oranı: %30.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında yazarlar arasında ve herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, M. (2019). Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine etkilerinin makroekonomik analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, 19 (37)*, 191-221.

Aksoğan, M. & Türel, Y. K. (2021). Sosyal medyanın tüketici davranışları üzerindeki rolü: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 12 (2)*, 367-378.

Aktaş, G. (2013). Feminist söylemler bağlamında kadın kimliği: erkek egemen bir toplumda kadın olmak. *Edebiyat Fakültesi Dergisi, 30 (1)*, 53-72.

Aktaş, S. C. & Çiçek, B. (2019). Farklı kuşaktaki kadın ve erkeklerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının incelenmesi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54 (4), 1957-1978.

Alexander, S. M. (2003). Stylish hard bodies: Branded masculinity in Men's Health magazine. *Sociological Perspectives*, 46 (4), 535-554.

Altınay, M. & Bilgimöz, S. (2015). Alışveriş merkezlerinin tercih edilme nedenleri ve rekreasyonla ilişkisi. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 2 (3), 37-47.

Altınova, H. H. & Duyan, V. (2013). Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin geçerlik güvenirlik çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24 (2), 9-22.

Arnold, M. J. & Reynolds, K. E. (2003). Hedonic shopping motivations. *Journal of Retailing*, 79 (2), 77-95.

Ateşoğlu, İ. & Türkkahraman, M. (2009). Çocukların tüketici olarak sosyalleşmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (3), 215-228.

Aydemir, M. (2006). Yetinen toplumdan tüketen topluma; Türkiye'de modern tüketim kültürünün tarihsel ve toplumsal gelişim seyri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 201-214.

Aydın, F. F. & Koç, E. (2021). Covid-19 döneminde cinsiyetin satın alma davranışları üzerindeki etkisi. https://teacongress.com/papers/Aydin_Koc_The.pdf. (Erişim Tarihi: 27.05.2022).

Barel Çatlı, Ö. (2021). Tüketicilerin Covid-19 öncesi ve Covid-19 sonrası online alışveriş davranışlarının karşılaştırılmasına yönelik bir araştırma. Özge Erturan Tekin (Der.). *Sosyal Bilimlerde Covid-19 Salgını Dönemler ve Değişim Dinamikleri-2* içinde (ss.84-99). Ankara: Astana Yayınları.

Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9 (1), 23-28.

Baştürk, S. & Taştepe, M. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Vize Yayıncılık.

Bayır, T. (2021). Koronavirüs (Covid-19) ile yeni dijital dünyada değişen tüketici tercihleri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17 (Pandemi Özel Sayısı), 3621-3640.

Beyaz, R., Karakuş Umar, E. & Kılıçarslan, Ş. (2020). Toplumsal cinsiyet rolleri ve tüketim kültürü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34 (4), 1311-1331.

Blackstone, A. M. (2003). Gender roles and society. Julia, R. M., Richard, M. L., Lawrence, B. S. (Der.). *Human Ecology: An Encyclopedia of Children, Families, Communities and Environments*. CA: Santa Barbara.

Bilginer Özsaatçı, F. & Cici Karaboğa, E. (2022). Z kuşağı tüketici davranışlarının Covid-19 sürecinden post Covid-19 dönemi değişimi üzerine nitel bir araştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57 (1), 105-125.

Cevher, M. F. (2019). *Sosyal Medya Fenomenlerinin Tüketici Algısı ve Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Beykent Üniversitesi, Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Chen, H., Qian, W. & Wen, Q. (2021). The impact of the Covid-19 pandemic on consumption: Learning from high frequency transaction data. *In AEA Papers and Proceedings*, 111, 307-311.

Chenarides L., Grebitus C., Lusk, J. L. & Printezis I. (2021). Food consumption behavior during the Covid-19 pandemic. *Agribusiness*, 37, 44–81.

Connell, R. W. & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept, *Gender & Society*, 19 (6), 829-859.

Crawford, G. (2005). Digital gaming, sport and gender. *Leisure Studies*, 24 (3), 259-270.

Çalışır, G. & Çakıcı Okur, F. (2015). Toplumsal cinsiyet bağlamında sosyal medyada kurulan benlik inşasının temsili. *Turkish Studies*, 10 (10), 267-290.

Çuhadaroğlu, A. & Akfırat, O. N. (2017). Üniversite öğrencilerinin benlik kurgularıyla toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (4), 1031-1046.

Dablan, E. & Alarçın, E. Y. (2020). Toplumsal cinsiyet rollerinin çevreye duyarlı tüketim davranışı üzerine etkisinin ölçülmesine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11 (26), 164-181.

Danışmaz, A. (2020). Covid-19 salgınının tüketicilerin online alışveriş tercihine etkisi. *Social Sciences Research Journal*, 9 (2), 83-90.

Değirmenci, B. & Durmaz, Y. (2020). Tüketicilerin marka memnuniyeti ve marka bağlılığı ilişkisinde cinsiyet ve gelirin düzenleyici rolünün incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 266-298.

Dietrich, A. M., Kuester, K., Müller, G. J. & Schoenle, R. S. (2020). News and uncertainty about Covid-19: Survey evidence and short-run economic impact. *Federal Reserve Bank of Cleveland*, Working Paper No. 20-12. <https://www.clevelandfed.org/publications/working-paper/2020/wp-2012-consumer-expectations-about-covid19-impact>. (Erişim Tarihi: 16.01.2021)

Doğan, H. G., Gürler, A. Z. & Ağcadağ, D. (2014). Hedonik tüketim alışkanlıkları üzerine etkili faktörlerin değerlendirilmesi (Tokat ili örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (30), 69-77.

Duygun, A. (2021). Tüketicilerin farklı tüketim aktiviteleri bazında Covid-19 risk algılamalarının değerlendirilmesi. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 144- 159.

Eftimov, T., Popovski, G., Petkovic, M., Seljak, B. K. & Kocev, D. (2020). Covid-19 pandemic changes the food consumption patterns. *Trends in Food Science & Technology*, 104, 268-272.

Eroğlu, E. (2020). Covid-19'un ekonomik etkilerinin ve pandemiyle mücadele sürecinde alınan ekonomik tedbirlerin değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, 5 (2), 211- 236.

Fırat, A. & Azmak, E. (2007). Satın alma karar sürecinde beyaz eşya kullanıcılarının marka bağlılığı. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, 251-264.

Gökler, M. E. & Turan, Ş. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde problemlili teknoloji kullanımı. *Estüdam Halk Sağlığı Dergisi*, 5, 108-114.

Güzel, E. (2013). Güzellik dayatması altında tüketim nesnesine dönüşen kadın. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 4 (7), 81-96.

Hacıaloğlu, A. B. & Sağlam, M. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde tüketici davranışları ve e- ticaretteki değişimler. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3 (1), 16-29.

Hall, M. C., Prayag, G., Fieger, P. & Dyason, D. (2020). Beyond panic buying: consumption displacement and Covid-19. *Journal of Service Management*. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JOSM-05-2020-0151/full/html>, (Erişim Tarihi: 21.06.2022).

Hausman, A. (2000). A multi-method investigation of consumer motivations in impulse buying behavior. *Journal of Consumer Marketing*, 17 (5), 403-426.

Harcar, T., Çakır, Ö., Sürgevil, O. & Budak, G., (2008). Kadına yönelik şiddet ve Türkiye'de kadına yönelik şiddetin durumu. *Toplum ve Demokrasi*, 2 (4), 51-70.

Hirschman, E. C. & Holbrook, M. B. (1982). Hedonic consumption: Emerging concepts, methods and propositions. *Journal of Marketing*, 46 (3), 92-101.

Hodbod, A., Hommes, C., Huber, S. J. & Salle, I. (2021). The Covid-19 consumption game-changer: Evidence from a large-scale multi-country survey. *European Economic Review*, 140, 103953.

İri, R. (2021). Covid-19 pandemi sürecinin Niğde ve yöresindeki tüketicilerin internet üzerinden satın alma davranışlarına etkisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 570-602.

Karaca, Y. (2016). Referans grupları ile iletişimin satın alma kararları üzerine etkisi: genç yetişkinlere yönelik bir araştırma. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 25, 209- 231.

Karahan, F. D. (2018a). *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Gençlerin Tüketim Eğilimleri: Akdeniz Üniversitesi Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Karahan, F. D. (2018b). Tüketim toplumunda alışverişin cinsiyeti. 7. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – IV* içinde (ss. 169-186).

Karahan, F. D. & Adak, N. (2019). Tüketimin cinsiyeti: Tüketim toplumunda gençlerin tüketim eğilimleri. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 2 (1), 118- 148.

Karakaş, M. (2001). Tüketim kültürü ve tüketimin yeniden üretimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 11-27.

Kavas, E. (2016). *Kültürün Hedonik Satın Alma Davranışına Etkisini Belirlemeye Yönelik Alman ve Türk Kadın Tüketiciler Üzerine Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Avrasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kaya, B. E. & Erbaş, İ. (2021). Covid-19 pandemi döneminin tüketicinin tüketim alışkanlıkları ve tüketim mekânlarına bakış açısı üzerindeki etkisi. *Kent Araştırmaları Dergisi*, Covid-19 Özel Sayısı, 277-300.

Kayabaşı, E. T. (2020). Covid-19'un piyasalara ve tüketici davranışlarına etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (5), 15-25.

Kılınç, Ö. (2015). Reklamlarda erkeklik: GQ ve Men's Health dergilerindeki reklamların eleştirel bir okuması. *Journal of Yasar University*, 10 (37), 6402-6412.

Kinder, M. (1991) *Playing with power in movies, television and video games: from muppet babies to teenage mutant ninja turtles*. Berkeley: University of California Press.

Koşaroğlu, Ş. M., Aydın Ünal, E. & Noyan Yalman, İ. (2020). Covid-19 salgınının tüketicilerin talep yapısı üzerindeki etkileri. *Econder International Academic Journal*, 4(2), 479-503.

Körken, R. N. (2021). *Diyarbakır kadınlarının Covid-19 S-sürecinde tüketim alışkanlıklarının değişimi üzerine bir inceleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Kurtoğlu, R. & Dalkılıç, S. (2021). Covid-19'un bireylerin günlük yaşantı ve tüketim davranışları üzerindeki etkileri. *İktisadi ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmaları*, 4, 33-60.

Kükreler, Ö. (2011). Üniversite öğrencilerinde hedonik tüketimin cinsiyete göre farklılaşması. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 68-87.

Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Miles, M. B. & Huberman, A. M. (2016). *Nitel veri analizi* (Çev. Ed. S. Akbaba Altun ve A. Ersoy). Ankara: Pegem Akademi.

Odabaşı, Y. & Barış, G. (2006). *Tüketici davranışı*. İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.

O'Shaughnessy, J. & O'Shaughnessy, N. J. (2002). Marketing, the consumer society and hedonism. *European Journal of Marketing*, 36 (5/6), 524-547.

Özcan, S. O. (2010). İnternet pazarlama faaliyetlerinde tüketici satın alma karar süreci. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), 30-39.

Özdemir, Ş. & Yaman, F. (2007). Hedonik alışverişin cinsiyete göre farklılaşması üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 81-91.

Özdemir, H. (2019). Toplumsal cinsiyet perspektifinde erkeklik ve kadınlık algısı: Bir alan araştırması. *Asya Studies*, 10, 90-107.

Özer, B. (2021). Kozmetik reklamlarında cinsiyet rolleri. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 5, 28-50.

Özsungur, F. & Güven, S. (2016). Tüketici davranışlarını etkileyen sosyal faktörler ve aile. *International Journal Of Eurasian Education and Culture*, 3, 127-142.

Rocha, M. A. V., Hammond, L. & Hawkins, D. (2005). Age, gender and national factors in fashion consumption. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 9 (4), 380-390.

Roux, E., Tafani, E. & Vigneron, F. (2017). Values associated with luxury brand consumption and the role of gender. *Journal of Business Research*, 71, 102-113.

Shaw, S. M. (1994). Gender, leisure and constraint: towards a frame work for analysis of women's leisure. *Journal of Leisure Research*, 26, 8-22.

Subramanian, S. & Deaton, A. (1991). Gender effects in Indian consumptions patterns. *Sarvekşana*, 14 (4), 1-12.

Şahin, C. & Tuğrul, V. M. (2012). İlköğretim öğrencilerinin bilgisayar oyunu bağımlılık düzeylerinin incelenmesi. *Journal of World of Turks*, 4 (3), 115-130.

Şahin, E. & İçil, H. B. (2019). Sosyal medya uygulamalarının, marka bağlılığı ve tüketici davranışlarına etkisi: Z kuşağı üzerine bir araştırma. *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 3 (2), 188-195.

Taşdelen, B. (2016). Tüketim olgusunun gündelik hayatındaki yerinin toplumsal cinsiyet açısından çocuk dergilerinde incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4 (2), 806-816.

Tekin, H. H. & Tekin, H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (13), 101-116.

Temizkan, V., Güven, E. Ö., Yılmaz, A. & Andsoy, C. (2021). Covid-19 ile gerçekleşen tüketici davranışları ve eğilimlerine yönelik bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 20 (79), 1311-1327.

Terzioğlu, A. (2018). Sağlıkın kültürel boyutları ve toplumsal cinsiyet normları: Türkiye'de tütün kontrolü ve kadınların sigara içmesine atfedilen anlamlar. *Toplum ve Hekim*, 33 (6), 455-464.

Tifferet, S. & Herstein, R. (2012). Gender differences in brand commitment, impulse buying and hedonic consumption. *Journal of Product & Brand Management*, 21(3), 176-182.

Torun, E. (2017). Tüketici satın alma davranışları üzerinde internet ve sosyal medyanın yeri ve önemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (62), 955-970.

Türk, A., Bingül, B. A. & Rengin, A. K. (2020). Tarihsel süreçte yaşanan pandemilerin ekonomik ve sosyal etkileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (COVID-19 Special Issue), 612-632.

Yaman, D. (2021). Tüketim ve tüketim toplumu kavramlarının Covid-19 pandemi süreci çerçevesinde incelenmesi. *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 30-45.

Yanıklar, C. (2018). Postmodern tüketim, tüketim kültürü ve toplumsal kimliğin inşası. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 231-252.

Yazlı G. (2019). *Kadın bakışından namusa atfedilen anlam ve sosyal kontrol inşası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Genişletilmiş 10. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yayın Geliş Tarihi: 07.10.2022
Yayına Kabul Tarihi: 07.12.2022
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1185817>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 187-203
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

RANKING THE FACTORS AFFECTING THE CHOICE OF CROWDFUNDING WEB SITES WITH ANALYTIC HIERARCHY PROCESS

Cem GÜRLER*

Abstract

Crowdfunding platforms determine different strategies to attract more backers and fundraiser. Although the product itself is a project in crowdfunding projects, it can be said that the platform is as important as the project. This study aims to rank the factors affecting the choice of crowdfunding web sites with analytic hierarchy process. For this purpose, four dimensions (tangibles, reliability, assurance, integration of communication) and ten criteria (usability, design, navigability, standardization, reputation, relevancy, authority, privacy, FAQ's and help, inclusion of special services) were included in the analysis. 11 people knowledgeable about crowdfunding were reached to ask pairwise comparisons. For this purpose, a survey was created. Surveys were sent and collected via email. The data used in the study were collected from three different groups: academics, backers, and a fundraiser. AHP results revealed that most important dimension was reliability. Moreover, according to the calculated general weights, the most important criterion is privacy, while the least important criterion is design.

Keywords: *Analytic Hierarchy Process, Crowdfunding, Reward-Based Crowdfunding, Crowdfunding Web Sites.*

ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ İLE KİTLE FİNANSMANI WEB SİTELERİNİN SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN SIRALANMASI

Öz

Kitle fonlaması platformları, daha fazla destekçiyi ve bağış toplayıcıyı çekmek için farklı stratejiler belirlemektedir. Küresel fonlama projelerinde ürünün kendisi bir proje olsa da proje kadar platformun da önemli olduğu söylenebilir. Bu çalışma, kitle fonlaması web sitelerinin seçimini etkileyen faktörleri analitik hiyerarşi süreci ile sıralamayı

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Gürler, C. (2023). Ranking the factors affecting the choice of crowdfunding web sites with analytic hierarchy process. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 187-203.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0001-5127-6726, cem.gurler@yalova.edu.tr.

Bu çalışmada kullanılan veri 2019 yılında toplanmış, bu nedenle etik kurul onayı alınmamıştır.

amaçlamaktadır. Bu amaçla, dört boyut (maddi varlıklar, güvenilirlik, güvence, iletişimin entegrasyonu) ve on kriter (kullanılabilirlik, tasarım, gezilebilirlik, standardizasyon, itibar, alaka düzeyi, yetki, gizlilik, SSS ve yardım, özel hizmetlerin dahil edilmesi) analize dahil edilmiştir. Kitle fonlaması konusunda bilgili 11 kişiye ulaşılarak ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu amaçla bir anket oluşturulmuştur. Anketler e-posta yoluyla gönderilmiş ve toplanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler üç farklı gruptan toplanmıştır: akademisyenler, destekçiler ve bağış toplama. AHS sonuçları, en önemli boyutun güvenilirlik olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca hesaplanan genel ağırlıklara göre en önemli kriter gizlilik, en az önemli kriter ise tasarımdır.

Anahtar Kelimeler: Analitik Hiyerarşi Süreci, Kitle Fonlaması, Ödül-Temelli Kitle Fonlaması, Kitle Fonlaması Web Siteleri.

INTRODUCTION

Internet has led to revolutionary innovations in many fields. With exponential expansion of Internet users and services offered, the Internet's importance in both business and private sectors has expanded significantly (Baloh & Trkman, 2003). Thus, crowdfunding emerged in this environment. Crowdfunding is an alternative financing method for fundraisers in need of funds. One of the first examples of crowdfunding that the fans of the rock band Marilion pre-order an album that has not yet been recorded so that the band can perform their concert tour in the USA in 1997 (Gamble et al., 2017). Crowdfunding is described as the method of raising finances for projects or businesses by posting an online call and raising money from the crowd (Carvajal et al., 2012). There are four different types of crowdfunding: donation-based, reward-based, debt-based, and equity-based. Basically, these types can be grouped under two headings as financial and non-financial. Backers' primary motivation in debt and stock-based funding is the financial benefit they will obtain. On the other hand, the main motivation is not to obtain financial returns in reward-based and debt-based. In the former, people give money for donation and do not expect any benefit, while they have expectations in the latter. Backers sometimes get a thank you on the project's official site, sometimes a product, and sometimes a t-shirt, in return for their donations. This turns backers into prosumers on reward-based crowdfunding (Belleflamme et al., 2015). Unlike financial crowdfunding backers, who face the risk that the firm will fail and their shares would be worthless, reward backers run the risk of their money being wasted if the product is never developed and delivered (Cumming et al., 2019). Fundraisers can use the crowdfunding site to find a group of backers who will pre-purchase the product. From the fundraiser's perspective, this lowers the chance of losses. As a result, crowdfunding can be used as a prediction of future demand and as a signal for future investment possibilities (Belleflamme et al., 2010; Belleflamme et al., 2015).

It is clear that these sites are divided into different categories, and the fundraiser will make the site preference according to the crowdfunding type.

However, no matter how much the fundraisers filter the websites, there will be still plenty of alternatives. In this respect, it is a very difficult process to decide which site to present the project to. On the other hand, crowdfunding platforms aim to attract more fundraisers and funders to their sites in an area where competition is intense. Even if the project is considered more important, the website that the project is presented is also very important for the backers. In the current study, it is aimed to rank the criteria that determine the quality of reward-based crowdfunding sites in order of importance. In this context, a total of 11 people were reached and asked to make a pairwise comparison. Then, using AHP, the importance levels of the criteria will be determined. In the following section, previous studies are examined, and the methodology used in the study is discussed in detail in the next section. In the fourth section, the findings of the study are reported and the results are interpreted. In the final section, the limitations of the study are indicated.

THEORETICAL FRAMEWORK

Regardless of the site's mission or aims, attracting and retaining visitors becomes critical since the competitor is simply a link away. In this view, a "high-quality" web site is one that satisfies the needs of both the owner and the users (Mich et al., 2003). Users can be classified into two different groups in crowdfunding sites: fundraisers and backers. Although the purposes of use of these two groups are different, what they expect from a site can be quite similar. As a result, it is critical for service providers to determine the quality elements of crowdfunding platforms. It assists service providers in identifying and focusing on the most important component, hence improving the platform's effectiveness (Pitchay et al., 2019). Also, from a fundraiser perspective, it can be stated that the platform has had an impact on the success of the project.

There are many studies in the literature for the evaluation of websites and many different criteria were used in these studies (Kapoun, 1998; Dragulanescu, 2002; Moustakis et al., 2004; Bilsel et al., 2006; Palmer, 2002; Lee & Kozar, 2006; Grigoroudis et al., 2008; Markaki et al., 2010; Lin, 2010; Tsai, et al., 2010; Kaya & Kahraman, 2011; Büyüközkan & Çifçi, 2012; Chou & Cheng, 2012; Hsu et al., 2012; Ip et al., 2012; Shahin et al., 2014; Yeap et al., 2014; Nagpal et al., 2015; Büyüközkan & Güteryüz, 2016; Büyüközkan & Göçer, 2016; Ramanayaka et al., 2018; Benmoussa et al., 2019; Özkan et al., 2020; Sharma & Dubey, 2020; Alkahtani et al., 2021; Baki, 2020; Kropivšek et al., 2021). In the current study, the following were identified as dimensions affecting the use of crowdfunding sites: tangibles, reliability, assurance, and integration of communication.

The tangibles dimension includes criteria for describing a website's visual and physical characteristics. Having well-functioning, attractive Web sites is vital (Bilsel et al., 2006). Website design quality captures tangibles, which are primarily related to the appearance of the website (Zhou et al. 2009). The tangible

characteristics of service quality appear to be some of the most essential on the web (Tsiriktsis, 2002). Since users and service providers only have a visual relationship through the Website, this dimension is included in the analysis. This dimension consists of three different criteria: usability, design, navigability.

Reliability refers to capability to provide promised service in a dependable and correct manner (Singh & Prasher, 2019). Users must be able to find the appropriate solution on websites to maximize their experiences (Lin, 2010). Liu & Arnett (2000) reported that customer satisfaction is generated via trustworthy websites. Fundraisers share their projects, perhaps the most important value they have, with these platforms. They collect money through these platforms and aim to receive the money they collect when appropriate conditions arise. Backers, on the other hand, fund the projects and want to make sure that the money goes to the right place. In order to meet the expectations of both fundraisers and backers, the reliability of a website has a very important place. This dimension consists of three different criteria: standardization, reputation, relevancy.

Assurance refers to the instillation of trust in employees and the extent to which customers feel safe (Barnes & Vidgen, 2000). Assurance is one of the most important criteria in terms of web site quality (Chou & Cheng, 2012; Baki, 2020). Moreover, assurance could increase a web site's reputation (Baki, 2020). Websites with high assurance tend to attract more users. The site will be more qualified if customers feel comfortable and trust it (Büyüközkan & Çiftçi, 2012).

Integration of communication assesses the accessibility of traditional communication media's complementing functions in comparison to digital media (Bilsel et al., 2006). Number of frequently asked questions (FAQs), help, and inclusion of special services are the criteria of this dimension. It is very important for both user groups to be able to find answers to the questions they are looking for. Therefore, this dimension was included in the study.

Dimensions and criteria used in the analysis and descriptions of criteria can be found on the Table 1.

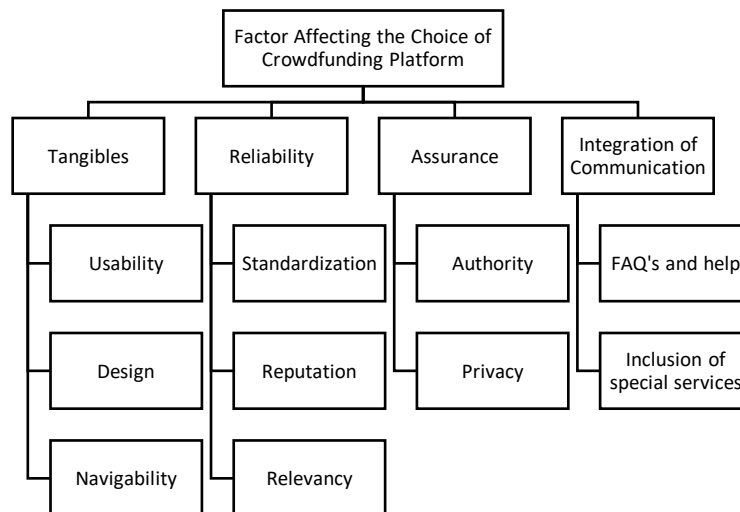
Table 1: Dimensions and Criteria Used in the Analysis and Definitions

Dimension	Criteria	Definition of criteria
Tangibles	Usability (Grigoroudis et al., 2008; Markaki, et al., 2010; Kaya & Kahraman, 2011; Büyüközkan & Çiftçi, 2012; Chou & Cheng, 2012; Shahin et al., 2014; Nagpal et al., 2015; Benmoussa et al., 2019; Kropivšek et al., 2021)	Ease of use of the website
	Design (Grigoroudis et al., 2008; Markaki et al., 2010; Lin, 2010; Büyüközkan & Çiftçi, 2012)	Everything in terms of aesthetics of the site
	Navigability (Palmer, 2002; Lee & Kozar, 2006; Grigoroudis et al., 2008; Lin, 2010; Markaki et al., 2010; Chou & Cheng, 2012;	Ease of accessing the desired information by the user

	Nagpal et al., 2015; Kropivšek et al., 2021)	
Reliability	Standardization (Büyüközkan & Çifçi, 2012; Büyüközkan & Güleriyüz, 2016)	Clarity of procedures and compliance with standards on the website
	Reputation (Lee & Kozar, 2006; Büyüközkan & Çifçi, 2012; Hsu et al., 2012; Büyüközkan & Güleriyüz, 2016)	Recognition and awareness of the website
	Relevancy (Lee & Kozar, 2006; Grigoroudis et al., 2008; Lin, 2010; Markaki et al., 2010; Tsai, Chou & Lai, 2010; Yeap et al., 2014; Nagpal et al., 2015)	Ability to meet needs, broad and comprehensive knowledge
Assurance	Authority (Kapoun, 1998; Dragulanescu, 2002; Bilsel et al., 2006;)	Webmaster/maintainer with extensive knowledge
	Privacy (Lee & Kozar, 2006; Markaki et al., 2010; Kaya & Kahraman, 2011; Büyüközkan & Çifçi, 2012; Büyüközkan & Göçer, 2016; Baki, 2020)	A clear statement regarding the protection of users' privacy rights
Integration of communication	FAQ's & Help (Büyüközkan & Çifçi, 2012; Ip, Law & Lee, 2012; Kropivšek et al., 2021)	Availability of helps and number of FAQ's
	Inclusion of Special Services (Bilsel et al., 2006; Büyüközkan & Göçer, 2016; Baki, 2020)	Availability of special services (e.g., live help)

In the current study, four dimensions are considered to rank the factors affecting the choice of crowdfunding web sites. These dimensions are as follows: tangibles, reliability, assurance and integration of communication. There are 20 criteria under these 4 dimensions. Figure 1 depicts the hierarchy of the model.

Figure 1: Hierarchy of the Model

ANALYTIC HIERARCHY PROCESS

AHP provides objective mathematics to process an individual's or a group's inextricably subjective and personal preferences while reaching a choice. The AHP is used to create hierarchies or feedback networks that explain the structure of the decision environment (Saaty, 2001). Pairwise comparisons are used in the AHP technique to determine the relative relevance of elements at each level of the hierarchy. Then, at the lowest level of the hierarchy, AHP examines alternatives in order to select the optimal decision among various options. AHP allows decision-makers to convert subjective assessments into objective measurements. AHP has long been a preferred decision tool for researchers in a variety of domains due to its mathematical simplicity and flexibility (Sipahi & Timor, 2010). The steps of AHP can be summarized as follows (Saaty, 2008):

1. Define the problem and the type of information needed.
2. Structure the decision hierarchy from the top down, starting with the choice's goal, then the objectives from a wide perspective, and finally the lowest level.
3. Create a set of matrices for pairwise comparisons. Each element in a higher level is used to compare the components in the level directly below it.
4. Weigh the priorities at the level immediately below using the priorities acquired from the comparisons. Repeat for each element. Then sum the weighted values for each element on the level below to get the overall or global priority. Continue weighing and adding until the bottommost level's ultimate priorities are determined.

One need a numerical scale to perform comparisons that specifies how many times more important or dominating one element is over another one in relation to the criterion or feature being compared (Saaty, 2008). Table 1 shows the scale to be used in making the decisions. This scale's usefulness has been proven not just in numerous applications by a variety of people, but also through theoretical comparisons with a huge number of other scales (Saaty, 1990).

Table 2: The Fundamental Scale

Importance level	Definition	Explanation
1	Equal importance	Two actions contribute equally to the goal
3	Moderate importance of one over another	One activity is favored over another by experience and judgment
5	Essential or strong importance	One activity is strongly favored over another by experience and judgment
7	Very strong importance	An activity is heavily encouraged, and its domination is evident in practice

9	Extreme importance	The evidence that favors one action over another is of the highest quality
2, 4, 6, 8	Values in the middle of the two neighboring assessments.	When there is a necessity for compromise

Source: Saaty, T. L. (1990). How to make a decision: the analytic hierarchy process. *European journal of operational research*, 48(1), 9-26.

If a set of n attributes is to be compared pairwise based on their relative relevance weights, where $a_1, a_2, \dots, a_n$ represents the qualities and $w_1, w_2, \dots, w_n$ represents the weights the general structure of this matrix would be as follows (Tzeng & Huang, 2011):

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & \dots & a_{1j} & \dots & a_{1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ a_{i1} & \dots & a_{ij} & \dots & a_{in} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ a_{n1} & \dots & a_{nj} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix}$$

Where $a_{ij} = 1/a_{ji}$ and $a_{ij} = a_{ik}/a_{jk}$. It's worth noting that in most real-life scenarios, w_i/w_j is unknown. As a result, the AHP's task is to identify a_{ij} such that $a_{ij} \cong w_i/w_j$. Consider the following weight matrix (Tzeng & Huang, 2011):

$$W = \begin{matrix} & w_1 & \dots & w_j & \dots & w_n \\ \begin{matrix} w_1 \\ \vdots \\ w_i \\ \vdots \\ w_n \end{matrix} & \begin{bmatrix} w_1/w_1 & \dots & w_1/w_j & \dots & w_1/w_n \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ w_i/w_1 & \dots & w_i/w_j & \dots & w_i/w_n \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ w_n/w_1 & \dots & w_n/w_j & \dots & w_n/w_n \end{bmatrix} \end{matrix}$$

When W is multiplied by w, the result is (Tzeng & Huang, 2011)

$$W = \begin{matrix} & w_1 & \dots & w_j & \dots & w_n \\ \begin{matrix} w_1 \\ \vdots \\ w_i \\ \vdots \\ w_n \end{matrix} & \begin{bmatrix} w_1/w_1 & \dots & w_1/w_j & \dots & w_1/w_n \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ w_i/w_1 & \dots & w_i/w_j & \dots & w_i/w_n \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ w_n/w_1 & \dots & w_n/w_j & \dots & w_n/w_n \end{bmatrix} \begin{bmatrix} w_1 \\ \vdots \\ w_j \\ \vdots \\ w_n \end{bmatrix} = n \begin{bmatrix} w_1 \\ \vdots \\ w_j \\ \vdots \\ w_n \end{bmatrix}$$

or

$$(W - nI)w = 0$$

The solution of this equation is an eigenvalue problem. So, the comparative weights can be calculated with the eigenvector w found on the basis of λ_{max} satisfying the $Aw = \lambda_{max}w$ equation. Here λ_{max} is the largest eigenvalue of

the matrix A . The eigenvector w is obtained by the equation $(A - \lambda_{max}I) = 0$ with respect to λ_{max} (Tzeng and Huang, 2011; Yıldırım and Önder, 2015).

A certain amount of matrix consistency is required for the evaluation (Franek & Kresta, 2014). For this purpose, the consistency index (CI) should be calculated as follows (Saaty, 1977):

$$CI = \frac{\lambda_{max} - n}{n - 1}$$

If the matrix is entirely consistent, then CI equals zero (Franek & Kresta, 2014). The greater the number of pairwise comparisons, the greater the likelihood of inconsistency. Therefore, Saaty (1980) suggested to calculate the consistency ratio (CR), using CI and random index (RI):

$$CR = \frac{CI}{RI}$$

Table 3: Random Consistency Index

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0	0	0.58	0.90	1.12	1.24	1.32	1.41	1.45	1.49

It's considered acceptable if the consistency ratio is less than 0.10 (Saaty, 1980). The RI values according to the matrices of different sizes are shown in Table 3. For a trustworthy outcome, the C.R. should be less than 0.10 as Saaty (1980) mentioned. Tzeng & Huang (2011) indicated that this value can go up to 0.20.

RESEARCH FINDINGS, DISCUSSION AND CONCLUSION

A total of 11 people knowledgeable about crowdfunding were reached and asked to make a pairwise comparison (see Appendix). For this purpose, a survey was created. Surveys were sent and collected via email. The data used in the study were collected from three different groups: academics, backers, and a fundraiser. The fundraiser's project has been reached its goal. The average age of the participants in the study is 33, and the median is 31. Descriptive statistics of the participants can be seen in Table 4.

Table 4: Descriptive Statistics of the Participants

		Frequency	Percent
Group	Academic	5	%45.5
	Backer	5	%45.5
	Fundraiser	1	%9.0
Gender	Female	4	%36.4
	Male	7	%63.6
Education level	Bachelor	3	%27.2

	Master	3	%27.2
	PhD	5	%45.5

A group can analyze weights using one of three approaches: consensus, vote or compromise, and geometric or arithmetic mean of individual judgements. The most popular method for groups to set priorities is the geometric mean (Melón et al. 2008). Because it preserves the reciprocal property in the combined pairwise comparison matrix, the geometric mean seems to be the only rule that is uniquely suitable for combining judgements in the AHP (Saaty, 1989). Therefore, to reach a common structure from the answers of the people participating in the research, a single pairwise comparison matrix was obtained by taking the geometric mean. The relative weights for all the dimensions and criteria and global weights for all criteria are shown in Table 5. While relative weight is determined for a single dimension/criterion, global weight is determined by multiplying the weight of the dimension by the weight of the relevant criteria.

Table 5: Relative Weights of Dimensions and Criteria

Dimensions / Criteria	Relative weights	Global Weight	Rank
Tangibles (CR= 0.001)	0.102		3
Usability	0.584	0.060	6
Design	0.138	0.014	10
Navigability	0.278	0.028	9
Reliability (CR= 0.06)	0.445		1
Standardization	0.156	0.069	4
Reputation	0.443	0.197	2
Relevancy	0.401	0.178	3
Assurance	0.361		2
Authority	0.182	0.066	5
Privacy	0.818	0.295	1
Integration of communication	0.092		4
FAQ's and Help	0.346	0.032	8
Inclusion of Special Services	0.555	0.051	7

The inconsistency ratios were examined after all matrices were obtained. All ratios were in the range of 0 to 0.06. Because these values were less than 0.10, all the matrices were found to be consistent.

According to the results, dimensions were ranked as reliability, assurance, tangibles and integration of communication, respectively. In other words, the most important dimension for users is reliability. Reliability is followed by assurance, tangibles and integration of communication, respectively. Fundraisers present their

projects to these platforms and expect platforms to ensure the security of their projects. They also want to receive the money collected at the end of the project period. On the other hand, backers hope to ensure payment security, ensure that the funds they provide reach the project owner and receive the award at the right time. Thus, it can be stated that the most important feature on a crowdfunding platform is reliability. Moreover, users care more about security than platform design.

When the criteria are ordered according to global weights, privacy is the most important criterion and design is the least important variable. After privacy, reputation, relevancy and standardization were ranked respectively and these criteria constitute the reliability dimension. Global weight results support relative weights results. Security (reliability and assurance) is much more important appearance of platform. Moreover, it can be concluded that integration of communication is important from tangibles. It is undeniable that the design of a platform is important. However, platforms should perhaps prioritize issues such as live help, help center, number of FAQs before design.

In the literature, studies on the characteristics of crowdfunding websites are quite limited. The majority of the studies focus on projects. In addition, the author could not find a study conducted on platforms in Turkey. From this point of view, the originality of the study can be shown by the fact that the study was conducted both in Turkey and on platforms.

LIMITATIONS AND FUTURE RESEARCH

The most important limitation of the study is the dimensions/criteria used in the study. In future studies, the study can be developed using different criteria. In addition, in the current study, questionnaires were collected from academics, funders and fundraisers. By collecting separate questionnaires from backers and fundraisers, the differences between the expectations of these two groups can also be examined. Moreover, the current study is based on a small sample of experts, and they were all from Turkey. In the future studies, the number of experts can be increased and expert opinions from different countries can be included.

Conflict of Interest: Author did not declare any conflict of interest.

Contribution Rate: The article has one author and the author contribution rate is 100%.

REFERENCES

- Alkahtani, M., Khalid, Q. S., Jalees, M., Omair, M., Hussain, G., & Pruncu, C. I. (2021). E-agricultural supply chain management coupled with blockchain effect and cooperative strategies. *Sustainability*, 13 (2), 816.
- Baki, R. (2020). Evaluating hotel websites through the use of fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.
- Baloh, P. & Trkman, P. (2003). Influence of internet and information technology on work and human resource management. *Informing Science*, 6, 498-505.
- Barnes, S. & Vidgen, R. (2000). WebQual: an exploration of website quality. *ECIS 2000 proceedings*, 74.
- Belleflamme, P., Lambert, T. & Schwienbacher, A. (2010). Crowdfunding: An industrial organization perspective. In *Prepared for the workshop Digital Business Models: Understanding Strategies', held in Paris on June* (pp. 25-26).
- Belleflamme, P., Omrani, N. & Peitz, M. (2015). The economics of crowdfunding platforms. *Information Economics and Policy*, 33, 11-28.
- Benmoussa, K., Laaziri, M., Khouliji, S., Kerkeb, M. L. & El Yamami, A. (2019). AHP-based approach for evaluating ergonomic criteria. *Procedia Manufacturing*, 32, 856-863.
- Bilsel, R. U., Büyüközkan, G. & Ruan, D. (2006). A fuzzy preference-ranking model for a quality evaluation of hospital web sites. *International journal of intelligent systems*, 21 (11), 1181-1197.
- Büyüközkan, G. & Çifçi, G. (2012). A combined fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS based strategic analysis of electronic service quality in healthcare industry. *Expert systems with applications*, 39 (3), 2341-2354.
- Buyukozkan, G. & Göçer, F. (2016). Evaluation Of Government Websites Using Intuitionistic Fuzzy AHP and TOPSIS. In *Uncertainty Modelling in Knowledge Engineering and Decision Making: Proceedings of the 12th International FLINS Conference* (pp. 930-935).
- Büyüközkan, G. & Güteryüz, S. (2016). Lojistik firma web sitelerinin performanslarının çok kriterli değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 31 (4), 889-902.
- Carvajal, M., García-Avilés, J. A. & González, J. L. (2012). Crowdfunding and non-profit media: The emergence of new models for public interest journalism. *Journalism practice*, 6 (5-6), 638-647.

Chou, W. C. & Cheng, Y. P. (2012). A hybrid fuzzy MCDM approach for evaluating website quality of professional accounting firms. *Expert Systems with Applications*, 39 (3), 2783-2793.

Cumming, D. J., Johan, S. A. & Zhang, Y. (2019). The role of due diligence in crowdfunding platforms. *Journal of Banking & Finance*, 108, 105661.

Dragulanescu, N. G. (2002). Website quality evaluations: Criteria and tools. *The international information & library review*, 34 (3), 247-254.

Franek, J. & Kresta, A. (2014). Judgment scales and consistency measure in AHP. *Procedia economics and finance*, 12, 164-173.

Gamble, J. R., Brennan, M. & McAdam, R. (2017). A rewarding experience? Exploring how crowdfunding is affecting music industry business models. *Journal of business research*, 70, 25-36.

Grigoroudis, E., Litos, C., Moustakis, V. A., Politis, Y. & Tsironis, L. (2008). The assessment of user-perceived web quality: Application of a satisfaction benchmarking approach. *European Journal of Operational Research*, 187 (3), 1346-1357.

Hsu, T. H., Hung, L. C. & Tang, J. W. (2012). A hybrid ANP evaluation model for electronic service quality. *Applied Soft Computing*, 12 (1), 72-81.

Ip, C., Law, R. & Lee, H. A. (2012). The evaluation of hotel website functionality by fuzzy analytic hierarchy process. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 29 (3), 263-278.

Kapoun, J. (1998). Teaching undergrads WEB evaluation. *College and Research Libraries News*, 59 (7), 522-523.

Kaya, T. & Kahraman, C. (2011). A fuzzy approach to e-banking website quality assessment based on an integrated AHP-ELECTRE method. *Technological and Economic Development of Economy*, 17 (2), 313-334.

Kropivšek, J., Grošelj, P., Oblak, L. & Jošt, M. (2021). A comprehensive evaluation model for wood companies websites based on the AHP/R-TOPSIS Method. *Forests*, 12 (6), 706.

Lee, Y. & Kozar, K. A. (2006). Investigating the effect of website quality on e-business success: An analytic hierarchy process (AHP) approach. *Decision support systems*, 42 (3), 1383-1401.

Lin, H. F. (2010). An application of fuzzy AHP for evaluating course website quality. *Computers & Education*, 54 (4), 877-888.

Liu, C. & Arnett, K. P. (2000). Exploring the factors associated with Web site success in the context of electronic commerce. *Information & management*, 38 (1), 23-33.

Markaki, O. I., Charilas, D. E. & Askounis, D. (2010). Application of fuzzy analytic hierarchy process to evaluate the quality of e-government web sites. In *2010 Developments in E-systems Engineering* (pp. 219-224). IEEE.

Melón, M. G., Beltran, P. A. & Cruz, M. C. G. (2008). An AHP-based evaluation procedure for Innovative Educational Projects: A face-to-face vs. computer-mediated case study. *Omega*, 36 (5), 754-765.

Mich, L., Franch, M. & Gaio, L. (2003). Evaluating and designing web site quality. *IEEE MultiMedia*, 10 (1), 34-43.

Moustakis, V., Litos, C., Dalivigas, A. & Tsironis, L. (2004, November). Website Quality Assessment Criteria. In *ICIQ* (pp. 59-73).

Nagpal, R., Mehrotra, D., Bhatia, P. K. & Sharma, A. (2015). Rank university websites using fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS approach on usability. *International journal of information engineering and electronic business*, 7 (1), 29.

Özkan, B., Özceylan, E., Kabak, M. & Dağdeviren, M. (2020). Evaluating the websites of academic departments through SEO criteria: a hesitant fuzzy linguistic MCDM approach. *Artificial intelligence review*, 53 (2), 875-905.

Palmer, J. W. (2002). Web site usability, design, and performance metrics. *Information systems research*, 13 (2), 151-167.

Pitchay, A. A., Asmy, M., Thaker, H. B. M. T. & Amin, M. F. B. (2019). Determining the relative importance of quality factors for crowdfunding platforms. *International Journal of the Analytic Hierarchy Process*, 11 (3), 368-388.

Ramanayaka, K. H., Chen, X. & Shi, B. (2018). UNSCALE: A fuzzy-based multi-criteria usability evaluation framework for measuring and evaluating library websites. *IETE Technical Review*.

Saaty, T. L. (1977). A scaling method for priorities in hierarchical structures. *Journal of mathematical psychology*, 15 (3), 234-281.

Saaty, T. L. (1980). *The analytic hierarchy process*. New York.

Saaty, T. L. (1989). Group decision making and the AHP. In *The analytic hierarchy process* (pp. 59-67). Springer, Berlin, Heidelberg.

Saaty, T. L. (1990). How to make a decision: the analytic hierarchy process. *European journal of operational research*, 48 (1), 9-26.

Saaty, T. L. (2001). Fundamentals of the analytic hierarchy process. In *The analytic hierarchy process in natural resource and environmental decision making* (pp. 15-35). Springer, Dordrecht.

Saaty, T. L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. *International journal of services sciences*, 1 (1), 83-98.

Shahin, A., Khazaei Pool, J. & Poormostafa, M. (2014). Evaluating and ranking hotels offering e-service by integrated approach of Webqual and fuzzy AHP. *International Journal of Business Information Systems*, 15 (1), 84-104.

Sharma, K. & Dubey, S. K. (2020). Ranking of E-Commerce Sites in India Using Decision-Making Approach. In *Micro-Electronics and Telecommunication Engineering* (pp. 387-394). Springer, Singapore.

Singh, A. & Prasher, A. (2019). Measuring healthcare service quality from patients' perspective: using Fuzzy AHP application. *Total Quality Management & Business Excellence*, 30 (3-4), 284-300.

Sipahi, S. & Timor, M. (2010). The analytic hierarchy process and analytic network process: an overview of applications. *Management decision*.

Tsai, W. H., Chou, W. C. & Lai, C. W. (2010). An effective evaluation model and improvement analysis for national park websites: A case study of Taiwan. *Tourism Management*, 31 (6), 936-952.

Tsikriktsis, N. (2002). Does culture influence web site quality expectations? An empirical study. *Journal of service research*, 5 (2), 101-112.

Tzeng, G. H. & Huang, J. J. (2011). *Multiple attribute decision making: methods and applications*. CRC press.

Yeap, J. A., Ignatius, J. & Ramayah, T. (2014). Determining consumers' most preferred eWOM platform for movie reviews: A fuzzy analytic hierarchy process approach. *Computers in Human Behavior*, 31, 250-258.

Yıldırım, B. F., & Önder, E. (2015). Çok kriterli karar verme yöntemleri. *Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım*.

Zhou, T., Lu, Y. & Wang, B. (2009). The relative importance of website design quality and service quality in determining consumers' online repurchase behavior. *Information Systems Management*, 26 (4), 327-337.

APPENDIX

The aim of this study is to determine the importance of the features of crowdfunding websites. Examples of crowdfunding sites are www.kickstarter.com, www.indiegogo.com, www.fonlagogo.com. Some indicators were determined in accordance with the purpose of the study.

This survey was created in order to determine how important the specified website features are. The importance of these performance indicators in team success will be determined by comparing the criteria in the questionnaire.

In the survey questions, it is requested to determine the importance levels of the criteria according to each other by comparing each criterion with each other. The scale showing the degree of importance ranges from 1 to 9. The values in the scale and their definitions are given in the table below. Please consider this scale when rating.

Please start answering the questions after reviewing the sample answers below.

Importance level	Definition	Explanation
1	Equal importance	Two actions contribute equally to the goal
3	Moderate importance of one over another	One activity is favored over another by experience and judgment
5	Essential or strong importance	One activity is strongly favored over another by experience and judgment
7	Very strong importance	An activity is heavily encouraged, and its domination is evident in practice
9	Extreme importance	The evidence that favors one action over another is of the highest quality
2, 4, 6, 8	Values in the middle of the two neighboring assessments.	When there is a necessity for compromise

Question: Which of the reliability indicators is more important than the other when considering crowdfunding websites?

Example answers:

1. Person thinks that criterion X is more important than criterion Y. In this case, the answer would be as follows.

Criteria X	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Criteria Y
------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	------------

2. Person thinks that criterion Y is moderately more important than criterion X. In this case, the answer would be as follows.

Criteria X	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Criteria Y
------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	------------

3. Person thinks that criterion X and criterion Y are equally important. In this case, the answer would be as follows.

Criteria X	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Criteria Y
------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	------------

Which of the following indicators is more important than the other when considering crowdfunding websites?

Tangibles: Refers to the graphic design and ease of use of the website.

Reliability: It is the ability to convince the customer of the accuracy of the service offered by the website and the guarantee that the service will be delivered as promised.

Assurance: The comfort and confidence that customers feel when dealing with a website has revealed this criterion.

Integration of communication: It shows features such as the number of frequently asked questions (FAQ), live help.

Tangibles	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Reliability
Tangibles	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Assurance
Tangibles	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Integration of Communication
Reliability	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Assurance
Reliability	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Integration of Communication
Assurance	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Integration of Communication

Considering the **tangibles** of websites, which of the following indicators is more important than the other?

Usability: Ease of use of the website

Design: Aesthetics and graphic design of the site

Navigability: Ease of navigating the site means quick access to needed links

Usability	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Design
-----------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	--------

Usability	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Navigability
Design	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Navigability

Which of the following indicators is more important than the other when considering the **reliability** of websites?

Standardization: Clarity of procedures on the website

Reputation: The reputation of the site

Relevance: Clear service delivery on the website and building trust in people

Standardization	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Reputation
Standardization	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Relevance
Reputation	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Relevance

Which of the following indicators is more important than the other when considering the **assurances** of websites?

Authority: Knowledgeable site administrator/provider

Privacy: Ensuring the security of the website and the confidential information of customers

Authority	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Privacy
-----------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---------

Considering the **integration of communication** of websites, which of the following indicators is more important than the other?

FAQ's and help	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Inclusion of special services
----------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	-------------------------------

Age:

Gender:

Education level:

Yayın Geliş Tarihi: 27.04.2022
Yayına Kabul Tarihi: 20.01.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1109820

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 204-226
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ENDÜLÜS EMEVÎ HALİFESİ III. ABDURRAHMAN'IN SIMANCAS YENİLGİSİ (939)

Orhun KÜSKÜ*

Öz

Endülüs Emevî Devleti'nin sekizinci hükümdarı ve ilk halifesi olan III. Abdurrahman, uzun süren iktidarının sağladığı avantajın yanında sergilediği üstün yönetim becerileri sayesinde İslâm ve Dünya tarihinde başarılı idareciler arasında yer almıştır. İktidarının başlangıcında karşılaştığı zorlukları uzunca uğraşlar sonrası bertaraf etmeyi başaran Endülüs Halifesi, İber Yarımadası'nın kuzeyindeki Hristiyan krallıklara karşı da aynı başarıyı göstermiştir. Lakin devletin gücüne güç katan ve hatta halifelik makamıyla gücünü perçinleyen Abdurrahman en-Nâsir'in 939 yılında Simancas'ta León Kralı II. Ramiro'ya karşı kritik bir mağlubiyeti vardır. Saltanatının ilk otuz yılında merkezî bir yönetim modelini ortaya koymak için çabalayan en-Nâsir, bu uğurdaki uygulamaları sebebiyle özerkliklerine düşkün olan sınır bölgelerindeki yönetici soylu ailelerin öfkesini üzerine çekmiştir. Ayrıca halifenin Arapların ordu içindeki nüfuzlarını sınırlandırmak için önemli mevkilere Arap olmayan Slav kökenli kimseleri yerleştirmesi, Kurtuba Hilafetine karşı başka bir gayrimemnun grubun peyda olmasına yol açmıştır. Böylesi bir atmosferde Endülüs Emevî hükümdarının Hristiyanlar üzerine cihat çağrısıyla savaşa gitmesi, İslâm ordusunun çokluğunun anlamını yitirmesine ve neticede -Hristiyanların önceden hazırladığı hendeğin de etkisiyle- ağır bir yenilginin yaşanmasına sebep olmuştur. Bununla beraber Simancas bozgununun süreçleri ve Endülüs Emevîleri üzerindeki etkileri genel olarak tartışmalı olsa da III. Abdurrahman'ın siyasetinde kayda değer değişikliklerin meydana geldiği aşikârdır.

Anahtar Kelimeler: *Endülüs Emevî Devleti, III. Abdurrahman, Simancas, II. Ramiro.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Küskü, O. (2023). Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman'ın Simancas Yenilgisi (939). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 204-226.

* Arş. Gör., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-0200-4430, orhun.kusku@karatay.edu.tr.

Bu çalışma için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

SIMANCAS DEFEAT OF ANDALUSIAN UMAYYAD CALIPH ABDURRAHMAN III (939)

Abstract

Abdurrahman III, who was the eighth ruler and first caliph of the Umayyad State of Andalusia, was among the successful rulers in the history of Islam and the World, thanks to his superior management skills as well as the advantage of his long-term reign. The Andalusian Caliph, who managed to overcome the difficulties which faced at the beginning of his power after a long struggle, showed the same success against the Christian kingdoms in the north of the Iberian Peninsula. However, Abdurrahman en-Nâsir, who strengthened the power of the state and even consolidated his power with the caliphate, had a critical defeat against León King Ramiro II in Simancas in 939. En-Nâsir, who tried to put forward a centralized management model in the first thirty years of his reign, drew the anger of the ruling noble families in the border regions, who were fond of their autonomy, due to his practices for this cause. In addition, the caliph's placement of people of non-Arab Slavic origin in important positions in order to limit the Arabs' influence in the army led to the emergence of another dissatisfied group against the Cordoban Caliphate. Andalusian Umayyad ruler's going to war with the call of jihad against the Christians in such an atmosphere caused the majority of the Islamic army to lose its meaning, and as a result - with the effect of the trench prepared by the Christians beforehand- a heavy defeat was experienced. Nevertheless, even though the processes of the Simancas debacle and its effects on the Andalusian Umayyads are generally controversial, it is obvious that significant changes occurred in Abdurrahman III's politics.

Keywords: Umayyad State of Andalusia, Abdurrahman III, Simancas, Ramiro II.

GİRİŞ

İber Yarımadası'nda yaklaşık sekiz asır süren Müslüman hâkimiyeti, Orta Çağ dünya tarihi genelinde ve İslâm Tarihi özelinde mühim bir yer teşkil etmektedir. Müslüman ordularının Cebelitarık Boğazı'nı 711 yılında geçerek başlattıkları bu hâkimiyet serüveni (The Chronicle of 754, 2011, ss. 106-107; Ibn Abd el-Hakem, 1858, ss. 18-21; Halife b. Hayyât, 2019, s. 258), 1492'de son buluncaya kadar tarihe damgasını vuran önemli siyasi, askerî, kültürel ve sosyoekonomik temelli hadiselerle konu olmuştur. Müslümanların Endülüs coğrafyasındaki (İbn Havkal, 2017, ss. 114-116) genişlemesinin ardından bahsi geçen olayların merkezinde yer alan bağımsız Endülüs Emevî Devleti (756-1031) ortaya çıkmıştır.

Emevî hanedanına mensup Abdurrahman b. Muâviye'nin (756-788) Abbâsîlerin başlattığı kıyımdan kaçarak Kuzey Afrika üzerinden ulaştığı İberya'da 756 yılında kurduğu Endülüs Emevî Devleti, uzun yıllar bölgede gücü elinde tutmayı başarmıştır (Ahbâr mecmû'a, 2012, ss. 73-79; İbnü'l-Kûtiyye, 2009, ss. 67-70). Bu süre zarfında Endülüs Emevîleri yarımada'nın bütününe hâkim olabilmek için fetih sonrası yarımada'nın kuzeyinde vücut bulan Vizigot

kalıntılarının oluşturduğu Hristiyan krallıklarla sürekli mücadele içinde olmuşlardır.

Endülüs Emevî iktidarında güçlü yöneticiler olduğu zamanlarda Hristiyan devletler birer vasal hâline getirilmiş ve hatta kendi aralarındaki ilişkilerde Kurtuba (Cordoba) idaresi söz sahibi olmuştur. Her ne kadar Hristiyan devletler başlangıçta Müslümanların üstünlüğünü kabul etseler de sonraki yıllarda Endülüs Emevîleri dâhilindeki karışıklıkların sebep olduğu zafiyetten istifade ederek sınır bölgelerindeki taarruzlarını sıklaştırmışlardır. Böylece giderek palazlanmalarıyla Müslümanlar için ciddi bir tehdit unsuru hâline gelmişlerdir.

Endülüs Emevî hükümdarlarından en meşhuru ve en kudretlisi olan Abdurrahman b. Muhammed (912-961) döneminde de kuzeydeki Hristiyan krallıklarla amansız mücadeleler süregelmiştir. Sınır bölgelerinde yerel gücü elinde tutanların isyanları ve zaman zaman Endülüs yönetimine karşı Hristiyan devletlerle iş birliği yapmaları, Kurtuba merkezli Müslüman idaresini zorlu çatışmaların içine sokmuştur. Bu mücadelelerin ekseriyetinde Müslümanlar galip durumda olmalarına karşın, Hristiyan topraklarında 939 yılında gerçekleşen Simancas (Alhandega/Hendek) Savaşı bunların dışında yer almaktadır.

Bu çalışmanın odak noktasında da Endülüs Emevîlerine en parlak devrini yaşatan III. Abdurrahman'ın tüm kazandığı zaferlere rağmen Simancas (Şent Menkeş)'ta Hristiyanlar karşısında almış olduğu yenilgi yer almaktadır. Bu doğrultuda araştırmada, Endülüs hükümdarının savaşa giden yolda izlediği politika çerçevesinde mağlubiyete zemin hazırlayan durumlar gözler önüne serilmeye çalışılacaktır. Böylelikle Endülüs'ün ilk halifesinin bu büyük çaptaki hezimetini açıklığa kavuşturulmaya çalışılacak ve ayrıca yenilginin doğurduğu sonuçlara göz atılacaktır.

HRİSTİYAN KRALLIKLARIN DURUMU

711 yılında Müslümanların İber Yarımadası'nda başlattıkları fetih hareketi neticesinde geriye kalan bazı Vizigot birlikleri, yarımada'nın kuzeybatısındaki Asturias (Aştüriş), Galicia (Cillikiye) adı verilen ulaşılmaz güç dağlık arazilere yerleştiler. Bu küçük bölgede direniş cephesi oluşturan Hristiyanlar, Pelayo (718-737) isimli bir aristokratın önderliğinde birleşerek 718 yılı civarında Asturias Düklüğü'nü (718-911) kurdular. Buna ek olarak Pelayo öncülüğünde başlayan bu küçük çaplı direniş, pek çok tarihçi tarafından yarımada'nın yeniden Hristiyanlar tarafından ele geçirilmesinin (*reconquista*) ilk aşaması olarak kabul edilmektedir. (Chronicle of Alfonso III, 2011, s. 134; Altamira, 1949, s. 101).

O zamanın Endülüs yöneticilerinin yarımada'nın uzak kuzey dağlık bölgelerinde otoritelerini sürdürmeye karşı büyük ölçüde ilgisiz kalmaları ve özellikle 730'lu ve 740'lı yıllardaki tüm güney İspanya'yı ve Kuzey Afrika'yı etkileyen Arap kabileleri ve Berberiler arasındaki isyanlar, ayrıca 748-753

yıllarında Berberilerin çoğunun kuzey sınırından göç etmesine sebep olan büyük kıtlık, yeni kurulan Hristiyan devletin lehine olan gelişmelerdi. Nitekim Pelayo ve ardılı döneminde savunma pozisyonunda olan Hristiyanlar, Müslüman cenahında yaşanan olaylar sebebiyle, devlet nizamını ilk defa teşkil eden kralları I. Alfonso (739-757) döneminde karşı saldırıya geçebildiler (Payne, I, 1973, ss. 32-33; O'Callaghan, 1983, ss. 98-100; Reilly, 2004, ss. 74-75; Taha, 2016, ss. 197-203).

Bununla birlikte 756 yılında Emevî I. Abdurrahman'ın Kurtuba'da iktidarı ele geçirmesi, yeni doğan Hristiyan krallığının daha da pekişmesini sağladı. Çünkü yeni Emîr'in otoritesini etkili bir şekilde yarımada'nın güney ve orta kesimleri ile Ebro Vadisi üzerinde yaygınlaştırması yirmi yıl kadar sürdü. Bu yüzden Asturias Krallığı ile Kurtuba Emevî Emîrliği arasında ciddi bir askerî çatışma sekizinci yüzyılın sonlarına doğru ancak gerçekleşti (Collins, 2006a, s. 276).

Dokuzuncu yüzyılın başlarında kuzey İspanya'da iki Hristiyan güç daha zuhur etti. Bunlardan ilki, Frankların kontrolünde olan Baskların bağımsızlıklarını ilan edip Pireneler'in güney batısındaki Pamplona (Benbülüne) merkezinde kurdukları Navarra (Nabârre) Krallığı'ydı. Neredeyse tüm yüzyıl boyunca bir taraftan hem Franklara hem Asturias Krallığı'na, diğer taraftan da Endülüs Emevî Devleti'ne karşı, sınır bölgesi kabilelerinden Benî Kasî ailesi ile evlilik bağıyla akrabalık kurarak ortak hareket etmişlerdi. Ne var ki Kurtuba idaresiyle Ebro Vadisi üzerinden girilen mücadelelerde çoğu kez başarısız oldular. X. yüzyılın ilk yıllarında Benî Kasî'nin zayıflaması ve 905 senesinde Pamplona'da hanedan değişikliğinin yaşanmasıyla söz konusu iş birliği ortadan kalktı (Payne, I, 1973, ss. 35-36; Collins, 2012, ss. 210-211; Kennedy, 2019, s. 77).

Diğer oluşum ise Frankların 785'te Gerona'yı (Cüründe) ve 801'de Barcelona'yı (Berşelüne) Müslümanlardan almalarından sonra nüfuzlu bazı bölge kontlarının Frankların dâhili sıkıntılarından yararlanarak bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle ortaya çıkan Barcelona (Katalonya) Kontluğu'ydu. Frank Devleti, sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren Pireneler boyunca Müslüman akınlarına karşı koyabilmek için *limes hispanicus* (Marca Hispanica/İspanya sınırı) ismiyle nitelendirilen bir yapılanmayı organize etti ve Müslümanlardan geri aldığı şehirleri tampon bölge amacıyla kendisine bağlı kontlara verdi. Böylece daha önce Müslümanlar tarafından ele geçirilen şehirlere, Fransa'nın güneyinde kalan Septimania (Sebtimâniye) bölgesindeki ahaliyi yerleştirerek güçlü bir savunma merkezi meydana getirmeyi hedefledi (O'Callaghan, 1983, s. 106; Reilly, 2004, ss. 77-78).

Onuncu yüzyıla gelindiğindeyse Hristiyan krallıklara bir yenisi daha eklendi. Başlangıçta Asturias'a bağlı bir kontluk olan Kastilya (Kaştâle), Fernán González (930-970) idaresinde bağımsızlığa kavuştu. Adını bulunduğu bölgedeki kalelerin çokluğundan alan Kastilya'nın (kaleler diyarı) yönetim merkezi 884'te kurulan Burgos (Burguş) şehriydi. Bu kaleler, III. Alfonso (866-910) zamanında krallığın doğu sınırına Müslüman akınlarını engellemek amacıyla León (Liyûn) ile

Navarra arasında inşa edilmişti. Bu krallık ilerleyen yıllarda Hristiyan İspanya'nın en büyük siyasi gücü hâline gelecekti (Collins, 1995, s. 231; Haccî, 2017, s. 358).

Böylelikle İber Yarımadası'ndaki İslâm fethi sonrası Müslümanların iç karışıklıklarla uğraşması yarımada'nın kuzeyindeki Hristiyan birliklerin siyasi teşkilatlanmalarını tamamlamalarına imkân sağlamıştır. Bu durumun neticesinde İspanya üzerindeki hâkimiyet mücadelesi kuzeyde Hristiyanlar, güneyde ise Müslümanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır (Özdemir, 2016, s. 82). Esasen denilebilir ki Hristiyan devletlerin elde ettikleri kazanımlar, askerî yeteneklerinden ziyade güneydeki Müslümanların kendi içlerindeki keşmekeş yapıdan kaynaklıydı. Nitekim Endülüs Emevî hükümdarlarının en muktedirlerinden III. Abdurrahman, iktidara geldikten sonra devletin sınırları içindeki kargaşayı bastırmasını müteakip Asturias-León ve Pamplona-Navarra krallıklarını dize getirmesi çok uzun sürmedi.

ABDURRAHMAN EN-NÂSİR'İN (912-961) SIMANCAS SAVAŞI'NA KADAR HRİSTİYAN KRALLIKLARA KARŞI İZLEDİĞİ POLİTİKA

Endülüs Emevî Devleti, dokuzuncu yüzyılın son çeyreği ile onuncu yüzyılın başlarında şiddetli bir siyasi ve askerî kriz döneminden geçmişti. Yarımada'nın dört bir yanında yerel yönetimlerin merkezî otoriteden bağımsız olarak hareket etmesi sonucunda meydana gelen kargaşa ortamı devleti parçalanmanın eşiğine getirirken, aynı zamanda kuzeydeki Hristiyan krallıkların güney yönündeki akınları ve Akdeniz üzerinde yayılcı bir politika güden Fâtımîlerin ortaya çıkışı Endülüs Emevî Devleti'ni bir hayli zora sokmuştu. Ancak tüm bu çetin mücadele ortamında 912 yılında başa geçen Abdurrahman b. Muhammed, göstermiş olduğu dirayetli yönetim sayesinde devlete birlik ve nizami getirmeye muvaffak olmuştur.

İktidara geldiğinde henüz yirmili yaşlarının başında olan III. Abdurrahman, Endülüs genelinde dedesi ve selefi Emîr Abdullah (888-912) döneminden kalan ciddi zorluklarla yüzleşmek mecburiyetinde kaldı. Saltanatının ilk yılları itibarıyla farklı etnik kökenlerden başına buyruk hareket eden güç sahiplerinin ele geçirdiği bölgeler üzerindeki kontrolü geri kazanmak için epeyce çaba sarf etti. Ülkeyi sistemli ve gerçekçi bir şekilde huzura kavuşturmak için hem tüm isyancılara bağışlanma sözü verdi hem de muhalefete devam edenleri kesin bir şekilde cezalandırdı. Bununla birlikte Endülüs tarihi ana kaynaklarından müellifi meçhul *Ahbâr mecmû'a* isimli eserde belirtildiği (2012, s. 134) gibi Abdurrahman b. Muhammed kendisine isyan eden bütün düşmanlarının hakkından gelerek onların zapt ettiği toprakları ele geçirmeyi başardı.

Endülüs'te "*Halife*" unvanını ilk kez kullanarak (929) İslâm dünyasında, Abbâsî ve Fâtımî halifelerinden sonra dönemin üçüncü müstakil İslâm halifesi olma özelliğine sahip III. Abdurrahman (Makkarî, 1843, II, s. 147), güneyde otoritesini giderek artırmasıyla yönünü kuzeydeki Hristiyanlara çevirme fırsatı buldu. Hilafet makamının sunduğu prestij ve güç sayesinde verimli ve otoriter bir

devlet yönetim sisteminin meydana gelmesi, ülke dâhilindeki sıkıntıların giderilmesini ve ayrılıkçıların Kurtuba merkezli hükümete sadakatlerinin artmasını sağladı. Böylelikle yarımada'daki esas düşman üzerine yoğunlaşma imkânı oluştu (Küskü, 2020, s. 124 vd.).

Diğer taraftan Abdurrahman b. Muhammed öncesi Endülüs'teki karmaşık koşullar, Hristiyan devletlerin kendilerini daha sağlam bir temel üzerine kurmalarına ve geliştirmelerine ortam hazırladı. Kuzeydoğuda, Barcelona Kontu Wifred (873-898) Karolenj İmparatorluğu'nun dağılmasından yararlanıp bilfiil bağımsızlığını kazanarak egemenlik sahasını birkaç Katalan şehrini kapsayacak şekilde genişletirken, daha batıda, I. Sancho Garcés (905-925) ile yeni bir hanedan yönetimine kavuşarak daha saldırgan bir politika takip etmeye başlayan Navarra Krallığı, hâkimiyet alanını Ebro Vadisi'ne kadar dayandırdı (O'Callaghan, 1983, ss. 114-115).

Bununla beraber Endülüs Emevîleri için asıl tehlike arz eden Asturias Krallığı idi. Zira IX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Hristiyanlar, başlangıçta umutsuz bir hayatta kalma mücadelesi vermelerine rağmen, sonrasında Asturias Krallığı aracılığıyla daha geniş ve kapsamlı bir ideal ve hedef ortaya koydular. Buna göre Asturias kralları egemenliklerini meşrulaştırmak için kendilerini Vizigotların torunları ve vârisleri addederek onların bir zamanlar sahip oldukları bütün topraklar üzerinde hak sahibi olma iddiasıyla nüfuzlarını artırmaya uğraştılar. Bazı İspanyol kaynaklarında "*el Magno*" (Büyük) olarak adlandırılan III. Alfonso'nun (866-910) idaresinde, 893'te Zamora (Semmûre),¹ 899'da Simancas (Şent Menkeş), 900'de Toro ve sair muhitleri işgal ederek krallığın sınırlarını Duero Vadisi'ne kadar genişlettiler. Bu genişlemeye binaen III. Alfonso, selefleri arasında ilk olmak üzere, iktidarının sonlarında "*İmparator*" unvanıyla anılır oldu (Chronicle of Albelda, 1997, s. 57; Payne, 1, 1973, ss. 36-37; Smith, I, 1993, ss. 51-53; Fierro, 2021, s. 39).

Üstelik Endülüs'ün iç gâilelerle meşgul olması nedeniyle III. Alfonso zamanında görülen genişleme ve yeni yerleşim yerlerinin kurulması, 883 tarihli bir kronikte (Chronica prophetica, 2008), yakın zamanda yarımada'da İslâm'ın çökeceği ve topraklarının tamamının Alfonso liderliğindeki Hristiyanların hâkimiyetine geçerek eski Got krallığının yeniden ihya edileceği şeklinde aşırı iyimser bir tahmine yer verilmesine sebep olmuştur. Ne var ki bu tarihten yaklaşık yarım asır sonra gelecek halifelik dönemiyle Endülüs Emevî Devleti gücünün zirvesinde olacaktır.

III. Alfonso'nun uzun iktidarından sonra yerini bıraktığı I. Garcia (910-914) döneminde ise krallığın başkenti Oviedo'dan daha güneyde yer alan León'a

¹ Duero Nehri'nin kuzeyinde kalan bu şehir, León Krallığı için önemli bir ileri karakol görevi üstlendi ve Hristiyanlar buralardan Endülüs kontrolündeki arazilere sıklıkla saldırılarda bulundular. Bkz. İstahri, 2019, s. 46; Kennedy, 2019, s. 106.

taşındı ve böylece Asturias Krallığı “*León Krallığı*” adıyla anılmaya başlandı (Collins, 2012, s. 138; Haccî, 2017, s. 355). Kurtuba merkezli Emevî Emîrliği’nin içinde bulunduğu siyasi buhran ortamı ve askerî yönden zayıflık dönemi sayesinde, Asturias Krallığı sınırlarını bölgesel olarak genişletebildi ve hükümet merkezini hiç çekinmeden daha güneyde yer alan León’a aktarabildi. Dahası Endülüs dâhilindeki sıkıntılardan ötürü kuzeydeki Hristiyan krallığının arazilerine göç eden *Müsta‘ribler*² sayesinde sınır hattında demografik olarak güçlü hâle geldiler. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da León kralları güney sınırındaki komşuları olan Müslüman şehirlerine doğru büyük çapta akınlar tertiplemeye başladılar (Reilly, 2004, s. 82-83; Collins, 2006b, s. 674).

Kısacası III. Abdurrahman döneminin hemen öncesine kadar Hristiyan krallıklar *reconquista* (Müslümanlardan geri alma) emelleri doğrultusunda İber Yarımadası’nın Duero ve Ebro nehirlerine kadarki kısmını ele geçirmişlerdi. Ayrıca Müslüman topraklarının tamamına yönelik genişleme gayretleri ve Endülüs dâhilinde çıkan isyanları desteklemeleri de yine bu hedef uğruna girilen eylemlerdi (Özdemir, 2016, s. 128; Şeyban, 2016, s. 78 vd.).

Öte yandan kuzeydeki Hristiyan krallıklara karşı yapılacak saldırıları yönetmek ve onların Müslüman topraklarına akınlarını engellemek amacıyla Endülüs’te, Sarakusta (Saragossa) merkezli Yukarı Sınır Bölgesi (*Sağrûla’lâ*), Tuleytula (Toledo) merkezli Orta Sınır Bölgesi (*Sağrûlevsat*) ve Mâride (Merida) merkezli Aşağı Sınır Bölgesi (*Sağrûlednâ*) isimlerinde üç tane sınır bölgesi (*sugûr*, tekil *sagr*) mevcuttu.³ Sınır bölgelerinin idaresi, sekizinci yüzyıldan on birinci yüzyıla ve hatta sonrasına kadar, bu bölgelerdeki kilit noktalarda yer alan müstahkem mevkiilerin birçoğunu elinde tutmayı ve kendilerine Emevî hanedanı karşısında güçlü bir pozisyon oluşturmayı başaran soylu ailelere aitti. (Kennedy, 2006a, ss. 265-266; Vilá, 2016, ss. 378-383). III. Abdurrahman döneminin başlangıcında, Aşağı Sınır’daki Batalyevs’ta (Badajoz) ve Endülüs’ün batı kısmının çoğunda *Müvelled*⁴ İbn Mervân el-Cillîkî ve torunları, Orta Sınır’daki eski Vizigot başkenti Tuleytula (Toledo) ve civarında şehrin elit tabakasındaki yerli müvelledler ve Yukarı Sınır’daki Sarakusta’da Arap Benî Tüçibî, Tutîle’de (Tudela) ise müvelled Benî Kasî gibi kabileler güç sahibiydiler (Kennedy, 2006b, s. 647).

Bu sınır bölgelerindeki nüfuzlu ailelerin bazen Hristiyanlarla çıkar ilişkisine girmesi bazen de Kurtuba’dan bağımsız bir şekilde tavrı takınması durumlarına karşı Halife Abdurrahman en-Nâsır, söz konusu sınır hatlarını merkeze bağlamak ve yerel yönetimlerin Hristiyan krallıklarla bağıni kesmek için

² Araplaşmış manasında, İslâm etkisinde kalan yerli Hristiyanlar için kullanılan bir terim.

³ Bu bölgelerin coğrafi sınırları için bkz. *Ebü’l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü’l-Büldan)*, 2017, ss. 159-169.

⁴ “İslâm üzere doğmuş” anlamında, Endülüs’te fetih sonrası Müslüman olanların soyundan gelen kimseler için kullanılan bir terim.

asiler üzerine sık sık seferler düzenledi. Saltanatının yaklaşık ilk yirmi yılı Endülüs'te birliği yeniden tesis etmek ve devletin merkezî gücünü ülke genelinde kabul ettirmekle geçti. Onun takdire şayan mücadelesi neticesinde Kurtuba Emîrliği Endülüs üzerinde tek otorite hâline geldi (Watt & Cachia, 2015, ss. 45-46). Hakikaten de bu seferler sayesinde 924'te Benî Kasî, 928'te İbn Hafsun, 930'da Benî Mervân, 932'de Tuleytula halkı itaat altına alındı. Böylelikle Aşağı Sınır ve Orta Sınır bölgeleri asilerden arındırıldı (Altamira, 1922, s. 421; Collins, 2012, s. 171).

Mamafih bir yandan sınır bölgelerindeki valilerin dizginlerini eline almaya uğraşan III. Abdurrahman, diğer taraftan Müslümanlara karşı ittifak oluşturan kuzey İspanya'daki Hristiyan krallıklar üzerine de gitmeyi ihmal etmedi. Endülüs'teki karışıklıklardan istifade ederek akınlarını sıklaştıran Hristiyanlar, onuncu yüzyıl itibarıyla Abdurrahman en-Nâsır şahsında güç kazanan Müslümanların fetihten bu yana gösterdikleri en ciddi askerî meydan okumalarıyla karşı karşıya kaldılar. Nitekim 920 yılında ordunun başında León bölgesine girerek Duero Vadisi'nin yukarısındaki Osmâ'yı alan Abdurrahman b. Muhammed, daha sonra Ebro Vadisi'ne yönelerek 26 Temmuz'da II. Ordone (914-924) ile müttefiki Navarra hükümdarı I. Sancho Garcés'in kuvvetlerini bozguna uğrattı (İbn Abdürabbih, 1971, ss. 87-88; Makkarî, 1843, II, s. 134). 924 senesinde bu kez Navarra'nın başşehri Pamplona üzerine giden Kurtuba Emîri, şehri zapt edip yüklü miktarda ganimetle geri döndü (İbn Abdürabbih, 1971, ss. 89-90; Makkarî, 1843, II, s. 135). Bundan sonraki yaklaşık on yıl boyunca kuzeydeki Hristiyan krallıklarla ilişkiler sükûnet evresine girdi. Bunun nedeni, 924 yılında ölen León Kralı II. Ordone sonrası krallıkta yaşanan iç çekişmelerin ve Navarra Krallığı'nın üst üste İslâm kuvvetleri tarafından tarumar edilmesinin her iki krallığı da güçsüz duruma düşürmesidir (Dozy, 2017, ss. 422-423; Altamira, 1922, s. 421).

Gelgelelim 931 yılında León tahtına çıkan II. Ramiro'nun (931-951) hükümler döneminde, Endülüs Emevî halifesinin Hristiyan krallıklar üzerindeki nüfuz genişlemesi durdu. Orta Çağ tarihçisi Roger Collins, bu durumu II. Ramiro'nun seleflerinden daha başarılı bir şekilde krallığın askerî ve siyasi hedeflerini sürdürmesine bağlamaktadır. Bu hedeflerden ilki, Duero Vadisi üzerinde León Krallığı'nın sınırlarını, yeni yerleşim bölgeleri oluşturarak ya da var olanları restore ederek güvence altına almaktır. İkincisi, Endülüs Emevîlerine karşı özellikle sınır bölgelerinde ortaya çıkan isyan gruplarını desteklemektir. Sonuncusu ise kraliyet ordularının veya sınırdaki soylular tarafından yetiştirilen birliklerin güneye yaptıkları ekonomik açıdan kıymetli bir dizi baskın faaliyetinin devam ettirilmesi (2006b, s. 676).

Bununla birlikte bu hedeflerin Endülüs Emevî Devleti'nin bütünlüğüne tehdit oluşturması, 929 yılında "*Emîrû'l-Mü'minîn*" unvanıyla halife ilan edilmesinden sonra gücünün zirvesinde olan III. Abdurrahman'ı zorlu bir mücadelenin içerisine sokmuştur. Yeni unvanının sağladığı meşruluğu arkasına

alarak hâkimiyetini yalnızca Kurtuba'dan idare edilen güney Endülüs'te değil, aynı zamanda kuzeydeki Hristiyan krallıklarına ve güneydeki Mağrip'e kadar genişletmek isteyen Abdurrahman en-Nâsır, 939 yılındaki Simancas yenilgisine kadar bizzat ordunun başında seferlere çıkarak amacı doğrultusunda kararlı bir şekilde hareket etmiştir.

SIMANCAS SAVAŞI

Savaşın Nedenleri

León'da başlayan II. Ramiro dönemi, İberya üzerindeki çatışma ortamını yeniden canlandırmıştı. Bunun sebebi, yukarıda daha önce bahsettiğimiz hedefler doğrultusunda, yeni León kralının savaş yanlısı bir tavır takınması ve bu yönde adımlar atmasıydı. Örneğin, iktidarının ikinci yılında isyankâr Tuleytula halkına yardım etmesi, 933'te Osma'da halifenin ordusunu mağlup etmesi ve en önemlisi 934'te Sarakusta valisi Muhammed b. Hâşim et-Tüçîbî ile yakınlık kurması Kurtuba ile León arasındaki gerginliği iyice tırmandırdı (Dozy, 2017, ss. 424-425; Altamira, 1922, s. 421; O'Callaghan, 1983, s. 122).

Endülüs halifesi Sarakusta'nın Hristiyanlardan yardım almasını engellemek maksadıyla 935'te II. Ramiro ile bir antlaşma imzaladı fakat León kralı daha sonra bu antlaşmayı bozarak et-Tüçîbî'ye desteğini sürdürdü. Dahası Sarakusta valisi kısa süre sonra León Krallığı'na tabi olduğunu ilan etti. Bilahare söz konusu ittifaka Navarra Krallığı da katıldı. Bunun üzerine Abdurrahman en-Nâsır, kuzeyde kendisine karşı oluşmuş ittifakı dağıtmak için 937 senesinde Sarakusta seferine çıktı. Sekiz aylık kuşatmanın ardından Sarakusta hâkimi Muhammed b. Hâşim et-Tüçîbî 23 Ağustos tarihinde teslim oldu ve barış müzakereleri Kasım ayına kadar sürdü. İbn Hayyân'ın kaydettiğine göre (aktaran Moreno, 1999, ss. 49-50), et-Tüçîbî 21 Kasım 937 tarihinde halifeyle herkesin huzurunda yemin ettiği “*teslimiyet*” antlaşması gereğince; Endülüs halifesinin otoritesini tanımak ve ona biat etmek, onun askerî seferlerine katılmak, Kurtuba'ya vergisini göndermek ve Hristiyanlarla herhangi bir ittifakı reddetmek gibi şartlara boyun eğmek zorunda kaldı. Bunun karşılığında ise kendi bölgesinde yaşamı boyunca tam yetkiye sahip olup kendi soyundan gelenlere de haklarını miras bırakma izni verildi. Bunun yanında ayrıca Endülüs Halifesi diğer isyancı şehirlere yaptığı gibi Sarakusta şehrinin surlarının yıkılmasını emretti (Fierro, 2021, ss. 81-82; DGBİT, 1988, 4, ss. 330-331).

Sarakusta'nın yeniden halifenin mutlak otoritesini tanımmasının ardından III. Abdurrahman, León kralının giderek artan tehdidine caydırıcı bir tepki vermenin gerekliliğini kavradı. Zira Hristiyanlar, III. Abdurrahman'ın dedesi Abdullah zamanından itibaren Duero Nehri'nin kuzey tarafında büyük bir özenle tahkim ettikleri ve çok sayıda iyi donanımlı garnizon birliklerinin bulunduğu Zamora ve Simancas gibi önemli şehirlere sahiplerdi. Bu şehirlere sürekli karşı kıyımın

savunmasız sakinlerine yağma ve talan akınları düzenliyorlardı. Bundan dolayı Halife Abdurrahman en-Nâsır, Duero Vadisi'ndeki Hristiyanların aktif askerî merkezini devirmek, sınır kalelerini yıkmak ve bir kez daha kuzeydeki komşularına hâkimiyetini kabul ettirmek için 939 (327) Haziranı'nda Simancas seferini tertiplede (Makkarî, 1843, II, s. 135).

Endülüs Halifesinin kuzey Hristiyan bölgesine bundan önce düzenlediği seferlerde amaç, anlaşıldığı kadarıyla ne yeni topraklar elde etmek ne de kuzeyin basit ve küçük yerleşimlerindeki ganimetlere ulaşmaktı. Abdurrahman en-Nâsır'ın asıl önemsedığı, Endülüs'ün mutlak hükümdarı ve halifesi olduğunu halka aleni bir şekilde göstermekti. Simancas seferini düzenlerken de benzer hissiyatla hareket eden Abdurrahman b. Muhammed gerek sınır bölgelerindeki yöneticilere gerekse de Müslümanların düşmanı konumundaki Hristiyan krallıklara arkasına aldığı dinî ideolojik gücü gösterebilmek için dönemin en görkemli ve kalabalık ordusunu bir araya getirdi. Esasen III. Abdurrahman gayrimüslimlere karşı halife unvanını almadan önce giriştiği savaşlarda da dinî materyalleri kullanmada mahirdi. Bu durumun pratiklerini, yukarıda evvelce bahsettiğimiz bir “*cihat*” harekâtı olarak tasavvur edilen ve gönüllü kazanmak için gönderilen birkaç mektupta seferin cihat niteliği ile bu sefere önderlik eden Emevî hükümdarının varlığının vurgulandığı 920 yılındaki Muez Savaşı'nda görebiliriz.

Simancas seferinin düzenlenmesinin bir diğer nedeni ise Santarem (Şenterîn) adlı sınır kalesinin valisi olan Ümeyye b. İshak el-Kureyşî isminde asi bir kabile reisidir. Bu kişi III. Abdurrahman'ın, işlediği bir hukuk suçundan dolayı 936 yılında idam edilen veziri Ahmed b. İshak'ın kardeşi idi. Ümeyye b. İshak kardeşinin akıbetini haber alır almaz bir avuç taraftarıyla birlikte León Kralı II. Ramiro'nun sarayına sığındı ve onun ordusuna Müslüman sınırının savunmasız noktalarını veya İslâm topraklarına en iyi şekilde saldırabileceği geçitleri göstererek rehberlik yaptı. Bununla birlikte Santarem kalesinin yönetimini bıraktığı adamlarından biri ayaklandı ve kalenin idaresini ele geçirerek Endülüs halifesine olup bitenleri haber vermek için bir elçi gönderdi. Ümeyye ise kendisini büyük bir nezaketle kabul eden müttefiki León Kralı'nın sarayına gitti ve II. Ramiro onu veziri olarak tayin etti. İşte bu durum Abdurrahman en-Nâsır'ın Simancas seferinin motivasyon kaynaklarından biriydi (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 303; İbn Kesîr, 2017, XI, s. 5319; Makkarî, 1843, II, s. 136).

Ahbâr mecmû'a adlı eserde bu seferin detaylı bir hazırlık süreci olmasından ve çok sayıda askerî birliğin katılmasından dolayı “*gazvetü'l-kadr*” (her şeye gücü yeten sefer) olarak zikredilmesi (2012, s. 135), Simancas seferinin diğer seferler gibi sadece yıpratma saldırısı olmadığı, bilakis İslami değerleri ön plana çıkararak Hristiyan iktidarını Müslüman kudreti karşısında boyun eğdirmeye yönelik bir harekât olduğu şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştur. Nitekim modern araştırmacılardan Fierro, Endülüs halifesinin seferini, Endülüs Emevî Emîri Abdullah'ın başkent Kurtuba dışındaki herhangi bir bölgeyi zar zor kontrol

ettiği zamanlarda, takipçilerini cihada davet eden ve kendisini mesih ve hatta peygambervari bir figür olarak takdim eden İbnü'l-Kıtt'ın (ö. 901), Hristiyan krallığının 893 yılında ele geçirdiği Zamora'ya (Semmûre) karşı cihat çağrısına benzetmektedir. Yaklaşık kırk yıl sonra dinî duygulara vurgu yaparak benzer bir çağrıda bulunan Halife III. Abdurrahman, Duero Vadisi üzerindeki bir diğer önemli Hristiyan şehri olan Simancas'a doğru cihat hareketi başlatmıştır (2011, s. 115).

Endülüs Halifesinin bu sefere bu kadar güçlü dinî anlam yüklemesinde etkili olan birkaç amil söz konusuydu. Bunlardan ilki, daha önce de bahsettiğimiz Emevî kabilesinin bir koluna mensup Ümeyye b. İshak el-Kureysî'nin başta Berberîler olmak üzere sınır nüfusunun dinî inançlarını ve beklentilerini istismar ederek açıkça Endülüs'te hükümdar olmayı hedeflemesine karşı çıkmaktı. Bir başka etken ise İslâm coğrafyasındaki diğer halifelere bir güç gösterisinde bulunmaktı. Endülüs Emevî yönetimi, İfrîkiye'de (Tunus) 909 yılında kurulan Şîî İsmâîlî hanedanı Fâtımîlerin Endülüs için hayati önem taşıyan Kuzey Afrika'daki bölgelere hem siyasi hem de ekonomik olarak genişleme tehditleriyle yüzleşmek zorunda kaldı. 929 yılından itibaren III. Abdurrahman'ın kendisi ve halefleri için “Halife” unvanını benimsemesi tam da bu yüzdendi. Ayrıca asıl mantıklı gerekçe doğu İslâm yurdundaki Sünnî Müslümanların lideri konumundaki Abbâsîlerin, İsmâîlîlerin bir kolu olan Karmatîler karşısında İslâm'ın kutsal yerlerini korumaktan aciz olmalarıydı. Nitekim Karmatîler 930 yılında Mekke'ye baskın düzenleyerek birçok Müslümanı öldürmenin yanında Kâbe'deki Hacerülesved'i yanlarında götürdüklerinde (İbnü'l-Esîr, 1991, ss. 173-174; Mes'ûdî, 2018, s. 268) bu olay İslâm aleminde büyük bir yankı uyandırdı. İşte bu olumsuz durum Endülüs'ün hilafet iddiasını daha da güçlendirdi. Halife III. Abdurrahman, Abbâsîlerin güç kaybı yaşamasıyla sarsılan Sünnî İslâm dünyası liderliğine gerçekleştirdiği 939 Simancas seferiyle aday olduğunu bir noktada göstermiş oldu. Yani en-Nâsır'ın topladığı ordunun çapı ve gücü gayrimüslimlerle mücadelede liderliği göğüsleme niyetinin varlığına en büyük kanıtı.

Endülüs Halifesinin Yenilgisi

İbn Hayyân'ın Ahmed er-Râzî'den aktardığı malumata göre, Halife III. Abdurrahman 29 Ekim 938 (1 Muharrem 327) tarihinde o yılki yaz seferinin hedefi olarak kuzeyli Hristiyanları (Leónlular) belirledi. Buna binaen sefer hazırlıkları kapsamında vergileri artırdı ve Endülüs halkını toplamak için egemenliği altındaki hem yerleşiklere hem de kırsaldaki Berberî kabilelere kadar ulaştı. Onlara mektuplar göndererek kendi yanında savaşmaya (cihada) davet etti. Sefer hazırlıkları tamamlandıktan sonra batı sınırına veziri Ahmed b. Muhammed b. İlyas komutasında yanılıcı bir kuvvet göndererek Kurtuba'dan asıl ordunun başında Haziran ayında hareket eden Endülüs halifesi, davetine icabet edenlerle 12 Temmuz 939'da (21 Ramazan 327) Tuleytula'da (Toledo) buluştu ve buradaki kampta tam altı gün kaldı (Melville & Ubaydli, 2014, ss. 45-47).

Tuleytula'da halifenin ordusuna Veşka'nın (Huesca) efendisi Fürtûn b. Muhammed'in ve Yukarı Sınır Bölgesi'nin Muhammed b. Hâşim liderliğindeki Tüçîbî beylerinin birliklerinin eklenmesiyle, Halife hem insan hem de teçhizat yönünden oldukça güçlü bir ordu topladı. Kaynaklarda ordunun tüm ekipmanlarını ve silahlarını taşımak için çok sayıda yük hayvanına ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Ayrıca Endülüs kuvvetleri yaklaşık yüz bin olarak tahmin edilirken, modern araştırmacılar sayılarını on iki bin ile elli bin arasında vermektedirler (Fierro, 2011, ss. 112-113).

Bununla birlikte ana hedef görünürde günümüzün Valladolid (Beledü'l-Velîd) eyaletinin güneyindeki Simancas kalesiydi ya da en azından bu yer seferin ilk aşamasını temsil ediyordu. Bu mevki, yarımada'nın kuzeyine ulaşmak için gerekli olan bir geçiş güzergâhına sahip orta Duero Nehri'ni kontrol etmenin anahtarıydı. Ayrıca León ve Zamora'nın ileri ve öncü noktası olduğundan Hristiyanların güneye doğru ilerlediği bölgeydi. Bir kez fethedildiğinde veya yok edildiğinde, Müslümanlar için kuzeye doğru saldırı düzenlemek daha kolay bir şekilde gerçekleşebilecekti (Albarrán, 2018, s. 31). Dahası 893'te Hristiyanların eline geçen Zamora, sahip olduğu konumundan dolayı seferin pek tabii sonraki hedefini teşkil etmekteydi. Şehir, yeterince güçlendirildiğinde Hristiyanların kuzeydeki León bölgesine kadar güvence sağlamaktaydı. Diğer taraftan Müslümanların seferi başarılı olup şehri yeniden fethedebilselerdi o zaman sınırın bu bölgesini güvenli bir şekilde kontrol edebileceklerdi. Her iki şehrin stratejik önemi düşünüldüğünde Endülüs hükümdarının çıktığı seferin devletin güvenliği ve selameti için anlamı büyüktür.

Endülüs kuvvetleri 19 Temmuz (28 Ramazan) Cuma günü Tuleytula'dan hareket ettikten sonra Calatalifa'ya geldiler ve burada ertesi sabah 21 Temmuz'da (30 Ramazan) her yeri karanlıkla kaplayan bir güneş tutulması meydana geldi. Güneş tutulmasından dolayı yeni ayın gözükmemesi III. Abdurrahman ve ordusunun Ramazan ayını ancak -Kurtuba'dakilerin Şevval hilalini Pazartesi günü görmelerine rağmen- Salı günü (23 Temmuz / 2 Şevval) tamamlamalarına neden oldu. Bilahare en-Nâsır askerleriyle düşman topraklarını serbestçe dolaşarak birçok yeri işgal etti ve pek çok araziye yok ederek 26 Temmuz'a (5 Şevval) kadar faaliyetlerini sürdürdü. Olmedo'ya geldiklerinde şehrin sakinleri geride mallarını ve erzaklarını bırakarak şehri terk etmişlerdi. Müslümanlar iki gün burada kaldıktan sonra yine halkının önceden terk ettiği bir yer olan İşkar (Iscar) Kalesi'ne geldiler. Ardından ekinlerini yok edip şehrin görünümünü değiştirdikleri el-Kasreyn'e (Alcazarén) gittiler. Gittikleri yerlerdeki sakinlerin geçim kaynaklarını talan eden Müslüman kuvvetleri, Cega Nehri'nde biraz mola verdikten sonra 3 Ağustos (13 Şevval) Cumartesi günü Simancas'a oldukça yakın Portillo Kalesi'ne ulaştılar (bkz. Harita 1). (Melville & Ubaydli, 2014, s. 47).

Seferin hedef noktasına yaklaşıldığında, Sarakusta'nın yöneticisi Muhammed b. Hâşim öncü bir süvari müfrezesi ile ilerleyerek Simancas kalesi

yakınındaki Pisuerga Nehri'nin karşısında toplanmış düşmanla karşılaştı. İlk etapta düşmana karşı galip gelerek onları Simancas şehrinin kalesine çekilmeye zorladı. Fakat daha sonra Galicia, Kastilya ve Pamplona'dan gelen birliklerin II. Ramiro önderliğinde bir araya geldiği düşmanın yeni bir saldırı başlatması esnasında atından düşen Sarakusta valisi Hristiyanların eline geçti (6 Ağustos Salı / 16 Şevval). Onun yakalanması hem hükümdarı hem de Müslümanları derinden etkiledi ve güçlerini zedeledi (Melville & Ubaydli, 2014, ss. 47-49). Böylece Hristiyanlar, kalabalık Endülüs ordusunun nüfus yönünden üstünlüğünü açık alanda kullanmasını engellemeyi başardılar.

Bu olayın ertesi günü (7 Ağustos Çarşamba / 17 Şevval) Müslüman ordusu Simancas kalesinin kapılarını zorlamaya başladı. Bu arada Alava ve Kastilya gibi bölgelerden Hristiyanlara takviye birlikler geldi. Her iki grup arasındaki şiddetli çarpışmalar Cuma gününe kadar devam etti. Hristiyanlar, yenilme ihtimaliyle karşı karşıya kalana kadar Müslümanlara büyük bir metanet ve soğukkanlılıkla direndiler. Ancak daha sonra II. Ramiro, Müslümanların merkez kısmında zayıflık emaresi görüp birlikleriyle merkez üzerine yüklenmesi sonucu Endülüs birliklerini püskürttü. Hemen arkasından onları -savaşın adının da verildiği- savaş öncesinde düşmanın muhtemel kaçış güzergâhını tahmin ederek kazdırdığı çok derin bir hendeğe kadar geri çekilmeye mecbur bırakmasıyla ciddi bir mağlubiyet yaşandı. Hendeğin de etkisiyle tüm düzen ve disiplinin kaybolduğu bozguna pek çok Müslüman hayatını kaybetti. Abdurrahman en-Nâsır ise kırk dokuz kişilik çok az sayıdaki askeriyle kampını ve içindeki şahsi eşyalarını bırakarak kaçmak zorunda kaldı. Allah'ın Müslümanları imtihan ettiği düşüncesine gark olan Endülüs Halifesi, savaş sonrası düşmanın takibi kısa kesmesiyle önce Medînetü'l-Ferec olarak da adlandırılan Vâdi'l-hicâre'ye (Guadalajara) daha sonra başkent Kurtuba'ya doğru yola çıktı (Melville & Ubaydli, 2014, s. 49).

Her ne kadar Mes'ûdî'nin savaşın gidişatı ve hendeklerin biçimlerine ilişkin tasviri önemli ölçüde değişiklik gösterse de (2004, ss. 62-63) Simancas Savaşı, Müslümanlar açısından kesin bir hezimetle sonuçlanmıştır. Kaynaklarda ordunun komutanı olan Necde dâhil kırk bin ile elli bin arasında Müslüman askerinin can verdiği ve pek çoğunun da esir edildiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte savaş meydanından kaçanları kovalamak ve tam bir zafer elde etmek isteyen II. Ramiro'yu, kendisine iltica eden Ümeyye b. İshak'ın Müslümanların pusuru kurmuş olabileceği ve geride bıraktıkları ganimet ve hazinenin yeterli olacağı görüşüyle vazgeçirdiği kaydedilmektedir. Ayrıca Ümeyye'nin bir süre sonra halifenin affına sığınarak León sarayından kaçıp başkent Kurtuba'ya gittiği ve halife tarafından merhametle karşılandığı da zikredilmektedir (İbnü'l-Esîr, 1991, ss. 303-304; İbn Kesîr, 2017, XI, s. 5320; Makkarî, 1843, II, ss. 136-137).

Savaşın ikinci aşaması hususunda, Müslüman ve Hristiyan kaynakların verdikleri bilgilerin farklı versiyonlar içermesi nedeniyle tarihçiler arasında önemli bir tartışma mevcuttur. Bu tartışmanın konuları; “Hendek” ifadesinin nasıl

anlaşılması gerektiği, söz konusu savaşın yerinin neresi olduğu ve bu nedenle art arda iki muharebe (Simancas ve Alhandega/Hendek) mi yoksa sadece bir muharebe (Simancas) mi olduğu şeklindedir. Hollandalı şarkiyatçı Dozy ve onu takip eden tarihçiler, hendeği Salamanca'nın (Şelemenka) güneyindeki Tormes Nehri'nin kıyısındaki Alhandega isimli kasabaya yerleştirmektedirler (Dozy, 2017, s. 431; Lévi-Provençal, 1993, X, s. 648). Diğer pek çok tarihçi ise savaşta belirleyici bir rol üstlenen hendeğin yerini, III. Abdurrahman'ın ordusunun Simancas'ta bozguna uğradıktan sonra kaçarken Valladolid (Beledü'l-Velîd), Burgos (Burguş), Soria, Segovia (Şekûbiye) ve Guadalajara (Vâdi'l-hicâre) toprakları arasında takip ettiği rota üzerinde bir yere koymaktadır (bkz. Harita 1) (Albarrán, 2018, s. 32).

Hatta Maribel Fierro gibi bazı araştırmacılar kaynakları eleştirel bir şekilde gözden geçirerek bu ikinci karşılaşmanın varlığını sorgulamışlardır. Fierro'ya göre, Hz. Muhammed'in 627 yılında gerçekleşen ve İslâm tarihinde önemli bir yeri olan Hendek Gazvesi'nin, aralarında Emevî halifesinin atası Ebû Süfyân'ın da bulunduğu Mekke putperestlerine karşı kazandığı ünlü zaferlerinden biri olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle, Simancas yenilgisi III. Abdurrahman'ın Hendek'i olacağından, bu durum Kurtuba hükümdarına karşı bir propaganda aracı olabilirdi. Zira amaçlanan siyasi mesaj, tıpkı Ebû Süfyân'ın üç asır önceki mağlubiyeti gibi, Endülüs halifesinin yenilgiyi hak ettiğiydi. Bundan dolayı Simancas'taki yenilgiye verilen isim, halifeye karşı kullanılmak için seçilmiş olabilirdi. (2021, s. 83).

Savaşın Sonuçları

Kaynakların sürekli kendisinden övgüyle bahsettiği ve hatta “üstesinden gelemeyeceği hiçbir şeyle karşılaşmadığı” ifade edilen (İbnü'l-Kûtiyye, 2009, s. 140) Halife Abdurrahman en-Nâsır'ın 939 yılında kendisine aşırı özgüvenle yola çıktığı Simancas seferi sonucunda almış olduğu yenilginin nedenleri merak konusudur. Bu konuda umumiyetle birkaç husus üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, III. Abdurrahman'ın öteden beri Arap soylularının ordu içerisindeki etkinliklerini bastırmaya yönelik takındığı tutumun, Araplar arasında halifeye karşı gizli bir düşmanlığın beslenmesine yol açmasıdır. Halifenin devlet nezdindeki en yüksek sivil ve askerî mevkilere Arap olmayanları getirme politikasını sürdürmesi, Endülüs toplum dinamiklerinin sarsılmasına sebep olmuştur. Endülüs, içerdiği çeşitli etnik kökenli gruplar arasında hassas bir dengeye sahip bir toplumdur. Araplar, Berberîler, Yeni Müslümanlar (Müvelledûn), Müsta'ribler, Yahudiler ve *Sakâlibe*⁵ gibi çok etnili bir yapıyı bünyesinde barındıran İberya'da farklı menfaatlere sahip toplulukların çatışması kaçınılmazdı. Bundan dolayı III. Abdurrahman'ın iktidara geldiğindeki ilk işi, Endülüs coğrafyasında birliği yeniden

⁵ Orta Çağ İslâm kaynaklarında çoğunlukla Slav kökenli köleleri tanımlamak için kullanılan terim. Ancak Bulgar Türkleri için kullanıldığı da kaynaklarda yer almaktadır. bkz. Ahmet bin Fazlân, 2020, 23-25. Ayrıca Endülüs Emevîlerinde orduda Araplara alternatif olarak kullanılan gruptur. Endülüs Emevîlerindeki ortaya çıkışlarıyla alakalı bkz. Özdemir, 2011, ss. 95-97.

kurmak ve Kurtuba idaresi altında bütün grupları birleştirmektir. Ne var ki Endülüs Emevî hükümdarının kurmaya çalıştığı düzende güçleri dengelemek adına giriştiği her eylem Arap aristokrasisi tarafından hoş karşılanmadı ve içten içe hükümdara karşı cephe almalarına neden oldu. İşte böyle bir ortamda Endülüs halifesinin Hristiyanlara karşı büyük bir sefer hazırlığına girişmesi ve ordunun komutasını yine soylu olmayan Sakâlibeye (Slavlar) mensup birine tevdi etmesi, Arapların maruz kaldıkları muamelelerin intikamı için bir fırsat oluşturdu. Yaklaşık 100 bin kişilik Arap, Berberî ve Sakâlibeden oluşan ordunun başına eski Arap veya Emevî mevlâsı⁶ olmayan Slav Necde b. Hüseyin el-Hîrî'nin getirilmesi, soylularıyla gurur duyan Arapların bir Slav komutanın emrinde olmaktansa yenilgiyi zafere tercih etmelerine ve böylece Endülüs ordusunun savaş meydanında büyük bir felaket yaşamasına sebep olmuştur. (Ahbâr mecmû'a, 2012, s. 135; Dozy, 2017, ss. 429-431; İmamüddin, 1990, s. 171).

İkincisi, sınır bölgesi valilerinin başkent Kurtuba'ya sadakatlerinin dönem dönem değişkenlik göstermesidir. Aslında Halifeye bağlılık duymayan birçok insanın hudut boyunca mevcudiyeti ne yeni ne de şaşırtıcı bir durumdur. Sınır bölgesi idarecilerinin özerkliklerini sınırlamaya, onları vergi ödemeye ve Kurtuba'dan düzenlenen seferlere katılmaya zorlamak için yapılan her türlü baskıya nasıl içerledikleri -et-Tüçibî örneğinde olduğu gibi- bilinen bir gerçektir. Bu tür hoşnutsuz unsurlar, kendi özerkliklerini güçlendirmek adına halifenin gücünü zayıflatma arzusuna pekâlâ sahip olabilirlerdi. Örneğin, Halife'nin kendisine Hristiyanlarla olan münasebetini kesmesini emrettiği zaman Calatayud'un (Kal'atüeyyûb) valisi Tüçibî beylerinden Mutarrif b. Münzir'in cevabındaki "*sağ elimi sol elimle nasıl keserim?*" ifadesi manidardır. Çünkü sınır bölgesi yöneticileri hayatta kalmak için "*iki elini*" (Müslüman ve Hristiyan) birden kullanmaya alışmışlardı, ama şimdi Halife tarafından bir eli diğerine tercih etmeye zorlanıyorlardı. Bu durum da Simancas Savaşı'nda olduğu gibi Endülüs Emevî Devleti için kötü sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Veşka valisi Fürtün b. Muhammed et-Tavîl'in savaş zamanındaki ihaneti, halifenin ordusunun Hristiyanlar karşısında ağır bir mağlubiyet yaşamasına zemin hazırlamıştır (Fierro, 2021, s. 81). III. Abdurrahman, Aşağı ve Orta Sınır'daki başıbozukluğu bölgelere kendisine yakın valileri yerleştirerek bertaraf edebilmişken, Yukarı Sınır Bölgesi'nde bunu gerçekleştiremedi ve bu başarısızlık Simancas'ta pek çok Müslüman kanının akmasına neden oldu.

Savaş alanından kaçtıktan sonra yakalanan Fürtün b. Muhammed, en-Nâsır tarafından gönderilen iki sadık hizmetli eşliğinde Kurtuba'ya götürüldü. Halife başkente vardığında Fürtün b. Muhammed ve diğer firariler -yaklaşık üç yüz kişilerin emri üzerine sarayın büyük kapısı Babü's-Sudda'nın önünde halka açık bir şekilde çarşıya gerildi. Halife ihanet edenlerin ölüm emrini verdiğinde iki tellal halka şu duyuruyu yaptı: "*İşte İslâmiyet'e ihanet edenlere verilen ceza! Halkına*

⁶ Arap olmayan Müslümanları tanımlamak için kullanılan terim.

ihanet eden ve cihat safları arasına nifak sokanların sonu” (DGBİT, 1988, 4, ss. 332-333). Bu halka açık infaz, halifenin kendisine itaatsizlik etmeye veya yönetimine meydan okumaya cüret edenlere karşı ne kadar ileri gidebileceğinin bir göstergesiydi. Zira halifenin hükümdarlık alametlerinin ve şahsi Kur’an nüshasının Hristiyanların eline geçmesi, “*en-Nâsır-Lidînillâh*” (Allah’ın dinine yardım eden) unvanını taşıyan ve Simancas’a güç gösterisi için sefere çıkan İslâm halifesi için küçük bir utanç sayılmazdı (Fierro, 2011, ss. 121-122).

Endülüslüler tarafından uzun süre “*Hendek Yılı*” olarak anılan bu yenilginin en büyük sonuçlarından birisi de Endülüs Emevî hükümdarının ölümüne değin bir daha orduya liderlik etmemesiydi. Halife III. Abdurrahman, Hristiyanlara karşı ardı arkası kesilmeyen savaşlarında her daim ordunun başında hareket ederdi. Ancak yirmi yılda on üç büyük sefer yapmış olan Endülüs Halifesi, bu yenilgiden sonra bizzat orduyu komuta etmekten kaçındı ve kendisini yaptırmakta olduğu Medînetüzzehrâ sarayının inşasına verdi. Buna rağmen yenilgiden gerekli dersleri çıkararak Endülüs hükümdarı, Müslüman birliklerini mutat olarak her savaş mevsiminde Hristiyan topraklarına göndermekten de geri durmadı (Ahbâr mecmû’a, 2012, ss. 135-136; Makkarî, 1843, II, s. 133).

Endülüs hükümdarının yakın zamanda inşasına başlanan saraya ve başkente çekilmesi yenilginin doğurduğu bir sonuç olarak değil, kendisini siyasetin merkezi ve simgesi hâline getirme çabası olarak görülmelidir. Yenilgi sonrası Kurtuba’dan yönlendirilen ve öncesinde dikkatlice planlanan akınlar, devletin kurucusu Abdurrahman ed-Dâhil’in Endülüs’e ayak basmasından önce hanedanla yakından bağlantılı, çoğu Emevî mevlâsı olan halifenin güvenini kazanmış kimseler tarafından yürütülmeye başladı. Halife Abdurrahman’ın yakın gözetimi altındaki bu kişiler, kontlarla ve Hristiyan krallarla uzun soluklu savaş deneyimine sahip sınırdaki garnizonların ve valilerin yardım ve rehberliğini aldılar. Savaşa yönelik bu yeni yaklaşım sonunda sınıra barışı getirdi ve Halife, León ve Navarra krallıklarındaki hanedan sıkıntıları sayesinde kendisinin yardımını arayan Hristiyanların iç işleyişlerine müdahale etme fırsatı yakaladı. Bu durum siyasi gücünün sınırlarını -bizzat ordunun başında seferlere çıkmasa bile- Kurtuba’dan ulaşabildiği her yere uzatabildiğini ve halifelik şahsında İber Yarımadası’ndaki siyasetin merkezinde olduğunu göstermektedir (Collins, 2012, s. 148; Ballestín, 2020, s. 50).

III. Abdurrahman’ın Simancas’ta almış olduğu yenilgi, Hristiyan bölgelerine saldırı politikasını değişikliğe uğrattı. Endülüs Emevî halifesi bundan böyle sınırların savunulması ve Hristiyan topraklarına düzenli olarak akınların icra edilmesi vazifelerini, güçlerini sürekli olarak kısıtlamaya çalıştığı farklı kökenlere sahip -ancak Kurtuba idaresi tarafından uygulanan siyasi kontrole karşı ortak bir isteksizlikle kuşanmış- yerel aristokratik ailelere devretti (Moreno, 1999, ss. 50-51; Kennedy, 2019, s. 111).

Endülüs hükümdarının Simancas yenilgisine kadar sınır bölgeleri üzerinde doğrudan bir kontrol dayatmayı amaçlayan politikası, zorunlu olarak dolaylı kontrolle yetinmeye dönüştü. Zira sınır bölgesi yöneticileri için Kurtuba ile Hristiyan krallıklar arasında kurdukları ittifak sarmalı, varlıklarının hayati ve ayrılmaz bir parçasıydı. Bunun yanı sıra, 939 sonrası Halife her yıl Kurtuba ziyaretleri sırasında onlara hediyeler göndererek ve muhteşem karşılama törenleri tertipleyerek toprakları üzerindeki yönetme haklarını yeniledi. III. Abdurrahman'ın halifelığının kalan yıllarında ve halefinin saltanatında ciddi isyanların olmaması, hilafet makamının ve yerel yönetimlerin merkezî kontrol ile yerel özerklik arasında kabul edilebilir bir denge konusunda kalıcı bir anlaşmaya ulaştıklarının en büyük işaretiydi (Fierro, 2011, s. 123).

Mamafih León kralı II. Ramiro'ya esir düşen Muhammed b. Hâşim için Halife uzunca bir süre uğraş verdi. Saray doktoru Yahudi Hasday b. Şaprut'u et-Tüçîbî'yi azat ettirmesi için León'a elçi olarak gönderdi. Hristiyan krallığının başkentinde yedi ay boyunca kalan elçi, görevinde başarılı oldu. Nihayetinde yapılan onca masraf ve sarf edilen çabalar sonuç verdi ve Muhammed b. Hâşim tutsak edildiği günden bu yana iki yıl, üç ay ve on sekiz gün geçtikten sonra 31 Ekim 941 (6 Safer 330) tarihinde Kurtuba'ya teslim edildi. Ayrıca aynı yıl içerisinde Simancas yenilgisinde savaş meydanında bırakmak zorunda kaldığı kişisel Kur'an'ını parça parça da olsa geri aldı. Kaynaklarda Kur'an el yazmasını düşman topraklarına götürerek tehlikeye maruz bıraktığından dolayı çok pişman olduğu ifade edilen halifenin onu geri alabilmek için büyük bir servet harcadığı kaydedilmektedir (Melville & Ubaydli, 2014, ss. 49-51; Zadeh, 2008, ss. 323-330).

León cephesinden savaş sonrasına bakıldığında II. Ramiro'nun bu zaferi iyi değerlendiremediği görülmektedir. Endülüs'e yönelik sürdürdüğü saldırgan politikanın meyvesini Simancas Savaşı'nda almış olmasına rağmen, dokuzuncu yüzyılda temelleri atılan ve Müslümanlara karşı tampon bölge görevine sahip olan Kastilya bölgesinin Fernán González önderliğinde giriştiği bağımsızlık mücadelesi, II. Ramiro'yu önemli ölçüde meşgul ederek sonraki süreçte Müslümanlara karşı üstünlük kurmasına engel oldu (Lane-Poole, 1903, s. 123; Dozy, 2017, s. 432; O'Callaghan, 1983, ss. 122-123). Ancak Simancas'taki Hristiyan zaferi, ilerleyen yıllarda Duero Nehri'nin oldukça güneyindeki Tormes Havza'sının (Salamanca civarı) Leónlular tarafından işgalini ve bölgeye yerleşimlerini mümkün kıldı (Glick, 1979, s. 90). Böylece II. Ramiro Müslümanlarla olan göreceli sınırı Duero Nehri'nin çok ötesine itti.

Öte yandan Endülüs halifesi bu felaketin intikamını alabilmek için komutanlarını arka arkaya seferlere göndermesiyle birçok zafer elde etti ve Hendek faciasında kaybedilen Müslümanların sayısından iki kat daha fazla Leónlu bu muharebeler sırasında öldürüldü. Bu seferler için 940 yılında Badajoz (Batalyevs) valisi Ahmed b. Ya'la'yı görevlendiren III. Abdurrahman, genel karargâh merkezini Tuleytula'dan yeniden inşa edip güçlendirdiği Medînetü Sâlim'e

(Medinaceli) aktararak Kastilya'ya karşı önemli bir savunma merkezi oluşturdu. Kısacası Müslümanlar León Krallığı üzerindeki üstünlüklerini kısa süre sonra yeniden kazandılar (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 304; Makkarî, 1843, II, s. 137; DGBİT, 1988, 4, ss. 334-335; İmamüddin, 1990, s. 172).

SONUÇ

Kaynakların ekseriyetinde Endülüs toplum nazarında ehliyet ve liyakat vasıflarına layık olduğu belirtilen Abdurrahman en-Nâsır, devlet içinde sağladığı huzur ortamını halifelik unvanıyla taçlandırmış ve yeni unvanının sunduğu dinî argümanlar gereğince, İber Yarımadası'nın kuzeyindeki Hristiyan krallıklarla daimî surette mücadele içerisinde olmuştur. Saltanatının başlangıcından itibaren yılmaz bir azimle devlet düşmanlarına karşı gelen Abdurrahman b. Muhammed, kazandığı sayısız zaferle gerek Endülüs'teki asiler üzerinde gerekse de kuzeydeki Hristiyanlar üzerinde hâkimiyet kurmayı başarmıştır.

Ne var ki II. Ramiro'nun 931 yılında başlayan hükümranlılığıyla başarılı bir ivme yakalayan León Krallığı, güçlü Endülüs Halifesini epeyce meşgul etmiştir. II. Ramiro'nun müteceviz hareketleri ve Endülüs sınır valileri ile olan münasebeti, III. Abdurrahman'ın uzunca uğraşlar sonucunda devlet içinde elde ettiği kazanımları tehlikeye sokmuştur. Bundan dolayı ilk olarak 937 yılında León Krallığı'na tabiliğini ilan eden Sarakusta'nın yeniden itaat altına alınmasını hedefleyen en-Nâsır, akabinde León Kralı II. Ramiro'yu Endülüs Emevî Devleti için bir tehdit olmaktan çıkarmak adına büyük bir sefer hazırlığına girişmiştir. 939 yılında Simancas kalesi önünde gerçekleşen bu savaş, Endülüs Halifesinin ağır mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır.

Başlangıçta birkaç günlük ön hazırlık mahiyetindeki küçük çaplı çarpışmalarla geçen savaşta, Müslüman ordusunun geri çekilmeye mecbur bırakılması ve savaşın kaderini belirleyen bir hendeğe düşmeleri sonucu yaşanan bozgun, Endülüs Hilafeti için hafife alınabilecek bir olay değildi. Zira gücünün zirvesinde olan ve Hristiyanlara karşı cihat çağrısıyla yola çıkan III. Abdurrahman'ın topladığı büyük çaptaki ordunun yenilgisi beklenmedik bir olaydı. Bu yenilginin sebepleri arasında Endülüs Emevî hükümdarının merkezileştirme politikası nedeniyle devleti tek bir noktadan idare etme ve tüm bölgeleri başkent Kurtuba'nın hâkimiyeti altında toplama çabasının bilhassa sınır bölgelerindeki mahallî idarelerin özerkliklerine zarar vermesinin payı vardır. Bundan dolayıdır ki Simancas Savaşı'nda Veşka valisinin ihaneti, söz konusu yerel güç sahiplerinin egemenliklerini kısıtlama anlayışına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Yenilgiye sebep olan bir diğer husus ise Arap aristokrasinin ordu içindeki üstünlüğünün Abdurrahman b. Muhammed tarafından törpülenmesi neticesinde Arapların küstürülmesidir. Endülüs Halifesi Araplara alternatif olarak devletin sivil ve askerî makamlarına Slavları (Sakâlibe) getirerek bir denge kurmaya çalışmıştı. Ancak Arapların ikinci plana düşmesiyle bu durum, halifeye karşı gizliden gizliye

bir düşmanlığa dönüştü. 939 yılındaki savaşta da ordunun başına Slav Necde'nin getirilmesi, Arapların savaş esnasında isteksiz davranmalarına ve çarpışmanın en şiddetli olduğu sırada da savaş meydanını ilk olarak onların terk etmesine neden oldu.

Bununla birlikte Simancas felaketinin Endülüs Halifesinin itibarı üzerindeki etkisi tartışmaya açıktır. Savaş sırasında kendi canının dahi tehlikeye girmesi ve şahsi eşyalarını geride bırakması mağlubiyetin ciddiyetini ortaya koysa da iktidarının yaklaşık ilk otuz yılında sağladığı mutlak otorite sayesinde devlet dâhilinde önemli bir sorunla karşılaşmadı. Hatta yenilgiye sebep olanların -başta Veşka valisi Fürtun b. Muhammed'in- cezalandırılması ve bunun teşhir edilmesi, Kurtuba yönetimine karşı muhalefet edebileceklere bir göz dağı niteliğindedir.

Bunun yanı sıra, Simancas yenilgisi III. Abdurrahman'ın kalan saltanat yıllarında bazı uygulamalarda değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Bunların başında kaynakların ittifak ettiği konu, Endülüs Halifesinin hilafet karizmasına yeni bir zarar gelmesini engellemek istemesidir. Bundan dolayı gerek ordu içinden gerek sınır bölgelerinden yeni bir ihanetle karşılaşma ihtimallerini ortadan kaldırmak için bir daha ordunun başında sefere çıkmamıştır. Lakin bu durum her savaş mevsiminde İslâm ordusunu kendisine yakın komutanları aracılığıyla Hristiyan toprakları üzerine sevk etmesine mâni olmamıştır.

Ayrıca III. Abdurrahman devrinin en büyük başarısızlığı olan Simancas Savaşı, yerel yönetimlerin özerkliklerini hiçbir zaman kaybetmeyeceğini de kesinleştirmiştir. Endülüs hükümdarı İberya'daki tüm toplum unsurlarını tek çatı altında toplama ve tek bir merkezden idare etme telakkisiyle özellikle sınır bölgelerindeki valilerin nüfuzlarını azaltma gayretindeydi. Fakat yenilginin de ortaya çıkardığı üzere sınır bölgesi yöneticilerinin yetkilerini tanıması elzemdi. Böylelikle bir nevi Kurtuba Emevî idaresi adına sınır valileri, Hristiyanlarla olan mücadeleyi devralarak kendi bölgelerinde tek söz sahibi konuma geldiler. Üstelik León Krallığı'nın Kastilya bölgesinin bağımsızlık nidalarıyla uğraşmak mecburiyetinde kalmasıyla Endülüs Emevîleri, sınır valilerinin etkili hamleleri neticesinde kısa sürede toparlanarak yeniden Hristiyan krallıklar üzerinde hegemonya kurmayı başardılar.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup yazar katkısı yüzde yüzdür. Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmet bin Fazlân. (2020). *İbn Fazlân seyahatnâmesi* (Çev. R. Şeşen). İstanbul: Tarih Encümeni Yayınları.

Albarrán, J. (2018). Al-Andalus. F. G. Fitz & J. G. Monteiro (Ed.), *War in the Iberian Peninsula, 700–1600* içinde (ss. 1-35). New York: Routledge.

Altamira, R. (1922). The western caliphate. H. M. Gwatkin vd. (Ed.), *The Cambridge Medieval History Vol. III* içinde (ss. 409-442). New York: The Macmillan Company.

Altamira, R. (1949). *A history of Spain*. Philadelphia: George S. Ferguson Company.

Ballestín, X. (2020). Centralization and consolidation: the Cordoban Umayyads and the Amirids. M. Fierro (Ed.), *The Routledge Handbook of Muslim Iberia*, içinde (ss. 37-63). New York: Routledge.

Chronica prophetica. (2008). (Çev. K. B. Wolf) *Medieval Texts in Translation*. https://sites.google.com/site/canilup/chronica_prophetica (Erişim Tarihi: 29.03.2022).

Chronicle of Albelda. (1997). (Çev. K. B. Wolf). O. R. Constable (Ed.) *Medieval Iberia: readings from Christian, Muslim, and Jewish sources* içinde (ss. 56-61). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Collins, R. (1995). *Early medieval Spain unity in diversity, 400-1000*. Hampshire: Macmillan Press.

Collins, R. (2006a). Spain: the northern kingdoms and the Basques, 711-910. R. McKitterick (Ed.), *The New Cambridge Medieval History 700-900, II* içinde (ss. 272-289). Cambridge: Cambridge University Press.

Collins, R. (2006b). The Spanish kingdoms. T. Reuter (Ed.), *The New Cambridge Medieval History 900-1024, III* içinde (ss. 670-691). Cambridge: Cambridge University Press.

Collins, R. (2012). *Caliphs and kings: Spain, 796–1031*. Chichester: Wiley-Blackwell.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (DGBİT), 4. (1988). (H. D. Yıldız Ed.). İstanbul: Çağ Yayınları.

Dozy, R. (2017). *Spanish Islam: A history of the Moslems in Spain* (Çev. F. G. Stokes). New York: Routledge.

Ebü'l-Fidâ coğrafyası (takvimü'l-büldan) (Çev. R. Şeşen). (2017). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Fierro, M. (2011). The battle of the ditch (al-Khandaq) of the Cordoban Caliph 'Abd al-Rahmān III. A. Q. Ahmad, B. Sadeghi & M. Bonner (Ed.), *The Islamic scholarly tradition studies in history, law, and thought in honor of Professor Michael Allan Cook* içinde (ss. 107-129). Leiden: Brill.

Fierro, M. (2021). *III. Abdurrahman ilk Kurtuba halifesi* (Çev. F. B. Kartal). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Glick, T. F. (1979). *Islamic and Christian Spain in the early middle ages*. New Jersey: Princeton University Press.

Haccî, A. A. (2017). *İslami fetihten Gırnata'nın düşüşüne kadar Endülü's tarihi (711-1492)* (Çev. K. Kınar). İstanbul: İlk Harf Yayınevi.

Halîfe b. Hayyât. (2019). *et-Târîh: ilk kronolojik İslam tarihi* (Çev. Ö. Sabuncu & M. Sabuncu). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Ibn Abd el-Hakem. (1858). *Ibn Abd-El-Hakem's history of the conquest of Spain* (Çev. J. H. Jones). Goettingen: W. Fr. Kaestner.

İbn Abdürabbih. (1971). The historical arjüza of ibn 'Abd Rabbihi, a tenth-century Hispano-Arabic epic poem (Çev. J. T. Monroe). *Journal of the American Oriental Society*, 91 (1), 67-95. DOI: <https://doi.org/10.2307/600444>

İbnü'l-Esîr. (1991). *İslâm tarihi el-kâmil fi't-târîh tercümesi*, 8, (Çev. A. Ağırakça). İstanbul: Bahar Yayınları.

İbn Havkal. (2017). *10. asırda İslâm coğrafyası* (Çev. R. Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

İbn Kesîr. (2017). *el-Bidâye ve'n-nihâye (büyük İslâm tarihi)*, XI, (Çev. M. Keskin). İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbnü'l-Kûtîyye. (2009). *Early Islamic Spain: the history of Ibn al-Qûfiya* (Çev. D. James). New York: Routledge.

İmamüddin, S. M. (1990). *Endülü's siyasi tarihi* (Çev. Y. Yazar). Ankara: Rehber Yayıncılık.

İstahri. (2019). *Ülkelerin yolları* (Çev. Murat Ağarı). İstanbul: Ayışığıkitapları.

Kennedy, H. (2006a). The Muslims in Europe. R. McKitterick (Ed.), *The New Cambridge Medieval History 700-900, II* içinde (ss. 249-271). Cambridge: Cambridge University Press.

Kennedy, H. (2006b). Sicily and al-Andalus under Muslim rule. T. Reuter (Ed.), *The New Cambridge Medieval History 900-1024, III* içinde (ss. 670-691). Cambridge: Cambridge University Press.

Kennedy, H. (2019). *Endülü's: Müslüman İspanya ve Portekiz'in siyasi tarihi* (Çev. A. Demir). İstanbul: Dergah Yayınları.

Küskü, O. (2020). Doğu-Batı etkileşiminde Endülü's Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

Lane-Poole, S. (1903). *The Moors in Spain*. London: T. Fisher Unwin.

Lévi-Provençal, E. (1993). Simankas (Çev. Heyet). *MEB İslam Ansiklopedisi*, 10, 648. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Makkarî. (1843). *The history of the Mohammedan dynasties in Spain Vol. II* (Çev. P. de Gayangos). London: W. Hughes Allen and Company.

Melville, C. & Ubaydli, A. (2014). *Christians and Moors in Spain Vol. III: Arabic Sources (711-1501)*. Oxford: Liverpool University Press.

Mes'ûdî. (2004). *Murûc ez-zeheb (altın bozkırlar)* (Çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

Mes'ûdî. (2018). *Kitâbü't-tenbih ve'l-işraf (coğrafya ve tarih)* (Çev. R. Şeşen). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Moreno, E. M. (1999). The creation of a medieval frontier: Islam and Christianity in the Iberian peninsula, eighth to eleventh centuries. D. Power & N. Standen (Ed.), *Frontiers in Question Eurasian Borderlands, 700-1700* içinde (ss. 32-54). New York: Palgrave Macmillan.

O'Callaghan, J. F. (1983). *A history of medieval Spain*. New York: Cornell University Press.

Özdemir, M. N. (2011). "Sakâlîbe" unsuru ve İslâm dünyasına girişi -İslâm kaynaklarına göre-. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 89-107.

Özdemir, M. (2016). *Endülüs Müslümanları (siyasî tarih)*. Ankara: TDV Yayınları.

Payne, S. G. (1973). *A history of Spain and Portugal, 1*. <https://libro.uca.edu/payne1/spainport1.htm> (Erişim Tarihi: 09.02.2022).

Reilly, B. F. (2004). *The medieval Spains*. Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, C. (1993). *Christians and Moors in Spain Vol. I: AD 711-1150*. Warminster: Aris&Philips Ltd.

Şeyban, L. (2016). *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan ilişkileri*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Taha, A. D. (2016). *The Muslim conquest and settlement of North Africa and Spain*. London: Routledge.

The Akhbar majmu'a: History of Early al-Andalus. (2012). (Çev. D. James). New York: Routledge.

The Chronicle of 754. (2011). (Çev. K. B. Wolf) *Conquerors and chroniclers of early medieval Spain* içinde (ss. 91-128). Liverpool: Liverpool University Press.

The Chronicle of Alfonso III. (2011). (Çev. K. B. Wolf) *Conquerors and chroniclers of early medieval Spain* içinde (ss. 129-143). Liverpool: Liverpool University Press.

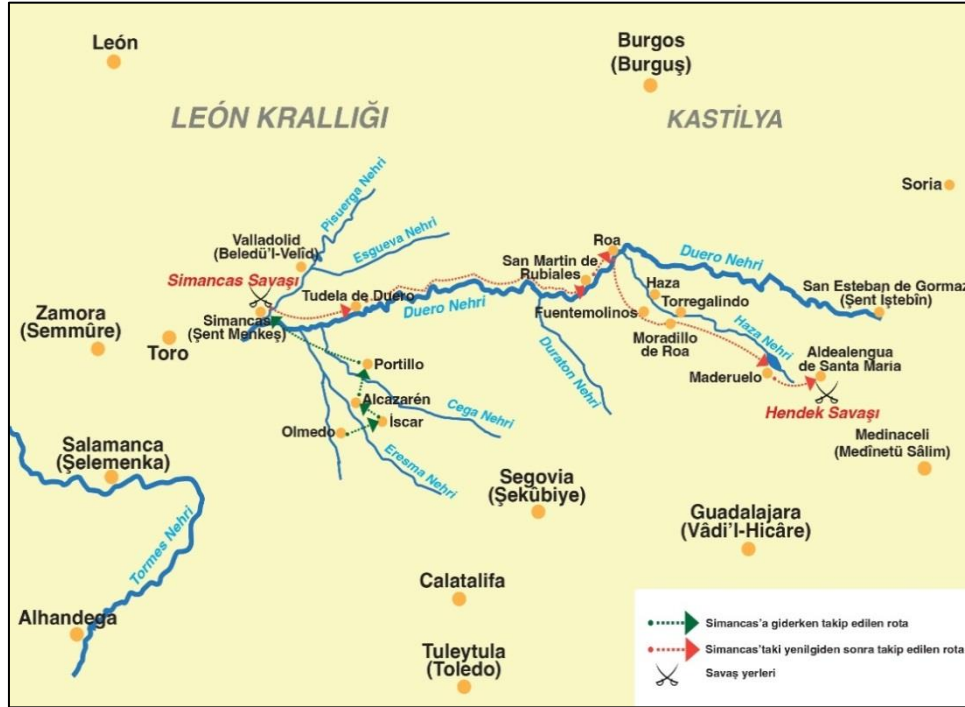
Vilá, J. B. (2016). Considerations with respect to “al-Thaghr in al-Andalus” and the political-administrative division of Muslim Spain. M. Marín (Ed.), *The Formation of al-Andalus Part 1: History and Society* içinde (ss. 377-388). New York: Routledge.

Watt, W. M. & Cachia, P. (2015). *Endülüüs tarihi* (Çev. C. E. Adıgüzel & Q. Şükürov). İstanbul: Küre Yayınları.

Zadeh, T. (2008). From drops of blood: charisma and political legitimacy in the translatio of the 'Uthmānic Codex of al-Andalus. *Journal of Arabic Literature*, 39 (3), 321-346. DOI: <https://doi.org/10.1163/157006408X377165>

EKLER

EK 1: Simancas Seferi (939) Haritası

Yayın Geliş Tarihi: 29.09.2022
Yayına Kabul Tarihi: 23.02.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1181867>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 227-245
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

PUANLAYICILAR ARASI UYUMUN FARKLI ÖLÇEKLEME TÜRLERİ, PUANLAYICI SAYISI VE PUANLANAN SAYISI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yılmaz Orhun GÜRLÜK*

Mediha KORKMAZ**

Gizem CÖMERT***

Ö. Emre C. ALAGÖZ****

Öz

Bu araştırmada klasik kuramlara göre puanlayıcılar arası uyum katsayılarını karşılaştırmak amaçlanmıştır. Farklı ölçekleme türlerine göre elde edilen katsayılar üzerinden hesaplanan değerler arasındaki farka odaklanılmış ve ölçekleme türüne karar vermenin önemi ortaya konmuştur. Puanlanan ve puanlayıcı sayısının değişmesinin değerleri etkileyip etkilemediğine bakılmış ve genellenabilirlik kuramının optimizasyon

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Gürlük, Y. O., Korkmaz, M., Cömert, G. & Alagöz, Ö. E. C. (2023). Puanlayıcılar arası uyumun farklı ölçekleme türleri, puanlayıcı sayısı ve puanlanan sayısı açısından incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 227-245.

* Doktora Öğrencisi, Doktorant, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji / Psikometri Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-1134-3776, yilmazorhungurluk@gmail.com.

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Psikometri Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-6504-5822, medihakrkmz@gmail.com.

*** Doktora Öğrencisi, Doktorant, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji / Psikometri Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-7555-6378, cmrtgizem@gmail.com.

**** Doktora Öğrencisi, Doktorant, Mannheim Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-3305-6564, oemrecalagoz@gmail.com.

Araştırmacı Ömer Emre Can Alagöz, Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG, Alman Araştırma Kurumu) - GRK 2277 "Statistical Modeling in Psychology" (SMiP; Psikolojide İstatistiksel Modelleme) nolu proje tarafından desteklenmektedir.

Araştırmada analiz aşamasında kullanılan veriler, Korkmaz vd.,(2015-2019) tarafından yürütülen Bender Gestalt-II Testinin Koppitz II ve Bender Gestalt II Puanlama Sistemlerine Göre (4-7 ve 8-18 Yaş) Ön Norm Çalışması (Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Proje No: 15-EDB-021) kapsamında, İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğünden Etik Kurul onayına sahiptir (30/12/2015 tarihli 12018877-604.01.02-E.13519131).

analizi kullanılarak puanlayıcılar arası uyum için kullanılacak en uygun örneklem büyüklüğü hesaplanmıştır. Araştırmada toplamda 35 çocuğa Bender Görsel Motor Gestalt II testinin yaş gruplarında ortak olan 9 kopyalama kartı uygulanmış ve alınan ölçümler toplamda 8 puanlayıcı tarafından birbirlerine kör olarak değerlendirilmiştir. Sonuçlara göre en yüksek uyum değeri sınıf içi korelasyon katsayısında hesaplanmış ve bu değeri sırasıyla Krippendorff alfa, Fleiss kappa ve Cohen kappa takip etmiştir. Hem puanlanan hem de puanlayıcı sayısı azaldıkça uyum değerlerinin düşme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan kartların zorluk düzeyinin anlamlı bir etkisi olmadığı saptanmıştır. Genellenebilirlik katsayılarının yüksek çıkması testin puanlayıcılar tarafından güvenilir şekilde puanlandığını göstermiştir. Optimizasyon analizi incelendiğinde bu test için en uygun örneklem büyüklüğünün 50 olduğu görülmüştür. Katılımcı sayısının 50'den fazla olması ise uyumu arttırmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Puanlayıcılar Arası Uyum, Ölçekleme Türü, Sınıf İçi Korelasyon, Kappa, Krippendorff Alfa, Genellenebilirlik Kuramı.

EXAMINING THE INTERRATER RELIABILITY ACCORDING TO DIFFERENT SCALING TYPES, NUMBER OF RATERS AND NUMBER OF RATED SUBJECTS

Abstract

In this study, it was aimed to compare the coefficients of interrater agreement according to classical statistic theories. The difference between the calculated agreement coefficients according to different scaling types has been focused and the importance of deciding on the scaling type has been revealed. It was examined whether the change in the number of raters and rateds affected the values, and the most appropriate sample size to be used for the interrater agreement was calculated by using the optimization analysis of the generalizability theory. In the study, 9 cards of the Bender-Gestalt motor skill test, which can be seen by everyone, were applied to 35 children in total, and the measurements were evaluated by 8 raters blindly to each other. Accordingly, the highest agreement value was calculated in the intra-class correlation coefficient and this value was followed by Krippendorff alpha, Fleiss kappa and Cohen kappa, respectively. It has been determined that as both the number of rateds and raters decrease, the agreement values tend to decrease. On the other hand, it was determined that the difficulty level of the cards did not have a significant effect. The high generalizability coefficients showed that the test was reliably scored by the raters. When the optimization analysis was examined, it was seen that the most suitable sample size for this test was 50. Having more than 50 participants did not increase agreement.

Keywords: Interrater Agreement, Scaling Types, Intraclass Correlation, Kappa, Krippendorff Alpha, Generalizability Theory.

GİRİŞ

Psikoloji, eğitim bilimleri, davranış bilimleri, tıp, biyoloji vs. birçok bilim alanında elde edilen veriler sınıflara atanmakta ya da belirli bir süreklilik içerisinde puanlanmaktadır. Alan çalışanlarının puanlamalarına veya diğer bir ifade ile kararlarına göre bireyler tanı almakta, sınıflara yerleştirilmekte veya bir tema etrafında gruplandırılmaktadır; bu da araştırma ve uygulamaları önemli oranda etkilemektedir (Bıkmaz, 2011; Raykov vd., 2012). Özellikle projektif testler, açık uçlu sorular, tıbbi görüntüleme teknikleri gibi uzman değerlendirmelerine dayalı ölçme araçlarıyla puanlanan kişilerin doğru şekilde değerlendirilebilmesi için ölçümlerin puanlayıcıdan puanlayıcıya tutarlı değerler alması gerekmektedir. Aynı ölçme aracında farklı kişilerin yaptığı puan atama işlemleri üzerinden bireyler veya vakalar değerlendirilirken puanlayıcılardan / yargıcılardan kaynaklı olarak gerçekleşebilen yanlış atama işlemlerinin önüne geçmek amaçlanmaktadır. Bu bakımdan puanlayıcıların uyumlu puanlar vermeleri sınıflandırma geçerliliğinin bir parçası olarak da değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ölçek maddelerinin sınıflayıcı, sıralayıcı ve sürekli ölçekleme düzeylerine göre seçilen yöntemlerin puanlayıcılar arası uyum düzeylerini değiştirip değiştirmediğini incelemek amaçlanmaktadır. Ayrıca puanlayıcı ve puanlanan sayıları da değiştirilerek her iki koşul için de örneklem büyüklüklerinin etkisi olup olmadığı incelenecektir.

Puanlayıcılar arası uyum (interrater agreement), diğer bir ifade ile puanlayıcılar arası güvenilirlik (interrater reliability), aynı testi puanlayan iki ya da daha fazla puanlayıcı arasındaki uyum ya da tutarlılığın miktarını göstermektedir (Cohen vd., 1996; Hallgren, 2012). Ölçme ve değerlendirmenin alanına giren tüm konularda puanlayıcılar arası uyumun incelenmesi bulguların tutarlılığını arttırmaktadır. Örneğin; birden çok puanlayıcının değerlendirdiği bir sınavdan bahsedilecek olursa bu puanlayıcıların puanlamaları uyum göstermediğinde sınavı alan grubun başarı sıralaması doğru olmayacaktır (Fleiss vd., 1969). Bu sebeple puanlayıcılar arası uyum aynı zamanda puanlayıcı güvenilirliği ve sınıflama güvenilirliği bağlamında da ele alınmaktadır (Erkuş, 1999). Puanlayıcılar arası uyumu hesaplamak için ham uyum yüzdesi, sınıf içi korelasyon, varyans analizi (ANOVA), log-lineer analiz gibi birçok yöntem kullanılır (Bıkmaz, 2011; Bıkmaz Bilgen & Doğan, 2017). Bu araştırma kapsamında incelenen sınıf içi korelasyon, Cohen ve Fleiss'in kappaları, Krippendorff'un alfası ve genellenebilirlik kuramı aşağıda anlatılmıştır.

Puanlayıcılar arası uyumun en klasik tekniklerinin başında Pearson korelasyon katsayısı gelmektedir. Sonraları, Pearson korelasyon temelinde sürekli değişkenler için sınıf içi korelasyon katsayısı (Intraclass Correlation Coefficient-ICC) geliştirilmiştir (Fisher, 1950). Sürekli olmayan değişkenler için Cohen ve Fleiss'in kappa katsayılarının yanı sıra Krippendorff alfa istatistiği de kullanılmaktadır (Hayes & Krippendorff, 2007); bu yöntemler, tüm puanlayıcılar, tüm puanlama kategorilerini kullanmadığında tutarlı sonuçlar vermemekte aynı

zamanda var olan uyumun gözden kaçmasına sebep olabilmektedir (Hayes & Krippendorff, 2007; Yarnold, 2016; Zapf vd., 2016).

Puanlayıcılar arası uyumun değerlendirilmesi çalışmalarına Pearson korelasyon kullanılarak başlanmış; sonraki yıllarda ikiden fazla puanlayıcının olduğu için sınıf içi korelasyon katsayısı (SKK) geliştirilmiştir (Pearson, 1901, akt. von Eye & Mun, 2005). Pearson tarafından geliştirilen SKK Fisher (1950) tarafından formülasyonu değiştirilerek ortalama kareler yöntemi temelinde hesaplanmaya başlanmıştır. SKK, en basit anlamıyla puanlayıcı varyanslarının birbirilerine olan oranıdır ve diğer korelasyonlar gibi 0 ile 1 arasında standart bir değer alır. SKK'nin 1'e yakın değerler alması puanların birbiri ile yüksek derecede uyumlu olduğunu; 0'a yakın değerler alması ise, puanların benzer olmadığını; diğer bir ifadeyle puanlayıcılar arasında anlamlı bir uyum bulunmadığını gösterir (Koo & Li, 2010; Ateş vd., 2009).

Cohen (1960), sınıflayıcı ölçekleme için kappa (κ) katsayısını geliştirmiştir. Cohen kappa katsayısı çapraz tablolara dayanmakta ve puanlayıcıların aynı kategoride puanlama olasılığını göstermektedir. Kappa katsayısının korelasyonel yöntemlere göre en önemli üstünlüklerinden biri şans uyumunu hesaba katması ve şans düzeltmesi yapmasıdır. Elde edilen katsayı -1 ile +1 arasında değer almakta ve katsayının yüksek değerleri yüksek uyum anlamına gelmektedir. Orijinal formül 2 puanlayıcı için geliştirilmiş olsa da daha sonra çoklu puanlayıcıya uyarlanmıştır. Ancak buradan elde edilen değerler prevalans problemine sahiptir. Prevalans problemi, puanlayıcıların belli örüntüde puanlamasının; örneğin, her puanlayıcının aynı denekler olmasa dahi deneklerin %50'sine aynı puanı vermesinin, yüksek kappa değerlerine yol açması olarak tanımlanmaktadır (Hallgren, 2012). Ayrıca marjinal puanlayan puanlayıcılar uyum değerinin düşük kestirilmesine (estimation) yol açmaktadır. Landis ve Koch'a (1977) göre 0'dan küçük değerler uyumsuzluğu, 0.01-0.20 zayıf uyumu, 0.21-0.40 orta düzeyde uyumu, 0.41-0.60 kabul edilebilir uyumu, 0.61-0.80 iyi uyumu ve 0.81-1.00 ise mükemmel uyumu göstermektedir.

Daha sonra Fleiss (1971) tarafından doğrudan çoklu puanlayıcı için bir diğer kappa katsayısı geliştirilmiştir. Fleiss kappa katsayısı; puanlayıcıların, puanlayıcı evreninden seçkisiz olarak seçildiğini varsaymaktadır. Landis ve Koch'un (1977), Cohen kappa katsayısı için belirledikleri uyum düzeylerine dair kriter aralıklar Fleiss kappa için de aynıdır. Çoklu puanlayıcı için Cohen kappa değeri anlamsız çıkma eğilimindeyken Fleiss kappa değeri 2 ve daha fazla puanlayıcı için daha tutarlı sonuçlar vermektedir (Hallgren, 2012).

Krippendorff'un alfa (α) katsayısı ise sıralayıcı ölçekleme düzeyi için geliştirilmiştir ve 1970'li yıllardan itibaren değerlendirici, puanlayıcı ya da kodlayıcıların olduğu yöntemler için sıklıkla kullanılmaktadır. Bu katsayının tercih edilmesindeki en önemli sebep formülünün kayıp veriler için düzeltme

prosedürlerini içermesidir (Krippendorff, 1970, 1995, 2004a, 2004b; Zhao vd., 2018). Bu katsayı ağırlıklandırma prosedürü sayesinde sıralayıcı, sınıflayıcı ve sürekli değişken düzeylerine uyarlanabilmektedir. Bu yöntemin güçlü yanı örneklem büyüklüğü ve puanlayıcı sayısı ile ilgili düzeltmeler yapmasıdır. Temel formül gözlenen uyumsuzluk/beklenen uyumsuzluk oranına dayanmaktadır (Krippendorff, 2004a). Krippendorff alfanın 0.67'den küçük değerleri zayıf, 0.67-0.80 arası orta ve 0.80'den büyük değerleri ise yüksek uyum olarak değerlendirilmektedir (Bıkmaz Bilgen & Doğan, 2017; Hayes & Krippendorff, 2007).

Puanlayıcılar arası uyumun değerlendirilmesi amacıyla kullanılan diğer bir yöntem olan genellenebilirlik kuramı ya da G kuramı, gözlemleri karşılaştırmaya yarayan bir perspektif sunmaktadır. Genellenebilirlik kuramı Cronbach, Rajanatham ve Gleser (1963) tarafından geliştirilmiştir. Ölçümlerin uyum ya da güvenilirliği incelenirken çeşitli koşullar tanımlanır. Özellikle performans değerlendirmelerinde performans dahil olabilecek birçok değişkeni aynı anda inceler. Genellenebilirlik kuramında kontrol edilen bu değişkenler klasik yöntemlerdeki kovaryantlardan farklıdır. Kontrol değişkenlerinin düzeylerinin ya da kategorilerinin de değişimi ne yönde etkilediği tespit edilebilir. Ek olarak kontrol değişkenlerinin hangi düzeylerinin aslında ölçümü optimize ettiği de görülebilir. Klasik test kuramından farklı olarak G kuramında ölçütlerin mutlak ve göreceli olmasına göre sonuçların tutarlığı ayrı ayrı incelenebilir. Gözlenen değişkenlerin birbirlerinin kümesi olmasına izin verilir. Bu kuramda değişimin kaynakları yüzey (facet) olarak adlandırılmakta ve bu yüzeyler varyans analizindeki faktörlere benzer şekilde kullanılmaktadır. Her bir yüzey bir potansiyel hata kaynağı olarak ele alınır. Genellenebilirlik kuramı ile puanlayıcılar arası uyum incelemelerinde ölçüm objesi, puanlananların aldığı puanlar ve puanlayıcılar ayrı ayrı modellenerek her bir puanlanan, puanlayıcı ve ölçüm düzeyi için varyans oranları kestirilir. Bu kestirim sonucunda puanlayıcılar arası uyumun yüksek olması için puanlayıcıdan kaynaklanan varyansın düşük olması gerekir. Hesaplanan G katsayısı aracılığıyla en uygun uyumun kaç puanlayıcı ya da puanlanan olduğu durumda hesaplandığı da incelenebilir (Atılğan, 2019, Briesch vd., 2014; Crocker & Algina, 1986; Shrout & Fleiss, 1979; Yıldıztekin, 2014).

Alanyazında puanlayıcılar arası uyum ile ilgili farklı katsayıların karşılaştırılmasına ve puanlayıcı ile puanlanan sayılarının değişiminin uyum düzeyi üzerindeki etkisine dayalı çalışmalar bulunmaktadır. Sınıfıçi korelasyon ve Krippendorff alfa katsayılarının karşılaştırıldığı bir çalışmada, sınıfıçi korelasyon katsayısına ait değerlerin daha yüksek olduğu görülmüştür (ten Hove, vd., 2018). Atmaz (2009)'ın 50 puanlanan ve 17 puanlayıcı ile yaptığı çalışmada, sınıfıçi korelasyon ve G katsayılarının birbiriyle uyumlu sonuçlar verdiği görülmüştür. Farklı bir çalışmada Monte Carlo simülasyonu ile üretilen veri üzerinden sınıfıçi korelasyon katsayısı ile çok puanlayıcı için düzenlenmiş Cohen kappa

hesaplanarak uyum düzeyleri varyans analizi ile karşılaştırılmış; her düzeyde Cohen kappa katsayısı, sınıfçı korelasyondan daha düşük değerler almıştır. Aynı çalışmada puanlanan sayısı 25-200 arasında ve puanlayıcı sayısı 2-10 arasında değişimlenerek hem gerçek veri hem de simülasyon verisi incelenmiş; puanlayıcı sayısı 6 olduğunda ve puanlanan sayısı 40'ı geçtiğinde uyum düzeyinin önemli düzeyde artış göstermediği tespit edilmiştir (Nying, 2004). Abedi vd. (1995)'in yaptığı farklı bir simülasyon çalışmasında örneklem büyüklüğü arttıkça kappa, alfa ve SKK düzeylerinin arttığı belirlenmiş; ancak bu artış puanlanan sayısının 30 olduğu durumdan itibaren düzleşme eğilimi göstermiştir. Öte yandan bu çalışmada puanlayıcı sayısının 4'ten fazla olduğu koşullarda, uyum değerlerinin farklılaşmadığı görülmüştür.

Bu araştırmanın temel amacı farklı ölçekleme düzeylerine göre ele alınan yöntemlerde farklı puanlanan ve puanlayıcı sayıları için puanlayıcılar arası uyumun farklılaşıp farklılaşmadığını incelemektir. Bu doğrultuda araştırmanın temel soruları şunlardır:

- 1- SKK, Cohen kappa, Fleiss kappa ve Krippendorff alfa uyum katsayıları 3 farklı puanlayıcı sayısı ve 3 farklı puanlanan sayısına göre farklılaşmakta mıdır?
- 2- Puanlayıcı sayısı, puanlanan sayısı, uyum yöntemleri ve test maddeleri olan figür/kart düzeylerine göre varyans kaynakları nelerdir?
- 3- Genellenabilirlik kuramına göre optimal puanlanan ve puanlayıcı sayısı kaçtır?

YÖNTEM

Çalışma Grubu ve Katılımcılar

Araştırmanın puanlananlarını Korkmaz ve diğerleri (2019, 2022) tarafından yürütülen Bilimsel Araştırma Projesi kapsamındaki Bender Gestalt II (BGT-II) testinin Kopyalama figürlerini yanıtlayan 4-10 yaş aralığındaki (ortalama yaş 4.89, S=1.66) 35 çocuk oluşturmaktadır. Puanlananların %48.6'sı kız (n=17) ve %51.4'ü erkek (n=18) çocuktur. Araştırmada 35 katılımcı çocuk, 8 farklı puanlayıcı tarafından değerlendirilmiştir. Puanlayıcılar psikoloji lisans eğitimini tamamlamış 6 kadın ve 2 erkek psikologdan oluşmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Bender Gestalt II Kopyalama maddeleri (Brannigan & Decker, 2003) veri toplama aracını oluşturmuştur. Bender Gestalt II görsel motor bütünleştirme yeteneğini ölçmek üzere toplamda 16 farklı karttan oluşmaktadır. Her kartta farklı seviyelerden figürler bulunmaktadır ve katılımcılar tarafından çizilen figürlerin

orijinal figüre benzerliği temelinde Likert formatında 0-4 (0-benzerlik yok ve 4: mükemmel benzerlik) aralığında puanlanmaktadır. Ayrıca bu testte kullanılan kartlar ilerledikçe kopyalama görevinin zorlaştığı kabul edilmektedir. Bu nedenle ilk 3 kart 7 yaşından büyük katılımcılara, son 4 kartı ise 7 yaşından küçük katılımcılara uygulanmamaktadır. Araştırmada 35 katılımcının (puanlanan) birbirine kör 8 puanlayıcı (6 kadın, 2 erkek) tarafından puanlandığı Kopyalama Testine ait 16 karttan tüm yaş grupları için ortak kullanılan 9 kart veri olarak kullanılmıştır.

İşlem

Araştırmada, 3 farklı puanlayıcı düzeyi (4, 6 ve 8 puanlayıcı) ve 3 farklı katılımcı sayısı düzeyi (10, 20 ve 35 katılımcı) üzerinden değerlendiriciler arası uyum değerleri hesaplanmıştır. Tüm koşullar için sınıf içi korelasyon katsayısı, Cohen'in kappa, Fleiss'in kappa değeri ve son olarak Krippendorff'un alfa katsayısı hesaplanmıştır.

Genellenebilirlik kuramı kapsamında Bender-Gestalt II Kopyalama maddeleri/kartları, puanlanan sayısı, puanlayıcı sayısı ve uyum yöntemleri yüzey olarak tanımlanarak varyans kaynakları tespit edilmiş ve optimizasyon çalışması yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Sınıf içi korelasyon katsayısı ve Fleiss kappa değerleri doğrudan IBM SPSS 25.0 paket programı kullanılarak hesaplanmıştır. Cohen kappa değeri için Cambridge Üniversitesi sayfasından alınan David Nichols tarafından 1997'de yazılmış ve 2013'te güncellenmiş SPSS sentaksı kullanılmıştır. Krippendorff'un alfa değerleri için ise Hayes ve Krippendorff (2007) tarafından geliştirilen Kalpha 4.0 makrosundan yararlanılmıştır. Yöntemler arasındaki farklılaşmaların istatistiksel anlamlılığını incelemek amacıyla genel doğrusal modeller kullanılmış ve analizler IBM SPSS 25.0 paket programında yapılmıştır. G katsayıları ve optimizasyon çalışması için hesaplamalar EduG paket programı kullanılarak yapılmıştır (Cardinet vd., 2009).

BULGULAR

Puanlayıcılar Arası Uyum Katsayılarının İncelenmesi

Öncelikle tüm puanlayıcıların (8 değerlendirici) modelde bulunduğu durumda 35 katılımcının tamamı için katsayılar incelenmiştir. Sınıf içi korelasyona göre en yüksek uyum değerleri $r=0.73$ ($p<0.001$) ile 5 ve 12. kartlarda, Cohen kappaya göre $\kappa=0.32$ ($p<0.001$) ile 12. kartta, Fleiss kappaya göre $\kappa=0.38$ ($p<0.001$) ile 12. kartta ve son olarak Krippendorff alfaya göre ise $\alpha=0.69$ ($p<0.001$) ile 12. kartta hesaplanmıştır. Bu koşul için tüm katsayılar incelendiğinde her durumda 12. kartın daha uyumlu puanlandığı görülmüştür. Daha sonra

katılımcı sayısı değiştirilmeden puanlayıcı sayısı 6'ya düşürülmüştür. Bu durumda da 12. kartın her durumda en uyumlu puanlanan kart olduğu görülmüştür, $r=0.72$ ($p<0.001$), *Cohen* $\kappa=0.35$ ($p<0.001$), *Fleiss* $\kappa=0.41$ ($p<0.001$), *Krippendorff* $\alpha=0.68$ ($p<0.001$). Katılımcı sayısının 35 olduğu durum için son olarak 4 puanlayıcının puanlamaları üzerinden hesaplamalar yapılmıştır. Bu durumda en yüksek sınıf içi korelasyon değerine 10. kartta ($r=0.81$) ulaşılmakla beraber diğer katsayılar kullanıldığında en yüksek uyumu 12. kartın göstermeye devam ettiği (*Cohen* $\kappa=0.21$, *Fleiss* $\kappa=0.31$, *Krippendorff* $\alpha=0.66$) görülmüştür, tüm katsayılar için $p<0.001$ 'dir. Genel olarak 35 katılımcının olduğu her durumda en yüksek değerleri sınıf içi korelasyon katsayısının verdiği tespit edilmiştir. Sınıf içi korelasyonu sırasıyla *Krippendorff* α , *Fleiss* κ ve en düşük değerle de *Cohen* κ takip etmektedir. Bu noktada ölçümün sürekli kabul edildiği durumlarda en yüksek, sınıflayıcı kabul edildiği durumlarda ise en düşük uyumun hesaplandığı gözlenmiştir, bkz. Tablo 1.

Daha sonra puanlanan sayısı 20'ye düşürülmüş ve bu koşul için analizlere başlanmıştır. İlk olarak 8 puanlayıcı desene dahil edilmiştir. Bu durumda da hem sınıf içi korelasyon katsayısına ($r=0.79$, $p<0.001$) hem *Cohen* ($\kappa=0.36$, $p<0.001$) ve *Fleiss*'ın ($\kappa=0.47$, $p<0.001$) *kappa* katsayılarına hem de *Krippendorff*'un *alfa* ($\alpha=0.78$, $p<0.001$) katsayısına göre 12. kartın daha uyumlu puanlandığı tespit edilmiştir. Devamında 6 puanlayıcı için analiz yapılmış ve bu analizler sonucunda da tüm katsayılar incelendiğinde yine en yüksek uyumun 12. kartta gösterildiği ($r=0.71$, *Cohen* $\kappa=0.21$, *Fleiss* $\kappa=0.31$, $\alpha=0.66$) tespit edilmiştir, tüm katsayılar için $p<0.001$. Puanlayıcı sayısı 4'e düşürüldüğünde sınıf içi korelasyon ($r=0.77$, $p<0.001$), *Fleiss* *kappa* ($\kappa=0.35$, $p<0.001$) ve *Krippendorff* *alfa* ($\alpha=0.72$, $p<0.001$) katsayılarına göre en uyumlu kart 12 olmaya devam ederken *Cohen* *kappa* ($\kappa=0.18$, $p<0.05$) katsayısına göre 5. kartın öne çıktığı tespit edilmiştir.

Son olarak puanlanan sayısı 10'a düşürülmüştür. Puanlayıcı sayısının 8 olduğu tüm durumlarda 12. kartın en uyumlu kart olduğu tespit edilmiştir. Ancak 6 puanlayıcının olduğu koşul incelendiğinde sınıf içi korelasyon katsayısının ($r=0.83$, $p<0.001$) ve *Krippendorff*'un *alfasının* ($\alpha=0.68$, $p<0.001$) en yüksek değeri 10. kartta hesaplanmıştır. Diğer taraftan *Cohen* *kappa* ($\kappa=0.32$, $p<0.001$) ve *Fleiss* *kappa* ($\kappa=0.32$, $p<0.001$) katsayılarına göre 12. kart yerini koruyarak en uyumlu kart olmaya devam etmiştir. Puanlayıcı sayısının 4 olduğu son koşula gelindiğinde sınıf içi korelasyon katsayısına ($r=0.66$, $p<0.001$) göre 13. kart, *Cohen* *kappa* katsayısına ($\kappa=0.23$, $p<0.05$) göre 12. kart, *Fleiss* *kappa* katsayısına ($\kappa=0.44$, $p<0.001$) göre 10. kart ve son olarak *Krippendorff* *alfa* katsayısına ($\alpha=0.74$, $p<0.001$) göre 10. kartta en yüksek uyum değeri hesaplanmıştır.

Genel olarak tüm koşullar göz önüne alındığında bu çalışmanın ele alınan her koşulunda en yüksek uyumun puanlamanın sürekli kabul edildiği durumlarda kullanılan sınıf içi korelasyon yönteminde hesaplandığı görülmüştür. Ardından *Krippendorff*'un *alfası*, *Fleiss*'ın *kappası* ve *Cohen*'in *kappası* gelmiştir. Puanlanan ve puanlayıcı sayısına göre sınıf içi korelasyon, *Cohen*'in *kappa* katsayısı, *Fleiss*'ın

kappa katsayısı ve Krippendorff'un alfasına ait medyan değerleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: *Farklı Puanlayıcı ve Puanlanan Sayısına Göre Uyum Katsayılarının Medyan Değerleri*

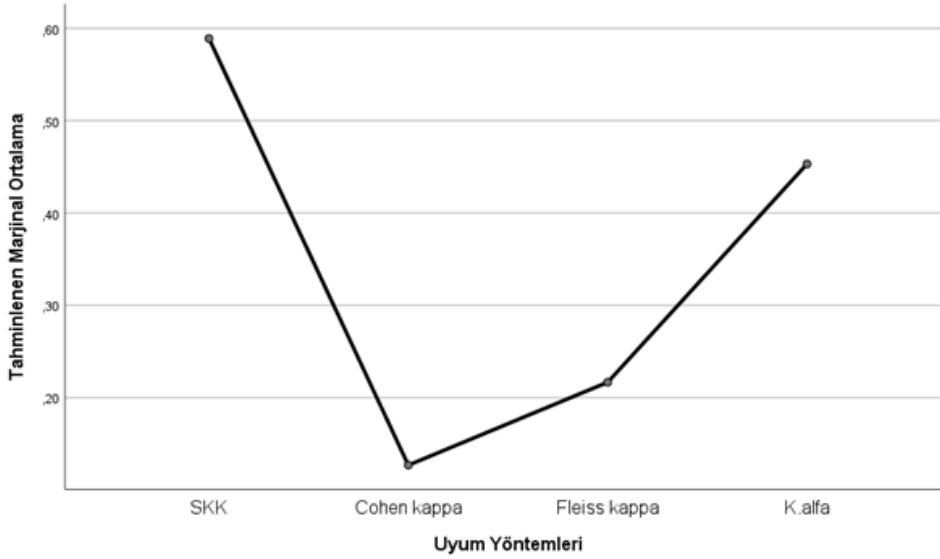
Puanlanan Sayısı	Puanlayıcı Sayısı	Sınıf İçi Korelasyon	Cohen Kappa	Fleiss Kappa	Krippendorff Alfa
35	8	0.66	0.17	0.25	0.54
	6	0.61	0.17	0.24	0.51
	4	0.67	0.10	0.21	0.54
20	8	0.61	0.18	0.25	0.52
	6	0.56	0.17	0.24	0.51
	4	0.66	0.10	0.21	0.48
10	8	0.56	0.12	0.15	0.41
	6	0.55	0.12	0.17	0.37
	4	0.62	0.04	0.11	0.33

Varyans Analizi Bulguları

Uyum yöntemlerinden elde edilen değerlerin ortalama düzeyinde farklılaşmasını incelemek amacıyla tekrarlı ölçümler varyans analizi yapılmıştır. Mauchly'nin küresellik testi kullanılmış ve küresellik varsayımı karşılanmadığından ($p < 0.001$) Huyn-Feldt düzeltmesi uygulanmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde farklı yöntemler kullanılarak hesaplanan uyum katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaştığı saptanmıştır, $F(1.38, 109.23) = 323.90$, $\eta^2 = 0.80$, $güç = 1.00$, $p < 0.001$. En düşük uyum değerinin Cohen κ ($\bar{x} = 0.13$, $\sigma = 0.13$) olduğu ve bu katsayıyı Fleiss κ ($\bar{x} = 0.22$, $\sigma = 0.11$) ile Krippendorff α 'nın ($\bar{x} = 0.45$, $\sigma = 0.19$) izlediği görülmüştür. En yüksek uyum değeri ise ölçümün sürekli olduğu varsayımını barındıran sınıf içi korelasyon yöntemi ($\bar{x} = 0.59$, $\sigma = 0.18$) ile hesaplanmıştır, bkz. Şekil 1.

Şekil 1: Farklı Uyum Yöntemlerinden Elde Edilen Ortalamaların Karşılaştırılması

Puanlayıcı ve puanlanan sayısına göre uyum değerlerinin anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını görmek amacıyla elde edilen veriye çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) uygulanmıştır. Box M testine göre varyans homojenliği varsayımının karşılandığı görülmüştür, $F(80, 6050.19)=1.06$, $M=108.25$, $p=0.33$. Model anlamlılığının Pillai izi kriterine göre sağlandığı saptanmıştır, $F(4, 68)=318.51$, $\eta^2=0.95$, $güç=1.00$, $p<0.001$. Pillai izi, varyans analizlerinde varsayımlardan sapma olduğunda ya da örneklem büyüklüğü küçük olduğunda kullanılması önerilen anlamlılık kriteridir (Meyers vd., 2013; Pillai, 1955; Tabachnick & Fidel, 2013). Araştırmada puanlanan sayısının az olması sebebiyle bu yöntemin kullanılması uygun görülmüştür. Ancak hem puanlanan ($p=0.11$) hem de puanlayıcı ($p=0.18$) değişkenlerinin anlamlılığı Pillai izi kriterine göre incelendiğinde anlamlı farklılaşma bulunamamıştır.

Genellenebilirlik Analizi Bulguları

Puanlayıcılar arası uyum için saptanan uyum katsayıları arasındaki farklılardaki varyans kaynaklarının açıkladığı alanları incelemek amacıyla; uyum katsayılarının kart düzeyi, puanlanan sayısı ve puanlayıcı sayısına göre değişiminin modellendiği (Yöntem/Kart*Puanlayıcı*Puanlanan) genellenebilirlik analizi uygulanmıştır. Öte yandan bu analiz dahilinde puanlayıcı ve puanlanan sayısının artması durumunda genellenebilirlik düzeyinin nasıl değişeceğini görmek amacıyla 50, 100, 500 ve 1000 kişilik puanlayıcı ve puanlanan koşulları için optimizasyon hesaplaması yapılmıştır.

Analiz sonuçlarında uyumdaki değişimin varyansının %52.5'inin uyum yöntemleri tarafından açıklandığı görülmüştür. Toplam varyansın %16'sı kartlar tarafından, %1.1'i puanlayıcılar tarafından ve %3.8'i ise puanlananlar tarafından açıklanmaktadır. Ayrıca kart*puanlanan (%4.1) ve kart*yöntem (%14.1) keşişimleri de varyansı açıklamaktadır. Genellenebilirlik kuramına göre en yüksek değişim kaynaklarının kullanılan yöntemler ve kart düzeyleri olduğu görülmektedir, bkz, Tablo 2.

Tablo 2: Uyum Değerlerinin Değişimindeki Varyans Kaynakları

	Toplam Kareler	Ortalama Kareler	Standart Hata	Açıklanan % Varyans
Kart	3.261	0.408	0.005	16.2
Puanlayıcı	0.153	0.077	0.001	1.1
Puanlanan	0.550	0.275	0.002	3.8
Yöntem	11.010	3.670	0.029	52.5
Kart*Puanlayıcı	0.146	0.009	0.000	0.5
Kart*Puanlanan	0.554	0.035	0.001	4.1
Kart*Yöntem	2.095	0.087	0.003	14.1
Diğer (Toplam)				7.4 (100)

Bu çalışmaya ait göreceli (relative) genellenebilirlik katsayısı 0.98 ve mutlak (absolute) genellenebilirlik katsayısı 0.94 olarak belirlenmiştir. Genellenebilir yüzeyler (G-Facets) analizine göre kart düzeyinde en yüksek göreceli G katsayısı 0.986 ile 2. düzey (Kart 6) kartta, puanlayıcı düzeyinde 0.982 ile 6 puanlayıcının olduğu durumda ve son olarak puanlanan sayısı bakımından da 0.983 ile 10 katılımcının olduğu durumda tespit edilmiştir. Mutlak ve göreceli G katsayıları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Genellenebilir Yüzeyler Analizi Bulguları

Yüzey	Düzye	Göreceli G Katsayısı	Mutlak G Katsayısı
Kart	5 (Düzye 1)	0.974	0.920
	6 (Düzye 2)	0.986	0.956
	7 (Düzye 3)	0.975	0.925
	8 (Düzye 4)	0.975	0.922
	9 (Düzye 5)	0.975	0.930
	10 (Düzye 6)	0.977	0.908
	11 (Düzye 7)	0.979	0.943
	12 (Düzye 8)	0.977	0.938

	13 (Düzy 9)	0.980	0.938
	8	0.977	0.930
Puanlayıcı	6	0.982	0.936
	4	0.980	0.939
	35	0.980	0.908
Puanlanan	20	0.980	0.914
	10	0.983	0.963

Son olarak optimizasyon çalışması sonuçları incelenmiştir. Bu çalışmaya göre 50 puanlayıcı ve 50 puanlanan olduğu durum için göreceli G katsayısı 0.986 (*mutlak G=0.971*), 100 puanlayıcı ve 100 puanlanan olduğu durum için göreceli G katsayısı 0.986 (*mutlak G=0.971*), 500 puanlayıcı ve 500 puanlanan olduğu durum için göreceli G katsayısı 0.986 (*mutlak G=0.971*), son olarak 1000 puanlayıcı ve 1000 puanlanan olduğu durum için göreceli G katsayısı 0.986 (*mutlak G=0.971*) olarak hesaplanmıştır. Puanlayıcı sayısı 8'den 50'ye ve puanlanan sayısı 35'ten 50'ye çıktığında göreceli uyum katsayısı 0.982'den 0.986'ya az da olsa yükselmesine rağmen örneklemin 50'den sonraki artışlarında 0.986 olarak kalmaya devam etmiştir. Mutlak G katsayıları incelendiğinde ise eldeki veriye ait 0.940 olan değer 50 puanlayıcı ve puanlanan olduğu durumda 0.971'e yükselirken puanlayıcı ve puanlanan sayısının daha çok artmasının bu noktadan sonra bir değişime yol açmadığı tespit edilmiştir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Araştırmada ilk olarak klasik yöntemlere göre puanlayıcılar arası uyum incelenmiştir. Tüm koşullar göz önüne alındığında her zaman en yüksek uyumu sürekli ölçekleme düzeyi için kullanılan sınıf içi korelasyon yöntemi sağlamıştır. Sınıf içi korelasyon yöntemini Krippendorff'un sıralayıcı ölçekleme düzeyi için formüle edilmiş alfa katsayısı takip etmiştir. Cohen kappa temel formülü itibarıyla iki puanlayıcının olduğu duruma göre tasarlanmış olsa da daha sonra değiştirilen formülle çoklu puanlayıcı durumuna genelleştirilmiştir. Fleiss kappa formülü ise doğrudan çoklu puanlayıcı için geliştirilmiş olsa da Cohen kappa temelinde ve Cohen kappanın bir türevi şeklindedir. Bu iki kappa katsayısının tüm analizlerde birbirine çok yakın sonuçlar verdiği ancak Fleiss kappanın genel olarak daha yüksek olduğu gözlenmiştir. En düşük uyum değerleri sınıflayıcı ölçekleme için kullanılan kappa formülleri ile tespit edilmiştir. Puanlanan sayısının azalmasının değerlerin anlamsız çıkma eğilimine yol açtığı görülmüştür. Aynı şekilde puanlayıcı sayısı azaldıkça da hesaplanan katsayı değerleri azalmıştır. Bu bulgulardan elde edilen değerler için varyans analizleri yapılmış ve elde edilen uyum düzeylerinin farklılaştığı istatistiksel olarak ortaya konmuştur. Fleiss kappanın Cohen'in katsayısına göre uyumu daha iyi açıkladığı birçok araştırmada

gösterilmiştir (Bıkmaz, 2011; Fleiss, 1971; Landis & Koch, 1977). Öte yandan puanlayıcılar arası uyumun değişken yapısının sürekli mi süreksiz mi olduğuna göre değiştiği de ortaya konmuştur (Bıkmaz, 2011; Hayes & Krippendorff, 2007). Bu çalışmada, kullanılan uyum yöntemine göre elde edilen bulguların birbirinden farklılaştığı ortaya konmuştur. Bu da kullanılan ölçüm aracının ölçekleme düzeyine doğru karar verilmesinin önemini ispatlamaktadır. Örneğin sınıf içi korelasyon kullanıldığında orta-yüksek bir uyumdan bahsedilebilecekken kappa katsayısı kullanıldığında elde edilen puanların uyumsuz olduğu söylenebilmektedir.

Klasik yöntemlerden elde edilen değerler incelendiğinde kullanılan kartların zorluk düzeylerinin ise genel bir örüntü sergilemediği, zorlaşmanın uyumu artırıcı ya da azaltıcı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bunun istatistiksel olarak sınanması açısından varyans analizleri sırasında “zorluk düzeyi” analize kovaryant olarak eklenmiş ve kart düzeyinin uyum düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür. Bunun aksine genellenebilirlik kuramına göre elde edilen bulgularda kart düzeyinin en büyük değişkenlik kaynaklarından biri olduğu tespit edilmiştir. Klasik kuramlar ve genellenebilirlik kuramının farklı sonuç vermesi literatürde de karşılaşılan bir durumdur (Atılğan, 2019; Yıldıztekin, 2014).

Bu çalışmanın sonuçlarına göre puanlanan ve puanlayıcı sayısının değişiminin uyum üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu durum literatürle çelişmektedir. Hem puanlanan hem de puanlayıcı sayısının artmasının özellikle bu çalışmanın konusu olan klasik uyum yöntemleri için uyum düzeyini artırıcı bir etkisi olduğu bilinmektedir (Bıkmaz, 2011; Hayes & Krippendorff, 2007; von Eye & Mun, 2005). Ancak yine birçok çalışmada da puanlayıcı ve puanlanan düzeyi artışının belli noktalardan sonra çok bir şey değiştirmediği görülmüştür. Buradaki optimizasyon çalışmasında olduğu gibi sayı arttıkça bir noktaya kadar klasik uyum yöntemlerinin büyüklüğü artsa da genellikle bir süre sonra doyumluğa ulaşmaktadır (Abedi vd., 1995). Örneğin Arslan Mancar’ın 2019 tarihli çalışmasında 2 puanlayıcının uyumunun 3 ve 5 puanlayıcıdan daha düşük olduğu ancak 3 ile 5’in genellikle yakın sonuçlar verdiği görülmüştür. Ayrıca Saito vd. (2006) yaptıkları çalışmada puanlanan sayısı sabit tutulduğunda puanlayıcı sayısı arttırıldığında uyumun 4 puanlayıcıda doyumluğa ulaştığını bu noktadan sonraki artışlar arasında anlamlı fark olmadığını bulmuşlardır. Yine aynı çalışmada puanlayıcılar arası varyans artışı yoksa daha fazla puanlayıcıya ihtiyaç duyulmayacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın bulguları, her bir puanlayıcının her bir katılımcıyı değerlendirdiği, puanlama ölçütlerinin önceden belirlendiği ve bir puanlama anahtarının olduğu (Bender Görsel Motor Gestalt testi gibi) sürekli değişken formatındaki test/ölçek/soru maddelerinin farklı sayıdaki puanlayıcılar arası uyum düzeylerinin tutarlılığının genel anlamda puanlanan sayısı ve yöntemleri ile sınırlıdır.

Araştırma bulguları genellenebilirlik kuramı ile incelendiğinde puanlayıcılar arası uyum değişiminin %52.5'i uyum yöntemleri tarafından açıklanmıştır. Dolayısıyla varyans kaynakları olarak değişim etkisinin en temel belirleyicisinin incelenen yöntemler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca puanlayıcılar tarafından açıklanan varyansın %1.1 olduğu; düşük değerdeki bu değişimin puanlayıcılar arası tutarlılık ve uyumu gösterdiği belirlenmiştir. Hem göreceli genellenebilirlik katsayısı 0.98 hem de mutlak genellenebilirlik katsayısı 0.94 derecelerinde saptanmış olup araştırma deseninin güvenilir olduğu görülmüştür. Puanlayıcı ve puanlanan en uygun sayısının belirlenmesi amacıyla yapılan optimizasyon incelemesi sonucunda her iki koşul için de bu değer 50 olduğu saptanmıştır. Puanlanan ve puanlayıcı sayısının 50 gibi bir değer olması bazı açılardan tartışmaya açıktır. Örneğin yapılandırılmış bir ölçme aracı üzerinden gözlem yapılarak değerlendirilmesi veya söz konusu yapılandırılmış ölçme aracının standart bir puanlama anahtarına göre uzmanlar tarafından puanlanması gibi durumlarda değerlendirici sayısının genellikle daha az olduğu bilinmektedir. Nitekim çalışma bulguları incelendiğinde 8 puanlayıcı için G katsayısının 0.98 olduğu, puanlayıcı sayısı 50 olduğunda ise 0.99'a yükseldiği görülmektedir. Benzer şekilde 35 puanlanan için G katsayısı 0.98 iken puanlanan sayısı 50 olduğunda bu değer 0.99'a yükselmektedir. Sonuç olarak puanlayıcı ve puanlanan sayısındaki artışın genellenebilirlik düzeyleri üzerindeki etkisinin küçük olduğu ve 8 puanlayıcı-35 puanlanan ile de son derece yüksek ve uyumlu sonuçlara ulaşıldığı belirlenmiştir. Dolayısıyla puanlayıcı sayısının optimizasyonla önerilen 50 gibi bir sayı olmasının pratikte işlevsel ve ekonomik bir yönü de bulunmamaktadır. Daha önceki çalışmalarda da puanlayıcı ve puanlanan sayısı artışının bir noktadan sonra önemli bir değişime sebep olmadığı ortaya konmuştur (Abedi vd., 1995; Atmaz, 2009; ten Hove vd., 2018)

Araştırmanın vurgulanmak istenen en önemli kısım ölçekleme düzeylerine göre verilecek kararların nasıl birbirinden farklılaştığıdır. Psikometrik diğer ölçümler de düşünüldüğünde, ölçekleme psikometrinin belki de en önemli konularından biridir. Likert ve benzeri ölçeklerin kullanıldığı durumlarda da verilerin sürekli olduğu varsayımıyla hareket edilmektedir. Ancak hem Likert tipi ölçeklerde hem buradaki gibi sunî bir objektif puanlama anahtarı bulunan ölçümlerde hem de dolaylı ölçümlerde puanların sürekli olup olmadığı ciddi bir tartışma alanıdır. Daha önce de birçok araştırmacı bu konuya değinmiştir. Örneğin Likert tarafından 1932'de yayınlanan kitapçıkta belli başlı tartışma konularından biri budur. Ölçeklemenin en avantajlı tarafları; anket tipi çalışmalar için evrensel, kolay anlaşılabilir ve kolay uygulanabilir bir yöntem olmasıdır. Cevaplar ve puanlamalar bazı matematiksel anahtarların hesaplanmasına olanak tanısa da subjektiftir. Fakat psikolojik özellikler (tutum, davranış vb.) çok boyutlu bir süreklilik barındırmasına rağmen ölçeklemeler tüm boyutları temsil etmemektedir ve 1-5 (veya 1-3, 1-7, 1-11 vb.) arasında bir seçim şansı sunarlar. Öte yandan 1 ve

5 arasındaki 4 aralığın gerçekten eşit olmadığı da bir sorun olarak durmaktadır (Likert, 1932).

Ölçümlerin genellikle sürekli kabul edilmesinin bir sebebi de parametrik işlem yapmaya imkân tanınmasıdır. Parametrik işlemler genellikle parametrik olmayanlara göre daha anlamlı ve güçlü olarak algılanmaktadır. Parametrik istatistiklerin karmaşıklığı da bu algıya yol açmaktadır. Araştırmacıların amaçlarından biri alanı ilerletmek için geçerli istatistikler üretmektir. Parametrik istatistiklerin anlamlı çıkma ihtimalinin daha yüksek olması da bu amacı destekler (Bishop & Herron, 2015). Birçok psikometrist bu tip ölçeklerin aslında sürekli olmadığını, sıralayıcı olduğunu belirtmektedir. Ancak öte yandan birçok araştırmacı da psikolojik ölçümlerde kullanılan ölçeklerin eşit aralıklı olduğu yönünde fikir bildirmektedir. Pearson korelasyon veya varyans analizi gibi yöntemler kullanıldığında tek maddelik Likert gibi yapay aralıklı ölçümleri kullanmak uygun değildir. Parametrik olmayan analizlerin parametrikler kadar değer görmemesi önemli bir önyargıdır ve bilimin güvenilirlik ve geçerliğini etkilemektedir (Carifio & Perla, 2008; Doğan & Doğan, 2014).

Etik Kurul Beyanı: Araştırmada analiz aşamasında kullanılan veriler, Korkmaz vd.,(2015-2019) tarafından yürütülen *Bender Gestalt-II Testinin Koppitz II ve Bender Gestalt II Puanlama Sistemlerine Göre (4-7 ve 8-18 Yaş) Ön Norm Çalışması* (Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Proje No: 15-EDB-021) kapsamında, İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğünden Etik Kurul onayına sahiptir (30/12/2015 tarihli 12018877-604.01.02-E.13519131).

Yazar Katkıları ve Çıkar Çatışması: Yazarların katkı oranı eşittir ve çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Abedi, J., Baker, E. L. & Herl, H. (1995). Comparing reliability indices obtained by different approaches for performance assessments. Los Angeles: University of California, CSE Technical Report, 401.

Arslan Mancar, S. (2019). *Performansa dayalı durum belirlemede puanlayıcılar arası güvenilirlik tekniklerinin karşılaştırılması*. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Ateş, C., Öztuna, D. & Gen. Y. (2009). Sağlık araştırmalarında sınıf içi korelasyon katsayısının kullanımı. *Türkiye Klinikleri 1* (2), 59-64.

Atılğan, H. (2019). *Genellenebilirlik Kuramı ve Uygulaması* (1. Basım). Ankara: Anı Yayınları.

Atmaz, G. (2009). *Puanlama yönergesi kullanılması durumunda puanlayıcı güvenilirliğinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.

Bıkmaz, Ö. (2011). *Üst düzey zihinsel özelliklerin ölçülmesinde puanlayıcılar arası güvenilirlik belirleme tekniklerinin karşılaştırılması*. Yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Bilim Dalı, Ankara.

Bıkmaz Bilgen, Ö. & Doğan, N. (2017). Puanlayıcılar arası güvenilirlik belirleme tekniklerinin karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 8 (1), 63-78.

Bishop, P. A. & Herron R. L. (2015). Use and Misuse of the Likert Item Responses and Other Ordinal Measures. *International Journal of Exercise Science*, 8 (3), 297-302.

Brannigan, G. G. & Decker, S. L. (2003). *Bender Gestalt II Bender Visual-Motor Gestalt Test* (Second Edition). Itasca, IL: Riverside Publishing.

Briesch, A. M., Swaminathan, H., Welsh, M. & Chafouleas, S. M. (2014). Generalizability theory: a practical guide to study design, implementation, and interpretation. *Journal of School Psychology*, 52 (1), 13-35.

Cardinet, J., Johnson, S. & Pini, G. (2009). *Applying Generalizability Theory using EduG*. New York: Routledge Academic.

Carifio, J. & Perla, R. (2008). Resolving the 50-year debate around using and misusing Likert scales. *Medical Education*, 42 (12), 1150–1152.

Cohen (1960). A coefficient of rater agreement for nominal scales. *Educational and Psychological Measurement*, 20 (1), 37-46.

Cohen, J. R., Swerdlik, E. M. & Phillips, S. M. (1996). *Psychological Testing and Assessment* (Third Edition). London: Mayfield Publishing Company.

Crocker, L., & Algina, J. (1986). *Introduction to Classical and Modern Test Theory*. New York: Harcourt Brace.

Cronbach, L. J., Rajanatham, N. & Gleser, G. C. (1963). Theory of generalizability: a liberation of reliability theory. *The British Journal of Statistical Psychology*, 16 (2), 137-163.

Doğan, İ & Doğan, N. (2014). *Adım Adım Çözümlü Parametrik Olmayan İstatistiksel Yöntemler*, 4-5. Ankara: Detay Yayıncılık.

Erkuş, A. (1999). *Ölçme araçlarının tutarlı ölçme ve sınıflama yapısı yapmadığını belirlemeye yönelik bir araştırma*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitimde Psikolojik Hizmetler Ana Bilim Dalı, Ankara.

Fisher, R. A. (1950). *Statistical Method for Research Workers* (Eleventh Edition). Edinburg: Oliver and Boyd.

Fleiss, J. L., Cohen, J. & Everitt, B. S. (1969). Large sample standard errors of kappa and weighted kappa. *Psychological Bulletin*, 72 (5), 323–327.

Fleiss, J. L. (1971). Measuring agreement for multinomial data. *Psychological Bulletin*, 76 (5), 378-382.

Hallgren, K. (2012). Computing inter-rater reliability for observational data: an overview and tutorial. *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology*, 8 (1), 23-34.

Hayes, A. F. & Krippendorff, K. (2007). Answering the call for a standard reliability measure for coding. *Communication Methods and Measures*, 1 (1), 77-89.

Korkmaz, M., Demiral, N., Sapmaz-Yurtsever, S., Kaçar-Başaran, S. & Çabuk, T.(2019). *Bender Gestalt-II Testinin Koppitz II ve Bender Gestalt II Puanlama Sistemlerine Göre (4-7 ve 8-18 Yaş) Ön Norm Çalışması*, Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Proje No: 15-EDB-021, İzmir.

Korkmaz, M., Sapmaz-Yurtsever, S.,Kaçar-Başaran,S., Demiral, N. & Çabuk, T. (2022). Bender-Gestalt II Test: Psychometric Properties with Global Scoring System on a Turkish Standardization Sample, *Child Neuropsychology*, <https://doi.org/10.1080/09297049.2022.2104237>.

Koo, T. K. & Li, M. Y. (2010). A guideline of selecting and reporting intraclass correlation coefficients for reliability research. *Journal of Chiropractic Medicine*, 15 (2), 155-163.

Krippendorff, K. (1970). Estimating the reliability, systematic error, and random error of interval data. *Educational and Psychological Measurement*, 30 (1), 61–70.

Krippendorff, K. (1995). On the reliability of unitizing continuous data. *Sociological Methodology*, 25, 47-76.

Krippendorff, K. (2004a). *Content Analysis An Introduction to Its Methodology* (Second Edition). Thousand Oaks, CA: Sage Publication.

Krippendorff, K. (2004b). Reliability in content analysis some common misconceptions and recommendations. *Human Communication Research*, 30 (3), 411-33.

Landis, J. R. & Koch, G. G. (1977) An application of hierarchical kappa-type statistics in the assessment of majority agreement among multiple observers. *Biometrics*, 33 (2), 363-374.

Likert, R. (1932). *A Technique for Measurement of Attitudes* (First Edition). New York University Archives of Psychology : New York.

Meyers, L. S., Glenn G. & Guarino, A. J. (2013). *Applied Multivariate Research Design and Interpretation* (Second Edition). California: Sage.

Nichols, D. (8 Mart 2013). FAQ / kappa /multiple. 7 Şubat 2018, <https://imaging.mrc-cbu.cam.ac.uk/statswiki/FAQ/kappa/multiple>.

Nying, E. (2004). *A comparative study of interrater reliability coefficients obtained from different statistical procedures using monte carlo simulation techniques*. Doctoral Dissertation. Available from Proquest Dissertations and Theses database. (UMI No. 3138768).

Pillai, K. C. S. (1955). Some new test criteria in multivariate analysis. *The Annals of Mathematical Statistics*, 26 (1), 117–21.

Raykov, T., Dimitrov, D. M., von Eye, A. & Marcoulides, G. A. (2012). Interrater Agreement Evaluation: a latent variable modeling approach. *Educational and Psychological Measurement*, 20 (10). 1-20.

Saito, Y., Sozu, T., Hamada, C. & Yoshimura, I. (2006). Effective number of subjects and number of raters for inter-rater reliability studies, *Statistics in Medicine*, 25, 1547-1560.

Shrout, P. E. & Fleiss, J. L. (1979). Intraclass correlations: uses in assessing rater reliability. *Psychological Bulletin*, 86 (2), 420–428.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (Sixth Edition). Pearson: New Jersey.

ten Hove, D., Jorgensen, T. D., & van der Ark, L. A. (2018). On the usefulness of interrater reliability coefficients. *Quantitative Psychology: The 82nd Annual Meeting of the Psychometric Society, Zurich, Switzerland*, 67-75.

von Eye, A. & Mun, E. Y. (2005). *Analyzing rater agreement manifest variable methods* (First Edition). Mahwah, New Jersey London: Lawrence Erlbaum Associates.

Yarnold, P. R. (2016). ODA vs. π and κ : paradoxes of kappa, *Optimal Data Analysis*, 5, 160-161.

Yıldıztekin, B. (2014). *Klasik test kuramı ve genellenebilirlik kuramından puanlayıcılar arası tutarlığın farklı yöntemlere göre karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Bilim Dalı, Ankara.

Zapf, A., Castell, S., Morawietz, L. & Karch, A.(2016). Measuring inter-rater reliability for nominal data – which coefficients and confidence intervals are appropriate?. *Medical Research Methodology*, 16 (93), 1-10.

Zhao, X., Feng, G. C., Liu J. S. & Deng K. (2018). We agreed to measure agreement redefining reliability dejustifes Krippendorff's alpha. *China Media Research*, 14 (2), 1-15.

Yayın Geliş Tarihi: 01.11.2022
Yayına Kabul Tarihi: 02.01.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1197708

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 246-275
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL İKTİDAR KODLARININ DEĞİŞİMİ: MERKEZ-ÇEVRE DİKOTOMİSİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK^{1 2}

Emre SAVUT*

Öz

Merkez-çevre dikotomisi Osmanlı-Türk toplumunda yöneten-yönetilen ilişkisinin kuramsal açıklanmasında kullanılan en önemli paradigmadır. Bürokratik mekanizmalar tarafından kutsal kabul edilen ve mutlak, değişmez nitelikteki merkezin değerleri ile bunların dışında kalan çevrenin değerleri ayırımına dayanan bu paradigma, çok uzun yıllar Türkiye siyasetinin açıklanmasında hakim paradigma olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de merkeze ve çevreye ait değerler din kurumu üzerinden tanımlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de toplumsal sistemin merkezinin lâik/seküler değerlerden, çevrenin ise geleneksel/muhafazakar değerlerden oluştuğu kabul edilmiştir ve Türkiye siyasetinde yöneten-yönetilen ayrımı bu değerlerin mücadelesi üzerinden incelenmiştir. Bu çalışmada öncelikle merkez-çevre paradigmasının genel kabullerinden bahsedilecek ve ardından siyasal tarihimizdeki kırılma noktalarının neden bu paradigma ile açıklandığı ve bu açıklamaların geçerliliği tartışılacaktır. Bu bağlamda çalışmada, Türkiye'nin siyasal yaşamında son 10 yıllık dönemde yaşanan değişimler kültürel söylem ve semboller üzerinden incelenecektir. Çalışmada merkez ve çevre arasındaki mücadele alanları arşiv araştırmasına dayanarak ele alınacak ve arşiv araştırmasından elde edilen bulgular neticesinde Türkiye siyasetinde merkez ve çevreye ait genel kabullerin geçerliliği sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Merkez-Çevre Paradigması, Adalet ve Kalkınma Partisi, Bürokrasi, Kültürel Değerler.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Savut, E. (2023). Türkiye'de kültürel iktidar kodlarının değişimi: Merkez-çevre dikotomisini yeniden düşünmek. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 246-275.

¹ Bu çalışma, Emre SAVUT tarafından Doçent Doktor Levent YILMAZ danışmanlığında hazırlanan "Türkiye'de Yeni Merkezin Oluşumunda Geleneksel Çevrenin Kullandığı Araçların İşlevselliği" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Etik kurul onayına ihtiyaç duyulmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-5671-1771, esavut@mehmetakif.edu.tr.

CHANGE OF CULTURAL POWER CODS IN TÜRKİYE: RETHINKING THE CENTER PERIPHERY DICHOTOMY

Abstract

Center-periphery paradigm is the most important paradigm that is used in the theoretical explanation of ruler-ruled relationship in Turkey. According to paradigm, the values of the center are absolute and unchangeable and bureaucratic cadres considers these values as sacred. All values which are except from values of center are defined as values of environment. This paradigm was accepted as dominant paradigm for many years in the explanation of Turkish politics. The values of the center and periphery have been defined through religion in Turkey. In this context, It has been accepted that the center comprises from secular values and the periphery comprises from traditional/conservative values and the distinction of ruler-ruled has been examined with these values in Turkish politics. In this study, firstly, the general acceptances of the paradigm will be mentioned and then why the break points of our political history are explained with this paradigm and the validity of these explanations will be discussed.. In this context, changes in the last ten years of the Turkish political life will be examined through cultural discourse and symbols. In the study, struggle areas between center and periphery will be discussed through archival research and the validity of the general acceptances of the center-periphery paradigm in the last period of Turkish politics will be queried through archival findings.

Keywords: *Center-Periphery Paradigm, Justice and Development Party, Bureaucracy, Cultural Values.*

GİRİŞ

Osmanlı-Türk toplumu, Batı toplumlarındaki sosyo-ekonomik ara kurumlara sahip olmaması nedeniyle siyasal sistemin açıklanmasında kendisine özgü bir gelişim çizgisine sahiptir. Dolayısıyla yöneten-yönetilen ilişkisinin açıklanmasında da Batı siyasal düşüncesinde üretilen teoriler kullanılamamıştır. Edward Shills'in ortaya koyduğu ve değer temelli bir ayrıma dayanan merkez-çevre paradigması bu noktada Türk siyasal yaşamı çalışanlar için bir "imdat çekici" olmuştur.

Shills'in paradigması Şerif Mardin tarafından "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar" başlığıyla Osmanlı-Türk toplumsal yapısına uyarlanmıştır. Buna göre Osmanlı-Türk toplumunda yöneten-yönetilen ilişkisi, sosyo-politik yapının özgün niteliği nedeniyle kültürel değerler sistemi üzerinden açıklanabilir. Kültürel değerler sistemi üzerinden yapılacak ayrımın temel belirleyicisi ise İslâm dinidir. İslâm dininin belirleyiciliği ile gerçekleştirilecek ayırmada lâik/seküler değerler ve bu değerleri savunan elit merkezi; dinî hassasiyeti yüksek olan muhafazakâr halk kitleleri ise çevreyi oluşturur.

Seküler değerleri benimseyen bürokratik seçkinler ile geleneksel değerlere bağlı kitleler arasındaki ikiliğe dayanan merkez-çevre paradigması ortaya koyduğu genel kabuller ile siyasal tarihimizin başlıca dönüm noktalarının açıklanmasında oldukça elverişli bir niteliğe sahiptir. Bu elverişli nitelik paradigmayı egemen

paradigma konumuna taşımıştır. Ancak, Türkiye siyasetindeki merkez-çevre dikotomisini konu alan yakın dönem çalışmalarda paradigmanın 2002 sonrası dönem için kullanılmasının sorunlu kabul edildiği görülmektedir (Açıkel, 2006; Bingöl & Çolak, 2010; Tuncel & Gündoğmuş, 2012).

Bahsedilen bilgiler ışığında çalışmada, paradigmanın lâik/seküler merkez-geleneksel/muhafazakâr çevre olarak şekillenen temel ayrımının cari Türkiye siyaseti için geçerli olmadığı ve yine paradigmanın sadece cari dönem Türkiye siyasetini değil 1960 sonrasında yaşanan kırılma dönemlerini de açıklamakta yetersiz olduğu hipotezleri sınamaktadır. Bu hipotezlerin doğrudan arşiv araştırması yoluyla elde edilecek somut verilerle işlenecek olması araştırmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayırmaktadır.

Merkez-çevre ayrımı çok geniş alana yayılan bir mücadeleyi işaret eder. Hukuk, sanat, eğitim, bürokrasi, kurumlar, kültürel yapı vb. bahsedilen mücadeleye konu olabilmektedir. Araştırma bu alt sistemlerden kültürel alanda yaşanan süreci ele alacak ve söylem ve semboller üzerinden merkez-çevre mücadelesinin tarihsel seyrini inceleyecektir. Dikotominin belirleyicisinin İslâm dini olduğundan hareketle araştırma, merkez ve çevre aktörlerinin din kurumuna bakışını ve bu kapsama girecek sembol ve söylemleri konu almaktadır.

Arşiv araştırması, çalışmada tercih edilen temel veri toplama yöntemidir. Arşiv araştırması yoluyla elde edilecek bilgiler konunun daha derinlemesine analiz edilebilmesini, gözden kaçan küçük detayların ortaya çıkarılabilmesini ve sembol ve söylemler düzeyinde eyleme dönüşen konuların incelenebilmesini sağlayacaktır. Araştırma verileri toplanırken öncelikle Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinin dijital kaynakları tercih edilmiş; ardından elde edilen bilgiler farklı gazetelere yönelik doğrudan arşiv araştırması ile desteklenmiştir. Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinin tercih edilme nedeni bu gazetelerin dijital arşivlerinin erişime açık olmasıdır. Arşiv araştırması yoluyla elde edilen veriler sadece bilgi toplama amaçlı kullanılmış; gazete haberlerine yönelik bir içerik analizi yapılmamıştır. Arşiv araştırması tarihsel olarak geleneksel merkezin kurumsallaşma döneminin başlangıcı kabul edilebilecek olması nedeniyle 1920 yılı ile halen devam eden bir sürecin başlangıcını ifade eden 2018 yılları arasını kapsamaktadır.

Araştırmaya öncelikle merkez-çevre dikotomisine ilişkin kuramsal çerçevenin çizilmesi ile başlanacaktır. Verilecek kuramsal bilgiler çalışma hipotezlerinin doğrulanabilmesi noktasında son derece önemlidir. Sonrasında 1920 yılından itibaren söylem ve semboller düzeyinde incelenebilecek somut örneklerle merkez-çevre mücadelesinin Türkiye siyasetindeki seyri ortaya konacak ve 2002 sonrasında "değişen merkez" düşüncesi yine söylem ve semboller aracılığıyla işlenecektir. Sonuç kısmında değerlendirme ve tartışmalara yer verilecektir.

MERKEZ-ÇEVRE PARADİGMASINA İLİŞKİN KURAMSAL ÇERÇEVE

Paradigmanın temel kabullerini ortaya koyan ilk isim Edward Shills'tir. Buna göre modern ulus devlet yapılanmasına sahip olan her toplum bir merkeze sahiptir (Shills, 2002, s. 86). Bununla birlikte bahsedilen merkez coğrafi bir tanımlamayı değil, toplumsal yapının temelinde yer alan değerler bütünü ifade eder (Gönenç, 2006, s. 129).

Paradigmaya göre merkez tektir. Parçalanıp, bölünebilmesi ve değiştirilmesi mümkün değildir. Bu anlamıyla merkez, kutsal bir niteliğe sahiptir. Toplum tarafından genel kabul görmesi ve bürokratik elit tarafından korunuyor olması merkezin değerlerine kutsallık sıfatını kazandıran temel gerekçelerdir. Weberyen karizma anlayışından hareketle merkezin değerleri olağanüstü koşulların ürünü olarak ortaya çıkarlar. Merkeze ait değerler, süreç içerisinde olağan bir karakter kazanarak gündelik yaşamın belirleyicisi konumuna gelirler. Weberyen karizma anlayışı, paradigmada merkezin değerlerine atfedilen kutsallığın izlerini taşır. Karizma alanı otoritede kurumsallaşır ve otoritenin gücünü de arkasına alan karizma alanı yani çalışmanın terminolojisiyle merkezin değerleri, sadakat ve yükümlülüğü içeren ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayan dinsel bir etkiye sahip olur (Weber, 2012, ss. 476-486). Merkezin değerlerine yönelik kutsallık nitelendirmesi buradan kaynaklanır.

Toplumsal kurumlar ve eylemler merkeze ait kutsalları yani inanç ve değerler bütünü belirgin bir duruma getirir. Birbirleriyle doğrudan ilişki içerisinde olan ekonomiden siyasal sisteme, bürokrasiden kamu kurumlarına kadar tüm toplumsal alt sistemler merkezin değerlerinin belirleyiciliği altındadır (Shills, 2002, s. 89). Merkezdeki inanç ve değerlerin dışında kalan tüm inanç ve değerler çevre olarak tanımlanmaktadır ve çevre, dışlanan, kontrol altında tutulması gereken konumdadır. Merkez-çevre paradigmasının temel meselesi çevrenin denetlenip kontrol altında tutulmasıyla merkezin değerlerinin yeniden üretiminin sağlanmasıdır (Açıkel, 2006, s. 31). Yeniden üretilmesi amaçlanan merkezin değerleri tüm toplumsal örgütlenmelerin meşrulaştırıcısı olarak kabul edilir ve toplumsal davranış kalıplarının merkezin değerleri etrafında şekillenmesi beklenir. Dolayısıyla toplumsal davranış kalıplarının ve buna bağlı olarak günlük yaşam pratiklerinin en önemli belirleyicilerinden biri olan kültürel yapının da merkezin değerlerine bağlılığı şarttır. Bu cümleden hareketle günlük yaşam pratiklerinde merkezin değerlerinden sapmayı ve bu anlamıyla çevreye bir yönelişi (Ahıska, 2006, s.18) temsil eden eylem ve söylemlerin de denetim altında tutulması gerekmektedir.

Merkez ve çevre ayrımının kuramsal kabullerinde merkezin tekliği ve bütünlüğü düşüncesi egemendir. Bu anlamıyla "tek" olan merkezin bölünmesi ve değiştirilmesi söz konusu değildir. İktidar sahipleri bu tek ve bölünemez merkeze ait değerleri benimsemek durumundadır. Merkezin değerleri olarak tanımlanan değerler, iktidar temsilcilerinin sahip olması gereken değerlerdir. Merkezin tekliği

ve değişmezliği düşüncesine karşın çevre heterojen bir yapıdadır. Çevrenin bölünmüşlüğü, çevrenin aktörlerinin merkezin değerlerine yönelik tavır alışları belirler. Buna göre merkezin değerlerini topyekûn yok saymayan, merkezin bazı değerlerini benimseyerek sistem içerisinde çevreye ait kısmî kazanımlar elde etmeyi amaçlayan kesim "yakın çevre"; merkezin değerlerine karşı kesin bir karşı çıkışa sahip ve sistemin tüm değerler sistemini kökten değiştirmeyi amaçlayan kesim ise "uzak çevre" olarak nitelendirilebilir (Gönenç, 2006, ss.132-133). Merkez-çevre ikiliğine yönelik çevre özelinde gerçekleştirilebilecek bu şekilde bir ayırım, ilerleyen bölümlerde bahsedileceği üzere Türkiye siyaseti açısından da elverişli gözükmektedir.

Toplumsal elit sadece yönetici elitten oluşmaz; özellikle merkezin korunması ve yeniden üretilmesi noktasında siyasal iktidar, bürokratik elitin denetimi altında kabul edilir. Bu cümleden hareketle merkezi koruyacak aktörler bürokratik elitlerdir. Bu durum Shills tarafından merkeze ait kutsal değerlerin ideoloji potansiyeline sahip olduğu şeklinde değerlendirilmiştir (Shills, 2002, ss. 87-88). Bürokratik elit, standartlaşmış düzene itaat edenleri ödüllendirip, düzen dışına çıkanları cezalandırarak sürekliliği sağlar. Çevreye ait değerlerin siyasal alanda güçlenmeye başlaması ve merkezin değerlerini "tehdit" eder duruma gelmesi halinde, kendisini merkezin koruyucusu olarak kabul eden bürokratik elitler sisteme müdahale eder ve çevre merkezden uzaklaştırılarak merkezin değerlerinin yeniden üretimi sağlanır (Shills, 2002, s. 91).

Merkez-çevre ikiliğinde ayrıca aydınların modernleşme sürecindeki konumuna da değinmek gerekir. Bu noktada Shills'in düşüncelerinin Karl Mannheim'in ile paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür. Mannheim bir toplumun yaşadığı modernleşme sürecinde "entelijensiya grupları" arasında fikir birliği olduğu durumlarda herhangi bir sorunun yaşanmayacağını ancak değişim sürecindeki fikir ayrılıklarında geleneksel değerleri (merkezin değerlerini) benimseyen entelijensiyanın değişime karşı duracağını ifade etmiştir (Mannheim, 2004, ss. 35-41). Aydınların değişim süreçlerindeki çatışması, Osman-Türk siyasal sisteminde gerek imparatorluğun bürokratik elit önderliğinde yaşadığı modernleşme sürecine geleneksel elitler tarafından gösterilen karşı çıkışlar gerekse de Cumhuriyet dönemi ile birlikte çevrenin çeşitli kazanımları noktasında lâik/seküler devlet seçkinlerinin karşı çıkışları bakımından anlamlıdır.

Merkez-çevre paradigmasının yukarıda bahsedilen merkezin değerlerinin kutsallığı, bölünmezliği ve tekliği; bürokratik elitlerin merkezin değerlerinin koruyucusu olarak tanımlanması; aydınların değişim süreçlerindeki tavır alışları gibi hususlar, paradigmayı Türk siyasal sistemi ile doğrudan örtüşür kılmaktadır. Cumhuriyet reformları ile birlikte yaşanan değişim ve oluşan yeni değerler sisteminin "Kemalizm" adıyla ideolojik karakter kazanması ve buna bağlı olarak oluşan "Kemalist iktidar-İslâmî muhalefet" ayrımı paradigmayı Türk siyasal yaşamı için bir "cevap anahtarı" konumuna taşımıştır (Açıkel, 2006, ss. 32-33).

Merkez-Çevre Dikotomisi: Türkiye Siyasetinin Temel Kırılması

Batı düşünce sisteminin gelişim çizgisi, Antik Yunan'dan itibaren birbiriyle ilişkili sosyo-ekonomik gelişmelere göre şekillenmiş ve süreç içerisinde ortaya çıkan sistem, sınıf ve gruplar siyasal alandaki yöneten-yönetilen ikiliğinin açıklanmasına referans olmuştur. Ancak Şerif Mardin, Osmanlı-Türk toplumunda sosyo-ekonomik yapıya bağlı olarak ortaya çıkan ara kurumların söz konusu olmaması nedeniyle yöneten-yönetilen ilişkisinin kültürel değerlere dayalı sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğini belirtmiştir (Bayramoğlu & Güngören, 2006, ss. 119-124). Yine Mardin'e göre Batı toplumlarında aristokrasi, Kilise, burjuvazi, işçi sınıfı gibi ara kurumlar arasındaki çatışmalar uzlaşma ile sonuçlanabilmekte ve buna bağlı olarak merkez ile çevrenin bütünleşmesi söz konusu olabilmektedir (Mardin, 2009, s.122). Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet otoritesine rakip olabilecek dinî bir kurum ya da ekonomik sınıf yoktur. Dolayısıyla sosyo-ekonomik ara kurumlardan kaynaklı bir siyasal uzlaşmazlık durumu söz konusu değildir. Merkez ve çevre arasındaki ilişki hep tek boyutlu ve çatışmaya dayalı olmuştur. Şerif Mardin bu durumu, Osmanlı-Türk toplumunun yaşadığı modernleşme sürecinin ardından da devam eden en önemli kopukluk olarak nitelendirmiştir (Mardin, 2009, s. 123).

Bürokrasi, Osmanlı-Türk siyasal sisteminin merkez-çevre ayrımında en önemli belirleyici konumunda olmuştur. Bürokrasinin belirleyiciliği hem klâsik dönem imparatorluk yapısında hem Batılılaşma süreci ve sonrasında hem de erken Cumhuriyet döneminde kendisini göstermiştir. Ancak bu noktada Kemal Karpat'ın aydın ve bürokratların modernleşme sürecindeki konumuna farklı yaklaşımını kısaca işlemek gereklidir. Ona göre Osmanlı-Türk toplumunun modernleşme sürecinin harekete geçiricisi olarak aydınların ve bürokratik elitlerin gösterilmesi hatalı bir düşüncedir. Modernleşme sosyo-ekonomik ve demografik yapıdaki değişmelerin sonucunda kaçınılmaz olarak ortaya çıkan bir süreçtir. Elit tabakalar bu kaçınılmaz değişim sürecinin bir sonucu olarak belirleyici rol üstlenmişlerdir. Bir diğer ifadeyle imparatorluk içerisindeki elit kadrolar modernleşmenin nedeni değil, büyük oranda yürütücüsüdürler (Karpat, 2006, s. 446). Bununla birlikte Karpat'ın bu tezinin elit kadroların belirleyici gücünü ortadan kaldırmadığını, aksine yürütücü sıfatının bu kesimlere ciddi bir siyasal güç sağladığını göz ardı etmemek gerekir. Bürokratik elitin imparatorluğun modernleşme sürecindeki etkin konumu yakın dönem Türkiye siyasetine de damga vuracak bir miras olmuş; tüm toplumun üzerinde, tarafsız, güçlü bir devlet geleneği oluşmuştur (Ahmad, 2022, s. 27). Şükrü Hanioglu bürokratik elitizme dayalı bu devletçi geleneği, uluslararası siyasetteki diğer örneklerle yaptığı kıyaslamadan hareketle "entelektüel Ortodoksluğu" olarak nitelendirmiştir (Hanioglu, 2006, ss. 80-81).

Merkezin siyasal ve ekonomik gücü, kültürel farklılığı da beraberinde getirmiştir. Çevrenin kültürel anlamdaki bölünmüşlüğüne karşın merkez son derece düzenli değerler sistemine sahiptir. Merkez ve çevre arasındaki kültürel farklılık

semboller, simgeler, söylemler vb. üzerinden netleşmektedir. İlber Ortaylı, modernleşme sürecinin toplumların kültür kalıpları ve kurumları üzerinden sarsıcı etkiler yarattığını ve kendisinin Tanzimat dönemi ile başladığını ifade ettiği modernleşme sürecinin her ne kadar trajik bir yıkıma neden olmasa da İslâm-Hıristiyan adetleri, Doğu-Batı kültürü gibi kırılmaları beraberinde getirdiğini ifade etmiştir (Ortaylı, 2002, s. 14). Modernleşme sürecinin devamında, özellikle 20. Yüzyılın başı ile birlikte bahsedilen kültürel bölünme daha da derinleşmiş ve medeniyet kavramı bürokratik kadrolar ile özdeşleşmeye başlamıştır (Mardin, 1992, s. 126). Devlet seçkinleri ile özdeşleşen kültürel ayrıcalık aynı zamanda merkeze ait düşünce ve davranış biçimlerinin de kurumsallaşmasını sağlamaktadır. Kurumsallaşan kültürel değerler, yukarıda ideoloji haline gelmek olarak ifade edildiği şekilde, çevrenin merkeze yerleşmesini engellemek adına bürokratik eliti harekete geçirecek ilkeler bütünü de ifade etmektedir (Mardin, 2009, ss. 128-129). Ancak bu kültürel bütünlük toplumun tamamına yayılamamış; Saray çevresinde öbeklenen ve büyük bir çoğunluğu Avrupa görmüş olan elit bir grubun ayrıcalıklı konumuna işaret etmiştir (Ahmad, 2022, s. 35). Bu da bürokratik elit ile halk kitleleri arasındaki kültür temelli ikiliğin oluşumu açısından anlamlıdır. Kemal Karpat'a göre pozitivism ve lâiklik üzerinden tanımlanan düşünce sisteminin benimsenmesini ve uygulanmasını savunan aydınlar ve bürokratik elit, bu düşüncenin toplumun tamamına yayılmasını ve hükümet pratiklerine yansımaları istememişler ve bu bağlamda kendi ayrıcalıklı konumlarını güçlendirmeyi hedeflemişlerdir. Bir diğer ifadeyle pozitivist/seküler düşünce sistemi toplumsal yapının tamamını şekillendirecek bir düşünce sistemi olarak bir "olması gereken" şeklinde tanımlanmış ancak bu düşünce sisteminin bilgisine sadece elit grupların sahip olması tercih edilmiştir (Karpat, 2006, s. 444). Bu yaklaşım Cumhuriyet ideolojisine de kaynaklık eden meşrutiyet modernleşmecilerinin "Din avamın ilmidir, ilim havassın (seçkinlerin) dinidir" düşüncesini temel aldıkları şekilde değerlendirilmiştir. (Hanioglu, 2006, s. 46). Bilal Eryılmaz ise bu durumu, modernleşmenin getireceği köklü değişimlerin bürokratik ve merkeziyetçi bir yönetim anlayışını zorunlu kıldığı; dolayısıyla halkın devre dışı bırakılmasının gereklilik olarak kabul edildiği şeklinde değerlendirmiştir (Eryılmaz, 2010, s. 160). Kültürel alandaki ikilem İlber Ortaylı tarafından "...İstanbul halkı Tıbbiye hocasından üfürükçüye, üfürükçüden eczacıya dolanırdı. Çoğu kibar ailenin Fransızca mürebbiye getirdikleri oğullarını, bir yanda da Mevlevî dergâhına götürüp şeyhin elini öptürüp tarikata soktuğu bilinir." sözleri ile ifade etmiştir (Ortaylı, 2002, s. 27). Bu anlatımda da görülebileceği üzere seçkinler ile özdeşleşmiş pozitivist değerler halka geçmemiş; halkın geleneksel değerlere bağlılığı varlığını sürdürmüştür. Ayrıca, Tanzimat reformları büyük oranda gayrimüslim tebaanın hukukunu iyileştirmeye yönelik görüldüğünden, Müslüman halkın, reform sürecini yürüten yeni bürokratik kadrolara karşı olumsuz tavır alışması da söz konusu olmuştur (Eryılmaz, 2010, s. 173).

Modernleşme süreci, merkez-çevre ayrımında kültürel öğelerin belirleyiciliğini net bir biçimde ortaya çıkardı. Bu bağlamda çevre, ekonomik ve siyasal ayrıcalıklara sahip yönetici seçkinlerin modernleşme adı altında "zevk ve eğlence" düşkünü olduğu düşüncesinden hareketle geçmişe oranla çok daha net bir biçimde İslâm dini ile özdeşleşmeye başladı (Mardin, 2009, ss. 130-131). Bu özdeşlikten bahsederken imparatorluğun hem yönetsel hem de hukukî anlamda İslâm dinin belirleyiciliğinden çıkışını göz ardı etmemek gerekir. Modernleşme süreci ile birlikte, İslâm dininin belirleyici olduğu bu yapı, Şerif Mardin'in deyimiyle toplumsal güç ilişkilerini seküler bir tarzda ele alan yeni bürokratik sınıfa özgü bir tavrın ürünü olan "bürokratik stil"e evirildi (Mardin, 1991, s. 42). Bürokratik stilin temsilcileri olan Tanzimat bürokratları pozitivist temele dayalı modern eğitim almış kişilerdi. İlerleyen dönemde imparatorluk içerisinde de hayat bulacak bu yeni tarz eğitim kurumları, imparatorluğun son dönemini yönetecek ve Cumhuriyeti kuracak kadroları yetiştirmişti (Zürcher, 2016, ss. 116,122). Özellikle 1908 sonrası dönemde siyasal alandaki belirleyiciliği ellerine geçiren yeni nesil bürokratik kadrolar pozitivist değerler ışığında kapsayıcı bir modernleşme sürecini uygulamaya geçirdiler (Ahmad, 2022, s. 44).

Kurtuluş mücadelesi sonrasında benimsenen yönetim anlayışında, kapsamlı bir modernleşme süreci ile yeni bir kültürün yaratılması amaçlanmış; din kurumu ise bu amacın önündeki en önemli engel olarak kabul edilmişti (Ünüvar, 2009, ss. 136-138). Geleneksel değerler ve bunlar üzerinden tanımlanabilecek tüm semboller yeni oluşturulacak toplumsal yapıya yönelik bir tehdit olarak algılanmıştı (Ahmad, 2022, s. 25). Bir diğer ifadeyle lâiklik ilkesi yeni toplumsal düzenin tüm alt sistemlerini belirleyecek temel ilke konumuna yerleşmişti (Ozankaya, 1995, ss. 189-191). Yeni tasarlanacak toplumsal yapıda, pozitivist/seküler değerlere dayalı düşünce sisteminin Osmanlı imparatorluğu döneminde bürokratik elite özgü kabul edilen yapısı, Cumhuriyet dönemi ile birlikte adeta bir devlet ideolojisi haline gelmiş, diğer tüm düşünceler gerici ve yıkıcı olarak kabul edilmiştir (Karpat, 2006, ss. 444-445). Daha önce de bahsedildiği gibi adeta bir din olarak tanımlanan ve elit kadroların sahiplendiği bilimselci yaklaşım, toplumu şekillendirecek bir siyasal ideoloji olarak tanımlanmış ve bu da siyasal alanda bilimselcilik-dincilik çatışması olarak adlandırılabilir yeni bir tartışma eksenini ortaya çıkarmıştır (Hanioğlu, 2006, s. 74). Bu bağlamıyla bürokratik elit ile özdeşleşen merkezin değerleri kutsallaştırılırken, bu değerlerin dışında kalan tüm değerler çevre içerisinde kodlanmış ve sistemden dışlanması gereken değerler olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras alınan ve Cumhuriyet dönemi ile birlikte sınırları çok net bir biçimde çizilen lâik-seküler merkez-muhafazakâr-İslâmcı çevre ayrımı çok uzun yıllar boyunca Türkiye siyasetinin en önemli açıklayıcısı olarak kabul edildi. Bu bağlamda merkez-çevre paradigması da Türk siyasal yaşamı çalışanlar tarafından hâkim paradigma olarak konumlandırıldı. Paradigmanın hâkim konuma gelmesi, paradigmanın genel kabulleriyle siyasal tarihimizdeki yaşanan olayların görünürde örtüşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu

anlamda Türkiye siyaseti, 1920'li yıllardan günümüze kadar merkez-çevre mücadelesine konu olabilecek çok zengin bir içeriğe sahiptir.

SÖYLEM VE SEMBOLLER ALANINDA TÜRKİYE'DE MERKEZ VE ÇEVRE AYRIMI

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde değişen eğitim anlayışından geçmiş kişiler olan Cumhuriyet'in kurucu kadroları, kamusal yaşamın dinin belirleyiciliğinden kurtarılması ve dinin bireysel alanda tanımlanması noktasında son derece kararlıydılar. Bu bağlamda İslâm dinine ve imparatorluk dönemine ait söylem ve sembollerin günlük yaşamdaki görünürlüğünün azaltılması ve hatta tamamen ortadan kaldırılması adına son derece ciddi adımlar atılmıştı.

Geleneksel Merkezin Kurumsallaşması: 1920-1950 Dönemi

Geleneksel sistemin izlerinin silinmesi noktasında özellikle kitlelerin inandığı dini anlayabilmesi açısından Kur'an'ın, ezanın ve hutbelerin Türkçeleştirilmesine öncelik verildi. Mustafa Kemal bu politikayı savunurken, Türk halkının, içerisinde ne anlatıldığını bilmeden Kur'an'ın peşinden gittiğini, amacının halkın inandığı kitapta ne anlatıldığını bilmesini sağlamak olduğunu ifade etmişti (Kışlalı, 2006, s. 159). Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi noktasında önemli adımlar atıldı ancak özellikle Kur'an çevirilerindeki eksik ve hatalar nedeniyle ilk girişim başarısız olmuştu. Hutbelerin Türkçeleştirilmesinde ise 1927 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan hutbe kitabı ile hutbelerin öğüt kısımlarının Türkçe okunmasına karar verildi ancak hutbe konusunda atılan Türkçeleştirme adımı hutbelerin tamamı için geçerli olmadı (Cündioğlu, 2014, ss. 18-31). 1932 yılına gelindiğinde ise çok önemli bir adım atılarak namaz ibadeti dışında ezan, salâ ve tekbirlerin Türkçe olmasına karar verildi. İlk Türkçe ezan 3 Şubat 1932 tarihinde Ayasofya Camii'nde okundu (Jaschke, 1972, s. 45). Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi ise Elmalılı Hamdi Yazır tarafından gerçekleştirildi ve 1935-1938 yılları arasında Hak Dini Kur'an Dili adlı 9 ciltlik eser yayımlandı (Cündioğlu, 1998, s. 83). Türkçeleştirme hareketinin bir diğer sembolik örneği de milletvekillerinin yemin metinlerine yönelikti. Buna göre lâik ve demokratik devlet esaslarına aykırı olduğu gerekçesiyle milletvekilleri yemin metninden "vallahî" ifadesi çıkarıldı (Tunaya, 2003, ss. 160-161). 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun ise Türkçeleştirme hareketinin en önemli taşıyıcı uygulaması konumundaydı.

Geçmişin izlerinin silinmesi noktasında bir diğer önemli başlık da kılık-kıyafet düzenlemeleriydi. Öncelikle erkeklere yönelik adım atılarak 1925 yılında alınan bir Bakanlar Kurulu kararı ile hâkimler dışındaki tüm memurlara şapka zorunluluğu getirildi (Jaschke, 1972, ss. 28-29). Memurlara, milletvekilleri ve halka şapka takma zorunluluğu ise Şapka İktisası Hakkında Kanun ile getirildi (Mevzuat Bilgi Sistemi, 28.11.1925). Tek parti iktidarı döneminde kılık-kıyafet başlığında yer alan bir diğer önemli düzenleme ise 3 Aralık 1934 tarihli Bazı

Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun'dur. Kanun ile hangi dine mensup olursa olsun din adamlarının ibadethaneler dışında dinî kıyafet giymesi yasaklanmıştı (Resmî Gazete, 13.12.1934). Bu kanunu yorumlayanlar dinî sembol ve kıyafetlerin kamu kurumlarında kullanılmasının yasaklandığı şeklinde bir yorum getirmiş (İnce, 2010) ve bu yorum da merkez ile çevre arasında tarihsel süreçte önemli kriz başlıklarına kaynaklık etmişti.

Efendi, Bey, Paşa gibi unvanların yasaklanması, soyadı kanunun çıkarılması; Günün Yirmi Dört Saate Taksimine Dair Kanun'un kabul edilmesi; miladi takvimin kullanımının yasal statüye kavuşması ve uluslararası yıl sayılarının kabul edilmesi; Bazı Ay Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun ile Teşrinievvel ayının adının Ekim, Teşrinisani ayının adının Kasım ve Kânunuevvel ayının adının Aralık olarak değiştirilmesi; hafta tatilinin Cuma gününden Pazara alınması; Peygamberin doğum gününün resmî tatil olarak kabulüne son verilmesi vb. bu dönemde imparatorluk mirasından ve İslâm dininin etkisinden soyutlanma noktasında atılan önemli adımlar olarak değerlendirilebilir (Savut, 2018, ss. 82-85).

Son olarak merkez ile çevre arasındaki mücadelede sembol bir konumda olan Ayasofya Camii'nin müzeye dönüştürülmesi konusuna da değinmek gereklidir. Ayasofya Camii'nin müzeye dönüştürülme süreci 1932 yılında cami ve mescitlerin sınıflandırılması çalışmaları ile başlamıştı. Çalışma kapsamında cami ve mescitlerin sayısı, diğer camilerle mesafesi, cemaat sayısı, tarihi, estetik yapısı vb. araştırılmıştı. Buna göre cemaati olmayan ve başka camilerle arasındaki mesafe 500 metreden fazla olmayan camilerin farklı alanlarda kullanılması yoluna gidilecekti. Çalışma sonrasında çok sayıda cami kapatıldı ve çeşitli kurumlara devredildi. Ayasofya Camii de bu kapsamda Bakanlar Kurulu kararı ile müzeye dönüştürülmüştü (Kara, 2012, ss. 164-165; Jaschke, 1972, ss. 65-66). Ayasofya Müzesi 1 Şubat 1935 tarihinde ziyarete açıldı (Zaman, 01.02.1935).

1920 sonrası dönem, kökenini imparatorluk döneminden alan laik/seküler merkez-muhafazakar/dindar çevre ikiliğinin kurumsallaştığı dönemi ifade eder. İmparatorluğun modernleşme sürecinin taşıyıcısı konumundaki yeni nesil bürokratik elitin, siyasal alanın doğrudan belirleyicisi konumuna gelmesi ile sosyo-kültürel yapının bütünüyle yeniden tasarlanması mümkün olmuştur. Bu dönem merkez-çevre ayrımında "olması gereken" şeklinde ifade edilen ve siyasal-toplumsal yapının yegâne belirleyicisi olarak konumlandırılan merkeze ait değerler sisteminin ortaya konduğu dönemdir. Bu dönemdeki uygulamalar, İslâm dininin günlük yaşam pratiklerindeki belirleyiciliğini ve yansımaları asgari seviyeye indirmeyi hatta ortadan kaldırmayı amaçlamış; din, doğrudan bireysel alanda tanımlanmıştır. İbadet dili, günlük dil, kamusal söylem, kılık kıyafet, kamusal ve tarihî mekânlar gibi birçok başlıkta yeni değerler sistemi egemen kılınmış ve Türkiye siyasetinde bu gibi başlıklarda hayata geçirilecek uygulamalar, eylemler, söylemler vb. tarihsel süreçte merkez-çevre ikiliğinin mücadele alanlarını oluşturmuştur. Bir diğer ifadeyle kültürel alt sistemi ilgilendiren başlıklarda merkez

ile çevre arasındaki mücadelenin dolayısıyla da kuramın genel kabullerinin "yeniden" düşünülmesi bu döneme referansla gerçekleşecektir.

Türk Siyasal Yaşamında Merkez-Çevre Mücadelesi: 1950-2002 Dönemi

1946 yılında Demokrat Parti (DP) ile yeni bir partileşme deneyimi yaşayan çevre, 1950 yılında DP'nin, 27 yıllık tek parti iktidarına son vermesiyle birlikte iktidara ulaşmıştı. DP döneminde çevrenin sembol ve söylemler düzeyinde ilk ve belki de en önemli kazanımı Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerle ezanın Arapça okunması yasağına son verilmesiydi (Eroğul, 2014, s. 90). Ezanın Arapça okunmasına izin verilmesinin ardından atılan bir diğer adım devlet radyosunda haftada üç gün Kur'an okunmasına karar verilmesi oldu (Zafer, 07.07.1950).

DP iktidarında yaşanan bir olay ise belki de iktidar partisinin karşılaşacağı sonun işaret fişeğini yakmıştı. 1955 yılının Kasım ayındaki grup toplantısında DP iktidarı, kendi milletvekilleri tarafından çok sert bir şekilde eleştirilmişti ve hükümet üyelerinin istifası istenmekteydi. Süreç tüm bakanların istifasıyla sonuçlanmış; Menderes ise parti grubundan güvenoyu almıştı. Partisinin kendisine göstermiş olduğu güvene karşı bir konuşma yapan Menderes, Türkiye'de merkez-çevre mücadelesinde köşe taşı olarak nitelendirilebilecek bir söylem dile getirmiş ve parti grubuna yönelik "Siz öylesine güçlüsünüz ki, şu anda isterseniz anayasayı bile değiştirebilir, hilafeti bile geri getirebilirsiniz" ifadelerini kullanmıştı (Birand vd., 2005).

27 Mayıs 1960 günü DP iktidarına karşı gerçekleştirilen askerî darbe, merkezin koruyucusu rolündeki bürokratik eliten çevreye yönelik ilk müdahalesine işaret etmektedir. Ancak yukarıda bahsedildiği üzere merkezin değerlerinin müdahale sonrasında yeniden üretileceğine ilişkin teorik kabul, daha ilk müdahalede pratikte karşılık bulamamıştır. Aslında darbe sonrasında ülke yönetimini ele geçiren Millî Birlik Komitesi (MBK) içerisinde kuramın genel kabulleriyle örtüşecek şekilde DP dönemi yaşanan gelişmelerin silinmesi gerektiğini düşünenler de vardı. Örneğin MBK'nin önemli isimlerinden biri olan Alparslan Türkeş, darbeden kısa bir süre sonra Cumhuriyet Gazetesi'ne verdiği bir röportajda Arapça ezan yasağının kaldırılmasını ihanet olarak nitelendirmiş, DP iktidarında kara çarşafın tüm yurda yayıldığını ve inkılâpların din, kıyafet ve zihniyet sahasında gerilediğini ifade etmişti (Başkut, 1960). Türkeş'in açıklamasından kısa bir süre sonra MBK tarafından yayımlanan 35 numaralı tebliğ ise MBK yönetiminin Türkeş'ten farklı düşündüğünü ortaya koymaktaydı. Tebliğde vatandaşların dinî inanç ve ibadetlerine zor yoluyla müdahale edilmeyeceği; ezan ve Kur'an'ın yeniden Türkçeleştirilmesi konusunda şahıslar tarafından yapılan açıklamaların MBK'nin fikirlerini ifade etmeyeceği vurgulanmıştı (Resmî Gazete, 30.07.1960). Dönem itibarıyla MBK lideri Cemal Gürsel'in açıklamaları da halkın hassasiyetlerine dikkat edildiğini göstermekteydi. Örneğin ezan ve Kur'an'ın yeniden Türkçeleştirilmesi konusunda basın mensupları tarafından kendisine yöneltilen bir soruya Gürsel, bunun halktan gelen bir talep ile

gerçekleştirilebileceğine dikkat çekerek konuyu konuşmanın zamansız olduğunu ifade etmişti (Milliyet, 03.03.1961).

MBK, darbe sonrasında merkezin değerlerinin yeniden üretilmesi doğrultusunda adımlar atmamış olsa da özellikle yeni Anayasa ile birlikte oluşturulan yeni kurumlar aracılığıyla, ilerleyen süreçte çevrenin siyasal aktörlerinin merkeze yönelik "tehdit" oluşturabilecek yeni kazanımlar elde etmesini denetlemeyi amaçlamıştı. Bu mekanizmalar merkez ile çevre arasındaki mücadelenin yeni başrol oyuncularını arasında yer alacaktı.

27 Mayıs Darbesi sonrasında çevrenin bir sonraki iktidar deneyimi 1965 seçimleri sonrasında Adalet Partisi (AP) iktidarıyla yaşanmıştır. AP iktidarında Ayasofya'nın ibadet açılması isteğinin dile getirilmesi; Senato'nun tabii üyelerinin Türkçe Kur'an ve ibadet istekleri; AP'li milletvekillerinin hac organizasyonlarında boy göstermesi; 1966 yılı adli yıl açılış törenlerinde Yargıtay Başkanı İmran Öktem'in hükümeti lâiklik üzerinden sert bir şekilde eleştirmesi ve Öktem'in 1969 yılındaki cenaze töreninin protestolara sahne olması; doğrudan İslâmcı bir kimliğe sahip olan millî görüş çizgisinin ilk siyasal partisi olan Millî Nizam Partisi (MNP) lideri Necmettin Erbakan'ın Mustafa Kemal ve lâiklik karşıtı söylemleri gibi olaylar merkez-çevre mücadelesi içerisinde değerlendirilebilecek örneklerdir (Savut, 2018, ss. 145-150). Tüm bunların dışında bu dönemde yaşanan iki olay merkez-çevre mücadelesi açısından sembol değere sahiptir. Birincisi Başbakan Süleyman Demirel'in 1966 yılı Ramazan Bayramı nedeniyle özel olarak çıkarılan *Bayram Gazetesi*'ne yazdığı köşe yazısıdır. Demirel bu köşe yazısında dinî bir üslup tercih etmiş, ülkeye ilişkin temennilerini ve milletin günahlarının bağışlanması isteğini Allah'a dua ederek dile getirmiştir (Demirel, 1966). Dönem itibarıyla çok ses getiren ve lâik devlet ilkeleriyle uyuşmadığı gerekçesiyle çok sert bir şekilde eleştirilen bu mesaj, merkez-çevre mücadelesindeki güç dengelerinde yaşanan değişimin kanıtlanabilmesi noktasında önemli bir örnektir. AP iktidarında yaşanan ikinci önemli örnek olay ise üniversitede "türban sorunu"nun Türkiye siyasetinin gündemine girmesidir. Kriz, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi Hatice Babacan'ın derslere türbanlı girmek istemesi, fakülte yönetiminin ise buna izin vermemesi ile başlamıştır (Tercüman, 16.04.1968). Kriz, dönemin muhalif basını tarafından sadece bir örtünme meselesi olarak görülmemiş, İslâmcı siyasetin görünür kılınması olarak yorumlanmıştır (Sedes, 1968). Türkiye siyasetindeki ilk türban krizi öğrencilerin uzaklaştırma cezası alması ve fakülte yönetiminin değişmesi ile sonuçlanmıştı (Cumhuriyet, 18.06.1968).

1971 yılında merkezin çevreye karşı yeni bir müdahalesi gerçekleşti ve Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının imzasıyla yayınlanan muhtıra neticesinde Demirel Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Muhtıra sonrasında çevreye müdahale olarak adlandırılacak en önemli gelişmelerden biri MNP'nin Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından kapatılması oldu (Milliyet, 22.05.1971).

Bunun dışında izinsiz Kur'an kurslarının kapatılması (Nebiler, 1994) da çevreye yönelik bir müdahale olarak kabul edilebilir.

1973 seçimleri sonrasında oluşturan koalisyon hükümetinde MNP'nin devamı niteliğindeki Millî Selamet Partisi (MSP) iktidar ortağı olarak yer aldı. MSP, daha sonra sağ siyasetin aktörleri tarafından kurulan Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerinde de anahtar parti olarak bulunacaktı. 1973-1980 dönemi özellikle MSP'nin iktidar ortaklıkları dikkate alındığında merkez-çevre mücadelesi açısından çok zengin bir içeriğe sahipti.

1973 seçimleri sonrasında kurulan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)-MSP koalisyonu aslında ideolojik ve kültürel anlamda birbirlerine çok uzak iki partinin birlikteliğini ifade ediyordu. İki partinin farklı değerler sistemini benimsemiş olması koalisyonun ilk günlerinden itibaren somut olaylarla gün yüzüne çıkmıştı. Daha koalisyonun ilk günlerinde kabinenin İçişleri Bakanı olarak görev yapan MSP'li Oğuzhan Asiltürk'ün valiliklere gönderdiği bir genelge ile bira alkollü içki statüsüne alınmış ve bu nedenle ruhsatsız yerlerde satılması yasaklanmıştı (Son Havadis, 12.03.1974). Benzer şekilde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün (VGM) bağlı bulunduğu devlet bakanlığının MSP'nin elinde olmasından hareketle VGM'ye ait binaların otel, eğlence yeri, kafeterya ve içkili lokanta amaçlı kullanımı yasaklandı ve bu binaların okul, hastane, ibadethane olarak kullanılması istendi (Milliyet, 22.03.1974). Dönem itibarıyla sembol gelişmelerden biri de Güzel İstanbul Heykeli konusunda yaşanmıştır. Cumhuriyet'in 50. Yılı nedeniyle Karaköy Meydanı'na yerleştirilen ve çıplak bir kadının tasvir edildiği bu heykel, MSP'liler tarafından Türk kadınına küçük düşürücü olduğu gerekçesiyle utanç verici olarak tanımlanmış ve valilik kararıyla kaldırılmıştı (Milliyet, 19.03.1974). Çevrenin MSP eliyle kazanımlar elde etmesi ya da bu yolda çaba gösterilmesi MC hükümetleri döneminde de devam etti. Özellikle çevrenin önem verdiği sembollerden biri olan ve daha önce söylem düzeyinde dönem dönem konuşulan Ayasofya Müzesi'nin ibadete açılması konusu daha yüksek sesle dile getirilmeye başlamıştı. Örneğin MSP'li Devlet Bakanı Hasan Aksay tarafından Başbakan Süleyman Demirel'e gönderilen bir mektupla Ayasofya'nın İstanbul'un fethinden müzeye dönüştürüldüğü tarihe kadar cami olarak kullanıldığı hatırlatılarak mevcut durumun hukuka aykırı olduğu dile getirilmişti (Milliyet, 25.05.1976). Aynı dönemde çevrenin aktörü olarak kabul edilebilecek bir sivil oluşum olan Millî Türk Talebe Birliği'nin üyesi yaklaşık 150 kadar öğrenci Ayasofya'da namaz kıyıp, dua etmişti (Son Havadis, 08.05.1976). Tüm bunların dışında MSP'nin helal turizm politikası; resmî bayramlarda kız öğrencilerin giydiği kıyafetler; MSP'li belediyelerin muhafazakâr politikaları vb. örnekler ile 1980'e gidilen süreçte merkez-çevre arasındaki söylem ve semboller açısından yaşanan gelişmeleri özetlemek mümkündür (Savut, 2018, ss. 188-196).

MSP'nin merkezin değerler sistemine yönelik tehdit olarak kabul edilen uygulamaları, ülkedeki sağ-sol çatışmasının kanlı eylemlere dönüşmesi, ekonomik

kriz ve siyasal istikrarsızlık gibi nedenlerle merkezin koruyucusu konumundaki bürokratik elit 12 Eylül 1980 tarihinde yeniden sisteme müdahale etmişti. Darbe sonrasında yönetimi elinde bulunduran Millî Güvenlik Konseyi, ülkeyi anarşi ortamından kurtaracak, millî birlik ve beraberliği sağlayacak bir ideoloji arayışına girmişti. Her ne kadar doğrudan devlet tarafından açıklanmasa da bu noktada tercih edilen düşünce sistemi Türk-İslâm Sentezi oldu (Güvenç vd., 1991, s. 38). Bu düşünce sistemi en basit tanımlamayla, millî kültüre ve dinî değerlere dayalı düşüncelerin bir araya getirilmesi yoluyla zayıflayan devlet otoritesinin güçlendirilmesini amaçlar (Çağlar & Uluçakar, 2017, s. 129). Dolayısıyla dinî öğeler, darbe sonrasında toplumsal düzenin yeniden sağlanmasında önemli araç olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda çeşitli uygulamalar hayata geçirilmiştir (Yılmaz, 2005, s. 637). 1981 yılında dönemin Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş'in koordinatör olarak başında bulunduğu iki komisyon tarafından din eğitimi ve din istismarı konusunda hazırlanan raporda din eğitiminin genişletilmesi ve dinî yayınların kapsamının arttırılmasına yönelik ifadelerin yer alması (Zelyut, 1996, ss. 191-192), Devlet Planlama teşkilatı tarafından yayımlanan Millî Kültür Raporu'nda millî kültürün plânlanmasında İslâm dininin ihmal edilmemesi gerektiğinin belirtilmesi (Güvenç vd., 1991, s.220), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından hazırlanan *Kültür Unsurlarının ve Kültür Politikalarının Tespitinde Uygulanacak Yöntem, Görev ve Sorumluluklar* başlıklı raporda Atatürkçülük'ün Batı kültürü ile Türk-İslâm kültürünü bir araya getirmeye çalıştığının ifade edilmesi ve dinin toplumu bir arada tutacak bir kurum olarak tanımlanması (Bora & Can, 2000, ss. 175-176), ilk ve ortaöğretim kurumlarında din dersinin okutulmasının Anayasal bir zorunluluk hâline getirilmesi, Kenan Evren'in söylemlerinin içerisinde ayet ve hadislerden referansların yer alması (Birand vd., 2006, s. 169) gibi örneklerle hem Türk-İslâm Sentezi düşüncesinin benimsendiği fikrini hem de darbe sonrasında merkezin yeniden üretimi düşüncesinin aksine çevreye ait yeni kazanımların elde edildiği tezini desteklemek mümkündür.

12 Eylül sonrasında demokratik sisteme 1983 seçimleri ile dönüldü ve Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) bu seçimler sonucunda tek başına iktidara geldi. Çevrenin temsilcisi kabul edilebilecek ANAP iktidarlarında da merkez-çevre mücadelesini söylem ve semboller üzerinden okuyabilmemizi sağlayacak önemli örnekler söz konusudur. Bu kapsamda mevcut mescidin ihtiyacı karşılayamaması nedeniyle Meclis'e camii yapılması (Milliyet, 26.01.1987); resmî bayramlarda kız öğrencilerin giyecekleri eteklerin diz boyunun üzerinde olmamasına karar verilmesi (Milliyet, 13.05.1987); Özal'ın umre ve hac ziyaretleri ve bu ziyaretlerde ihram içerisindeki fotoğraflarının basına yansımaları (Milliyet, 22.03.1985); Ayasofya'nın ibadete açılması tartışmalarının gündeme gelmesi; bazı milletvekillerinin Meclis'teki konuşmalarında Arapça ve Farsça ifadeler kullanmaları gibi örnekler merkez-çevre mücadelesi içerisinde değerlendirilebilecek niteliktedir.

Dönem itibariyle söylem ve semboller düzeyinde yaşanan gelişmelerde, merkez-çevre ayrılığının en önemli başlıklarından birine işaret eden "türban sorunu"na ayrı bir parantez açmak gereklidir. 12 Eylül sonrasında üniversitedeki kız öğrencilerin başlarının açık olması gerektiği şeklinde bir genelge yayımlanmış, 1984 yılında ise Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından yayımlanan bir başka genelge ile modern bir örtünme şekliyle kız öğrencilerin başlarını kapatabilecekleri belirtilmişti. Uygulamada farklılıklar doğuran bu husus konunun Danıştay'a taşınması ile son buldu ve Danıştay'ın konuya ilişkin kararında üniversitelere türbanlı girmenin lâikliğe aykırı olduğu ve bu öğrencilere verilen uzaklaştırma cezalarının yasalara aykırı olmadığı belirtildi (Aksoy, 2005, s. 169). Böylelikle kendisini merkezin koruyucusu olarak konumlandırın yargı bürokrasisinin sisteme bir müdahalesi gerçekleşmiş bulunuyordu. İktidar kanadı ise yasal bir düzenlemeyi hayata geçirerek sorunu çözüme kavuşturmayı amaçladı. 1988 yılına gelindiğinde sorunun çözümü noktasında yeni bir adım atıldı ve 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda gerçekleştirilen değişiklik ile birlikte üniversitelerde hem öğrenciler hem de öğretim elemanları için kılık-kıyafet serbestliği sağlandı (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1988). Ancak bu yasa değişikliği Kenan Evren tarafından AYM'ye taşındı ve değişiklik AYM tarafından iptal edildi (Aksoy, 2005, ss. 169-170). Türban krizi geçici olarak Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı ile çözülecekti. Veto mekanizmasının ve Cumhurbaşkanı'nın AYM'ye gitme olasılığının ortadan kalkmasıyla birlikte yeni bir yasal düzenlemenin hayata geçirildi ve üniversitelerde türbana izin verildi (Cumhuriyet, 26.10.1990).

Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasının ardından ANAP'ın güç kaybetmesi ve sağ siyasetteki çok aktörlü yapı nedeniyle 1990'lı yıllar istikrarsız koalisyon hükümetlerine sahne oldu. Bu dönemin en önemli özelliği ise millî görüş çizgisinin partisi olan Refah Partisi'nin (RP) önce yerel seçimlerde ardından da genel seçimlerde büyük başarı elde etmesi ve 1995 sonrasında iktidarın büyük ortağı konumuna gelmesiydi.

1990'lı yıllar özellikle 1995 sonrasında dinî söylem ve sembollerin siyasal alandaki görünürlüğünün son derece arttığı, ancak bahsedilecek örneklerin merkez açısından ciddi tehdit olarak algılandığı bir süreçtir. RP Milletvekili Hasan Mezarıcı'nın Atatürk ve Cumhuriyet karşıtı çok sert açıklamalar yapması (Birand ve Yıldız, 2012, ss. 87-88); bazı RP'li milletvekillerinin Meclis'teki komisyon görüşmelerinde şeriat yanlısı ifadeler kullanması (Bican, 2017, s. 27); RP'li Şevki Yılmaz'ın Atatürk, Cumhuriyet ve lâiklik ile ilgili hakarete varan ifadeler kullanması (Birand ve Yıldız, 2012, s. 189; Milliyet, 21.11.1994); Taksim'e cami projesinin gündeme gelmesi; tarikat liderlerinin başbakanlık konutunda iftar yemeğinde ağırlanması; RP'li Adalet Bakanı tarafından Kur'an'ı ezberleyen mahkûmların affedilmesi önerisinin ve cezaevlerinde din kültürü dersi verilmesinin gündeme getirmesi; Ayasofya Müzesi'nin tatil gününün pazartesiden Cumaya alınması (Savut, 2018, ss. 246-251) gibi dönem itibariyle dikkat çeken örneklerden bahsetmek mümkündür.

RP'nin, iktidarın büyük ortağı olduğu dönemde yaşanan bu örnek olaylar, geleneksel merkezin doğrudan çevreyi hedef aldığı yeni bir müdahaleyi beraberinde getirdi. 28 Şubat 1997 tarihli Millî Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında, kurulun asker kanadı tarafından hükümete "önlemler listesi" sunulması demokratik siyasal sistemin işleyişine bir kez daha müdahale edildi. Bunun üzerine Erbakan hükümetten istifa etmek zorunda kaldı.

Erbakan'ın istifasının ardından 2002 yılındaki seçimlere kadar devam eden süreçte görev yapan tüm hükümetler çevrenin siyasal alandaki görünürliğini azaltmaya çalışmış ve dolayısıyla asker talepleri doğrultusunda hareket eden bir iktidar anlayışına sahiptirler (Findley, 2012, ss. 357-358).

Bu süreçte özellikle bürokraside kapsamlı bir tasfiye süreci yaşandı; RP, AYM tarafından kapatıldı; zorunlu eğitimin 8 yıl olarak belirlenmesine bağlı olarak imam hatip okullarının orta kısımları kapatıldı (Çalmuk, 2004, s. 27). Yine bu dönemde çevrenin kazanımlarının elinden alınması ve merkezin değerlerinin yeniden üretilmesi açısından sembol örnek YÖK Başkanı Kemal Gürüz'ün yükseköğretim kurumlarına gönderdiği bir talimatla türbanlı öğrencilerin üniversitelere alınmamasının istenmesidir (Toruk, 2011, s. 487). Dönem itibarıyla türban konusundaki asıl kriz 1999 seçimleri sonrasında yaşandı ve RP'nin kapatılmasının ardından bu partinin devamı olarak kurulan Fazilet Partisi'nden (FP) milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın Meclis'teki yemin törenine türbanla katılması çok sert tepkiyle karşılandı. Genel Kurul salonunda ciddi bir gerilim yaşandı ve kürsünün işgal edilmesiyle Kavakçı'nın yemin etmesi engellendi. Oturuma verilen ara sonrasında Kavakçı yeniden Genel Kurul salonuna gelmemiştir (Tayyar, 2009, s. 148).

Dönem itibarıyla söylemleri nedeniyle merkezin aktörleri tarafından yaptırım ile karşılaşan bir diğer isim de İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'dı. Erdoğan, Siirt'te okuduğu şiir nedeniyle hakkında açılan dava neticesinde 10 ay hapis cezası aldı. Tüm bu uygulamalar 28 Şubat müdahalesi sonrasında merkezin vesayet mekanizmalarının çevre üzerindeki denetim arayışını ortaya koymaktaydı.

Türkiye siyasetinin 1946 yılı ile birlikte rekabetçi bir yapıya bürünmesi, siyasal alandaki aktörlerin merkez-çevre ikiliği kapsamında da sınıflandırılmasını, farklı bir ifadeyle bu aktörlerin merkezin ya da çevrenin temsilcisi olarak nitelendirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu noktada, yukarıda merkezin kurumsallaşması olarak anlatılan dönemin siyasal aktörü konumundaki CHP'nin 27 yıllık iktidarına son veren DP, çevrenin kültürel alanda yeni kazanımlar sağlamasına öncülük etmiştir. Ancak bu noktada önemle belirtmek gerekir ki DP'nin merkezin değerlerini topyekün ortadan kaldırmak gibi bir tercihi söz konusu değildir. Merkezin kutsallarının büyük bir çoğunluğuna DP iktidarı tarafından da saygı gösterilmiş; bunun yanında özellikle ibadet dili başta olmak üzere kültürel pratiklerde dinî görünürliğünün öne çıkması sağlanmıştır. Bu

anlamıyla DP'yi bir yakın çevre partisi olarak değerlendirmek mümkündür. DP iktidarına yönelik 27 Mayıs müdahalesi esas itibariyle merkez-çevre paradigmasının genel kabulleri ile örtüşür gözükmektedir. Ancak, müdahale sonrası hayata geçirilen uygulamalar ikiliği "yeniden düşünmemizi" sağlayacak ilk noktaya işaret etmektedir. Şöyle ki, her ne kadar müdahalenin kendisi paradigmadaki genel kabul ile merkezin koruyucusu konumundaki bürokratik elitin merkezin değerlerini referans alarak sisteme müdahalesi olarak değerlendirilebilse de müdahale sonrasında merkezin değerlerinin "yeniden üretilmesi" tercih edilmemiş, bir diğer ifadeyle çevrenin DP dönemindeki kazanımları sistemden tasfiye edilmemiştir. 1960'lı yıllarda ise yine yakın çevrenin temsilcisi kabul edilebilecek AP'nin belirleyiciliği söz konusudur. AP iktidarlarında da çevre, özellikle söylem düzeyinde yeni kazanımlar elde etmiş olsa ve dinin kültürel yaşamdaki görünürlüğü artsa da bürokratik elitin merkezin değerlerine bağlılığı devam etmektedir. 1970'li yıllarda ise sağ siyasetin koalisyon hükümetlerindeki ağırlığı kültürel alanda dinî değerlerin belirleyiciliğini artırmış bu da çevrenin etki alanının genişlemesine imkân vermiştir. Bu dönemde ekonomik ve siyasal krizlerin yanında MSP çizgisinin eylem ve söylemleriyle uzak çevre karakteri sergilemesi sisteme yönelik yeni bir müdahalenin gerekçelerinden birini oluşturmuştur. Ancak tıpkı 1960 müdahalesinde olduğu gibi 12 Eylül Darbesi'nde de müdahalenin meşruiyeti merkezin değerler sistemi üzerinden tanımlanmış ancak müdahale sonrasında merkezin değerlerinin yeniden üretimi gerçekleşmemiş; aksine çevrenin lehine adımlar hayata geçirilmiştir. Bu durum paradigmanın Türkiye siyasetindeki hakim konumunu "yeniden düşünmemizi" sağlayacak bir başka gerektir.

1980 müdahalesi sonrasında yeniden sivil siyasete dönüş ile birlikte dinin kamusal ve kültürel alandaki belirleyiciliği artmış ve 1990'lı yıllara gelindiğinde tıpkı 1970'li yıllarda olduğu gibi uzak çevre aktörleri siyasal alanda yeniden güçlü bir konum elde etmiştir. RP'nin dönem itibariyle koalisyonun büyük ortağı sıfatıyla sistemdeki varlığı ve kendisini uzak çevre olarak nitelendirmemizi sağlayacak eylem ve söylemleri bürokratik elitin sisteme yeni bir müdahalesini beraberinde getirmiştir. Bu müdahale hem nedenleri hem de sonuçları bakımından merkez-çevre paradigmasının kabulleriyle tam olarak örtüşmektedir. Daha açık bir anlatımla ifade etmek gerekirse, hem müdahale geleneksel merkezin değerlerinin dışına çıkıldığı gerekçesiyle gerçekleştirilmiş hem de müdahale sonrasında merkezin değerleri yeniden üretilmiştir. Bu dönemde ayrıca başta yargı bürokrasisi olmak üzere bürokratik elitin merkezin kutsallık atfedilen değerlerine bağlılığın sürdürüğü; bununla birlikte çevrenin değerlerinin de bürokratik elit tarafından "tehdit" olarak algılanmaya devam ettiği görülmektedir. Merkezden çevreye yönelik bu doğrudan müdahale uzak çevre içerisinde fikir ayrılıkları doğurmuş ve çevrenin daha temkinli adımlar atmasını sağlamıştır.

FP, RP'nin kapatılması sonrasında RP'li isimlerin toplandığı noktaydı. Ancak 28 Şubat Müdahalesinin yaşaması parti içinde fikir ayrılıklarını beraberinde getirdi ve partinin politika değişikliğine gitmesi gerektiğini savunan yeni bir grup

ortaya çıktı. Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç gibi isimlerin başını çektiği yenilikçi grup, FP'nin AYM tarafından kapatılmasının ardından millî görüş hareketinden ayrılarak Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AK Parti) kurdular. AK Parti, kuruluşunun üzerinden henüz 1 yıl bile geçmemişken katıldığı 2002 seçimlerinde büyük bir başarı göstererek tek başına iktidar oldu. AK Parti iktidarı, Türkiye siyasetinin merkez-çevre ayrımında kapsamlı değişiklikleri beraberinde getirecekti.

AK PARTİ İKTİDARINDA MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ

2002 seçimleri ile birlikte başlayan ve o günden itibaren tek parti iktidarı şeklinde devam eden AK Parti iktidarını 2 döneme ayırarak incelemek mümkündür. 2007 yılına kadar olan ilk iktidar dönemi merkez ve çevre aktörleri arasındaki denge sürecini ifade ederken; 2007 sonrasında AK Parti, merkez ve çevrenin geleneksel kalıplarını yıkacak kapsamlı dönüşümlere imza atmıştır.

2002-2007 Dönemi: Mücadele Devam Ediyor

AK Parti iktidarının ilk dönemi merkez-çevre mücadelesinin en önemli sembolü konumundaki "türban sorunu" açısından oldukça sancılı geçmiştir. Özellikle AK Partili isimlerin eşlerinin türban takıyor olması, iktidarın yeni sahibi ile merkezdeki bürokratik eliti sıklıkla karşı karşıya getirmiştir. Bu dönemde ilk kriz Meclis'in yeni başkanı Bülent Arınç'ın dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'i yurtdışına uğurlayacağı protokolde yaşandı. Sezer'in seyahatinde eşi de yanında olacağı için, protokol kuralları gereği, yapılacak uğurlama törenine Bülent Arınç ve eşinin birlikte katılması gerekiyordu. Sezer, Arınç'ın Meclis Başkanlığı döneminde yaşanan bu ilk türban krizini pratikte yeni bir önlem geliştirerek çözmek istedi ve bir sonraki yurtdışı seyahatine eşini götürmemeyi tercih etti (Milliyet, 24.11.2002). Sezer ayrıca, türban konusunun kamuoyunda yüksek sesle tartışılır duruma gelmesi üzerine, öğretmenler günü dolayısıyla yaptığı konuşmada "kamusal alanı düzenleyen hukuk kurallarının görmezden gelinerek uygulamada dinî kuralları geçerli kılacak girişimlerin hukuk devleti ile bağdaşmayacağını" dile getirerek korumacı bir söylem geliştirmişti (Sabah, 25.11.2002).

Yeni dönemde "türban sorunu" özellikle resmî bayramlardaki resepsiyonlar nedeniyle sık sık gündeme gelmekteydi. Örneğin Cumhurbaşkanı ve yüksek komuta kademesi, TBMM Başkanı Bülent Arınç'ın ev sahipliğinde gerçekleştirilen resepsiyonlara katılmıyor (Cumhuriyet, 24.04.2003); Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından düzenlenen resepsiyonlarda milletvekillerine eşli davet gönderilmeyerek ve davetiyelerde kılık-kıyafet şartları belirtiliyordu (Milliyet, 29.08.2003).

2004 yılında TSK'nın orduevlerinde geçerli olan kılık-kıyafet kurallarının Meclis yerleşkesi içerisinde yer alan Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'na bağlı

sosyal tesisler için de geçerli olduğunun ifade edildiği bir yazıyı tesisin girişine asarak; türbanlıların, bone kullananların ve sakal tıraşı olmayanların tesise giremeyeceğini belirtmesi de (Milliyet, 17.10.2004) aynı başlık içerisinde değerlendirilebilecek bir örnektir.

Ancak bu noktada kısa bir parantez açarak, 2002-2007 döneminde türban konusunda yaşanan krizlerin AK Partili isimlerin eşlerinin türban takıyor olmasından duyulan rahatsızlıktan kaynaklandığını söylemek gerekir. Başka bir ifadeyle AK Parti, iktidarının ilk döneminde mecbur olmadıkça türban konusunu gündeme getirmemeyi, özellikle de üniversitelerde türban serbestliğini tartışmamayı tercih etmiştir.

Aslında AK Parti iktidarının ilk döneminde de günlük yaşam pratiklerindeki değişimi gösterecek söylem ve sembollere rastlamak mümkündür. Ancak bunlar, merkez-çevre ayrımının sinir uçlarına dokunmayan ve merkezin denetim mekanizmasının dışında kalan örneklerdir. Resmî bayramlarda kız öğrencilerin giyeceği kıyafetlerin değiştirilmesi, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Ulusa Sesleniş programlarını her ayın ilk Cuma günü yapmayı tercih etmesi, Meclis'e kadın mescidinin açılması, alkollü ürünlere getirilen vergi artışı, Türk Standartları Enstitüsü tarafından "helal gıda" standartları hazırlanması, gibi örnekler (Savut, 2018, ss. 293-295) kültürel yapıda yaşanmaya başlayan değişimi simgeler niteliktedir.

Merkez ve çevre arasındaki mücadelenin türban sembolü üzerinden incelenebileceği en somut dönemlerden biri 2007 yılıdır. Sezer'in 7 yıllık görev süresinin sona ermesi nedeniyle devletin zirvesine yeni bir ismin seçilecek olması ve AK Parti'nin de bu ismi tek başına belirleyebilecek sandalye sayısına sahip olması merkezin aktörleri tarafından çok önemli bir "sorun" olarak değerlendirilmiş ve bu "sorun"u ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli adımlar atılmıştı. Çalışmanın kapsamı dışında kaldığı için detaylarına girilmeyecek olan 367 Krizi konusunda yaşananlar bu noktada atılan ilk adım oldu ve AYM'nin kararıyla AK Parti'nin mevcut milletvekili sayısıyla Meclis'te Cumhurbaşkanı seçmesi engellendi (Milliyet, 02.05.2007). Böylelikle tarihsel süreçte birçok kez merkez lehine önemli kararlara imza atan AYM, bir kez daha çevrenin karşısındaki bir denetim mekanizması olarak sahneye çıktı.

Cumhurbaşkanı seçimi konusunda aktif tutum takınan bir diğer bürokratik mekanizma da askerî bürokrasiydi. Cumhurbaşkanı seçimi yaklaşırken birçok kez çeşitli örneklerde merkezin değerler sistemi lehine tavrını belli eden askerî bürokrasi, Meclis'te ilk tur oylamanın yapıldığı 27 Nisan günü yayımlanan bir bildiri ile tavrını net bir şekilde ortaya koymuştu. Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinde yayımlanan ve Türk siyasal tarihi literatüründe "e-muhtıra" şeklinde anılacak bildiride toplumun dinî duygularının istismar edildiği iddia ediliyor, Cumhurbaşkanı seçimlerinin lâiklik ilkesi etrafında yürütülmesine işaret edilerek TSK'nin bu durumdan rahatsız olduğu ve Cumhuriyet'in ilkelerini

korumak için görevlerini eksiksiz yerine getireceği belirtiliyordu (Milliyet, 28.04.2007). Bu bildiri ile açıkça İslâmî kimliği ile bilinen bir ismin devletin zirvesine çıkma ihtimalinden duyulan "rahatsızlık" dile getiriliyordu. Siyasal iktidar ise istifa, darbe, geri adım gibi iddialara rağmen Genelkurmay Başkanlığı'nın Başbakanlığa bağlı olduğunun altını çizerek bildirinin karşısında yer almıştı. İlerleyen günlerde yapılan görüşmelerle iki taraf arasında uzlaşma sağlanmıştı (Tayyar, 2009, ss. 290-291).

Asker ile siyasal iktidar arasında uzlaşma sağlanmış gibi görünse de Cumhurbaşkanı seçimi konusunda ilk etapta merkezin istediği olmuş ve AYM'nin aldığı kararla AK Parti'nin Cumhurbaşkanı seçmesi engellenmişti. AYM kararının sonrasında iktidar tarafından erken seçim ve Anayasa değişikliği kararı alındı. Gerçekleştirilen erken seçimlerde yeniden tek başına iktidar olacak sandalye sayısını elde eden AK Parti, halktan yeniden güvenoyu almış ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) de Cumhurbaşkanı seçimine ilişkin Meclis'te yapılacak oylamaya katılmasıyla 367 engelini aşarak adayı Abdullah Gül'ü Çankaya'ya taşımıştı.

AK Parti iktidarının ilk dönemi merkez-çevre ikiliği açısından ciddi karşı karşıya gelişlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bir uzak çevre hareketinin içinden gelen yeni bir oluşum olarak hareket eden AK Parti, özellikle kurucu isimlerin siyasal geçmişleri nedeniyle merkezin koruyucusu bürokratik elit tarafından kuşku ile karşılanmıştır. Özellikle parti yöneticilerinin ve milletvekillerinin eşlerinin büyük oranda türbanlı olması kültürel alandaki en önemli çatışmalardan birine işaret etmektedir. Her ne kadar AK Parti, iktidarının ilk döneminde yakın çevre karakteri göstermiş ve merkezin değerler sistemine keskin bir karşı koyuşu ifade eden uygulamalarda bulunmamış olsa da bürokratik elit bu dönemde fazlasıyla korumacı bir tavır alış sergilemiş ve iktidarın hareket alanını sınırlayıcı müdahalelerde bulunmuştur. Dolayısıyla AK Parti iktidarının ilk dönemi itibariyle merkez çevre ikiliğinin dinî sembol ve söylemler üzerinden şekillenişinin devam ettiğini söylemek mümkündür.

Abdullah Gül'ün devletin zirvesine çıkması, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez, eşi türbanlı olan bir ismin Cumhurbaşkanı olması anlamına geliyordu. Ayrıca siyasal iktidarın yasal düzenlemelerine karşı veto mekanizmasının işlevselliğini büyük oranda kaybetmesi ve özellikle geleneksel merkezin koruyucusu konumundaki bürokratik mekanizmalara yapılacak atamalar dikkate alındığında, 2007 yılının Türkiye siyaseti için yeni bir dönemin başlangıcına işaret ettiğini söylemek de yanlış olmaz.

2007 Sonrası Dönem: Kültürel İktidar Kodları Değişiyor

AK Parti'nin 2007 yılındaki genel seçimlerden galip çıkması ve Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Türkiye siyasetinde kapsamlı

değişiklikler birbirini izledi. Bu konudaki en göze çarpan değişiklikler ise merkez-çevre mücadelesinin sembol alanı türban konusunda yaşandı.

2007 öncesi dönemde bürokratik elit ile siyasal iktidar arasında önemli krizlere neden olan "türban sorunu", yeni dönemde ilk etapta ikili resepsiyon uygulaması ile çözüldü. Buna göre Cumhurbaşkanı'nın ev sahipliği yapacağı resepsiyonlarda önce devlet erkânına eşsiz, daha sonra sivil toplum temsilcilerine eşli resepsiyon verildi. Ancak 2007 sonrası yaşanmaya başlayan dönüşümün bir yansıması olarak, içerikleri ve nedenleri bu çalışmanın kapsamı dışında kalan gelişmeler neticesinde, bürokratik yapı da ciddi bir dönüşüm geçirmişti. Nitekim 2012 yılının 29 Ekim'inde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, TSK'nin tüm komuta kademesinin de eşli olarak katıldığı resepsiyonda konuklarını ilk kez eşli ile birlikte karşıladı (Milliyet, 30.10.2012).

Bu dönemde üniversitede türban serbestliğinin sağlanması adına ilk söylem Başbakan Erdoğan tarafından dile getirildi ve Erdoğan, siyasal bir simge kabul edilmesi durumunda bile isteyen öğrencilerin türban takmasının engellenemeyeceğini ve bu konuda gerekli adımların atılacağını açıkladı (Hürriyet, 15.01.2008). Erdoğan'ın bahsettiği adım AK Parti ve MHP birlikteliği ile atıldı ve Anayasa'nın 10. ve 42. maddelerinde değişiklikler yapılarak üniversitelerde türban serbestliğinin sağlanması amaçlandı. Bu değişiklikler Meclis'te 411 gibi çok yüksek bir oy sayısı ile kabul edilmişti. Ancak bu değişiklikler CHP ve Demokratik Sol Parti tarafından AYM'ye götürüldü ve AYM de türbanı siyasal İslâm'ın simgesi olarak nitelendirerek Cumhuriyet'in temel ilkeleri ile çeliştiği gerekçesiyle değişiklikleri iptal etti (Aslan & Taylan, 2016, s. 266). Bu karar ile geleneksel merkezin denetim mekanizmaları bir kez daha sahne almıştı. Bu karardan sonra üniversitelerde türban serbestliğinin sağlanması için birkaç yıl daha beklemek gerekecekti. 2010 yılına gelindiğinde, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde tıp öğrenimi gören bir öğrenci tarafından gerçekleştirilen şikâyet üzerine YÖK Başkanı Yusuf Ziya Özcan tarafından üniversiteye gönderilen yazıda "yönetmeliğe aykırı davranan" öğrencilerin dersten çıkarılmaması, bununla birlikte öğrenciyi dersten çıkaran öğretim elemanı hakkında disiplin soruşturması açılması istendi (Cumhuriyet, 05.09.2010). Kısa bir süre sonra yeni bir açıklama yapan YÖK Başkanı Özcan, üniversitelerde türban serbestliğinin çok büyük oranda sağlandığını dile getirdi (Toruk, 2011, ss. 488-489). Süreç içerisinde türban serbestliğinin tüm üniversitelerde uygulanması ile bu "sorun" tümüyle gündemden çıkmış oldu. Türk siyasal yaşamında muhtıralara, kürsü işgallerine, parti kapatma gerekçelerine konu olan türban, kültürel iktidar kodlarında yaşanan değişimi çok net olarak ortaya koyacak biçimde basit bir idari talimatla çözülmüştü. Üniversitelerde türban serbestliğini takiben, Ölçme Seçme ve Yerleştirme Merkezi tarafından gerçekleştirilecek sınavlara ilişkin başvurularda "başı açık" olma şartı kaldırıldı (Hürriyet, 05.07.2011). Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda ise okul öncesi eğitim kurumları ve ilkokullar hariç olmak üzere tüm ortaokul ve liselerde isteyen öğrencilerin başını örtebilmesine izin verildi (Resmî Gazete, 27.09.2014).

Eğitim sistemi içerisinde türban serbestliğinin tamamıyla sağlanmasının yanında kamu personeline yönelik adımlar da atılıyordu. Bu kapsamda ilk olarak bir yönetmelik değişikliği ile kamu personelinin türban takmasını engelleyen ifadeler Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelik'ten çıkarıldı. Ancak TSK, yargı ve emniyet mensuplarının bu konuda kendi yönetmeliklerine bağlı oldukları belirtilmişti (Sabah, 08.10.2013).

31 Ekim 2013 tarihindeki Meclis oturumu, Hac ibadetlerini tamamlayan AK Partili 4 kadın milletvekilinin bu oturuma başlarını kapatarak gelmeleri ve oturumun herhangi bir gerginlik olmadan tamamlanması (Sabah, 31.10.2013) noktasında Türkiye'de merkez-çevre mücadelesi açısından sembol olacak bir niteliğe sahipti. Kadın siyasetçilerin türban kullanımı noktasında bir diğer sembol olay da 2015 yılında yaşandı ve 1 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilecek seçimlerden önce kurulan seçim hükûmetinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı olarak görev alan Prof. Dr. Ayşen Gürcan Türkiye'nin ilk türbanlı bakanı oldu (Birgün, 28.08.2015).

Kamu personeline ve kadın siyasetçilere tanınan türban serbestliğinin TSK, yargı ve emniyet mensuplarına sağlanması da çok uzun sürmeyecekti. 2015 yılında Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu tarafından, yargı mensuplarını ilgilendiren yasal düzenlemelerde türban yasağına ilişkin bir ifade bulunmadığından hareketle savcı ve hâkimlerin görev yaparken başlarını kapatabilecekleri açıklandı (Cumhuriyet, 01.06.2015). Emniyet mensuplarına türban serbestliğinin sağlanması noktasında da basit bir yönetmelik değişikliği yeterli oldu ve giyilen üniforma ile aynı renkte olmak ve yüzü kapatmamak koşulu ile kadın polis memurlarına da türban serbestliği getirildi (Hürriyet, 28.08.2016). TSK bünyesinde türban kullanımı ise iki aşamalı olarak gerçekleşti. Öncelikle 2013 yılında kamu personeline sağlanan türban serbestliği ile birlikte TSK'deki sivil memurların da türban takmasının önü açılmıştı. İkinci aşama ise 2017 yılında gerçekleşti ve Türk Silahlı Kuvvetleri Kıyafet Yönetmeliği'ne bir madde eklenerek TSK bünyesinde görev yapan kadın subay, sözleşmeli subay ve astsubayların giyilen üniforma ile aynı renkte olmak ve yüzü kapatmamak şartıyla başlarını örtmelerine izin verildi (Cumhuriyet, 22.02.2017). Doğrudan TSK personeli ile ilişkili olmasa da TSK'nin türban konusundaki değişen yaklaşımını gösteren bir diğer örnek de 2017 yılında yaşanmıştı. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde gerçekleştirilen 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları kapsamında Kur'an okunurken dönemin Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar'ın eşinin şalı ile başını örtmesi medyada geniş bir yer bulmuştu. Aslına bakılırsa tek başına bu örnek bile Türkiye'nin kültürel iktidar kodlarında kısa bir dönem içerisinde yaşanan değişimi göstereceği açılarından anlamlıdır.

Türkiye'nin 2007 sonrasında yaşadığı dönüşümün niteliği sadece "türban sorunu" kapsamında yaşanan değişimler ile açıklanabilecek olsa da, dönem itibarıyla egemen kültürel değerlerdeki değişimin okunabilmesini sağlayacak çok

fazla sayıda örnekten bahsetmek mümkündür. Bu örneklerden dikkat çeken bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Savut, 2018, ss. 350-355): kamu personeline Cuma namazı izni getirilmesi; Meclis bahçesinde ilk kez iftar verilmesi; Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde gerçekleştirilen karşılama törenlerinde görevlilere tarihte kurulan 16 Türk devletini temsilen askerî uniformalar giydirilmesi; Millî Güvenlik Siyaset Belgesi'nde yapılan değişiklikle "irtica"nın iç tehdit olarak tanımlanmasına son verilmesi; Taksim'e cami projesinin temelini atılması; Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kendisi hakkında hapis cezası verilmesine neden olan şiiri aynı yerde yeniden okuması; Ayasofya'da Kur'an okunması, TSK'ye ait sosyal tesislere ilişkin kılık-kıyafet yönetmeliğinde değişiklik yapılması; Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın tarihinde ilk kez Nabi, İtrî gibi isimlere ait dinî eserleri icra etmesi; özel tiyatrolara verilecek desteklerde "ahlâka uygun oyun" şartının aranması; şehit cenazelerinde Chopin'in cenaze marşı yerine İtrî'nin Segâh Tekbiri'nin çalınmaya başlaması; Jandarma yemek duasındaki "tanrımıza hamdolsun" ifadesinin "Allah'ımıza hamdolsun" şeklinde değiştirilmesi...

2007 sonrası Türkiye siyaseti AK Parti iktidarının güçlenen konumu nedeniyle merkez-çevre ilişkilerinde önemli değişikliklere sahne olmuştur. Bu dönemin en önemli ayırt edici özelliği bürokratik kadrolarda yaşanan değişimdir. Siyasal hayatı boyunca yakın çevre karakteri sergileyen AK Parti, devletin zirvesine de sahip olmanın verdiği güçten hareketle çevrenin değerler sistemine yakın isimleri önemli bürokratik kadrolara atamayı tercih etmiştir. Yükseköğrenim bürokrasisi ile başlayan ardından yargı bürokrasisi ve askeri bürokrasi ile devam eden değişim sürecinde bürokratik elit çevrenin değerlerini tehdit olarak gören yapısından uzaklaşmıştır. Merkez-çevre ikiliğinin yeniden düşünülmesini gerektiren temel nokta da burasıdır. Merkez-çevre ikiliğinin genel kabulleri hatırlandığında, merkeze ait değerler tanımlanırken temel belirleyicilerden biri; bürokratik elitin bu değerleri korunması gereken, kutsal değerler olarak kabul etmesi ve buna bağlı olarak çevrenin değerlerinin merkezden uzaklaştırılmasıdır. Ancak 2007 yılı ile başlayan dönüşüm sürecinde söylem ve semboller alanında yaşanan örnekler göstermektedir ki Türkiye siyasetinin geleneksel merkez-çevre ayrılığında çevreye ait olarak kodlanan dinî/muhafazakâr değerler bürokratik elit için artık sistemden dışlanması gereken değerler değildir. Ayrıca tam da bu noktada önemle belirtmek gerekir ki geleneksel merkezin değerleri de bürokratik elit tarafından tehdit olarak görülmemektedir. Bu durum da merkezin tek ve bölünemez yapısının yeniden düşünülmesi gerektiğini göstermektedir.

SONUÇ

Osmanlı-Türk siyasal sisteminin kendine özgü koşulları yöneten-yönetilen ayrımının değerler üzerinden tanımlanmasına neden olmuştur. İmparatorluk döneminde başlayan ve erken Cumhuriyet döneminde de kapsamı genişleyerek devam eden modernleşme sürecinin yürütücüsü modern eğitimden geçmiş lâik/seküler değerleri benimseyen bürokratik elit olmuştur. Bu anlamıyla modernleşme süreci ile birlikte Osmanlı-Türk toplumunun modernleşme eksenli kırılması din kurumu üzerinden tanımlanagelmıştır.

Erken cumhuriyet dönemi ile birlikte siyasal iktidarı doğrudan ele geçiren yeni nesil bürokratik elit, bahsedilen kırılmayı derinleştirmiş ve din kurumunun toplumsal yaşamın tüm alt sistemlerindeki görünürlüğünü ortadan kaldırmıştır. Bu cümleden hareketle kültürel alan da doğrudan seküler değerler üzerinden tasarlanmış ve mekânlardan rakamlara, kılık-kıyafetten söyleme kadar tüm alanlarda geleneksel değerler tasfiye edilmiştir. Bu dönem, bürokratik elitin koruyucusu olduğu ve herhangi bir sapma olduğunda yeniden üretilmesi ile kendisini görevli gördüğü merkeze ait değerlerin kurumsallaşma dönemini ifade eder.

Merkez-çevre dikotomisinin çevrenin merkeze yerleşmesi durumunda merkezin koruyucusu konumundaki bürokratik elitin sisteme müdahale ederek merkezin değerlerini yeniden üreteceği şeklindeki genel kabulü, Türkiye siyasetinin temel kırılma noktalarının açıklanmasında "görünürde" son derece uyumludur. Bir diğer ifadeyle Türkiye siyasetinin temel kırılma noktalarına ilk elde bakıldığında, iktidarda çevrenin temsilcisi olarak nitelendirilebilecek siyasal aktörlerin olduğu ve merkezin koruyucusu bürokratik elitin geleneksel merkezin değerleri üzerinden meşruluk sağlayarak sisteme müdahale ettiği görülmektedir. Ancak geleneksel merkezin sisteme müdahalelerin sonuçlarına bakıldığında, sadece çevrenin aktörlerinin sistem dışına çıkarıldığı, buna karşılık çevrenin kültürel alanda elde ettiği kazanımların ortadan kaldırılarak merkezin değerlerinin yeniden üretilmesinin tercih edilmediği görülmektedir. Merkezin aktörleri, halkın geleneksel çevreye yönelik hassasiyetlerini de dikkate alarak elde edilen kazanımların ortadan kaldırılması yoluna gitmemişlerdir. Aksine özellikle 1980 Darbesi sonrasında yaşanan süreç düşünüldüğünde çevrenin yeni kazanımları söz konusudur. Bu noktada sadece 28 Şubat sürecini dışarıda tutmak mümkündür. Ancak tek bir örnek ile paradigmayı hâkim paradigma konumuna taşımak da mümkün değildir. Bu kapsamda bakıldığında paradigmanın Türkiye siyasetinin sadece 1920-1960 dönemini açıklama noktasında hâkim paradigma olarak kabul edilebileceği söylenebilir.

Merkez-çevre ikiliğini yeniden düşünürken değinilmesi gereken bir başka önemli husus daha söz konusudur. Her ne kadar sisteme müdahale eden bürokratik elitler merkezin değerlerinin yeniden üretilmesini tercih etmese de kendilerini halen merkezin değerlerinin savunucusu olarak gördükleri ve çevreye yani dinî

alana ait değerleri tehdit olarak algıladıkları görülmektedir. Bir diğer deyişle merkez-çevre paradigmasının egemen konumu ile ilgili soru işaretlerinin varlığına rağmen, bürokratik elitlerin hassasiyetleri üzerinden paradigmanın geçerliliğini sürdürdüğünü söylemek de mümkündür. Çalışmanın kuramsal kısmındaki anlatıma geri dönerek belirtmek gerekirse entelijensiya grupları arasındaki çatışma varlığını sürdürmekte; entelijensiya Ortodoksluğu kısmen de olsa korunmaktadır. Dolayısıyla merkezin değerlerinin yeniden üretimi gerçekleşmese de entelijensiya grupları arasındaki mücadele devam etmektedir. Bu durum ancak 2007 yılında başlayan süreç ile birlikte değişime uğrayacaktır.

Tek, değiştirilmesi mümkün olmayan merkez düşüncesi paradigmanın bir diğer önemli kabulüdür. Yine Türk siyasal yaşamı açısından düşünüldüğünde 2000'li yılların başlarına kadar bu kabulün geçerli olduğu söylenebilir. Bunu söylerken başta yargı bürokrasisi ve askerî bürokrasi olmak üzere sistemin denetim gücünü elinde bulunduran üst düzey bürokratik kadroların halen merkezin değerler sistemine bağlı olması temel belirleyicidir. Ancak AK Parti iktidarı ile birlikte, özellikle iktidarın girdiği tüm seçimlerden başarı ile ayrılarak halk desteğini arkasına almasının etkisiyle sistemin güç dengelerinin değiştiğini söylemek mümkündür. Anayasal değişiklikler ile birlikte bürokratik kadrolarda ciddi bir dönüşüm yaşanmış ve yeni bürokratik yapılanma çevreye ait muhafazakâr değerleri sistem için bir tehdit olarak görmemeye başlamıştır. Bunu kültürel hayatta ve günlük yaşam pratiklerinde görmek mümkündür. Başka bir ifadeyle Türkiye'nin son dönem siyasal ve sosyal yaşamında dinî değerlerin bireysel alandan çıkarak kamusal yaşamda görünürlüğünün artması söz konusudur ve bu bürokratik elit tarafından sorun olarak kabul edilmemektedir.

Burada bir parantez açarak yeni bürokratik yapının geleneksel merkezin değerlerini de bir tehdit olarak görmediğini belirtmek gerekir. Yani cari dönem Türkiye siyasetinde hem geleneksel merkezin hem de geleneksel çevrenin değerlerinin birlikte var olduğu yeni bir merkezden bahsedilebilir. Dolayısıyla geleneksel çevrenin merkeze yerleştiği; yeni, bölünmüş bir merkez söz konusudur. Yani artık entelijensiya grupları arasında değerler sistemi üzerinden şekillenen bir tartışma söz konusu değilken; entelijensiya Ortodoksluğu da sona ermiştir. Tam da bu noktada merkez-çevre ikiliğinin yeniden düşünülmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, merkez-çevre ikiliği açısından ne merkezin değerler sisteminin yeniden üretimi söz konusudur ne de bürokratik elitin dinî değerlere karşı olumsuz tavır alışından bahsedilebilir. Dolayısıyla cari dönem Türkiye siyasetinin bölünmüş merkeze sahip yeni bir yapılanmaya mı evirildiği ve bu anlamıyla "yeni bir çevre" tanımlamasına mı ihtiyaç duyduğu yoksa merkez-çevre ikiliğinin tamamen ortadan mı kalktığı tartışılmalıdır.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup yazar katkısı yüzde yüzdür. Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Açikel, F. (2006). Entegratif Toplum ve Muarızları: 'Merkez-çevre' Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar. *Toplum ve Bilim*, 105, 30-69.
- Ahıska, M. (2006). Türkiye'de Çevresiz Merkez ve Garbiyatçılık. *Toplum ve Bilim*, 105, 11-29.
- Ahmad, F. (2022). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (19. Baskı). Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AKP Yalnız Kaldı. *Cumhuriyet*. (24.04.2003).
- Aksoy, M. (2005). *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma, Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*. İstanbul: Kitap Yay.
- Anayasa Mahkemesi'nden '367 Şart' Kararı. *Milliyet*. (02.05.2007).
- Aslan, S. & Taylan, Ö. (2016). Ak Parti Dönemi Din-Devle İlişkileri ve Laiklik Politikaları. S. Aslan ve Y. Demirhan (Der.), *Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi* içinde (ss. 233-281). Bursa: Ekin Yay.
- Ayasofya Müzesi. *Zaman*. (01.02.1935).
- Ayşen Gürcan İlk Türbanlı Bakan Oldu. *Birgün*, (28.08.2015).
- Başkut, C. F. (1960, Temmuz 17). Alparslan Türkeşle Görüşme. *Cumhuriyet*.
- Başörtülü Hâkim ve Savcı Serbest. *Cumhuriyet*. (01.06.2015).
- Başörtülü Vekiller Meclis'te. *Sabah*. (31.10.2013).
- Bayramoğlu, A. & Güngören, A. (2006). Şerif Mardin'le Din ve Devlet Sosyolojisi Konusunda Söyleşi. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (13. Baskı) içinde. (ss.119-158). İstanbul: İletişim Yay.
- Bican, M. (2017). *28 Şubat'tan Bugüne Bakmak*. İstanbul: Galeati Yay.
- Bingöl, Y & Çolak, M. (2010). Merkez Çevre Teorisi Hala Türk Siyasetini Açıklıyor mu?. *Türkiye Günlüğü*, Kış (100), 94-106.
- Birand, M. A. & Bilâ, H. & Akar, R. (2006). *12 Eylül Türkiye'nin Miladı* (5.Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.
- Birand, M. A. & Dündar C. & Çaplı, B. (2005). *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu* (10.Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.
- Birand, M. A. & Yıldız, R. (2012). *Son Darbe 28 Şubat*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Biranın Ruhsatsız Yerlerde Satışı Yasaklandı. *Son Havadis*. (12.03.1974).

Bora, T. & Can, K. (2000). *Devlet, Ocak, Dergâh* (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yay.

Cami Laikliğe Aykırı Değil. *Milliyet*. (26.01.1987).

Cündioğlu, D. (1998). *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*. İstanbul: Kitabevi Yay.

Cündioğlu, D. (2014). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset* (3.Baskı). İstanbul: Kapı Yay.

Çağlar, A. & Uluçakar, M. (2017). Günümüz Türkçülüğünün İslamla İmtihanı: Türk-İslam Sentezi ve Aydınlar Ocağı. *Türkiyat Araştırmaları*, Bahar (26), 119-139. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/582105>. (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

Çalmuk, F. (2004). *Kod Adı İHL Bir İmam Hatip Hikayesi*. Ankara: Merdiven Yay.

Çankaya'daki 'Türban Yasağı' Bütünüyle Bitti. *Milliyet*. (30.10.2012).

Demirel, S. (1966). Türk Milleti İle Bayramlaşma. *Son Havadis*. (26.01.1966).

Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.

Eryılmaz, B. (2010). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme* (3. Baskı). İstanbul: İşaret Yayınları.

Etekler Diz Altı. *Milliyet*. (13.05.1987).

Fahd Özal'a 3,5 Saat İçini Döktü. *Milliyet*. (22.03.1985).

Findley, C. (2012). *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007* (2.Baskı). çev. Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları.

Gazi Eğitim Öğrencileri Dün Sınava Girdiler. *Cumhuriyet*. (18.06.1968).

Genelkurmay'dan Sert Açıklama. *Milliyet*. (28.04.2007).

Gönenç, L. (2006). 2000'li yıllarda merkez ve çevre ilişkilerini yeniden düşünmek. *Toplum ve Bilim*, 105, 129-152.

Gürsel'in Basın Toplantısı. *Milliyet*. (03.03.1961).

Güvenç, B. & Şaylan, G. & Tekeli, İ. & Turan, Ş. (1991). *Türk-İslam Sentezi*. İstanbul: Sarmal Yay.

Güzel İstanbul Heykeli Kaldırıldı. *Milliyet*. (19.03.1974).

Hanioğlu, M.Ş. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

İlâhiyat Fakültesinde Süresiz Boykot Dün Başladı. *Tercüman*. (16.04.1968).

İnce, Ö. (2010, Aralık 3). Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun. *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/bazi-kisvelerin-giyilemeyecegine-dair-kanun-16436997>, (Erişim Tarihi: 19.02.2022).

Jaschke, G. (1972). *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, çev. Hayrullah Örs. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kamuda Başörtüsü Yasağı Kalktı. *Sabah*. (08.10.2013).

Kamusal Alanda Türban Takılmaz. *Sabah*. (25.11.2002).

Kara, H. (2012). *Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Değişim Sürecinde Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Karpat, K. (2006). *Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. Dilek Özdemir. Ankara: İmge Kitabevi.

Kayıtta 'Başı Açık' Fotoğraf Şartı Kalktı. *Hürriyet*. (05.07.2011).

Kışlalı, A. T. (2006). *Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma* (7.Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Mannheim, K. (2004). *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, (2. Baskı). Ankara: Epos Yayınları.

Mardin, Ş. (1991). Türkiye'de Din ve Laiklik. İçinde *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yay.

Mardin, Ş. (1992). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yay.

Mardin, Ş. (2009). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre İlişkileri. E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay (Der.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (4. Baskı). (ss.121-158). Bursa: Dora Yay.

Meclis 'orduevi'. *Milliyet*. (17.10.2004).

Meclis'ten Türban İzni. *Cumhuriyet*. (26.10.1990).

Mevzuat Bilgi Sistemi. (1925, 28 Kasım). *Şapka İktisası Hakkında Kanun*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=671&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3> (Erişim Tarihi: 19.02.2022).

Milli Nizam Partisi Kapatıldı. *Milliyet*. (22.05.1971).

MSP'li Aksay: Ayasofya'nın Müze Olması Yönetmeliğe Aykırıdır. *Milliyet*. (25.05.1976).

MTTB'li Öğrenciler Fatih'in Arzusunu Yerine Getirdik Dediler. *Son Havadis*. (08.05.1976).

Münevver Hanım Tedbiri. *Milliyet*. (24.11.2002).

Nebiler, H. (1994). Şeriatçılar Gemi Azıya Alıyor. *Cumhuriyet*. (24.03.1994).

Ortaylı, İ. (2002). *Gelenekten Geleceğe* (6. Baskı). İstanbul: Ufuk Kitabevi

Ozankaya, Ö. (1995). *Türkiye'de Laiklik Atatürk Devrimlerinin Temeli* (8. Baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.

Özcan'dan Türbana Vize. *Cumhuriyet*. (05.09.2010).

Radyoda Kur'an. *Zafer*. (07.07.1950).

Resmî Gazete. (1934, 13 Aralık). *Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun*, Sayı:2879. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2879.pdf> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

Resmî Gazete. (1960, 30 Temmuz). *Millî Birlik Komitesinin (35) Numaralı Tebliği*, Sayı:10565. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10565.pdf> (Erişim Tarihi: 20.02.2022).

Resmî Gazete. (2014, 27 Eylül). *Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılması Hakkında Yönetmelik*, Sayı:29132. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/09/20140927-8.htm> (Erişim Tarihi: 20.02.2022).

Savut, E. (2018). *Türkiye'de Yeni Merkezin Oluşumunda Geleneksel Çevrenin Kullandığı Araçların İşlevselliği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sedes, İ. (1968). Mesele Başörtü Meselesi Değil. *Milliyet*. (25.04.1968).

Shills, E. (2002). Merkez ve Çevre. *Türkiye Günlüğü*, 70, 86-96.

Simgeye Yasak Olmaz Türban İşi Çözülecek. *Hürriyet*. (15.01.2008).

Şevki Yılmaz 29 Ekim'e Dil Uzattı. *Milliyet*. (21.11.1994).

Tayyar, Ş. (2009). *Kıt'a Dur! 28 Şubat'tan 27 Nisan'a İktidar Kavgası* (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yay.

TBMM. (1988, 16 Kasım). *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:18, Cilt:17, Birleşim:26.

Toruk, İ. (2011). Türkiye'de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medya Sunumu. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 483-514. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257725>.

TSK'de Başörtüsü Yasağı Kalktı. *Cumhuriyet*. (22.02.2017).

Tunaya, T. Z. (2003). *İslamcılık akımı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Tuncel, G. & Gündoğmuş, B. (2012). Türkiye Siyasetinde Merkez – Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14(3), 137-158.

Türban Ayarlı Davet. *Milliyet*. (29.08.2003).

Ünüvar, K. (2009). İttihatçılıktan Kemalizme İhya'dan İnşa'ya. T. Bora & M. Gültekingil (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. içinde (8. Baskı). (129-142), İstanbul: İletişim Yay.

Vakıf Binaları Otel ve Lokanta Yapılmayacak. *Milliyet*. (22.03.1974).

Weber, M. (2012) *Ekonomi ve Toplum*. çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarın Yay.

Yargıdan Sonra Polise De Türban Serbest. *Hürriyet*. (28.08.2016).

Yılmaz, M. (2005). Darbeler ve İslamcılık. T. Bora & M. Gültekingil (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce İslamcılık* içinde (2.Baskı). (632-639). İstanbul: İletişim Yay.

Zelyut, R. (1996). *Muaviye'den Erbakan'a Din ve Siyaset*. İstanbul: Yön Yay.

Zürcher, E. J. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (33. Baskı), çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yay.

Yayın Geliş Tarihi: 30.09.2022
Yayına Kabul Tarihi: 05.12.2022
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1182268>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 276-300
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

GÖÇMENLERLE ÇALIŞAN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI YETKİLİLERİN SAHA GÖZLEMLERİ: İSTANBUL VE ŞANLIURFA ÖRNEĞİ¹

Fatih KUCUR*

Mahmure Nur BAYRAM**

Öz

Sivil Toplum Kuruluşları (STK), uyum faaliyetlerinin gerçekleşmesi adına önemli bir rol üstlenmektedir. Bu faaliyetlerin yürütülmesi esnasında, ihtiyaçların tespitinden, karşılanmasına kadarki tüm süreçlerde birtakım sorunlar yaşanabilmektedir. Bu nedenle bu çalışma, göçmen gruplarla çalışan STK yetkililerinin, göçmenlerin uyum sürecine yönelik gerçekleştirdikleri faaliyetler süresince yaşadıkları sorunların değerlendirilmesi amacı ile yürütülmüştür. Çalışma gerçekleştirilirken STK'ların çalışma içeriklerinin ve yaklaşım biçimlerinin coğrafi ve kültürel açıdan farklılaşıp farklılaşmadığının görülebilmesi hedeflenmiştir. Coğrafi ve kültürel olarak Şanlıurfa ve İstanbul olmak üzere iki farklı il seçilmiş ve bu iki ilde sığınmacılarla çalışan STK yöneticileri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kartopu örnekleme yöntemiyle 9 katılımcıya ulaşılmıştır. Görüşmeler doğrultusunda, göçmenlerle çalışma deneyimi, uyum faaliyetleri, göçmen çalışmasında kültürel değerler, göçmen çalışmalarının etkililiğine yönelik değerlendirmeler olmak üzere dört ana tema ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda elde ettiğimiz veriler bu iki şehir özelinde STK'ların çalışma ve uygulama biçimlerinin benzer olduğu göstermiştir. Elde ettiğimiz bu

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kucur, F. & Bayram, M. N. (2023). Göçmenlerle çalışan sivil toplum kuruluşları yetkililerin saha gözlemleri: İstanbul ve Şanlıurfa örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 276-300.

¹Araştırmanın tümünün ve bilgilerin etik ilkelere uygun olması amacı ile T.C. İstanbul Üniversitesi (Cerrahpaşa) Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığına başvuru sonucunda 2022/176 sayılı Etik Kurul Onayı alınmıştır.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0001-5329-9905, fatihkucur@iuc.edu.tr.

** Sosyal Hizmet Uzmanı/Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0003-3601-2751, mahmurebbayram@gmail.com.

sonucun, hem Türkiye özelinde yaşanan iç göç yoğunluğunun bölgesel farklılıkları giderek azaltması, hem küreselleşme sürecinde ülkelerin ve şehirlerin benzeşmesi hem de kurumsal yapıların giderek yerel yaklaşımlardan uzaklaşması ile ilişkili olduğu düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmen, Sığınmacı, Suriye, STK.

FIELD OBSERVATIONS OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS WORKING WITH MIGRANTS: THE CASE OF ISTANBUL AND SANLIURFA

Abstract

Non-Governmental Organizations (NGOs) play an important role in the realization of harmonization activities. During the execution of these activities, some problems may occur in all processes from the determination of the needs to the meeting. For this reason, this study was carried out with the aim of evaluating the problems experienced by NGO officials working with immigrant groups during the activities they carried out for the integration process of immigrants. During the study, it was aimed to see whether the working contents and approaches of NGOs differ geographically and culturally. Two different provinces, Şanlıurfa and Istanbul, were selected geographically and culturally, and semi-structured interviews were conducted with NGO managers working with refugees in these two provinces. 9 participants were reached by snowball sampling method. In line with the interviews, four main themes emerged: experience of working with immigrants, integration activities, cultural values in immigrant work, and evaluations of the effectiveness of immigrant work. The data we obtained as a result of the research showed that the working and implementation styles of NGOs in these two cities are similar. It is thought that this result we have obtained is related to the fact that the intensity of internal migration in Turkey gradually reduces regional differences, as well as the similarity of countries and cities in the globalization process, and the fact that institutional structures gradually move away from local approaches.

Keywords: Migration, Immigrant, Asylum seeker, Syria, NGO.

GİRİŞ

Göç ve göçmenler konusu birçok alanın kesişim noktasını oluşturmaktadır. Bu sebepten ki sosyal bilimlerin hemen hemen her alanı bu konu ile yakından ilgilenmektedir ve son yıllarda giderek daha da popüler hale gelmiştir. Ancak bu çalışmalar, içeriği, sebepleri ve meydana gelme koşulları, incelenen sonuçları bakımından birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu da göç konusunun farklı alanlar tarafından farklı yönleri ile tanımlanmasına yol açmakta ve sonuç olarak çok farklı göç tanımlarının yapılmasına sebep olmaktadır (Şimşek, 2017, s. 42). Tarih boyunca insanlık birçok sebepten dolayı göç etme eğiliminde bulunmuştur (Esen & Duman,

2016, s. 13). Daha iyi standartlarda yaşama sahip olma arzusu, ekonomik eşitsizliklerden kaçış, politik yetersizlikler ve güvenlik problemleri gibi sebeplere dayalı bölgesel ve uluslararası sorunlar göç etme istek veya zorunluluğunu doğuran temel nedenler arasındadır (Günay vd., 2017, s. 39). Ancak bu göçler sonucunda büyük travmalar da meydana gelebilmektedir. Tek başına bu travmalar bile yeni bir topluma adapte olmayı oldukça zorlaştırmaktadır. Özellikle, savaş gibi sebeplerle zorunlu olarak yaşadıkları mekanlardan ayrılmak zorunda kalanların yaşadıkları ağır travma ve zorluklar ile büyük bir belirsizlik de göç sürecine eşlik etmektedir (Gülerce, 2020, s. 218). Buna benzer bir süreç sonucunda 15 Mart 2011 tarihinde, Suriye’de oluşan kaos ortamı ve kriz, dünyanın en büyük nüfus hareketi ve mülteci hareketleri ile sonuçlanmıştır (Kutlu, 2019, s. 46). Göç İdaresi Başkanlığı’nın verilerine göre Temmuz 2022 itibarıyla Türkiye’de kayıt altına alınmış geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı 3 milyon 652 bin 813 kişi olmuştur (GİB, 2022). Güncel rakamlar incelendiğinde Suriyeli göçmen nüfusun büyük çoğunluğunu kadınlar ve çocuklar oluşturmaktadır. Suriyeli nüfusunun en fazla bulunduğu iller ise sırası ile şu şekildedir: İstanbul, Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa, Adana, Mersin. Göçmenlerin belirli bölgelerde kümelenmeleri sosyal ağlarla açıklanabilir (Gülerce & Demir, 2021). Suriyeli nüfus başta yalnızca sınır illerde ikamet etmeye başlasa da zamanla kalış süresinin uzaması ile ülkenin tamamına yayılmıştır. Bu yayılma kültürel karşılaşma ve sosyal ilişkilerin düzeyinin yükselmesine yol açmıştır. Çünkü göçmen vardığı yerde sadece biyolojik bir canlı olarak değil aynı zamanda davranış, tutum ve inanışları ile de var olmaktadır. Ancak bu davranış, tutum ve inanışlar kendilerinden farklı bir kültür içerisinde zaman zaman bir sorun haline dönüşmekte ve hatta tepkilerin oluşmasına da yol açabilmektedir. Bu anlamda içinde yaşadıkları toplumu anlama konusunda bir destek mekanizmasının harekete geçirilmesi de gerekmektedir. Başlangıçta temel fizyolojik ihtiyaçların karşılanması düzeyinde ele alınan mesele bir müddet sonra insanın kendisini gerçekleştirme ve yaşadığı toplumda bir varlık savaşına dönüşmektedir. Bu noktada hem göçmenlerin hem de yerel halkın karşılıklı olarak tanıma ve tanınma beklentileri çatışmaların başlangıç noktasını oluşturabilmektedir. Göç ile beraber bireyler; farklı kültürel kodlar, ilişki biçimleri, davranış şekilleri ile karşılaşmaktadır. Göç edilen yerde birey kendisine yeni bir sosyal kimlik inşa etmek zorunda kalmaktadır (Balcıoğlu, 2007, s.70). Yeni bir kimlik inşası uzun bir süreci içermektedir. Bu esnada, göç edilen yerde karşılaşılan psikolojik, toplumsal, ekonomik, siyasi problemlerle baş etme stratejileri ile varış ülkesinde karşılaşılan sorunlara verilen tepki ve davranış biçimleri etkilenmektedir (Karasu, 2017, s. 634). Bu noktada göç eden toplumun yerel topluma entegrasyon sürecinin doğru bir şekilde yönetilmesi oldukça önemlidir. STK’lar bilhassa göçmen çocuklar, gençler ve kadınların hukuki ve istihdam süreçlerinin iyileştirilmesi, uyumun sağlanması hususunda önemli bir unsurdur (Akbulut, 2020, s. 2310). Zaten gelen kitlenin

büyüklüğü düşünüldüğünde tüm bu faaliyetlerin sadece devlet eliyle sürdürülmesinin oldukça zor olacağı aşıkardır. Bu durumda daha aktif olması beklenen en önemli unsurlar ise sivil toplum kuruluşlarıdır. Çünkü yapıları itibariyle esnek ve hızlı hareket edebilmektedirler ve bu anlamda sahaya daha hâkim durumdadırlar. Özellikle devlet yapısının erişim imkanının olmadığı yerlerde sivil toplum kuruluşları etkin hizmetler yürütebilmektedir. Modern dönemde önemi artan kuruluşlar olarak sivil toplum kuruluşları (STK'lar) yalnızca Türkiye'de değil tüm dünyada ve her alanda giderek daha etkin olmaya başlamıştır.1980 sonrası süreçte yükselen neoliberal politikalar ve devletin sosyal alandan, ekonomiden çekilmesi gerekliliği söylemi, artan küresel rekabet sonucunda kamu harcamalarının boyutu büyük oranda sorun olarak görülmeye başlanmıştır. Bu süreçle birlikte yükselişe geçmesi önerilen ve geri çekilen alanda varlıklarını inşa etmelerinin yolu açılan STK'lar ise bu süreçle birlikte tüm dünya ve ülkemizde yükselen bir trend yakalamıştır. Böylece STK'lar Neoliberalizmin yükselişi ile sosyal hizmet sunan ve gündelik pratikler aracılığıyla etkinlik kazanan kuruluşlar olarak ön plana çıkmıştır. STK'ların toplumsal alana katkısına atıfta bulunan Akbaş, STK'ları 2000 yılından sonra sosyal hizmet projelerinin uygulanması ile faaliyet geliştiren ve uygulayan yapılar olarak tanımlamaktadır (Akbaş, 2012, s. 339). Bu çerçevede STK'lar bugün devlet politikalarını desteklemeden tepki amaçlı faaliyetlere kadar her alanda etkin olarak çalışmalarını yürütmektedir (Ambrosini & Van Der Leun, 2015, s. 103). Göç konusunun oldukça gündemde olduğu ülkemizde de bu alanda çalışan STK'ların sayısı giderek artmakta ve faaliyetleri ile de sorunun çözümünde etkin rol oynamaktadır.

Suriye'deki iç savaş nedeniyle şiddetten kaçarak gelen Suriyelilerin Türkiye'de barınma merkezlerine yerleşmeleri ilk olarak Mayıs 2011'de olmuştur (Özbey vd., 2018, s. 10). Geçici barınma merkezlerinde yaşayan Suriyelilerin büyük bir bölümü, refah ve sosyal olanaklar açısından diğerlerine göre daha iyi koşuldadır (Çetinkaya vd., 2016, s. 6). Dışişleri Bakanlığı, geçici barınma merkezlerinde yalnızca AFAD ve izin verdiği (10-12) uluslararası STK'ları, sığınmacı faaliyetlerini yürütmekle görevlendirmiştir. Sığınmacıların varış ülkesindeki kamu hizmetlerinden yararlanması uyum sürecinde oldukça etkilidir. Suriyeli sığınmacılar eğitim, sağlık, ulaşım gibi kamu hizmetlerinden belli oranda faydalanabilmekteyken, sağlık hizmetlerinde ise tam erişim hakkına sahiptir. AFAD, 18.01.2013 tarih ve 2013/1 sayılı genelgesi ile kamp dışında yaşayan Suriyelilerin sağlık merkezindeki hizmetlere ücretsiz erişim hakkına sahip olduğunu karara bağlamıştır. Buna ek olarak önleyici ya da temel sağlık hizmetini içeren tıbbi tedavi masrafları AFAD tarafından karşılanmaktadır (Karasu, 2017, s.642). Bahsi geçen hizmet sunumları kamplarda sınırlı sayıda faaliyet göstermesine izin verilen STK'lar tarafından gerçekleştirilmekteyken, bunlar dışında ülke içerisinde bulunan sığınmacılara yönelik olarak faaliyet gösteren birçok STK vardır.

Bu STK'ların faaliyet çeşitlilikleri de oldukça fazla olmakta birlikte maddi yardımdan, danışmanlık hizmetlerine kadar birçok alanda faaliyet gerçekleştirmektedir. Bu noktada kamp dışında yaşayan sığınmacılara yönelik olarak STK'lar, bu grupların sorunlarını tanımlamak, birebir görüşmeler yapmak ve danışmanlık sağlamak konusunda hayati bir rol üstlenmektedir (Douglas vd., 2017, s. 34).

STK'lar sığınmacılara hukuki, ekonomik, sosyal, sağlık, barınma gibi çeşitli alanlarda doğrudan yardım sağlamaktadır (Mutlu, 2016, s. 163). Türkiye'de kamp dışı belirli bölgelerde yaşayan göçmenlere danışmanlık veren STK'lar araştırmasında, Suriyeli göçmenlerle çalışan STK'lar arasında genel bir iletişim eksikliği olduğuna, STK'larda insan kaynaklarının yetersiz oluşuna ve özellikle hibe ve fonlarla çalışma gerçekleştiren STK'ların bu alandaki desteklerinin zamanla azaldığına ve istikrarlı olmayışına vurgu yapmaktadır (Mackreath & Sağınç, 2017; Z. Kutlu, 2015; Çorabatır & Hassa, 2013; IGAM, 2013). Şehirde yaşayan sığınmacıların yerel ve uluslararası STK'ların yardımlarına erişimleri sınırlı düzeydedir. Bugün ülkemizdeki göçmen sayısı göz önünde bulundurulduğunda uyum çalışmalarının kalıcı ve etkili şekilde gerçekleştirilmesi önemlidir.

Ancak STK'lar faaliyet gösterirken, yapısal anlamda devlet kuruluşlarına oranla daha fazla birebir ilişkiler üzerinden ilerlemekte ve bu noktada formel olmayan iletişim biçimlerini de kullanabilmektedirler. Bu durum zaman zaman kültürel çatışma, karmaşa veya anlaşmazlıklara yol açabilmektedir. Bu anlamda STK'lar daha çok gönüllü bireyler üzerinden hareket etmekte ve bu durumda da sosyal ilişkiler gündeme gelebilmektedir. Bu çalışma, iki farklı şehirde faaliyet gösteren STK'ların tutum farklılıkları olup olmadığını görebilmek ve varsa bu farklılıkların uyum süreçlerine etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla sahada çalışan STK'ların tecrübelerini yansıtmayı hedeflemektedir. STK faaliyetlerine yönelik geçmiş çalışmalar incelendiğinde karşılaştırmalı bir çalışma bulunmamaktadır bu durum çalışmamızın özgün yönünü tamamlamaktadır. Ayrıca bu çalışma ile farklı illerde STK deneyimi olan yetkililerin bakış açıları, yaklaşımları değerlendirilecek ve öneriler sunulacaktır.

YÖNTEM

Bu bölümde, çalışmanın amacı, modeli, örnekleme, veri toplama araçları ve veri toplama tekniğine yer verilmiştir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, göçmen gruplarla çalışan STK yetkililerinin, göçmenlerin uyum sürecine yönelik gerçekleştirdikleri faaliyetler süresince yaşadıkları sorunların

değerlendirilmesi amacı ile yürütülmüştür. Bu çalışma doğrultusunda hazırlanan araştırma soruları şu şekildedir:

1. Göç alanında çalışan bireylerin kültürel kodları ile göç edenlerin kültürel kodları arasındaki ilişki, uyuma yönelik olarak sahada yapılacak çalışmaların seyrini nasıl etkilemektedir?
2. Şanlıurfa'daki STK'ların göçmenlere yönelik olarak ortaya koydukları sosyal uyum politikaları, İstanbul'daki STK'lara göre farklılaşmakta mıdır?
3. Şanlıurfa'daki STK'ların göçmenlere yönelik uyguladıkları uyum çalışmalarında karşılaşılan sorunlar ile İstanbul'daki STK'ların karşılaştıkları sorunlar farklılaşmakta mıdır?

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmada olay ve olgular kendi içerisinde ele alınmakta, durumun nasıl ve neden ortaya çıktığını anlamlandırabilmek adına sorular yöneltilmektedir. Nitel araştırmanın önemli bir özelliği ise araştırmacıya incelendiği olgu ya da olayı açıklamak için uygun yöntemi belirleme fırsatı tanınmasıdır (Baltacı, 2019, s. 370; Güni, 2021, s. 55). Bu çalışmada araştırma deseni olarak fenomenolojik (olgubilim) araştırma deseni kullanılmıştır. Fenomenolojik yaklaşım örneklerin, yaşantıların daha anlaşılır ve ayrıntılı bir şekilde açığa çıkarılması ve incelenmesidir (Yıldırım & Şimşek, 2008, s. 69).

Çalışma Grubu

Çalışma grubu 5'i İstanbul ve 4'ü Şanlıurfa olmak üzere 9 STK yetkilisinden oluşmaktadır.

Yapılan saha araştırmasında öne çıkan bir diğer konu sığınmacılarla çalışan STK sayısının yeterli olmayışıdır. Özellikle Şanlıurfa ilinde gerçekleştirilen görüşmelerde il bazında aktif faaliyet gösteren 5 STK seçilmiş ve yetkilileri ile görüşmeler planlanmaya çalışılmıştır. Ancak görüşme planlamasında bazı katılımcılara ulaşılmakta güçlük çekilmiş ve görüşülmesi planlanan 1 STK ile görüşme gerçekleştirilememiştir. Benzer şekilde İstanbul ilinde görüşme planlama aşamasında büyük zorluk yaşanmıştır. Katılımcılara ulaşmak ve görüşme günü ayarlamakta güçlük yaşanmış ve bu durum araştırmacının motivasyonunu düşürmüştür. Yaşanan olumsuz deneyimlere rağmen Şanlıurfa ve İstanbul'daki STK yetkilileri ile güvenilir bir görüşme ortamı oluşturulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Çalışma verileri araştırmacı tarafından hazırlanmış yarı yapılandırılmış mülakat soruları ve araştırma soruları ile elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırmacı görüşmeye önceden hazırlanır ve mülakat sırasında görüşmenin akışına göre hareket ederek katılımcının da araştırmaya dahil olmasına olanak sağlar (Yıldırım & Şimşek, 2008). Bu çalışmada da yarı yapılandırılmış mülakat sorularının yanında cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, gelir durumunu içeren demografik sorular veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması

Katılımcılara kartopu örnekleme metodu ile ulaşım sağlanmıştır. Kartopu metodu; bir kişinin referans seçilmesi ve o kişinin yönlendirmesi ile diğer kişilere ulaşılmasıdır. Katılımcılar araştırmacıyı yönlendirmekte ve örneklem büyümektedir (Biernacki & Waldorf, 1981, s. 63). Bu yöntemle toplamda 23-45 yaş arası 9 gönüllü katılımcı ile Temmuz 2022’ de yürütülen araştırmada Şanlıurfa’da ve İstanbul’da katılımcılarla yüz yüze görüşme yapılmıştır. Katılımcılar gönüllülük esasına göre seçilmiştir. Tüm katılımcılara görüşme başlamadan önce araştırmanın içeriği hakkında bilgi verilmiş ve görüşmenin ses kaydına alınacağına dair izin alınmıştır. Görüşmeler katılımcıların uygun olduğu zamanda dernek veya kafede ortalama 30-40 dakika aralığında gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler esnasında derinlemesine mülakat tekniğinden yararlanılmıştır. Derinlemesine görüşmelerde araştırmacı konuyu kavramak adına sorularına daha detaylı cevap aramakta ve tüm boyutları kapsar şekilde açık uçlu sorular yöneltilmektedir (Tekin, 2006, s. 101). Bu görüşmelerde asıl amaç genel yargılara ulaşmak değil, katılımcının bakış açısının iyi bir şekilde yansıtılmasıdır (Çokluk vd., 2011, s. 98).

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler ve gözlemler bilgisayar ortamında yazılı olarak metne dönüştürülmüştür. Toplam 5 saat 40 dakikalık ses kaydı ve 36 sayfalık yazılı metin kaydı oluşmuştur. Deşifre edilen metinler araştırmanın amacı doğrultusunda temalandırılmıştır. Çözümlemeler de katılımcıların kimliğinin belirli olmaması adına katılımcılar K ve görüşme numarasına (K1, K2, K3 vb.) göre sıralanmıştır. Çalışma iki farklı il karşılaştırmasını içerdiğinden katılımcılar K1-İ(İstanbul) ya da K2-U(Şanlıurfa) şeklinde isimlendirilmiştir.

Etik ile İlgili Bilgiler

Araştırmanın tümünün ve bilgilerin etik ilkelere uygun olması amacı ile T.C. İstanbul Üniversitesi (Cerrahpaşa) Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığına başvuru sonucunda 2022/176 sayılı Etik Kurul Onayı alınmıştır.

BULGULAR

Çalışmanın örneklemini oluşturan İstanbul ve Şanlıurfa'da ikamet eden 9 STK yetkilisinden 3'ü erkek 6'sı kadındır. Katılımcıların 4'ü Şanlıurfa'da 5'i İstanbul'da yaşamaktadır. Yaş aralıkları 23-45 arasındadır. Katılımcıların 3'ü evli, 6'sı bekar. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde 6'sı üniversite mezunu iken 2'si yüksek lisans yapmakta, 1'i doktora yapmaktadır. Gelir durumlarına bakıldığında 1'i kötü, 5'i orta, 2'si iyi ve 1'i yüksek yanıtı vermiştir. Ayrıca katılımcıların yabancı dil bilgisi sorulduğunda tamamı İngilizceyi bildiğini ve bazıları ise İngilizceye ek olarak farklı bir dil daha konuşabildiğini belirtmiştir. Katılımcıların göçmenlerle çalışma deneyimi alandaki tecrübesine göre farklılık göstermektedir. Tüm bu bilgiler, Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Demografik Bilgiler

Kod	Doğum Yeri	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Medeni hal	Gelir Durumu	Yabancı Dil	Göçmen Çalışma Deneyim
K1-U	Şanlıurfa	32	Erkek	Lisans	Evli	İyi	İngilizce-Kürtçe	6 yıl
K2-U	Şanlıurfa	27	Erkek	Lisans	Bekar	Orta	İngilizce-Arapça	5 yıl
K3-U	Rakka	27	Erkek	Lisans	Bekar	Orta	İngilizce-Arapça	2 yıl
K4-U	Konya	29	Kadın	Doktora	Evli	İyi	İngilizce	5 yıl
K5-İ	Şam	45	Kadın	Lisans	Evli	Kötü	İngilizce-Fransızca-Türkçe	7 yıl
K6-İ	Samsun	23	Kadın	Lisans	Bekar	Orta	İngilizce-Arapça	3 yıl
K7-İ	Siirt	29	Kadın	Yüksek Lisans	Bekar	Yüksek	İngilizce-Arapça	6 yıl
K8-İ	Samsun	28	Kadın	Yüksek Lisans	Bekar	Orta	İngilizce-Arapça-	5 yıl

							Fransızca	
K9-İ	Ordu	25	Kadın	Lisans	Bekar	Orta	İngilizce	6 yıl

Göçmenlerle Çalışma Deneyimleri

Araştırma bulguları tematik olarak gruplandırılmıştır. Bu bölümde göçmenlerin çalışma deneyimleri alt temalara ayrılarak bireysel kazanımlar ve sahadaki zorluklara dair bakış açısı aktarılmıştır.

Tablo 2: Alt Temalar 1

Alt Temalar
Bireysel Kazanımlar
Sahadaki Zorluklar
<ul style="list-style-type: none"> • Dil • Çalışma Durumu • Ön Yargı • Kamu Desteği

Bireysel Kazanımlar

Katılımcılardan bazıları, göçmenlerle çalışırken yaşadıkları avantajlardan bahsederken kendi hayatlarında yaşanan olumlu değişimlere vurgu yapmıştır. Özellikle göçmenlerle çalışmanın zaman içerisinde empati arttırdığı, sınırları ve bakış açısını geliştirdiği, umut aşıladığını şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Farklı hayat tanıyorsunuz bu birincisi, farklı hayat tanıyınca artık siz eski siz değilsiniz, farklı bir kişide barındırıyorsunuz içinizde. Bunun yanında aynı ülke içerisinde dahil farklı kültürü tanıdığınızda o eski kendi köyünüzde kalmış kişi olmayabilirken farklı ülkeden gelmiş farklı dil konuşan farklı yemekler yiyen insanlar tanıdığınızda biraz daha globalleşiyorsunuz, sınırları tanımayan insan oluyorsunuz. Dünya insanı dediğimiz şey. Bu sayede bir yere takılıp kalmamayı öğreniyorsunuz. (K1-U)”

Göçmenlerle çalışmanın bireyi güçlendirdiğini söyleyen başka bir katılımcı şöyle belirtmiştir:

“Daha güçlü oldum, çünkü insan başka birinin zayıflığını görünce kendi güçlenmesi gerekiyor çünkü gücü aktarması gerekiyor bunu aktarınca zaten sen alıyorsun. Güç verirken onların gücünü alıyorum ve bu yansıyor. En güzel şey oldu burada bir aile yaptım. Normalde aile seçilmez, baba, anne, kardeş, dayı seçilmez ama

göçmen olduğu zaman ya da başka bir ülkeye gittiğin zaman aileni seçersin. Teyze dersin ama o kişi teyzenden daha teyzedir. Büyük bir ailem oldu artık. Halep'ten, Şamdan, Tunus'tan her yerden bir kardeşlerim var. Grup terapi yaptık, Türkler ve Araplar. Çok şeyler değişti. Ben kendimi biliyorum ama insana kendini anlatınca güç noktalar fark ediliyor, zayıf noktalar fark ediliyor. Diğer kişi bana nasıl bakıyor anlayabiliyorum. Yara sadece benim yaram değil hepimizin yarası. Bizim yaramızı ne kadar temizlemesi ve sevmesi gerekiyor onu fark edebiliyorum. (K5-İ)”

Göçmenler çalışmanın farklı katkılarına vurgu yapan katılımcılar şu şekilde aktarmışlardır:

“Bir insanın hayatına dokunabilmek çok önemli bir insanın yüzündeki gülümsemeyi görebilmek, onlar için bir şeyler yapmak, öz tatmininizi gerçekleştirmek, insanlara faydalı olmak bu işin en avantajlı kısmı. (K2-U)”

“Farklı bir kültür tanımış oldum, yemek zevkim değişti. Değişik soslar yapmayı öğrendim. Gittiğimizde evlerde herhangi bir şey yemiyoruz, içmiyoruz. Çünkü güvenlikte çok önemli her ne kadar referansla gitsekte bilemiyoruz. Bazen merak ediyorum ne yaptıklarını. Evde kendim deniyorum ya da dışarıda satın alıyorum. Bana farklı bakmayı öğrettiler. Benim için yabancı bir insan evimin dışından biri gibi hissettiriyordu. Artık asla öyle hissetmiyorum. Artık onlar da benim için evin içinden bir insan. (K8-İ)”

Sahadaki Zorluklar

Dezavantajlı gruplarla çalışmak alandaki kişiler için her ne kadar kişisel ve toplumsal olarak olumlu deneyim ve kazanım sağlama fırsatı oluştursa da alanda çalışan kişiler birtakım zorluklarla başa çıkma durumundadır. Bu zorluklar çalışma grubuna göre veya çalışmayı gerçekleştiren kişiye göre değişkenlik göstermektedir. Katılımcıların zorlandıkları alanlar ve dezavantajlı durumlar dil, maddi kaygı, Türklerin tepkisi ve kamu desteği olarak sınıflandırılmıştır.

Dil

Katılımcılardan biri dilin bilinmemesinin dezavantajlarından şu şekilde bahsetmiştir:

“En büyük zorluk dil bariyeri diyebilirim. Onlarla anlaşamamak, Arapça eğitimi aldım biraz çok basit seviye de. Ama alana girdikten sonra Arapça eğitimi almayı hissettim yoksa burada Araplarda yaşıyordu o zaman böyle bir ihtiyaç hissetmiyordum. Anlamak ve anlaşılmak ikisi beraber etki etmiş oluyor. Ve bir de şeyden çok korkuyordum yardım götürsek dahi kültürü bilmeden girmekten korkuyordum. Hani kapıya tıklamak, neyle karşılaşacağınızı bilmiyorsunuz çok

tersleyen kişiler de olabiliyor bazen bir çay içmeme bile yanlış anlaşılabilir. Gelenek gelenekler çok etkili. (K1-U)”

Dil gelişiminin problemleri çözmede etkili olduğunu belirten bir katılımcı şöyle ifade etmiştir:

“Türkçe kursumuzda, kadınlarımız biraz yaşı ileri kadınlar ve yavaş öğreniyorlar. Evde devam ettirmiyorlar. Bu bizim için büyük bir problemdi onu kadınlara aşılıyamadık. Öğrenemediler. Bunu bekliyorduk aslında bu şekilde olacağını tahmin ediyorduk. Türkçeyi öğrenmelerinin gerekliliğini fark ettiler. Suriyeli kadınlarımızın çoğu hayatında ilk defa Türklerle bir araya geldi. 7-9 yıldır buradalar, komşularıyla konuşmadıklarını, çekindiklerini belirttiler. Evden zaten hiç çıkmayan insanlar. Artık bu bağlamda iletişim kurmak istiyorlar belki de. Hala o ön yargıları devam ediyor, hala bizi sevmiyorlar diye düşünüyorlar, fakat bunu gördüler. (K6-İ)”

Dil problemi nedeni ile tercüman desteğinden yararlandıklarını ve bunun bazı olumsuz sonuçları olduğunu söyleyen katılımcılar düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Dil problemi birinci zorluk. Ev ziyaretlerinde her seferinde bir tercümana ihtiyaç duyuyoruz. Okula giden çocuklar Türkçe bilse de ebeveynler Türkçe bilmiyor. Tek başımıza gidemiyoruz dil bilmedikleri için. (K4-U)”

“En büyük problem dil ikincisi de çevrenin ön yargısı. Dil problemi anlamıyoruz yanımızda mutlaka tercüman olması gerekiyor, tercüman olduğunda da bir tık o duyguların aktarımı vs. araya bir set çekilmiş oluyor. O yüzden çok şeffaf bir iletişim olmuyor maalesef. Türk ailelerle birebir şeffaf bir görüşme yapabiliyorken, mülteci bir aileyle iyi bir tercüman eşliğinde olsa da saatlerce görüşme ya da işte saatlerce kendini ifade etme şansı olmuyor bir şekilde arada başka biri oluyor, bu açıdan zor. İletişimin şeffaflık konusu sekteye uğruyor. (K8-İ)”

“Dil problemi var. İletişim kuramamanın getirdiği bir gerginlik olabiliyor bazen. Tercüman var ama her seferinde tercüman olamayabiliyor. (K9-İ)”

Çalışma Durumu

Göçmenlerle çalışan saha çalışanları alandaki tecrübeleri doğrultusunda göçmen kişileri uyum çalışmalarına ve etkinliklere dahil etme sorunu yaşadıklarını söylemişler bunun nedenini ise göçmenlerin çalışmaya mecbur olduklarına bağlamışlardır. Bu durum ekonomik kaygının sosyal uyuma engel olduğunu göstermektedir. Ve bu durumu şu şekilde dile getirmişlerdir:

“Genel olarak eğitime vatandaşlık için katılıyorlar. Katılım gönüllü. 8 saatlik bir eğitim. Çoğu diyor ki bana para verersen bu eğitime gelirim. Benim bir görevim daha var katılacak kimse yoksa bizim aramız lazım şirket hattından. Diyor ki güzel eğitim ama ben gelemem çalışıyorum. (K3-U)”

“Kurslarda ayarlıyoruz mesela 15 kişilik. Geliyorlar kursa ondan sonra ya hayat şartları, ya da sosyal şartları ya da kişisel şartları biraz azalıyor. Bir Türk arkadaşına sordum ücretsiz Türk kursları böyle mi oluyor 20 kişiyle başlıyor 12 ile bitiyor. Mesela bizim öğrencilerimiz geliyorlar haftada 2 kere. Onlar zaten çalışıyorlar iş veren kişi zaten izin vermiyor, ne yapacak eğitime mi devam edecek yoksa evine ekmek getirmesi gerekiyor. Biz de 1-2 gün idare edebiliyoruz. Çünkü bizim amacımız hesap sormak değil, amacımız güçlü tutmak, ayakta durmak, yitmek. (K5-İ)”

Bir başka katılımcı kızlarını okula göndermeyen ve kızlarının çalışmasını istemeyen ailelerden şöyle bahsetmiştir:

“Bazen de çok daha kırsal kesimden gelen ailelerimiz olabiliyor. Bizim 1940-1950 profil gibi düşünebiliriz. Kendi geleneksel kıyafetleri var, kız çocuklarını okula göndermiyorlar, neden göndermiyorsunuz dediğimizde işte ekmek almaya gitsin, evde otursun bizim için daha önemli, neden çalışmıyor dediğimizde; ne gerek var, kadın çalışmaz, biz çalışır bakarız diyebiliyorlar. Çok şaşırıyoruz ve yaşı ilerlemiş birinin zihniyetini değiştirmek çok zor olabiliyor. Ben kendimi çaresiz de hissediyorum aynı zamanda, diyemiyorsunuz da beyefendi yaptığımız yanlış, çocuğa okula gönderelim de olmuyor, kendimizi zorlanmış hissediyoruz bu tarz durumlarda. (K8-İ)”

Ön Yargı

Göçmenlerin buldukları yere adaptasyon ve uyumu oldukça önemlidir. Ancak uyum sürecinin gerçekleşmesi iki toplum için de fedakarlık gerektiren zorlu bir süreçtir. Bu sürecin gerçekleşmesinde karşılıklı bir çaba gerekmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu uyum çalışmalarını gerçekleştirirken yerel halkın tepkisine dikkat çekmiş ve bu durumu şu sözlerle dile getirmişlerdir:

“Ben Eyyübiye’de yaşayan biri olarak, Suriyeli mülteciler genellikle bu bölgeleri tercih ediyor çünkü genelde sosyoekonomik durumları düşük olduğu için. Ve şöyle bir söylem çıkıyor, mesela Kızılay olsun Goal gibi uluslararası STK’ların mültecilere yönelik doğrudan nakdi yardımları var. Yerel halkta bu çok ters tepiyor yani devletin bunlara doğrudan yardım yapmış olduğu, bölge zaten mevsimlik tarım işçiliğinin kalbi, şöyle bir algı oluşmuş biz günde 12 saat tarlada çalışıyoruz 100 TL gibi bir ücret alıyoruz ama Suriyeli mülteci evinde oturuyor 200 TL devlet para

veriyor. Bu tür algılar, doğru bilinen yanlışların uyumu zorlaştırdığını gözlemledim. (K2-U)”

“Yardım dağıtılırken Türkler varsa orada niye hep Suriyelilere yardım yapıyorsunuz diyorlar. Yardımı verirken dikkatli olmak gerekiyor. (K4-U)”

“Çok ciddi anlamda problemler yaşandı. Yukarıda gidiyoruz dinliyoruz muhteşem proje sahaya geliyoruz bakıyoruz müdürün hiçbir şeyden haberi yok. Belirli bir ön yargısı da oluyor, sorumluluk almak istemiyor, çocuğu okula almıyor, dahil etmemek için hem veliye karşı hem çocuğa karşı farklı tavırlarda bulunabiliyorlar. İstekli bile olsalar bu kolay bir şey değil. Çok kültürlülük yeni bir kavram. (K7-İ)”

“Mültecilerle çalışırken çevrede çok büyük bir ön yargı oluyor. Biz aileye ulaşıyoruz kendi gruplarımızı ekiplerimizi kuruyoruz, yardımları ulaştırıyoruz aslında böyle baktığımızda gayet düzenli gözükyor, ama bunları yaparken sürekli karşımıza çevrenin ön yargısı çıkıyor. Apartmana giriyoruz başlıyorlar işte yine Suriyelilere geldiler, yine mültecilere geldiler, niye sürekli onlara yardım yapıyorsunuz, diyoruz ki aslında biz Türklere de yardım yapıyoruz, buyrun gelin görün çalışma şeklimizi birlikte incelemelere çikalım. Ama kendimizi sürekli ifade etmek zorunda kaldığımız için zor oluyor. (K8-İ)”

Göçmen ve yerel toplumun ortak değerlere sahip olmasının entegrasyonu kolaylaştırdığını ifade eden bir katılımcı bu durumu şu sözleri ile dile getirmiştir:

“Kolaylaşmak. Din olarak mesela aynı dindeyiz bir şey bulamazsak bir ayet, bir hadis her şeyi bitiriyor artık konuşmaya gerek yok. Mesela merhamet var. Muhalefet olanlar mesela Suriyeliler çıksın, çıksın diyorlardı çıkmaya başladılar artık Türkler nereye gidiyorsunuz tamam dedik ama gitmeyin diyorlar, ben duydum bunu ve yaşadım. Artık gitmesinler, o kadar zararları yok, yapmıyorlar diyenler oluyor. (K5-İ)”

Kamu Desteği

Katılımcıların bir kısmı kamunun uyum politikalarının yeterli ve etkili olmadığına vurgu yapmış ve bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Kendi içimizde de bir duvar koyuyoruz kalbimizde ayrı bir duvar koyuyoruz beynimizde ayrı bir duvar daha koyuyoruz ve duvar sayısı gittikçe artıyor. Duvar sayısı arttıkça çocuklarımıza bile aşıyoruz. Onlar Suriyelidir, şu cümle bile şey yani çocuk büyürken nefret söylemi ile büyüyor. Oysaki çocuk büyürken sokakta beraber oynuyor. Devletin yerel vatandaşın da düşüncelerini ve hassasiyetlerini ön planda tutarak tansiyonu düşürecek hamleler yapması lazım. (K1-U)”

“Kamunun bu konuya yeteri kadar hassasiyet gösterdiğini düşünmüyorum. Mesela il göç kurul toplantısında mültecilere yönelik nüfus projeksiyonunun yapılıp yapılmadığını sorduğumda tatmin edici bir cevap alamadım. Bundan kastım şu idi, 2040’da 2050’de mültecilerin sayısı ne olacak, ne olması bekleniyor, çocuk sayısı olsun, kadın erkek, genç, yaşlı.. Bu tür projeksiyonları yapmadığımız zaman alt yapı sorunlarına değinmiyorsunuz. Bu durumun uyumu zorlaştıracağını düşünüyorum. (K2-U)”

Göçmenlerin dil problemi yaşadıkları için kamu hizmetlerinden yararlanmada problem yaşadığını dile getiren katılımcılar bu durumu şöyle açıklamıştır:

“Onların durumu çok zor ve hiçbir şey yapamıyorum onlara. Her gün 50 kişi geliyor bir sürü sıkıntıları var. Hastanelerle ilgili göç idaresi ile ilgili sorunlarını anlatıyorlar. Amcamın oğlu mesela 50 gündür randevuya başvurmuş hala gelmedi, talebini aldık bekleyin uygun bir randevu vereceğiz diyorlar. İnsanlar sürekli şikayetçi, yabancı ülke, dil bilmiyorlar. (K3-U)”

“İletişim kuramama mesela haklara erişim vs. dili olsa ve ülkedeki sistemi yeterince biliyor olsa bunlara zaten erişmekte bir problemi olmayacak. Ama böyle bir engel olduğu için hizmeti doğru düzgün alamıyor. Ben randevu bulamadım ya da işte doktora gittim iyi bir muamele görmedim gibi. Anlaşma ve iletişim kurulamadığı için olaylar biraz daha öznel hala geliyor doğal olarak. (K9-İ)”

Dil problemini ve hizmetlere erişimdeki engelleri çözmeye çalıştıklarını ve yönlendirme yaptıklarını belirten bir katılımcı bu durumu şu sözleriyle açıklamıştır:

“Yaptığımız çalışmalarda bazı şartlar koyuyoruz. Size yardım ulaştırabilmemiz için çocuğu okula neden göndermiyorsunuz, sizi listelerimize kaydedebilmemiz için çocuğu okula göndermeniz gerekiyor diyoruz. Sonrasında bunun takibini yapıyoruz. Dil problemi yaşıyorlarsa, uyum sürecinde dil kurslarına yönlendirme yapıyoruz. Çocukları hastaneye götüremiyorlar, randevu alamıyorlar, nasıl yapılır bunu gösteriyoruz. Çocuk gelişimi ile ilgili herhangi bir problem olduğunda buna yönelik eğitim bulup onlara dahil etmeye çalışıyoruz. Mülteci çocukları eğitim hayatlarına entegre etmeye çalışıyoruz. Çocukların hem ders takibini hem de psikososyal anlamda takiplerini yapıyoruz. Yaptığımız her çalışmanın temelinde uyum oluyor. (K8-İ)”

Uyum Faaliyetleri

Tablo 3: Alt Temalar 2

Alt Temalar
Sanat
Mutfak
Proje faaliyetleri

Sanat

Göçmenlerin varış ülkesine adapte olması ve uyum sağlaması her iki toplum için de oldukça önemli bir süreçtir. Uyum politikaları kurumların çalıştıkları gruba ve topluluğa özgü geliştirilmektedir. Uyum faaliyetlerinde sanatsal çalışmalara yer veren katılımcılar bu durumu şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Sanatsal faaliyetlerle uyumu hızlandırabileceğimizi düşündük. Onun için resim ve heykel kursları, folklor ekibi kurmuştuk. Hem Suriye yöresinden hem burada işte şemamme gibi yerel oyunlar da oynuyorlardı. Yeterli fon bulamadığımız için ilerletemedik, 4-5 ay devam ettirdik. Çok hızlı bir süreçte yaklaşık 25 öğrenci falan katıldı. Sosyal uyumdan herkes şey anlıyordu biz bunlara dil öğretelim sadece, dil öğretmek sadece sosyal uyumu sağlamıyor ya da işte mesleki eğitim veriyorlardı, ama işte o da bir yere kadar siz mesleki eğitimi verdikten sonra istihdam sağlamak için bir şey yapmanız lazım. (K1-U)”

“Derneğin her faaliyeti uyuma yönelik diyebiliriz. Her gün arkadaşlar nöbet tutuyor dernekte Türk ve göçmen arkadaşlar beraberler. Derneğe gittiğinizde bir Feyruz müziğinin açık olduğunu görebilirsiniz çünkü hep birlikteyiz. Ya da bir Türk müziğinin.. Kültürel bir karşılaşma ve değişim var her zaman. (K4-U)”

“Tezhip kursumuz var. Türkler ve Araplar. Bir resim, bir eser kaç kültür atıldı. Bir Mısırlı, bir Türk, bir Arap, bir Sivaslı, bir Ankaralı harika bir şey. (K5-İ)”

Mutfak

Katılımcıların görüşleri doğrultusunda uyum çalışmalarında farklı yemek kültürünü tanımanın etkililiği şu şekilde vurgulanmıştır:

“Ortak değerler uyum sürecini artırıyor. Cooking Activities dediğimiz bir proje yaptık. Her hafta hem Suriyeli hem yerel kadınlar o hafta belirledikleri bir yemek yapıyorlardı. Bu projeyi sosyalleşme ile bağdaştırmıştık. Kadınlar evinden bir yere çıkamıyor en azından belki mahallede kaldığı sokakta dışlanıyordur haftada bir de

olsa o çevresinden kurtulup kendisini değerli hissedebilecek bir ortamda görmek için 4-5 saatlik bir zaman ayarladık. Kadınların birbirlerine bakışı da değişiyor böylece. İlk yaptığımız çalışmalarda Suriyeliler bizim işlerimizi elimizden alıyor diyorlardı. Ama bu tarz aktiviteler ile bakış açıları değişiyor. (K1-U)”

“Mutfağımızda inanılmaz güzel şeyler çıkıyor, öğretmenler o kadar memnun ki, hurmalı kurabiye yapıyorlar. Öğrenciler cheesecake, makaron yapıyorlar. Falafeli yedirmek ya da bir şeyler paylaşmak, kardeş gibi oluyorlar. Türkler, Araplar aynı masada. Kendimi cennette gibi hissediyorum. Allah bu dünyayı hepimiz için yarattı bir kişi ya da millet için değil. (K5-İ)”

Proje Faaliyetleri

Göçmenlerle çalışan STK’ların bazıları daha çok saha düzeyinde çalışmalar gerçekleştirip gıda yardımı, barınma desteği, vatandaşlık, hizmetlere erişim konusunda çalışmalar gerçekleştirirken bazı STK’lar ise daha çok hak savunuculuğu yapma, politika geliştirme, bilimsel araştırmalar yapma konusuna yoğunlaşmaktadır. Çalıştığı STK’nın proje yazma ve eğitim faaliyetlerinden bahseden katılımcılar düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Proje yapılması, göç bakanlığının kurulması noktasında öneriler verdik. Raporlarımızda her zaman var olan problemle alakalı mesela Afganlarla ilgili ortaya koyduğumuz politika şuydu, Van’da 200’den fazla Afganlı ile röportaj yaptık ardından hepsiyle konuştuğumuzda genç erkekleri ve aileleri görmüştük. Ailelerin geliş nedeni tamamen Taliban korkusuydu. Genç erkekler ise sadece çalışmaya geliyorlardı. Geride bıraktıkları ailelerine bakmıyorlar. Çoğunun çocukları ve eşleri var. Belirli bir süre çalışıyorlar ve ardından gidiyorlar. Buna yönelik, geliş noktaları Van, Bitlis gibi yerler. Buralarda çok fazla boş alan var. Burada belki fabrika kurularak, ülke içerisinde sermaye sağlanmış olacak hem de Afganlar çalışma imkanı bulacak. (K6-İ)”

“Üniversitelerinde eğitim fakültesinde okuyan adayların hem farkındalıklarını artırmak hem de, çok kültürlü bir ortamda yaşıyorsun buna hazır mısın, herhangi bir ön yargın var mı, varsa biz bunu nasıl yıkabiliriz, okul hayatına girmeden bunu yapmaya çalıştık. Öğretmen sınıfta o ilişkiyi kurabilirse çocukların hayatında çok fazla şey gelişiyor. Öğretmen istekli olursa, farkındalığı yüksek olursa çocuğu bir şekilde sınıf ortamına dahil ediyor. (K7-İ)”

Bir katılımcı da proje bazında yürütülen faaliyetlerin takibini gerçekleştirdiklerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bir iş yaparken proje bazında kalsın istemiyoruz. İçişleri Bakanlığından mevsimlik tarım işçisi çocuklara yönelik bir projemiz için fon aldık. Biz o çocukları

hala takip ediyoruz. Proje bitti, fon bitti, ama bizim derdimiz o değil, bizim derdimiz bir ışığı yakmak ve o ışığı sonuna kadar takip etmek. Orada 100 çocuğu hedef aldık. 100 çocuktan 5 tanesi bile çok iyi yere gelse biz inanıyoruz ki kartopu etkisi yapıp bütün ülkenin kaderini değiştirecek cevherler var orada. Aynı şekilde biz mülteciler içinde düşünüyoruz. Türk toplumuna katkı sunabilecek bir kişiyi dahil topluma kazandırabilsek bunun bir kartopu etkisi yaratacağını düşünüyoruz. (K2-U)”

Göçmen Çalışmalarında Kültürel Değerler

Tablo 4: Alt Temalar 3

Alt Temalar
Farklılığın Zenginliği
Bakış Açısı

Farklılığın Zenginliği

Katılımcılar, farklı toplumlarda olan bir arada yaşama becerisinde farklılıkların getirdiği güzelliklere odaklanmanın önemini şu sözleriyle açıklamışlardır:

“Türkiye kültürünün yapısında şöyle bir şey var birkaç başlık var mesela evlenme ile ilgili gelenekler, doğum ile ilgili, komşulukla, misafirperverlikle, yemek kültür ile ilgili gelenekler bunları anlatırken, çoğu katılımcı diyor ki bu aynı kültür diyor, bunu demesi Türkler gibi davranması anlamına geliyor, aynı kültürü yaşıyor, geliyor sınırları aşıyor buraya geldiği zaman, aynı şekilde davranacak, hiçbir şey değişmeden uyum sağlanmış olacak. Dil öğrensün yeter. (K3-U)”

“Farklıyız ama aynıyız, farklılıklarımızı zenginlik olarak görüyoruz. Farklılıklarımıza zenginlik olarak baktığımızda, kültürel farklılıklar bir dezavantaj değil, olumlu bir şey olarak bakıyoruz. Dolayısıyla ortak noktalar olması ve farklı noktalar olması her anlamda uyum için olumlu bir şey olarak bakabiliriz. (K4-U)”

“Göçmenlere ne verebiliriz sözü yok artık, göçmenlerden ne alabiliriz sözü olması gerekiyor. Çünkü bu gelen insanların kültürü var, sanat var, çeşit çeşit renkler var, biz de kültürümüzle bir renk atabiliyoruz güzel bir şey yani, güzel yemekler, güzel giymeler, güzel insanlar, başka başka diller niye kullanmayalım. Benim istediğim şey geldi göçmen yük değil arkadaşlar, hiç de değil. Farklılık güzel bir şey. Mesela sade bir şey sonra bir renk katıyorsun, bir dil, bir gülmek, bir yemek çok güzel oluyor. (K5-İ)”

Bakış Açısı

Göçmenlerin hayata bakış açısının ve tutumunun uyum çalışmalarında kolaylaştırıcı etki oluşturduğunu düşünen bir katılımcı şu sözleri dile getirmiştir:

“İnsanlar karşısında kendileri gibi muhafazakar birilerini gördüğünde onların karşısında yaptırım konusunda daha avantajlı oluyoruz. Diyorlar ki muhafazakar insanlar, okumuşlar, çocukları eğitime yönlendiriyorlar demek ki burada bizim için tehlike oluşturabilecek bir şey yok. Bu zihniyette oluyorlar. (K8-İ)”

Göçmen Çalışmalarının Etkililiğine Yönelik Değerlendirmeler**Tablo 5: Alt Temalar 4**

Alt Temalar
Kazanımlar
Daha Etkili Çalışma

Kazanımlar

Katılımcılar, saha tecrübeleri ve edindikleri deneyim sonrası göçmen çalışmalarındaki etkileri gözlemlemiş ve gözlemlerini şu sözleriyle açıklamışlardır:

“Çalışmalar çok etkili oluyor. Feedback yapıyoruz projelerden sonra. Çok fazla şöyle geri dönüşler alıyoruz işte bundan önce göçmenlere karşı şöyle düşünüyordum ama ön yargılarım kırıldı. Umut İçin Örgü projesine gelen bir kadın ilk geldiğinde göçmenlere değişik davranıyordu, daha yukarıdan bakıyordu zamanla onlarla aynı masaya oturup bir şeyler yapmaya başladı. Faaliyetler olumlu anlamda bize geri dönüş sağlıyor. İnsan bilmediğinin düşmanı oluyor, ama bu projelerle insanlar bir araya geliyor tanıyor ondan sonra seviyor yani. (K4-U)”

“Eğitim çok uzun vadede sonucu görülebilen bir şey olduğu için çünkü o kişiyi baya bir gözlemlemeniz gerekiyor, hayatında bir şey değişti mi vs. Bazı projeleri bitirdikten sonra katılımcılardan bir 5 kişiyi ya görüşüyoruz ya da video çekiyoruz vs. o zaman bile eğitimlerden bir şeyler hatırladıklarını ve o eğitim özelinde hayatlarında neyin değiştiğini sorguladığımız zaman gerçekten bununla alakalı şeyler duyduğumuz oluyor. Hiçbir şey olmasa sosyalleşebilecekleri bir alan olduğu için mutlu oluyorlar özellikle yüz yüze eğitimlerde. (K9-İ)”

Farklı bir katılımcı çalışmalarda saha ihtiyacını ve talebini önemsediklerinden şu sözleriyle bahsetmiştir:

“Yaptığımız çalışmaları düzenli olarak sahanın ihtiyacına göre ölçüp değiştiriyoruz. İhtiyaç değiştikçe çalışmaları ona göre değiştiriyoruz. Gönüllülerle ve çocuklarla görüşmeler yapıyoruz, hepsini toparlayıp nasıl bir yıl geçirdik, eksiklikler nelerdi, iyi yaptığımız şeyler neler, önümüzdeki yıl nasıl daha iyi hale getirebiliriz noktasında çalışmalar yapıyoruz. (K7-İ)”

Daha Etkili Çalışma

Göçmen ve yerel toplumun birbirine alışma ve birlikte yaşama sürecinde uyum çalışmaları çok önemlidir. Yapılan çalışmaların çıktıları, olumlu, olumsuz değerlendirmeleri yapılmalı ve bu doğrultuda yapılacak yeni çalışmalar şekillendirilmelidir. Uyum sürecinin karşılıklı olduğunu ve Türklerinde uyum eğitimi alması gerektiğini düşünen bir katılımcı şöyle ifade etmiştir:

“İçerik biliniyor, yaşayarak öğrenmişler çoğu şeyi. Karşılıklı olması lazım. Benim bir örneğim var. Hafta sonu ve cumadan sonra tatil zamanıdır. Elektrikli süpürge çalıştırmıyoruz, yüksek sesle müzik dinlemiyoruz. Fakat benim Türk bir komşum var. O da saat gece 12’yi geçmesini bekliyor, her şeyi çalıştırıyor ucuz olduğu için. Eğitime katılması lazım. Ben kapısını çalamıyorum çünkü biliyorum kavgaya çıkaracak. Eğitime katılın uyumu öğrensin. (K3-U)”

Göçmenlerle çalışma deneyiminde erkeklere yönelik uyum çalışmalarının pasif olduğunu ve bu durumun iyileştirilmesi gerektiğini düşünen bir katılımcı şu ifadelerle açıklamıştır:

“Benim Suriye’ye gittiğimde de dikkatimi çeken şey göç durumunda erkekleri çok göz ardı ediyoruz. Kadın ve çocuk önceliğimiz şeklinde bakıyoruz ya, oradaki en çok dikkatimi çeken şey kadın ve çocuklar bir şekilde hayata tutunmuş, çocuklar çamurda kendilerine bir oyun kurabiliyorlar, kadınlar yeni bir kıyafet alabiliyorlar o kıyafetlerle çadırlarının içini temizliyorlar, tamam çadırım kötü ama çocuklarım var, eşim de yaşıyor tamam bu paralel etrafında devam edebiliyorlar. Fakat oradaki adamlar hem iş anlamında sadece durmanın ve ailelerine yetememenin çaresizliğini çok fazla hissediyorlar. Ve bunu onların gözlerinden okuyabiliyoruz. (K6-İ)”

SONUÇ VE TARTIŞMA

Türkiye 2011 yılından günümüze gelen süreçte büyük bir göçmen dalgası ile karşı karşıya kalmıştır. Bu dalga ise göçmen grupları ile gelen farklı kültürel kodlar, davranış şekilleri ve ilişkilerin özellikle bazı bölgelerde yoğunlaşmasına ve birtakım toplumsal sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hiç şüphesiz ki sorunların giderilmesi iki farklı kültürün bir arada yaşama becerisi geliştirmesi ve birbirlerine uyum sağlaması toplumsal uyumun oluşması açısından önemlidir. Bu uyumun

sağlanabilmesi için ise hem kamusal hem de toplumsal içermenin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu da psikososyal ve ekonomik ihtiyaçların giderildiği bir güven ortamının gerekliliği hususunu önümüze çıkarmaktadır. Bu ihtiyaçların karşılanma süreçleri incelendiğinde kamunun barınma, beslenme, eğitim, sağlık alanında hizmet sağladığı görülmektedir. Suriyeli göçmenlerin, kamunun sağladığı eğitim, sağlık, ulaşım gibi hizmetlerden belli oranda yararlanabilirken sağlık alanında ücretsiz ve tam hizmet alma hakkına sahiptir. Kamunun erişemediği alanlarda ise STK'lar çalışmalar gerçekleştirmekte ve uyum adına faaliyet yürütmektedir. Bu faaliyetlerin yürütülmesi esnasında, ihtiyaçların tespitinden, karşılanmasına kadarki tüm süreçlerde birtakım sorunlar yaşanabilmektedir. Bu çalışma tam da bu noktada sahada çalışan STK'ların karşılaştıkları sorunlara odaklanmıştır. Bu problemlerin iyileştirilebilmesi ve çözüm önerisi geliştirilebilmesi adına sığınmacı gruplarla çalışan STK yetkilileri ile görüşülmüş ve onların sahadaki deneyimleri, algıları, sorunlar ve beklentileri hususunda bilgi alınmıştır. Çalışmada 23-45 yaş arası 5'i İstanbul 4'ü Şanlıurfa'dan olmak üzere 9 katılımcı ile görüşülmüştür. Görüşmeler doğrultusunda, göçmenlerle çalışma deneyimi, uyum faaliyetleri, göçmen çalışmasında kültürel değerler, göçmen çalışmalarının etkililiğine yönelik değerlendirmeler olmak üzere dört ana tema ortaya çıkmıştır.

Çalışma deneyimlerine bakıldığında göçmen gruplarla çalışan STK yetkililerinin sahada çalışırken bireysel anlamda çalıştıkları kitleye karşı duygudaşlık ve tolerans düzeylerinin yükseldiği görülmüştür. Katılımcılar, sığınmacı gruplarla çalışmanın; empati duygusunu geliştirdiğini, bireyi güçlendirdiğini, hayata anlam kattığını ve farklılıkların zenginleştirdiğini vurgulamışlardır.

STK'lar uyum faaliyetlerini çalıştıkları grubun istek ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmektedir. Yetişkin gruplarla çalışma gerçekleştiren STK'lar yetişkinlerin katılabileceği sanatsal faaliyetler ve mutfak atölyeleri gibi aktiviteler gerçekleştirirken çocuklarla çalışan STK'lar eğitici aktiviteler, danışmanlık hizmeti, hak savunuculuğu alanlarında ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte duygu ve düşüncelerinin anlaşılmasına yönelik sanat atölyeleri, müzik kursları, dil kursları gibi çalışmalar da yürütülerek sosyal uyuma katkı sağlanmaktadır. Bu faaliyetlerin yapılabilmesi finansman ihtiyacını da ortaya çıkarmaktadır. Bu amaçla STK'ların birçoğu, uyum faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla ulusal ve uluslararası fonlu hibe destek projelerinden yararlanmaya çalışmaktadır.

Uyumun gerçekleşmesi her zaman istenen düzeyde olmamaktadır. Yapmış olduğumuz görüşmelerde STK yetkilileri de bu hususta yaşanan zorluklara dikkat çekmişlerdir. Sığınmacıların zorlu yaşam koşulları ve eğitim olanaklarından yararlanamamaları bazı sosyal problemlere sebep olmaktadır. Bu noktada uygulanacak

uyum politikaları büyük önem taşımaktadır (Akbulut, 2020, s. 2310; Z. Kutlu, 2015, s. 22). Çalışmamızın sonuçları uyum faaliyetleri bakımından literatür ile desteklenmektedir. Elde edilen veriler, sığınmacı kitlenin maddi sorunlar sebebiyle yoğun çalışma hayatına girdiklerini göstermektedir. Ancak bu çalışma hayatı genellikle yine kendisi gibi sığınmacı olanlarla birlikte sürdürüldüğü için dil problemi ve yerel halkla iletişim sorunlarının bir kısır döngü şeklinde süreklileşmesine yol açmaktadır. Bu gettolaşma durumu aynı zamanda yerel halkın önyargılarını da arttırmaktadır. Esasen kitlesel göçler çoğu zaman ve her ortamda bir uyumsuzluk ve çatışma potansiyeli taşımaktadır (Sadoğlu, 2017, s. 163). Bu durumlarda görülen başlıca çatışma alanları ise yabancılaştırma ve ötekileştirme. Bu süreci körükleyen unsurlar ise yukarıda da belirtildiği gibi dilin yeterince bilinmemesi, maddi kaygı düşüncesi ile uyum çalışmalarına katılmama, yerel halkın uyum çalışmalarına bakışı ve kamunun uyum politikalarını desteklemede yetersiz oluşu gelmektedir. Benzer şekilde yapılan başka bir çalışmada da bu bulgularla paralel, aşırı yoğun çalışma saatlerinin günlük yaşama uyumu zorlaştırdığı görülmüştür (Dündar, 2017, s. 88). Çalışmamızda ortaya çıkan diğer bir sorun da kamu desteğinin yetersiz oluşudur. Ancak literatür incelendiğinde görülecektir ki bu tespit yalnızca bu çalışmaya ait değildir. Yine çalışmalar gösteriyor ki kamudan yeterli destek alındığı takdirde daha geniş ve etkili faaliyetler yürütülebilmektedir (Erdoğan, 2017).

Diğer bir yandan faaliyet gerçekleştirilen kitle farklı kültür ve toplumdan oluşmaktadır. Bu durum görüşülen katılımcılar tarafından farklılıkların zenginlik katması ve hayatın güzelleşmesi olarak yorumlanmaktadır. Bu anlamda bu durum bir dezavantaj olmaktan öte doğru politikalarla bir avantaja dönüştürülebilecektir. Uluslararası Göç Örgütü de sosyal uyumun başarılı bir şekilde gerçekleşebilmesi için göçmenlerin desteklenmelerini ve kültürel çeşitliliğin bir zenginlik olduğu vurgusunu önemsemektedir (UGÖ, 2017, s. 7). Bu kültürel çeşitliliğin desteklenmesi hususunda STK yetkilileri her ne kadar uyum çalışması yapıyor olsa da beklenen etkiyi göremediklerini ifade etmişlerdir. Bunun sebepleri arasında, yerel halkın ön yargılı tutumları başat unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasen göçmenlere yönelik var olan ön yargılar birçok araştırmanın da elde ettiği sonuçlar arasında yerini almıştır (Aslan & Güngör, 2019; Duğan & Gürbüz, 2018; Erdoğan, 2017). Öte yandan katılımcılar bahsi geçen ön yargıların, zaman zaman faaliyet sırası ve sonrasında değişerek olumlu bir yöne evrildiğini belirtmiştir. Bu da gösteriyor ki STK'ların yerel halk ile sığınmacılar arasında sosyal uyumun sağlanabilmesi için her iki grubu da dahil ettiği faaliyetleri gerçekleştirmesi önemlidir (Aygüler vd., 2020). Bu faaliyetlerin artırılması ve yürütülmesi için ulusal ve uluslararası finansman desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Yaptığımız bu çalışmada STK'ların çalışmalarını proje bazlı sürdürdükleri görülmüştür. Bu projelerin belirli bir zaman ve bütçe kısıtlaması içerdiği

düşünüldüğünde yapılan faaliyetlerin etkinlik ve sürekliliğinin tehlike altında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sosyal uyum çalışmalarının etkin ve kesintisiz biçimde sürdürülmesi için daha fazla kaynak ihtiyacı vardır. Fon desteğinin yetersiz oluşuna ilişkin diğer çalışmalarda da benzer sorunların yaşandığı görülmektedir (Cete & Kahraman-Güloğlu, 2022; Aygüler vd., 2020).

Geldiğimiz noktada, sığınmacı grubun yerel topluma dahil olması ve birebir temasa geçerek etkileşimde bulunması için, başta kamunun ve politika belirleyicilerin sığınmacıların yaşadıkları ortamı göz önüne alarak harekete geçmesi, ardından kamu ile STK'nın birbirlerini destekleyici çalışma biçimi ile başarılı uygulamalar gerçekleştirmesine ihtiyaç olduğu görülmektedir. Ancak bu uygulamaların içeriklerine ilişkin birtakım düzenleme ve iyileştirmelerde bulunulması gerekmektedir çünkü görülen o ki sığınmacılara yönelik ortaya konulan çalışmalar daha çok bireyin dış dünya ile ilişkisi ve iletişimi yani daha çok sosyal zemini üzerine odaklanmaktadır. Burada altının çizilmesi gereken önemli husus bu sığınmacı kitlenin travmatik yaşam deneyimlerinin kişiler üzerindeki olumsuz etkilerinin dikkate alınması gerekliliğidir. Bu noktada sığınmacılar sadece yabancı bir toplumda var olma çabası gösteren bireyler olmanın ötesinde, kendi anlam dünyaları ve dünya algıları ile ilgili varoluşsal sorunlar yaşamaktadırlar. Bu içsel travma, içinde buldukları toplumla iletişim konusunda da sorunlara yol açmaktadır. Çünkü yaşadıkları travmanın etkisiyle tutarlı ve sakin bir ilişki/iletişim düzeyinden oldukça uzaktadırlar. Bu noktada sığınmacılara yönelik desteğin psikolojik boyutunun ihmal edildiği görülmektedir. Ayrıca yerel halkın değerlendirmeleri de sığınmacıların bu travma geçmişini dikkate almayan bir boyut içermektedir. Bu durum ise empati düzeyini karşılıklı olarak düşürmekte ve uyumu zorlaştırmaktadır.

Sonuç olarak yapmış olduğumuz bu çalışmada Şanlıurfa ve İstanbul'daki STK'lar açısından dikkate değer bir yaklaşım farklılığı olmadığı görülmüştür. Bu hem Türkiye'nin modernleşen süreçlerde birbirine yaklaşan kültürel değerler üzerinden hem de iç göç sonucu oluşan toplumsal yapının birbirine benzeştiği gibi bir yoruma yol açabilmektedir. Burada etkili olduğu düşünülebilecek bir diğer husus ise yine kurumsal yapının yerel unsurlardan öte genel bir yaklaşım ile ele alındığı ve bunun da yerel farklılıkların görünürlüğü azalttığı veya tamamen ortadan kaldırdığıdır. Bu noktada konumuzu aşan bir husus olarak kurumsal yapıların tek tipleştirilmesi hususunun etkileri farklı çalışmalar için bir cazibe alanı olabilecek gibi görülmektedir.

Yazarların Katkı Oranı Ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı vermiştir. Herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akbaş, E. (2012). Göçmenler arasındaki dayanışmacı ağların dönüşümü: Göçmen sivil toplum örgütlerinin yeni misyonu. S. G. Ihlamur-Öner & N. A. Şirin Öner (Der.), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar* içinde (ss.335-351). İstanbul: İletişim.

Akbulut, A. (2020). Suriyelilerin uyum sürecinde devlet kurumları ve STK'ların rolü. *Turkish Studies-Social Sciences*, 15 (5), 2301-2322.

Ambrosini, M., & Van der Leun, J. (2015). Introduction to the special issue: Implementing human rights: Civil society and migration policies. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 13 (2), 103-115.

Aslan, G. G., & Güngör, F. (2019). Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye göç sonrası yaşadığı sorunlar: İstanbul örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11 (18), 1602-1632.

Aygüler, E., Buz, S. & Güzel, B. (2020). Sosyal uyumun başarılmasının önündeki engeller: Niteliksel bir çalışma. *Journal Of Economy, Culture And Society*, (63), 339-357.

Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388

Balcıoğlu, İ. (2007). *Sosyal ve psikolojik açıdan göç*. İstanbul: Elit Yayınları.

Biernacki, P. & Waldorf, D. (1981). Snowball sampling: Problems and techniques of chain referral sampling. *Sociological methods & research*, 10 (2), 141-163.

Cete, H. ve Kahraman-Güloğlu, F. (2022). Türk kırsal toplum merkezlerinde çalışan meslek elemanlarının sosyal hizmet perspektifi ve alanda yaşadıkları sorunlar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33 (2), 407-435.

Çetinkaya, C., Erbaş, M. & Özceylan, E. (2016). Türkiye'deki Suriyeli geçici barınma merkezlerinin durumu ve senaryo analizleri. *Birey ve Toplum*, 6 (12), 5-21.

Çokluk, Ö., Yılmaz, K., & Oğuz, E. (2011). Nitel bir görüşme yöntemi: Odak grup görüşmesi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4(1), 95-107.

Çorabatır, M., & Hassa, F. (2013). *Sivil toplum örgütlerinin Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için yaptıkları çalışmalar ile ilgili rapor*. Ankara: İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi.

Douglas, M., Levitan, R., & Kiama, L. W. (2017). Expanding the role of NGOs in resettlement. *Forced Migration Review*, (54), 34-37.

Duğan, Ö. ve Gürbüz, S. (2018). Suriyeli sığınmacıların sosyal entegrasyonuna yönelik bir araştırma. *Electronic Turkish Studies*, 13(26), 529-546.

Dündar, B. (2017). *Suriyeli sığınmacıların türk toplumuna etkisi:Başakşehir örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Erdoğan, M. (2017). *Türkiye'deki suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Esen, A. & Duman, M. (Ed.) (2016). *Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyeliler: Tespitler ve öneriler*. İstanbul: WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı.

Göç İdaresi Başkanlığı (2022). *Göç İstatistikleri: Geçici Koruma*. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, (Erişim Tarihi: 28.08.2022)

Gülerce, H. (2020). Göç ve belirsizlik eşleri kayıp suriyeli sığınmacı kadınlar. *İnsan & Toplum*, 10 (3), 217-221.

Gülerce, H. & Demir, E. (2021). Zorunlu göç sürecinde sosyal ağlar, şanlıurfa'daki suriyeli sığınmacılar. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (81), 185–211.

Günay, E., Atılgan, D. & Serin, E. (2017). Dünya'da ve türkiye'de göç yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 37-60.

Güni, Ö. (2021). *Eşini kaybetmiş yaşlı bireylerin yas sürecinin sosyal hizmet açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Karasu, M. (2017). Göç ve uyum sorunu. A. Yatkın (Ed.), *Uluslararası 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu (28-29-30 Eylül) Bildirileri* içinde (s.631). Elazığ: KAYSEM 11 Yayınevi.

Kutlu, M. (2019). Türkiye'deki suriyeli mültecilerin iş gücü piyasasına ve istihdama etkileri: Gaziantep-adiyaman-kilis örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (17), 45-59.

Kutlu, Z. (2015). *Bekleme odasından oturma odasına Suriyeli mültecilere yönelik çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşlarına dair kısa bir değerlendirme*.

http://ingev.org/wp-content/uploads/2016/04/Bekleme_Odasindan_Oturma_Odasina.pdf, (Erişim Tarihi: 28.08.2022)

Mackreath, H. & Sağnıç S. G. (2017). Civil society and syrian refugees in turkey. Working Paper. Istanbul: Helsinki Citizens Assembly.

Mutlu, A. (2016), "Türkiye'deki uluslararası göç sorunu ve sivil toplum örgütlerinin durumu". C. Taştan & A. Çolpan Kavuncu (Der.), *Türkiye'deki suriyeli sığınmacılar* içinde (ss.159-175). Antalya: Polis Akademisi Yayınları.

Özbey, S., Işıkgöz, E., Esentaş, M. & Güzel, P. (2018). Investigation of self-awareness levels of female students participating in international youth camp by different variables. *Pamukkale Spor Bilimleri Dergisi*, 9 (3), 1-10.

Sadoğlu, H. (2017). Türkiye'de yabancı göçmenlerin entegrasyon sorunları. *Third International Congress on Politic, Economic and Social Studies (9-11 Kasım 2017) Bildirileri içinde* (ss.155-166) Ankara.

Şimşek, R. (2017). *Türkiye'de iç göçlerin göç veren bölgelere etkisi ve tersine göç imkânları: Kastamonu örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tekin, H. H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (13), 101-116.

UGÖ. (2017). Integration and social cohesion: key elements for reaping the benefits of migration, *Global Compact Thematic Paper*, 2-9.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yayın Geliş Tarihi: 20.09.2022
Yayına Kabul Tarihi: 28.01.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1178025

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 301-316
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

FELAKET HABERLERİNİ KAYDIRMA ÖLÇEĞİ TÜRKÇE FORMUNUN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Gazanfer ANLI*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeğinin Türkçe formunun psikometrik özelliklerinin incelenmesidir. Çalışma, Google formlar aracılığı ile ulaşılan, 88'i (%29,5) erkek, 210'u (%70,5) kadın olmak üzere 298 yetişkinden oluşmaktadır. Çalışmada ölçüt geçerliği için Öz-Kontrol Ölçeğinden faydalanılmış ve iki ölçek arasında orta düzeyde anlamlı bir korelasyon tespit edilmiştir. Kapsam geçerliği adımı uzman görüşü alınmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucunda 15 maddelik tek faktörlü yapının iyi uyum gösterdiği belirlenmiştir. Ölçekteki maddelerin faktör yükleri en düşük .49, en yüksek .85 olup, ölçeğin madde toplam korelasyonları en düşük .51, en yüksek .77 olarak bulunmuştur. Alt ve üst %27'lik iki grup arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır. Ölçeğin güvenirlik analizinde Cronbach Alfa kat sayısı .92 olarak tespit edilmiştir. Güvenirlik analizine ek katkı olarak gerçekleştirilen çift yarılar yönteminde, eşdeğer yarılar arasındaki korelasyon kat sayısı .82 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak bu ölçeğin, yetişkinlerde felaket haberlerini kaydırma düzeylerini tespit etmek için yetkin bir ölçme aracı olduğu anlaşılmıştır.¹

Anahtar Kelimeler: Felaket Haberlerini Kaydırma, Olumsuz Haberler, Sosyal Medya, Geçerlik, Güvenirlik.

THE VALIDITY AND RELIABILITY OF THE TURKISH FORM OF THE DOOMSCROLLING SCALE

Abstract

The aim of this study is to examine the psychometric properties of the Turkish version of the Doomscrolling Scale. The study consists of 298 adults, 88 (29.5%) male and 210 (70.5%) female, reached via Google forms. The Self-Control Scale was used for criterion validity, in the present study and a moderately significant correlation was found between the two scales. Expert opinion was taken for content validity. As a result of the

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Anlı, G. (2023). Felaket haberlerini kaydırma ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 301-316.

* Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-6141-7964, akademikganli@gmail.com.

¹ Bursa Üniversitesi Etik Kurulu'ndan bu çalışmanın yapılabilmesi için 08.04.2022 tarihinde gerekli izin alınmıştır (Sayı: E-69707128-050.99-56122).

confirmatory factor analysis performed for the construct validity of the scale, it was determined that the 15-item single-factor structure showed good fit. The factor loadings of the items in the scale were the lowest .49 and the highest .85, and the lowest item-total correlations of the scale were .51 and the highest .77. The difference between the lower and upper 27% groups was statistically significant. For the reliability analysis, the Cronbach Alpha coefficient was .92. In the split-half method, which was performed as an additional contribution to the reliability analysis, the correlation between the equivalent halves was calculated as .82. Finally, it has been well understood that this scale is a competent measurement tool to identify the levels of doomscrolling in adults.

Keywords: Doomscrolling, Negative News, Social Media, Validity, Reliability.

GİRİŞ

Felaket haberlerini kaydırma kavramı (Doomscrolling), her ne kadar ilk olarak 2018 yılında “callamity” isimli bir twitter kullanıcısı tarafından atılan bir twitte kullanılsa da, bu twitin Karen Ho isimli bir gazeteci tarafından paylaşılması ile popüler hale gelmiştir (Garcia-Navarro, 2020). Bu kavramın tanımını ise bu popülariteden kısa bir zaman önce ve koronavirüs haberleri yayılmaya başladıktan sonra, 11 Nisan 2020 tarihinde, Los Angeles Times’ta köşe yazarlığı yapan Mark Barabak yapmış ve felaket haberlerini kaydırma kavramını “olumsuz haberlerle sürekli meşgul olacak biçimde aşırı düzeyde ekrana maruz kalma” olarak tanımlamıştır (Barabak, 2020). Yine felaket haberlerini kaydırma “kişinin bitmek bilmeyen bir olumsuz haber döngüsünde kaybolması” biçiminde de tanımlanmıştır (Buchanan vd., 2021). İnsanlar koronavirüs haberlerini televizyon, bilgisayar, cep telefonu, tablet gibi teknolojik araçlar vasıtası ile takip etmeye başlamış ve sürdürmüşlerdir. Bu kavramdaki kaydırma sözcüğünde ise, özellikle cep telefonu ve tablet gibi cihazlarda ekranı kaydırarak yeni bir habere geçmeye atıfta bulunmaktadır. Zira günümüzde sosyal medya platformları veya haber siteleri, bir haberi bitirdiğimiz zaman aşağı kaydırma yaptığımızda anında bize yeni içeriği sunmaktadır. Sosyal medya algoritmaları da bizim takip ettiğimiz içeriklere göre öneriler sunduğu için, olumsuz haber takip eden birinin bu kaydırmaların ardından sürekli olumsuz haberlere maruz kalması muhtemel olmaktadır.

İki bin yirmi yılında patlak veren koronavirüs hadisesinden sonra, insanların internet ve sosyal medya kullanımları ciddi bir biçimde artmıştır. İlgili yılın sonlarında, bu konuda yapılan bir çalışma, dijital ortamlarda haber takip etmenin %35, sosyal medya aracılığı ile haber takibinin ise %47 oranında artış gösterdiğini tespit etmiştir (Kemp, 2020). İnsanlar, bahsedilen bu kontrol edilemez duruma açıklama getirme ve bilgi boşluğunu doldurabilmek adına daha çok haber takip etme davranışı sergilemiş ve olumlu bilgiler bulup koronavirüs korku, endişe ve anksiyetelerinin üstesinden gelmek isterken, bu durum felaket haberlerini kaydırma davranışının ortaya çıkıp devam etmesine sebep olmuştur (Anand MPhil vd., 2021). Zira oluşan felaket haberlerini kaydırma davranışı; yoğun bir belirsizlik, üzüntü, korku, kaygı gibi duygulara zemin oluşturarak kişilerin iştah azalması,

etkinliklere ilgisinin azalması, uykuya dalmada zorluk ve uyku kalitesinin düşmesi, günlük işleri halletmede güdülenme eksikliği gibi durumları tetiklemektedir (Watercutter, 2020). Ayrıca koronavirüs ile alakalı haberlerin olumsuz ve korku temelli verilmesi de insanlarda olumsuz etkilere sebep olmaktadır (Heffner vd., 2021). Yirmi dört çalışmanın incelendiği bir araştırmada, özellikle karantina zamanlarında, travma sonrası stres belirtileri, kafa karışıklığı ve öfkeye yol açan yetersiz kaynaklar, yetersiz bilgi sahibi olma, maddi kayıplar gibi etmenlerin başta geldiği belirtilmiştir (Brooks vd., 2020).

Yapılan bir çalışmada koronavirüs kaynaklı haberler, Twitter ve Youtube platformları bazlı olarak incelenmiştir. Koronavirüs kaynaklı bilgi alan ve almayan şeklinde iki grup belirlenmiş, bilgiye maruz kalmayan gruba nazaran, yalnızca 2 ila 4 dakika arası koronavirüs kaynaklı habere maruz kalan grubun olumlu duygulanım (youtube ve twitter) ve iyimserlik (sadece youtube) düzeylerinde ani ve anlamlı bir düşüş gerçekleşmiştir (Buchanan vd., 2021). Görüldüğü üzere olumsuz haberlere maruz kalmanın insanların ruh sağlığına etkileri, genel anlamda olumsuz yönde olmuştur. Bazı çalışmalarda da insanların bu dönemde haber takip etmekten kaçındıkları, bunun sebebinin de haberlerin olumsuz olması gösterilmiştir (Broersma & Swart, 2022). Elbette 2020 yılı içerisinde koronavirüsten başka deprem, sel, yangın, dolu gibi afetlerin de birbiri ardına gerçekleşmesinin de olumsuz haber takibinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Felaket haberlerini kaydırma, sadece koronavirüs veya doğal felaketler konusunda değil, politik meselelerde de araştırma konusu olmuştur. Bu konuda gerçekleştirilen bir doktora tez çalışması bulguları, siyaset konusunda anksiyeteye sahip olmanın, kişileri daha çok bilgi sahip olmaya ittiğini, bunun da siyaset konusunda daha da fazla anksiyeteye sahip olmak ile sonuçlandığını ve nihayet bu durumun bir kısır döngü halinde devam ettiğini vurgulamaktadır (Baker, 2021). Bu konuda gazeteci ve yorumcular da, felaket haberlerini kaydırma düzeylerinin artışının, hem koronavirüs hem de aynı yıl gerçekleşen ABD seçimlerinin; belirsizlik, yüksek düzeyde siyasete olan ilgi, kısıtlamalar, anksiyete gibi durumlara sebep olması ile açıklamaktadır (Chen, 2020; Nguyen, 2020).

Son tahlilde bu denli önemli bir kavramın ölçülmesi, derin bir biçimde incelenmesi ve daha kapsamlı araştırmalara da kaynaklık etmesi gerekliliği doğmuştur. Alan yazın incelendiğinde ise yalnızca Sharma ve diğerlerinin (2022) geliştirdiği Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği (Doomscrolling Scale) yer aldığından ve ölçeğin psikometrik özellikleri yeterli düzeyde bulunduğundan, bu ölçeğin Türk kültürüne uyarlanmasına karar verilmiştir (Sharma vd., 2022). Bu ölçeğin kültürümüze ve alan yazınımıza kazandırılması ile internet ve sosyal medya bağımlılıkları konusunda çalışmalar yapan alan uzmanlarının gerçekleştireceği çalışmalara kaynaklık edeceği öngörülmektedir.

YÖNTEM

Katılımcılar

Çalışmaya, Google formlar aracılığı ile ulaşılan 298 yetişkin katılım göstermiştir. Katılımcıların 88'ü (%29,5) erkek, 210'i (%70,5) kadındır. Katılımcıların yaş aralığı 18-60, yaş ortalaması 27.96 (Ss=9.07) idi. Çalışmaya katılan kişilerin belirlenmesinde, elverişli ve ulaşılabilir olma durumu esas alınmıştır. Bu sebeple uygun (kolayda) örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Fraenkel vd., 2012). Buna göre formlar, sosyal medyada haber takip eden yetişkin kişilere e-mail, Whatsapp ve Facebook grupları, sosyal medya iletişim araçları vasıtası ile doğrudan mesajla gönderim yolu ile iletilmiştir.

Ölçme Aracı

Felaket haberlerini kaydırma ölçeği

Bu ölçek, Sharma ve diğerleri (2022) tarafından, sosyal medya kullanıcıları tarafından gerçekleştirilen felaket haberlerini kaydırma davranışını ölçmek amacı ile geliştirilmiştir. Bu çalışma beş farklı kıtadaki 23 ülkeden toplam 401 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Ölçek, tek faktör altında toplanan 15 maddeden terkip olan, 7'li Likert tarzında bir ölçektir. Yapı geçerliği için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizinde (DFA), uyum endeksi değerleri kabul edilebilir sınırlarda olmadığından 1-2, 1-3, 2-3, 3-4, 3-5, 4-5, 6-7, 7-15, 9-10, 12-13 ve 14-15. Maddeler arasında kovaryanslar eklenerek tekrar hesaplama yapılmış ve böylece yapı iyi uyum göstermiştir ($\chi^2/df = 4.16$, $p < .001$; RMSEA = .0796, SRMR = .030; CFI = .964). Kovaryans eklenen maddelerin birbirine yakın maddeler olup, çok boyutluluk arz etmediği ifade edilmiştir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılığı .96 olarak bulunmuştur. Ayrıca ölçeği geliştiren yazarlar, orijinal ölçeğin dört maddesinden kısa bir form oluşturmuş (1, 2, 10 ve 12. maddeler), bu 4 maddenin; en yüksek faktör yükü, en yüksek içerik geçerliği, en düşük basıklık ve çarpıklık değeri gibi ölçütlere göre belirlendiğini ifade etmişlerdir. Bu formun Cronbach Alfa değerinin de .84 olduğu açıklanmıştır.

Öz-kontrol ölçeği kısa formu

Bu ölçek, bir kişilik özelliği olarak öz-kontrolü ölçmek için geliştirilmiş (Tangney vd., 2004) ve Türk kültürüne uyarlanmıştır (Nebioglu vd., 2012). Ölçeğin dürtüsellik ve öz-disiplin olmak üzere iki alt boyutu olup, ölçek, 5'li Likert tipte toplam 13 maddeye sahiptir. Ölçeğin geliştirildiği çalışmada, ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılığı .90 ve .85 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlandığı çalışmada ise, iki boyutlu bir yapı oluşmuş, 5, 9, 10, 12, 13. Maddelere dürtüsellik; 1, 2, 7, 8. Maddelere öz-disiplin adı verilerek 9 maddelik bir ölçek meydana gelmiştir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılığı ise dürtüsellik için .87, öz-disiplin için .81 ve tüm ölçek için .83 olarak tespit edilmiştir.

Ölçeğin Uyarlanma Süreci

Ölçek üzerinde işlemlerin gerçekleştirilmesi için, öncelikle ölçeğin geliştirme çalışmasında sorumlu yazar olarak belirtilen Dr. Benjamin K. Johnson ile 26 Şubat 2022 tarihinde iletişime geçilerek gerekli izinler alınmıştır. Daha sonra Bursa Teknik Üniversitesi Etik Kurulu'ndan bu çalışmanın yapılabilmesi için 08.04.2022 tarihinde gerekli izin alınmıştır (Sayı: E-69707128-050.99-56122). Bu izinlerden sonra ölçeğin çevirisi için Türkçe ve İngilizceye hâkim olan, iki alan uzmanına, ölçeğin İngilizce formu gönderilmiş ve bu formun Türkçeye çevirileri sağlanmıştır. Bu formlar üzerinde alanda uzman olan üç kişi ile kelime ve cümle yapıları, ifadelerin anlaşılabilirliği, kültürel uyum gibi noktalar incelenip tek formda anlaşma sağlanmıştır. Ayrıca bu tek formda diğer bir husus da ölçeğin ismi olan “Doomscrolling” kelimesinin çevirisi olarak her ne kadar daha önce haber sitelerinin bir kısmında “felaket kaydırması” geçse de, bu çevirinin alan yazında tam olarak anlaşılamayacağı konusu tartışılmıştır. Bu noktadaki görüşmelerin neticesinde “Doomscrolling Scale”in Türkçe karşılığı olarak “Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği”nde uzlaşma sağlanmıştır. Anlaşma sağlanan Türkçe form, geri çeviri için iki İngilizce çevirmene yönlendirilmiştir. Daha sonra geri çeviri ile orijinal form karşılaştırılması altı alan uzmanı ile fikir alışverişi gerçekleştirilerek, ölçeğin uygulanacak son halinde ve ölçeğin Türkçe isminde uzlaşma varılmıştır.

Veri Analizi

Veri analizi adımı, öncelikle ölçeğin Türkçe formunun, İngilizce formunun yapısı ile uyumlu mu değil mi sorusunun yanıtını öğrenebilmek amacıyla DFA (Doğrulayıcı Faktör Analizi) gerçekleştirilmiştir. Yapı geçerliği sağlandıktan sonra ölçüt bağıntılı geçerlik için, ölçek ile Öz-Kontrol Ölçeği arasındaki korelasyon incelenmiştir. Geçerliğe ek kanıt olarak felaket haberlerini kaydırma düzeyleri, cinsiyete ve günlük olarak sosyal medyada geçirilen süreye göre sıra ile t-test ve ANOVA ile incelenmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach Alfa kat sayısı ve madde-toplam korelasyonları incelenmiştir. Ölçeğin iç tutarlığı için ek olarak, madde ayırt ediciliğinin incelenmesi kapsamında alt ve üst %27'lik iki grup arasındaki farklılık t-testi ile analiz edilmiştir. Güvenirliğe ek katkı sağlamak açısından da eş yarılar yöntemi uygulanmıştır. Bahsi geçen analizler için ise IBM SPSS 25.0 ve AMOS 24 paket programlarından destek alınmıştır.

BULGULAR

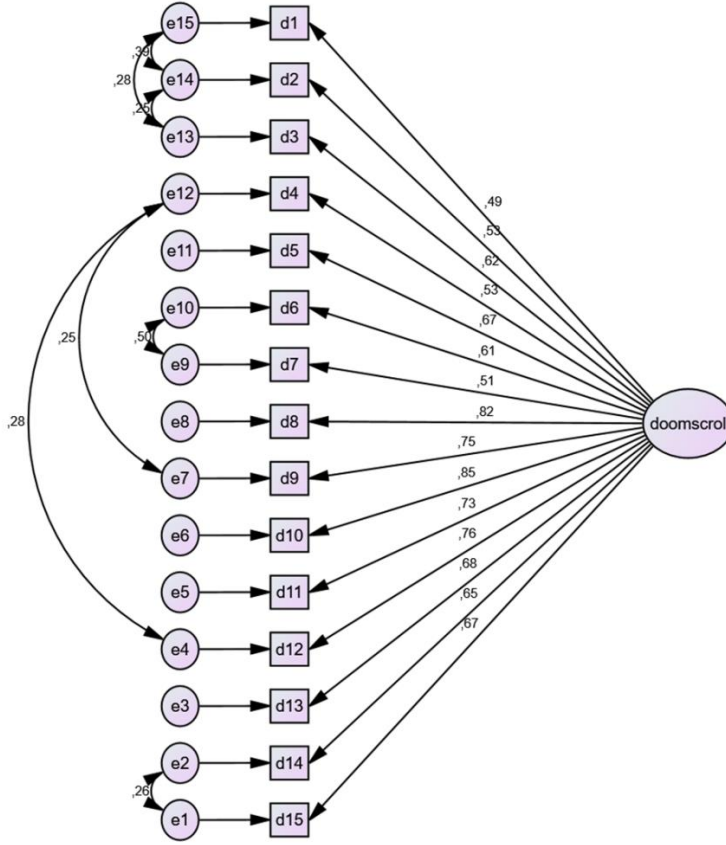
Geçerlik

Doğrulayıcı faktör analizi

Ölçeğin tek faktörlü yapısının sınanması için DFA'ya geçilmiştir. Bu analizde, yapısal eşitlik modellerindeki bazı uyum iyiliği değerlerinin kabul

edilebilir noktaları esas alınmıştır. Alanyazına göre x^2/df değerinin 3'ten aşağıda olması makbul uyum, 2'den küçük olması ise üst düzey uyumu göstermektedir (Kline, 2015). Diğer değerlerden RMSEA ve SRMR'nin .08'den aşağıda olması kabul edilebilir bir uyum gerçekleştiğini göstermektedir (Byrne, 2001) Aynı zamanda NFI, CFI ve GFI değerlerinin 1'e yakın olması iyi uyumun bir göstergesidir (Jöreskog & Sörbom, 1993). DFA sonuçlarına göre, ölçeğin yapısı kabul edilebilir sınırlar içinde bulunmamıştır ($x^2/df = 5.01$, RMSEA = 1.12, SRMR = .064, GFI = .83, CFI = .85, NFI = .82, TLI=.82). Maddelerin en düşük faktör yükü .52 bulunduğu ve iki yüz kişilik bir örnekleme dahi 0.4 faktör yükü kabul gördüğünden (Hair vd., 2010), ilk etapta madde çıkarmak yerine önerilen değişiklikler (modification indices) ele alınmıştır. Bu sebeple orijinal ölçek makalesinde de 11 adet değişiklik gerçekleştirildiği için, değişiklik önerilerinin uygulanmasına karar verilmiştir. Buna göre sırayla; 1-2, 2-3,1-3, 4-9, 4-12, 6-7, 14-15 maddeleri arasında kovaryanslar çizilerek uyum indekslerine tekrar bakılmıştır. Elde edilen son modelin uyum değerleri genel anlamda kabul edilebilir düzeydedir ($x^2/df = 2.84$, RMSEA = .079, SRMR = .043, GFI = .91, CFI = .94, NFI = .91, TLI=.92). Bu adımdan sonra maddelerin standardize edilmiş artık kovaryanslarına (standardized residual covariances) bakılarak, bu maddelerde sorun olup olmadığı incelenmiştir. Alan yazında bu değerın 2.58'i geçtiğinde maddenin sorunlu bir yapıya sahip olduğunu göstermesi hasebiyle (Byrne, 2010; Jöreskog & Sörbom, 1993) maddeler incelenmiş ve tüm maddeler bu değerın altında bulunduğu için herhangi bir değişiklik yapmaya lüzum görülmemiştir. Modele ilişkin yol diyagramında maddelerin faktör yükleri ve kovaryanslar Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği'ne İlişkin Yol Diyagramı

Şekil 1’de görülebilen değerler standartlaştırılmış katsayı değerleri olup, maddelerin faktör yüklerini betimlemektedir. Bu değerlerin .49 ile .85 arasında farklılaştığı tespit edilmiştir. Faktör yüklerinin .40’dan yüksek olması kabul edilebilir sınır olarak görülmektedir (Hair vd., 2010).

Kısa form

Ölçeği geliştiren yazarlar aynı çalışmada; 1, 2, 10 ve 12. Maddelerden kısa form oluşturmuşlardır. Bu 4 maddenin; en yüksek faktör yükü, en yüksek içerik geçerliği, en düşük basıklık ve çarpıklık değeri gibi ölçütlere göre belirlendiği ifade edilmiştir (Sharma vd., 2022). Orijinal kısa formun Türk kültüründe uyumlu olup olmadığını bulmak için ise DFA gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri yeterli bulunmamıştır ($\chi^2/df = 24.80$, $RMSEA = .283$, $SRMR = .083$, $GFI = .92$, $CFI = .86$, $NFI = .86$, $TLI = .59$). Bu sebeple 15 maddelik ölçek üzerinde benzer bir prosedür işletilmiş ve faktör yükleri en yüksek değerlere sahip 6 madde modelde yer almış (8, 9, 10, 11, 12, 15. Maddeler) ve yeni model tekrar hesaplandığında

uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir sınırdadır bulunmuştur ($\chi^2/df = 2.60$, RMSEA = .073, SRMR = .024, GFI = .98, NFI = .98, CFI = .99, TLI=.98). Ölçeğin bu kısa formunun Cronbach Alfa değeri ise .89 olarak tespit edilmiştir.

Ölçüt bağıntılı (dayanaklı) geçerlik

Ölçüt dayanaklı geçerlik için, orijinal ölçeğin geliştirilmesi çalışmasında kullanılan öz-kontrol ölçeği ile uyarlanan ölçek arasındaki korelasyon analiz edilmiştir. Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği ile Öz-Kontrol Ölçeği, orta düzeyde negatif ilişkili bulunmuştur ($r = -.30$, $p < .05$). Bu sonuç, ölçeğin ölçüt dayanaklı geçerlik kriterini karşıladığını açığa vurmaktadır.

Geçerlik adımı, ölçeğin geçerliğine ek katkı sunması açısından cinsiyete ilişkin farklılıklar da incelenmiştir. Bunun için felaket haberlerini kaydırma düzeylerinin erkek ve kadınlarda farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere bağımsız gruplar t testi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre felaket haberlerini kaydırma noktasında erkeklerin ($\bar{x} = 33.11$, $ss = 16.42$) kadınlardan ($\bar{x} = 31.00$, $ss = 16.03$) bariz bir şekilde farklılaşmadığı ve bu küçük farklılığın da istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($t = 1.03$, $p > .05$).

Geçerlik adımı son olarak, felaket haberlerini kaydırma düzeylerinin günlük olarak sosyal medyada geçirilen süreye göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere ANOVA testi uygulanmıştır. Hiç sosyal medya kullanmadığını beyan eden dört kişi analizden çıkarılmış, sosyal medyayı 0-1 saat aralığında kullanan 45 kişi ($\bar{x} = 30.87$, $ss = 16.66$), 1-2 saat aralığında kullanan 96 kişi ($\bar{x} = 29.22$, $ss = 14.87$), 3-4 saat aralığında kullanan 120 kişi ($\bar{x} = 33.37$, $ss = 17.23$), ve 5 saat ve üstü kullanan 33 kişi ($\bar{x} = 32.91$, $ss = 14.53$) arasında belirgin farklılıklar bulunmamıştır. Bu analiz sonucunda gruplar arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($F_{(3,290)} = 1.28$, $p > .05$).

Güvenirlilik

Ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olup olmadığını incelemek için Cronbach Alfa kat sayısı incelenmiştir. Ölçeğe ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısına ait değer .92 olarak elde edilmiştir. Cronbach alfa katsayısının .80 ile 1.00 arasında yer alması, ölçeğin üst düzeyde güvenilirliğe haiz olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2014).

Bu sonuçların yanında, güvenilirliğe ek katkı olması için yarıya bölme (split half) yöntemi uygulanmıştır. 1,2,3,4,5,6,10 ve 12. Maddelerin olduğu birinci yarının Cronbach Alfa değeri .85; 6,7,8,9,11,13,14,15. Maddelerin yer aldığı ikinci yarının Cronbach Alfa değeri .86 olup bu eşdeğer yarılar arasındaki korelasyon katsayısı .82 olarak hesaplanmıştır (Spearman-Brown ve Guttman değerleri .90).

Madde analizi

Madde analizi için teste ait toplam puanlar üzerinden alt %27'lik ile üst %27'lik iki grup arasındaki farklılıklar, ilişkisiz gruplar (independent samples) t testi ile incelenmiştir. Madde toplam korelasyonlarını da içeren sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 1. Ölçeğe İlişkin Madde Analizleri

Madde	Madde-Toplam Korelasyonu	t (alt-üst %27)
1	.530	-13.49
2	.565	-13.97
3	.771	-16.66
4	.720	-5.84
5	.644	-16.42
6	.533	-12.04
7	.642	-9.76
8	.610	-16.25
9	.514	-10.14
10	.758	-15.76
11	.713	-11.21
12	.674	-9.49
13	.651	-12.63
14	.641	-14.40
15	.644	-16.27

Not. $n_{\text{madde-toplam}} = 298$; $n_{\text{üst}} \text{ ve } n_{\text{alt } \%27} = 80$; $t (\text{alt-üst } \%27) p < .01$

Tablo 1 incelendiğinde madde toplam korelasyonu değerlerinin .51-.77 arasında farklılaştığı anlaşılmaktadır. Buna göre ölçek maddeleri alt ölçek toplam puanlarını yeterli düzeyde yordayabilmektedir (Büyüköztürk, 2011). Diğer bir bulgu olarak, üst ve alt %27'lik grup ortalamaları arasındaki fark, tüm maddeler için anlamlıdır. Bu anlamlı farklılık, ölçek maddelerinin ayırt edici özelliğe sahip olduklarını kanıtlamaktadır (Büyüköztürk, 2011). Tüm bu bulgular ışığında, bu ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğuna dair yeterli kanıtların bulunduğu söylenebilir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Felaket haberlerini kaydırma kavramı çok yeni bir vakitte alan yazına girmiş ve hakkında çok sınırlı sayıda çalışma yapılmış bir kavramdır. Çeşitli medya kanallarını takip ederek takıntılı bir biçimde olumsuz haberlere odaklanmayı içeren bu kavramla ilgili bilgiler çok kısıtlıdır. Özellikle son yıllarda gerçekleşen koronavirüs, yangın, sel, deprem vb. durumlarla alakalı olarak, insanların bu durum ve olaylarla ilgili haberleri ne şekilde ve sıklıkla takip ettikleri de merak konusu olmuştur. Bu nedenden dolayı, bahsedilen bu davranışları ele alan bir ölçme aracının ülkemiz alan yazınında var olmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple, bu boşluğun dolması için Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeğinin (Sharma vd., 2022) kültürümüze uyarlanmasına karar verilmiştir.

Ölçeğin öncelikle dilsel eş değerlik çalışmaları gerçekleştirilmiş, bu çalışmada geri çeviri metodu esas alınmıştır. Gerekli inceleme ve uzmanların görüşlerinin alınmasından sonra ölçek son halini almış ve uygulama izinleri alındıktan sonra katılımcılara uygulanmıştır. Analiz kısmında ise ölçeğin tek faktörlü yapısı DFA ile irdelenmiştir. Bunun sonucunda uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde bulunmadığı, bu sebeple orijinal ölçekte de olduğu gibi değişiklik (modification) önerileri gerçekleştirilmiştir. Buna göre 1-2, 2-3,1-3, 4-9, 4-12, 6-7, 14-15 maddeleri arasında kovaryanslar çizilerek uyum indekslerine tekrar bakılmıştır. Elde edilen son modelin uyum değerleri genel anlamda kabul edilebilir düzeydedir. Ölçeğin geliştirme çalışmasını yapan yazarlar, düzeltici kovaryansların daha çok birbirine yakın maddeler için geçerli olduğunu, ölçeğin çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu göstermediğini açıklamışlardır (Sharma vd., 2022). Sonuç olarak, DFA sonucunda ölçeğin orijinal yapısının kültürümüz için doğrulandığı görülmüştür. Yine ölçeği geliştiren yazarlar, orijinal ölçeğin dört maddesinden kısa bir form oluşturmuş (1, 2, 10 ve 12. maddeler), bu formun Cronbach Alfa değerinin .84 olduğunu belirtmişlerdir. Bizim çalışmamızda da bu kısa form analiz edilmiş, ancak uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir düzeylerde bulunmamıştır. Benzer bir prosedür sonucunda, en yüksek faktör yüküne sahip maddeler olan 8, 9, 10, 11, 12, 15. Maddeleri içeren 6 maddelik bir kısa form oluşmuştur. Bu formun Cronbach Alfa değeri ise .89 olarak bulunmuş olup, bu değer de kabul edilebilir sınırın üstündedir. Alan yazında yapısal eşitlik modellerinde hata terimleri arasında çizilecek kovaryansların sayısı veya sınırı hakkında bir limit veya kesme değeri bulunmasa da, bu çizimler konusunda dikkatli olunması ve teorik yapıya uygun bir biçimde gerçekleştirilmeleri hususu vurgulanmıştır (Dillon vd., 1996). Bu nedenle ölçeğin geliştirilme çalışmasında 11, bizim çalışmamızda da 7 adet kovaryans çizilmesi her ne kadar eleştirilebilir bir durum ise de ölçek maddelerinin birbirleri ile uyumu, yapının tek boyutu koruması ve kovaryanslara ait artık matrislerinde de bir sorun olmamasından dolayı ölçeğin bu hali ile kalmasına karar verilmiştir. Yine de karşılaştırmalı bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde 6 maddelik kısa formun; herhangi bir değişiklik önerisi gerçekleştirmeye gerek duymaması ve uyum iyiliği değerlerinin daha yüksek

çıkmiş olmasından dolayı, yapılacak çalışmalarda bu formun kullanılmasının daha tercih edilebilir olduğu da söylenebilir.

Ölçüt dayanaklı geçerlik için, orijinal ölçeğin geliştirilmesi çalışmasında kullanılan Öz-Kontrol Ölçeği ile uyarlanan ölçek arasındaki korelasyona bakılmıştır. Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği ile Öz-Kontrol Ölçeği orta düzeyde negatif ilişkili bulunmuştur. Böylece ölçeğin, ölçüt bağıntı geçerliğini sağladığı da açığa çıkarılmıştır. Geçerlik adımı ek katkı olarak, ölçeğe ilişkin ortalama puanların cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiş, erkeklerin felaket haberlerini kaydırma düzeyleri ortalamalarının kadınların çok az üstünde olduğu ve farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Kavram çok yeni olduğu için konu ile alakalı bir bulguya dayanmamakla birlikte, insanların felaket haberlerine maruziyet boyutlarının cinsiyetten bağımsız olduğu söylenebilir. Bu haberler geniş kitleleri, herhangi bir ayırım olmadan etkilediği için, bu noktada da bir farklılığın ortaya çıkmaması pek şaşırtıcı bir bulgu olmamaktadır. Son olarak felaket haberlerini kaydırma düzeylerinin günlük olarak sosyal medyada geçirilen süreye göre farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiş ve gruplar arası anlamlı farklılık bulunmamıştır. Ölçeğin orijinal formunu geliştiren Sharma ve diğerlerinin (2022) bulgularına göre ölçek; günlük olarak sosyal medyada geçirilen süreyle düşük düzeyde, edilgen sosyal medya kullanımı ile orta düzeyde anlamlı ilişkiye sahiptir. Bu çalışmada da sosyal medya kullanım süreleri arttıkça, felaket haberlerini kaydırma düzeylerinin artması beklenebilecekken ve bu süreler arasında farklılıklar olabileceği düşünülürken, bulgular bu yönde çıkmamıştır. Bu durum, katılımcı sayısının azlığından kaynaklanmış olabilir. Yine, sosyal medya kullanım süreleri etkin ve edilgen kullanıma göre ayrıca incelenebilir. Bu hususlar ileride gerçekleştirilecek çalışmalarda hesaba katılarak yeniden ele alınabilir.

Ölçeğin güvenilirliği ise Cronbach Alfa kat sayısı, yarıya bölme (split half) yöntemi, alt ve üst %27'lik gruplar arasındaki farklılık ve madde toplam korelasyonları ile irdelenmiştir. Öncelikle ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .92 olup, bu sonuç, iç tutarlılığının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Eşdeğer yarılar yöntemi bulgularına göre ilk yarıdaki grubun Cronbach Alfa değeri .85, ikinci yarıdaki grubun Cronbach Alfa değeri .86 olup, bu eşdeğer yarılar arasındaki korelasyon katsayısı .82 olarak hesaplanmıştır. Bu iki eşit parçadan alınan puanların tutarlılığı, ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Daha sonra diğer güvenilirlik hesaplamalarında madde analizlerine geçilmiştir. Ölçeğe ait madde toplam korelasyonları ise .51 ile .77 arasında farklılaşmaktadır. Ölçek maddelerinin ölçeğin toplam puanlarını yordamada yeterli olduğu söylenebilir. Son olarak ölçeğin alt %27'lik ile üst %27'lik gruplar arasındaki farklılık hesaplanmış ve fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu anlamlı farklılık, maddelerin ayırt ediciliğinin ve ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Elde edilen tüm bu veriler, ölçeğin güvenilir olup kararlı sonuçlar verdiğini açığa vurmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma neticesinde, ölçeğin orijinal yapısı ile uyumlu bir ölçek elde edilmiştir. Bu ölçekten alınabilecek en az puan 15, en yüksek puan 105 olarak hesaplanmaktadır. Ölçekte ters madde mevcut değildir. Ölçek yaklaşık 7-8 dakikada tamamlanabilmektedir, bu da ölçeğin aynı zamanda kullanışlı olduğunu da göstermektedir. Tüm bu bulgulara göre bu ölçeğin geçerli, güvenilir ve kullanışlı bir ölçüm aracı olduğu görülmüştür. Ayrıca araştırmacıların zaman sıkıntısı varsa veya formlarında yer alan ölçek maddelerinin fazla olmasından endişe ettikleri durumlar mevcutsa, 2-3 dakika gibi bir sürede tamamlanabilen altı maddelik kısa formu da kullanabilecekleri bilinmelidir.

Tüm çalışmalarda olduğu gibi bizim çalışmamızda da bazı sınırlılıklar bulunmakta olup, bu sınırlılıklara binaen bazı önerilerde bulunulacaktır. Öncelikle bu çalışmaya 88 erkek, 210 kadın katılım göstermiştir. Bu husus incelendiğinde, kadın katılımcıların sayısı erkeklerden bir hayli yüksektir. Diğer çalışmalarımızda da tespit ettiğimiz üzere, her ne kadar katılımcılara ölçeklerin iletimi cinsiyet açısından denk bir şekilde yapılmaya çalışılsa da erkek katılımcıların çalışmaya katılım oranı düşüktür. Bu durum genellikle çevrim içi çalışmalarda gerçekleşmektedir. Erkek katılımcıların sayısının çoğalmasında için onlara yönelik teşvik ve ödüllendirmeler sağlanabilir. Özellikle son 2 yılı geçkin süredir internet ve sosyal medya bağımlılığı ve felaket haberciliği ile birlikte insanlar, olumsuz durum ve haberlere çokça maruz kalmıştır. Bu çalışmada yetişkin örneklemi kullanıldığından, çocuk ve gençlerin de “felaket haberlerini kaydırma” düzeylerinin incelenmesi yerinde olacaktır. Diğer bir noktadan bakıldığında; son yıllarda yaşadığımız virüs, depresyon, sel, yangın gibi durumların olumsuz haberlere kanalize olmada etkisi ayrı ayrı incelenebilir, durumun yaşandığı bölge insanında felaket haberlerini kaydırma düzeyleri araştırılabilir. Ayrıca günümüzde, sosyal medya mecralarının artması ve yaygın bir biçimde kullanılması ile birlikte, farklı sosyal medya platformlarının kullanıcıları farklı şekillerde etkiledikleri görülmektedir. Bunların bir kısmında felaket haberlerini kaydırma prevalansı yüksek olabilecekken, bazılarında düşük olma olasılığı bulunduğundan, platform tabanlı incelemeler de gerçekleştirilebilir. ABD’de yapılan bir çalışmada, Asyalı Amerikanların medya kullanımının öznel iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkilediği ancak Beyaz Amerikalıların medya kullanımının öznel iyi oluş düzeylerini olumsuz etkilemediği tespit edilmiştir (Quintero Johnson vd., 2021). Bu noktadan yola çıkarak, felaket haberlerini kaydırma düzeylerinin de farklı kültürel ve etnik yapıda olan insanlarda incelenip elde edilen bulguların değerlendirilebileceği görülmektedir. Diğer bir çarpıcı nokta ise, bu bahsettiğimiz zorlu durum ve olay zamanlarında, haberlerin veriliş biçimi de insanları etkilemektedir. Koronavirüs konusunda ilk zamanlarda yapılan yayınlarda ve sosyal medyada dolaşan videolarda, bir anda titreyip kriz geçiren veya düşüp ölen insan videoları yayılmış, daha sonra her ne kadar bunların doğru olmadığı ortaya çıksa da, o dönem içinde insanlar, bu videolardan etkilenmiştir. Bu konuda, televizyondaki haberlerde gösterilen resimler, videolar, spikerin jest ve mimikleri;

web haber sitelerinde yer alan başlıklar, yine fotoğraf ve videolar gibi etkenlerin de insanların felaket haberlerini kaydırma düzeylerinde ciddi bir etkisi olacağından, bunların da ayrı ayrı incelenmesi yerinde olacaktır. Zira yine güncel bir çalışmada, koronavirüs ortaya çıktıktan sonra ülkemizde yayın yapan bazı yabancı kaynaklı sitelerin, olumsuz etkili dil yöntemini ve bazı manipülasyon tekniklerini kullanarak, “elimiz kolumuz bağlı olarak kaçınılmaz sonu bekliyoruz” tarzı korkutucu başlıklarla insanları etki altına almaya çalıştıkları belirtilmiştir (Turgut, 2021). Bu sebeple, tüm bu etkenlerin de ileride yapılacak çalışmalarda ele alınması önerilmektedir. Ölçekle alakalı bir husus olarak test-tekrar test uygulaması gerçekleştirilmediğinden, güvenilirliğe katkı olması için bundan sonra gerçekleştirilecek çalışmalarda ölçeğin test-tekrar test güvenilirliği hesaplanabilir. Son olarak, felaket haberlerini kaydırma ile yakından alakalı olduğu öngörülen internet ve sosyal medya bağımlılığı, FOMO (gelişmeleri kaçırma korkusu), nomofobi, çevrimiçi tetikte olma (online vigilance) gibi kavramların felaket haberlerini kaydırma ile olan ilişkisi incelenip, sonuçların ölçeğin yakınsak veya ölçüt bağıntılı geçerliğinin incelenmesi için kullanılması sağlanabilir.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Anand MPhil, N., Kumar Sharma MPhil, M., Chakraborty Thakur MPhil, P., Mondal MPhil, I., Sahu, M., Singh MPhil, P., ... Kumar Sharma, M. (2021). Doomsurfing and doomscrolling mediate psychological distress in COVID-19 lockdown: Implications for awareness of cognitive biases. doi:10.1111/ppc.12803.

Baker, M. N. (2021). *Gloom, Doom, & In Tune: Political Engagement, Anxiety, and Dispositional Traits in the Age of Doomscrolling*. University of California, Merced.

Barabak, M. Z. (2020). “Quarantini.”“Doomscrolling.” Here’s how the coronavirus is changing the way we talk. *Los Angeles Times*.

Broersma, M. & Swart, J. (2022). Do novel routines stick after the pandemic? The formation of news habits during COVID-19. *Journalism Studies*, 23 (5–6), 551–568.

Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N. & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The lancet*, 395 (10227), 912–920.

Buchanan, K., Aknin, L. B., Lotun, S. & Sandstrom, G. M. (2021). Brief exposure to social media during the COVID-19 pandemic: Doom-scrolling has negative emotional consequences, but kindness-scrolling does not. doi:10.1371/journal.pone.0257728.

Büyüköztürk, Ş. (2011). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (17. bs.). Ankara: Pegem Akademi.

Byrne, B. M. (2001). Structural equation modeling with AMOS, EQS, and LISREL: Comparative approaches to testing for the factorial validity of a measuring instrument. *International journal of testing*, 1 (1), 55–86.

Byrne, B. M. (2010). Structural equation modeling with AMOS: basic concepts, applications, and programming (multivariate applications series). New York: Taylor & Francis Group, 396 (1), 7384.

Chen, B. X. (2020). You're doomscrolling again. Here's how to snap out of it. *The New York Times*.

Dillon, W. R., Bollen, K. A. & Long, J. S. (1996). Testing Structural Equation Models. *Journal of Marketing Research*, 33 (3), undefined-undefined. doi:10.2307/3152134.

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, H. H. (2012). How to design and evaluate research in education.

Garcia-Navarro, L. (2020). Your “doomscrolling” breeds anxiety. Here's how to stop the cycle. *National Public Radio*.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010). Multivariate data analysis: International version. New Jersey, NJ, US: Pearson.

Heffner, J., Vives, M.-L. & FeldmanHall, O. (2021). Emotional responses to prosocial messages increase willingness to self-isolate during the COVID-19 pandemic. *Personality and Individual Differences*, 170, 110420.

Jöreskog, K. G. & Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Scientific software international.

Kalaycı, Ş. (2014). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti. 6. Baskı. Ankara, 426.

Kemp, S. (2020). Report: Most important data on digital audiences during coronavirus. *Growth Quarters—The Next Web*.

Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.

Nebioglu, M., Konuk, N., Akbaba, S. & Eroglu, Y. (2012). The investigation of validity and reliability of the Turkish version of the Brief Self-Control Scale. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni-Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, 22 (4), 340–351.

Nguyen, N. (2020). Doomscrolling: Why we just can't look away. *Wall Street Journal*.

Quintero Johnson, J. M., Saleem, M., Tang, L., Ramasubramanian, S. & Riewestahl, E. (2021). Media use during COVID-19: An investigation of negative effects on the mental health of asian versus white americans. *Frontiers in Communication*, 79.

Sharma, B., Lee, S. S. & Johnson, B. K. (2022). The Dark at the End of the Tunnel: Doomscrolling on Social Media Newsfeeds. *Technology, Mind, and Behavior*, 3 (1). doi:10.1037/TMB0000059

Tangney, J. P., Baumeister, R. F. & Boone, A. L. (2004). High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades, and Interpersonal Success. *Journal of Personality*, 72 (2).

Turgut, F. (2021). Operasyon Kovid-19: Türkçe yayın yapan yabancı haber platformlarında kovid-19 salgını sürecinde Türkiye konulu haber başlıklarında kullanılan olumsuz etkili dil ve dilbilimsel manipülasyonlar. *Journal of Awareness*, 6 (1), 73–79.

Watercutter, A. (2020). Doomscrolling is slowly eroding your mental health. *Wired*.

EKLER

Ek1: Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği Türkçe Formu

1. Sosyal medyada, gittikçe artan bir biçimde kötü haber araştırma isteği duyuyorum
2. Sosyal medyada, kötü haberler okurken zamanın nasıl geçtiğini anlamıyorum
3. Kötü bir şey olup olmadığını görmek için, haber akışımı (ana sayfamı) sürekli yeniliyorum.
4. Daha fazla olumsuz haberler bulmak için gece geç saatlere kadar ayakta kalıyorum.
5. Sosyal medyadaki olumsuz haberleri okumak benim için artık bir alışkanlık haline geldi.
6. Online (çevrim içi) olduğumda, çok geçmeden kötü bir şey olacakmış gibi gergin hissediyorum.
7. Cihazımda gezinirken sürekli panik halinde hissediyorum.
8. Haber akışımı, farkında olmadan kötü haber var mı diye kontrol ediyorum.*
9. Ana sayfamdaki her şeyi görmüş olsam bile, olumsuz haberler için ekranı kaydırmaya devam ediyorum.*
10. Kendimi, sürekli olumsuz haberlere göz atarken buluyorum.*

11. Sabahları sosyal medyayı, ne tür kötü şeyler olduğunu görmek için kontrol ediyorum.*
12. Kendimi olumsuz haberlere bağımlı gibi hissediyorum.*
13. Sosyal medya aramalarım, muhtemelen ana sayfamı daha olumsuz hale getiriyor.
14. Sosyal medyada gördüklerimden çok korkuyorum, ama bakmaktan da geri duramıyorum.
15. Sosyal medyada olumsuz haberleri okumayı bırakmak zordur.*

NOT: Ölçek, bilimsel çalışmalarda kaynak gösterilmek şartıyla izin alınmadan kullanılabilir. * işaretli maddeler ölçeğin altı maddelik kısa formuna aittir.

Puanlama şu şekildedir; 1- Kesinlikle katılmıyorum, 2- Çoğunlukla katılmıyorum, 3- Biraz katılmıyorum, 4-Kararsızım, 5- Kısmen katılıyorum, 6- Çoğunlukla katılıyorum, 7- Kesinlikle katılıyorum.

Yayın Geliş Tarihi: 05.10.2022
Yayına Kabul Tarihi: 02.01.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1184686>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 317-332
E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

TEZ YAZIMI İÇİN BİR REHBER: ONTOLOJİDEN METODOLOJİYE GENEL BİR BAKIŞ

Füsun KÖKALAN ÇIMRIN*

Öz

Sosyal bilimler alanında lisansüstü düzeyde tez araştırması yürütmek ve yazmak oldukça yoğun emek gerektiren bir süreç anlamına gelir. Dolayısıyla bu makalede lisansüstü düzeyde eğitim gören sosyal bilim öğrencilerini, geçerli ve güvenilir araştırma yapma hakkında bilgilendirmek ve onları bilimsel araştırmanın epistemolojik ve metodolojik ilkeleri konusunda bir yolculuğa çıkarmak amaçlanmıştır. Özellikle tez yazma aşamasında olan öğrenciler, bu çalışmanın ana okuyucu kitlesini oluşturmaktadır. Makalenin içeriği üç başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki, sosyal bilimsel bir araştırmanın dayandığı temel ontolojik, epistemolojik ve metodolojik ilkeleri sunmak ve bu üç unsur arasındaki gözden kaçan bağlantıyı görünür kılmaktır. İkinci olarak özellikle genç araştırmacılar açısından çoğu zaman kafa karışıklığı yaratan bazı temel kavramları (yöntem, teknik, desen vb.) açıklığa kavuşturulmuştur. Bir sonraki tartışma ise tezin araştırma konusunun ve sorusunun seçimine yöneliktir.

Sosyal bilimler alanında oldukça geniş bir yelpazeyi kapsayan metodolojik ilke ve kuralların tümüne odaklanmayan bu çalışmanın temel kurgusu, araştırma sürecine yeni başlayanlar için bir perspektif oluşturmaktır. Özellikle de sosyal bilimsel araştırmanın bilim felsefesi temeli üzerine odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Bilimlerde Araştırma, Tez, Epistemoloji ve Metodoloji İlişkisi, Araştırma Yöntem ve Teknikleri.*

A GUIDE TO WRITING THESIS: AN OVERVIEW FROM ONTOLOGY TO METHODOLOGY

Abstract

Carrying out and writing a postgraduate thesis study in the field of social sciences is a very labor-intensive process. Therefore, it is aimed to provide postgraduate social science students information on how to make valid and reliable research and take them on a journey on the epistemological and methodological principles of scientific study.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kökalan Çimrin, F. (2023). Tez yazımı için bir rehber: Ontolojiden metodolojiye genel bir bakış. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 317-332.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, [ORCID: 0000-0002-1832-5781](https://orcid.org/0000-0002-1832-5781), fusun.kokalan@deu.edu.tr.

Bu çalışma için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Particularly, students in the thesis writing stage constitute the main audience of this study. The content of the article can be grouped under five topics. First of all, it aims to present the basic ontological, epistemological and methodological principles that a social scientific study is based on and establish the missing link between these three elements more visible. Secondly, it seeks to clarify the concepts (method, technique, design, etc.) that may create confusion, especially for junior researchers. The next discussion is about choosing the topic and the research question of the thesis.

Keywords: *Study in Social Sciences, Thesis, Relationship Between Epistemology and Methodology, Study Methods and Techniques.*

GİRİŞ

“Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi” (Becker, 2021) sosyal bilimlerin tarihi kadar eskilere dayanır. Araştırma yürütmek, bu araştırma için yola çıkmak ve nihayetinde çalışmayı kaleme almak oldukça sancılı süreçlerdir. Özellikle araştırmayı yürütmek ve yazmak konusunda devreye giren bilimsel, deneyimsel ve pratik zorunluluk ve güçlükler araştırma yolculuğundaki mihenk taşlarıdır. Özellikle de bilimsel bir araştırma yürütmek üzere yeni yola çıkmış olan sosyal bilimciler açısından hem araştırmaya başlama süreci hem de çalışmayı sağlıklı yürütme pratikleri oldukça karmaşıktır. Aslında araştırmacılar, karmaşık bir örüntü olarak karşılarında duran araştırma sürecini sade hale getirmek yolu ile bu uzun süreçte çeşitli dayanışma ağları yaratmak yolu ile tüm güçlükleri aşabilme potansiyeline sahiptir. Bu araştırmada bilimsel bir çalışmanın ontolojik, epistemolojik ve metodolojik ilişkileri üzerine bir değerlendirme yapmak esastır. Araştırma konu ve sorusu seçimiyle birlikte bir çalışmanın giriş kısmının yazımı konusunda, özellikle de araştırma sürecine yeni başlayan araştırmacıların kafa karışıklığı yaşadığı bu başlıklarda, detaylı ve anlaşılır bir tartışma yürütmek amaçlanmıştır.

SOSYAL BİLİMLERDE ONTOLOJİ, EPİSTEMOLOJİ VE METODOLOJİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Sosyal bilimcinin merakının ve bunu bilimsel bir yöntem ile ortaya koyma çabasının altında genellikle araştırmacının içine doğduğu dünyanın doğasına, işleyişine ve kendisini var etme koşullarına ilişkin ciddi bir kavrayış esastır. Ancak çoğu kez araştırma sürecine yeni katılan araştırmacılar tarafından göz ardı edilen ya da anlamlandırılmayan bu kavrayış, genellikle ihmal edilir. Oysaki bu farkındalık, merakın ve araştırma sorusunun ortaya çıktığı entelektüel zemindir. Böylesi bir koşulda danışmanlar, mentorler, hakemler ya da “diğerleri” tarafından yeterince desteklenemeyen ve araştırmacının ontolojik dayanakları konusunda beslenemeyen araştırmacılar, daha en başta ana bağlamdan kopuk teknik bir çalışma sürecine sürüklenirler. Oysaki sosyal bilimsel bir araştırmacının yolculuğu, öncelikli olarak metodolojiden ziyade ontoloji ve epistemolojiden doğar.

Şekil 1: Metodoloji Ağacı

Kaynak: (www. radianceresearchresources.com)¹

Yukarıda sunulan ve kullanımı oldukça yaygın olan metodoloji ağacının da bizlere gösterdiği üzere bilimsel bir araştırma öncelikle ontolojik olarak doğar. Yani araştırmacı ilk olarak “Gerçekliğin doğası nedir?” sorusuna cevap vererek yola başlamalıdır. Oysa Türkiye’de genellikle genç araştırmacılar işe tersinden başlar. Metodolojik olarak ne çalışmak istediklerine karar verip, epistemoloji ve ontolojinin derinliğinde kaybolurlar. Elbette ki ortaya çıkan böylesi bir durumun birden fazla nedeni vardır. Araştırma sürecinin daha başında olan araştırmacıların merak, okuma, araştırma, bilgi ve farkındalık düzeylerinin düşüklüğü kadar üniversitelerde sosyal bilim bölümlerinde verilen metodoloji derslerinde ontoloji ve epistemoloji meselesinin genellikle yüzeysel olarak ele alınması ve özellikle de

¹ Görseldeki “Metodoloji Ağacı” üzerindeki kavramların Türkçe çevirileri şu şekildedir:

- Ontology- How we view the world: Ontoloji – Dünyayı nasıl görürüz?
- Epistemology – How we should investigate the world: Epistemoloji – Dünyayı nasıl incelemeliyiz?
- Methodology – How we should best collect data?: Metodoloji - Verileri en iyi nasıl toplarız?
- Methods – Details of exactly how we collect data: Yöntemler - Verileri nasıl toplayacağımızın detayları

bazı tez danışmanlarının öğrencilerini bu konuda daha kısıtlı oranda desteklemeleri de mevcut durumu iyice derinleştirmektedir. Oysaki toplumsal varoluş koşullarıyla ilgili “sorunu” olmayan kişilerin doğası gereği sosyal bilimle ilgilenmesi zaten pek olası değildir. Böylesi bir durumda yapılması gereken, bilimsel araştırma yolculuğuna yeni çıkmış olan araştırmacıların bu konudaki farkındalık ve bilgi düzeylerini artırmaktır. İşte elinizdeki çalışmanın temel amaçlarından birisi de budur.

Araştırmanın ontolojik ve epistemolojik kurgusu konusunda yukarıda açıklanmaya çalışılan kavram kargaşasının diğer bir nedeni de elde bulunan kaynakların çeşitliliği ve hatta bazı durumlarda bu kaynakların sergilediği tutarsızlıktır. Bilgi ve bilim felsefesi konusunda yapılandırılmış olan kitaplar, makaleler ile bunları kaleme alan yazarların yaklaşımları dikkate alındığında bir bulanıklaşma ortaya çıkmaktadır. Öğrenciler ve genç araştırmacılar, neyin epistemoloji, neyin metodoloji olduğu konusunda kafa karışıklığı yaşarlar. Dolayısıyla yapılması gereken şey, doğru ve tutarlı kaynaklar üzerinden öğrencileri yönlendirmektir. Bu sebeple de bu çalışmada kavramlara ilişkin bir tanım yapmaktan öte genel olarak bilimsel araştırma yöntemlerinin “mahşerin üç atlısı” olarak kabul gören (ontoloji, epistemoloji, metodoloji) kavramlarının neye karşılık geldiğini açıklığa kavuşturmak istemekteyim. Sonrasında ise farklı taksonomik yaklaşımlardan söz etmeye çalışarak bu konuda genel bir çerçeve çizmek amacındayım.

Başlangıç noktamız elbette ki ontolojidir. Çünkü bir araştırma öncelikle ontolojik olarak doğar. Daha çok felsefe alanında kabul gören ontoloji, oluşun özünün incelenmesi anlamına gelir. Ontolojinin sosyal bilimlerdeki karşılığı ise biraz daha farklıdır. Sosyal bilimlerde ontoloji “ne bileceğimize” karşılık gelirken ontolojik temel sorumuz “neyi” incelediğimizdir (Craib & Benton, 2008). Var olanın ne olduğu sorunu ya da toplumsal gerçekliğin asli doğası ile ilgilenir. Elbette ki bu soruya verilen birbirlerinden farklı yanıtlar, farklı ontolojik duruşları ifade eder. Örneğin toplumsal gerçekliğin bizden bağımsız olduğu gerçeğini savunan sosyal bilimciler açısından ontolojik duruş pozitivist bir esasa dayanır. Oysa toplumsal süreçler içerisinde var olan bireylerin de bu toplumsal gerçeklikleri inşa ettiğini savunan yaklaşımlar açısından ontolojik duruş, bambaşkadır. Sosyal dünyanın gerçek ya da nesnel olup-olmadığı ve toplumsal olguların insan aklı ve inşası dışında otonom olarak var olup-olmadıklarına dair geliştirilen yanıtlar çeşitli ve eşsizdir. Araştırmacının ise bu sorulara verebileceği muhtemel yanıtlar, onun ontolojik duruşunun esasını belirler. Toplumsal inşanın gerçekten var olup-olmadığı, bu gerçekliğin doğasının ne olduğu ve bizim bu gerçekliğin bir parçası olarak gerçekliği bilebilir kılma potansiyelimiz ve nihayetinde tüm bunlarla birlikte sosyal bilimcinin kim olduğunu –yorumlayan mı, yorumları aktaran mı, müdahale eden mi ya da önceleyen mi?- olduğunu açıklığa kavuşturmak gerekir (Crotty, 1998; Goertz & Mahoney, 2012). Yani sonuçta araştırdığımız toplumsal gerçeklik, bizden bağımsız bir gerçeklik midir yoksa bizim yorum, algı, görüş ve

düşüncelerimizle var ettiğimiz gerçeklikler midir? Zorlayıcı bu sorular karşısında ise sistematik hale gelmiş ve genel kabul görmüş yanıtlar çerçevesinde biçimlendirilmiş çeşitli ontolojilerden de söz etmek mümkündür.

Epistemoloji meselesine geldiğimizde söylenmesi gereken ilk şey, epistemolojilerin ontolojik duruşlar üzerine inşa edilmiş olduklarıdır. Şekil 1'deki metodoloji ağacında da görüldüğü üzere biz bir araştırmayı bir ağaca benzetirsek ağacın kökleri yani çalışmanın esasını oluşturan ontolojidir. Gövdeyi temsil eden epistemoloji ise ancak ontolojinin üzerinde yükselir. Son aşamada metodoloji ve yöntem ise bu ağacın dal ve yapraklarıdır. Nasıl ki bir ağacın gövdesi olmaksızın dal ve yaprakları meydana gelemez ise bir araştırmanın da ontolojisi ve epistemolojisi duruşu olmadığı takdirde metodolojik ve bilimsel bir anlamı da olmaz.

Etimolojik olarak epistemoloji kavramı (epistemology), episteme (bilgi) ve logostan türemiştir. “bilginin, bir kuramın, anlamının, kavramının izahı” olarak kendisine karşılık bulur. Ancak araştırma süreci bağlamında epistemoloji kavramına baktığımızda bir epistemik kuşku içerisine girebiliriz. Çünkü epistemoloji, şeyleri nasıl bildiğimiz ile ilgilenir (Grünberg, 2019). Araştırma süreci içerisinde epistemoloji, bilgiye ilişkin olgular yoluyla, yani bilimsel bilginin gerçekliğini nasıl bildiğimizle ilgili olarak, dünya içinde oluşturulmuş olan bir gerçekliğin parçası mıdır? Daha yalın bir anlatımla epistemolojinin, ontolojinin sorduğu ana sorulara verilen yanıtlar olarak tanımlanması, meseleyi daha anlaşılır kılacaktır. Metodoloji ağacının bizlere gösterdiği üzere epistemolojinin ancak ve ancak ontoloji üzerinden ve ona tabi olarak gelişmesi mümkündür. Makalenin bu kısmında ele almaya çalıştığım ontoloji ve epistemoloji ilişkisini metnin bundan sonraki akışı içerisinde metodoloji kavramını da dahil ederek çeşitli taksonomiler aracılığı ile açıklamayı deneyeceğim.

Genel yaklaşıma göre (Neuman, 2000; Creswell, 2017) temelde sosyal bilimlerde sıklıkla üç epistemolojik konumdan; a) pozitivism (sosyal dünyanın nesnel, dışsal ve doğrudan bilinebileceğini varsayar), b) yorumlamacılık (toplumsal gerçekliğin bir inşa olduğu görüşü) c) eleştirel epistemolojiden (toplumsal gerçekliğin çatışma temelli ve örtük olduğu yaklaşımı) söz edilir. Pozitivist epistemoloji, literatürde metodolojik natüralizm, ampirizm, deneycilik ve nesnel gerçekçilik olarak kendine karşılık bulabilir. Yorumcu yaklaşım ise inşacı yapılandırıcı yaklaşım ve yorumlamacılık olarak da adlandırılır.

Genel üçlü değerlendirmenin dışında literatürde en çok karşılaşılan taksonomik modelleme örüntüsü, dörtlü bir sınıflandırmaya dayalıdır. Pozitivist, post-pozitivist, yorumcu ve insancıl kategorileştirilmesine (Della Porta & Keating, 2019) karşın, pozitivist, yorumlamacı, eleştirel ve postyapısalcı (Merriam, 2018) ayrımı da mevcuttur.

Yukarıda da görüldüğü üzere toplumsal gerçekliği farklı ontolojik kavrayışlar üzerinden açıklayan farklı epistemolojiler, araştırma yöntemleri bağlamında da son derece başat rol oynarlar. Ancak burada dikkat etmemiz gereken nokta, sosyal bilimlerdeki epistemolojik yaklaşımların salt yukarıda adı geçenlerden ibaret olmadıklarıdır. Pragmatizm, eleştirel realizm gibi ana akım epistemolojilerin yanında çeşitli alternatif yaklaşımlardan da söz edebiliriz. Örneğin feminist epistemoloji (Tanesini, 2012), siyahi epistemoloji, azınlık, post-kolonial, oryantalist, ilişkisel ve Avrupamerkezcilik karşıtı (Alatas, 2016) yaklaşımları da göz ardı etmemek gerekir.

Bilimsel araştırma süreci bağlamında dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta özellikle araştırma sürecine yeni katılan araştırmacıların sıklıkla karıştırmış oldukları epistemoloji ve kuram (teori) ilişkisidir. Epistemoloji toplumsal gerçekliği nasıl kavradığımızla ilişkin genel bir tutum olmakla birlikte kuram ya da teori epistemik bilgi içerisinde yer alan teorik inşa süreçleridir. Kuram, “genellikle toplumsal dünya ile ilgili bilgileri yoğunlaştıran ve düzenleyen, birbirleriyle bağlantılı fikirlerden oluşan bir sistem” olarak tanımlanır (Neuman, 2020, s. 118). Bu durumda sosyal bilimci belirli bir korelasyona uygun teorik bir çerçeve kullanarak toplumsal olguyu anlamaya çalışır. O halde kuramın/teorinin, bir değişkenin başka bir değişkene yol açma süreci ve nedenlerini açıklama üzere geliştirilmiş olduğu da söylenebilir (Baert, 2017). Dolayısıyla araştırmacılar genel ve ortak bir epistemolojik kurgu içerisinde birden fazla teorik çerçeveden de beslenebilirler. Örneğin eleştirel epistemoloji içerisinde Karl Marx’ın kuramsal yaklaşımı ile L. Althusser’in farklı teorik yapılanmalarından söz edilir. Buna eklektizm denmez. Çünkü, yazarlar kullandıkları epistemolojilerin genel ontolojik köklerini muhafaza ederek, farklı kaynaklardan da beslenirler. Ontolojiler daha sabit ve zor dönüşen ilkeler olmakla birlikte teoriler durağan değildir, değişirler. Araştırma süresince ne tür kuramları ve nasıl kullandığımız aslında bizim ontolojik ve epistemolojik duruşumuza içkindir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, araştırmacının sergilediği tutarlı konumdur. Yani çalışmanın ontolojik, epistemolojik ve metodolojik kurgusunun ortak ve tutarlı olması gerekir. Örneğin, dünyayı nesnel bir gerçeklik olarak değil, toplum içindeki insanların kendi konumlarından yarattığı bir dizi yorum olarak anlayan ve bu sebeple de kendisini de bu yorumlama biçiminin bir parçası olarak gören araştırmacının yürüttüğü çalışmada pozitivist/nicel bir metodoloji kullanması sıklıkla karşılaştığımız bir durum değildir. Dolayısıyla da günümüzde mevcut çalışmalarda en büyük problemlerden birinin, araştırmalardaki ontoloji, epistemoloji ve metodoloji muğlaklığı, kopukluğu ya da eksikliğidir.

Öğrenciler ve araştırmacılar açısından bu bağlamda karşımıza çıkan ikinci bir sorun “*sondan başlamak*” olarak da adlandırabileceğimiz durumdur. Kısmen tecrübesiz olan araştırmacılar, bir çalışma yürütmek istediklerinde genellikle “*şu konu üzerinde nitel/nicel/karma bir araştırma yapmak istiyorum*” diye işe başlarlar. Buna “*sondan başlamak*” diyoruz. Ağacın kökleri ve gövdesini inşa

etmeden araçlara ve sonuçlara ulaşmak anlamına gelir. Oysa biz, araştırmanın daha en başında merak ettiğimiz soruları yanıtlamak üzere hangi metodolojinin en uygun olduğunu bilemeyebiliriz. Burada öğrencinin amacı salt metodolojik bir çalışma yürütmek gibi görünür. Oysa metodoloji, bir amaç değil; bilimsel bir araştırma yapmak üzere kullandığımız bir araç ya da yoldur. Bu bağlamda araştırmacının dikkat etmesi gereken ana unsurlar “benim konum ne”, “araştırma sorularım ne?” ve “bu araştırmanın birimi ne olabilir?” olmalıdır. Araştırma konusu, sorusu ve araştırma birimi belli ve kendi içerisinde tutarlı olduktan sonra artık metodolojinin bir seçim veya tercih değil, zorunluluk olduğu söylenebilir. Çünkü iyi belirlenmiş bir konu, yapılandırılmış uygun araştırma soruları ve bunları ölçebileceğim en uygun ve olanaklı araştırma birimi belli olduğu takdirde, yöntem, teknik, desen vb. unsurlar kendiliğinden oluşur. Bu anlamda metodolojik yöntem, desen ve tekniklerin iyi kurgulanmış araştırmalarda bir seçim değil kendilerini zorunlu olarak ortaya koyan bilimsel araçlar oldukları söylenebilir.

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ BAĞLAMINDA TEMEL KAVRAMLAR

Makalenin bu kısmında çoğu kez akademik alanda derslerde, araştırma raporlarında ve hatta tezlerde bile birbirlerinin yerine kullanılan, karıştırılan ve metodolojiye içkin olan temel teknik kavramların açılımı yer alacaktır. Metodolojik yöntem konusunda sayısız kavram olmakla birlikte bu çalışmada yöntem, teknik ve desen terimlerinin ayrımı üzerinde bir tartışma yürütüldükten sonra araştırma özeti yazma konusundaki önemli noktalardan söz edilerek bir araştırma modeli geliştirmeye çalışılacaktır.

Araştırma süreci, entelektüel ve bilimsel bir içeriğe sahip olmakla birlikte aynı zamanda bir “beceri geliştirme” anlamına da gelir (Creswell, 2019). Özellikle de araştırma yolculuğunun başında olanlar için beceri geliştirme hem pratik hem de entelektüel işleyen bir süreçtir. Bilimsel, entelektüel ve gündelik yaşamda zorlukla geçen bir süreci yönetme konusunda çeşitli beceriler geliştirmek için bir fırsattır.

Bilimsel yolculuklarına yeni başlayan araştırmacılarla yapılan teorik tartışmalarda, genellikle onların temel kavramları zihinlerinde oturtmak konusunda zorlandıklarını görürüz. Yöntem / metot, yöntembilim / metodoloji, teknik, desen ve analiz tekniği gibi kavramların karşılıkları bulanık olmakla birlikte bu kavramlar arasındaki ilişkiselliği kavramak da zaman zaman zorlayıcı bir durumdur. Temelde yöntem / metot kavramları benzer anlamlar içermekle birlikte bir araştırmanın tekniğine işaret ederler. Her iki kavram da genel anlamda bakıldığında bir araştırma sürecinde izlenen yol olarak karşımıza çıkar. Metodoloji / yöntembilim ise araştırma sürecinin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik tüm süreçlerini kapsar (Harding, 1987). Dolayısıyla sosyal bilimler alanında yürütülen bir araştırmanın dayandığı ontolojik ve epistemolojik ilkeler olmadan tamamlanması olası değildir. Aksi takdirde bilgi toplamak üzere yürütülmüş olan “herhangi” bir

çalışmadan farkı kalmaz. Araştırma sürecinde sıklıkla kullanılan teknik kavramı ise yöntem bilimsel süreçte kullandığımız veri toplama (anket, derinlemesine mülakat, gözlem, araştırma günlükleri vb.) araçlarını kapsar. Bilimsel araştırma sürecinde izlenen yol olarak konumlanan yöntemsel süreç içerisinde alandan veri toplamak için de çeşitli veri toplama teknikleri kullanılır.

Bilimsel araştırma yöntemleri bağlamında karşımıza çıkan en muğlak ve tartışmalı kavramlardan bir tanesi ise araştırma desendir. Nicel, nitel ve karma yöntemlerin kendilerine özgü desenleri mevcuttur ve bir araştırmanın deseni olmadan yürütülmesi olanaksızdır. Çünkü desenler, sabit bir metodolojik yoldaki veri toplama, analiz ve yorumlama tekniği üzerine odaklanır (Creswell, 2017, s. 187). Bu sebeple bilimsel çalışma açısından desenlerin de bir seçim değil; bir zorunluluk olduğunu söylemek mümkündür. Seçilen araştırma konusu, sorusu ve araştırma birimi desenleri belirler. Bir araştırma sürecinde konu aynı olsa bile araştırma sorusunun ve biriminin(evren) farklı olması, farklı desenlerde çalışmayı gerektirebilir. Desenler konusundaki durumu daha anlaşılır kılmak üzere bir örnek vermekte fayda var. Diyelim ki araştırma konusu “Türkiye’deki konar-göçer topluluklar “olsun. Bu konu üzerinde iki farklı araştırma sorusu ve iki farklı araştırma birimi belirlediğimizi varsayalım. İlki, “konar-göçer toplulukların gündelik yaşamlarını sürdürme deneyimlerini anlamak” olsun ve araştırma birimimiz de Antalya-Konya bölgesinde göçebe olarak yaşamlarını sürdüren Sarıkeçililer olsun. Konu yine aynı olmakla birlikte ikinci araştırma sorumuz “konar- göçer topluluklar içerisinde yaşamlarını sürdüren yaşlı insanların bu topluluğa ilişkin kültürel formları nasıl aktardıkları” olsun ve araştırma birimi de Ege Bölgesindeki konar-göçer topluluklar olarak belirleyelim. Her iki araştırmanın konusu ortak olmakla birlikte ve kabaca bakıldığında büyük ihtimal nitel metodoloji ile yürütülmesi gereken bu çalışmaların her ikisinin de deseni farklı olacaktır. Çünkü ilk soruda araştırmacılar, insanların deneyimlerine odaklandıkları için fenomenolojik bir çalışma, ikinci araştırmada ise yaşlılar ve kültür üzerine bir çalışma yapılandırıldığı için anlatı ya da etnografik desen kullanılması uygun olacaktır. Ortaya çıkan böylesi koşullar dolayısıyla desenlerin, yöntemler içerisindeki veri toplama, analiz ve yorumlama aşamalarına uygun olarak karşımıza çıkan farklı yollar oldukları söylenebilir.

Yöntembilimin teknik kavramsal açılımlarını ele aldıktan sonra çalışmanın gelinen aşamasında bir araştırma ya da tezin “özet” kısmını kaleme alırken dikkat edilebilecek unsurlardan söz edeceğim. Özet, bir çalışmanın kısa bir öyküsüdür. Özet ve araştırma başlığı, araştırma literatürü için hiyerarşik indeksleme sisteminin kalbidir. Özet, az sözcükle mümkün olduğu kadar çok şey söyleme becerisidir (Punch, 2020). Makale ya da tez için özet yazılırken izlenebilecek en iyi yol, araştırma konusu ile ilgili eksiksiz bir çalışma yapmak ve sonra başa dönerek, bu çalışmanın özetini yazmaktır (Creswell, 2019). Özeti yazarken en başta çalışmanın uygulamalı bir saha araştırmasına dayanması ya da derleme araştırması olduğu kriterine dikkat edilir. Çünkü genellikle her iki tür metin için de farklı özetler

yazmak gerekebilir. Özetin yazımı, elinizdeki metnin içeriğine göre değişir. Özetin içeriği sizin tez, araştırma projesi, rapor, derleme makale veya metodolojik ağırlıklı bir makale yazma eğiliminize göre farklılaşabilir. Ancak genel olarak bu konudaki temel ayırım metodolojik ve kuramsal makale yazımıdır.

Diğer yandan özet bölümünün okuyucuyu çalışmaya çekmeye yönelik olarak büyük bir özenle ve dikkatlice yazılması gerekir. Çünkü özet, çalışmanın görünürlüğünü sağlar. Öncelikle daha çok metodolojik olarak bir saha araştırmasına dayalı olarak yapılandırılmış çalışmaların özet yazma kriterlerinden söz edelim. Bu tür metinlerin özetleri beş ana bölümden oluşmalıdır. Bunlar; sırasıyla araştırmanın amacı, araştırmanın önemi/özgün değeri, yöntemi, araştırmanın kapsam ve sınırlılıklarıyla birlikte saha araştırmasından elde edilen sonuçlara dair kısa bulgulardır. Her bir başlıktan kısa ve öz olarak bir ya da iki kelime ile söz etmek iyi bir özet yazmak anlamına gelir. Özetin içeriğinin yapılandırılması kadar dilinin de anlaşılır, açık ve ilgi çekici olması gerekir.

Kuramsal ya da derleme olarak nitelendirdiğimiz çalışmalarda ise özet yazmak, doğası gereği daha farklı dinamikler gerektirir. Bu tür araştırmaların özet bölümlerinin ana bileşenleri ise araştırma konusu ve sorusuyla birlikte çalışmanın amacı kısımlarından oluşur. Daha sonraki aşamada bu amacı ele almak üzere hangi kaynak ya da teorik yaklaşımlardan yararlandığından söz edilir. Araştırmada ortaya çıkabilecek tema ve kavramlara vurgu yapıldıktan sonra çalışmanın pratik sonuçları ve hedef kitlesi hakkında bilgi verilir. Literatür taraması ya da teori odaklı bir makale için özet yazarken çalışmanın tüm bu bileşenleri içermesi ve bileşenlerin sunulduğu sıralamadaki gibi kullanılması önerilmektedir (Creswell, 2017).

Genellikle belli kelime sayısı kısıtı bulunan özet bölümlerinde yukarıda ifade edilen bileşenler dışında söz söylenmesi beklenmez. Metodoloji ağırlıklı veya kuramsal çalışmalar için ifade edilen bileşenlerden söz etmek bir taraftan sizden beklenen kelime kısıtı kriterini iktisatlı ve verimli kullanmanızı mümkün kılarken diğer yandan da içerik olarak nitelikli bir özet yazmanız anlamına gelir.

Akademik bir çalışmanın özet kısmını yazarken nihayetinde son olarak yapmamız gereken anahtar kelimeleri belirlemektir. Çalışma içerisinde küçük bir ayrıntı olarak görünmekle birlikte anahtar kelimeler, çalışmanın daha fazla görünür kılınması ve ilgili okuyucuya ulaşması bağlamında büyük önem taşır. Bu noktada araştırma yolculuğuna yeni başlayan araştırmacılar için birkaç öneride bulunmak yerinde olacaktır. Özellikle araştırma uygulamalı bir çalışma ise araştırmanızın metodolojik kısmını da öne çıkaran bir anahtar kelimeyi kullanmak yararlıdır. Yani süreç içinde kullandığınız desen ya da teknik bazen yöntem hatta veri analizi yapmak üzere kullandığınız bilgisayar destekli bir yazılım var ise bunları da anahtar kelimelere dahil edebilirsiniz. Çünkü bazen teorik çerçeveniz çok özgün olmasa da metodolojik olarak sıklıkla kullanılmayan bir yöntemi, deseni ya da analiz tekniğini kullanmış olduğunuz takdirde sizin araştırmanızın diğerleri için bir

örnek olma olasılığı artar. Bunun dışında araştırma sorusu bağlamında ortaya çıkan ana tema, kuram, kavram gibi özelliklerin anahtar kelime olarak belirlenmesi uygundur.

ARAŞTIRMALARDA BAŞLIK, KONU VE ARAŞTIRMA SORUSUNUN HAZIRLANMASI

Bir araştırma için hazırlanabilecek olan en uygun başlık, genellikle çalışmanın sonlarına doğru ortaya çıkmakla birlikte özellikle tez aşamasında olan öğrenciler açısından araştırma başlığı problemleri bir alandır. Çünkü Türkiye’de enstitüler genellikle öğrencilerden teze ilişkin olarak öncelikle tez başlığını talep ederler. Böylesi bir durum büyük bir handikaptır. Çünkü henüz tam anlamıyla konusu, araştırma sorusu ve evreni hakkında çok detaylı bilgi birikimine sahip olmayan öğrenci, uygun bir başlık yazmak konusunda büyük bir güçlük çeker. Muhtemelen de çalışma ilerledikçe başlık değişime uğrar. Bazen teorik çerçeve bazen metodoloji bazen de araştırma birimi çalışmanın serüveni içerisinde değişebilir. Böylesi sebeplerle aşağıdaki metinde özellikle tez yazma sürecine başlamakta olan adaylar için birkaç öneride bulunmak gerekir.

Başlığı yazma konusunda öncelikli olarak dikkat etmemiz gereken şey, nasıl bir çalışma yürüttüğümüzdür. Saha araştırmasına dayalı metodolojik ağırlıklı bir araştırma mı yoksa teorik bir araştırma mı yapılmaktadır. Esasen her iki tür çalışmanın başlıklarının farklı yapılandırılması gerekir.

Öncelikli olarak saha çalışmasına dayalı metodolojik araştırmaların başlık yazımı sürecinden başlayalım. Bu tür çalışmalarda başlığın iki bölümden oluşturulabileceği tavsiye edilir (Creswell & Plano Clark, 2018). Başlığın ilk kısmında araştırmanın teorik çerçevesi, konusu ya da epistemolojik yaklaşımına dair özet bir ifade yer alması uygundur. İkinci kısımda mutlaka kullanılmış olan metodolojiye ilişkin bir ifade yer almalıdır. Böylesi hazırlanmış olan bir başlık, çalışmanın hem kuramsal hem de yöntem bilimsel olarak görünür kılınmasına katkı sağlar. Ancak araştırma sürecine yeni başlamış olan araştırmacılar özellikle başlığın ikinci kısmında yer alan metodolojik yöntemi yazarken dikkatli olmalıdırlar. Çünkü Türkçe metinler ya da Türkçeye çevrilmiş olan yazılarda genellikle büyük bir hata ortaya çıkar. Metodolojik yönelim belirtilirken genellikle “... üzerine nicel/nitel/karma yöntem araştırması” biçiminde bir kullanım tercih edilir. Oysa bu kullanım oldukça yanlıştır. Tek bir nitel, nicel ve karma yöntem olmadığınca göre ve yöntemler içerisinde kullanılan farklı desenler sebebi ile metodoloji kavramını da çoğul kullanmak uygundur. Dolayısıyla “... üzerine yürütülen nicel/nitel/karma yöntemLER ifadesini kullanmak uygundur.² Küçük ve teknik bir ayırım olarak görünen bu yapılanmanın, metodolojik birikim ve kullanımı

² Bakınız: Toraman, S. (2021). Karma Yöntemler Araştırması: Kısa Tarihi, Tanımı, Bakış Açılımları ve Temel Kavramlar. *Nitel Sosyal Bilimler*, 3 (1), 1-29.

açısından büyük anlamı vardır. Diğer yandan özellikle nicel metodoloji ile yürütülen çalışmalarda bağımlı ve bağımsız değişkeni ve bunlar arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir ifadeyi başlıkta kullanmak sıklıkla karşılaşılan bir durumdur (Field & Hole, 2019).

Saha çalışmasına dayalı metodolojik araştırmaların başlığı açısından dikkat etmemiz gereken diğer önemli bir husus ise araştırma etiğine ilişkindir. Özellikle de nitel ve karma araştırmalarda araştırma biriminin (evrenin) doğrudan adının başlıkta geçmesi oldukça alışıldık bir durumdur. Ancak son birkaç yıldır uluslararası literatürde özellikle de nitel ve karma yöntemler bağlamında araştırma biriminin hele ki başlıkta doğrudan ifade edilmesi, araştırma gizliliği, mahremiyet ve araştırma etiği açısından sakıncalı bulunmaktadır (Miller vd, 2012). Elbette ki bu konu tartışmalıdır. Gerekli izinler (etik kurul ve araştırma biriminin izni) alındıktan sonra bu durum sorun olmayabilir. Ancak özellikle kimliği, kültürü ve yaşam tecrübeleri konusunda kendilerini görünür kılmak istemeyen küçük gruplar ya da resmi örgütler (okullar, üniversiteler, hastaneler vb.) açısından doğrudan ifşa süreci bilimsel etik yaklaşımlar ve kurumlar açısından çeşitli sorunlar doğurabilir. Ya da katılımcılar böylesi bir ifşa süreci bağlamında yeterince açık ve özgür bir biçimde düşüncelerini ifade edemeyebilirler. Dolayısıyla bu güncel tartışmanın da mutlaka dikkate alınması gerekir.

Gelelim teorik/kuramsal olarak yapılandırılmış olan çalışmaların başlıklandırılmasına. Bu tür çalışmalarda öncelikli olarak birden fazla taslak yazmak ve her birine en az bir ilginç ve dikkat çekici unsur yerleştirmek, tavsiye edilir (Creswell, 2019, s. 22). Bunun dışında iyi bir başlık yazmak üzere çeşitli metodolojist ve araştırmacıların da birtakım önerilerde buldukları bilinir. Bunlar, başlığın çok uzun olmaması(maksimum on kelime) kelime tekrarına yer verilmemesi, genellikle iki bölüm şeklinde yapılandırılması, konu-bağlam hakkında bilgilendirici olması ve özgün olması biçiminde özetlenebilir (Creswell, 2017; 2019; Silverman, 2021).

Araştırma konusuna dair karar vermek ise gerçekte hem iyi bildiğimiz bir mesele hem de aynı zamanda boğulduğumuz engin bir denizdir. Elbette ki çalışacağımız konu bize gökten zembille inmez. Araştırma konusu seçerken daima literatürü taramak kaçınılmazdır. Henüz araştırmaya başlamadan önce karar vermemiz gereken bir meseledir. Bilimsel merakımızın bize konuyu belirleme konusunda en büyük rehber olduğunu söyleyebiliriz. Ancak sadece merak ettiklerimiz üzerine bir araştırma yapmak çoğu kez mümkün olmayabilir. Sosyal bilimlerde araştırmacılar etik gerekçeler dolayısıyla merak edilen tüm konuları araştırabilme olanağından yoksundurlar. Çünkü bu noktada araştırmacıları engelleyen ya da kısıtlayan bir takım etik, entelektüel, zamansal, sosyo-ekonomik ve politik koşullar mevcuttur. Ortaya çıkan bu nedenler dolayısıyla araştırma konusu seçerken araştırmacıların daha ihtiyatlı davranması gerekebilir. O halde bizi kuşatan kısıtlar üzerine biraz düşünelim: Öncelikle “Ele aldığımız konu

araştırılabilir nitelikte midir?" sorusuna yanıt vermek gerekir. Yani sahip olduğum akademik veya entelektüel yeterliliğim ile ben bu konuda belli bir zaman diliminde kendimi yetiştirebilir miyim? ya da gerçekçi olarak baktığımızda araştırma konusunun evreni içerisinde yer alan katılımcılara erişme şansım var mı? Seçtiğim konuda bilgi toplamak için yeterince kaynağa yani literatüre erişim olanağım var mı? İlgili literatürü taramak için benim sahip olduğum yetenek, bilgi ve tecrübelerimin (yabancı dil bilgisi, yazılım ve bilgisayar destekli program kullanma vb). yetkinliği yeterli midir? Ayrıca yaptığım çalışma şayet bir tez araştırması ise danışmanımın bu konudaki uzmanlığı, bilgisi, zamanı ve desteğine ne kadar ihtiyacım var? Soruları araştırmacı tarafından ciddiyetle cevaplandırılmalıdır. Genellikle tez çalışmalarında üniversitelerin sahip olduğu yoğun öğrenci sayısı ve bürokratik işleyiş dolayısıyla atanmış olan danışmanımın benim çalışma konum hakkındaki bilgi ve tecrübesi büyük önem taşır. Diğer yandan entelektüel bir zemin dışında da danışman ile kuracağım hoca-öğrenci ilişkisinde kendimi yeterince ifade etme ve danışmanımdan yeterince destek alma koşullarım nelerdir? Çalışmadan elde edilen ürünler göz önüne alındığında ise araştırma bittiği takdirde alana/literatüre ya da daha iddialı bir biçimde sosyal bir politikanın oluşturulmasına bir katkı sağlama ihtimal ya da potansiyeli de göz önünde bulundurulmalıdır. Yürütülen çalışmanın hedef kitlesinin kimlerden oluştuğu da dikkat etmemiz gereken diğer önemli bir etkidir. Şüphesiz ki araştırma konusunun seçimi bağlamında araştırmacının sahip olduğu birtakım gündelik-rutin sınırlılıklardan da söz etmek gerekir. Özellikle de tez çalışmaları belli tarihler içerisinde tamamlanmak durumunda olduğu için konu ve zamansallık etütlerinin iyi yapılması gerekir. Birim zamanda çok ilginç ve dikkat çekici olmasına rağmen boyumuzu aşan bir çalışmanın sorumluluğunu üstlenmek, gerçekçi değildir. Diğer yandan insan kaynağı, araştırma dışındaki yaşantımızda üstlendiğimiz sorumluluklar, finansal kısıtlar, danışmanın yeterli ve desteği gibi çeşitli pratik faktörlerin gündeme getirdiği kısıtları da mutlaka dikkate almak gerekir.

Öğrencilerin araştırma projesi ya da tez yazarken konu seçme konusunda yaşadıkları en büyük problemlerden bir tanesi de genellikle çok geniş bir konu üzerinden hareket etmeye çalışmalarıdır. Oysa araştırmalar belli bir zaman sonunda bitirilmek konumunda olduğuna göre çok geniş bir konu seçmek yerine daha küçük, sınırları belli olan ve spesifik bir alanda hareket etmek daha makuldür. Dolayısıyla ilgilendiğiniz temel alandan genel bir konuya, bu genel konudan spesifik bir tartışmaya ve odaklanılmış bu spesifik alandan araştırma sorularına en son noktada da bu soruların öneminin farkında olmaya doğru ilerleyen bir araştırma yolculuğu, bizi ve okuyucuları oldukça tatmin edecektir (Booth vd. 2018).

Tezler ve araştırma projeleri açısından bence sorunlu alanlardan bir tanesi de araştırmaya uygun problemlerin kaleme alınması ya da araştırmayı yürütme ve başlama gerekçelerimizi bilimsel olarak sorunsallaştırmamızdır. Araştırma yürütme ve yazma konusunda kısmen daha az deneyim ve tecrübeye sahip kişiler,

araştırmanın sorularını formüle etme konusunda çeşitli güçlükler yaşayabilirler. Öyle ki, pek çok genç araştırmacının araştırma sorusu konusundan bile bihaber oldukları söylenebilir. Çoğu zaman teorik bir çalışma yürütmeyi hedeflemiş olanlar araştırma sorusu yazmaları gerektiğini bile düşünmezler. Sanki araştırma sorularını kaleme almak, yalnızca metodolojik çalışmaların alanı gibi ele alınır. Oysa ister metodolojik ağırlıklı bir çalışma yapın ister teorik bir çalışma olsun fark etmeksizin iyi bir çalışmanın iyi formüle edilmiş araştırma soruları ile başladığını göz önünde bulundurmak gerekir. Hatta yürüttüğümüz çalışmanın araştırma sorularına verilen bir yanıt olarak ele alınması gerekir. Dolayısıyla araştırma sorularını belirlemeden yapılan bir çalışma, kanımca anlamsızdır.

Araştırma sorusu ile ilgili olarak ise literatürde farklı kullanımlara tanıklık ederiz. Kimi zaman araştırma problemi kimi zaman da araştırma gerekçesi olarak kendisine karşılık bulur. Nihayetinde oldukça temel bir meseledir. “Ben bu araştırmayı neden yapıyorum, neyi ortaya koymayı hedefliyorum?” Böylesi sorulardan yola çıkarak araştırma probleminin işlevi üzerinde çalışılacak konu için gerekçe sağlamak olarak ifade ederiz (Creswell, 2016).

Araştırma sorusu yazma meselesine teknik olarak baktığımızda ise genel olarak çalışmanın başında bir veya iki temel soru yazmak hedeflenir. Peki, bu soruların kaynağı nedir? Temelde kişisel ve bilimsel merakımızdan beslenmesine rağmen araştırma sorularının temellendirildiği bazı dayanak noktaları vardır. Örneğin, araştırmacının kişisel deneyimi, literatürden çıkarım yapmak, güncel toplumsal meseleleri sorunsallaştırmak ve pratik sorun ve ihtiyaçlardan hareket etmek biçiminde sıralanabilir (Balcı, 2010). Bu sorular çalışmadaki merkezi olgunun ya da kavramın açıklanmasını talep eden geniş sorulardır. Sonrasında ise bu ana soruları detaylandıran alt problemleri formüle etmek gerekir. Ancak soruları hazırlarken dikkat edilmesi gereken birtakım yöntem bilimsel ilkeler vardır. Bunlar, temel araştırma sorusu ile araştırmanın spesifik stratejisi arasında bağlantı kurmak, tek bir kavram ya da fenomen üzerine odaklanmamak ve keşfedici nitelikte soru hazırlamaktır. Diğer yandan daha pratik olarak yerleşik etik kurallara uygun olmak, alanda yenilik, yöntem ve tekniklerde yeterlilik, zaman ve olanak kısıtı gibi çeşitli kriterleri de dikkate almak gerekir (Karasar, 2011, ss. 56-57).

Araştırma sorusunun formüle edilmesi konusunda sosyal bilimler alanında yaşanan diğer bir tartışmadan da söz ederek bu bölümü sonlandırmak istemekteyim. Özellikle de saha araştırmasına dayalı olarak ağırlıklı metodolojik biçimde yapılandırılmış olan çalışmalar bağlamında bir ayırım vardır. Hem nicel hem de nitel olarak kurgulanmış çalışmalar için hazırlanmış olan araştırma sorularının sonunda soru işareti(?) ile biten bir cümle kurma zorunluluğudur. Sosyal bilimler alanında ortaya çıkan çok net bir ifade ve tavır olmamakla birlikte ikili bir ayırım mevcuttur. Her iki yönetsel yaklaşım için de standart bir soru oluşturmayı tercih edenlere karşın nitel araştırmalarda bağımlı ve bağımsız değişken ilişkisinden söz edilemeyeceği ve sonuçta “anlama” temelli bir çalışma

yürütüldüğü için araştırma sorusunun sonunda soru işareti(?) olan bir cümle biçiminde yapılandırılmasından öte bir önerme cümlesi halinde sunulması gerektiğini savunan görüş vardır. Literatürde burada söz ettiğimiz mesele spesifik olarak çok kısıtlı bir biçimde tartışılır. Ancak yorumsamacı temelde, anlamaya dayalı yürütülen bir çalışmanın temel kurgusu da bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişki zincirine dayanmadığı gibi yanıtlanması gereken net bir sorudan da söz etmek olanaklı değildir. Anlaşılması, açıklanması ve yorumlanması gereken bir süreç söz konusu olduğuna göre araştırma sorusunun anlamaya yönelik bir önerme biçiminde kaleme alınması daha mantıklıdır. Bu konuda açıklayıcı bir örnek vermek gerekir. Nicel bir araştırmada, erken evlenme(bağımsız değişken) ile boşanma(bağımlı değişken) arasındaki ilişkiyi ortaya koymak üzere yapılan bir çalışmanın araştırma sorusu “Kişilerin evlilik yaşıyla boşanma arasındaki ilişki nedir?” biçiminde formüle edilebilir. Aynı konu üzerine nitel bir çalışma yapılandırıldığında buradaki amaç herhangi bir bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koymak değildir; asıl amaç derinlemesine anlama ve ilişkiselliği ortaya koymaktır. Bu sebeple hazırlanan nitel araştırma sorusu da “Kişilerin boşanma deneyimlerinde yaşın etkisi” biçiminde oluşturulabilir.

Bu bölümün gelinen son aşamasında araştırmacılar için araştırma konu ve sorusunun önemini bir kez daha hatırlatarak noktayı koyalım. Konu ve soru bizlere hazır olarak sunulmaz. Ve araştırma konu ve sorusu bir çalışmanın tasarımı açısından önemli başlangıç unsurlardır. Tekrar etmekte fayda vardır ki, araştırma konusu, sorusu ve birimi iyi yapılandırılmış olan bir çalışma, kendi bilimsel yolunu çizebilme, metodolojik ilkeleri kendiliğinden inşa edebilme potansiyeline sahiptir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bilimsel bir araştırma yürütmek ve bu çalışmayı bilimsel ilkeler bağlamında tasarlamak, kimi zaman zorlayıcı ya da karmaşık alanlar olarak algılanabilir. Özellikle araştırma pratikleri henüz tam anlamıyla kendini gösterememiş deneyimsiz araştırmacı adayları açısından durum bir hayli zordur. Bir araştırma projesi veya tezi tasarlamak ve kaleme almak, belli bir beceri, deneyim, akademik ve entelektüel zemin gerektirmektedir. Öğrenciler bu tecrübeleri ve bilgi birikimlerini elde etmek konusunda yeterince motivasyona sahip değillerse ya da danışmanları tarafında desteklenemedikleri durumlarda ortaya oldukça müphem bir durum çıkar. Bir tez yazmak, gazete köşesinde bir makale yazmak ya da seçim anketleri yürütmekten oldukça farklı bilgi ve donanım gerektirmektedir. Zaten bilimsel bilgiyi de diğer bilgi türlerinden ayırt eden en önemli faktör, elde edilen verilerin bilimsel yöntem, teknik ve etik ilkelere bağlı olarak üretilmesidir.

Elinizdeki bu çalışmada her ne kadar bilimsel bir araştırma yürütmek üzere dikkat edilmesi gereken birtakım başlıklardan söz edilmesine rağmen çalışma oldukça eksiktir. Araştırma projeleri açısından literatür taraması yaparken dikkat

edilmesi gereken unsurlar ve literatür kaynakları konusunda kullanabileceğimiz birkaç referans yazılım (mendeley, citavi, zotero vb.) takip sistemi ve genel olarak bir metodolojik yöntem olarak nicel, nitel ve karma araştırmalarda izleyebileceğimiz yollar hakkında da ciddi bir tartışmaya ihtiyaç vardır. Nihayetinde sosyal bilimsel bir çalışmanın “sonuç ve değerlendirme” bölümünün yazımı konusunda izlememiz gereken yollar ve bu bölümün bileşenleri hakkında da net bir açıklanma ihtiyacı vardır. Dolayısıyla böylesi bir gerekçeden de yola çıkarak bu çalışmanın sınırlarını kısaca bilim felsefesi tartışması, araştırma başlık, konu ve araştırma sorusu ile özet yazımı bağlamında sınırlandırarak diğer tartışma alanlarını başka bir makalenin konusu olarak gelecek bir zamana devrederek metnimi sonlandırmak gerekir.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup, yazar katkısı yüzde yüzdür. Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Alatas, S. F. (2016). *Sosyal bilimlerde alternatif söylemler: avrupamerkezciliğe cevaplar*. A. Bölükbaşı, (Çev.), İstanbul: Matbu Yayınları.
- Baert, P. (2017). *Sosyal bilimler felsefesi & Pragmatizme doğru*. Ü. Tatlıcan, (Çev.), İstanbul: Küre Yayınları.
- Balcı, A. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*, Ankara: Pegem Akademi.
- Becker, H. S. (2021). *Sosyal bilimcilerin yazma çilesi: yazımın sosyal organizasyonu kuramı*. Ş. Geniş, (Çev.), Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Booth, W. C., Williams, J. M. & Colomb, G. G. (2018). *Araştırma sanatı*. N. Kayaalp, (Çev.), İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Craib, I. & Benton, T. (2008). *Sosyal bilim felsefesi: toplumsal düşüncenin temelleri*. Ü. Tatlıcan, & B. Binay, (Çev.), Bursa: Sentez Yayınları.
- Creswell, J. W. & Plano Clark, L.V. (2018). *Designing and conducting mixed methods* (3th Edition), California: Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. M. Bütün, & S. B. Demir, (Çev.), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni. nicel, nitel ve karma yöntem yaklaşımları*. S.B.Demir, (Çev.Edt.), Ankara: Eğiten Kitap.
- Creswell, J. W. (2019). *Nitel araştırmacılar için 30 temel beceri*, H. Özcan, (Çev.), Ankara: Anı Yayınları.

Crotty, M., (1998). Introduction: the research process. In M. Crotty (Au.) *The foundations of social research: meaning and perspective in the research process* (pp. 1-17).

Della Porta, D. & Keating, M. (2019). *Sosyal bilimlerde yaklaşımlar ve metodolojiler*. S. Gürses, (Çev.), Ankara: Küre Yayınları.

Field, A. & H, G. (2019). *Araştırma nasıl tasarlanır ve raporlaştırılır*. A. Özer, (Çev.), Ankara: Anı Yayıncılık.

Goertz, G. & Mahoney, J. (2012). *Concepts and measurement: ontology and epistemology*. social science Information. 51 (2). 205-216.

Grünberg, T. (2019). *Epistemik mantık üzerine*, Ş. Öztürk, (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Harding, S. (1987). *Feminism and methodology*, Milton Keynes. Open University Press.

Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*, S. Turan, (Çev.), Ankara: Nobel Yayıncılık.

Miller, T., Brich, M., Mauthener M., & Jessop J. (2012). *Ethics in qualitative research*. California: Sage Publications.

Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nicel ve nitel yaklaşımlar*, Ö. Akkaya, (Çev.), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Punch, K. (2020). *Sosyal araştırmalara giriş*. Z. Akyüz, D. Bayrak, H.B.Arslan, (Çev.), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Silverman, D. (2021). *Nitel verileri yorumlama*. Ç.E. Erkan Dinç (Çev.), Ankara: Pegem Akademi.

Tanesini, A. (2012). *Feminist epistemolojilere giriş*. İstanbul: Sentez Yayınları.

Toraman, S. (2021). Karma yöntemler araştırması: kısa tarihi, tanımı, bakış açıları ve temel kavramlar. *Nitel Sosyal Bilimler*, 3 (1), 1-29.

www. radianceresearchresources.com. Erişim Tarihi: 01.05.2022.

Araştırma Makalesi

**AKIL VE ZEKÂ OYUNLARININ OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARIN
DİKKAT VE GÖRSEL ALGI DÜZEYLERİNE ETKİSİNİN
İNCELENMESİ^{1,2}**

Duygu DURULAN*

Duriye Esra ANGIN**

Öz

Bu çalışmanın amacı, okul öncesi dönem çocukların dikkat ve görsel algı düzeylerini akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılıp katılmama durumuna göre incelemektir. Çalışma nicel araştırma yöntemlerinden nedensel karşılaştırma modelinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan (n=46) ve katılmayan (n=46) 60-72 aylık toplam 92 çocuk oluşturmaktadır. Veriler Beş Yaş Çocuklarının Dikkat Toplama Testi ve Görsel Algılama Ölçeği ile toplanmıştır. Araştırma sonucunda; akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan okul öncesi dönem çocukların dikkat ve görsel algı düzeylerinin eğitime katılmayan çocuklardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Dikkat düzeylerinin cinsiyet ve yaş değişkenine göre farklılaşmadığı belirlenirken görsel algı düzeylerinin farklılaştığı görülmüştür. Bununla birlikte okul öncesi eğitimde üçüncü yılı olan çocukların dikkat düzeylerinin ilk yılı olan çocuklardan daha yüksek olduğu, görsel algı düzeylerinin ise okul öncesi eğitimde ilk yılı ve ikinci yılı olan çocuklardan daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Akıl ve Zekâ Oyunları, Okul Öncesi Eğitim, Dikkat, Görsel Algı.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Durulan, D. & Angın, D. E. (2023). Akıl ve zekâ oyunlarının okul öncesi dönem çocukların dikkat ve görsel algı düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 333-357.

¹ Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürütmüş olduğu “Akıl ve Zekâ Oyunlarının Okul Öncesi Dönem Çocukların Dikkat ve Görsel Algı Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Etik Kurulu’ndan 03.12.2021 tarihli 26.oturumdan XIII karar sayısı ile etik kurul izni alınmıştır.

* Okul Öncesi Öğretmeni, Efeler/Aydın. ORCID: 0000-0002-9981-7410, sipahiduygu@hotmail.com.

** Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, ORCID: 0000-0001-6601-4892, esra.angin@adu.edu.tr.

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF MIND AND INTELLIGENCE GAMES ON PRESCHOOL CHILDREN'S ATTENTION AND VISUAL PERCEPTION LEVELS³

Abstract

The aim of this study is to examine the attention and visual perception levels of preschool children according to their participation in mind and intelligence games education. The study was carried out in the causal comparison model, which is one of the quantitative research methods. The study group of the research consists of a total of 92 children aged 60-72 months, who participate in the training of intelligence and mind games (n=46) and who does not participate (n=46). Data were collected with the Five-Year-Old Children's Attention Test and Visual-Perception Scale. The research found that the levels of attention and visual perception of preschool children attending the training of intelligence and mind games were higher than those who did not attend the training. While it was determined that the attention levels did not differ according to the gender and age variable, it was observed that the visual perception levels differed. In addition, it was determined that the attention levels of the children in the third year of preschool education were higher than the children in the first year, and the visual perception levels were higher than the children in the first year and the second year of preschool education.

Keywords: *Mind and Intelligence Games, Preschool Education, Attention, Visual Perception.*

GİRİŞ

Günümüzde eğitim, gelişen teknoloji ve iş dünyasının talepleri doğrultusunda öğrencilerin 21. yüzyıl becerilerini geliştirmeyi, bilgiyi iletişim kurmada, paylaşmada, karmaşık problemleri çözmeye kullanmalarını hedeflemektedir (Collwill & Gallagher, 2007; Binkley vd., 2010; National Research Council, 2012; Tight, 2021). Endüstri 4.0 ile birlikte insanların bilgiyi kullanarak makinelerin gerçekleştirebileceği işleri yapabilmelerinden ziyade nitelikli işgücüne ve 21.yüzyıl becerilerine sahip olmaları elzemdir (Binkley vd., 2010; Öcal & Altıntaş, 2018).

Eğitimde 21. yüzyıl becerilerini geliştirebilmek teknolojinin, materyallerin ve eğitim araçlarının akılcı kullanımıyla mümkündür (Cramer, 2007). Bu becerileri geliştirebilmek adına iyi bir eğitim aracı olarak oyunlar kullanılabilir (Lim vd., 2020). Çocuğun sürece aktif katılımını sağlayan oyunlar, öğrenmelerin daha ilgi çekici ve keyifli hale gelmesini sağlamaktadır (Chen vd., 2012). Oyunlar, materyal boyutu ile birleşim içerisine girerek gelişim göstermeye devam ettiğinde karşımıza 21. yüzyıl becerileri açısından çocukların gelişimini destekleyebilecek önemli materyaller olarak görülen akıl ve zekâ oyunları çıkmaktadır. Öyle ki iş dünyasının

---

³This study was produced from first author's master's thesis titled " Investigation of the Effect of Mind and Intelligence Games on Preschool Children's Attention and Visual Perception Levels " conducted under the supervision of second author.

ihtiyacı olan nitelikli insan gücünün yetiştirilmesine katkı sağlayan bu oyunlar, Procter & Gamble gibi önemli bir şirketin işe alım prosedürünün belirli bir kısmını oluşturmaktadır (Çağır, 2020; Türk Beyin Takımı, TY).

Literatürde zekâ oyunu, akıl oyunu, beyin jimnastiği, bulmaca ve mini oyun olarak da kullanılan akıl ve zekâ oyunları (Prensky, 2001; Moursund, 2006; Ott & Pozzi, 2012), zihinsel kapasite ve becerileri geliştiren, gerçek hayat problemlerini içeren ve bunların oyunlaştırılmış halini sunan materyallerdir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2013). Alessi & Trollip (2001) eğitsel oyunların bir alt türü olarak belirttikleri akıl ve zekâ oyunlarını; gözlem yapma, bilgi toplama, deneme, problem çözme gibi becerilerin kullanıldığı oyunlar olarak tanımlamaktadır. Geometrik-mekanik oyunlar, sözel oyunlar, zekâ soruları, hafıza, strateji, akıl yürütme ve işlem oyunları gibi farklı zekâ oyunu türleri bulunmaktadır (MEB, 2013).

Akıl yürütme becerileriyle birlikte derinlemesine düşünmeyi de gerektiren bu oyunlar ezber bilgiden neredeyse bağımsızdır (Bottino vd., 2013). Yapılan uluslararası değerlendirmeler de ezber bilgiye önem vermemekte, bu da eğitim politikalarını ve programlarını şekillendirmektedir (Çelebi vd., 2014; Baysura, 2017; Mullis vd., 2021). Türkiye’de de eğitim programları değişim göstererek farklı dersler müfredata eklenebilmektedir. Ortaokullarda 2013 yılında seçmeli ders olarak müfredata eklenen Zekâ Oyunları Dersi, diğer öğretim kademelerinde kurs ya da egzersiz olarak açılabilir. Ayrıca okul öncesi eğitim veren kurumlarda çocuk kulüpleri aracılığı ile akıl ve zekâ oyunları oynanabilmektedir (MEB, 2013; MEB, 2019).

Alanyazına bakıldığında akıl ve zekâ oyunlarının çeşitli başlıklarda ve farklı eğitim kademelerinde çalışıldığı görülmektedir. Bottino, Ott ve Tavella (2013), Demirel (2015) ve Çağır (2020) tarafından yürütülen çalışmalarda akıl ve zekâ oyunlarının okul performansı ile ilişkili olduğu ve akademik başarıyı olumlu etkilediği ortaya konulmuş, Demirel (2015), Kurbal (2015) ve Şahin (2019) tarafından yapılan çalışmalarda ise problem çözme becerilerini ve stratejilerini geliştirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca Kurbal (2015) ve Yılmaz’ın (2019) çalışmalarında bu oyunların akıl yürütme becerilerini desteklediği ortaya konulmuştur. Akıl ve zekâ oyunlarının bilişsel gelişimde etkili olduğunu, zihinsel beceri düzeyini geliştirdiğini tespit eden çalışmalar da mevcuttur (Türkoğlu & Uslu, 2016; Marangoz, 2018). Bohning ve Althouse (1997), Renavitasari ve Supianto (2018), Zeybek ve Saygı’nın (2018) yürüttükleri çalışmalarda akıl ve zekâ oyunlarının uzamsal yeteneği pozitif yönde etkilediği görülürken, Altun (2017) ve Yağlı (2019) tarafından yürütülen çalışmalarda görsel algı gelişimini desteklediği görülmüştür. Altun, Hazar ve Hazar (2016), Altun (2017), Yağlı (2019) ve Ayar (2022) tarafından yapılan çalışmalarda bu oyunların dikkat düzeyini ve süresini arttırdığı tespit edilmiştir. Bunlarla birlikte akıl ve zekâ oyunlarının eleştirel düşünme eğilimini, özgüven, iletişim, empati, düşünme ve

işbirliği becerilerini olumlu etkilediği, üst bilişsel farkındalık ve sosyal beceri gelişimini desteklediği Kara (2018), Kula (2019) ve Ayar'ın (2022) çalışmalarıyla ortaya konmuştur. Genişyürek (2021) çalışmasında akıl ve zekâ oyunlarının dil gelişimi üzerinde olumlu etkisini tespit ederken; Aşuluk (2020) okuduğunu anlama becerisini geliştirdiğini; Şen (2020) ise, erken okuryazarlık becerilerini geliştirdiğini tespit etmiştir. Ayrıca Çağır ve Oruç'un (2020) yürüttükleri çalışmada bu oyunların kavram öğretiminde etkili bir araç olduğu görülmüştür. Bohning ve Althouse (1997), Lee, Lee ve Collins (2012), Siew ve Abdulah (2012) ve Fitria (2021) ise çalışmalarında akıl ve zekâ oyunlarının geometri başarısını desteklediğini ortaya koymuştur.

Akıl ve zekâ oyunlarının olumlu etkilerinin araştırmalarla ortaya konması eğitimde kullanımını da yaygınlaştırmıştır. Okul öncesi eğitim veren kurumlarda kurs, egzersiz veya çocuk kulüpleri aracılığı ile akıl ve zekâ oyunları oynanabilmektedir. Akıl ve zekâ oyunları ile oynayan okul öncesi dönem çocukların çeşitli alanlardaki gelişimlerinin ve öğrenmelerinin artacağı söylenmektedir (MEB, 2019). Öğrenmenin temelini bakıldığında ise ilgi, dikkat ve algı oluştuğu görülmekte (Altun, 2017) ve edinilen bilgilerin %80'lik kısmı görme duyusu ile gerçekleşmektedir (İnceoğlu, 2011; Metin & Aral, 2016). Günlük yaşam becerilerinden okul başarısına kadar birçok alanı etkileyen dikkat ve görsel algı becerilerinin okul öncesi dönemde değerlendirilip desteklenmesi kritik bir öneme sahiptir (Sağol, 1998; Maneval, 1999; Marr vd., 2001; Tuğrul, vd., 2001; Sortor & Kulp, 2003; Van Waelvelde vd., 2004; Volman vd., 2006; Gal & Linchevski, 2010; Uyanık, 2015; Vasileva, 2015; Ercan vd., 2016; Dilmaç & İnal, 2020). Dikkat toplama ya da görsel algı becerilerinde sorun olan çocuk akademik hayatında zorluklar yaşamakta, sosyal ilişkileri de olumsuz etkilenmektedir (Frostig vd., 1961; Moffitt, 1990). MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü'nün Zekâ Oyunları Okul Öncesi Kurs Programı'na göre (2019) zekâ oyunları görsel algının alt başlıklarından el-göz koordinasyonu, şekil-zemin ilişkisi ve şeklin mekanda konumu alanlarındaki becerilerinin artmasını ve dikkatini yoğunlaştırma becerisinin gelişmesini sağlamaktadır.

Akıl ve zekâ oyunu ile ilgili yapılan araştırmalar 2017 yılı ve sonrasında artış göstermekle beraber araştırmaların çalışma gruplarını daha çok ilkökul ve ortaokula devam edenlerden oluşturmaktadır (Dokumacı Sütçü, 2021). Alanyazın incelendiğinde akıl ve zekâ oyunlarının okul öncesi dönemde dikkat düzeyini artırdığını ortaya koyan çok az sayıda araştırma bulunmakla birlikte (Kayılı & Erdal, 2018; Yılmaz vd., 2022), görsel algı düzeyi üzerindeki etkisini inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle okul öncesi eğitime devam eden çocukların akıl ve zekâ oyunları oynayıp oynamama durumuna göre dikkat ve görsel algı düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığının araştırılması değerli görülmüştür. Bu oyunların okul öncesi dönem için kritik öneme sahip olan dikkat ve görsel algı gelişimi üzerindeki etkilerinin yaş ve cinsiyet gibi değişkenler açısından da incelenmesinin alanyazına katkı sağlaması ve uygulayıcılara dikkat ve

görsel algı gelişimi konusunda erken müdahale fırsatı sunabilecek olması önemli görülmüştür. Bu doğrultuda araştırmanın temel amacı okul öncesi dönem çocukların dikkat ve görsel algı düzeylerinin akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılıp katılmama durumuna göre incelenmesi olarak belirlenerek bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Okul öncesi dönem çocukların akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılıp katılmama durumuna göre dikkat düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
2. Okul öncesi dönem çocukların akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılıp katılmama durumuna göre görsel algı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan okul öncesi dönem çocukların dikkat düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
4. Akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan okul öncesi dönem çocukların görsel algı düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
5. Akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan okul öncesi dönem çocukların dikkat düzeyleri yaş değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
6. Akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan okul öncesi dönem çocukların görsel algı düzeyleri yaş değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
7. Akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan okul öncesi dönem çocukların dikkat düzeyleri okul öncesi eğitime devam etme sürelerine göre farklılaşmakta mıdır?
8. Akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan okul öncesi dönem çocukların görsel algı düzeyleri okul öncesi eğitime devam etme sürelerine göre farklılaşmakta mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bir nedensel karşılaştırma araştırması olan bu çalışmada okul öncesi dönem çocukların akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılıp katılmama durumuna göre dikkat ve görsel algı düzeyleri incelenmiştir. Nedensel karşılaştırma araştırmalarında araştırmacı müdahalesi olmaksızın ortaya çıkmış bir sonucun nedenlerinin ya da durumu etkileyebilecek değişkenlerin etkilerinin belirlenmesi amacıyla yapılır (Büyüköztürk vd., 2020). Ölçülecek bağımlı değişkenlerde farklılık meydana getirmek için müdahale etmek yerine hali hazırda bir durumdan etkilenen ve etkilenmeyen iki grubun karşılaştırılması söz konusu olduğundan, nedensel karşılaştırma araştırmaları deneysel araştırmaya tersten karşılık gelmektedir (Cohen vd., 2007). Bu çalışmada çocukların okullarında akıl ve zekâ

oyunları eğitimi alıp almama durumları araştırmacının manipülasyonundan bağımsız olup kendiliğinden ortaya çıkan bir durumdur. Araştırmaya dâhil edilen çocukların dikkat ve görsel algı düzeyleri okullarında akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılıp katılmama durumlarına göre incelenmiş, böylelikle akıl ve zekâ oyunlarının bu dönem çocukların dikkat ve görsel algı düzeyleri üzerinde etkisi olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evreni 2021-2022 eğitim öğretim yılında Ege bölgesinde yer alan bir ilde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 60-72 aylık çocuklardan oluşmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme, gözlem birimlerinin belirli özelliklere sahip kişi, olay, nesne ya da durumlardan oluşması gerektiği durumlarda kullanıma uygun bir yöntemdir (Büyüköztürk vd., 2020). Bu doğrultuda araştırmanın çalışma grubu 2021-2022 eğitim öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okul öncesi eğitim kurumlarında eğitime devam edip akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan 46 ve katılmayan 46 olmak üzere toplam 92 çocuk dâhil edilmiştir. Gruplardaki çocuklar belirlenirken yaş, cinsiyet, eğitime devam ettiği okul gibi değişkenlerin paralellik göstermesine özen gösterilmiştir.

Akıl ve zekâ oyunları kulübü aracılığıyla haftanın beş günü verilen eğitim kapsamında Legolino, Rondo Vairo, Shapy, Candy, Cumulo, Look Look, Legooona, Bul Tak Diz, Mangala oyunlarının yanı sıra kağıt kalem oyunları da oynanmıştır. Basamaklı öğretim programı doğrultusunda verilen eğitimde çocukların ön öğrenmelerine dikkat edilerek program dâhilinde basitten karmaşığa, kolaydan zora olacak şekilde belirlenen oyunlar dönüşümlü olarak tekrar oynanmıştır. Çocukların en az bir eğitim öğretim dönemi boyunca eğitime devam etmiş olmalarına dikkat edilerek ölçme araçları aracılığıyla veriler toplanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu, Beş Yaş Çocuklarının Dikkat Toplama Testi (Frankfurter Test Für Funjahrige Konzentration) ve Görsel Algılama Ölçeği kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu, araştırmanın alt amaçları doğrultusunda araştırmaya katılan çocukların demografik bilgilerini ortaya koymak amacıyla araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Beş Yaş Çocuklarının Dikkat Toplama Testi, Almanya'da Raatz ve Möhling tarafından 1968 yılında geliştirilmiştir. İlk olarak 266 çocuğa, 1970'te 1170 çocuğa uygulanarak standardize edilmiştir. 1969'da test tekrar test metoduyla 100 çocuk ile yapılan güvenilirlik çalışmasında güvenilirlik katsayısı $r=0.79$; 1971'de test tekrar test metoduyla 29 çocuk ile yapılan güvenilirlik çalışmasında güvenilirlik

katsayısı $r=0.85$ olarak bulunmuştur. Testin Türkiye’de ilk geçerlik güvenirlik çalışması 1995 yılında 5-6 yaş arasındaki 30 çocuk ile yapılmıştır. Test tekrar test yöntemi ile $r=0.70$ ’ten büyük bulunduğundan güvenilir bir veri toplama aracı olduğu kabul edilmiştir (Kaymak, 1995). İkinci geçerlik güvenirlik çalışmasını Gözüm (2017), 60-72 aylık 173 çocuk ile gerçekleştirmiştir. Test tekrar test güvenirliği $r=0.74$ olarak bulunduğundan testin güvenilir bir ölçme aracı olduğu kabul edilmiştir (Gözüm, 2017). Testte çocuğun 90 saniye içerisinde işaretlediği armut sayısı ham puanı oluştururken, yaş ve cinsiyetine göre düzeltilmiş puan hesaplanmaktadır (Kaymak, 1995).

Görsel Algılama Ölçeği, 2015 yılında Kalkan ve Arslan tarafından 4-5-6 yaş çocuklar için 312 çocuk ile uygulamalar sonucunda geliştirilmiştir. Ayırt etme, şekil-zemin algısı, eşleştirme alt boyutlarından oluşan test 20 maddeden oluşmaktadır. Alt boyutlara göre ölçek toplam puanı hesaplanırken (ham puan*5) + yaş puanı(4 yaş için +6, 5 yaş için +3) formülü, 100’lük puana dönüştürülmüş ölçek puanını hesaplamak için ise (toplam ham puan*5) + yaş puanı formülü kullanılmaktadır. Ölçeğin test tekrar test güvenirlik çalışması için yapılan uygulama sonucu $r=0.74$ olarak bulunmuştur. Yapı geçerliği sağlamak için açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yöntemi uygulanmış, uzman görüşü ile de kapsam ve görünüş geçerliği sağlanmıştır (Kalkan & Arslan, 2015).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama sürecinde öncelikle ölçek kullanım izinleri alınmış, sonrasında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Etik Kurulu’ndan 03.12.2021 tarihli 26.oturumudan XIII karar sayısı ile etik kurul izni alınmıştır. Aydın İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nden de izin alınıp uygulama yapılacak okul idaresi, öğretmenleri ve velileri bilgilendirilerek velilerden izin alınmış ve çocuklarla sınıf ortamında tanışılmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizi bilgisayarda istatistiksel işlemler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Analizlerde kullanılacak testi belirlemeden önce normalliği değerlendirebilmek için ortalama, ortanca, tepedeğer, basıklık ve çarpıklık katsayılarıyla birlikte normallik test sonuçlarına bakılmıştır. Bu değerlerin birbirine yakın olması veri dağılımının normal olduğunu işaret etmektedir (Can, 2020). Morgan vd. (2004), normal dağılımın ölçütü olarak çarpıklık katsayısının ± 1 arasında olmasını kabul etmektedir. Ayrıca basıklık ve çarpıklık katsayıları standart hatalarına bölündüğünde çıkan değerler $\pm 1,96$ aralığında ise verilerin normal dağıldığı kabul edilmektedir (Can, 2020). Normallik testi için veri sayısı 50’nin altında ise Shapiro-Wilk testi önerilmektedir (Büyüköztürk vd., 2020). Normallik testi p değerlerin .05’ten büyük olması incelenen faktörlerin dağılımlarının normal olduğunu göstermektedir (Eymen, 2007).

Araştırma kapsamında her bir grup için yapılan normallik analizlerinde ortalama, ortanca, tepedeğer, basıklık ve çarpıklık katsayılarının birine yakın

olduğu, basıklık ve çarpıklık katsayısının ± 1 değerine yakın olduğu görülmüştür. Normallik testi anlamlılık değerleri de .05'ten büyük olduğundan verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilerek iki gruplu karşılaştırmalar için ilişkisiz örneklem t testi, üç gruplu karşılaştırmalar için ise tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Analiz neticesinde puan ortalamaları arasında anlamlı fark çıkması durumunda etki büyüklüğü için d ve etakare (η^2) değerlerine bakılmıştır. Genel olarak d'nin değeri açısından 0.2 küçük etki olarak değerlendirilirken 0.5 orta, 0.8 ise büyük etki olarak değerlendirilmektedir (Cohen, 1977). Etakare (η^2) ise aldığı değere göre .14 yüksek, .06 orta ve 01 düşük düzeyde etki şeklinde yorumlanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2020).

BULGULAR

Araştırmanın 1. alt amacı doğrultusunda yapılan ilişkisiz örneklem t testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Beş Yaş Çocuklarının Dikkat Toplama Testi Puanlarının İlişkisiz Örneklem t Testi Sonucu

Gruplar	n	$\bar{X}$	s	sd	t	p
Ölçüt Grup	46	37.65	5.15	90	2.34	.021
Muadil Grup	46	34.93	5.93			

Akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan ölçüt gruptaki çocukların puan ortalaması ile ($\bar{X}_{ölçüt\ grup} = 37.65$), katılmayan muadil gruptaki çocukların puan ortalaması ($\bar{X}_{muadil\ grup} = 34.93$) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir [$t_{(90)} = 2.34$, $p = .021$]. Ölçüt grupta bulunan çocukların dikkat puan ortalamaları, muadil grupta bulunan çocuklardan daha yüksektir. Hesaplanan etki büyüklüğü ($d = 0.2$) bu farkın küçük olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın 2. alt amacı doğrultusunda yapılan ilişkisiz örneklem t testi sonucu Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Görsel Algılama Ölçeği Puanlarının İlişkisiz Örneklem t Testi Sonucu

Gruplar	n	$\bar{X}$	s	sd	t	p
Ölçüt Grup	46	87.13	10.18	81.792	3.385	.001
Muadil Grup	46	78.43	14.13			

Akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan ölçüt gruptaki çocukların puan ortalaması ile ($\bar{X}_{ölçüt\ grup} = 87.13$), katılmayan muadil gruptaki çocukların puan ortalaması ($\bar{X}_{muadil\ grup} = 78.43$) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir [$t_{(81.792)} = 3.385$, $p = .001$]. Ölçüt grubun görsel algı puan ortalamaları daha

yüksektir. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüğü ($d= 0.7$) bu farkın büyük olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın 3. alt amacı doğrultusunda yapılan ilişkisiz örneklem t testi sonucu Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Cinsiyete Göre Beş Yaş Çocuklarının Dikkat Toplama Testi Puanlarının İlişkisiz Örneklem t Testi Sonucu

Gruplar	n	$\bar{X}$	s	sd	t	p
Kız	21	38.61	5.15	44	1.170	.248
Erkek	25	36.84	5.12			

Akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan kızların dikkat puan ortalaması ile ($\bar{X}_{kız}= 38.61$), erkeklerin dikkat puan ortalaması ($\bar{X}_{erkek}= 36.84$) arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir [$t_{(44)}= 1.170$, $p= .248$].

Araştırmanın 4. alt amacı doğrultusunda yapılan ilişkisiz örneklem t testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Cinsiyete Göre Görsel Algılama Ölçeği Puanları İlişkisiz Örneklem t Testi Sonucu

Cinsiyet	n	$\bar{X}$	s	sd	t	p
Kız	21	92.28	8.10	44	3.524	.001
Erkek	25	82.80	9.84			

Akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan kızların görsel algı puan ortalaması ile ($\bar{X}_{kız}= 92.28$), erkeklerin ortalaması ($\bar{X}_{erkek} \text{ grup}= 82.80$) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir [$t_{(44)}= 3.524$, $p= .001$]. Kızların puan ortalamaları erkeklerden daha yüksektir. Hesaplanan etki büyüklüğü ($d = 0.5$) bu farkın orta etki olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın 5. alt amacı doğrultusunda yapılan ilişkisiz örneklem t testi sonucu Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Yaş Grubuna Göre Beş Yaş Çocuklarının Dikkat Toplama Testi İlişkisiz Örneklem t Testi Sonucu

Gruplar	n	$\bar{X}$	s	sd	t	p
60-66 aylık	21	36.76	4.24	44	-1.470	.149
67-72 aylık	25	39.04	5.94			

Akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan 60-66 aylık çocukların dikkat puan ortalaması ile ($\bar{X}_{60-66 \text{ aylık}}= 36.76$) ile 67-72 aylık çocukların puan ortalaması ($\bar{X}_{67-72 \text{ aylık}}= 39.04$) arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür [$t_{(44)}= -1.470$, $p= .149$].

Araştırmanın 6. alt amacı doğrultusunda yapılan ilişkisiz örneklem t testi sonucu Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Yaş Grubuna Göre Görsel Algılama Ölçeği İlişkisiz Örneklem t Testi Sonucu

Gruplar	n	$\bar{X}$	s	sd	t	p
60-66 aylık	21	82.52	9.20			
67-72 aylık	25	91.00	9.46	44	-3.063	.004

Akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan 60-66 aylık çocukların Görsel Algılama Ölçeği puan ortalaması ($\bar{X}_{60-66 \text{ aylık}} = 82.52$) ile 67-72 aylık çocukların puan ortalaması ($\bar{X}_{67-72 \text{ aylık}} = 91.00$) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür [$t_{(44)} = -1.470$, $p = .149$]. 67-72 aylık çocukların puan ortalamaları daha yüksektir. Etki büyüklüğü ($d = 0.9$) bu farkın büyük olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın 7. alt amacı doğrultusunda tek yönlü ANOVA yapılmış ve örneklem sayıları eşit olmadığından çoklu karşılaştırma testi olarak Scheffe testi seçilmiştir. Yapılan testlere ilişkin sonuçlar Tablo 7’deki gibidir.

Tablo 7: Okul Öncesi Eğitime Devam Etme Süresine Göre Beş Yaş Çocuklarının Dikkat Toplama Testi Tek Yönlü ANOVA Sonucu

Vayransın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Fark
Gruplar arası	243.535	2	121.767			İlk yıl
Gruplar içi	1022.465	43	23.778	5.121	.010	ile Üçüncü yıl
Toplam	1266.000	45				

Okul öncesi eğitimde ilk yılı olan çocukların test puan ortalamaları ($\bar{X}_{(\text{ilk yıl})} = 35.77$), ikinci yılı olan çocukların ortalamaları ($\bar{X}_{(\text{ikinci yıl})} = 37.81$) ve üçüncü yılı olan çocukların ortalamaları ($\bar{X}_{(\text{üçüncü yıl})} = 41.58$) arasında fark olduğu görülmüştür [$F_{(2-43)} = 5.121$, $p < .05$]. Bu fark ($\eta^2 = 0.19$) geniş etki düzeyinde olup okul öncesi eğitimde ilk yılı ve üçüncü yılı olan çocuklar arasındadır.

Araştırmanın 8. alt amacı doğrultusunda yapılan tek yönlü ANOVA yapılmış sonucu Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Okul Öncesi Eğitime Devam Etme Süresine Göre Görsel Algılama Testi Dönüştürülmüş Puanlarının Tek Yönlü ANOVA Sonucu

Vayransın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Fark
Gruplar arası	23.695	2	11.848	7.399	.002	ilk yıl – üçüncü yıl
Gruplar içi	68.849	43	1.601			ikinci yıl – üçüncü yıl
Toplam	92.544	45				

Okul öncesi eğitimde ilk yılı olan çocukların puanlarının ortalaması ($\bar{X}_{(ilk\ yıl)} = 4.221$), ikinci yılı olan çocukların puanlarının ortalaması ($\bar{X}_{(ikinci\ yıl)} = 4.345$) ve üçüncü yılı olan çocukların puanlarının ortalaması ($\bar{X}_{(üçüncü\ yıl)} = 2.649$) arasında bir fark olduğu görülmüştür [$F_{(2-43)} = 7,399$, $p < .05$]. Etki büyüklüğü ($\eta^2 = .25$) geniş etki düzeyindedir. Tamhane's T2 çoklu karşılaştırma testi sonucunda farkın okul öncesi eğitimde üçüncü yılı olan çocuklar ile okul öncesi eğitimde ilk yılı ve ikinci yılı olan çocuklar arasında olduğu görülmüştür.

TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Okul öncesi dönem çocukların dikkat ve görsel algı düzeylerinin akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılıp katılmama durumuna göre incelenmesi amacıyla yürütülen bu araştırmada akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan çocukların dikkat puan ortalamalarının, eğitime katılmayan çocuklardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Dikkat toplamada “ilgi” önemli bir unsur olarak görülmekte ve çocukların sevdikleri, ilgi duydukları şeylere konsantre oldukları bilinmektedir (Ruff & Rothbart, 1996; Öztürk, 1999). Öyle ki Miller ve Zalenski'nin (1982) okul öncesi dönem çocuklarıyla yaptıkları araştırmada dikkati gürültüden daha çok ilgi eksikliğinin engellediği ortaya konmuştur. Bununla birlikte günümüzde akıl ve zekâ oyunlarının en çok ilgi duyulup tercih edilen oyun kategorilerinden biri olması (Arslan vd., 2010; Siew vd., 2013), çocukların dikkatini geliştirebileceğini düşündürmektedir. MEB (2019) Zekâ Oyunları Okul Öncesi Kurs Programı'nı tamamlayan çocuğun dikkat yoğunlaştırma becerisinin artacağını ifade edilmekle birlikte yapılan araştırmalar da akıl ve zekâ oyunlarının okul öncesi dönem çocukların dikkat düzeyini artırdığını ortaya koymuştur (Kayılı & Erdal, 2018; Yılmaz vd., 2022). Bu açıdan bakıldığında çalışmanın bu bulgusunun literatür ile tutarlı olduğu görülmektedir.

Eğitime katılan çocukların görsel algı puan ortalamalarının, katılmayan çocuklardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durumun eğitim kapsamında oynanan akıl ve zekâ oyunlarının kazanımlarından kaynaklanmış olacağı söylenebilir. Akıl ve zekâ oyunlarının görsel algı ile ilişkili olan uzamsal algı ve geometri başarısını desteklediği çeşitli araştırmalarla ortaya konmuş (Bohning & Althouse, 1997; Lee vd., 2012; Zeybek & Saygı, 2018; Fitria, 2021) ancak yapılan araştırmaların örnekleme daha çok ilkökul ve ortaokul öğrencilerinden

oluşmaktadır (Dokumacı Sütçü, 2021; Özdevecioğlu & Hark Söylemez, 2021). Bununla birlikte akıl ve zekâ oyunlarının görsel algı üzerindeki etkisini inceleyen Altun (2017) 12 hafta boyunca, Marangoz (2018) 14 hafta boyunca ve Yağlı (2019) 16 hafta boyunca akıl ve zekâ oyunları eğitimine katılan ilkokul 2. sınıf çocuklarının görsel algı düzeylerinin arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu açıdan bakıldığında bu bulgu farklı yaş grubu ile yürütülen araştırmaların sonucu ile paralellik göstermekle birlikte bu araştırmada okul öncesi dönem çocukları ile çalışıldığından, bu bulgunun alanyazına katkı sağladığı düşünülmektedir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu eğitime katılan kız ile erkek çocukların dikkat puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı yönündedir. Alanyazında cinsiyetin dikkat üzerinde etkisi olup olmadığına dair fikir birliği sağlanamamıştır. Cinsiyetin dikkat üzerine etkisini inceleyen araştırmalar özellikle seçici dikkatte cinsiyet farklılıklarının olduğunu öne sürmektedir (Stoet, 2017). Bununla birlikte dikkati cinsiyet değişkeninden daha çok yaş değişkeninin etkilediği bilinmektedir (Davies & Parasuraman, 1982; Akt. Yayıncı, 2007). Küçük yaş grubunda cinsiyetin dikkat üzerinde bir etkiye sahip olmaması cinsiyet rollerinin tam gelişmemesine bağlanmaktadır (Altun, 2017). Wagner (1990) ise dikkat konusunda çalışma yapan birçok araştırmacının bu alanda cinsiyet farklılığından söz etmediğini söylemiştir (Akt. Altun, 2017). Nitekim cinsiyetin dikkat üzerinde etkisi olduğunu öne süren araştırmalar olduğu gibi cinsiyetin dikkat üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşan araştırmalar da mevcuttur. Kaymak (2003), 2. ve 3. sınıfa devam eden çocukların dikkat toplama becerileri üzerine yaptığı araştırmada cinsiyetin çocukların dikkat toplama düzeyleri üzerinde bir etkisi olmadığını tespit etmiştir. Benzer şekilde Uskan (2011) ve Altun (2017) da araştırmalarında cinsiyet değişkeninin dikkat üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda bakıldığında araştırmanın bu sonucunun alanyazındaki bazı araştırma sonuçlarıyla paralellik gösterdiği söylenebilir.

Çocukların görsel algı düzeyleri arasındaki farklılaşma cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde kızların görsel algı puan ortalamasının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Alanyazında görsel algı gelişiminin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına dair farklı bilgiler bulunmaktadır. Kılıç (2004), çocuk yuvasında kalan ve ailesiyle beraber yaşayan çocukların görsel algılarını incelediği araştırmasında çocukların görsel algı düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığını tespit etmiştir. Benzer şekilde Turan ve Aral (2008), 60–71 aylık çocukların görsel algılama davranışlarını inceledikleri araştırmalarında kızların puan ortalamalarının erkeklerden daha yüksek olmasına rağmen yapılan analiz neticesinde çocukların görsel algılama puan ortalamaları cinsiyete göre karşılaştırıldığında istatistiksel açıdan bir fark olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bunlara karşılık görsel algı düzeyinin veya görsel algının çeşitli alt boyutlarının cinsiyetten etkilendiğini belirten çalışmalar da bulunmaktadır. Tuğrul vd. (2001), altı yaşındaki çocukların görsel algı puanlarını cinsiyete göre karşılaştırmış, görsel algının tüm alt boyutlarında kızların erkeklerden daha yüksek puan almış olmalarına rağmen,

görsel motor koordinasyon alt boyutu dışında diğer alanlarda bu farklılığın anlamlı olmadığını belirlemişlerdir. Tuğrul ve Erdem'in (2006), beş-altı yaşlarındaki çocukların matematiksel becerileri ile görsel algılarını inceledikleri bir başka araştırmasında kızların genel görsel algı düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Cheung vd. (2009), 6-7 yaşındaki çocukların görsel algıları düzeylerini çeşitli değişkenler açısından incelemiş ve kızlar ile erkekler arasında görsel algının alt boyutlarından kopyalama ve şekil-zemin alt boyutlarında kızların lehine anlamlı fark bulurken diğer alt boyutlarda anlamlı bir fark bulamamıştır. Sarıkaya (2018) tarafından yürütülen 6 yaş çocuklarının görsel algı düzeylerinin farklı okul öncesi eğitim programlarından etkilenip etkilenmediğinin incelendiği araştırma bulgularına göre ise; el-göz koordinasyonu, görsel tamamlama ve genel görsel algı puan ortalamalarında kızların lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu durumu kızların erkeklere göre daha erken gelişmesiyle açıklamıştır. İlkokul öğrencilerinin görsel algı düzeylerini inceleyen bir diğer çalışmada kız öğrencilerin genel görsel algı düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Gülsoy, 2019). Benzer şekilde Değirmenci (2014), 48-60 aylık çocukların bakış açısı alma becerisi ile görsel algı becerisi arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, kızların görsel algı düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bu durumun kızların daha ayrıntılı oyuncaklarla oynamaları ve çevresi ile daha ilgili olmalarından kaynaklı olabileceğini söylemiştir. Bu açıardan bakıldığında görsel algının cinsiyete göre farklılaşım farklılaşımamasında çevresel etkenlerin söz konusu olduğu söylenebilir.

Araştırmada 60-66 aylık çocuklar ile 67-72 aylık çocukların dikkat puanı ortalaması arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır. Gelişimsel olarak küçük yaşlarda kısa olan dikkat süresinin olgunlaşma ile uzadığı, dikkat düzeyinin gelişim ile doğru orantılı olduğu bilinmektedir (Hagen & Hale, 1973; Brodeur & Pond, 2001; Taş vd., 2009). Küçük vd. (2009), ilköğretim öğrencilerinin dikkat düzeylerini çeşitli değişkenlere göre inceledikleri çalışmada dikkat düzeyinin yaşla beraber arttığını tespit etmişlerdir. Aslan vd. (2020), 10-15 yaş arası çocukların dikkat düzeylerini yaş değişkenine göre inceleyerek yaş grubu büyüdükçe dikkat puanlarının da arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmanın bu bulgusunun literatür ile örtüşmediği söylenebilir. Bu çalışmada çocukların dikkat düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılaşımamasının, çalışmaya dâhil edilen çocukların dar bir yaş aralığında olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmada 67-72 aylık çocukların görsel algı puan ortalamalarının 60-66 aylık çocuklardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Görsel algı becerileri erken yaşlarda hızlı gelişim göstermektedir. Okul öncesi dönem görsel algı gelişimi açısından kritik öneme sahiptir (Maslow vd., 1964; Flavell vd., 1981; Sağol, 1998; Uyanık, 2015; Ercan vd., 2016; Dilmaç & İnal, 2020). Friesen (1969), görsel algı gelişiminin 4-7 yaş arasında hız kazanmasının sebebini Piaget'nin temel gelişimsel görevi ile desteklemiştir. Bezrukikh ve Terebova (2009), 5-7 yaş arasındaki çocukların görsel algı gelişimlerini inceledikleri çalışmada 7 yaşındaki çocukların

görsel algı puanlarının daha yüksek olduğunu görmüşlerdir. Bununla birlikte görsel algının tüm alt boyutlarıyla en hızlı gelişim gösterdiği dönemin 5-6 yaş olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmada 67-72 aylık çocukların görsel algı düzeylerinin 60-66 aylık çocuklardan daha yüksek olması bu kadar dar yaş aralığında bile görsel algının bu dönemde ne denli hızlı geliştiğini kanıtlar niteliktedir. Alanyazında araştırmanın bu bulgusu ile paralel araştırmalar mevcuttur. Uyanık (2015), okul öncesi dönem çocukların görsel algı düzeylerini yaşa göre incelemiş, 61-72 aylık çocukların görsel algı düzeylerinin 48-60 aylık çocuklardan daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Temel vd. (2016)'nin 5-6 yaşlarında çocuklarla yürüttüğü çalışmada yaş arttıkça görsel algı düzeyinin de arttığı sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Avşar (2020), 36-69 aylık çocukların görsel algı düzeylerini incelediği çalışmada çocukların görsel algı düzeylerinin yaş değişkeninden etkilendiğini bulmuştur.

Bir diğer bulgu, okul öncesi eğitime bir yıldır devam eden çocuklar ile üç yıldır devam eden çocukların dikkat ortalamaları arasında fark olduğu şeklindedir. Çocuğun dikkati ile aldığı eğitim, bulunduğu ortam ve uyaranlar doğrudan ilişkilidir (Gözüm, 2017). MEB (2013) Okul Öncesi Eğitim Programı çocuklara zengin öğrenme ortamı sunan bir program olup dikkat gelişime yönelik kazanım ve göstergeler barındırmaktadır. Alanyazında çeşitli program ve etkinliklerin okul öncesi dönem çocukların dikkat düzeyleri üzerindeki etkisini inceleyen deneysel araştırmalar bulunmaktadır. Kontrol grupları MEB (2013) Okul Öncesi Eğitim Programı ile eğitime devam bu çalışmalarda kontrol grubunda bulunan çocukların dikkat öntest ve sontest puanları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir (Yavuz, 2014; Seçer & Özmen, 2015; Gözüm, 2017; Gülleci, 2019; Küçükemas, 2020; Şennik, 2020; Akar, 2021). Bu da MEB (2013) Okul Öncesi Eğitim Programı'nın çocukların dikkat düzeylerini geliştirdiğini gösterirken, çocukların okula devam süreleri arttıkça dikkat düzeylerinin yükselmesini açıklamaktadır. Okul öncesi eğitimde üçüncü yılı olan çocuklar ile ilk yılı ve ikinci yılı olan çocukların görsel algı puanlarının ortalaması arasında fark olduğu tespit edilmiştir. Çocukların okul öncesi eğitime devam etme süresi arttıkça görsel algı düzeylerinin de artmasının beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir. Okul öncesi eğitimi alan çocukların görsel algı düzeylerinin daha yüksek olduğu bilinmektedir (Mangır & Çağatay, 1987; Turan & Aral, 2008; Memiş & Harmanakaya, 2012). Tuğrul vd. (2001), yaptıkları çalışmada iki, üç yıl ve üç yıldan daha uzun süredir anaokuluna devam eden çocukların görsel algının alt boyutlarından görsel motor koordinasyon ve şekil sabitliği alt alanlarında anaokuluna daha az süre devam eden çocuklara nazaran yüksek başarıya sahip olduklarını belirlemişlerdir. Uyanık (2015), 48-72 aylık çocukların görsel algı düzeylerini incelediği çalışmada iki yıl okul öncesi eğitim alan çocukların görsel algı düzeylerinin bir yıl eğitim alan çocuklardan daha yüksek olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde Küçükkelepçe (2020), 60-72 aylık çocukların görsel algı düzeylerini incelemiş ve anaokuluna 3 yıl ve üzeri devam eden çocukların görsel algı düzeylerinin daha yüksek olduğunu belirlemiştir.

Araştırmada “okul öncesi eğitime iki yıldır devam eden” çocukların dikkat ve görsel algı düzeyleri ile okul öncesi eğitimde ilk yılı olan çocuklar arasında anlamlı bir fark olmaması dikkat çekmiştir. Bu durum 2020-2021 eğitim öğretim yılında Covid-19 pandemisi nedeniyle yüzyüze eğitimin olmaması ile açıklanabilir. Uzaktan eğitim, okul öncesi dönem çocuklar için çeşitli zorluklar ve sınırlılıklar barındırmaktadır (EAB, 2020; Hao, 2020). Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenler eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütülmesinde teknolojik problemler yaşadıklarını, çocukların ekran başında yeterince motive olamadıklarını ve fırsat eşitliğinin sağlanamadığını dile getirmişlerdir (Mengi & Alpdoğan, 2020; Altın & Gündoğdu, 2021; Avcı & Akdeniz, 2021). Okul öncesi dönem çocuğa sahip veliler ise uzaktan eğitimde eğitsel açıdan olumsuzluklar yaşadıklarını, çocuklarının eğitime katılmakta zorluk çektiklerini belirtmişlerdir (Akkaş Baysal vd., 2020; Konca & Çakır, 2021).

Araştırma sonuçları doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

1. Ebeveynler evde çocuklarıyla nitelikli vakit geçirmek ve çocuklarının gelişimini desteklemek adına akıl ve zekâ oyunlarını oynayabilirler.
2. Okul öncesi öğretmenleri çocukların dikkat ve görsel algı düzeylerini geliştirmek amacıyla sınıflarında akıl ve zekâ oyunlarına yer verebilir, farklı etkinlik türlerine bu oyunları dâhil edebilir.
3. Akıl ve zekâ oyunlarının okul öncesi dönem çocukların dikkat ve görsel algı düzeylerine etkisini daha iyi belirlemek amacıyla deneysel bir araştırma yapılabilir.
4. Farklı yaş grubundaki çocukların dikkat ve görsel algı becerilerine etkisi incelenebilir.
5. Akıl ve zekâ oyunlarının okul öncesi dönem çocuklarının farklı beceri ya da gelişim alanlarına olan etkisi incelenebilir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkıları: 1. Yazar %60, 2. Yazar %40 oranında çalışmaya katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Akar, T. (2021). *Okul öncesi dönemde verilen satranç eğitiminin dikkat gelişimine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.

Akkaş Baysal, E., Ocak, G., & Ocak, İ. (2020). Covid-19 salgını sürecinde okul öncesi çocuklarının eba ve diğer uzaktan eğitim faaliyetlerine ilişkin ebeveyn

görüşleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 6 (2), 185-214. DOI: 10.47615/issej.835211.

Alessi, S. M., & Trollip, S.R. (2001). *Multimedia for learning methods and development* (Üçüncü baskı). Boston: Allyn&Bacon.

Altın, F., & Gündoğdu, K. (2021). Okul öncesi eğitimde uzaktan eğitim uygulamalarının öğretmen görüşleri doğrultusunda incelenmesi: sorunlar ve öneriler. *International Journal of Contemporary Educational Studies (IntJCES)*, 7 (2), 577-592.

Altun, M. (2017). *Fiziksel etkinlik kartları ile zekâ oyunlarının ilkököl öğrencilerinin dikkat ve görsel algı düzeylerine etkisi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Altun, M., Hazar, M., & Hazar, Z. (2016). Investigation of the effects of brain teasers on attention spans of pre-school children. *International Journal Of Environmental&Science Education*, 11 (15), 8112-8119.

Arslan, C., Yücel, A. S., & Güllü, M. (2010). İlköğretim ve ortaöğretimde öğrenim gören öğrencilerin spor ve oyun alışkanlıklarının incelenmesi. *Sports Sciences*, 5 (1), 28-46. DOI:10.12739/10.12739.

Aslan, H., Aksoy, Y., & İmamoğlu, O. (2020). Öğrencilerde Spor Durumu ve Yaş Kategorisine Göre Dikkat Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Electronic Turkish Studies*, 15 (2). DOI: 10.29228/TurkishStudies.41719.

Aşuluk, Y. (2020). *Zekâ oyunlarının ilkököl 3. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersinde okuduğunu anlama becerisine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Avcı, F., & Akdeniz, E.C. (2021). Koronavirüs (Covid-19) salgını ve uzaktan eğitim sürecinde karşılaşılan sorunlar konusunda öğretmenlerin değerlendirilmeleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3 (4), 117-154.

Avşar, G. (2020). *Sosyal aktiviteleri desteklenen 36-69 aylık çocukların görsel algılarına etkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.

Ayar, A. (2022). *Akıl ve zekâ oyunlarının ilkököl 4. sınıf öğrencilerinin yaratıcı düşünme, üst bilişsel farkındalık, dikkat ve sosyal beceri düzeylerine etkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

Baysura, Ö. D. (2017). *TIMSS matematik sorularının matematik öğretim programı ve TEOG matematik soruları kapsamında incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Bezrukikh, M. M., & Terebova, N. N. (2009). Characteristics of the development of visual perception in five-to seven-year-old children. *Human physiology*, 35 (6), 684-689. DOI: 10.1134/S0362119709060048.

Binkley, M., Erstad, O., Herman, J., Raizen, S., Ripley, M., Miller-Ricci, M., & Rumble, M. (2010). *Defining twenty-first century skills*. Dordrecht: Springer. DOI: 10.1007/978-94-007-2324-5_2.

Bohning, G., & Althouse, J. K. (1997). Using tangrams to teach geometry to young children. *Early Childhood Education Journal*, 24 (4), 239-242. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02354839>.

Bottino, R. M., Ott, M., & Tavella, M. (2013). Investigating the relationship between school performance and the abilities to play mind games. *Paper presented at the European Conference on Games Based Learning*, 62-71.

Brodeur, D. A., & Pond, M. (2001). The development of selective attention in children with attention deficit hyperactivity disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 29 (3), 229-239. DOI: 10.1023/A:1010381731658.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (Yirmi sekizinci baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Can, A. (2020). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (Dokuzuncu baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Chen, Z.-H., Liao, C. C., Cheng, H. N., Yeh, C. Y., & Chan, T.-W. (2012). Influence of game quests on pupils' enjoyment and goal-pursuing in math learning. *Journal of Educational Technology ve Society*, 15 (2), 317-327.

Cheung, P., Poon, M., Leung, M., & Wong, R. (2009). The Developmental Test of Visual Perception-2 Normative Study on the visual-perceptual function for children in Hong Kong. *Physical & Occupational Therapy In Pediatrics*, 25 (4), 29-43. DOI: 10.1080/J006v25n04_03.

Cramer, S. D. (2007) Update your classroom with learning objects and twenty-first-century skills. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 80 (3), 126-132. DOI: 10.3200/TCHS.80.3.126-132.

Cohen, J. (1977). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (Rev. ed.). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Cohen, L., Manion, L., & Marrison, K. (2007). *Research Methods in Education* (Sixth edition). Oxon: Routledge.

Collwill, J., & Gallagher, C. (2007). Developing a Curriculum for the Twenty-First Century: The Experiences of England and Northern Ireland. *Prospects*, 37, 411-425. DOI: 10.1007/s11125-008-9044-3.

Çağır, S. (2020). Sosyal bilgiler kavramlarının öğretiminde zekâ ve akıl oyunları (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Çağır, S. & Oruç, Ş. (2020). Intelligence and mind games in concept teaching in social studies. *Participatory Educational Research (PER)*, 7 (3), 139-160. DOI: 10.17275/per.20.39.7.3.

Çelebi, N., Güner, H., Taşçı Kaya, G., & Korumaz, T. (2014). Neoliberal Eğitim Politikaları ve Eğitimde Fırsat Eşitliği Bağlamında Uluslararası Sınavların (PISA, TIMSS ve PIRLS) Analizi. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3 (3), 33-75. DOI: 10.7596/taksad.v3i3.329.

Değirmeci, G.Y. (2014). *Ankara il merkezinde bağımsız anaokullarına devam eden 48-60 aylık çocukların görsel algı becerileri ile bakış açısı alma becerileri arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Demirel, T. (2015). *Zekâ oyunlarının Türkçe ve matematik derslerinde kullanılmasının ortaokul öğrencileri üzerindeki bilişsel ve duyuşsal etkilerinin değerlendirilmesi* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Dilmaç, O., & İnal, E. E. (2020). Sanat galerisi ziyaretlerinde gerçekleştirilen aktif öğrenme etkinliklerinin 4-6 yaş arası çocukların görsel algılarına etkisi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 26 (45), 499-510. DOI: 10.35247/ataunigsed.730418.

Dokumacı Sütçü, N. (2021). Zekâ oyunları ile ilgili yapılan bilimsel araştırmaların tematik ve metodolojik açıdan incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (78), 988-1007. DOI: 10.17755/esosder.826045.

EAB. (2020). *4 tips for delivering distance learning to Pre-K students*. <https://eab.com/insights/expert-insight/independent-school/tips-for-delivering-distance-learning-to-pre-k-students/> (Erişim tarihi: 20.05.2022).

Ercan, Z. G., Ahmetoğlu, G., & Aral, N. (2016). Görsel algı eğitiminin beş altı yaş grubundaki çocukların görsel motor bütünlük becerilerine etkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 48, 319-332. DOI: 10.9761/JASSS3506.

Eymen, U. E. (2007). *SPSS 15 veri analiz yöntemleri*, e-kitap. https://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/courses/spring2009/bby606/SPSS_15.0_ile_Veri_Analizi.pdf (Erişim tarihi: 22.02.2022).

Fitria, R. A. (2021). Pengaruh alat permainan edukatif tangram dalam meningkatkan pemahaman konsep geometri di tk qurrota a'yun ponorogo. *Aulad: Journal on Early Childhood*, 4(1), 1-6. DOI: 10.31004/aulad.v4i1.83.

Flavell, J. H., Everett, B. A., Croft, K., & Flavell, E. R. (1981). Young children's knowledge about visual perception: Further evidence for the Level 1-

Level 2 distinction. *Developmental Psychology*, 17 (1), 99–103. DOI: 10.1037/0012-1649.17.1.99.

Friesen, E. C. (1969). *Usefulness of the Marianne Frostig developmental test of visual perception, and the Frostig program for the development of visual perception at the first grade level*. (Doctoral dissertation, University of British Columbia). DOI: <https://dx.doi.org/10.14288/1.0104163>.

Frostig, M., Lefever, W., & Whittlesey, J. R. B. (1961). A developmental test of visual perception for evaluating normal and neurologically handicapped children. *Perceptual and Motor Skills*, 12 (3), 383–394. DOI: 10.2466/pms.1961.12.3.383.

Gal, H., & Linchevski, L. (2010). To see or not to see: Analyzing difficulties in geometry from the perspective of visual perception. *Educational Studies in Mathematics*, 74, 163-183. DOI: 10.1007/s10649-010-9232-y.

Genişyürek, C. (2021). *Zekâ oyunlarının 5-6 yaş çocuklarının dil gelişimine etkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Gözüm, A. İ. C. (2017). *Okul öncesi dönemde dikkat yetisinin gelişimi programının çocukların dikkat yetisi kazanımı ile akıl yürütme becerilerine etkisi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Gülleci, P. (2019). *Oyun temelli matematik eğitim programının okul öncesi çocukların dikkat ve sayı korunumu becerilerine etkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Gülsoy, Y. (2019). *İlkokul öğrencilerinin görsel algı düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.

Hagen, J. W., & Hale, G. A. (1973). *The development of attention in children*. Educational Testing Service Princeton: New Jersey.

Hao, W. (2020). Remote Learning in Early Childhood. *Policy Update*, 27 (6).

İnceoğlu, M. (2011). *Tutum algı iletişim* (Altıncı baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kalkan, A., & Arslan, M. (2016). Okul öncesinde mental aritmetik eğitiminin öğrencilerin görsel algı düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 17(2), 399-424. DOI: 10.12984/egeefd.280751.

Kara, Y. (2018). Zekâ oyunları eğitiminin fen bilimleri öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri üzerine etkisi. Yazılı Bildiri, *Uluslararası Kültür ve Bilim Kongresi Tam Metin Kitabı*. Ankara, 711-714.

Kaymak, S. (1995). *Yuvaya giden beş yaşındaki çocuklarla dikkat toplama çalışmaları* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kaymak, S. (2003). *Dikkat toplama eğitimi programının ilköğretim 2. ve 3. Sınıf öğrencilerinin dikkat toplama becerilerinin geliştirilmesine etkisi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kayılı, G. & Erdal, Z. (2018). Okul öncesi eğitimde kullanılabilen akıl zekâ oyunlarının 60-72 aylık çocukların bilişsel becerilerine etkisi. Arslan, C., Hamarta, E., Çiftçi, S., Uslu, M. ve Köksal, O (Ed.). *Eğitim Bilimleri Çalışmaları* içinde (12-30). Çizgi Kitabevi.

Kılıç, G. (2004). *Ailesiyle birlikte yaşayan ve çocuk yuvasında kalan çocukların görsel algılama davranışı ile okul olgunluğu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Konca, A. S., & Çakır, T. (2021). Pandemi sürecinde uzaktan eğitim ile okul öncesi eğitimden ilkokula geçiş hakkında veli görüşleri. *Yaşadıkça Eğitim*, 35(2), 520-545. DOI: 10.33308/26674874.2021352307.

Kula, S. S. (2019). Zekâ oyunlarının ilkokul 2. sınıf öğrencilerine yansımaları: bir eylem araştırması. *Milli Eğitim Dergisi*, 49 (225), 253-282.

Kurbal, M. S. (2015). *An investigation of sixth grade students' problem solving strategies and underlying reasoning in the context of a course on general puzzles and games* (Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Küçük, A., Dolu, N. & Erdoğan, H. (2009). İlköğretim öğrencilerinde yaş, cinsiyet ve sosyo-ekonomik seviye farklılıklarının dikkat düzeyine etkileri. *Sağlık Bilimleri Dergisi (Journal of Health Sciences)*, 18 (1), 18-24.

Küçükkelmas, S. (2020). *Yaratıcı drama eğitiminin 60-72 aylık çocukların dikkat gelişimine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Küçükkelepçe, A. (2020). *60-72 ay arasındaki çocukların dil gelişimleri, temel matematiksel akıl yürütme becerileri ve görsel algı düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Lee, J., Lee, J. O., & Collins, D. (2012). Enhancing Children's Spatial Sense Using Tangrams. *Childhood Education*, 86 (2), 92-94. DOI: 10.1080/00094056.2010.10523120.

Lim, S., Kim, Y. & Kim, K. (2020). A study on puzzle game-based learning content for understanding Mandala. *International Journal of Advanced Culture Technology*, 8 (2), 34-41. DOI: 10.17703/IJACT.2020.8.2.34.

Maneval, K. L. (1999). *Visual-motor integration training and its effects on self-help skills in preschool students with disabilities*. Master Thesis. Rowan University, Glassboro.

Mangır, M. & Çağatay, N. (1987). Anaokuluna giden ve gitmeyen dört-altı yaş arası çocukların görsel algıları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları*, 1011.

Marangoz, D. (2018). *Mekanik zekâ oyunlarının ilkökul 2. sınıf öğrencilerinin zihinsel beceri düzeylerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Marr, D. Windsor, M. M. & Cemark, S. (2001). Handwriting readiness: locatives and visuomotor skills in the kindergarten year. *Early Childhood Research and Practise*, 3 (1), 1-16.

Maslow, P., Frostig, M., Lefever, D. W. & Whittlesey, J. R. B. (1964). The Marianne Frostig Developmental Test of visual perception, 1963 standardization. *Perceptual and Motor Skills*, 19 (2), 463-499. DOI:10.2466/pms.1964.19.2.463.

Memiş, A. & Harmankaya, T. (2012). İlköğretim okulu birinci sınıf öğrencilerinin görsel algı düzeyleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 161 (161), 27-46. DOI: 10.20296/tsad.62309.

Mengi, A. & Alpdoğan, Y. (2020). Covid-19 salgını sürecinde özel eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitim süreçlerine ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49 (1), 413-437. DOI: 10.37669/milliegitim.776226.

Metin, Ş. & Aral, N. (2016). Proje yaklaşımına dayalı eğitimin beş yaş (60-72 ay) çocuklarının görsel algı becerilerine etkisinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 41(186), 149-162. DOI: 10.15390/EB.2016.4594.

Miller, P. H. & Zalenski, R. (1982). Preschoolers' knowledge about attention. *Developmental Psychology*, 18 (6), 871-875. DOI: 10.1037/0012-1649.18.6.871.

Milli Eğitim Bakanlığı (2013). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu zekâ oyunları dersi (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programı*. http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/202152512057724-zekâ_oyunlari.pdf (Erişim tarihi: 29.04.2022).

Milli Eğitim Bakanlığı (2019). *Geleneksel oyunlar ve zekâ oyunları alanı - zekâ oyunları okul öncesi kurs programı*. http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kurslar/Geleneksel%20Oyunlar%20ve%20Zek%C3%A2%20Oyunlar%C4%B1_Zek%C3%A2%20Oyunlar%C4%B1%20Okul%20%C3%96ncesi.pdf (Erişim tarihi: 10.02.2022).

Moffitt, T. E. (1990). Juvenile delinquency and attention deficit disorder: boys' developmental trajectories from age 3 to age 15. *Child Development*, 61, 893-910. DOI: 10.1111/j.1467-8624.1990.tb02830.x.

Morgan, G. A., Leech N. L., Gloeckner, G. W. & Barret, K. C. (2004). *SPSS for introductory statistics: Use and interpretation* (İkinci baskı). London: Lawrence Erlbaum Associates.

Moursund, D. G. (2006). *Introduction to using games in education: A guide for teachers and parents*. <https://pages.uoregon.edu/moursund/Books/Games/games.html> (Erişim tarihi: 04.08.2021).

Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Fishbein, B., Foy, P. & Moncaleano, S. (2021). Findings from the TIMSS 2019 Problem Solving and Inquiry Tasks. Erişim adresi: <https://timss2019.org/psi/> (Erişim tarihi: 25.07.2022).

National Research Council. (2012). *A framework for K-12 science education: Practices, crosscutting concepts, and core ideas*. National Academies Press.

Ott, M. & Pozzi, F. (2012). Digital games as creativity enablers for children. *Behaviour & Information Technology*, 31 (10), 1011–1019. DOI: 10.1080/0144929X.2010.526148.

Öcal, F. M. & Altıntaş, K. (2018). Dördüncü Sanayi Devriminin Emek Piyasaları Üzerindeki Olası Etkilerinin İncelenmesi ve Çözüm Önerileri. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8 (15), 2066-2092. DOI: 10.26466/opus.439952.

Özdevecioğlu, B. & Hark Söylemez, N. (2021). Akıl ve zekâ oyunları ile ilgili olarak yapılan lisansüstü çalışmaların değerlendirilmesi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (28), 17-53.

Öztürk, B. (1999). Öğrenme ve öğretmede dikkat. *Milli Eğitim Dergisi*, 144, 51-58.

Prensky, M. (2001). Fun, play and games: what makes games engaging. *Digital game-based learning*, 5 (1), 5-31.

Renavitasari, I. R. D. & Supianto, A. A. (2018, November). Educational game for training spatial ability using tangram puzzle. In *2018 International Conference on Sustainable Information Engineering and Technology (SIET)*, Malang, 174-179. DOI: 10.1109/SIET.2018.8693164.

Ruff, H. A. & Rothbart, M. K. (1996). *Attention in early development: Themes and variations*. New York: Oxford University Press.

Sağol, U. (1998). *Down sendromlu çocukların görsel algı gelişimine Frostig görsel algı eğitim programının etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Sarıkaya, A. (2018). *Farklı okulöncesi eğitim programlarının 6 yaş çocuklarının görsel algılarına etkisinin incelenmesi* (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Seçer, Z. & Özmen, S.K. (2015). Dikkat toplamayı geliştirici etkinliklerin içtepesel okul öncesi çocukların düşünme ve dikkat toplama becerilerine etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi* 23 (4), 1803-1816.

Siew, N. M. & Abdullah, S. (2012). Learning geometry in a large-enrollment class: do tangrams help in developing students' geometric thinking. *British Journal of Education, Society & Behavioural Science* 2 (3), 239-259. DOI: 10.9734/BJESBS/2012/1612.

Siew, N. M., Chong, C. L. & Abdullah, R. M. (2013). Facilitating students' geometric thinking through van hiele's phase-based learning using tangram. *Journal of Social Sciences*, 9 (3), 101-111. DOI:10.3844/jsssp.2013.101.111.

Sortor, J. M. & Kulp, M. T. (2003). Are the results of the Beery- Buktenica developmental test of visual- Motor integration and its subtest related to achievement test scores? *Optometry & Vision Science*, 80 (11), 758-763. DOI: 10.1097/00006324-200311000-00013.

Stoet, G. (2017). Sex differences in the Simon task help to interpret sex differences in selective attention. *Psychological Research* 81, 571-58. DOI: 10.1007/s00426-016-0763-4.

Şahin, E. (2019). *Zekâ oyunlarının ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin problem çözme becerilerine ve problem çözme algılarına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Şen, M. (2020). *Akil ve zekâ oyunlarının 60-72 aylık çocuklarda erken okuryazarlık becerilerine etkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Sennik, A. (2020). *Okul öncesi 60-72 aylık çocukların dikkat becerilerinin materyal ile geliştirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Taş, F. V., Emiroğlu, F., Akay, A., Aslan, E., Culfâ, Ş., Taga, R., Çubuk, Ö., Şahbaz, E., Şintayeva, E. & Yalçın, H. H. (2009). Bir çocuk psikiyatrisi polikliniğinde dikkat eksikliği ve aşırı hareketlilik yakınması ile değerlendirilen hastaların psikososyal gelişim özellikleri. *Yeni Symposium Journal*, 47 (1), 3-8.

Temel, Z. F., Kaynak, B., Paslı, H., Demir, H. & Çemrek, B. (2016). Montessori eğitim kurumlarındaki çocukların görsel algı ve çizim becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24 (5), 2595-2608.

Tight, M. (2021). Twenty-first century skills: meaning, usage and value. *European Journal of Higher Education*, 11 (2), 160-174. DOI: 10.1080/21568235.2020.1835517.

Tuğrul, B., Erkan, S., Aral, N. & Etikan, İ. (2001). Altı yaşındaki çocukların görsel algılama düzeylerine Frostig gelişimsel görsel algı eğitim programının etkisinin incelenmesi. *Journal of Qafqaz University*, 8, 2-84.

Tuğrul, B. & Erdem, M. (2006). Beş-altı yaş çocukların matematiksel becerileri ile görsel algı becerilerinin karşılaştırılması. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*, 1 (2), 62-73.

Turan, D. E. & Aral, N. (2008). A Study of the visual perception behaviour of 60-71 month children from low socio-economic backgrounds who attend and do not attend preschool (Konya City Sample). Woodcock, L. S. (Ed.) *Change and Challenge in Education* içinde (87-102). Athens Institute for Education and Research.

Türk Beyin Takımı. (TY). *Temsilcilik sistemi*. <https://www.turkbeyintakimi.com/temsilcilik-sistemi/> (Erişim tarihi: 05.08.2021).

Türkoğlu, B. & Uslu, M. (2016). Oyun temelli bilişsel gelişim programının 60-72 aylık çocukların bilişsel gelişimine etkisi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (6), 50-68.

Uskan, C. (2011). *Dikkat eksikliği bozukluğu olan 8-10 yaşındaki çocukların dikkat becerilerini geliştirmeye dayalı bir programın etkililiğinin sınanması* (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Uyanık, F. (2015). *Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 48 - 60 ve 61 - 72 ay grubu çocukların görsel algı gelişim düzeylerinin incelenmesi: İstanbul örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Van Waelvelde, H., De Weerd, W., De Cock, P. & Smits-Engelsman, B.C. (2004). Association between visual perceptual deficits and motor deficits in children with developmental coordination disorder. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 46, 661–666. DOI: 10.1017/S0012162204001112

Vasileva, N. (2015). Dynamics of the complex forms of visual perception in children of pre-school age (a neuropsychological analysis). *Journal of Special Education and Rehabilitation*, 16(3–4), 52–70. DOI: 10.1515/JSER-2015-001.

Volman, M. J., van Schellend, B. M. & Jongmans, M. J. (2006). Handwriting difficulties in primary school children: a search for underlying mechanism. *American Journal of Occupational Therapy*, 60 (4), 451-460. Doi:10.5014/ajot.60.4.451.

Yağlı, M. C. (2019). *Zekâ oyunlarının ilkökul öğrencilerinin dikkat ve görsel algı düzeylerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Yavuz, K. (2014). *Okul öncesi eğitime devam eden çocukların dikkat becerilerini geliştirmeye yönelik eğitim programının etkililiğinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Yaycı, L. (2007). *İlköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinde seçici ve yoğunlaştırılmış dikkat becerilerini geliştirmeye dayalı bir programın etkililiğinin sınılanması* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Yılmaz, D. (2019). *Akil ve zekâ oyunlarının ilköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin akıl yürütme becerilerine ve matematiksel tutumlarına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Yılmaz, E., Yüzbaşıoğlu, Y. & Hacıtahiroğlu, N. (2022). Zekâ oyunlarının okul öncesi dönemdeki çocukların bilimsel süreç ve dikkat becerilerine etkisinin incelenmesi. *Yaşadıkça Eğitim*, 36 (3), 627-642. DOI: 10.33308/26674874.2022363408.

Zeybek, N. & Saygı, E. (2018). Apartmanlar oyununun ortaokul matematik öğretmen adaylarının uzamsal görselleştirme yeteneklerine olan etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (4), 2541-2559. DOI: 10.17240/aibuofd.2018.18.41844-504903.

Yayın Geliş Tarihi: 10.11.2022
Yayına Kabul Tarihi: 15.01.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1202312>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 358-377
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

DOĞA TEMELLİ TURİZME KATILAN TURİSTLERİN SEYAHAT MOTİVASYONLARINI VE YAŞAM DOYUMLARINI BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Fatih ÇAVUŞOĞLU*

Ercan Selim KOLBAKIR**

Öz

Günümüzde, pandeminin de etkisiyle, özel ilgi turizminin bir çeşidi olarak doğa temelli turizme yönelik artan bir ilginin olduğunu söylemek mümkündür. İnsanlar artık sağlıkları açısından riskli gördükleri kalabalık ortamlardan uzaklaşarak, sessiz ve sakin bir doğa ortamında vakit geçirmeye yönelik bir eğilim göstermektedirler. Bu kapsamda, doğa temelli turizme katılım gösteren bireylerin seyahat motivasyonlarını ve yaşam doyumlarını ortaya koymak önemli görülmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, doğa temelli turizme katılan bireylerin seyahat motivasyonlarını ve yaşam doyumlarını ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında kasti örnekleme yöntemi kullanılarak 263 bireyden veri elde edilmiştir. Araştırma kapsamında edinilen verilere tanımlayıcı analizler, faktör analizi, güvenilirlik analizi, t testi analizi ve ANOVA analizleri uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre bireyleri doğa temelli turizme katılmaya iten başlıca faktörlerin; doğa ile buluşma, kaçış ve rahatlama, yenilik arama ve iyi vakit geçirme oldukları tespit edilmiştir. Bireyleri doğa temelli turizm destinasyonlarına çeken başlıca faktörlerin ise doğa, sakinlik ve destinasyon imkanları olduğu belirlenmiştir. Doğa temelli turizme katılan bireylerin yaşam doyumu düzeylerinin ise ortalamanın nispeten üzerinde olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Doğa Temelli Turizm, Seyahat Motivasyonu, İtici-Çekici Faktörler, Yaşam Doyumu.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çavuşoğlu, F. & Kolbakır, E. S. (2023). Doğa temelli turizme katılan turistlerin seyahat motivasyonlarını ve yaşam doyumlarını belirlemeye yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 358-377.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Tavşanlı Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0003-4522-6401, fatihcavusoglu@hotmail.com.tr.

** Serbest Araştırmacı, ORCID: 0000-0001-5883-4559, e.kolbakir@montis.com.tr.

A RESEARCH TO DETERMINE TRAVEL MOTIVATIONS AND LIFE SATISFACTION OF TOURISTS PARTICIPATING IN NATURE-BASED TOURISM

Abstract

Nowadays, with the effect of the pandemic, it is likely to say that there is an growing relevance in nature-based tourism as a kind of special interest tourism. People are now inclined to stay away from crowded environments that they see as risky for their health and to spend time in a quiet and calm nature environment. Within this scope, it is significant to reveal the travel motivations and life satisfactions of individuals participating in nature-based tourism. The main aim of the research is to reveal the travel motivations and life satisfaction of individuals who participate in nature-based tourism. Within the scope of the research, data were acquired from 263 individuals by using the purposive sampling method. Descriptive analysis, factor analysis, reliability analysis, t test and ANOVA analyzes were performed to the data obtained in the study. According to the analysis results, the main factors that push individuals to participate in nature-based tourism; meeting with nature, escape and relaxation, seeking novelty and having a good time. It has been specified that the primary factors that pull individuals to nature-based tourism destinations are nature, calmness and destination opportunities. It has been found that the life satisfaction levels of individuals participating in nature-based tourism are relatively above the average.¹

Keywords: *Nature-Based Tourism, Travel Motivation, Push-Pull Factors, Life Satisfaction.*

GİRİŞ

Seyahat motivasyonu, en temel anlamda “turistleri seyahat ettiren nedir?” sorusuna verilebilecek cevapları ifade etmektedir. Kimi insanlar yaşadıkları yerden uzaklaşmak, rahatlamak, farklı kültürlerle kaynaşmak gibi amaçlarla belli bir destinasyona seyahat edebilirken, kimileri ise macera aramak, yeni bir şeyler deneyimlemek ya da doğayla bütünleşmek gibi amaçlarla seyahat edebilirler. Bu motivasyonlar “itici faktörler” olarak ifade edilmektedir. Genel olarak bireye özeldir ve kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Turistik destinasyonlar açısından bakıldığında ise her destinasyonun kendine has turistik çekiciliklerinin olduğunu söylemek mümkündür. Kimi destinasyonlar doğal güzellikleri, turist açısından güvenli oluşları ya da kolay ulaşılabilirlikleri sebebiyle turistleri kendilerine çekebilirken, kimi destinasyonlar ise ucuz oluşları, sakin ve sessiz olmaları ya da sahip oldukları aktivite imkanları nedeniyle tercih edilebilirler. Destinasyonların sahip oldukları bu özellikler ise “çekici faktörler” olarak ifade edilmektedir (Çavuşoğlu & Avcıkurt, 2021, s. 392). Bu araştırmada da doğa temelli turizme

---

¹ Araştırma için Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 05.10.2022 tarihli ve 2022/08 sayılı kararla etik kurul onayı alınmıştır.

katılım gösteren bireylerin seyahat motivasyonları itici ve çekici faktörler kapsamında ele alınmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, doğa temelli turizme katılım gösteren turistlerin seyahat motivasyonlarını ve yaşam doyumlarını belirlemektir. Aynı zamanda turistlerin sahip oldukları demografik özellikler ile seyahat motivasyonları ve yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Literatür incelendiğinde her ne kadar doğa temelli turizme katılan turistlerin seyahat motivasyonlarına yönelik araştırmalara rastlansa da yaşam doyumlarına ilişkin araştırmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda yaşam doyumları ile ilgili söz konusu araştırmaların doğa temelli turizm türlerinden yalnızca bir ya da iki türü (dalış / doğa yürüyüşü ve yamaç paraşütü / rafting / offroad) üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Bu araştırmada doğa temelli turizm türleri daha çeşitli (doğa yürüyüşü / trekking, dağ tırmanışı, kayak, snowboard, sportif kaya tırmanışı, yelkenli su sporları, yamaç paraşütü, kanyoning) bir şekilde ele alınmaktadır. Farklı doğa temelli turizm türlerine ilgi gösteren turistlerin seyahat motivasyonları arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığı ortaya koymaya çalışılarak literatürde yer alan boşluğun giderilmesi hedeflenmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Doğa Temelli Turizm ve Seyahat Motivasyonu

Doğa ve doğanın sahip olduğu özellikler, doğa temelli aktivitelerin temelini oluşturmaktadır. Doğa temelli aktiviteleri gerçekleştirmek için belli bir destinasyona seyahat eden bireyler ise doğa temelli turizm kavramının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Doğa temelli turizm genel olarak; rekreasyon ve macera aktiviteleri, doğal alanların korunması, doğal çevreye bağlı olarak gerçekleştirilen aktiviteler ve zengin doğal özelliklere sahip bölgelerde turizmin gerçekleştirilmesi ile ilişkilendirilmektedir (Fredman vd., 2012, s. 289-290).

İlgili literatür incelendiğinde doğa temelli turizmin tanımı için ortak bir uzlaşma olmadığı görülmektedir. Turistleri belli bir destinasyona çekmede doğanın öncü rolü günümüzde oldukça iyi bir şekilde anlaşılmakta ve bu tür turizm faaliyetleri doğa temelli turizm olarak adlandırılmaktadır. Bu kapsamda, doğa temelli turizmi, bireylerin nispeten bozulmamış doğa alanlarından doğrudan yararlanması şeklinde tanımlamak mümkündür. Doğa temelli turizmin ekolojik olarak sürdürülebilir olması için doğal çevrede kalıcı bir bozulma oluşturulmaması oldukça önem arz etmektedir (Valentine, 1992, ss. 105-108). Bir başka tanıma göre doğa temelli turizm, çoğu nispeten küçük olan, kırsal bölgelerde yer alan, tarım, ormancılık ve diğer kırsal unsurlarla birlikte çalışabilen farklı türdeki işletmeleri içeren bir doğal alan kullanım faaliyeti olarak ifade edilmektedir (Fredman & Tyrvaäinen, 2010, s. 177). Wolf, Croft ve Green'e göre (2019, s. 2) ise doğa temelli turizm, bir rekreasyonel aktivitenin yeri olabilecek doğal bir destinasyona yapılan

seyahat ya da destinasyonun doğal tarihini anlamak ve bitki ve hayvanlarla etkileşime geçmek için yapılan seyahatler olarak tanımlanabilir.

Doğa temelli turizm kapsamında gerçekleştirilen birçok aktivite bulunmaktadır. Bu aktiviteleri genel olarak, doğa yürüyüşü (trekking), kaya tırmanışı, kuş gözlemciliği, kanyoning, doğa fotoğrafçılığı, vahşi doğa safarileri, kamp, dağ tırmanışı, rafting oluşturmaktadır (Ingram & Durst, 1989, ss. 12-13). Buna ek olarak, kayak, snowboard, yamaç paraşütü ve yelkenli su sporları aktiviteleri, doğa temelli aktiviteler olarak ifade edilebilir.

Seyahat motivasyonu, bireylerin herhangi bir turizm hareketine katılmasına etki eden faktörleri ifade etmektedir. Seyahat motivasyonu genel olarak itici ve çekici faktörler kapsamında ele alınmaktadır. *İtici faktörler*, bireyi seyahat etmeye hazırlayan faktörleri ifade etmektedir. Bireyin her zaman bulunduğu ortamdan kaçış ve rahatlama isteği, yeni bir şeyler deneyimleme arzusu ya da farklı kültürlerle kaynaşma isteği vb. gibi duyguları, itici faktörler kapsamında ele alınmaktadır. *Çekici faktörler* ise bireyleri belli bir destinasyon çeken faktörler olarak ifade edilebilir. Destinasyona ulaşımın kolaylığı, destinasyonun sahip olduğu iklim özellikleri ve doğal güzellikler vb. durumlar çekici faktörler kapsamında ele alınmaktadır (Dann, 1977, s. 186).

Literatür incelendiğinde doğa temelli turizme katılım motivasyonlarına yönelik bazı araştırmaların yer aldığı görülmektedir. Meng, Tepanon ve Uysal (2006) doğa temelli turizm faaliyetlerine katılan bireylerin motivasyonlarını ortaya koymak amacıyla bir araştırma yapmışlardır. Bu araştırmada doğa temelli turizm faaliyetlerine katılım gösteren bireylerin motivasyonlarını; aktivitelerin varlığı, rahatlama, aile/arkadaşlar ile birlikte olma ve yenilik olarak ele almışlardır. Mehmetoğlu (2007a) yaptığı araştırmada doğa temelli turizm faaliyetlerini gerçekleştiren bireylerin seyahat motivasyonlarını; doğa, fiziksel aktiviteler, yenilik/öğrenme, günlük/sıradan, sosyal iletişim ve ego/statü olmak üzere altı alt boyutta ele almıştır. Mehmetoğlu (2007b) yaptığı bir diğer çalışmada doğa temelli turizm faaliyetlerine katılım gösteren bireylerin motivasyonlarını; günlük hayattan kaçış, yenilik ve öğrenme, sosyal iletişim, ego ve statü olmak üzere dört alt boyutta ele almıştır. Luo ve Deng (2007) doğa temelli turizme katılan bireylerin seyahat motivasyonlarını belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırmada turistlerin seyahat motivasyonları; yenilik-kişisel gelişim, doğaya dönüş, bilgi ve spor/sağlık ve kaçış olmak üzere dört alt boyutta ele almışlardır. Kim vd. (2015) doğa temelli turizm faaliyetlerini gerçekleştiren bireylerin seyahat motivasyonlarını ortaya koymak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırmada seyahat motivasyonları; doğal ortamdan hoşlanmak ve günlük yaşamdan kaçmak, yeni tip seyahatleri takip etmek, sağlıklı bir hayat yaşamak ve yakın arkadaşlıklar kurmak olarak ele alınmıştır. Caber ve Albayrak (2016) kaya tırmanışı yapan turistlerin seyahat motivasyonlarını belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre turistleri kaya

tırmanışı yapmaya iten en önemli faktörler; fiziksel ortam ve zorluklar olurken, en önemli çekici faktörler ise yeni tırmanış yeri arama ve tırmanış turizmi altyapısı olarak ifade edilmiştir. Çavuşoğlu ve Avcıkurt (2021) yamaç paraşütü, rafting, safari gibi doğa temelli macera aktivitelerine katılan turistlerin seyahat motivasyonlarını belirlemeye yönelik olarak bir araştırma ortaya koymuşlardır. Bu araştırmada doğa temelli macera aktivitelerine katılan turistlerin seyahat motivasyonlarının itici faktörleri; macera arama, statü artırma ihtiyacı, yenilik arama, kaçış ve rahatlama ve sosyalleşme olarak ele alınırken çekici faktörler ise destinasyon imkanları, doğal güzellikler ve iklim, güvenlik, erişilebilirlik ve atmosfer olarak ele alınmıştır. İşçi (2021) doğa temelli turizme katılan turistlerin seyahat motivasyonlarını ve deneyim doyumunu ile ilişkisini belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu araştırmada doğa temelli turizm faaliyetlerine katılan bireylerin seyahat motivasyonları tek bir boyut altında toplanmış ve doğa temelli turizme katılım motivasyonu olarak adlandırılmıştır. Çınar ve Duran (2021) doğaya bağlı olmanın doğa yürüyüşlerine katılımında motivasyonel nasıl bir etkisinin olduğunu belirlemek amacıyla bir araştırma ortaya koymuşlardır. Bu araştırmada doğa yürüyüşlerine katılım motivasyonları; sosyal, sağlık, eğitim, zaman ve gözlem olarak ele alınmıştır. Karacaoğlu (2021) doğa temelli etkinliklere katılanların içsel motivasyonlarını belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu araştırmada doğa temelli turizme katılım motivasyonları; rahatlama, sosyalleşme, heyecan, öz saygı ve kendini gerçekleştirme olarak ele alınmıştır. Kibrit ve Genç (2022) doğa temelli turizm faaliyetlerini gerçekleştiren bireylerin seyahat motivasyonlarının incelenmesi amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırmada doğa temelli seyahat motivasyonları; doğa ile ilgili, fiziksel aktiviteler, yenilik öğrenme, gündelik/sıradan, sosyal ilişki ve ego/statü olarak ele alınmıştır.

Yaşam Doyumu

Yaşam doyumunu, bir kişinin yaşamının belirli bir döneminde istikrarlı ve olumlu bir yaşama derecesini ifade eden, kişinin yaşamındaki genel bir iyilik hali olarak ifade edilebilir (Lyubomirsky, 2001, s. 239). Bir diğer tanıma göre yaşam doyumunu, bireyin yaşamının genel olarak kalitesini belirli bir süreliğine olumlu olarak görme derecesi olarak ifade edilmektedir (Veenhoven, 1991, s. 7). Kişilerin mutlu bir hayat sürebilmelerinin ve yaşadıkları hayatın bir anlamının olabilmesinin en temel unsuru yaşam doyumunu olarak görülmektedir (Diener, 1984, s. 550).

Literatür incelendiğinde yaşam doyumunu ile ilgili kısmen doğa, spor ve macera aktivitelerini kapsayan sınırlı sayıda araştırmaların yer aldığı görülmektedir. Sevinç ve Özel (2018) dalış yapan bireylerin yaşam doyumlarını ortaya koymak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırmada, bireylerin dalış aktivitelerini gerçekleştirmeleri ile yaşam doyumunu düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğunu belirtmektedirler. Barut vd. (2019) doğa yürüyüşü ve yamaç paraşütü aktivitelerini gerçekleştiren bireylerin yaşam doyumlarını ortaya koymak üzere bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışma

sonuçlarında doğa yürüyüşü ve yamaç paraşütü aktivitelerini gerçekleştiren katılımcıların yaşam doyumu düzeylerinin yüksek olduğu ifade edilmektedir. Acar, Yalçın ve Koçoğlu (2021) Offroad yapan bireyleri motive eden faktörlerin yaşam doyumuna etkisini ortaya koymak hedefiyle bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre bireyleri offroad yapmak için motive eden faktörlerin yaşam doyumlarını olumlu yönde etkilediğini ileri sürmüşlerdir. Dirlik ve Koroğlu (2021) rafting yapan turistler yaşam doyumlarını belirlemek amacıyla araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre, rafting yapan turistlerin yaşam doyum düzeylerinin nispeten yüksek olduğunu ileri sürmüşlerdir.

YÖNTEM

Bu araştırmanın temel amacı, doğa temelli turizm aktivitelerine katılan turistlerin seyahat motivasyonlarını ve yaşam doyumlarını ortaya koymaktır. Aynı zamanda araştırmaya katılan turistlerin demografik özellikleri ile seyahat motivasyonları ve yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığının ortaya konması amaçlanmaktadır. Araştırmanın evrenini Türkiye’de doğa temelli turizme katılan turistler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise doğa temelli turizm faaliyetleri kapsamında turlar düzenleyen bir A grubu seyahat acentesinden doğa temelli turlar satın alan bireyler oluşturmaktadır. Araştırma nicel araştırma kapsamında anket tekniği ile yürütülmüştür. Bu kapsamda çevrimiçi anket² oluşturulmuş ve ilgili örnekleme çevrimiçi yöntemler (Whatsapp uygulaması, acentenin kurumsal Instagram hesabı üzerinden yapılan paylaşımlar) kullanılarak iletilmiştir. Araştırma kapsamında olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden biri olan kasti örnekleme kullanılmış olup 269 bireyden veri toplanmıştır. Toplanan veriler analiz öncesinde detaylı bir şekilde incelenmiş ve tüm sorulara aynı katılım derecesini işaretleyen 6 bireyin cevapları araştırmada kapsam dışında tutulmuştur. Böylece analiz edilebilir 263 veriye ulaşılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler 2022 yılının Ekim-Kasım ayları arasında toplanmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin seyahat motivasyonlarını ölçmek amacıyla Caber ve Albayrak (2016) tarafından ortaya konan araştırmadan faydalanılmıştır. Seyahat motivasyonları kapsamında itici faktörler 26 ifadeden, çekici faktörler ise 14 ifadeden oluşmaktadır. Araştırmaya katılım gösteren bireylerin yaşam doyumlarını ölçmek amacıyla Diener vd. (1985) tarafından oluşturulan, Dağlı ve Baysal (2016) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan ölçek kullanılmıştır. Ölçek 5 ifadeden oluşmaktadır. Katılımcıların demografik özelliklerini ölçmek amacıyla ise ankette 10 adet soruya yer verilmiştir. Araştırmaya katılım gösteren bireylerin anketteki ifadelerle katılım dereceleri 5’li Likert Tipi Ölçek kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin ankette yer alan ifadelerle ve sorulara samimi, doğru ve dürüst bir şekilde cevap verdikleri varsayılmıştır. Araştırma, zaman ve maliyet kısıtları sebebiyle çevrimiçi anket tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Araştırma

² <https://forms.gle/UiftCmV69VCrw2j56>.

kapsamında edinilen veriler nicel yöntemler uygulanarak analize tabi tutulmuştur. Bu doğrultuda, tanımlayıcı analizler, faktör ve güvenirlik analizlerinin yanı sıra t-testi, ANOVA analizleri gerçekleştirilmiştir. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 05.10.2022 tarihli ve 2022/08 sayılı kararı ile bu araştırmanın gerçekleştirilmesini etik açıdan uygun bulmuştur.

Araştırma kapsamında şu hipotezlerin test edilmesi amaçlanmaktadır:

H₁: Katılımcıların cinsiyetleri ile onları doğa temelli turizme katılmaya iten faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₂: Katılımcıların cinsiyetleri ile onları doğa temelli turizm destinasyonlarına çeken faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₃: Katılımcıların cinsiyetleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₄: Katılımcıların medeni durumları ile onları doğa temelli turizme katılmaya iten faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₅: Katılımcıların medeni durumları ile onları doğa temelli turizm destinasyonlarına çeken faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₆: Katılımcıların medeni durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₇: Katılımcıların yaşları ile onları doğa temelli turizme katılmaya iten faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₈: Katılımcıların yaşları ile onları doğa temelli turizm destinasyonlarına çeken faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₉: Katılımcıların yaşları ile yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₁₀: Katılımcıların meslekleri ile onları doğa temelli turizme katılmaya iten faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₁₁: Katılımcıların meslekleri ile onları doğa temelli turizm destinasyonlarına çeken faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₁₂: Katılımcıların meslekleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₁₃: Katılımcıların öncelikli ve sık olarak gerçekleştirdikleri doğa temelli aktivite türü ile onları doğa temelli turizme katılmaya iten faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₁₄: Katılımcıların öncelikli ve sık olarak gerçekleştirdikleri doğa temelli aktivite türü ile onları doğa temelli turizm destinasyonlarına çeken faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₁₅: Katılımcıların öncelikli ve sık olarak gerçekleştirdikleri doğa temelli aktivite türü ile yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

BULGULAR

Araştırmanın bu kısmında, araştırma kapsamında katılımcılardan elde edilen verilerin analizleri sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

Katılımcıların demografik özelliklerine dair bilgiler Tablo 1’de listelenmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	Grup	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	148	56,3
	Kadın	115	43,7
Medeni Durum	Bekar	107	40,7
	Evli	139	52,8
	Diğer	17	6,5
Yaş	18 – 25	7	2,7
	26 – 33	39	14,8
	34 – 41	59	22,4
	42 – 49	70	26,6
	50 yaş ve üzeri	88	33,5
Eğitim Durumu	İlköğretim	1	0,4
	Lise ve dengi	18	6,8
	Önlisans	15	5,7
	Lisans	140	53,2
	Lisansüstü	89	33,9
Meslek	Öğrenci	5	1,9
	Kamu çalışanı	55	20,9
	Özel sektör – İş yeri sahibi	51	19,4
	Özel sektör – Çalışan	100	38,0
	Emekli	26	9,9
	Diğer	26	9,9
Aylık Gelir Düzeyi	5500 TL ve altı	15	5,6
	5501 TL – 8000 TL	32	12,2
	8001 TL – 10000 TL	63	24,0
	10001 TL ve üzeri	153	58,2
Doğa Temelli Aktivitelere Başlama Yaşı	17 yaş ve altı	44	16,8
	18 – 25	82	31,2
	26 – 33	64	24,3
	34 – 41	34	12,9
	42 – 49	26	9,9
	50 yaş ve üzeri	13	4,9
Öncelikli ve Sık Olarak Gerçekleştirilen Doğa Temelli Aktivite	Trekking	154	58,6
	Dağ tırmanışı	50	19,0
	Kayak	10	3,8
	Snowboard	6	2,3
	Sportif kaya tırmanışı	14	5,3
	Yelkenli su sporları	8	3,0
	Yamaç paraşütü	3	1,1
	Kanyoning	6	2,3
	Diğer	12	4,6
	Doğa Temelli Aktivitelere İlk Yönlendiren Unsur	Kendi isteğim / arayışım	168
Aile üyeleri		17	6,5
Akrabalar		3	1,1

	Arkadaşlar	64	24,3
	Okul/Öğretmen	5	1,9
	Diğer	6	2,3
Toplam		263	100

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan bireylerin çoğunluğunun erkek (%56,3), evli (%52,8), 50 yaş ve üzeri yaş grubunda (%33,5), lisans mezunu (%53,2), 10001 TL ve üzeri gelire sahip (%58,2) ve özel sektörde çalışan (%38) oldukları görülmektedir. Katılımcıların doğa temelli aktivitelere başlama yaşlarına bakıldığında çok büyük bir çoğunluğunun 33 yaş ve altında (%72,3) başladıkları dikkat çekmektedir. Katılımcıların öncelikli ve sık olarak gerçekleştirdikleri doğa temelli aktivitelere bakıldığında büyük bir kısmının (%58,6) trekking yaptığı görülmektedir. Katılımcıları doğa temelli aktivitelere katılmaya iten unsurlara bakıldığında ise oldukça büyük bir kısmının (%63,9) kendi isteği ve arayışı ile bu aktivitelere yönlendiği dikkat çekmektedir.

Araştırma kapsamında kullanılan itici faktörler ölçeğine dair faktör analizi, güvenilirlik analizi ve ortalama bulgularına Tablo 2’de yer verilmektedir.

Tablo 2: İtici Faktörler Ölçeğine Dair Bulgular

Alt Boyutlar	İfadeler	Faktör Yüğü	Ort.	Özdeğer	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach (α) Değeri
Kendini Geliştirme ve Gerçekleştirme	IF4- Fiziksel yeteneklerimi test etmek	,850	3,91	6,793	26,127	,829
	IF5- Kendimi geliştirmek	,774				
	IF3- Başarmak	,754				
	IF6- Fiziksel yeteneklerimi geliştirmek	,744				
	IF2- Heyecan bulmak	,624				
	IF1-Risk barındıran bir aktivite gerçekleştirmek	,515				
	IF14- Özgüvenimi artırmak	,456				
Kaçış ve Rahatlama	IF8- Zihnimi dinlendirmek	,824	4,70	3,119	11,997	,845
	IF10- Stres ve gerilimden uzaklaşmak	,804				
	IF9- Rutin hayattan uzaklaşmak	,779				
	IF7- Rahatlamak	,770				
Sosyalleşme	IF17- Arkadaşlıklar geliştirmek	,871	3,45	2,630	10,116	,909
	IF16- Yeni insanlarla tanışmak	,850				
	IF15- Sosyalleşmek	,740				
Statü Artırma	IF11- Daha fazla tanınır olmak	,860	1,93	1,823	7,012	,833
	IF12- Sosyal statümü artırmak	,812				
	IF13- Başkalarına bunu yapabildiğimi göstermek	,746				

Doğa ile Buluşma	IF19- Güzel manzaralar görmek	,791	4,79	1,426	5,484	,729
	IF20- Doğa ile iç içe olmak	,762				
	IF18- El değmemiş doğanın tadını çıkarmak	,735				
	IF21- Özgür ve bağımsız olmak	,598				
Yenilik Arama	IF26- Farklı kültürleri tanımak	,808	4,68	1,130	4,346	,752
	IF25- Yeni bir yerde bulunmak	,763				
	IF24- Yeni şeyler öğrenmek	,741				
İyi Vakit Geçirme	IF23- Arkadaşlarıyla keyifli vakit geçirmek	,797	4,38	1,028	3,955	,778
	IF22- Eğlenmek	,758				
Ölçeğin Bütününe İlişkin Veriler	KMO Örneklemeye Yeterliliği Ölçüsü: ,833 Ki-kare Değeri: 3435,138 Df: 325 Anlamlılık: ,000				69,037	,876

Tablo 2’de yer alan bulgular incelendiğinde, itici faktörler ölçeğinin yedi alt boyuta ayrıldığı görülmektedir. Bu boyutlar; *kendini geliştirme ve gerçekleştirme, kaçış ve rahatlama, sosyalleşme, statü artırma, doğa ile buluşma, yenilik arama ve iyi vakit geçirme* olarak adlandırılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğin toplam açıklanan varyansı %69,037 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin tamamına dair Cronbach Alpha güvenilirlik analizi sonucuna bakıldığında, (α : ,876) oldukça güvenilir bir ölçek olduğunu ileri sürmek mümkündür. Alt boyutların ortalama değerlerine bakıldığında, katılımcıları doğa temelli turizme katılmaya iten başlıca faktörlerin *doğa ile buluşma, kaçış ve rahatlama, yenilik arama ve iyi vakit geçirme* olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamında kullanılan çekici faktörler ölçeğine dair faktör analizi, güvenilirlik analizi ve ortalama verileri Tablo 3’te listelenmektedir.

Tablo 3: Çekici Faktörler Ölçeğine Dair Bulgular

Alt Boyutlar	İfadeler	Faktör Yüğü	Ort.	Özdeğer	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach (α) Değeri
Erişilebilirlik ve Güvenlik	ÇF6- Ulaşımın ucuz olması	,908	3,55	4,524	32,315	,834
	ÇF7- Konaklamanın ucuz olması	,876				
	ÇF5- Ulaşımın kolay olması	,767				
	ÇF9- Bölgenin güvenli olması	,542				
Doğa	ÇF1- Doğal güzelliklerin varlığı	,869	4,80	2,102	15,018	,774
	ÇF2- Bozulmamış ve kirlenmemiş bir çevre	,808				

	ÇF4- Temiz havanın varlığı	,700				
Sakinlik	ÇF12- Çok fazla turistik yer olmaması	,899	4,43	1,506	10,757	,775
	ÇF13- Kalabalık olmaması	,861				
	ÇF11- Sakin ve sessiz bir yer olması	,608				
Destinasyon İmkanları	ÇF14- Grupça yapılabilen aktivite imkanlarının varlığı	,759	4,02	1,120	7,998	,631
	ÇF8- Yöresel lezzetlerin varlığı	,622				
	ÇF10- Yakın çevrede gezilecek görülecek yerlerin olması	,534				
	ÇF3- Doğa temelli aktivitelerin varlığı	,489				
Ölçeğin Bütününe İlişkin Veriler	KMO Örneklem Yeterliliği Ölçüsü: ,779 Ki-kare Değeri: 1507,709 Df: 91 Anlamlılık: ,000				66,087	,823

Tablo 3'teki bulgular incelendiğinde çekici faktörler ölçeğinin dört alt boyutta toplandığı görülmektedir. Bu boyutlar; *erişilebilirlik ve güvenlik, doğa, sakinlik ve destinasyon imkanları* olarak isimlendirilmiştir. Çekici faktörler ölçeğinin açıkladığı toplam varyans %66,087 olarak bulunmuştur. Ölçeğin bütününe ilişkin güvenilirlik analizi değerine bakıldığında, (α : ,823) ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu ileri sürülebilir. Çekici faktör ölçeği alt boyutlarının ortalama değerlerine bakıldığında, bireyleri doğa temelli turizm destinasyonuna çeken başlıca faktörlerin *doğa, sakinlik ve destinasyon imkanları* olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Araştırmada kullanılan yaşam doyumu ölçeğine dair faktör analizi, güvenilirlik analizi ve ortalama bulgularına Tablo 4'te yer verilmektedir.

Tablo 4: Yaşam Doyumu Ölçeğine Dair Bulgular

Boyut	İfadeler	Faktör Yükü	Ort.	Özdeğer	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach (α) Değeri
Yaşam Doyumu	YD3- Hayatımdan memnunum.	,838	3,50	3,289	65,780	,862
	YD4- Şimdiye kadar hayattan istediğim önemli şeylere sahip oldum.	,836				
	YD2- Hayat şartlarım mükemmeldir.	,808				
	YD1- İdeallerime yakın bir hayatım vardır.	,798				
	YD5- Tekrar dünyaya gelsem hayatımdaki hemen hemen hiçbir şeyi değiştirmedim.	,773				
Ölçeğin Bütününe	KMO Örneklem Yeterliliği Ölçüsü: ,867				65,780	,862

İlişkin Veriler	Ki-kare Değeri 587,722 Df: 10 Anlamlılık: ,000					
------------------------	--	--	--	--	--	--

Tablo 4 incelendiğinde yaşam doyumu ölçeğinin açıkladığı toplam varyansının %65,780 olduğu görülmektedir. Ölçeğe dair Cronbach Alpha güvenilirlik katsayı değerine bakıldığında, (α : ,862) ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu ileri sürülebilir. Yaşam doyumu ölçeğinin ortalama değerine bakıldığında ise araştırmaya katılan bireylerin yaşam doyumu düzeylerinin ortalamasının üstünde olduğu ileri sürülebilir.

Tablo 5'te katılımcıların cinsiyetleri ile onları seyahat etmeye iten faktörler, onları bir destinasyona çeken faktörler ve yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını belirlemeye yönelik olarak yapılan t testi analizi bulgularına yer verilmektedir.

Tablo 5: Katılımcıların Cinsiyetlerine Dair T Testi Analizi Bulguları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	Ort.	S.S.	T	P
İTİCİ FAKTÖRLER						
Kendini geliştirme ve gerçekleştirme	Erkek	148	3,96	,70717	1,176	,241
	Kadın	115	3,85	,82554		
Kaçış ve rahatlama	Erkek	148	4,70	,47858	-,057	,954
	Kadın	115	4,70	,60268		
Sosyalleşme	Erkek	148	3,55	1,15582	1,514	,131
	Kadın	115	3,33	1,13211		
Statü Artırma	Erkek	148	1,99	1,06336	1,149	,252
	Kadın	115	1,84	1,01862		
Doğa ile Buluşma	Erkek	148	4,74	,40245	-2,613	,009*
	Kadın	115	4,86	,34144		
Yenilik Arama	Erkek	148	4,59	,55839	-3,252	,001*
	Kadın	115	4,79	,35722		
İyi Vakit Geçirme	Erkek	148	4,35	,86595	-,863	,389
	Kadın	115	4,43	,75262		
ÇEKİCİ FAKTÖRLER						
Erişilebilirlik ve Güvenlik	Erkek	148	3,47	,94470	-1,720	,087
	Kadın	115	3,67	,92798		
Doğa	Erkek	148	4,71	,44563	-4,338	,000*
	Kadın	115	4,91	,22114		
Sakinlik	Erkek	148	4,31	,73244	-2,983	,003*
	Kadın	115	4,57	,61898		
Destinasyon İmkanları	Erkek	148	3,93	,72879	-2,257	,025*
	Kadın	115	4,14	,74485		
YAŞAM DOYUMU	Erkek	148	3,49	,80220	-,276	,783
	Kadın	115	3,5217	,68195		

* $p < 0,000$ (Anlamlı sonuçları ifade etmektedir).

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların cinsiyetleri ile itici faktörler alt boyutlarında yer alan *doğa ile buluşma* ve *yenilik arama* arasında anlamlı farklılıkların var olduğu bulunmuştur. Buna göre kadınların erkeklere oranla daha fazla doğa ile buluşma ve yenilik arama itici motivasyonları ile doğa temelli turizme katıldıklarını ileri sürmek mümkündür. Katılımcıların cinsiyetleri ile çekici faktörler alt boyutları arasında yer alan *doğa*, *sakinlik* ve *destinasyon imkanları* arasında anlamlı farklılıklar olduğu bulunmuştur. Bu sonuca göre, kadın katılımcıların doğa temelli turizm destinasyonu çekim unsurlarından doğanın sahip olduğu özelliklere, destinasyonun sakinliğine ve imkanlarına erkek katılımcılara oranla daha fazla önem verdikleri ifade edilebilir. Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetleri ile yaşam doyumları arasında ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Yapılan bu analiz sonuçlarına göre “H₁: Katılımcıların cinsiyetleri ile onları doğa temelli turizme katılmaya iten faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.” ve “H₂: Katılımcıların cinsiyetleri ile onları doğa temelli turizm destinasyonlarına çeken faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.” hipotezleri kısmen desteklenirken, “H₃: Katılımcıların cinsiyetleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıklar vardır.” hipotezi reddedilmiştir.

Katılımcıların medeni durumları ile araştırmaya konu olan değişkenler arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını belirlemeye yönelik olarak yapılan ANOVA analizi verileri Tablo 6’da listelenmektedir.

Tablo 6: Katılımcıların Medeni Durumlarına Dair ANOVA Analizi Bulguları

Alt Boyutlar	Df	F	Anlamlılık (p)
İTİCİ FAKTÖRLER			
Kendini geliştirme ve gerçekleştirme	262	2,019	,135
Kaçış ve rahatlatma	262	2,085	,126
Sosyalleşme	262	2,077	,127
Statü Artırma	262	2,319	,100
Doğa ile Buluşma	262	2,510	,083
Yenilik Arama	262	1,275	,281
İyi Vakit Geçirme	262	2,961	,783
ÇEKİCİ FAKTÖRLER			
Erişilebilirlik ve Güvenlik	262	,783	,458
Doğa	262	,887	,413
Sakinlik	262	,230	,795
Destinasyon İmkanları	262	,769	,464
YAŞAM DOYUMU	262	4,225	,016*

* p<0,000 (Anlamlı sonuçları ifade etmektedir).

Tablo 6 incelendiğinde katılımcıların medeni durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıkların var olduğu bulunmuştur. Farklılığın ne olduğunu belirlemeye yönelik olarak yapılan Post Hoc analizi sonucunda doğa temelli turizme katılan evli bireylerin bekar bireylere oranla yaşam doyumlarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların medeni durumları ile onları doğa

temelli turizme katılmaya iten faktörler ile onları doğa temelli turizm destinasyonlarına çeken faktörler arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir. Yapılan bu analizin sonuçlarına göre “H₄: Katılımcıların medeni durumları ile onları doğa temelli turizme katılmaya iten faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.” ile “H₅: Katılımcıların medeni durumları ile onları doğa temelli turizm destinasyonlarına çeken faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.” hipotezleri reddedilirken, “H₆: Katılımcıların medeni durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıklar vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Katılımcıların yaşları ile araştırmaya konu değişkenler arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını belirlemek amacıyla uygulanan ANOVA analizi bulguları Tablo 7’de listelenmektedir.

Tablo 7: Katılımcıların Yaşlarına İlişkin ANOVA Analizi Bulguları

Alt Boyutlar	Df	F	Anlamlılık (p)
İTİCİ FAKTÖRLER			
Kendini geliştirme ve gerçekleştirme	262	8,015	,000*
Kaçış ve rahatlama	262	2,244	,065
Sosyalleşme	262	1,490	,206
Statü Artırma	262	3,130	,015*
Doğa ile Buluşma	262	,570	,685
Yenilik Arama	262	,397	,811
İyi Vakit Geçirme	262	2,856	,024*
ÇEKİCİ FAKTÖRLER			
Erişilebilirlik ve Güvenlik	262	1,081	,366
Doğa	262	2,348	,055
Sakinlik	262	,394	,813
Destinasyon İmkanları	262	1,070	,372
YAŞAM DOYUMU	262	1,822	,125

* p<0,000 (Anlamlı sonuçları ifade etmektedir).

Tablo 7’ye bakıldığında katılımcıların yaşları ile itici faktör alt boyutları arasında yer alan *kendini geliştirme ve gerçekleştirme*, *statü artırma* ve *iyi vakit geçirme* arasında anlamlı farklılıklar olduğu bulunmuştur. Farklılığın neden kaynaklandığını tespit etmeye yönelik olarak gerçekleştirilen Post Hoc analizi sonuçlarına göre “50 yaş ve üzeri” grubunda yer alan katılımcıların doğa temelli turizme katılımda kendini geliştirme ve gerçekleştirme itici motivasyonuna diğer tüm yaş gruplarına göre daha az sahip olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra “18-25 yaş” grubunda yer alan katılımcıların “34-41 yaş” ile “50 yaş ve üzeri” grubunda yer alan katılımcılara göre daha fazla statü artırma ihtiyacı hissederek doğa temelli turizme katıldıkları tespit edilmiştir. Son olarak ise “18-25 yaş” grubunda yer alan katılımcıların diğer tüm yaş gruplarına göre doğa temelli turizme katılımlarında iyi vakit geçirme motivasyonuna daha fazla sahip oldukları bulunmuştur. Bu analiz sonuçlarına göre, “H₇: Katılımcıların yaşları ile onları doğa temelli turizme katılmaya iten faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.” hipotezi kısmen kabul edilirken, “H₈: Katılımcıların yaşları ile onları doğa temelli turizm destinasyonlarına çeken faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.” ile “H₉:

Katılımcıların yaşları ile yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıklar vardır.” hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmaya katılan bireylerin meslekleri ile araştırmaya konu olan değişkenler arasında anlamlı farklılıklar bulunup bulunmadığına dair yapılan ANOVA analizi sonuçları Tablo 8’de listelenmektedir.

Tablo 8: Katılımcıların Mesleklerine İlişkin ANOVA Analizi Bulguları

Alt Boyutlar	Df	F	Anlamlılık (p)
İTİCİ FAKTÖRLER			
Kendini geliştirme ve gerçekleştirme	262	3,357	,006*
Kaçış ve rahatlama	262	4,484	,001*
Sosyalleşme	262	1,785	,116
Statü Artırma	262	,461	,805
Doğa ile Buluşma	262	1,159	,330
Yenilik Arama	262	,549	,739
İyi Vakit Geçirme	262	2,153	,060
ÇEKİCİ FAKTÖRLER			
Erişilebilirlik ve Güvenlik	262	,949	,450
Doğa	262	1,455	,205
Sakinlik	262	1,138	,341
Destinasyon İmkanları	262	,559	,731
YAŞAM DOYUMU	262	3,942	,002*

* p<0,000 (Anlamlı sonuçları ifade etmektedir).

Tablo 8’e bakıldığında katılımcıların meslekleri ile onları doğa temelli turizme katılmaya iten faktörlerden *kendini geliştirme ve gerçekleştirme* ile *kaçış ve rahatlama* arasında anlamlı farklılıklar olduğu bulunmuştur. Bunun yanı sıra katılımcıların meslekleri ile yaşam doyumları arasında da anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Farklılığın hangi meslekler arasında yer aldığını ortaya koymaya yönelik olarak Post Hoc analizi uygulanmıştır. Bu analizin sonuçlarına göre öğrenci olan katılımcıların kaçış ve rahatlama itici motivasyonunun, mesleği özel sektör çalışanı ve kamu çalışanı olan katılımcılara göre daha az olduğu görülmektedir. Emekli olan katılımcıların ise kendini geliştirme ve gerçekleştirme itici motivasyonunun, özel sektörde çalışanlara oranla daha az olduğu tespit edilmiştir. Yaşam doyumunu değişkeni üzerinden bakıldığında ise emekli olan katılımcıların yaşam doyum düzeylerinin özel sektörde ve kamuda çalışan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, “H₁₁: Katılımcıların meslekleri ile onları doğa temelli turizm destinasyonlarına çeken faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.” hipotezi reddedilirken, “H₁₂: Katılımcıların meslekleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıklar vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. “H₁₀: Katılımcıların meslekleri ile onları doğa temelli turizme katılmaya iten faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.” hipotezi ise kısmen kabul edilmiştir.

Katılımcıların öncelikli ve sık olarak gerçekleştirdikleri doğa temelli aktivite türleri ile araştırmaya konu değişkenler arasında anlamlı farklılıklar

bulunup bulunmadığını belirlemeye yönelik olarak gerçekleştirilen ANOVA analizine dair bulgular Tablo 9’da listelenmektedir.

Tablo 9: Katılımcıların Öncelikli ve Sık Olarak Gerçekleştirdikleri Aktivitelere İlişkin ANOVA Analizi Bulguları

Alt Boyutlar	Df	F	Anlamlılık (p)
İTİCİ FAKTÖRLER			
Kendini geliştirme ve gerçekleştirme	262	1,636	,115
Kaçış ve rahatlama	262	2,479	,013*
Sosyalleşme	262	1,876	,064
Statü Artırma	262	1,820	,074
Doğa ile Buluşma	262	1,126	,346
Yenilik Arama	262	,780	,621
İyi Vakit Geçirme	262	,864	,548
ÇEKİCİ FAKTÖRLER			
Erişilebilirlik ve Güvenlik	262	,496	,859
Doğa	262	1,739	,090
Sakinlik	262	3,443	,001*
Destinasyon İmkanları	262	1,598	,126
YAŞAM DOYUMU	262	1,078	,379

* $p < 0,000$ (Anlamlı sonuçları ifade etmektedir).

Tablo 9 incelendiğinde katılımcıların öncelikli ve sık olarak gerçekleştirdikleri doğa temelli aktivite türleri ile itici faktörlerin alt boyutlarından olan *kaçış ve rahatlama* motivasyonu ve çekici faktörler alt boyutlarından olan *sakinlik* arasında anlamlı farklılıklar olduğu bulunmuştur. Farklılıkların kaynağını ortaya koymaya yönelik olarak Post Hoc analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz sonuçlarına göre, trekking yapan katılımcıların kanyoning yapan katılımcılara göre daha fazla kaçış ve rahatlama motivasyonuna sahip oldukları belirlenmiştir. Bunun yanı sıra trekking yapan katılımcıların sportif kaya tırmanışı yapan katılımcılara göre gittikleri destinasyonlarda daha fazla sakinlik aradıkları tespit edilmiştir. Bu analiz sonuçlarına göre, “H₁₃: Katılımcıların öncelikli ve sık olarak gerçekleştirdikleri doğa temelli aktivite türü ile onları doğa temelli turizme katılmaya iten faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.” ile “H₁₄: Katılımcıların öncelikli ve sık olarak gerçekleştirdikleri doğa temelli aktivite türü ile onları doğa temelli turizm destinasyonlarına çeken faktörler arasında anlamlı farklılıklar vardır.” hipotezleri *kısmen desteklenirken*, “H₁₅: Katılımcıların öncelikli ve sık olarak gerçekleştirdikleri doğa temelli aktivite türü ile yaşam doyumları arasında anlamlı farklılıklar vardır.” hipotezi *reddedilmiştir*.

Katılımcıların eğitim düzeyleri ile araştırmaya konu olan değişkenler arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Temel amacı doğa temelli turizme katılan turistlerin seyahat motivasyonlarını ve yaşam doyumlarını ortaya koymak olan bu araştırma, 263 bireyden elde edilen veriler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri ile araştırmaya konu değişkenler arasında anlamlı farklılıkların bulunup bulunmadığı da ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre araştırmaya katılan bireylerin büyük bir kısmının *trekking* gerçekleştirmek amacıyla doğa temelli turizme katıldıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra katılımcıların doğa temelli aktivitelere yönelmesindeki başlıca unsurun *kendi arayışları* olduğu dikkat çekmektedir.

Bireyleri doğa temelli turizme katılmaya iten başlıca faktörlerin; *doğa ile buluşma, kaçış ve rahatlama, yenilik arama ve iyi vakit geçirme* olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, doğa ile bütünleşme ve onu özümseme isteği, yoğun, stresli, kalabalık şehir ve iş hayatından uzaklaşma arzusu, farklı kültür ve yerleri keşfetme güdüsü ve anın tadını çıkarma arzusunun bireyleri doğa temelli turizme katılmaya ittiği söylenebilir. Bireyleri doğa temelli turizme itmede en az etkiye sahip faktörün ise *statü artırma ihtiyacı* olduğu dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, doğa temelli turizme katılan bireylerin sosyal statülerini artırmak, başkalarına kendini ispatlamak ve daha fazla tanınmak gibi bir içsel motivasyonunun olmadığını ileri sürmek mümkündür. Bireyleri doğa temelli turizmi gerçekleştirmek amacıyla belirli destinasyonlara çeken faktörlere bakıldığında ise özellikle *destinasyonun sahip olduğu doğal güzelliklerin ve sakinliğinin* turistler üzerinde oldukça büyük bir öneme sahip olduğunu ileri sürmek mümkündür. Bu araştırma kapsamında ortaya çıkan itici ve çekici seyahat motivasyonu faktörleri Meng vd. (2006), Mehmetoğlu (2007a ve 2007b), Luo ve Deng (2007), Kim vd. (2015), Caber ve Albayrak (2016), Çavuşoğlu ve Avcıkurt (2021), Karacaoğlu (2021), Kibrit ve Genç (2022) çalışmalarında ortaya çıkan faktörlerle büyük ölçüde örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, doğa temelli turizm destinasyonlarını tercih aşamasında destinasyonun sahip olduğu imkanlara önem verdikleri araştırma sonuçlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda, destinasyonda yöresel yemeklerin turistlerin hizmetine sunulması, var olan gezilip görülebilecek tarihi, kültürel, doğal değerlerin tahrip olmasının önüne geçilmesi, gruplar halinde yapılabilecek doğa temelli aktivite imkanlarının oluşturulması gibi hususların doğa temelli turizme katılan bireyler için önem arz ettiği ifade edilebilir.

Doğa temelli turizme hitap eden destinasyon yöneticilerinin, bölgelerine yönelik turist akışını sürdürülebilir kılmaları için destinasyonlarının sahip oldukları doğal güzellikleri korumaları önem arz etmektedir. Bu noktada destinasyonun hava ve gürültü kirliliğinden en üst düzeyde arınması için gerekli önlemlerin

alınmasında fayda vardır. Aynı zamanda doğa temelli turizm destinasyonlarında yaşayan yerel halka, çevre ve turizm bilincini geliştirmeye yönelik olarak eğitim programlarının düzenlenmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir.

Özellikle pandeminin de etkisiyle artık insanlar kalabalıktan uzak, sessiz, sakin ve nezih ortamlarda vakit geçirmek istemektedir. Böylece hem sağlıklarını riske atmaktan uzak durma hem de bu tür ortamlarda rahatlama ve dinlenme eğilimi göstermektedirler. Dünya Turizm Örgütü'ne göre de bu eğilimin ilerleyen yıllarda devam edeceği öngörülmektedir. İç turizm ve yaşanan yere yakın destinasyonlara seyahat etme buna ek olarak açık hava aktiviteleri, doğa temelli turizm aktiviteleri ve kırsal turizm, önümüzdeki yıllarda turizmin şekillenmesine etki edecek başlıca seyahat eğilimleri arasında yer almaktadır (UNWTO, 2021).

Doğa temelli turizme katılan bireylerin yaşam doyum düzeylerine bakıldığında çok yüksek olmadığı, nispeten ortalamanın üstünde bir yaşam doyumuna sahip oldukları ifade edilebilir. Araştırmanın bu sonucu Dirlık ve Köroğlu (2021) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçlarıyla oldukça benzerlik taşımaktadır.

Doğa temelli turizm, turizmin mevsimsellikten kurtulmasına katkı sağlayacak önemli alternatif turizm türlerinden biridir. Kitle turizminin aksine daha az kişi tarafından gerçekleştirildiği için destinasyonlara ve yerel halka etkisi sınırlı olabilmektedir. Gelecekte benzer konuda araştırma yapacak kişiler, doğa temelli turizmin yerel halka ve destinasyonlara yönelik olumlu/olumsuz etkilerinin neler olabileceğini ortaya koyabilirler. Doğa temelli turizme katılan bireylerin seyahat motivasyonları ve yaşam doyumları nitel araştırma teknikleri kullanılarak daha derinlemesine ele alınabilir. Farklı turizm türlerine katılım gösteren bireylerin seyahat motivasyonları ya da yaşam doyumları üzerine araştırmalar gerçekleştirilebilir ve doğa temelli turizme katılım gösteren bireylerin kişilik özellikleri ve tipolojileri ortaya konabilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, A., Yalçın, Y. & Koçoğlu, C. M. (2021). Rekreatif aktivitelere tüketiciyi motive eden faktörlerin yaşam doyumuna üzerine etkisi: Turistik bir ürün olarak offroad örneği, *Turizm Akademik Dergisi*, 8 (1), 97 – 114.

Barut, A. İ., Demir, A., Ballıkaya, E. & Çifçi, F. (2019). Doğa yürüyüşü ve yamaç paraşütü yapan bireylerin yaşam doyumuna ve özyeterliliklerinin incelenmesi, *Spor Eğitim Dergisi*, 3 (2), 137 – 145.

Caber, M. & Albayrak, T. (2016). Push or pull? Identifying rock climbing tourists' motivations, *Tourism Management*, 55, 74 – 84.

Çavuşoğlu, F. & Avcıkurt, C. (2021). The relationship between personal traits, travel motivation, perceived value and behavioral intention of tourists participating in adventure activities, *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 11 (2), 391 – 415.

Çınar, B. & Duran, A. (2021). Doğaya bağlılığın doğa yürüyüşlerine katılım motivasyonu üzerindeki etkisi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 754 – 766.

Dağlı, A. & Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (59), 1250 – 1262.

Dann, G. M. S. (1977). Anomie, ego-enhancement and tourism, *Annals of Tourism Research*, 4 (4), 184 – 194.

Diener, E. (1984). Subjective well-being, *Psychological Bulletin*, 95, 542 – 575.

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale, *Journal of Personality Assessment*, 49 (1), 71 – 75.

Dirlik, R. & Köroğlu, Ö. (2021). Açık alan rekreasyon faaliyetlerinin yaşam doyumuna etkisi, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 8 (1), 48 – 72.

Fredman, P. & Tyrvalinen, L. (2010). Frontiers in nature-based tourism, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10 (3), 177 – 189.

Fredman, P., Wall-Reinius, S. & Grunden, A. (2012). The nature of nature in nature-based tourism, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 12 (4), 289 – 309.

Ingram, C.D. & Durst, P. B. (1989). Nature-oriented tour operators: Travel to developing countries, *Journal of Travel Research*, 27 (2), 11 – 15.

İşçi, C. (2021). Doğa temelli turizme katılım motivasyonu ve deneyim doyumu ilişkisi, *Journal of Yasar University*, 16 (64), 1763 – 1786.

Karacaoğlu, S. (2021). Doğa temelli etkinliklere katılanların içsel motivasyonları ile gelecekteki davranışsal niyeti arasındaki ilişkinin belirlenmesi, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2), 81 – 109.

Kibrit, U. & Genç, V. (2022). Doğa temelli turistlerin seyahat motivasyonlarının incelenmesi, *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 5 (Special Issue-1), 50 – 68.

Kim, H., Lee, S., Uysal, M., Kim, J. & Ahn, K. (2015). Nature-based tourism: Motivation and subjective well-being, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 32 (1), 76 – 96.

Luo, Y. & Deng, J. (2007). The new environmental paradigm and nature-based tourism motivation, *Journal of Travel Research*, 46 (4), 392 – 402.

Lyubomirsky, S. (2001). Why are some people happier than others? *The American Psychologist*, 56 (3), 239 – 249.

Mehmetoğlu, M. (2007a). Nature-based tourists: The relationship between their trip expenditures and activities, *Journal of Sustainable Tourism*, 15 (2), 200 – 215.

Mehmetoğlu, M. (2007b). Nature-based tourism: A contrast to everyday life, *Journal of Ecotourism*, 6 (2), 111 – 126.

Meng, F., Tapanon, Y. & Uysal, M. (2006). Measuring tourist satisfaction by attribute and motivation: The case of a nature-based resort, *Journal of Vacation Marketing*, 14 (1), 41 – 56.

Sevinç, F. & Özel, Ç. H. (2018). Boş zaman aktivitesi olarak dalış ve yaşam doyumu ile ilişkisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 397 – 415.

UNWTO, (2021). Tourist numbers down 83% but confidence slowly rising. <https://www.unwto.org/taxonomy/term/347>, (Erişim tarihi: 15.08.2022).

Valentine, P. S. (1992). Nature-based tourism. In B. Weiler & C. M. Hall (Eds.), *Special Interest Tourism* (ss. 105 – 127). London: Belhaven Press.

Veenhoven, R. (1991). Questions on happiness: Classical topics, modern answers, blind spots. In F. Strack, M. Argyle & N. Schwarz (Eds.). *Subjective Well-Being: An Interdisciplinary Perspective* (ss. 7-26). Oxford: Pergamon Press.

Wolf, I. D., Croft, D. B. & Green, R. J. (2019). Nature conservation and nature-based tourism: A paradox?, *Environments*, 6, 1 – 22.

Yayın Geliş Tarihi: 28.01.2023
Yayına Kabul Tarihi: 02.03.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1243738

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 378-410
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

GAGAVUZLARIN ANADOLU'YA GÖÇ ETTİRİLMESİNE YÖNELİK TÜRK DİPLOMATLARIN GİRİŞİMLERİ (1930-1940)

Ömer BEDİR*

Öz

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Romanya ve Bulgaristan'da görevli Türk diplomatlar, Türkçe konuşan Hristiyan Ortodoks inancına mensup Gagavuzlar'la yakından ilgilenmişlerdir. Türk Ocakları Başkanlığı görevinden sonra Romanya'ya Elçi unvanıyla atanan Hamdullah Suphi bey, Gagavuz halkının toplu olarak Türkiye'ye göç ettirilmesi fikrini ortaya atan ve bunu savunan en önemli diplomatik figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

1930-1940 yılları arasında Türkiye-Romanya ikili ilişkilerinin en önemli konu başlıklarından biri Romanya'daki Müslüman Türklerin Anadolu'ya göçü meselesidir. Düzensiz olarak gerçekleşen ve Müslüman Türklerin maddi ve manevi olarak zararına yol açan bu göçler konusunda Romanya ve Türkiye arasında 1936 yılında bir göç anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu dönemde önemli bir bölümü Romanya sınırları içerisinde yaşayan Hristiyan Gagavuzların da Türkiye'ye göçü ve bahse konu göç anlaşması kapsamına alınmaları konusu tartışılmışsa da bu proje gerçekleşmemiştir.

Gagavuzların Türkiye'ye göç ettirilmesi fikrine dönemin Türk elitleri arasından destek verenler olduğu gibi buna itiraz edenler de bulunduğu, ayrıca Yunanistan ve Fener Rum Patrikliği'nin de böyle bir göçe karşı çıktığı, öte yandan Romen makamlarının da Gagavuzların Türkiye'ye göçü konusuna mesafeli yaklaştıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Gagavuzlar, Göç Politikaları, Hamdullah Suphi, Türk Diplomatlar, Romanya.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Bedir, Ö. (2023). Gagavuzların Anadolu'ya göç ettirilmesine yönelik Türk diplomatların girişimleri (1930-1940). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 378-410.

* Dr., Araştırmacı-Yazar, ORCID: 0000-0002-7735-6473, omeromerb@gmail.com

Bu çalışma için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

**DEMARCHES OF THE TURKISH DIPLOMATS FOR THE MIGRATION
OF THE GAGAUZ PEOPLE TO ANATOLIA
(1930-1940)**

Abstract

During the early republican era, Turkish diplomats assigned to Bulgaria and Romania were closely interested with the Turkish-speaking Christian Orthodox Gagauz people living in these countries. Hamdullah Suphi, who was assigned as the Turkish ambassador to Bucharest, appears to be the first diplomatic figure to propose the collective immigration of Gagauz people to Turkey.

It is observed that, during the 1930-1940 period, the immigration of Turks from Romania was at the forefront of Turkish-Romanian bilateral issues. The uncoordinated and irregular immigrations were causing material and moral damage for the Turks in Romania. In order to plan and coordinate properly the immigration process, an agreement was finalized between the two countries in 1936. Even though the immigration of Gagauz people to Turkey within the framework of the aforementioned agreement has been debated, this project was not achieved.

Whereas the idea of Gagauz immigration to Turkey was supported by some Turkish elites, it was rejected firmly by others. It is also observed that Greece and the Greek Orthodox Patriarchate of Phanar in Istanbul were also against the Gagauz immigration. Concerning the Romanian authorities, they also were reluctant about this immigration project.

Keywords: *Gagauz, Hamdullah Suphi, Immigration Policies, Turkish Diplomats, Romania.*

GİRİŞ

Moldova'nın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından önemli bir bölümü bu ülkede yaşayan Gagavuzlara,¹ Hristiyan Türkler'e, yönelik Türkiye'de artan bir ilgi olmuştur. Bu ilgi komünizmin çökmesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çökmesinin akabinde Orta-Asya Türk devletlerine yönelik hissedilen duygusal yakınlık ve yükselen milliyetçi bakış açısıyla aynı döneme denk gelmektedir. Gagavuzlara yönelik ilginin artarak devam etmesinde dönemin devlet adamı Sayın Süleyman Demirel'in bu halka verdiği

---

¹ Türkiye'de yayınlanan birçok makale ve kitapta "Gagavuz" şeklindeki yazım tercih edilirken, kimilerinde de "Gagauz" ya da "Gökoğuz" şeklindeki yazımlar tercih edilmektedir. Bu makalede, Türk Dil Kurumu'nun (TDK) sözlüğüne uygun olarak, "Gagavuz" terimi tercih edilmiştir. TDK sözlüğünde "Gagavuz" kelimesi, çoğunluğu Moldova'da, küçük bir bölümü ise Deliorman, Dobruca, Beserabya ve Ukrayna'da yaşayan Ortodoks Türk halkı veya bu halktan olan kimse şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. "Gagavuz", <https://tdk.sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 05.09.2022.

Öte yandan "Gagauz" kelimesi Gagavuzlar için İngilizce'de kullanılan terimle aynıdır. Çalışmamıza konu halk topluluğunu tanımlayacak terim üzerinde araştırmacılar düzeyinde hâlâ bir oydaşma oluşmamış olması dikkate değerdir.

önem de etkili olmuştur. Demirel ayrıca, Gagavuz Yeri'ne 23 Aralık 1994 tarihinde özerklik tanınması süreçlerinde aktif bir diplomasi yürütmüştür (Paşalı, 2016, s. 289).

Siyasi ve diplomatik düzeyde Gagavuzlara yönelik artan ilgiye paralel olarak 90'lı yıllarda akademik alanda da Gagavuzlar hakkında yapılan araştırmalarda bir artış yaşandığı görülmektedir. Bu dönemdeki araştırmalar daha ziyade Gagavuz dili, tarihi, kültürü, coğrafyası ve inanç sistemleri üzerinde yoğunlaşmıştır.²

90'lı yıllarda yukarıda sözü edilen alanlarda yapılan araştırmalara ek olarak 2000'li yıllardan itibaren akademisyenlerin, Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi'nin Gagavuzlara dönük alakası, bu halkın Türk dilini daha iyi öğrenmesi için eğitim ve öğretim alanında gerçekleştirdiği hizmetler ve Gagavuzların Anadolu'ya göç ettirilmesi yönündeki çabaları üzerinde de çalışmalar yürüttükleri görülmektedir (Dağıstan, 2002, ss. 815-829; Yavuz, 2010, ss. 177-184; Çakmak, 2011, ss. 102-106; Metin, 2012, ss. 125-143). Bu çalışmaların önemli bölümü Hamdullah Suphi Bey'in elçilik dönemi boyunca Gagavuzlar'la ilgili kaleme aldığı diplomatik raporları ele almış, adigeçenin Gagavuzlara yönelik hizmetleri üzerinde yoğunlaşmış ve Romanya'dan Türk göçleri genel başlığı altında Gagavuzların Anadolu'ya göçü konusunu incelemiştir. Anzerlioğlu, Gagavuzlarla ilgili makalesinde Hamdullah Suphi Bey'in diplomatik raporlarının yanı sıra Köstence ve Varna Konsoloslarının da diplomatik raporlarına yer vermiştir (Anzerlioğlu, 2006a, ss. 31-51). Diğer taraftan Yıldırım, konuyu farklı bir bakış açısıyla ele almış ve Cumhuriyet döneminde ulus-devlet inşa sürecinde kimlik ve vatandaşlık kavramlarının yeniden tanımlanmasını ve bu süreçte Gökoğuzların bu tanımlama içerisinde yer bulamamasını kapsamlı bir şekilde incelemiştir (Yıldırım, 2016b, ss. 291-304).

Gerçekleştirdiğimiz literatür taramasında Gagavuzların Anadolu'ya göç ettirilmesi konusunun ağırlıklı olarak Türk bakış açısıyla ve Türk arşiv kaynaklarına istinaden ele alındığı görülmüştür. Bununla birlikte, Romen makamlarının (çalışmamızın kapsadığı 1930-1940 döneminde Gagavuzların yoğun şekilde yaşadığı Besarabya³ bölgesi -günümüzde Moldova toprakları içinde

² Gagavuzlarla ilgili akademik çalışmaların derlendiği bir liste için bkz. (Kılıç, 2018, ss. 23-54).

³ Sözkonusu kelimenin Türkçe'de "Beserabya", "Besarabya" ve "Basarabya" şeklinde farklı kullanımları olduğu gözlenmiştir. TDK sözlüğünde sözkonusu kelimeye rastlanmamıştır Bkz. <https://tdk.sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 05.09.2022.

Ancak TDK sözlüğünde, "Gagavuz" kelimesinin tanımı içerisinde "Beserabya" ifadesinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Öte yandan, sözkonusu kelime İngilizce'de "Bessarabia", Romence'de ise "Basarabia" biçiminde yazılmaktadır. Encyclopedia Brittanica'ya göre kelimenin Türkçe kullanım şekli "Besarabya"dır. Bkz. www.brittanica.com/place/Bessarabia, Erişim Tarihi: 05.09.2022.

bulunmaktadır- Romanya sınırları içerisinde yer almaktaydı) Gagavuzların Anadolu'ya göç ettirilmesine nasıl baktıklarının, bu konudaki tutumlarının hangi faktörlerden etkilendiğinin yeterince incelenmediği tespit edilmiştir. Bu çalışmamızda, bir yandan Türk diplomatların Gagavuzların Anadolu'ya göç ettirilmesi yönündeki çabaları bütüncül bir yaklaşımla, bu düşünceye karşı çıkan Türk diplomatların görüşlerine de yer verilerek incelenirken, diğer yandan Romen ve Yunan kaynaklarından da yararlanılarak sözkonusu dönemde Gagavuzların göçü konusuna Romen ve Yunan makamlarının nasıl yaklaştıkları ortaya konulacaktır.

GAGAVUZLAR: TÜRKÇE KONUŞAN HRİSTİYAN ORTODOKSLAR

Gagavuzların kökenleri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır: Zanetov, İvanov ve Zaşuk gibi kimi Bulgar tarihçiler, Gagavuzların aslen Bulgar kökenli olduklarını savunurken; Amantos ve Lissos gibi Yunan araştırmacılar ise Gagavuzların Rum kökenli olduklarını savunmuşlardır. Diğer taraftan Bulgar tarihçi Balasçev, Gagavuz halkının Anadolu Selçuklu Sultanı II. Keykavus'un peşinden giderek Bizans İmparatoru VIII. Paleolog'un koruması altına giren Türkler olduğunu belirtmiştir. Balasçev, bu tezini Seyyid Lokman Oğuznamesi'ne ve Bizans kaynaklarına dayandırmaktadır (Güngör & Argunşah, 1998, ss. 17-18). Öte yandan Wittek de Gagavuz halkının kökeninin II. Keykavus'un ardından Dobruca bölgesine yerleşen Türklere dayandığını ileri sürmektedir (Wittek, 1952, pp. 639-668).

Karpat, Wittek'in Gagavuz halkının Anadolu kökenli olduğunu kesin biçimde kanıtladığını kaydederek, Keykavus'un Moğollar'ın baskısından kaçarak anne tarafından akrabası olan Bizans İmparatoru Mihail Paleolog'un koruması altına girdiğini ve bir süre İstanbul'da ikamet ettikten sonra da kendisine Dobruca'da bir toprak tahsis edildiğini belirtmektedir. Keykavus'un Dobruca'ya yerleşmesinin ardından İznik bölgesinde yaşayan Sarı Saltuk ve beraberindeki yaklaşık 20 bin Selçuklu Türkü'nü de 1263 senesinde Dobruca'ya getirdiğini kaydetmektedir. Karpat, Bizans'ın Keykavus'u ve beraberindekileri Dobruca'ya yerleştirmesindeki temel amacın Bulgar devletine karşı Türkleri bir denge unsuru şeklinde değerlendirme niyetinin belirleyici nitelik arzettiğine vurgu yapmaktadır (Karpat, 1970, ss. 168-172).

Öte yandan bazı tarihçiler ise, Gagavuzların kökenini Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara gelen Uzlara dayandırmaktadır. Bu bağlamda Cami Baykurt, Cumhuriyet'in ilanından önce 1922 yılında kaleme aldığı *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler* başlıklı eserinde Gagavuzlar'dan söz etmekte ve "bunların Uz (Uğuz)lardan, (Gök Uğuzlar)dan olduklarını ve Karadeniz şimalindeki steplerden gelerek Balkanlara yerleştiklerini" belirtmektedir (Baykurt, 1932, ss. 21-22).

Kendi halkının tarihini yazan ilk Gagavuz olarak kabul edilen din adamı Mihail Ciachir da Gagavuzların Karadeniz'in kuzeyinden göç eden Oğuz

Türklerinin soyundan geldiklerini, Selçukluların veya Kumanların soyundan gelmediklerini ifade etmekte, ayrıca Gagavuzların kökeninin Rum veya Bulgar olduğu yönündeki iddiaları reddetmektedir (Ciachir, 1934, ss. 12-23).

"Tiurc-Uzlaran bircaci biolmesi erleşmiş Cara Deniz hem Tunanan semtlerindea Silistra, Mangalia, Cavarna, Balcic, Varna viliatlarında, neredea onlara derlearmiş: Tiurc-Uzlar-Oguzlar" (Ciachir, 1934, s. 12).

Bulgar tarihçi Atanas Manov da Gagavuzların Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara gelen Oğuz Türklerinden olduklarını savunmaktadır:

"1224 yılında Ruslarla Kumanlardan oluşan ortak ordunun Moğollarca yok edilmesi üzerine, Rus sınırları üstünde yaşamakta bulunan Uz-Türkler, kitle halinde, aileleriyle birlikte göçe zorlanarak Tuna'yı geçmişler, Türk kavimlerinden Peçenekler'le İlk-Bulgarların yaşamakta buldukları Dobruca'ya gelip yerleşmişlerdir. Bunlardan Hristiyan olanlar Karadeniz kıyılarında ve Silistre, Mankalya, Kavarna, Balçık, Varna vb. gibi daha iç yörelere yerleşmişler, buralarda bugüne değin Uzlar ya da Oğuzlar halinde kalarak milliyetlerini, dilleri olan Türkçeyi korumuşlar; ancak, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Gagavuzlar adını almışlardır" (Manov, 2001, s. 8).

Benzer şekilde Azeri tarihçi Yoloğlu da Gagavuzların Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara göç eden Oğuzların soyundan geldiklerini belirtmektedir (Yoloğlu, 1996, ss. 7-14):

"Oğuz dövlətinin vaxtında Qara dənizin qərb tərəfində, o cümlədən də Dnestr və Prut çayları arasında XI. əsrin ortalarından başlayaraq türk tayfaları yaşayıblar. Qaqouzlər da öz ətnonimlərini 1261-ci ildə onlardan götürüblər" (Yoloğlu, 1996, s. 14).

Güngör ve Argunşah, Gagavuz toplumu hakkında gerçekleştirdikleri araştırmalarda Gagavuz kelimesinde yer alan "Uz" ekinin Oğuz kelimesinden, "gaga" ifadesinin de "Gök" kelimesinden türediğini kaydetmişlerdir (Güngör & Argunşah, 1998, s. 25). Azeri tarihçi Yoloğlu da bu görüşü paylaşmaktadır:

"Qaqouz xalqının adı uzun müddət tədqiqat obyektinə çəvrilmişdir. Alimlərdən bir qismi "qaqouz" sözünü "xak+oğuz", "hak+oğuz" (əsl oğuz), bəziləri "qaqa+uz" (uzun dimdik), əksəriyyəti isə "göy oğuz" kimi izah ədirlər...Qaqouzlər xristian dininə mənsub olan Türk xalqıdır. Daha çox yayılmış mənbələrə əsasən onların kökü göy oğuzlarla bağlıdır. Bu özünü xalqın adından da aydın göstərir. Bələ ki, zaman kəcdikçə "göy" sözü "qöq", "qoq", "qaq" şəklinə düşmüş, "oğuz" sözündəki "ğ" səsi isə assimilyasiyaya uğramışdır: oğuz-ouz" (Yoloğlu, 1996, ss. 3-5).

Gagavuzların günümüze kadar kimliklerini koruyabilmelerinde en etkili olan faktör Gagavuz Türkçesini muhafaza edebilmeleri, yani dillerini kaybetmemeleri olmuştur. Gagavuzların konuştuğu Türkçe; Türkiye, Azeri ve

Türkmen Türkçeleriyle beraber Oğuz Türkçesi grubu içinde yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin⁴ Balkanlar'a doğru yayılmasıyla birlikte Gagavuzlar, Osmanlı Türkçesi'nden yeni Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler almışlardır (Özkan, 2018, ss. 181-190). Bununla birlikte Gagavuzlar, birlikte yaşadıkları Bulgarların, Romenlerin, Yunanlıların ve Rusların da dillerinden etkilenmişlerdir (Kartal, 2016, s. 150).

Gagavuz Türkçesi, konuşma dili olarak asırlarca varlığını korumuş olmakla birlikte alfabesi olmadığı ve yazı diline dönüşmediği için fazla bir gelişme gösterememiştir. Osmanlı döneminde Gagavuzlar, Yunan alfabesiyle yazılmış Karaman Türkçesi kitapları okumuşlardır. Bu kitaplar çoğunlukla İncil gibi dini içerikli kaynakların ötesine geçmemiştir (Argunşah, 1994, s. 218). Öte yandan Gagavuzların, Rusların etkisiyle Kiril alfabesini de kullandıkları bilinmektedir. Nitekim Mihail Ciachir'in Gagavuz Türkçesiyle yazdığı ilk eserler Kiril alfabesiyle basılmıştır (Özkan, 2014, s. 45).

İncil'i,⁵ Kiril alfabesiyle Gagavuz diline tercüme eden ve böylelikle Gagavuz Türkçesini yazı diline aktararak bu dilin muhafazasında önemli bir rol oynayan din adamı Mihail Ciachir, Gagavuz tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ciachir 1908 yılında Gagavuzca'ya çevirdiği *Kısa Dua Kitabı*'nı, 1909 yılında ise *Evangelija gagauzça-türkçä* isimli eserini yayınlamıştır (Özkan, 2014, s. 45). Ayrıca Gagavuz Türkçesiyle hazırlanmış ilk gazete olan ve dini içerikli konuları ele alan *Hakikatin Sesi* yine Ciachir'in çabalarıyla 1908 yılında çıkarılmıştır (Karanfil, 2011, s. 38). Ciachir, bu çalışmalarıyla Gagavuz dilinin bir yazı diline dönüşmesine ve gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Ciachir, *Besarabieala Gagauzların Istorieasa (Besarabyalı Gagavuzların Tarihi)* adlı kitabında Gagavuzların yazısı, edebiyatı, yazılı kitapları olmadığını ve bugüne değin Gagavuzların tarihinin yazılmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte, Gagavuz dilinin Türkçe olduğunu ve Osmanlı Türklerinin diline benzediğini kaydetmektedir. Ayrıca, kiliselerde ayinlerin Rumca veya Slavca yapıldığını; Gagavuz çocukların ise okullarda Bulgarca veya Rumca eğitim aldıklarını ifade etmektedir:

---

⁴ Osmanlı döneminde tahrir defterlerindeki Gagavuz kişi ve yer adlarını inceleyen bir çalışma için bkz. (Cebeci, 2008).

⁵ Gagavuzların anadilleri olan Türkçe'yi koruyabilmelerinde Katoliklik yerine Ortodoksluk inancına mensup olmaları önemli bir rol oynamıştır. Zira Katolikler, kilise dili olarak Latince'yi tercih ederken; Ortodokslar ise kiliselerinde ana dillerinde ibadet etmeyi tercih etmişlerdir. *"Roma, Latincenin kilise dili olarak kullanılmasını Hristiyanlığa soktuğu akvama zorla kabul ettirirken; Bizans, Hristiyanlığa sokacağı kavimlere kendi dilleriyle söylemenin kendi menafine uygun olacağını, daha ziyade dirayet ve uysallık eseri gösteren siyasi bir anlayışla kavramıştır."* Bkz. (Charles Diehl'den aktaran Baykurt, 1932, ss.133-134).

"Gagauzlarda ioc ne literatura, ne eaza, ne eazala chihatlar. Şindieadac gagauzlar eazmamaşlar gagauzların istoriyasına...Gagauzların lăfetmeac dili tiurc dilidir, benzeer Osmanla tiurclerın dilinea, amma gagauzlar bilmeerlar Osmanla türklerin literaturasına hem da onların eazalarına, gagauzların cliselerindea slujbalar eapalmaerlar gagauzcea, ama urumdjea, eachida slavaandjea. Gagauzların şcolalarında uşaclar ürenierlar bulgardjea Provalida hem Silistranan sandjaklarında amma Varna hem Balcic sandjaklarında iurenierlar urumdjea" (Ciachir, 1934, ss. 3-6).

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Gagavuz halkının yoğun şekilde yaşadığı Besarabya (Bucak) bölgesinin Romen yönetimine geçmesiyle birlikte Gagavuzlar, Kiril alfabesi yerine Romenlerin kullandığı Latin alfabesini daha yoğun biçimde kullanmaya başlamışlardır. Nitekim Mihail Ciachir, 1930 ve 1938 yılları arasında eserlerini Latin alfabesiyle yayınlamıştır (Argunşah, 1994, s. 218). Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Besarabya bölgesinin bu kez Rusların yönetimine geçmesiyle birlikte Gagavuzlar, tekrar Kiril alfabesine geçmek zorunda kalmıştır. Moldova Yüksek Sovyeti, 30 Temmuz 1957 tarihinde Gagavuzlar için özel bir Kiril alfabesi oluşturulmasını kararlaştırmıştır (Ibid.). Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra günümüzde önemli bir bölümü Moldova sınırları içerisinde yaşayan Gagavuzlar yeniden Latin alfabesine geçmiştir. Bu kapsamda, Gagavuz Özerk Yeri Parlamentosu 29 Ocak 1993 tarihinde aldığı bir kararla Latin alfabesine geçilmesini onaylamıştır (Argunşah, 1994, s. 219).

TÜRK DİPLOMATLARIN GAGAVUZLARA YÖNELİK ÇALIŞMALARI

Cumhuriyet'in ilanının ardından, 1930'lu yılların başından itibaren Türk diplomatların görev yaptıkları bölgelerdeki Gagavuzlara merak duymaya başladıkları görülmektedir. Romanya'da bulunan Köstence ve Bulgaristan'da bulunan Varna Konsoloslukları, Gagavuz topluluğuna ilişkin bilgiler derleyerek Hariciye Bakanlığı'na raporlar iletmışlerdir. 20 Mayıs 1931'de Hamdullah Bey'in Bükreş Elçiliği görevine atanmasıyla (BCA, 30.18.1.2.,19.30.8. / 20 Mayıs 1931) birlikte Gagavuzlara yönelik Türk yetkililerin gösterdiği alaka da artmıştır.⁶

Bükreş Elçiliği görevi süresince Hamdullah Suphi Bey, Gagavuzlar'la sürekli yakın ilişki içinde bulunmuş, Gagavuz köy ve kasabalarını sık sık ziyaret etmiştir. Romen makamlarına müracaat ederek 26 Gagavuz yerleşim yerinde Türkçe dil eğitimi veren okullar açılmasını sağlamış, ardından da bu okullara

⁶ Gagavuzlarla ilgili Türk diplomatların, özellikle de Hamdullah Suphi Bey'in raporları daha önce Anzerlioğlu, Ömer gibi araştırmacılar tarafından da ele alınmıştır. Bununla birlikte, makalemizde incelenen konunun özünü yakından alakalı olması nedeniyle sözkonusu raporlara geniş biçimde yer verilmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir. Ayrıca, daha önceki çalışmalarda bu raporlarla ilgili eksik veya hatalı bazı tespitler olduğu görülerek, bunlara da ilgili yerlerde dipnotlarla değinilmiştir.

Türkiye'den 80 civarında ilkokul öğretmeni tayin edilmesini temin etmiştir.⁷ Türkiye'den gönderilen öğretmenlerin yanı sıra Dobruca'daki Mecidiye Müslüman Semineri⁸ mezunlarının da Gagavuz okullarında öğretmenlik yapmalarını teşvik etmiştir. Ayrıca, Gagavuz okulları için Türkiye'den ders kitapları getirtmiş ve birçok Gagavuz gencin eğitim amacıyla burslu olarak Türkiye'ye gitmesine yardımcı olmuştur.⁹ Gagavuzlar'la yakından alakadar olan Hamdullah Suphi Bey ayrıca, Gagavuzların Türkiye'ye göç ettirilmeleri amacıyla da yoğun bir çaba sarf etmiştir.

Köstence Konsoloslğu ve Gagavuzlara İlişkin Raporu

Köstence Konsolosu Mehmet Ragıp Bey,¹⁰ Gagavuz toplumu hakkında hazırladığı 14 Ekim 1930 tarihli, 1228/189 numaralı tahriratında Romanya'daki Dobruca ve Besarabya bölgelerinde, Bulgaristan'ın ise Varna taraflarında "Gagavuz" olarak adlandırılan Hristiyan-Ortodoks bir halkın yaşadığını, altı asır boyunca Osmanlı yönetimi altında varlığını sürdüren ve Müslüman olmayan bu halkın Türkçe konuştuğunu belirtmektedir (BCA, 30.10.0.0.,246.666.30:1. / 11 Nisan 1932):

"...Dobruca'dakiler ekseriyetle Kavarna, Balçık, Kokarca ve Yenice köylerinde sakindirler; esasında hepsi Dobruca'da otururken Besarabya'nın Bucak kısmı Rus istilasına uğradığı vakit, Nogay Türklerinden boşalan araziye Dobruca'dan büyük bir kısım Gagavuzlar'la Bulgarlar giderek orada kalmışlardır. Dobruca'nın Mangalya sahillerinden itibaren Varna sahillerine kadar Gagavuzlar öbek öbek yayılmıştır. Burgaz tarafında da pek az bir kısım var ise de tamamile Rumlaşmış, kendisini unutmıştır. Bugün kendisini Rum ırkına mensup bilmektedir. Besarabya'dakiler dahi kendilerini İslav gibi tanımakta ve

⁷ Bu öğretmenlerin önemli bir bölümü İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkiye'ye dönmüştür. Ancak bir kısmı, Gagavuz kasaba ve köylerinde kalıp öğretmenlik yapmaya devam etmiştir. Bkz. (Hablemitoğlu,1999, ss. 26-27).

⁸ 1600'lü yılların başında Dobruca'da kurulan Mecidiye Müslüman Medresesi, Romanya'da yaşayan Türklerinin eğitim ve kültür hayatında önemli bir yere sahiptir. Burası, Romanya'daki Türk entellektüellerin yetiştiği başlıca okul olmuştur. Günümüzde okulun adı "Romanya Kemal Atatürk Ulusal Koleji" olup, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Türk öğretmenler ve Romen Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Romen öğretmenler bu okulda birlikte görev yapmaktadır. Bkz. www.tdvegitimkultur.org/Romanya-kemal-ataturk-ulusal-koleji/, Erişim Tarihi: 07.11.2022.

⁹ Hamdullah Suphi Bey'in girişimleriyle birçok Gagavuz genç Türkiye'ye gönderilmiş ve burada üniversite eğitimi görmeleri sağlanmıştır. Bu öğrencilerin bir kısmı öğrenimlerinin ardından Türkiye'ye yerleşmiştir. Türkiye'ye yerleşen Gagavuz öğrencilerin adları ve meslekleri hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. (Çakmak, 2011, ss. 102-106).

¹⁰ Mehmet Ragıp Bey, 21.09.1929-18.09.1931 tarihleri arasında Köstence Konsoloslğu görevinde bulunmuştur. Adıgeçen daha sonra "İlseven" soyismini almıştır. Bkz. www.kostence.bk.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx, Erişim Tarihi: 18.10.2022.

Türk devletinin bu kıtayı teshiri üzerine kendi İslav dilini bırakarak Türk dilini almış olduklarını zannetmektedirler" (BCA, 30.10.0.0.,246.666.30:2. / 11 Nisan 1932).

Mehmet Ragıp Bey, Gagavuz nüfusunun Dobruca'da takriben 20 bin, Besarabya bölgesinde 30 bin, Bulgaristan'a bağlı Varna bölgesinde ise yaklaşık 7 bin olduğunu kaydetmektedir. Raporda ayrıca, Gagavuzların konuştuğu dilin Deliorman Türk lehçesiyle benzerlikler gösterdiği ve yaşadıkları bölgelere göre Gagavuzların Bulgarca, Romence, Rumca ve Rusça dillerini de konuşabildikleri aktarılmaktadır (BCA, 30.10.0.0.,246.666.30:2-7. / 11 Nisan 1932).

Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi ve Gagavuzlar Hakkındaki 18 Ocak 1932 Tarihli Raporu

Gagavuzlar hakkındaki ilk raporunu 18 Ocak 1932 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na ileten Hamdullah Suphi Bey bu raporunda, Gagavuzların önemli bir bölümünün Besarabya bölgesinde yaşadığını, buradaki nüfuslarının yaklaşık 70 bin olduğunu, kafa yapılarının, çehrelerinin, lehçelerinin ve ahlaklarının Rumeli Türklerinininkine benzediğini, Gagavuzların genellikle kumral, güzel ve yakışıklı olduklarını kaydetmektedir (BCA, 30.10.0.0.,246.666.30:16. / 11 Nisan 1932). Hamdullah Suphi Bey ayrıca, Hristiyan dinine mensup olmaları sebebiyle Gagavuzlar için Romen ve Bulgar makamlarınca ayrı bir istatistik tutulmadığını, Gagavuzların toplam nüfusunun 200 ila 250 bin arasında olduğunu düşünülüğünü, Gagavuzlar için "*Vaktiyle dinlerini vermişler ama dillerini vermemişler*" şeklinde söylemlerin mevcut olduğunu, Romenler ve Bulgarlar'la evlenen Gagavuzların süreç içerisinde kimliklerinin zayıfladığını, ancak büyük bir bölümünün kendi aralarında evlilik gerçekleştirmek suretiyle Türk dilini, masallarını ve kültürünü yüzyıllardır yaşattıklarını belirtmektedir (BCA, 30.10.0.0.,246.666.30:17. / 11 Nisan 1932).

Türkiye tarafından Gagavuz toplumuna gerekli ilginin gösterilmesi halinde "*Türkçe konuşan ve Türk oldukları çok açık olan bu temiz, çalışkan, sağlam ve güzel halkın Türklük camiasına bağlanacağı*"nı kaydetmiş ve kimi Gagavuz köylülerinin Köstence Konsolosluğu'na başvurarak ülkemize göç müsaadesi istediklerini vurgulamıştır. Öte yandan Hamdullah Suphi Bey, Türklük bilinçleri güçlendirilmediği takdirde şimdiye değin Türk kimliğini muhafaza edebilen Gagavuzların yüzyıl içinde Türk kimliklerini unutup, bunu kaybedebilecekleri uyarısında bulunmuş ve Gagavuzların da Anadolu'ya göç etmesine müsaade edilmesini tavsiye etmiştir¹¹ (BCA, 30.10.0.0.,246.666.30:22-23. / 11 Nisan 1932).

¹¹ "*Eğer Türk milliyetperverliği, eski Rumeli'nin koskoca bir parçasında asırlardan beri anadillerini sadakatla muhafaza eden bu eyi ahlak sahibi, sağlam ve güzel Türk halkı ile alakadar olmaya başlar ve bunlara tarihi hakikati telkin ile kendilerini Türk camiasına davet ederek başka milletler arasında büsbütün eriyip kaybolmalarına mani olursa ve nihayet ümit ve temenni ettiğim üzere Anadolu'nun kapılarını Türk ırkının bu öz evladına*

Gagavuzların Anadolu'ya göç etmelerinin sağlanması hususunun ilk defa dile getirilmiş olması bakımından Hamdullah Suphi Bey'in sözkonusu raporu, tarihi bir öneme sahiptir. Bahsekonu dönemde Romanya'daki Müslüman Türkler, Bükreş Elçiliği'nden veya Köstence Konsoloslugu'ndan aldıkları izinler kapsamında Anadolu'ya göç edebilmekteydi. Hamdullah Suphi Bey, talep eden Gagavuzların da bu şekilde Anadolu'ya yerleştirilmelerine müsaade edilmesini teklif etmektedir.

Varna Konsoloslugu'nun Gagavuzlar Hakkındaki Raporu

Bulgaristan'ın Varna şehrindeki Türk Konsoloslugu, 12.03.1932 tarihli ve 1640/58 sayılı raporuyla Gagavuzlar hakkında Dışişleri Bakanlığı'na bilgi sunmuştur.¹² Raporda, "*Bu konsolosluk havzasında, mezhepleri Ortodoks, Türkçe konuşur, pek çok köylü halkına buraya birkaç ay evvel tayin edildiğim zaman tesadüf etmiş ve bu halkın miktarları ile menşeleri, adetleri ile ibadetleri ve tahsilleri ile meylettikleri milliyet hakkında layık ile tetkikatta bulunmayı bir vazife telakki eylemiş idim*" denilmektedir (BCA, 30.10.0.0.,246.666.30:7. / 11 Nisan 1932).

Varna Konsoloslugu'nun raporunda, *Varna Asarı Atika Cemiyeti'nce* çıkarılan *İzvestiya* dergisindeki bilgilere atıfla, Gagavuzların köken olarak Oğuz Türklerine dayandıkları, Varna ile Şumnu arasındaki bölgede 10 bin civarında Gagavuz'un yaşadığı ve çoğunluğunun köylü olduğu belirtilmektedir (BCA, 30.10.0.0.,246.666.30:13. / 11 Nisan 1932). Diğer taraftan raporda, Bulgar makamlarının giderek Gagavuzlar'la daha yakından ilgilenmeye başladığına, yaşlı Gagavuzların Bulgarca konuşmadıklarına, ancak genç Gagavuzların çoğunun Bulgarca'yı öğrendiğine dikkat çekilmektedir (BCA, 30.10.0.0.,246.666.30:14. / 11

---

açar ve eski maruf tesamuhuna göre onlara dini hürriyetleriyle beraber yer ve yurt gösterirse boş olan Anadolu kendisine sadakatla ve merbut kalacağı muhakkak olan yep yeni bir kuvvet kazanır... Suriye'de Hristiyan Arap, Müslüman Arap'la beraber Fransız istilasına karşı mücadele etmektedir. Hristiyan Arnavutlar, halkın ekseriyeti Müslüman olan Arnavutluğun istihlas hareketinde milletlerine sadakatla mücahade etmişlerdir. Bosna-Hersek'teki Sırp mektepleri, Müslüman Boşnak çocuğunu Hristiyan Sırp çocukları ile beraber Sırp vatanperveri olarak yetiştiriyor. Vekaletin Müslüman Türkler hakkında olduğu gibi bu Hristiyan Türkler hakkında ittihaz buyuracağı kararı ve bendenize tebliğ edeceği emri bekliyorum efendim" (BCA, 30.10.0.0.,246.666.30:28-29. / 11 Nisan 1932).

¹² Bahsekonu raporu gönderen Varna Konsolosu'nun adı-soyadı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nde yer alan belgede yazılı değildir. Bu nedenle birçok araştırmacı da bu rapordan söz ederken sadece "Varna Konsolosu" ifadesini kullanmakla yetinmiştir. Raporu düzenleyen Varna Konsolosu'nun adı bir çalışmada "Hamdi Bey" (Akten, 2020, s. 65) olarak belirtilmiştir. Ancak Dışişleri Bakanlığı yıllıklarında yapılan incelemede Hamdi Bey'in Varna Başkonsoloslugu'nda 15.06.1930-26.07.1931 tarihleri arasında görev yaptığı kaydedilmektedir. Bahsekonu raporun kaleme alındığı tarihte ise Hayreddin Bey'in (28.08.1931-08.12.1934 tarihleri arasında) görevde olduğu kayıtlıdır (Dışişleri Bakanlığı, 1967 Yıllığı, s. 965).

Nisan 1932). Raporun sonunda ise Gagavuzların zaman içerisinde Bulgarlaşması tehlikesine dikkat çekilerek, Anadolu Türkleri'yle aynı kökten olan bu Hristiyan Türklerin ülkemize göç ettirilmesi fikri bir kez daha¹³ dile getirilmiştir (BCA, 30.10.0.0.,246.666.30:14. / 11 Nisan 1932).

Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Bey'in Gagavuzlar Hakkındaki 24 Birinci Teşrin 1934 Tarihli Raporu

Hamdullah Suphi Bey, Gagavuzların yoğun şekilde yaşadığı Besarabya bölgesine bir ziyaret gerçekleştirmiş ve izlenimlerini 24 Birinci Teşrin 1934 tarihli ve 875/107 sayılı raporuyla Ankara'ya iletmiştir. Bu raporunda, Gagavuz Türklerinin önde gelen isimlerinden biri olan Mihail Ciachir'la Kışinev'de görüşüğünü, din adamı Ciachir'in esasen Türk kökenli olduklarını Gagavuzlara anlatmaya çalıştığını, bu amaçla *Revista Basarabiei* mecmuasında Gagavuzların Türk kökenli olduğuna ilişkin makaleler yayınladığını, ayrıca Ciachir'in İncil'i Türkçe'ye tercüme ettiğini kaydetmektedir (BCA, 30.10.0.0.,247.668.14:5-6. / 24 Ekim 1934). Hamdullah Suphi Bey raporun devamında, "*Hristiyan kısmı, ıssız Anadolu'muzun koskoca bir parçasına neşe, hayat, refah ve ümran getirecek bir kıymet ve ehemmiyettedir*" (BCA, 30.10.0.0.,247.668.14:13. / 24 Ekim 1934) diyerek, Gagavuzların Anadolu'da iskanı yönündeki beklentisini¹⁴ bir defa daha ilgili makamların dikkatine getirmiştir.¹⁵

Diğer taraftan, Hamdullah Suphi Bey, Romen makamlarının Gagavuzların aslen Bulgar kökenli olduğu yönünde yanlış bir kanaate sahip olduklarını gördüğünü, ancak gerçekleştirdiği temaslar neticesinde Gagavuzların Türk kökenli olduklarını Romen muhataplarına aktardığını ve onları bu konuda bilgilendirdiğini kaydetmektedir. Hamdullah Suphi Bey bu bağlamda, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü

¹³ Yonca Anzerlioğlu'nun makalesinde "*Köstence ile Varna Konsoloslarının, Hamdullah Suphi Romanya'ya elçi olarak atanmadan önce, Gagavuzlar ile ilgili yaptıkları kişisel araştırma ve gözlemlerden elde ettikleri bilgiler bu şekildeyken, özellikle Varna Konsolosunun bu Hristiyan topluluğun Anadolu'ya yerleştirilebileceği fikrinden bahsetmesi, gerçekten de ilgi çekicidir.*" (Anzerlioğlu, 2006a, s. 35) denilmektedir. Oysa, Varna Konsolosu'nun Gagavuzlar'la ilgili telgrafi Hamdullah Suphi'nin Romanya'ya elçi olarak gönderilmesinden ve adigeçenin Gagavuzlar'la ilgili gönderdiği 18.01.1932 tarihli raporundan sonra kaleme alınmıştır. Ayrıca, Gagavuzların Anadolu'ya göç ettirilmesi düşüncesi ilk defa Hamdullah Suphi'nin 18.01.1932'deki raporunda dile getirilmiştir.

¹⁴ Aynı dönemde Türkiye'nin Sofya Büyükelçiliği'nin Bulgaristan'daki Gagavuzların göçü için girişimde bulunmamış olması dikkat çekicidir.

¹⁵ Hamdullah Suphi Bey'in Bükreş Elçiliği döneminde Elçilik'te çalıştırılan yerel personel çoğunlukla Gagavuz Türklerinden seçilmiştir. Hamdullah Suphi Bey'in Gagavuzlara yönelik bu ilgisi nedeniyle Elçilik çalışanları kendi aralarında Hamdullah Suphi Bey için "Gagavuz Metropolit" lakabını kullanmışlardır (Şimşir, 1996, ss. 447-457).

Aras'ın 11-13 Mayıs 1934 tarihlerinde Bükreş'e gerçekleştirdiği ziyaret¹⁶ esnasında adigeçenin şerefine verilen yemekte Romanya Genelkurmay Başkanı¹⁷ Antonesku'nun söylediklerine atıfta bulunmaktadır: "... Elçiniz sayesinde ki, itiraf ederiz, Gagavuzların Bulgar olmadığını öğrendik. Şimdiye kadar ordumuzda Bulgar diye çağrılan, Bulgarlara yapılan muameleye tabi tutulan ve bizim hatamızla bizim yardımımızla Bulgarlaştırılan Gagavuzların Türk olduklarını biz elçinizin delaletiyle öğrendik...Maarif Nezareti ise bizzat nazıra verdiğim malumat üzerine Erkanı harbiyenin de telkini munzum olarak maarif müdürlüklerine bir tamim mektubu göndermiş ve Gagavuzların Türk olduklarını kaydederek bu unsura mensup çocukların (okunaksız kelime) Bulgar mekteplerine gitmelerine müsaade edilmemesini ihtar etmiştir. Yevmi gazeteler, mecmualar, meclisi mebusanda yapılan istihzalar hep aynı fikri teyid etti. Bu suretle Gagavuz köylerine kadar Türk millet fikri yavaş yavaş yayılmaya başladı..." (BCA, 30.10.0.0.,247.668.14:11-12. / 24 Ekim 1934).

28 Kasım 1934 tarihli ve 969/129 sayılı bir başka tahriratında, Gagavuzların Müslüman Türkler gibi bir ekalliyet olarak tanınması için Romen makamları nezdinde girişimlerde bulunduğunu (BCA, 30.10.0.0.,247.668.11:1-2 / 19 Aralık 1934), Gagavuz okullarında Türkçe eğitim verilmesi önerisine Romen makamlarının olumlu yaklaştığını kaydetmiş ve bu okullar için Türkiye'den kitap ve öğretmen gönderilmesini talep etmiştir (BCA, 30.10.0.0.,247.668.11:1-2. / 19 Aralık 1934).

Hamdullah Suphi Bey'in bu talebi üzerine Gagavuz öğrenciler için Türkiye'den öğretmenler gönderilmiş ve bu öğretmenler 1935 yılından itibaren Çadır-Lunga, Gaurşüğüçük, Kavarna, Komrat, Kongaz ve Kubey köylerindeki okullarda Türkçe dersleri vermeye başlamıştır (BCA, 30.10.0.0.,116.810.11:2. / 21 Kasım 1935). Ayrıca, Romanya'da Türkçe eğitim alan öğrenciler için iki bin kadar da kitap gönderilmiştir (BCA, 30.10.0.0.,247.668.22. / 12 Ekim 1935).

Öte yandan yabancı bir ülke elçisinin, Ortodoks dinine mensup, asırlardır bu topraklarda yaşayan ve önemli bir bölümü Romence de konuşan Gagavuzlar'la yakından ilgilenmesine Romen makamlarının olumsuz bir tepki vermemesi dikkat çekicidir. Aksine, Romen makamlarının Hamdullah Suphi Bey'in Gagavuzlara yönelik bu ilgisinden memnuniyet duydukları ve Türk Elçisi'nin bu halkın Türkçe

¹⁶ Yonca Anzerlioğlu'nun makalesinde bu ziyaret sehven Türk Başbakanı'nın ziyareti olarak belirtilmiştir (Anzerlioğlu, 2006a, s. 45).

¹⁷ Bununla birlikte Romanya Savunma Bakanlığı, Romen Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 18793/993 numaralı raporunda, Bükreş Türk Elçiliğinin Gagavuzlara yönelik çalışmalarına dikkat çekmiş ve Türkiye'nin Müslüman Türklerin ardından Gagavuz halkının göçünü de teşvik edebileceğinin altını çizmiş ve bu topluluğun hızlı bir şekilde asimile edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda, asimilasyonun en etkin bir şekilde kiliseler ve okullar yoluyla gerçekleştirilebileceğini de kaydetmiştir (A.M.A.E., fon 71/Turcia, cilt 65, pp. 45-47).

öğrenmesi için yürüttüğü çabaları destekledikleri görülmektedir. Romanya'daki Bulgar azınlığı, kendileri için bir tehdit olarak algılayan Romen makamlarının esasen Gagavuzların Bulgar kimliğinden uzaklaşması ve bu kimlikten ayrışması beklentisiyle Türk Elçisi'nin çalışmalarını desteklemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE-ROMANYA DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Romanya tarafsız iken, 1916 yılına gelindiğinde Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Bu suretle, Almanya'nın müttefiki olan Osmanlı devletiyle de karşı karşıya gelmiştir. Bu gelişme sonrasında Osmanlı-Romanya diplomatik ilişkileri kesintiye uğramıştır (Arslan, 2014, s. 33). Romanya ve Ankara hükümeti arasındaki temaslar ancak Cumhuriyetin ilanından birkaç ay önce tesis edilebilmiştir. Cevat Bey, Bükreş'e Ankara hükümetinin temsilcisi olarak gönderilirken, Petre Aurelian ise Ankara'ya Romen Yüksek Komiseri olarak gönderilmiştir (Anzerlioğlu, 2006b, s. 2).

Lozan Barış Antlaşması müzakereleri Türkiye ve Romanya ikili diplomatik ilişkileri bağlamında özel bir öneme sahiptir. Müzakereler sırasında Türkiye'ye müzahir bir tutum sergileyen Romanya, özellikle kapitülasyonların kaldırılması, boğazların uluslararası denetim altında bulundurulmaması ve savaş tazminatı hususlarında Türkiye'nin tezlerine destek vermiştir (Türkdoğan, 2000, ss. 275-276). Romanya'nın Lozan müzakerelerindeki bu olumlu tavrı ilerleyen dönemde iki ülke arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Lozan Barış Antlaşmasınının 24 Temmuz 1923 tarihinde akdedilmesinden yaklaşık bir yıl sonra 6 Haziran 1924'te Türkiye ve Romanya, Bükreş'te ve Ankara'da karşılıklı olarak elçilikler açmışlardır (Anzerlioğlu, 2006b, s. 2).

1929'da dünyada yaşanan iktisadi buhran ve İtalya'nın Balkanlar'a yönelik yayılmacı politikası Türkiye ve Balkan ülkelerini daha fazla işbirliği yapmaya sevk etmiştir. Atatürk, "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi üzerine inşa ettiği Türk dış politikası kapsamında bölgesel paktlara önem vermiş ve bu tür paktların olası bir savaşı önlemek adına yararlı olacağını değerlendirmiştir. Atatürk, 1 Kasım 1931'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki (TBMM) konuşmasında Türkiye'nin Balkan siyasetini aşağıdaki şekilde özetliyordu:

"Balkan Milletleri arasında sulhu ve andlaşmayı istihdaf eden her millete mensup hususi teşekküllerin faaliyetlerini takdirle yad etmek benim için hususi bir zevktir. Türkiye, coğrafi vaziyeti itibariyle Balkanlar da sulhun muhafaza ve takviyesinde bilhassa alakadardır. Komşularıyla hemen hiçbir davası ve ihtilafı

bulunmamak vaziyeti Türkiye'nin temenniyatına hususi bir samimiyet izafe etmek tabiidir".¹⁸

Atatürk döneminde, Türkiye ve Romanya arasındaki ilişkiler akdedilen ikili ve çok taraflı anlaşmalar yoluyla daha fazla güçlendirilecektir. Bu süreçte Türkiye ve Romanya arasında çeşitli konularda çok sayıda anlaşma imzalanmıştır.¹⁹ Sözkonusu anlaşmaların büyük çoğunluğunun özellikle 1929 sonrasında imzalanmış olması dikkat çekicidir. Bu anlaşmalardan *Türkiye-Romanya Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Anlaşması* (17 Ekim 1933), Balkan paktına giden süreçte önemli bir kilometre taşı olmuştur (Soysal, 1983, s. 437). Yayılmacı güçlerin muhtemel saldırılarına karşı Balkan ülkeleri arasında güvenlik ve işbirliğini öngören Balkan Paktı; Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da akdedilmiştir (Gönlübol & Sar, 1997, ss. 102-104). Balkan Paktı'yla ilişkilerini geliştiren Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan ilerleyen dönemde bu ilişkilerini diplomatik manada daha da yüksek bir seviyeye çıkarmak amacıyla Elçiliklerini karşılıklı olarak Büyükelçilik düzeyine çıkarmayı kararlaştırmışlardır. Bu gelişmeyle birlikte Bükreş'te sekiz yıldır Elçilik görevinde bulunan Hamdullah Suphi Bey, 28.06.1939 tarihinde Büyükelçiliğe terfi ettirilmiştir (BCA, 30.18.1.2.,87.62.7. / 28 Haziran 1939).

Sözkonusu dönemde Türkiye ve Romanya arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkiler olumlu seyretmesine rağmen, ilerleyen bölümlerde açıklanacağı üzere, Romanya'daki Müslüman Türk azınlığın önemli bir bölümü, başta mülkiyet hakları olmak üzere birçok alanda haklarının ihlal edilmesi sebebiyle, kendini bu ülkede güvende hissetmemekte ve biran evvel Anadolu'ya göç edebilmek için çabalamaktaydı.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ GÖÇ POLİTİKASI

Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi dönemlerini kapsayan onbir yıllık (1912-1923) süreçte Anadolu'da nüfusun 2,5 milyon ila 3 milyon civarında azaldığı dikkate alındığında, Cumhuriyet'in ilanından önceki dönemde gerçekleşen nüfus kayıplarının başlıca sebebinin savaşlar ve buna bağlı diğer nedenler ile gerçekleşmeyen doğumlar olduğu açıktır (Aksoy, 2016, ss. 28-29). Bu onbir yıllık savaş döneminin ardından genç Cumhuriyet, ülkenin savaşlarla tahrip olan sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik altyapısının yeniden ihyası için insan kaynağına, üretken bir nüfusa ihtiyaç duymuştur (Karpat, 2013, p. 535).

---

¹⁸ Atatürk'ün TBMM'deki 1 Kasım 1931 tarihli konuşması, Millet Meclisi Tutanak Dergisi D. IV, Cilt 4, Sayı 3, https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/4d1yy.htm, Erişim: 05.09.2022.

¹⁹ Bu anlaşmaların listesi için bkz. (Bozkurt, 2008, s. 29).

Atatürk, 16 Ocak 1923 tarihinde verdiği bir beyanatta, ülke nüfusunun artırılması gerektiğine vurgu yaparak, Balkanlar'da yaşayan Türk kökenlilerin Türkiye'ye getirilmesinin düşünüldüğünü belirtmiştir (İnan, 1982, ss. 53-54). 1 Mart 1923 tarihli TBMM'nin dördüncü toplanma yılı açılış konuşmasında, ülke nüfusuyla ilgili kanaatlerini ise şu şekilde dile getirmiştir:

"Efendiler! Nüfus meselesi bir memleketin en önemli hayati meselelerindedir. İdari, askerî, mali ve ekonomik meselelerde memleket nüfusunun gerçek sayısını bilmek ne kadar gerekli ise her yıl yapılacak istatistiklerle nüfusun artma veya azalma oranı anlaşılmadan, artma nedeninin devamı ve azalma nedeninin ortadan kaldırılması için önlem alınmasının mümkün olamayacağı ortadadır. Bunun için yeniden nüfus sayımı yapılmasına çok acele ve kaçınılmaz bir gereklilik vardır" (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1989, s. 305).

Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı Belçika'dan davet edilen nüfus bilimci Camille Jacquart yönetiminde 1927 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu nüfus sayımına göre, 762.736 kilometrekarelik bir alanda Türkiye'nin 13.648.270 kişilik bir nüfusu bulunduğu tespit edilmiştir. Nüfus sayımı sonucunda nüfusun etnik ve dini yapısı başta olmak üzere anadil, erkek ve kadın nüfusu, nüfusun yaş dağılımı gibi önemli demografik veriler elde edilmiştir (Yıldırım, 2016a, ss. 277-278). Bu veriler, Cumhuriyet yöneticileri için izleyecekleri nüfus ve göç politikaları bağlamında yol gösterici olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde pronatalist politikalar²⁰ ve göç yoluyla nüfusun çoğaltılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, milli hudutlarımız dışında kalan Osmanlı bakiyesi soydaşların anavatana getirilmesi yani göçmen kabulü politikası uygulamaya konulmuştur. Göç politikası vasıtasıyla nüfusunu artırmak isteyen Türkiye, ulus-devletleşme sürecinde homojen bir nüfus oluşturma hedefini de göz önünde bulundurarak, ülkeye kabul edilecek göçmenlerin Türk soylu veya Türk kültürüne dahil olmaları şartını aramıştır. Bu şartlar etnik anlamda Türk olmak manasına gelmemektedir. Etnik olarak Türk olmayan ancak Müslüman olan göçmenler de ülkeye kabul edilmiştir. Bununla birlikte, etnik olarak Türk olmalarına rağmen Karamanlı Ortodoks Türkler 1923 Mübadelesi kapsamında Yunanistan'a gönderilmiştir. Bu örnek, Türkiye'ye kabul edilecek göçmenlerin Türk kökenli olmasına dikkat edildiğini, ancak din faktörünün de göz ardı edilmediğini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir (Yıldırım, 2016a, ss. 284-285).

Esasen Osmanlı devletinin göç politikası ve Cumhuriyet'in göç politikası arasında bir süreklilik olduğu da göze çarpmaktadır. Sofuoğlu, göçleri Kırım Harbi sonrası; 93 Harbi ve sonrası; Balkan Harbi ve sonrası; Cumhuriyet dönemi olmak üzere dört ana dönemde ele almaktadır (Sofuoğlu, 1995, ss. 168-188). Balkan

²⁰ Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde izlenen pronatalist politikalar hakkında bir çalışma için bkz. (Semiz, 2010, ss. 423-469).

Savaşları sonrasında ülkeye sığınan göçmenlerin kabulünde etnik kökenden ziyade dini mensubiyetin esas alındığı *Muhacirin Müdüriyeti*'nin uygulamalarından anlaşılmaktadır (Dündar, 2002, s. 23). Etnik kökenin yanı sıra dini aidiyet ölçütünün de dikkate alınması yönündeki yaklaşım Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiştir. Cumhuriyet elitlerince bu yaklaşımın sürdürülmesinde geçmişte gayrimüslim ekalliyetlerle ilgili yaşanan sorunlar belirleyici olmuş ve bu nedenle gayrimüslim unsurların toplu şekilde ülkeye kabul edilmemesi politikası sürdürülmüştür (Yıldırım, 2016a, ss. 275-276).

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi göç politikaları arasında bir süreklilik bulunmakla birlikte Osmanlı'nın son dönemlerinde gerçekleşen göçmen kabulü toprak kayıpları neticesinde tetiklenen zorunlu bir göç olgusuna dayanmaktadır. Oysa, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde gerçekleşen göçmen kabulü ise nüfusu artırma ihtiyacı çerçevesinde ve çoğunlukla göçmenlerin talebine bağlı bir şekilde cereyan etmiştir. Bu minvalde Cumhuriyet'in ilk yıllarında göç politikası, nüfus politikasının bir türevi olarak ülke nüfusunu artırmak amacıyla uygulamaya konulmuştur.

Öte yandan, Cumhuriyet döneminde izlenen göç politikaları ve vatandaşlık politikaları birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Atatürk, *panislamist* ve *panturanist* yaklaşımları reddederek ortak değerler ve birlikte yaşama arzusuna dayalı, rasyonel ve kapsayıcı bir milliyetçilik inşa etmiştir. Irkçı ve dışlayıcı olmaktan uzak bu milliyetçilik anlayışı, vatandaşlık politikasını teritoryal düzlemde, ülkenin sosyal ve siyasal gerçeklerini dikkate alarak, homojen bir nüfus sağlamak amacıyla istimal etmiştir (Yıldırım, 2016b, s. 294). Nitekim 1924 Anayasası'nın 88. maddesindeki; "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla itlak olunur*" hükmü bu anlayışı yansıtmaktadır (Keyman, 2012, s. 230). Bu tanımlama, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tevarüs eden farklı dil ve ırklara mensup alt kimliklerin reddedilmediğini, bilakis vatandaşlığın kapsayıcı ve birleştirici bir yaklaşımla tanımlandığını göstermektedir (Yıldırım, 2016a, s. 285). Nitekim ülkeye kabul edilen göçmenlerin Türk vatandaşlığına alınmalarının da bu kapsayıcı yaklaşım çerçevesinde gerçekleştiği gözlenmektedir. 14 Haziran 1934 tarihli İskan kanununun 6. maddesi, "*Muhacir olarak alınanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile hemen vatandaşlığa alınırlar. Küçükler, baba ve analarına veya hısımlarına bağlı tutulurlar. Kimsesiz gelen küçükler, yaşına bakılmaksızın, vatandaşlığımıza geçirilirler*" hükmünü amir olup,²¹ muhacirlerin vatandaşlığa kabulündeki kapsayıcı yaklaşım kanun ve mevzuat düzeyinde de geniş biçimde ortaya konulmuştur.

Göçmen kabulü yoluyla ülke nüfusunu artırmayı hedefleyen Cumhuriyet elitleri, göçmenlerin etnik kökenleri konusunda oldukça açık ve kapsayıcı bir

²¹ 14.06.1934 tarihli ve 2510 sayılı İskan Kanunu (Resmi Gazete Tarihi ve Sayısı: 21.06.1934, 2733).

yaklaşım sergilemelerine rağmen, geçmişteki acı tecrübeler nedeniyle, ülkeye kabul edilecek göçmenlerin dini kökenleri konusunda ihtiyatlı davranma ihtiyacı hissetmişlerdir. Cumhuriyeti kuranlar, Osmanlı son döneminin asker ve bürokratları olarak etnik ve dini anlamda heterojen bir nüfusun beraberinde getirdiği sorunları bizzat ve acı şekilde tecrübe ettiklerinden dolayı göç politikaları kapsamında homojen bir nüfus yapısı elde edebilmek için ülkeye gelecek göçmenlerin sadece etnik kökenlerine değil aynı zamanda dini kimliklerine de dikkat etmişlerdir.

ULUS-DEVLETLEŞME SÜRECİNDE ROMANYA'NIN GÖÇ POLİTİKASI

93 Harbi sonrasında akdedilen Berlin Antlaşması'yla birlikte Romanya, Osmanlı devletinden bağımsızlığını kazanmıştır. Yeni kurulan Romanya devleti, ulus-devletleşme sürecinde birçok alanda *Romenleştirme* politikalarını uygulamaya koymuştur.

Romen makamları 12 Mart 1880 tarihinde kabul ettikleri bir kanunla Müslüman Türklerin yoğun şekilde yaşadığı Dobruca bölgesindeki Osmanlıca tapu senetlerinin Romence'ye dönüştürülmesi zorunluluğunu getirmiştir. Bu suretle, Romen makamları esasında Osmanlı döneminden beri uygulanagelen tapu sistemini ilga edip, yeni bir tapu sistemini yürürlüğe koymuşlardır. Bu gelişme, bölgede yaşayan Müslüman Türkleri zor durumda bırakmıştır. Zira elinde tapu belgesi bulunanların sayısı azdı, ayrıca birçok kişi de savaş sırasında elindeki tapu belgelerini kaybetmişti. Savaş nedeniyle bölgeden ayrılmak zorunda kalan Türklerin bıraktığı ve tapusu olmayan 700 bin dönüm arazi bu şekilde Romen makamlarına geçmiştir. Romanya devleti, Dobruca'da sonradan iskan edilecek Romen asıllı göçmenlerin buradaki arazileri alabilmeleri amacıyla ucuz banka kredileri temin etmiş ve bu şekilde Dobruca'nın "*Romenleştirilmesi*" çalışmalarına hız vermiştir (Ülküsal, 1987, ss. 56-57).

Berlin Antlaşması sonucunda Dobruca bölgesinin güneyi Bulgaristan'a, kuzeyi ise Romanya devletine terk edilmişti. İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra 1913 yılında akdedilen Bükreş Antlaşması'yla Bulgaristan, güney Dobruca'yı terk etmek mecburiyetinde kalmış ve böylelikle Romanya, Dobruca bölgesini tam olarak hakimiyeti altına almıştır. Bu gelişme sonrasında güney Dobruca'da yaşayan Türkler de Romanya'nın yeni sınırları içerisinde kalmış ve Romanya'daki Türk nüfus önemli oranda artmıştır. 1913 yılı öncesinde Romanya'da yaşayan Türk nüfus sadece 41.442 olduğu halde, 1913 sonrasında 207.684'e ulaşmış ve yaklaşık beş kat artmıştır (Ülküsal, 1987, s. 60). Bu gelişmeyle birlikte Romanya, Dobruca bölgesinde Müslüman Türk azınlığın yanı sıra 1930 yılı nüfus sayımına göre 366.384 kişilik kaydadeğer bir Bulgar azınlık nüfusuna da sahip olmuştur.²²

²² Romanya'daki 29 Aralık 1930 tarihli nüfus sayımından önceki nüfus sayımı 19 Aralık 1912 tarihinde, yani Güney Dobruca bölgesi Romanya topraklarına katılmadan önce

Romanya, 1878'den itibaren Kuzey Dobruca'da, 1913'ten itibaren ise Güney Dobruca'da da Romenleştirme politikası takip etmiştir (Ömer, 2019, ss. 322-323). Romen hükümeti, 1913-1940 döneminde uyguladığı Dobruca bölgesini "Romenleştirme" siyaseti çerçevesinde Makedonya'da yaşayan ve Romence konuşan Ortodoks Ulahlar'ın²³ bölgeye göçünü teşvik etmiş, Türk ve Bulgar azınlık nüfuslarını dengeleyebilmek amacıyla bunların Güney Dobruca'ya yerleşmelerini sağlamıştır (Ömer, 2019, ss. 310-311; Arslan, 2014, s. 36). Romen nüfusun yeterli olmaması nedeniyle ülke nüfusu artırmak amacıyla göçmen kabulü politikasına başvuran Romanya'nın ülkeye kabul edilecek göçmenlerin Ortodoks olmalarına ve Romence konuşmalarına özen gösterdiği açıkça görülmektedir.

Romanya, 17 Temmuz 1921 tarihinde kabul ettiği bir kanunla 100 hektarın üzerindeki arazilerin kamulaştırılarak topraksız köylülere dağıtılması politikasını uygulamaya koymuştur. Çıkarılan bu kanun büyük toprak sahibi Türklerin menfaatlerini ciddi biçimde etkilemiştir. 1924 yılında kabul edilen bir başka kanunla Türklerin yoğun şekilde yaşadığı Dobruca'daki toprak sahiplerinin tapu senedi veya şahitlikle mülkiyet haklarını ispat etmeleri talep edilmiştir. Buna göre, mülkiyet hakkını ispat edenler arazilerinin üçte ikisini geri alabilmiş, arazilerin 1/3'ü ise devlete intikal etmiştir. Romen devletine intikal eden bu topraklara bir kez daha Makedonya ve Banat'tan getirilen Ulahlar yerleştirilmiştir (Ülküsal, 1987, ss. 56-57).

Romen devletinin Dobruca'da iskan ettiği Ulahlar, Türklerin bölgeden gitmelerini sağlamak amacıyla Türklere ait evlerin avlularına kesik domuz başı bırakmak gibi eylemlere başvurmuşlardır (BCA, 30.10.0.0.,116.810.13. / 31 Ocak 1936). Türkler ve Ulahlar arasında zamanla artan gerginlikler, Türklerin göçünü daha da hızlandırmıştır (Boşcan, 2017, pp. 307-309; Arslan, 2014, s. 33). Görüldüğü üzere, 1880'lerde başlayan Dobruca bölgesinin Romenleştirilmesi politikası 1910 ve 1920'li yıllarda da aynen devam etmiştir. Uygulanan Romenleştirme politikaları ve mülkiyet hakkı ihlalleri nedeniyle Romanya'da yaşayan birçok Müslüman Türk Anadolu'ya göç etme arayışı içerisine girmiştir.

Romanya'da özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında ulus-devlet inşa sürecinde hayata geçirilen kimi uygulamalar azınlık haklarının ihlaline yol açmıştır. Müslüman Türk azınlığın bazı devlet angaryalarında ücretsiz olarak çalıştırılması, Türk köylülerinin can ve mal emniyetinin tam olarak sağlanamaması, ayrıca 1929 ekonomik bunalımıyla birlikte ekonomik krizin şiddetlenmesi, buna bağlı yabancı düşmanlığının ve azınlıklara uygulanan baskıların artması Romanya Türkleri'nin göçünde etkili olan diğer faktörlerdir (Yıldırım, 2016a, s. 292).

---

gerçekleştirilmiştir. Bkz. http://www.gutenberg.us/articles/1899_romanian_census, Erişim: 05.09.2022.

²³ Ulahlar, Romen siyasi hayatında aşırı milliyetçi özellikleriyle bilinmektedir. Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan ve Yunanistan'da 2 milyon civarında Ulah'ın yaşadığı değerlendirilmektedir (Karpas, 1994, s. 468).

1930'lu yılların başından itibaren Türklerin Romanya'daki mülklerini satarak kitleler halinde Anadolu'ya göç etmeye başlamaları üzerine Romen hükümeti, Türk göçlerini önlemeye çalışmış ve bu bağlamda özellikle pasaport düzenlenmesi konusunda Türklere çeşitli zorluklar çıkarmıştır (Bedir, 2018, s. 17). Bahsekonu döneme ilişkin Romen basınına inceleyen Lascu, Romen basınında Müslüman Türklerin ve Tatarların Dobruca'dan dış güçler ve dış aktörlerin teşvik etmesi nedeniyle göç etmek istediklerinin yazıldığını; ayrıca Romanya'daki Türkçe basının göçü teşvik edici haberler yapması ve Bulgarların, bölgedeki Türkleri rahatsız etmeleri nedeniyle bu göçlerin yaşandığı yönünde haberler de yapıldığını kaydetmektedir (Lascu, 2012, pp. 310-311).

Romanya'nın ilk aşamada Müslüman Türklerin göçüne karşı çıkması ve bunu engellemeye çalışması her ne kadar homojen bir nüfus elde etmeye çalışan bir ülkenin izleyeceği bir politikayla uyumlu değilmiş gibi görünse de bu durumun başka politik saiklere dayandığı ortaya çıkmaktadır. Bulgar nüfus karşısında Türkleri Dobruca'da dengeleyici bir unsur olarak kullanan Romanya'nın başlangıçta Türklerin göç etmesine olumlu yaklaşmadıkları, Türklerin göç etmek istemelerinin nedenlerini araştırmak amacıyla heyetler gönderdikleri ve bu şekilde Türklerin göçünü yavaşlatarak zaman kazanmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır (Bedir, 2018, s. 185).

İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra 1913 yılında Bulgaristan'dan Güney Dobruca'yı alan Romanya, burada önemli bir Bulgar azınlık nüfusuyla baş etmek zorunda kalmıştır. Bulgar azınlığın, bölgede nüfus çoğunluğunun yanı sıra Türklerin topraklarını satın alma yoluyla toprak mülkiyeti konusunda da avantajlı konuma gelme olasılığı Romen makamlarını ciddi şekilde endişeye sevk etmiştir. Bu nedenle, göç eden Türklere ait toprakların Bulgarlar yerine Romenler tarafından satın alınabilmesi amacıyla Romen makamları çözüm arayışları içine girmiştir. 1934 yılında Romen hükümeti, göç eden Türklerin topraklarını satın alma hakkı önceliğinin Hükümet'e tanınmasını öngören bir kanunu kabul etmiştir (Türk Birliği, 27 Aralık 1934, Sayı:12, s. 2). Bu aşamadan sonra Romen makamlarının Türklerin göçüne itiraz etmedikleri ve aksine 1936 yılında Türkiye ve Romanya arasında imzalanan göç anlaşmasıyla bu göçleri kolaylaştırdıkları tespit edilmektedir.

Romanya'nın ulus-devletleşme sürecinde homojen bir nüfus oluşturma çabası içinde olduğu; birçok alanda milliyetçi izler taşıyan Romenleştirme politikalarını uygulamaya koyduğu; benimsediği göç politikaları kapsamında aynı dili ve dini paylaştığı Ulahları ülkeye getirerek, Türklerden alınan topraklara yerleştirdiği; bu suretle Türk azınlığın mülkiyet hakları başta olmak üzere birçok alanda azınlık haklarını ihlal ettiği görülmektedir.

1936 TARİHLİ TÜRKİYE-ROMANYA GÖÇ ANLAŞMASI ve GAGAVUZLARIN GÖÇ ANLAŞMASINA DAHİL EDİLMESİ YÖNÜNDEKİ ÇABALAR

Hamdullah Suphi Bey, 26.05.1932 tarihli ve 216/66 sayılı telgrafında Romanya'daki Türk toplumunun büyük bir göç hazırlığı içinde olduğunu merkeze rapor etmiştir. Kendisine iletilen talimata uygun şekilde mümkün olduğunca göçleri engellemeye çalıştığını, bununla birlikte Romanya'daki Türklerin maruz kaldığı baskılar ve ağır şartlar sebebiyle göçlerin durdurulmasının olası olmadığını, buradaki Türklerin mülklerini bırakarak firar edercesine Anadolu'ya göç etmeye çalıştığını, ceplerindeki son paralarını pasaport alabilmek için rüşvet olarak verebileceklerini, 93 Harbi sırasında Rus ve Romen askerlerinin zulmünden kaçan Türklerin bıraktıkları araziler ve altınlardan sonra bugün de emlaklarını ucuzaya satmak zorunda bırakıldıklarını, bu durumdaki göçmenlerin çıkarlarının korunabilmesi amacıyla göç hususunda ivedilikle önemli kararlar alınması gerekeceğini vurgulamıştır (BCA, 30.10.0.0.,116.809.3:4-5. / 11 Temmuz 1932).

Göç etmek isteyen Türklerin sayısındaki önemli artış ve buna bağlı artan mağduriyetler nedeniyle Bükreş Elçiliği'ne ve Köstence Konsolosluğu'na yapılan başvurular üzerine Hamdullah Suphi Bey, göç meselelerini görüşmek amacıyla bir komisyon ihdas edilmesini teklif etmiştir. Bu çerçevede 21 Şubat 1935 tarihinde Romen makamlarıyla yapılan toplantıda, pasaport konusu başta olmak üzere Türklerin göçler esnasında karşılaştıkları önemli sorunlar müzakere edilmiştir. Hamdullah Suphi, Türklerin yaşadıkları köylerin birkaç mıntıkaya ayrılmasını ve bu mıntikalarda ikamet eden Türklerin belirli bir program çerçevesinde göçlerine izin verilmesini, aynı köyden olan Türklere müşterek pasaport düzenlenmesini, göç edeceklerin geriye kalan mallarının değerlerinin karma bir komisyon tarafından belirlenmesini ve bu malların Romen hükümeti tarafından satın alınmasını önermiştir. Söz konusu öneriler, Romen makamlarınca ilkesel olarak kabul edilmiştir (BCA, 30.10.0.0.,247.668.16:1-6. / 02 Mart 1935). Böylelikle Romanya'daki Müslüman Türklerin Anadolu'ya göçü belli bir düzene sokulmaya çalışılmıştır.

Bir yandan Müslüman Türklerin Anadolu'ya göçleri devam ederken diğer yandan Hamdullah Suphi Bey'in çabaları sonucunda Gagavuzların göçü konusu da Türk kamuoyunda ve basınında ele alınmaya başlanmıştır.²⁴ 1935 senesinde Balkanlar seyahati kapsamında Romanya'yı da ziyaret eden gazeteci-yazar Yaşar Nabi Nayır, Bükreş Elçiliği'ni ve Köstence Konsolosluğu'nu ziyaret etmiş, ayrıca bölgedeki Müslüman ve Hristiyan Türk köylerine giderek, göç etmek isteyen

²⁴ Gagavuzlara duyduğu alaka nedeniyle Hamdullah Suphi Tanrıöver'e "Gagavuz Metropoliti" lakabı takılmış, Gagavuzları topluca Türkiye'ye getirmek ve Ayasofya'yı hususi mabet olarak onlara tahsis ettirmek istediği yönünde söylentiler çıkmıştır (Yavuz, 2010, s. 182).

Türkler'le ve Gagavuzlar'la görüşmüştür. Yaşar Nabi, Romanya seyahati kapsamında *Ulus* gazetesinde yayınlanan makalelerinde Gagavuzların Türk kökenleri, kültürleri, dilleri hakkında bilgi vererek, bu topluluğun Anadolu'ya göç etmeye istekli olduğunu belirtmiş ve Gagavuzların Türkiye'ye göç etmesinin yararlı olacağına vurgu yapmıştır (Ulus, 22 İlkanun 1935, No: 5176, s. 4; 23 İlkanun 1935, No: 5177, s. 4; 25 İlkanun 1935, No: 5179, s. 4; 26 İlkanun 1935, No: 5180, s. 4; 27 İlkanun 1935, No: 5181, s. 4; 31 İlkanun 1935, No: 5182, s. 4). Diğer taraftan, Balkan seyahati dönüşünde Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük* adlı eserini kaleme almış ve bu kitabında Gagavuzların dili, gelenekleri ve kültürleri hakkında ayrıntılı bilgiler vererek Anadolu Türkleri'yle ortak özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır (Nabi, 1936).

Romen makamlarıyla daha önce prensipte mutabık kalınan çerçevede Anadolu'ya göçler devam ederken göçmen sayısının giderek artması nedeniyle sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Mülklerini satarak Köstence limanında göç izni bekleyen çok sayıda kişinin yaşadığı mağduriyetlerin giderek artması, bu konunun Romen ve Türk basınında eleştiri konusu edilmesi göçlerin daha insani koşullarda yapılması konusunda ilgili makamları çareler aramaya sevk etmiştir. Bu çerçevede, Türk hükümeti Bükreş Elçiliği vasıtasıyla 1936 yılı başında Romen makamlarına müracaat ederek daha önce kararlaştırılan prensipler kapsamında bir göç anlaşması imzalanmasını önermiştir (Duman, 2008, s. 34).

Gerçekleştirilen müzakereler neticesinde, *Dobruca'daki Türk Ahalinin Muhaceretini Tanzim Eden Mukavelename* 4 Eylül 1936 tarihinde Bükreş'te imzalanmıştır.²⁵ Mukavelenameyi, Türkiye Cumhuriyeti adına Hamdullah Suphi Bey,²⁶ Romanya adına ise Maliye Bakanı Mircea Cancicov imzalamıştır.²⁷ Bahsekonu anlaşmasının 1. ve 2. maddelerinde "Müslüman Türk" ifadeleri kullanılarak, sadece Müslüman Türklerin göç anlaşması kapsamında olduğu vurgulanmıştır. Hamdullah Suphi Bey'in çabalarına karşın Gagavuzlar Romanya'yla imzalanan sözkonusu göç anlaşması kapsamına dahil edilmemiştir.²⁸

Her ne kadar Gagavuzların toplu şekilde Türkiye'ye göç ettirilmesi projesi gerçekleştirilememiş olsa da Hamdullah Suphi Bey, Gagavuzlar'la yakından ilgilenmeye devam etmiştir. Hamdullah Suphi Bey, Atanas Manov'un 1938 yılında

²⁵ Sözkonusu göç anlaşması 25 Ocak 1937 tarihinde TBMM tarafından onaylanmıştır (Resmî Gazete Tarihi ve Sayısı: 02.02.1937, 3523).

²⁶ Bakanlar Kurulu'nun 21 Nisan 1936 tarihli kararıyla Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver, sözkonusu göç anlaşmasını imzalamak için yetkilendirilmiştir (BCA, 30.18.1.2.,64.31.8. / 21 Nisan 1936).

²⁷ 7 Eylül 1940 tarihinde imzalanan Craiova anlaşmasıyla Romanya, Güney Dobruca bölgesini Bulgaristan'a bırakmak zorunda kalmıştır. Bu beklenmedik gelişme nedeniyle Göç Mukâvelenâmesi tamamıyla uygulanamamıştır (Ömer, 2018, s.229).

²⁸ Tuna nehri üzerindeki Adakale'de yaşayan Türkler, Müslüman Çingeneler ve Gagavuzlar bu anlaşmanın kapsamı dışında tutulmuştur (Boşcan, 2017, p. 312).

Bulgarca dilinde kaleme aldığı *Potekloto na Gagauzite* (Gagavuzların Menşei) adlı kitabı Yaşar Nabi'ye ileterek sözkonusu kitabın Türkçe'ye tercüme edilmesini rica etmiştir. Hamdullah Suphi Bey ayrıca sözkonusu tercümenin kitap olarak basılmasını da talep ederek, basım masraflarının kendisi tarafından karşılanacağını belirtmiştir. Yaşar Nabi sözkonusu kitabı bir Bulgaristan göçmeni olan ve Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde öğrenim gören, ayrıca Yaşar Nabi'nin sahibi olduğu *Varlık* dergisinde zaman zaman yazıları yayınlanan M. Türker Acaroğlu'na tevdi ederek, bahsekonu kitabın Bulgarca'dan Türkçe'ye tercüme edilmesini sağlamıştır. Sözkonusu kitabın tercümesi *Varlık* dergisinde tefrika²⁹ halinde 10 ay boyunca yayınlanmış ve ardından 1940 yılında kitap halinde basılmıştır. Sözkonusu tercüme o tarihe kadar Gagavuzlar'la ilgili yayınlanmış en kapsamlı Türkçe eser olması ve alanında bir ilk teşkil etmesi bakımından büyük bir önemi haizdir. Bu bağlamda sözkonusu eserin Türkçe'ye kazandırılmasında ve Gagavuzların Türk kamuoyunda tanınmasında Hamdullah Suphi Bey önemli bir rol oynamaya devam etmiştir (Acaroğlu, 1967, ss. 80-82).

Öte yandan, her ne kadar Gagavuz halkının toplu şekilde Türkiye'ye göç etmesi mümkün olmamışsa da bu süreçte Gagavuzların münferit olarak Türkiye'ye göç etmelerine olanak sağlanmış, ayrıca tahsil amacıyla ülkemize gönderilen birçok Gagavuz öğrenci de Türkiye'de kalarak, Türk vatandaşlığına geçmiştir (Çakmak, 2011, ss. 102-106).

Hamdullah Suphi Bey, elçilik görevinin sona erdiği 6 Aralık 1944 tarihine kadar (BCA, 30.11.1.0.,171.35.17. / 06 Aralık 1944) Gagavuzlar'la ve onların sorunlarıyla alakadar olmaya devam etmiştir.³⁰ Nitekim, Türk vatandaşlığına kabul edilen Gagavuzların kimlik kartlarına "Hristiyan Ortodoks" ibaresi yerine "Türk Ortodoks" yazılması da onun elçiliği döneminde gerçekleşmiştir. Tanrıöver'in Bükreş'te bulunmaya devam ettiği süreçte Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun Türk vatandaşlığına alınan Gagavuzlar hakkındaki kararı aşağıdaki şekildedir:

---

²⁹ Sözkonusu tercüme, Temmuz 1939-Nisan 1940 tarihleri arasında *Varlık* dergisinin 144-162 sayıları arasında yayınlanmıştır.

³⁰ Hamdullah Suphi Bey, Bükreş Elçiliği sona erdikten sonra dahi Gagavuzlar'la ilgilenmeyi sürdürmüştür. Tarihçi Kemal Karpat, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenciliği sırasında Hamdullah Suphi Bey'i İstanbul'daki evinde ziyaret ettiğini ve bu görüşme sırasında Hamdullah Suphi Bey'in kendisinden Gagavuzlar'la ilgili bir kitap yazmasını istediğini kaydetmektedir. Karpat, elindeki Türkçe kaynaklara dayanarak Gagavuzların tarihi, kültürü ve dili hakkında yaklaşık 200 sayfalık bir taslak hazırladığını; Rusça, Bulgarca ve diğer Batı dillerindeki yabancı kaynakları da ayrıca incelemesi gerekeceğini belirterek bu taslağı Hamdullah Suphi Bey'e takdim ettiğini aktarmaktadır. Karpat, araya başka çalışmaların girmesi nedeniyle Gagavuzlar'la ilgili bu çalışmasını tamamlamaya fırsat bulamadığını da belirtmektedir (Karpat, 2013, p. 548).

"Gagavuzlar Hakkında İcra Vekilleri Heyetinin Kararı: Romanya'dan gelerek Türk vatandaşlığına kabul edilmiş olan ve Nüfus kayıtlarında ve hüviyet cüzdanlarında ırk ve milliyet için mahsus bir sütun bulunmaması hasebiyle Türk ırkından olmalarına rağmen hüviyet cüzdanlarında din ve mezhepleri (Hristiyan Ortodoks) olarak kaydedilen Gagavuz Türkleri'nin Türk olmayan Hristiyanlar'dan tefrik edilebilmeleri için usulü dairesinde vatandaşlığa alındıktan sonra nüfusa tescillerinde hüviyet cüzdanlarının mezhep sütununa (Türk Ortodoks) kaydının konulması hakkında Dahiliye Vekaletinden yapılan teklif 16.9.1943 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul olunmuştur" (BCA, 30.18.0.0.,125.888.3. / 18 Eylül 1943).

Türkiye ve Romanya arasında göç anlaşmasının imzalanması Hamdullah Suphi Bey'in elçilik döneminin önemli başarılarından birini teşkil etmektedir (Karpas, 2013, p. 541). Gagavuzların Türkiye'ye toplu şekilde göç ettirilmesi projesi her ne kadar gerçekleştirilememiş olsa da Hamdullah Suphi Bey, Gagavuzların Türklük bilincinin ve Gagavuz Türkçesinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır (Karpas, 2013, p. 544).

TEVFİK KAMİL BEY'İN GAGAVUZLARIN GÖÇ ETTİRİLMESİ FİKRİNE KARŞI ÇIKMASI

Gagavuzların Türkiye'ye göç ettirilmesi fikrini savunanların yanında bu fikre şiddetle karşı çıkanların da olduğu görülmektedir. Daha önce Balkanlar'da çeşitli görevlerde bulunan ve bu nedenle bölgeyi yakından tanıyan Madrid Elçisi Tefvik Kamil Bey, Gagavuzların göç ettirilmesi düşüncesine itiraz etmiş ve bu konuda Başbakan İsmet İnönü'ye görüşlerini bildirme ihtiyacı hissetmiştir.

Tefvik Kamil Bey, Başvekil İsmet İnönü'ye ilettiği 18.01.1936 tarihli mektubunda, *Ulus*'ta Gagavuzlarla ilgili yayınlanan makaleleri takip ettiğini, bu makalelerin Gagavuzların Anadolu'ya göçünü meşrulaştırma gayesi güttüğünü ve bu doğrultuda propaganda amaçlı kaleme alındıklarını, Gagavuzların Türk kökenli olduğunu ispat için gösterilen ilmi delillerin de tartışmalı olduğunu kaydetmiştir. Tefvik Kamil Bey, "Gagavuz" isminin "Gök Oğuz"dan geldiği iddiasının bilimsel bir niteliği olmadığını, diğer taraftan Gagavuz din adamı Mihail Ciachir 'ın *İstoriya* adlı eserinde kullanılan dilin saf Türkçe'yle ilgisi olmadığını, bu eserdeki dil yanlışlarının Türkçe'yi sonradan öğrenmiş Ermeniler veya Gagavuzlar tarafından yapılabileceğini belirterek, bu kitaba yeni bir *Kutadgu Bilig* kıymeti verilmeye çalışıldığını, oysa sözkonusu kitapta öz Türkçe ile hiçbir şekilde açıklanamayacak hatalar bulunduğunu kaydetmiştir (BCA, 30.10.0.0.,116.810.12:2-3. / 31 Ocak 1936).

Mektubunda ayrıca, "... Mübadele ve ona tekaddüm eden milli hareket sayesinde milli birliği teessüs eder gibi olan memleketimize yeniden bir Ortodoks cemaati getirmek kendi yaptığımızı yine kendimiz yıkmak, gelecek asırlarda fitne ve şuriş unsurlarını biriktirmek olur. Türk gazeteleri bundan sakınmalıdır. Bunu

kestiremeyecek kadar dünün acı misallerini unutmuş olanların mazarratına mani olacak hükümettir" (BCA, 30.10.0.0.,116.810.12:3. / 31 Ocak 1936) diyerek, bu konudaki endişelerini dile getirmiş ve Hükümetin böyle bir girişime müsaade etmemesi yönündeki beklentisini ifade etmiştir.

Tevfik Kamil Bey, Başvekil İnönü'ye muhatap 31.01.1936 tarihli bir diğer tahriratında ise bazı yabancı gazetelerde Anadolu'ya göç eden Müslüman-Türlklere karşın Gagavuzların ısrarla İstanbul'da iskan edilme talebinde buldukları, ancak Türk Hükümetinin bu talebi kabul etmediği yönünde haberler yayımlandığını; Gagavuzları Türkiye'ye nakletmek amacıyla bazı kişilerce üç senedir çaba harcandığını, ancak bu çalışmaların Hükümet tarafından boşa çıkarılması nedeniyle memnuniyet duyduğunu kaydetmiştir. Tevfik Kamil Bey, Ortodoks Gagavuzların İstanbul'a yerleşmelerine izin verilmesinin aynı din ve mezhepten olan Rumların yerinin doldurulması anlamına geleceğini vurgulayarak, Patrikhane sorununa da atıfta bulunmuştur. Ayrıca, konuyu 1923-24 tarihli nüfus mübadelesine getirerek Gagavuzlar da sözkonusu yıllarda Türkiye sınırları içinde bulunmuş olsaydı, Mübadele Komisyonu tarafından onlar da emsalleri gibi Yunanistan'a sevke tabi tutacaktı diyerek (BCA, 30.10.0.0.,116.810.12:1. / 31 Ocak 1936), Karamanlı Ortodoks Türklerin mübadeleyle Yunanistan'a gönderildiğini hatırlatmıştır.

Görüldüğü üzere Tevfik Kamil Bey, ulus-devlet inşa sürecinde olan ve homojen bir nüfus inşa etmeye çalışan Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni bir ekalliyet sorunuyla karşı karşıya kalmasından endişe etmekte ve yakın tarihteki tecrübelerden ders alınarak, böyle bir hataya düşülmemesi için hükümete uyarılarda bulunmaktadır.³¹

ROMEN ve YUNAN MAKAMLARININ GAGAVUZLARIN ANADOLU'YA GÖÇ ETTİRİLMESİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLARI

22 Temmuz 1935 tarihli ve 1101 sayılı raporunda Romanya'nın Ankara Elçisi Eugen Filotti, Türk yetkililerin Dobruca'da yürüttüğü faaliyetlere atıfta bulunarak son zamanlarda Türk makamlarının göç konusuna büyük ehemmiyet verdiklerini ve göçlerin hızlandığını kaydetmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Bükreş Elçisi'nin gayretlerinin etkili olduğunu, Hamdullah Suphi Bey'in çalışmaları neticesinde Romanya Türkleri'nin yerel makamlardan ziyade Türk makamlarının açıklamalarına itibar ettiğini belirtmiştir (A.M.A.E., fon 71/Turcia, cilt 65, pp. 56-58).

---

³¹ Tevfik Kamil Bey'in 31.01.1936 tarihli tahriratından, Gagavuzların İstanbul'da iskan edilmeyi talep etmeleri ve bu konuda ısrarcı olmaları nedeniyle Türk Hükümeti'nin bu göçe müsaade etmediği anlamı çıkmaktadır. Dolayısıyla, Gagavuzlar İstanbul yerine Anadolu'ya göç etmeyi kabul etmiş olsalardı Gagavuzların göçünün mümkün olabileceği ihtimali de ortaya çıkmaktadır ki, bugüne kadar arşivlerde bu yönde bir bilgiye rastlanmamıştır.

Romanya'nın Ankara Elçiliği tarafından iletilen 11 Şubat 1936 tarihli ve 1421 sayılı bir diğer diplomatik raporda ise, Türk basınında Gagavuzlar'a yönelik ilgide bir artış görüldüğü, Gagavuzların aslen Türk kökenli oldukları, vaktiyle yapılan baskılar sonucunda dinlerini değiştirmek zorunda kaldıkları yönünde bir görüşün Türk kamuoyunda hakim hale gelmeye başladığı ve Gagavuzların göçü için Hamdullah Suphi Bey'in büyük gayret gösterdiği belirtilerek, Gagavuzların göçü konusunun hassasiyetle değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (A.M.A.E., fon 71/Turcia, cilt 65, pp. 153-155).

Diğer taraftan, Gagavuzların Türkiye'ye muhtemel bir göçünün Romenlerden ziyade Yunan makamlarını endişelendirdiği anlaşılmaktadır. Fener Rum Patrikhanesi ve Yunan makamları, Patrikhane'den ayrılarak bağımsız bir Türk Ortodoks Kilisesi³² kurmayı amaçlayan Patrik Eftimi'yi Türk hükümetinin desteklediği kanaatindedir. Yunan makamları ve Patrikhane, Türk makamlarının ülkedeki mevcut küçük Türk Ortodoks azınlık ile toplu şekilde göç ettirilecek Gagavuzları "Türk Ortodoks Kilisesi" çatısı altında birleştirme, diğer bir ifadeyle Gagavuzların Türk Ortodoks Kilisesi'nin otoritesini kabul etmesiyle Fener Rum Patrikhanesi'nin nüfuzunu önemli ölçüde kırma amacı güttüğünden kuşulanmaktadır (Kapalo, 2008, p. 89).

Yunan makamları, İstanbul'daki Fener Rum Patrikliği'ni olumsuz yönde etkileyeceğini değerlendirdikleri olası bir Gagavuz göçünü engellemek için yoğun diplomatik çaba sarfetmişlerdir. Romen Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanan 24 Temmuz 1935 tarihli bir bilgi notunda, Yunanistan'ın Bükreş'teki diplomatik temsilcisinin Romen Dışişleri Bakanı'nı ziyaret ederek, Gagavuzların Türkiye'ye muhtemel göçü hakkındaki rahatsızlıklarını ilettiği, bu bağlamda Gagavuzların göçüyle Fener Rum Patrikhanesi'ne ait ibadethaneler ve mülkler aleyhine hak iddia edilmesinden, ayrıca Patrikhane'nin yetkilerinin kısıtlanması olasılığından duydukları endişeyi dile getirdiği kaydedilmektedir (A.M.A.E., fon 71/ Turcia, cilt 65, p. 85).

Yunan makamları ve Patrikhane yetkilileri işbirliği halinde konuyla ilgili temaslarını sıklaştırmışlar ve Romen makamlarına çeşitli vesilelerle Gagavuzların göçüne izin verilmemesi yönündeki beklentilerini iletmışlerdir. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, Patrikliğin endişelerini Bükreş'teki Elçisi vasıtasıyla bir kez daha Romen hükümetine iletmıştır (Baltsiotis, 2014, pp. 10-11). Öte yandan Fener Rum Patrikliği'nin 12 Ağustos 1935 tarihli ve gizli ibareli Bilgi Notu'na göre, Patriklik konuyu doğrudan Romen makamlarıyla ele almak üzere bu ülkeye özel bir temsilci bile göndermiştir (Baltsiotis, 2014, p. 11).

³² Türk Ortodoks Kilisesi, Milli Mücadele sırasında Yozgat bölgesindeki Ortodoks papaz Pavlos Karahisaridis öncülüğünde kurulmuştur. Türk Ortodoks Kilisesi, 21 Eylül 1922 tarihinde Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne karşı bağımsızlığını ilan etmiştir. Pavlos Karahisaridis, adını Zeki Erenerol olarak değiştirmiş ve Patrik I. Eftimi unvanını kullanmıştır (Ömer, 2018, s. 246).

Yunan makamları ve Patrikliğin gerçekleştirdiği girişimler neticesinde Romen makamlarının Gagavuzların göçü konusundaki mesafeli yaklaşımı zaman içinde olumsuzlaşmıştır. Nitekim Yunanistan'ın Ankara Büyükelçiliği'nin 11 Kasım 1935 tarihli ve 3062 sayılı diplomatik arşiv kayıtlarına göre, Ankara'daki Romen Büyükelçisi Yunan meslektaşına Ortodoks Türklerin göçü konusunda olumlu görüş bildirmeyeceğini teyit etmiştir (Baltiotis, 2014, p. 11).

Esasen Türkiye ve Romanya arasında ele alınan Gagavuzların göçü meselesi üçüncü bir aktörün konuya dahil olmasıyla birlikte daha da çetrefilli bir hal almıştır. Romen makamlarının başlangıçtan itibaren Gagavuzların göçü konusunda tereddütlü oldukları, Yunan makamlarının ve Patrikhanenin de devreye girmesiyle birlikte bu konudaki yaklaşımlarının olumsuzlaşmış ve doğru evrildiği görülmektedir. Yunanistan ve Fener Rum Patrikliği'nin telkin ve taleplerinin yanı sıra Ortodoks dayanışmasının da etkisiyle Romen makamlarının, Türkiye ve Romanya arasında imzalanan göç anlaşmasının kapsamına Gagavuzların alınmasına sıcak bakmadıkları anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Türkçe konuşan Hristiyan Ortodoks Gagavuzlar, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren Romanya'da ve Bulgaristan'da görev yapan Türk diplomatik temsilcilerinin dikkatini çekmiştir. Bazı diplomatlar Gagavuz halkının Anadolu'ya göç ettirilmesi düşüncesini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Bey, Gagavuzların Türkiye'ye göç ettirilmesine yönelik yoğun çabalarıyla ön plana çıkmıştır.

Türkiye ve Romanya arasında 1936 yılında imzalanan göç mukavelesi sadece Müslüman-Türkleri kapsamıştır. Hamdullah Suphi Bey, Gagavuz toplumunun göç anlaşmasına dahil edilmesi için çaba göstermişse de Türkiye'deki ve Romanya'daki dönemin siyasi koşulları nedeniyle bu mümkün olamamıştır. Diğer taraftan, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Besarabya'nın 1940 yılında Sovyetler Birliği tarafından işgaliyle birlikte bölgenin Romen yönetiminden çıkması, ayrıca Gagavuzların yoğun şekilde yaşadıkları Güney Dobruca'nın yine 1940 yılında Bulgaristan sınırlarına dahil edilmesi sonrasında Gagavuzların Türkiye'ye göç ettirilmesi projesi gündemden düşmüştür.

Türkiye'de Gagavuzların göçüne olumlu yaklaşılmaması, esasen ulus-devletleşme sürecinde homojen bir nüfus yapısı oluşturma hedefi taşıyan Cumhuriyet'in göç politikasının bir sonucudur. Bu bağlamda, Osmanlı ve Cumhuriyet arasında göç politikaları bakımından bir süreklilik olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan yetersiz bir nüfus tevarus eden Türkiye Cumhuriyeti, nüfusunu artırma ihtiyacı hissetmiş ve nüfusunu artırmak amacıyla nüfus politikaları yanında göç politikaları da takip etmiştir. Türkiye, öncelikle sınırları dışında yaşayan Müslüman Türkleri ve bunların yanı sıra başta Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan gelen, etnik olarak Türk olmayan diğer Müslüman

unsuları muhacir olarak kabul etmiştir. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde süreklilik arzeden bu devlet politikası, göçmen kabulünde etnik köken yanında dinin de önemli bir kriter olarak dikkate alındığını, nüfusun homojen yapısının bozulmamasına özen gösterildiğini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede Anadolu'ya gelmek isteyen Türk kökenli Ortodoks Gagavuzlar muhacirlik için aranan Müslüman olma niteliğini haiz olmadıkları için göçmen olarak kabul edilmemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde gayrimüslimlerle ilgili yaşanan acı tecrübeler, yabancı devletlerin ekalliyetleri bahane ederek Osmanlı'nın işlerine müdahale etmeleri, dini ve etnik farklılıkların ortaya çıkardığı siyasi ve sosyal sorunlar da Gagavuzların topluca Anadolu'ya göç ettirilmesinin uygun görülmemesinde etkili olmuştur.

Öte yandan, Gagavuzların toplu şekilde Türkiye'ye göçüne Romen makamlarının da olumlu yaklaşmadıkları görülmektedir. İki ülke arasında imzalanan göç anlaşmasının kapsamına Müslüman Türkler dahil edilirken Ortodoks Gagavuzlar dahil edilmemiştir. Gagavuzların göçü konusuna Romen makamlarının sıcak bakmaması bir yandan Yunanistan ve Fener Rum Patrikliği'yle ilişkilerinin bozulmamasına özen gösterdiklerini diğer yandan Ortodoks dayanışması içinde hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Esasen Romen makamlarının göçler konusunda çıkarları doğrultusunda bir politika takip ettikleri gözlenmektedir: Bulgar azınlığın Dobruca bölgesinde nüfus ve toprak bakımından üstünlük elde etme ihtimali karşısında Müslüman Türklerin göçüne engel olmaya çalışmaları; Türklerin bıraktığı toprakların Romen devletine geçmesi için gerekli planlamalar yapıldıktan ve Türklerin boşalttığı bölgelere Ulahların yerleştirilmesi için gerekli tedbirler alındıktan sonra ise Müslüman Türklerin göçüne izin vermeleri; Bulgar azınlığın bir parçası olarak gördükleri Gagavuzlar'la Türk Elçisinin yakın ilişki kurmasını bu halkın Bulgar kimliğinden uzaklaşması için uygun bir fırsat olarak değerlendirmeleri bu anlayışı ortaya koymaktadır.

Gagavuzlar, kendileri gibi Ortodoks inancına sahip olan Rumlar, Bulgarlar, Romenler ve Ruslar'la asırlar boyu birlikte yaşamalarına rağmen anadilleri olan Türkçe'yi korumayı başaramamışlardır. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, Gagavuzların yaşadığı bölgelerde görev yapan Türk diplomatlar, Türkçe konuşan bu Hristiyan toplulukla yakından ilgilenme ihtiyacı hissetmiştir. Gagavuzların, Türkler'le ortak bir dile ve geleneklere sahip olmaları bu ilgiyi tetikleyen en önemli unsur olmuştur. Gagavuzların dili ve kültürü hakkında araştırma yapan ve yaşadıkları köyleri ziyaret eden Türk diplomatlar, Gagavuzların anadillerini korumaları için Türk öğretmenler tayin ettirmiş, Türkçe ders kitapları getirtmiş ve Gagavuz gençlerin Türkiye'de tahsil görmelerine destek olmuşlardır. Özellikle Hamdullah Suphi Tanrıöver, Gagavuzların göç ettirilmesi fikrini savunmuş ve bu konuda yoğun çaba sarf etmiştir. Türk diplomatların bahse konu gayretleri bir yandan Gagavuzların milli kimliklerini korumalarına yardımcı olurken, diğer yandan Türkiye'yle bağlarını güçlendirmelerinde de önemli bir rol oynamıştır. Türk

diplomatların Gagavuzlara yönelik bu ilgisi Gagavuz kimliğinin en önemli unsurlarından biri olan Gagavuz Türkçesi'nin korunmasına ve gelişmesine, bu kapsamda iki toplum arasındaki kültürel bağların karşılıklı olarak güçlenmesine yadsınamaz katkılar sağlamıştır.

Yazarlık Katkısı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup, katkı oranı % 100'dür. "Yazar, (Ömer Bedir) araştırmasını etkileyebilecek bilinen herhangi bir mali veya kişisel çatışma olmadığını beyan eder."

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- BCA, Başvekalet Kararlar Müdürlüğü, 30.18.1.2.,64.31.8 / 21 Nisan 1936
- BCA, Başvekalet Kararlar Müdürlüğü, 30.18.1.2.,19.30.8 / 20 Mayıs 1931
- BCA, Başvekalet Kararlar Müdürlüğü, 30.18.1.2.,87.62.7 / 28 Haziran 1939
- BCA, Başvekalet Kararlar Müdürlüğü, 30.18.0.0.,125.888.3 / 18 Eylül 1943
- BCA, Dahiliye Vekaleti, 30.10.0.0.,116.809.3 / 11 Temmuz 1932
- BCA, Hariciye Vekaleti, 30.10.0.0.,116.810.11 / 21 Kasım 1935
- BCA, Hariciye Vekaleti, 30.10.0.0.,116.810.12 / 31 Ocak 1936
- BCA, Hariciye Vekaleti, 30.10.0.0.,116.810.13 / 31 Ocak 1936
- BCA, Hariciye Vekaleti, 30.10.0.0.,246.666.30 / 11 Nisan 1932
- BCA, Hariciye Vekaleti, 30.10.0.0.,247.668.11 / 19 Aralık 1934
- BCA, Hariciye Vekaleti, 30.10.0.0.,247.668.14 / 24 Ekim 1934
- BCA, Hariciye Vekaleti, 30.10.0.0.,247.668.16 / 02 Mart 1935
- BCA, Hariciye Vekaleti, 30.10.0.0.,247.668.22 / 12 Ekim 1935
- BCA, Hariciye Vekaleti, 30.11.1.0.,171.35.17 / 06 Aralık 1944

Romanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi

Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (A.M.A.E.), fon 71/Turcia, cilt 65.

- Romanya'nın Ankara Elçiliği'nin 22 Temmuz 1935 tarihli ve 1101 sayılı raporu, pp. 56-58.
- Romanya Dışişleri Bakanlığı Notu, 24 Temmuz 1935, p. 85.
- Romanya'nın Ankara Elçiliği'nin 11 Şubat 1936 tarihli ve 1421 sayılı raporu, pp. 153-155.

- Romanya Savunma Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığına gönderilen 18793/993 No'lu rapor, pp. 45-47.

Kitap, Makale ve Tezler

Acaroğlu, M. T. (1967). Tanrıöver ve Gagauzlar. *Türk Yurdu Dergisi*, Hamdullah Suphi Tanrıöver özel sayısı, İstanbul, 80-82.

Aksoy, E. (2016). 1919-1955 yılları arasında Türkiye'nin nüfus yapısı ve uygulanan nüfus politikaları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24, Ankara, 27-44.

Akten, F. (2020). *Türkiye'nin Gagauzya politikası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Anzerlioğlu, Y. (2006a). Bükreş büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri. *Bilig*, Sayı 39, Ankara, 31-51.

Anzerlioğlu, Y. (2006b). Hamdullah Suphi'nin kaleminden 1933 yılında Romanya'da komünist hareket. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 37-38, Ankara, 1-14.

Argunşah, M. (1994). Gagavuz Türklerinin kullandığı alfabeler. *Türk Dili*, Sayı 513, Ankara, 218-222.

Arslan, A. (2014). Atatürk döneminde Romanya'dan Türk göçleri ve göçmenlerin Türkiye'de iskanları. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4, Ankara, 31-50.

Atatürk'ün söylev ve demeçleri. (1989). C. I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Baltsiotis, L. (2014). The discovery of new Greeks. The cases of Gagauz in Moldova and "Pontians" in Turkey. *International Journal of Science Culture and Sport*, 2 (4), 6-35. DOI : 10.14486/IJSCS211.

Baykurt, C. (1932). *Osmanlı ülkesinde hristiyan Türkler*. İstanbul: Sanayiinefise Matbaası.

Bedir, Ö. (2018). *Romanya'da Türkçe matbuat: Türk Birliği gazetesi (1930-1939)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Boşcan, L. (2017). The emigration of the Turko-Tatar population of Dobrujda to Turkey (1918-1945). O. Köse (Ed.), *Geçmişten günümüze göç, cilt I* içinde (pp. 307-318). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Bozkurt, G. S. (2008). Geçmişten günümüze Romanya'da Türk varlığı. *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 5, Sayı 17, 1-31.

Cebeci, A. H. (2008). *.XVI. yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerine göre Gagavuzlar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

Ciachir, M. (1934). *Besarabiela Gagavuzların istorieasa*. Kişinev: Tipografia Tiparul Moldovenesc.

Çakmak, M. A. (2011). Hamdullah Suphi'nin Bükreş büyükelçiliği ve Gagavuz Türklerinin eğitimi üzerine çabaları. *Türk Yurdu*, Yıl 100, Sayı 290, 102-106.

Dağıstan, A. (2002). Hamdullah Suphi'nin Romanya büyükelçiliği ve Gagavuz Türkleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 54, 815-829.

Dışişleri bakanlığı. 1967 yıllığı.

Duman, Ö. (2008). Atatürk döneminde Romanya'dan Türk göçleri (1923-1938). *Bilig*, Sayı 45, Ankara, 23-42.

Dündar, F. (2002). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları iskan politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Gönlübol, M. & Sar C. (1997). *Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası (1919-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Güngör, H. & Argunşah, M. (1998). *Gagavuzlar, Gagavuz Türklerinin etnik yapısı, nüfusu, dili, dini, folkloru hakkında bir araştırma*. İstanbul: Ötügen Yayınları.

Hablemitoğlu, N. (1999). Kemal'in öğretmenleri. *Yeni Hayat*, Sayı 61, İstanbul, 26-27.

İnan, A. (1982). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit konuşmaları*. Ankara: TTK.

Kapalo, J. A. (2008). *Text, context and performance: The lay institutions of Gagauz Orthodoxy*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Department of the Study of Religions, School of Oriental and African Studies, University of London.

Karanfil, G. (2011). Gagavuzların milli lideri Mihail Çakır. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 12, 37-41.

Karpat, K. (1970). Gagavuzların tarihi menşei. *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildiriler*, C. I, Ankara, 168-172.

Karpat, K. (1994). Eflak. *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, Cilt 10, 467-470.

Karpat, K. (2013). The emigration of Turks from Romania to Turkey and Hamdullah Suphi Tanrıöver. S. Lascu and M. Fetisleam (Eds.), *Contemporary research in Turkology and Eurasian studies. A festschrift in honor of professor Tasin Gemil on the occasion of his 70th birthday* içinde (pp. 529-548). Kaloşvar: Presa Universitara Clujeana.

Kartal, E. (2016). Moldova dış politikasında Gagauzların yeri. M. Şahingöz ve A. Alp (Eds.), *Hamdullah Suphi ve Gagauzlar* içinde (ss. 149-160). Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Keyman, E. F. (2012). Türkiye'de çokkültürlü anayasal vatandaşlık ve demokratikleşme. A. Kadioğlu (Ed.), *Vatandaşlığın dönüşümü, üyelikten haklara* içinde (ss. 218-244). İstanbul: Metis Yayınları.

Kılıç, E. (2018). Gagauz tarih çalışmalarına genel bir bakış. S. Kırılı ve A. S. Uğurlu (Eds.), *1. uluslararası devleti olmayan Türk toplulukları bilgi şöleni* içinde (ss. 23-54). Bursa: Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları.

Lascu, S. (2012). The emigration of the Muslims from Dobrudja in the interwar period: Romanian contemporary opinions and appreciations. T. Gemil and N. Pienaru (Eds.), *Moştenirea istorică a Tătarilor* içinde (pp. 289-322). Bükreş: Editura Academiei Romane.

Manov, A. (2001). *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)*, (çev: M. Türker Acaroğlu). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Metin, Ö. (2012). Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Romanya Türklerinin göçüne dair faaliyetleri (1931-1938). *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 35, 125-143.

Nabi, Y. (1936). *Balkanlar ve Türklük*. Ankara: Ulus Basımevi.

Ömer, M. (2018). *Romanya'daki Türk-Tatar toplumu ve Türkiye'ye göçleri (1918-1941)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.

Ömer, M. (2019). Romanya-Türkiye ilişkilerinde göç perspektifi (1923-1936). *CTAD*, Yıl 15, Sayı 30, 309-332.

Özkan, N. (2014). Gagavuz yazı dilinin kurucusu Mihail Çakır. *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 43, 43-49.

Özkan, N. (2018). Gagavuz Türkçesinde yabancı unsurlar. S. Kırılı ve A. S. Uğurlu (Eds.), *1. uluslararası devleti olmayan Türk toplulukları bilgi şöleni* içinde (ss. 181-190). Bursa: Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları.

Paşalı, P. (2016). Gagauzyanın gelişmesinde Türk diplomasisinin rolü. M. Şahingöz ve A. Alp (Eds.), *Hamdullah Suphi ve Gagauzlar* içinde (ss. 287-289). Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Semiz, Y. (2010). 1923–1950 döneminde Türkiye'de nüfusu arttırma gayretleri ve mecburi evlendirme kanunu (bekarlık vergisi). *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 27, 423-469.

Sofuoğlu, A. (1995). Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan göç problemleri ve Türk göçlerinin bir safhası: 1903-1904 (rumi 1319) yılında meydana gelen göçler. *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 383, 168-188.

Soysal, İ. (1983). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Şimşir, B. (1996). *Bizim diplomatlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Türkdoğan, B. (2000). *Atatürk dönemi Türk dış politikası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Ülküsal, M. (1987). *Dobruca ve Türkler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Yavuz, N. (2010). Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagavuzlar. *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7, Ankara, 177-184.

Yıldırım, S. (2016a). Cumhuriyet dönemi nüfus politikaları çerçevesinde göç ve göç politikaları (1921-1960). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24, Ankara, 273-302.

Yıldırım, S. (2016b). Cumhuriyet döneminde kimlik, vatandaşlık ve Gökoğuzlar. M. Şahingöz ve A. Alp (Eds.), *Hamdullah Suphi ve Gagavuzlar içinde* (ss. 291-304). Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Yoloğlu, G. (1996). *Qaqouzlar*. Bakü: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.

Witteck, P. (1952). Yazıjoğlu Ali on the christian Turks of the Dobrudja. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. XIV, London, 639-668.

RESMİ GAZETE

- 14 Haziran 1934 tarihli ve 2510 sayılı iskan kanunu. (Resmi gazete tarihi ve sayısı: 21.06.1934, 2733).

- 4 Eylül 1936 tarihli Dobruca'daki Türk ahalinin muhaceretini tanzim eden mukavelename. (Resmi gazete tarihi ve sayısı: 02.02.1937, 3523).

DİĞER GAZETELER

- Ulus. 22 İlkkanun 1935. No: 5176, s. 4.

- Ulus. 23 İlkkanun 1935. No: 5177, s. 4.

- Ulus. 25 İlkkanun 1935. No: 5179, s. 4.

- Ulus. 26 İlkkanun 1935. No: 5180, s. 4.
- Ulus. 27 İlkkanun 1935. No: 5181, s. 4.
- Ulus. 31 İlkkanun 1935. No: 5182, s. 4.
- Türk Birliği. 27 Birincikanun (Aralık) 1934. Sayı:12, s. 2.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Atatürk'ün TBMM'deki 1 Kasım 1931 tarihli konuşması. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D.IV. C.4. Sayı 3. https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/4d1yy.htm, (Erişim Tarihi: 05.09.2022).
- www.brittanica.com/place/Bessarabia, (Erişim Tarihi: 05.09.2022).
- www.kostence.bk.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx, (Erişim Tarihi: 18.10.2022).
- <https://tdk.sozluk.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 05.09.2022).
- www.tdvegitimkultur.org/Romanya-kemal-aturk-ulusal-koleji/, (Erişim Tarihi: 07.11.2022).
- http://www.gutenberg.us/articles/1899_romanian_census, (Erişim Tarihi: 05.09.2022).

Yayın Geliş Tarihi: 14.10.2022
Yayına Kabul Tarihi: 11.12.2022
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1189021

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 411-426
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

THE TRIBE SCHOOL OF ABDULHAMID II: LOYALTY TO THE OTTOMAN EMPIRE AND THE SULTAN

Abdullah EKİNCİ*

Serkan ŞENEL**

Abstract

This study analyzes the Tribal Schools established by Abdulhamid II. The main purpose of it was providing "Loyalty to the Empire." It examined what criteria were considered when choosing students, whether the tribal children realized Abdulhamid's policy, and the reasons for the closure of the school being questioned. During his reign, he aimed to ensure students' loyalty to the state as harmless. Education was given in Istanbul and their loyalty was tried to be ensured. In line with the education policy, students of Shiite origin were also brought to Istanbul, and the Sunni creed was taught. In the article, the implications of the efforts to create the idea of loyalty through the education policy of the Empire will be discussed. In our study, which examines the Tribal Schools in line with loyalty to the state and the Sultan, the political aim of the Empire to provide loyalty through education policy is the subject.¹

Keywords: Abdulhamid II, Tribe, School, Education, Loyalty, Shiite Students.

II.ABDÜLHAMİD'İN AŞİRET MEKTEPLERİ: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA VE SULTANA SADAKAT

Öz

Bu çalışma, II. Abdülhamid tarafından kurulan Aşiret Mektepleri'ni incelemektedir. Mektebin asıl amacı "İmparatorluğa Sadakati" sağlamaktır. Çalışmada, öğrenci seçiminde hangi kriterlerin dikkate alındığı, aşiret çocuklarının II. Abdülhamid'in politikasını gerçekleştirip gerçekleştirmediği ve okulun kapanma nedenleri

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ekinci, A. & Şenel, S. (2023). The tribe school of Abdulhamid II: Loyalty to the Ottoman Empire and the Sultan. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 411-426.

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-4767-2002, aeikinci@harran.edu.tr

** Arş.Gör., Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-7219-4057, serkansenel@harran.edu.tr

¹ Bu araştırma için etik kurul iznine gerek duyulmamaktadır.

incelenmektedir. II. Abdülhamit'in saltanatı sırasında öğrencilerin devlete bağlılığının zararsız olarak sağlanması hedeflenmiştir. Birçoğuna İstanbul'da eğitim verilerek İmparatorluğa bağlılıkları sağlanmaya çalışılmıştır. Eğitim politikası doğrultusunda İstanbul'a Şii kökenli öğrenciler de getirilerek onlara da Sünnî akide öğretilmiştir. Makalede, İmparatorluğun eğitim politikası üzerinden sadakat fikri oluşturma çabalarına ilişkin çıkarımlar tartışılacaktır. Devlete ve Sultana sadakat doğrultusunda Aşiret Mekteplerini inceleyen çalışmamızda İmparatorluğun eğitim politikası üzerinden gerçekleştirdiği sadakat sağlama eksenli siyasi amacı konu edinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Aşiret, Mektep, Eğitim, Sadakat, Şii Talebeler.

INTRODUCTION

It is a well-known fact that the 20th century imposed a new world system. In this context, although great empires, which include many nationalities like the Ottoman try to keep their different members together. However, they couldn't succeed in keeping them together despite their great efforts. Thus, we have witnessed many new nationalities in history. Ottoman State did some efforts and produced some projects to prevent this separation. When we look at some of those projects, forming tribe schools is one of them, which was organized during the era of Abdulhamid II. Though its aim is disputable, its main purpose was keeping many young people together who have a different national background as Arab, Kurd, or Albanian (BOA. İ.HUS. 98-6). Albanians from 1902 to 1907 also studied at this school. However, they found the quota of 20 people insufficient to meet. (Yavaş, 2022, p. 245). In addition, thanks to the children of the Muslim tribal chiefs who will study in this school, it would be warmed to Istanbul, the caliph, the caliphate, and the Turks, so the effect of the nationalist propaganda of the Europeans among the Arabs would be reduced. (Kodaman, 1991, p. 9-11). Because of this reason, "sheiks should be cultivated and kept happy." (Deringil, 2003, p. 323). The same policy was followed by Shiite children. They were also brought to Istanbul, where they learned the Sunni creed and were asked to explain it when they returned to their homeland (BOA. İ.DH. 98525).

However, unlike the children in tribal schools, these were not the children of prominent families, they were poor children, and their expenses were covered by the state. The Sultan was also paying close attention to these children (BOA. İ.DH. 98993). A madrasa near Fatih was allocated for these children to take lessons (BOA. Y.MTV. 78/158). The education policy pursued the same goal: to create loyal subjects. While educating the children of the Arab elite was at the forefront in tribal schools, the children of modest families were here (Deringil, 2013, p. 159). Ten Shiite and two Sunni children were sent from Baghdad and Karbala. After a year and a half, six students returned to Iraq and could not complete their education. The project was not successful. Only a few completed their education in 1907, so they were appointed to Baghdad as teachers and preachers (Eraslan, 1985;

Çetinsaya, 2020, p. 232). This allows us to observe the importance of these students in terms of Ottoman state policy through education.

Before the examining background of the tribe schools and the Ottoman state policy for those schools, it can be useful to define the term “tribe”. Royal Anthropological Institute defined the tribe as a “politically or socially coherent and autonomous group occupying or claiming a particular territory.” (Misra, 2008, pp. 449-451). In the Turkish context, it is usually used for nomadic or semi-nomadic groups. They engaged in animal husbandry. In areas suitable for agriculture, a system resembling a feudal order was dominant. Since the level of education and training was very low, societies were living according to old customs and traditions. Blood feuds, fights, and rivalries between tribes have been going on for centuries. The people of both regions had a belligerent character as they knew how to use weapons and ride horses from an early age. Tribal chiefs, feudal lords, aghas, and sheiks were the dominant character (Kodaman, 1987, p. 97). Çetinsaya emphasizes that we are faced with the picture in Northern Iraq: “Whenever the central authority weakened due to internal and external problems, the region went into turmoil; Intra-tribal and inter-tribal conflict/conflict never subsided.” (Çetinsaya, 1992, p. 154). Ottomans have desired to control such groups by implementing some policies because it wanted to create a strong centralized authority by settling those groups. We will examine this point later in the context of the tribe schools.

The state gave up the devshirme system, and it opened new schools for Cherkas, Georgian, Bosnian, Albanian and Hungarian rather than Christian students, before the Tanzimat era of the Ottoman Empire (Ergin, 1977, p. 1180). After that, on the eve of Nizam-ı Cedid and the Tanzimat, this policy turned to open new schools for both Turkish and Muslim students instead of those nationalities. During the time of Abdülaziz, there was a Silahşoranı Hassa school whose students were from Arabia, Rumelia, and Christian young people.

When it comes to the era of Abdulhamid II, the state has experienced a different event with Arabians in terms of school. Firstly, the state tried to teach these Arab people in military school (Harbiye), but then it gave up this idea, so tribe schools were opened for these students. This idea, firstly, was thought of by Abdulhamid II, but its report document was prepared by Osman Nuri Pasha in 1892 (Ergin, 1977, pp. 1182-1184). In the report, it was emphasized that “*this school was opened to prevent Arabian tribes from separation the state; there were many evil projects which aim the disinclining of these nations from the Ottoman. To prevent these threats, it is very important to educate the children of tribes. Because of this reason, they should be brought to Istanbul for the school.*” (Balçı, 2006, p. 69). At first times, students mainly came from Arabian tribes; they are children of Bedouin Seyhs and Reis. However, some Kurds tribes also desired to send their children to this school, such as Hamidian regiments (BOA. MF. MKT.

174-96).

These students were gathered from some tribes and when their families were informed about the school. They first settled the house of Esma Sultan in Kabatas (BOA. BEO. 60-4458). They will have been educated here for around five years, in this process, the main purpose of the state was to keep them loyal to itself by educating them (Ergin, 1977, p.1185). They have a uniform as cloth and in the first year, their numbers were around fifty (Musavver Malumat Gazetesi, 1316, V.30). Although it is claimed that the school was opened only in Istanbul Kabataş, according to the information obtained (Duman, 2019, 91) so far, *“three years after these schools were opened in Istanbul and Baghdad, other schools were opened in other places, especially in cities such as Patnos, Salmas, Toprakkale, Van, and Mudrak. Regarding these schools, Avriyanov says: There is a separate room inside the mosque which is of great political importance.”* (Abdulla, 2009, p. 274). After this short mention of the background of the tribe school, we want to examine Abdulhamid’s policy about both tribe schools and Arabian and Kurd tribes.

According to Ramazan Balcı, there are some important reasons for choosing these schools in terms of Abdulhamid II. These reasons can be categorized as politics, religion, and administration. It is obvious that during this era, there was a nationalism threat. Abdulhamid II was aware of this, and he wanted to protect those areas. Therefore, he finds it beneficial to educate the children of these regions. Briefly, he desired to impose the Ottoman ideology on them. Secondly, religious reason: actually, Abdulhamid’s main desire was to realize the Panislamism policy, so this school project was important in this case because it was aimed that when these children were educated, they will have become loyal to this ideology. Thirdly, it is claimed that Abdulhamid II prefers to centralization policy rather than decentralization, so he thinks that the tribes which sent their children to such schools approved and adopt the policy of the state. (Balcı, 2006, pp. 67-68). In this case, we can say that by opening this school, Abdulhamid might aim at having a strong power both in the domestic and international arena. From this perspective, it can be also claimed that he wanted to reach his target by the way of education, but it is disputable whether this is a successful project or just a dream. We will look at this case toward the end of our paper.

The recent studies about the tribe school focus on establishment, administration, and closing processes based on documents almost entirely from the Ottoman archives, (Demirel & Turan, 2013), (Duman, 2019), concentrate anthropologically on its daily life flow and control mechanisms used in the school (Akin, 2020), analyze the relationship with İttihad-ı İslam policy (Avşar, 2022), zoom on their career and life stories (Neyzi, 2022). Apart from such studies, this paper examines just a loyalty-oriented education policy via a tribe school project. Therefore, it focuses especially on student choices made based on loyalty issue. In

this respect, it deals with political engineering relied on the education of the tribe children. While doing this, it prefers especially concentrating on loyalty-themed issues and the success or failure of the project by benefiting from primary and secondary sources. It also makes references to the above-mentioned lastly literature. In this respect, it differs from previous studies.

What Are the Criteria in Terms of Choosing Students for the Tribe School?

At this point, we want to stress the criteria for choosing these students and what is the link between state policy and these selected students. The state needs to know whether those students are from tribes or not. If they don't from the tribe, there are two scenarios; the first option is the postponement of their record or sending them again their houses (BOA. DH.MKT. 2602-47). As it seems that the first criterion is belonging to a well-known tribe. These students must be enough in terms of their age, morals, and health. Their ages should be between twelve and sixteen. As well as this point, they should be available in terms of manners or morality (BOA. DH.MKT. 2605-24). We can also clearly say that the children of leading sheiks have priority compared to rüesa and some other groups' children. For example, Ali was from Bingazi and he was notable. Although he collected all documents and applied to the school, his application was held for about three months and was not approved (Gratien, 2014, p.13). As another document emphasized that applicants must be the children of prominent families: "birinci derecede meşayih evladından münasib talebe mevcut olmadığı takdirde ikinci derecede bulunan rüesa ve saire mehadim ve ekabirinden münasiplerinin bi'l intihap sene-i tedrisiye evailinin hululüne mebni..." (BOA. MF.MKT. 181-112). It is an important point that the Sultan firstly wants to please famous tribal families. Therefore, he thinks that it will be easy to attract the attention of others under the sheiks.

The sheiks of Arab and Kurd tribes wanted to send their children to this school with great pleasure because they desire to educate their children to get rid of their ignorance. Although some arguments say that sheiks do not want to send their children to this school and they sent students who are not the children of notables, (Koçu, 1960, p. 1160) some data show otherwise. Even, this school caused competition among these people. For instance, there was a sheik whose name is Ali al-Necri who protested the state, and he said that "if you don't accept my child, I can lose my dignity in the region; I am also ready to pay tuition." (Deringil, 2014, p. 109). These sentences are important because they show us the popularity of this school in the region. It can be reasonable to assess why some sheiks have such a tendency. They might like the education at school, or they only prefer to win the competitive race among each other by sending their children to this school. It means that the school might be the reference point for sheiks to prove their reputation in the region. It was important for local administrators to specify

whether students were from a tribe or not because some people want to send their children to this school. As a result, it seems that there was a great tendency of people to record their children in this school. As well as mentioned points, they might want to benefit from guaranteed job opportunities for their children. We will look at the job opportunities of those students after examining the school and city atmosphere in terms of these children.

We can continue with Deringil, he mentions the school situations of students. According to him, these students were living like “a prison life” because it was not so easy for them to adapt to this school life; they were also not good at speaking Turkish. Apart from these reasons, going outside of the school was banned, although some of them have relatives in Istanbul; there was a rough school administration system (Deringil, 2014, p. 110). It can be said that Arab students were very jealous of each other, so with this policy, the school administration might target to prevent such a feeling among them. The minister of education, Zühdü Pasha, claimed that “*these students are still in the effects of nomadic life, so they were not aware of the beauty of this city and empire, to provide awareness for them, they should be brought away mosques on Friday praying ceremony. Thus, they can understand these blessings.*” (Deringil, 2014, p. 110).

We can clearly say that the determinations of Zühdü Pasha are so right. The private letters of these students were also checked by the administration, and it was corrected if they did a mistake. These letters were sent to their parents. By correcting and censoring letters, the State was aimed at giving a good message to the parents of those students. Some students have a health problem owing to weather conditions in Istanbul and their school place, including a lot of humidity. Therefore some of them became ill (Akin, 2020, p. 82). Abdülhamid II charged some doctors to treat them. He is like a pater family towards those students. He was interested in their course grades, morals, and health. The students who have bad morals cannot be sent to their houses without informing him. It is obvious that by teaching these behaviors, Ottomans aimed at growing these people to a respectful and obedient to themselves. Through this policy, the Ottoman Empire was putting a barrier in front of possible revolts that might come from them or their families.

What Are the Employment Opportunities When They Graduate?

Looking at the career path of these students, they will serve in the state mechanism of the Ottoman. The curriculum of the school is following the idea of raising conservative and obedient generations, which are and kneaded with traditional discourses (Avşar, 2022, s. 112). The range of their courses are started from Koran, religious courses, reading Turkish, the Ottoman style writings, and dictionary, geography, and calculation methods up to French, Arabic, and Persia languages (Cevad, 1939, pp. 330-331). However, school administrators had difficulties in how constructing the 5-year program for these students who did not

speak Turkish (Danso, 2012, p. 779). They can visit their families biyearly. In fact, they can be sent to their houses every year. Osman Ergin argues that it might be beneficial in terms of the state when their parents observe the care and caution of children (Ergin, 1977, p. 1188). When they graduate from school, they had two ways. One of them is going to enter the Mekteb-i Sultani and then they are sent to Mülkiye School. The other path for them was entering Harbiye School. After all this education, they sent to their regions as district governors, teachers, and bureaucratic people ranking third, fourth or fifth.

The expectation is from they go to unfavourable areas such as Mosul, Yemen, and Benghazi to serve the state as becoming loyal. However, when the students graduate, they did not prefer such areas; they wanted to stay in Istanbul or go to their regions. In this case, we can clearly say that showing the opportunities of Istanbul for them caused to opposite reaction because when they learn about those facilities, their desire to live a life in this country by working within the state body. Another approach might be that although many efforts of the state to teach them something about the terms such as loyalty, obedience, Islam, etc. It seems that such policies were not so successful as persuading students to do their state duty in these regions. Therefore, they caused many problems. These students did not feel a sense of belonging. If they feel, they will go to those areas without claiming any excuse. Eugene L. Rogan argues that there is a clear controversy between the old cultures of these students and their new cultures in modern Istanbul. He says that some students learned how to be modern in Istanbul; he bases his argument on photographs. In the first photograph,² we see the students like a desert Bedouin, in the second photograph, when they came to school and wore their school uniform, they look like a European man (Rogan, 1996, p. 25). All in all, when these students experienced such a modern life, naturally, they might not prefer going to Mosul, Yemen, and Benghazi. The state could think of educating them in Mecca, Damascus, or Baghdad, but the state aimed to make those students like an Ottoman man by educating and showing them the magnificence of Istanbul, which is the capital city. However, as we have seen, the effects of this idea caused some negative results and thus, they couldn't be persuaded to go to backward places. It seems that even the Sultan's attention to the education of these children was not effective. This school was so important to the Sultan that even the opening of the school coincided with the sultan's birthday (BOA. İ.MMS. 131-5641).

What is the Situation of These Students in the School?

Can we argue that all students completed their educations, and they go to their regions or stay in Istanbul as representative personnel of the state? In this

---

² The Ottoman Empire revealed in the Sultan Abdulhamid the Second's Photographic Albums, *Journal of Turkish Studies*, 12/6, 1988.

case, there are some different issues; we will continue with Rogan, who examines some students. One of them is Navf el-Salih, and his family lives in Aleppo. He took his education in Istanbul and became a captain in the military service. When his father was on the point of death, he wrote a letter to Abdulhamid II and wanted to permit him to turn his son into a leader of the tribe. Abdulhamid II accepted this willingly, and because of this reason, Navaf felt a sense of gratitude towards Abdulhamid II and Navaf protected his military degree up to 1918. He can feel such an emotion, but Muhammed Bercis is another student, and he did not feel such a feeling. His situations and ranks in military service are like Navaf, but he just said that “I did not feel a sense of belonging; I just have acquaintance with the Turks’ acts and traditions.” Rogan goes on with another interesting example: Abdul Muhsin comes from a strong tribe family, the family of El-Sadun, and he served the Ottoman from 1908 to 1918. He also became a representative in the Ottoman parliament. His brother Abdul Kerim also accepted the tribe school and when he turned his region, he knows land law and he embezzled a lot of lands in Basra. Therefore, this situation caused a rebellion in the region, with English attacks; it lost its power in the region around 1915 (Rogan, 1996, pp. 34-35). This example clarifies that all students look at the Ottoman from their windows. While some of them feel a sense of belonging and they identify themselves with the ideas and policies of the Ottoman, some of them benefited from its opportunities and when they turn their regions, they prefer to use their ranks or gain on the behalf of their families or themselves. It shows us although Abdulhamid II wants to prevent potential threats in the region; it seems that with this project some problems were born within those regions.

It might be useful to examine the background of these students in the school. We want to look at some special reasons why many of them did not feel a sense of belonging like Navaf. In the case of Navaf, he might feel a sense of belonging to the Sultan because he was permitted to turn his tribe. We wonder that if the Sultan did not accept this request, even so, was Navaf loyal to him? To answer this question, it can be reasonable to look at some other cases of students who graduate from the school, and then we will examine the lack of sense of belonging. In the book of Alişan Akpınar, we can see some of these students. For example, Hasan Sıddık is one of those students; he attended the Turkish war of independence and then became a representative from the region of Van. The other example is Halit Bey, who joined World War I and he took part in a rebellious organization called Azadi, then this movement led to the rebellion of Sheikh Said (Akpınar, 1997, pp. 120-122). Although some students serve the state after graduation, these examples prove that there is not a unique consonance towards Abdulhamid’s ideas because it seems that many of these students played a crucial role in rebellion movements both in the Arabian region and in the east of Turkey. It can be also added that their state ranks or duty increase their families’ reputation in the region, therefore with this policy Ottoman desired to please such families.

However, some of them seem that used this power to make legitimize their power in the region and increase their lands or reputation. In this context, it can be claimed that these students were not enough to realize the dreams of Abdulhamid II.

What Are the Missions of Those Students and Were They Successful to Realize the Main Policies of Abdulhamid II?

It should be assessed why many of them did not embrace the Ottoman. Firstly, when we look at the background of these students, they came from nomadic life, and they had not a state idea in their minds. In tribe life, they might think only of their tribes' benefits because they copy these behaviours from their parents and other neighbouring tribes. Therefore, they could lack the capability to understand the policy of the state. Apart from this reason, there are some visible factors for the absence of belonging; these students have some difficulties in school. They were not permitted to go outside when they were punished when they did not complete their tasks in the school. They are in close control of both the school directory and Ottoman governors (Akin, 2020, s.92). Because of this, some of them tried to be truant from school. Moreover, they were not familiar with Turkish, but they were imposed to learn it. They were also under the rough discipline of the Sultan, teachers as well as some other officers. Although there were some rewards for students in return for their success, punishments were badly impressive.

The tribe school was at the level of primitive or Ottoman junior high school, but anyway, these students had difficulty understanding courses because they don't know Turkish. For this reason, it was emphasized that the first and second-year courses proceeded to the lower level (Akpınar, 1997, p. 109). When they adapted the courses, the grades of almost all of them will become better. We can see them from the table of students' school report cards (Akpınar, 1996, pp. 90-94). Though the first year and second years, the total point of the first-ranking student was 69 out of 100, however, in the third year there are six or seven students who are the first rank of students, and their points were 100 out of 100.

They had also difficulties adapting to the weather of Istanbul. Many of them became ill in their first years. They were missing their houses. Furthermore, it is a crucial point that when they went to their regions for holiday, they were communicating with the chief of tribes who were rebellious people. For instance, Yahiya b. Ahmed was arrested due to his visiting rebellious man, Ibn-i Hamidüddin (Balci, 2010, p. 119). As it seems that some of them were under the control and guidance of some illegal tribe groups. Therefore, some of these students served the aim of these powers rather than Abdulhamid II. Visiting their children's own houses was the order of the Sultan, but he hope that when they went to their houses, they showed what they learned, so this will expand among other families and thus, their tendency increased to educate their children (Sivrikaya,

1972, p. 18). Such kinds of reasons exhibit that they cannot develop a sense of belonging to the state.

Looking from the perspective of the state, we can observe some problems which triggered the students to feel like this. We can start with the place of the school. It was in the house of Esma Sultan, but this place was not turned into a school place. While this school project is very important in terms of Abdulhamid II, it seems that the education service was not enough to provide a suitable place for these students. We can say that the state body which was interested in education issues was not enough to complete its duty. Although Abdulhamid II wanted to open this school, it seems that there was a problem in terms of money and thus, this limited the opportunities of the school. While Ottoman was not affording its tribe and tribe school well, some of the other nations were spending money on those areas in terms of missionary activities; as a result, we will have seen the results of it at the end of World War I (Sivrikaya, 1972, p. 22).

When the tribe school was opened, some of the students were on holiday. When they came to Istanbul, they saw that their schools were closed, so they tried to record themselves for other schools in Istanbul. They applied to military school and the director of the school rejected them by claiming that these students were not coming from the military family; therefore, we cannot accept them. As a result, they had to return to their houses. In this case, when we look at all these reasons, we cannot request these students to become loyal to the state. As it seems in the last example, they have suffered. Thus, they cannot develop an idea towards the state for its policies and they cannot become a better example person in their regions.

As A Result, Is It a Successful Project? And Are There Any Contributions of It in Terms of Keeping Both Kurds and Arabs Nations Together as A Loyal to the Ottoman?

At this point, when we will look at why tribe schools were closed and then try to explain our outcomes by benefiting from the approaches of whether this project became successful, or it just caused to waste of time and money. There are some scenarios about the closing reasons for this school. Derya Baş claims that this school was closed due to heavy costs and managing badly. Officially, its closing date is 1908 (BOA. MF.MKT. 1040-41). It was closed after a food protest (Baş, 2010, p. 18). However, this reason seems so simple and unreasonable. We learn from an official document that clarifies that this school was closed at the order of the Sultan himself (Sivrikaya, 1972, p. 23). According to this document, the yearly budget of the tribe school was around 618.325 kurus, which means a heavy burden on the budget. Therefore, Padishah approved this idea, and the remaining students were distributed to other schools. We can say that although Abdulhamid II gives much more importance to this project, he was defeated by the budget. We know that the Ottoman budget has already not been enough to afford this school.

Because of this, reason they could not adjust a school building for those students, and they had to prefer the house of Esma Sultan.

The foreign press was closely interested in this project, and it demonstrates the school as a nest of anarchy. For example, Kölnische Zeitung newspaper made news about an event that happened in the school, and it caused the death and injury of someone owing to attacks on military officers in 1903. These events also expanded Austria and Italy. Therefore, according to Balcı, to prevent new sedition, the state closed this school silently (Balcı, 2010, p. 120). Another claim is that in 1903, the correspondent of the Armenian newspaper, Ginthak (Çan) wrote: *“These young people understood very well the bad and unfair policy of the sultan. They had very good relations with the revolutionary associations in Istanbul. They were saying yes to a free and independent Kurdistan. Seen as an impossible dream until recently, it turned into a program for young Kurds.”* Finally, in 1907, the Sultan decided to close these schools (Abdulla, 2009, p. 274).

Hasan Sıddık was a student at the school and his representative from the region of Van. When he tells his memoirs, he was mentioning about such events which caused the death or injury of some people. He says that “one day when a Kurd student was reading Koran, the Arabian student said that you were not reading the right words, so they discussed, and this turned into a fight. The soldiers especially strike the Arabian student with a rifle butt. Therefore, some of them were injured and some of them went to Yıldız palace to complain about the situation, this event reached Padishah and he listened and sent them again to the school. He investigated this event.”³ We can interpret that both economic reasons (Demirel & Turan, 2013, p. 292) and such anarchic issues might discomfort the Sultan. Therefore, he might reach an agreement to close this school. Although the minister wrote a report about this event and he argued that there is not a big problem, we can say that both Kurds and Arabian students did not learn how to be siblings to each other. Thereby, it is so obvious that this project could also give rise to an ethnic conflict between them. Deringil also argues that the real reason for the closing of this school might be the burgeoning Arabian nationalism and the effect of Young Turk nationalism (Deringil, 2014, p. 111). As a supporting point of Deringil’s idea, Ergin says that if this school continued its education, it will be closed after 14 months after the Young Turk revolution (Ergin, 1977, p. 1188).

At this point, we will continue with the perspective of Rogan. There are some loyal students to Sultan, they came from Lebanon, and they will not prefer to live under the colony of Italy, they want to live in Turkey. However, there are some students like Faysal Huseyin who graduated from the tribe school and then he came to Damascus to communicate with national group leaders. Thus, he joined the

---

³ Journal of Our Recent History, Tribal School and Tribal Regiments tells the memories of former Van Deputy Hasan Sıddık Hayderani Bey, p. 147.

organization of el-fatat and though he feels like an Ottoman, he became an eager member of Arabian nationalism (Çankaya, 1969, pp. 753-756). We can infer two different results from this event, some people became loyal to the Ottoman due to desperation like Lebanon students and some of them change their ideas and advocate for their nations.

Lastly, we want to mention the approaches of Akpınar for the closing reasons of the school. He also rejected that food protest might be just a pretext because there were some sample events of this before, but it was not closed. Let alone food protests, these students fought with each other previously. All these events did not cause the closing of the school. He says that it cannot be closed due to one reason, but there was a closing idea in the mind of the Sultan, and this became clear with this last event (Akpınar, 1997, p. 126).

To conclude, we can examine whether this is a successful project or not. Kurdish and Arab children who graduated from Tribal Schools and similar colleges established during the reign of Abdulhamid II formed a kind of stratum, albeit weakly, as civil servants, officers, and doctors. An important part of them knows the cultures, histories, and languages of their people (Örs, 2018, p. 302). An average of 600 students were admitted to the tribal school in fifteen years, and 400 of them graduated. The majority will be lieutenants, civil servants, district governors, population directors, police officers, and police commissioners. Two students became pashas and five of them were elected as members of the Ottoman parliament (Biçer, 2016, p. 82). Although the project passed the stage of creating elite Kurdish and Arab citizens, it was unsuccessful in terms of its results (Deringil, 2013, p. 14). According to our claims, this project was not successful; we can understand its unsuccessfulness by looking at its first aims. Although it was said that the state will open the tribe schools in the areas of all tribes, it was not realized. We can infer this situation from the last document about the closing reason of the school and the place of the school. This project might be reasonable, but when we look at the budget and control of the state cannot be affordable. It also could not open a new school place for these students due to lack of enough budget. Within this context, it cannot be expected from the tribe school project to provide a strong relationship between tribes and the Ottomans.

Rogan claims that the state failed in bringing the children of powerful tribes; it did not make full the capacity of the school (Rogan, 1996, pp. 89-91). Thus, we can argue that difficulties appeared event during the first time. As an alternative approach, he also says that the need for a tribal school could be met by other schools because he says that there are some schools in Arabia and their numbers were increasing gradually (Rogan, 1996, p. 39). However, the main aim of the state makes loyal the leaders of the tribes. We mentioned the loyalty issue of those students by examining their situations when they graduate.

Rogan also says that the state expects that these tribes will adopt the state values and we can realize it by the way of education, however, neither the life of empire nor the tribe school had not had a long time to realize this experience (Rogan, 1996, p. 42). It might be beneficial to ensure this project because, with education, the state might consolidate its power and set up a strong link among these tribes. In this project, we know that educational opportunities and career paths were together, drawing the attention of those tribes into the state might be useful to solve the problem and potential threat of these nomadic groups. When we look from this perspective, it seems that this solution method is like the methods of modern states (Örs, 2018, p. 302).

According to Ramazan Balçı, this project was successful because he says that we can meet many people in the Muslim world who express their good feelings towards Abdulhamid II. He continues that though some of the students took part in rebellious movements, we should look at other students. He also adds that there are 500 graduated students, almost all loyal to the Ottoman State. Balçı ends his argument by showing the western world, especially England, as a reason for the closing of the school (Balçı, 2010, p. 121). However, some outcomes refute the claims of Balçı, some people who were educated at the school, on the other hand, engaged in separatist activities against the Ottomans. Like Sharif Hussein's son Faisal, Azadi movement leader Halit Gibranli, and İhsan Nuri Pasha (Biçer, 2016, p. 83). Therefore, it cannot be said that all of them are loyal to the Sultan.

Selim Deringil says that not only Ottoman Empire, but also other empires were trying to make a strong sense of belonging in the 19th century such as Russia, Japan, Austria, and Germany. Ottoman was trying to realize this project with education during the reign of Abdulhamid II; it was ideological because Deringil says that the Ottoman was under the threat of other big powers like England (Deringil, 2014, p. 116). According to him, the Ottoman had to protect its legitimization in the eye of its public and at the same time, it had to provide their participation. However, although education is an important project for the policy of the state, it did not have enough budget to afford this.

As a result, although the state tried to implement this project, it seems that due to the above-mentioned points it could not reach success with the tribe school. In this case, we can say that these small successes could be realized by another school, so opening this school spent the time and money of the empire. The idea of opening such a school might be professional, but it was not implemented as professional in the arena. Therefore, this was not enough to reach the loyalty of those tribes in the region, especially, in Arabian areas. Although there have been positive effects, these are minor outcomes in terms of loyalty to the Sultan.

CONCLUSION

In this paper, we tried to touch on the loyalty policy of the Ottoman State by education way on both the Arab and Kurd tribes. We also attempted to give information about this policy of the Ottoman and questioned some important issues within the context of tribe and tribe schools. We also tried to discuss the approaches of some different authors and benefited from our primary and secondary sources. We found that nationalism factors that was going around the world taken into consideration, are influential. However, these factors and states' ideologies are not independent. Deepening the issue by stating methods of drawing the attention of nomadic tribe leaders into the state by examining tribe schools, which can help to make clear this picture.

We focused on the tribe school because it was important for us to show the relations of the state with far away and nomadic groups. To make the issue more specific, we wanted to look at the selected student profile. For this reason, we chose the primary sources which tell the tribal background of these students. Then we attempted to look at whether the state reached its aim by choosing the children of sheiks or chiefs. We also tried to examine the sense of belonging and we numerated its unsuccessfulness not only from the perspective of the students but also from the eyes of the state. All in all, we witnessed from both the primary and secondary sources, the state did not reach its targeted project exactly with the tribe school students.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuştur. Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

REFERENCES

Archive Documents

- BOA. İ.HUS. 98-6.
- BOA. İ.DH. 98525.
- BOA. İ.DH. 98993.
- BOA. Y.MTV. 78/158
- BOA. MF. MKT. 174-96.
- BOA. BEO. 60-4458.
- BOA. DH.MKT. 2602-47.

BOA. DH.MKT. 2605-24.

BOA. İ.MMS. 131-5641.

BOA. MF.MKT. 181-112

BOA. MF.MKT. 1040-41.

Books and Journals

Abdulla, N. (2009). *İmparatorluk Sınır ve Aşiret Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, Avesta.

Akın, T. (2020). *The Ottoman Tribal School: Surveillance and the Students' Lives in the School*. (Unpublished Master Thesis). Boğaziçi University, The Atatürk Institute for Modern Turkish History, İstanbul.

Akpınar, A. (1996). *Aşiret Mektebi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akpınar, A. (1997). *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*. Göçebe.

Avşar, D. (2022). "İttihad-ı İslam" Siyaseti Çerçevesinde Aşiret Mektebi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul.

Balcı, R. (2006). *Osmanlı'nın Son Öyküsü*. Nesil.

Balcı, R. (2010). *Sultan 2. Abdülhamid'in Doğu Siyaseti*, Yitik Hazine.

Baş, D. (2010). İstanbul'un 100 Okulu, Aşiret Mektepleri, Kültür A.Ş.

Biçer, B. (2016). Sultan II. Abdülhamid'in Kürt Politikası. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, June, 2016, 9/XXVI, 57-86.

Cevad, M. (1939). *Aşiret Mektebi Nizamnamesi. Düstûr 1. Tertip. C.6., No.297*. Ankara Devlet Matbaası. Maarif-i Umumiye Nezareti. MEB. 2002.

Çankaya, A. (1969). *Yeni Mülkiye Tarihi*. Ankara Üniversitesi.

Çetinsaya, G. (1992). "II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset", *Divan*, 1992/2, 153-168.

Çetinsaya, G. (2020). *Irak'ta Osmanlı İdaresi*. Küre.

Danso, M. (2012). Mekki Uludağ, Aşiret Mektebi ve Özellikleri. *Batman University Journal of Life Sciences*, V.1 (1), 785-780.

Demirel, F., & Turan, İ. (2013). School for Tribes. *History of Education & Children's Literature*. VIII. (1), 271-294.

Deringil, S. (2003). They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate, *Society for Comparative Study of Society and History*, 311-342.

Deringil, S. (2013). *Simgeden Millet'e, İletişim*.

Deringil, S. (2014). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, Doğan.

Duman, E. (2019). *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Aşiret Mektebi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Eraslan, C. (1985). İkinci Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti Dahilinde ve Afrika Kıtasında İslam Birliği Faaliyetleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser. V. 3-4.

Gratien, C. (2014). Osmanlı Talebelerinden Mektuplar ve Alternatif Eğitim Hikâyeleri. *Kebikeç*, 37/2014.

Koçu, R. E. (1960). İstanbul Ansiklopedisi, V.3.

Kodaman, B. (1987). *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Politikası*, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Kodaman, B. (1991). *Aşiret Mekteb-i Hümayûnu*. TDV İslam Ansiklopedisi. V.4. 9-11.

Misra, K. (2008). Tribe. *International Encyclopedia of The Social Sciences*.

Musavver Malumat Gazetesi, V.30, 19 Kanun-ı Sani 1316.

Neyzi, M.A. (2022). The Imperial School for Tribes. I.B.TAURIS.

Örs, O. (2018). *II. Abdülhamid'in Kürt Politikası 1876-1909*. (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Rogan, E. L. (1996). "Aşiret, Mektep ve Devlet", *International Journal of Middle East*, 28 (1), 83-107.

Sivrikaya, İ. (1972). Osmanlı İmparatorluğu İdaresindeki Aşiretlerin Eğitimi ve İlk Aşiret Mektebi. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. XI/63, 17-24.

Yavaş, M. (2022). Reflections from The Educational Policy in The Period of Sultan Abdulhamid II: Imperial Tribal School and The Albanian Students in Light of Archive Documents. *Dumlupınar University Journal of Social Sciences*, 227-246.

Yayın Geliş Tarihi: 08.02.2023
Yayına Kabul Tarihi: 02.03.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1248554

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 427-442
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

HALİDE EDİB ADIVAR'IN DÜNYASINDAN HAYVANLAR

Özlem KUTKAN*

Öz

Bu araştırma, Halide Edib Adıvar'a ilişkin literatüre yazarın hayvan sevgisi, bilinci, onların yaşam koşullarına ilişkin ilgisi ve bu bağlamdaki önceliğine yönelik gözlem ve önerileri ile katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Nitekim kendisi, hayatı ve eserleri ile ismi ülke sınırlarını aşmış olan realist bir kadın yazardır. Ancak, gerek kendi çalışmalarına gerekse hayatına yönelik farklı ilgilerde ve derinliklerde çeşitli araştırmalar kaleme alınmasına rağmen çocukluk yıllarından başlayan ve çeşitli eserlerine konu olan hayvan sevgisi ve ilgisine yönelik özel bir araştırma henüz kaleme alınmamıştır. Dolayısıyla, hayvan hakları ve hayvan sorunlarına ilişkin gündemlerin belirginlik kazandığı ve alana ilişkin farklı disiplinlerden çalışmaların kaleme alındığı günümüzde Halide Edib Adıvar'ın kaleminden günümüze ulaşan veya ulaşmayan Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki hayvan yaşamlarının görünür kılınması ve ön plana çıkarılmasının bir kıymet olduğu düşünülmüştür. Araştırmanın temel kaynaklarının yazarın kendi eserlerine dayandığı söz konusu çalışma aynı zamanda yazarın içinde bulunduğu kültürel ve bilimsel atmosfer şartlar üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib Adıvar, Hayvan Sevgisi, Köpek, Sokak Hayvanı, Osmanlı, Türkiye.

ANIMALS FROM THE WORLD OF HALİDE EDİB ADIVAR

Abstract

The aim of this research is to contribute to the literature on Halide Edib Adıvar with her observations and ideas on the author's love of animals, consciousness, interest in their living conditions and priority in this context. As a matter of fact, she is a realist female writer whose name has crossed the borders of the country and far beyond, about her life and studies. However, despite the fact that various researches have been written with different interests and depths, both for her own studies and life, special research has

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kutkan, Ö. (2023). Halide Edib Adıvar'ın dünyasından hayvanlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 427-442.

* Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ozlembfd@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1202-7246.

Bu çalışma için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

not yet been written on the love and interest in animals, which started from her childhood years and became the subject of her various works. Therefore, in today's world, when the agendas regarding animal rights and animal problems have become more clear and studies from different disciplines are being written, it is thought that it is valuable to make the animal life visible or not in the Ottoman Empire and Republic of Türkiye through the pen of Halide Edib Adivar. This study, in which the main sources of the research are based on the author's own works, has also been tried to be handled through the cultural and scientific atmosphere conditions of the author.

Keywords: Halide Edib Adivar, Animal Love, Dog, Street Animals, Ottoman, Republic of Türkiye.

GİRİŞ

Çok yönlü realist bir kadın kalem, ilk Türk kadın profesörü, farklı ilklerin ve teklerin sahibi olan Halide Edib Adivar'ın hayatı ve çalışmalarının Türkiye'de ve yurtdışında gördüğü ilgi bugün çok sayıda eseri literatüre kazandırmıştır¹Ancak, onun özellikle hatıralarını kaleme aldığı çalışmalarında köpekler üzerinden belirginleşen hayvan sevgisi, vurguları ya da ilgisi okuyucuları tarafından daha suskun okunan yanı olmuştur². İlginç olarak, özel hatıralarında kişisel ilişkileri üzerinden belirginleşen bu sevgi ve ilgi dönem sokak hayvanlarının yaşadığı belirgin tarihî dönemeçlerde bu kez de kendisinin kaleminde daha suskun kalabilmiştir (Schick, 2010, s. 22-32; Pinguet 2009, s. 11-59; Hülagü, 2021, s. 127-200). Dolayısıyla bu çalışmanın temel hedefi Halide Edib Adivar'ın kaleminin Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşamış olan hayvanların

¹ Bu bağlamda bir literatür tekrarına girmeden ünlü yazarın edebi ve tarihi kişiliğini ele alan çalışmalara kısaca yer vermek faydalı olacaktır. İlk olarak, Tanpınar'ın farklı tarihlerde yayınlanan çalışmalarının bir araya getirildiği *Edebiyat Üzerine Makaleler* başlıklı eserinde "Edebiyatın İstanbul'dan Çıkışı" başlıklı yazısına değinilecektir. Nitekim burada Tanpınar, 1908'den sonra Türk edebiyatının en büyük özelliğinin Refik Hâlid, Yakup Kadri gibi yazarlar ile hikâyenin İstanbul'dan memlekete doğru açılması süreci ve Hâlîde Edib'in 1920 yılına kadar Türk romanını tek başına temsil ettiğine işaret eder. (Tanpınar,1977, s. 120). Şahin ise son devir Türk edebiyatının en çok okunan yazarlarından olan Adivar'ın inceleme, çeviri, anı, roman, hikâye türünde edebi eserler vermesine rağmen özellikle romancı kimliği ile ön plana çıktığının altını çizer. (Şahin, 2018, s. 2) , Ayrıca bkz. (Çalışlar, 2010; Ağbaba, 1997; Göze, 2003; Engünün, 1986; Şahin, 2022). Yazarın ölüm yılı olan 1964'te Yücebaş tarafından yayınlanan eserin aynı yıllarda kaleme alınmasından ötürü dönem ruhu ve anektodları ile dikkat çektiği belirtilebilir. (Yücebaş, 1964). Eserde Taşkıran'ın kaleminden 1909 da Halide Edib'in 1909'da Taali Nisvan Cemiyeti'ni kurması ve Balkan Harbi'ndeki çalışmaları dikkat çekicidir. (Taşkıran, 1964, s. 132). Ayrıca bkz. (Kutkan, 2019, ss. 240-249).

² Türk edebiyatında hayvanlara ilişkin ilgi ve katkıları ele alan *Türk Edebiyatında Hayvan ve Hayvan Hakları* adlı eserde ise Halide Edib Adivar yer almaz. İlgi çekici çalışma için bkz. (Baki, 2022, ss 182-247).

yaşam koşullarına duyduğu ilgi üzerinden onların varlıklarını görünür kılmak ve yazarın bu bağlamdaki önceliğine dair bir bakış açısı kazanmaktır.

Bu bağlamda Halide Edib Adıvar döneminin fikir dünyasını hayvan hakları açısından temellendiren sorunlar ve gelişmelerin neler olduğuna kısaca yer verildiğinde, XIX. yüzyılda Batı'da insan-merkeziyetçi düşüncenin tartışılmaya başlandığı ve canlı/çevre merkeziyetçi anlayışa doğru geçişin başladığı görülür. Nitekim ilk antiviviseksiyonist dernek 1875 yılında Londra'da *The Victoria Street Society* adıyla kurulmuş ve bunu Avrupa ve Amerika'da yoğunlaşan çalışmalar takip etmiştir. Yine 1754-1884 yılları arasında yaşamış İrlandalı politikacı Richard Martin, 1824 yılında dünyanın ilk hayvan refahı yardım kuruluşu olan Hayvanlara Zulmü Önleme Kraliyet Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almış; son olarak İngiliz filozof John Stuart Mill'in (1806-1873) faydacılığın hayvanları hesaba katması gerektiğini aşağıdaki ifadeler üzerinden savunduğu görülmüştür³.

*"... Herhangi bir uygulamanın hayvanlara insana zevk verdiğiinden daha fazla acı verdiği kabul edilirse; bu uygulama ahlaki midir yoksa ahlaki değil midir? Ve eğer insanlar bencillik bataklığından başlarını kaldırıp bir ağızdan ahlaksızlıktır diye cevap vermiyorlarsa, faydacılık ilkesinin ahlaki sonsuza kadar mahkûm edilsin..."*⁴.

Bu noktadan itibaren tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na döndüğünde Halide Edib'in doğduğu, yetiştiği dönemin II. Abdülhamid devri, yani Metin Hülagü'nün değerlendirmesi ile köpeklerin en rahat ettiği iki dönemden biri olduğu görülür (Hülagü, 2021, s. 35-43, 125-176). Ancak, bu dönemi takiben İttihat ve Terakki yönetiminde sokak hayvanlarının sokaklardan silinmelerinin, öldürülmelerinin sancılı ve yoğun tartışmalar temelinde yaşandığı bilinir. 1910 Hayırsız Ada katliamı dönemin bilinen en yaygın/meşhur hadiselerindendir⁵.

³ (Yaşar, 2022, s. 36-37). *Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare* adlı eserin girişinde yer alan kronolojide ise İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde hayvan hakları ve hayvan refahına ilişkin kuruluşların listesini görmek mümkündür. Eser, hayvan haklarına ilişkin temel tartışma konuları, kavramlara ve oluşumlara dikkat çekmesi ve temel teşkil etmesi açısından dikkat çekicidir (Bekoff & Meaney, 1998). Ayrıca bkz. (Torres, 2007).

⁴ (Yaşar, 2022, s. 37). Yaşar, R. Garner'ın *The Political Theory of Animals Rights* eserinden çevirmiştir.

⁵ (Topuzlu, 1982, s. 86-100, 139-140)'te Topuzlu, Gazi Muhtar Paşa'nın teklif ve teşviki ile şehreminliği görevine başlamasını ve çalışmalarını anlatır. Yazarın satırlarında İstanbul sokakları son derece sağlıklı, altyapısız ve kirlidir. Bu tablo içinde sokak köpekleri ve kedileri de kaleminden nasibini alacaktır. Kendisinin sokak köpeklerine bakış açısını yansıtan bazı ifadeler bu bağlamda önemlidir. *"...Halkımız süprüntüleri üstü kapalı bir kap içinde sabahları evlerinin , apartmanlarının dışarısına koyacak yerde gelişi güzel sokağa atarlar ve köpekler bu pislikleri her tarafa dağıtırlardı.. Sokaklarda umuma mahsus bevilhâne, tuvalet salonları bulunmadığından تنها sokaklardan başka işlek caddelerimizin yan tarafları, köşe başları birer bevilhâne halini almıştı...yaya kaldırımlarını, dükkan*

Nitekim İstanbul halkı da köpeklerden kolay kolay vazgeçmek istememiştir. En büyük tepkiler ise geleneksel Müslüman mahallerden gelmiştir. Kimileri polis ve jandarmayla göğüs göğüse gelmiştir. Pera civarındaki bir caminin imamı, köpeklere bu kadar zulmedilmesine kızarak görevlilere Kur'an'ın buyruğunu anlatmış, buna karşılık karakola götürülmüştür. Bir paşa da avlusunda yaşayan köpekleri korumak için kapıya gelen memurları içeri sokmadığından Harbiye Nezareti tarafından tutuklanmıştır (Pinguet, 2009, s. 11-18).

Bununla birlikte bu evrede Halide Edib'in özel hayatında geçiş dönemleri yaşadığı göz önünde tutulmalıdır⁶ Kadın hakları konusunda son derece hassas olan yazarın sokak hayvanlarının genel yaşam koşullarına ya da hayattan

---

sahipleri, kahveciler, seyyar esnaf, küfeciler işgal ediyordu.... Seyyar berberler de halkı yine işlek caddelerde bile tıraş ederlerdi. Her sokak başında birkaç dilenci ve yüzlerce köpek dolaşıyordu. Bu gibi yolsuzlukların hiçbirine aldırış eden yoktu....” diyen Topuzlu'nun köpeklerin sokaktaki varlığını “yolsuzluk” olarak değerlendirdiği görülür. Yine eserinin bir bölümünü “ *Dilenciler ve Köpekler*” olarak belirleyen yazar, Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'daki köpeklerin Hayırsız Ada'ya gönderildiğini kendisinin şehreminliğine tayini sırasında bulunduğu 30.000 köpeği de yavaş yavaş imhâ ettirdiğini yazar. Dilencileri de nerede bulursa kamyonlara doldurup Dârülaceze'ye yollamıştır. Yine, bugün İstanbul halkının hayırseverliğinin göstergesi olarak yayın konusu olan mancıkçıların varlığının da Topuzlu'nun gözlerinden düzensizlik ve sağlıksızlık olarak okunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. (Menekşe, 2022, s. 84- 101).Yiyeceklerin hijyeni açısından camekan sistemini savunan Topuzlu'nun hayvanların barınması veya beslenmelerine yönelik alternatif imkanları oluşturma yönünde ise bir girişime eserinde yer vermez. Döneminde seyyar ciğerciler de sokak köpekleri de İstanbul sokaklarından kaldırılmıştır. Ancak, Bâb-ı Âli baskınından sonra yine İstanbul sokak kültürü eskiye dönünce Topuzlu buna isyan eder. Konu ile ilgili kısma yer verdiğimizde “...*Vaktâki yeni hükümet iktidâr mevkiine geldi. Bir gün İstanbul 'da yaptığım teftişte ne göreyim? Yine eski hamam eski tas...İşkembeciler, ciğerciler, peşlerinde düzinelerce kedi, avaz avaz bağıra bağıra dolaşıyor...*”.

⁶ (Adıvar, 2005, s. 177-179). Halide Edib'in 1908-1909 yıllarında Tanin'de yazı yazdığı ve kadınlara yönelik yenilikçi fikirleri nedeni ile ölüm tehdidi aldığı, 31 Mart Vakasında Mısır'a kaçmak zorunda kaldığı ve Mısır'dan da İngiltere'ye geçtiği hatırlanmalıdır. Trablusgarp'ın işgali, Bosna Hersek'in ilhaki ve 1910 yılında eşi Salih Zeki'nin ikinci kez evlenmek isteyişini kabul etmeyen Halide Edib'in 9 yıllık evliliğini bitirmesinin ardından ayrıca geçirdiği sağlık sorunu nedeniyle kendi dünyasına çekildiği dönem ile meşhur 1910 yılı katliamı kesişir. Bu dönemde ayrıca sağlık sorunları yaşayan Halide Edib, “Fazlıpaşa Yokuşu'nun kaldırımlarından Kumkapı'ya inerken ayak sesleri birbirine karışı ve o tenha yokuşta çocukların mektepten dönüşü, o uzun güne son verirdi” der ve bu günlerde sokak seslerine karşı zaafının başladığını ekler. Ancak, bu seslerde sokak köpekleri yoktur.

⁶Enginün'e göre Halide Edib'in olgunluk devrinin en iyi romanıdır. (Enginün, 1986, s. 79). Şahin ise Adıvar'ın Sinekli Bakkal Sokağı'nı, öznel anlamda İstanbul, genel anlamda ise Osmanlı İmparatorluğu olarak gördüğünü belirtir. Bu açıdan sokakta yaşanan olaylar özünde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde yaşayan insanlara aittirler(Şahin, 2022, s. 323). Dolayısıyla bu sokakta yaşayan canlıların da yaşam gerçekleridir.

koparılmalarına ilişkin biyografilerinde söz konusu dönemeçlerde mesafeli kalışı, *Sinekli Bakkal*⁷ adlı eserinde (1936) onların sokaklardaki varlıklarına ilişkin bazı ipuçlarına ulaşmamızla biraz aralanır. Meselâ, burada romanın ana karakteri Rabia, kendisine ilgi duyan Tulumbacıbaşı Sabit Beyağabey'ine öfkelenirken “...- *Ablan dükkana geldi, kolunu kırmışsın, köpek yavrusunu da çiğnersin ... Daha başka ne yaparsın bakayım...*” ifadesinde sokaklardaki yavru köpeklerin öldürülme yollarından birini bize aktarır (Adıvar, 2015, s. 45, 79-80, 87-88). *Çaresâz* romanı ise 1960'lar Türkiye'sinde yardımsever kişiliği ile tanınmış bir öğretmenin -ki Çâresâz ismi buradan gelir- çocuk hikâyelerinde hayvanları işleyişi ve *Karacan* isimli siyah bir köpeğe olan şefkâti ile dikkat çeker. Bu köpek siyahtır. Tıpkı, Halide Edib'in Milli Mücadele yıllarında sevgiyle anımsadığı Cin gibi (Adıvar, 2014, s.1-8).

Bu bağlamda, yazarın zaman zaman değini niteliğinde kaleme aldığı ve onların gerçek sayı ve yaşam koşulların somutlaştırmaya yönelik olmayan köpek varlıklarının bu eserin odağında bire bir yer almadığı belirtilmelidir. Konuya ilişkin olarak, *Vurun Kahpeye* romanında yer alan “...*kadın erkek çocuk ayak sesleri birbirini takip ediyor, bazen anasının korkudan ağzını kapamaya çalıştığı bir çocuk derinden ağlıyor, uzaktan köpekler havlıyor, tek tük inek böğürtüleri işitiyordu...*” ifadeleri konuya ilişkindir⁸.

Konuya romanlar üzerinden temas etmeye çalıştığımızda *Raik'in Annesi* (1908-1909) adlı eserde dönemin haylaz bir erkek çocuğunun kedinin kuyruğunu çekmesi, piliçleri kovalaması kabahattir. Hatta eserin çocuk karakteri sinekleri öldürmeyeceğine dair de nenesine sözler vermiştir (Adıvar, 1982, s. 142).

Yeni Turan (1912) gibi ideolojik bir eserde ise Adıvar, hayvanat bahçelerinin hayvanları hapis eden acı yönüne temas etmiştir (Adıvar, 1982, s. 79). Tüm bu tablo içerisinde yazarın *Kalp Ağrısı* adlı eserinin baş karakteri Zeyno ise Ayastefonas'ta aşık olduğu adamla sabahları bildircin avına çıkar. Eserde geçen “... *sabah size bir sürü bildircin vuracağım.... Yedi gün her sabah sekizden on ikiye, hattâ bire kadar Hasan Bey'le bu karlı sahrada avlandık... Biraz sonra bir bildircin sürüsü başımızdan geçti, yıldırım suretiyle tüfek patladı...Urgun Kuzgun başları gökte, korkunç bir zaferle havladılar, koştular, saat on bir buçukta ağır bir çanta ile gülererek döndük...*” ifadelerinden romanda yazarın ava sitem etmediği görülür. Ancak av köpekleri Urgun ve Kuzgun onun sevgiyle bahsettikleri iki canlı

⁷Enginün'e göre Halide Edib'in olgunluk devrinin en iyi romanıdır. (Enginün, 1986, s. 79). Şahin ise Adıvar'ın *Sinekli Bakkal Sokağı'nı*, öznel anlamda İstanbul, genel anlamda ise Osmanlı İmparatorluğu olarak gördüğünü belirtir. Bu açıdan sokakta yaşanan olaylar özünde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde yaşayan insanlara aittirler (Şahin, 2022, s. 323). Dolayısıyla bu sokakta yaşayan canlıların da yaşam gerçekleridir.

⁸ (Adıvar, 2018a, s. 91). *Âkile Hanım Sokağı* adlı romanında ise adeta sokak köpeklerinin yaşamadığı bir İstanbul vardır. “Sokağı Takdim” bölümünün sokak ayrıntılarında 1950'li yıllarının Lâle Civarına köpekler sokağa kimlik katan varlıklar değillerdir.

olarak ilgili bölümlerde yerlerini alacaklardır (Adıvar, 2018b, s. 64-71). Eser, yazarın Türkiye’den İngiltere ve Fransa’ya gitmek üzere ayrıldığı yıl olan 1924 senesinde basılmıştır. Bu tarihe değin ava ilişkin kültür dünyasında nelerin konuşulmuş ya da yazılmış olduğuna kısaca bakıldığında ise XVI. Yüzyıldan itibaren batı literatüründe avcılığın acımasızlığına ilişkin esaslı eleştirilerin kaleme alınmaya başlandığı görülür. Thomas More, bu eylemi sert ifadeler ile kınayan güçlü kalemlerendir. Yazar için avcılık zavallı küçük bir hayvanın katledilmesine yol açan aşâğılık bir fiildir. Avcılığa karşı benzer bir tiksinti yine Shakespear’ın oyunlarında da belirgindir (Cartmill, 1998, s. 197-198).

Hayvanlara yönelik tutum ve inançları ile dünyanın ilgisini çeken Hindistan’a yaptığı gezinin ardından kaleme aldığı *Hindistan’a Dair* adlı eserinde ise hayvanlara ait bahislerin yine sınırlı olduğu, bu bağlamda kadınlara yönelik ilgisinin çok daha belirgin olduğu belirtilebilir⁹. Son olarak, hayatının daha ileriki yıllarında kaleme aldığı *Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri* adlı eserinin son bölümünde ilkokul öğretmenlerinin insan hayatı kadar hayvan hayatının da korunması gerektiğini öğrencilere benimsetmeleri gerektiği görüşü dikkati çeker. Bu bilincin çocuklara küçük yaşlarda kazandırılması gerektiğine inanan Halide Edib’in ilkokul vurgusunun bu bağlamda okunması gerektiği anlaşılıyor¹⁰.

Halide Edib’in, Batı’daki hayvan haklarına ilişkin kurulan derneklerin varlığına ise *Yolpalas Cinâyeti* adlı eseri üzerinden işaret ettiği görülmektedir. Bu eserin 1936 gibi ileri tarihte ve Paris’te kaleme alındığı düşünüldüğünde, kazına çok düşkün ve sokak hayvanlarına ilgisi derin olan Kaz Akkız lakaplı asıl adı Nadire olan romanın temel karakteri üzerinden yer yer verilen hayvan sevgisi ve hayvanlara yönelik şiddete karşı Kaz Akkız’ın duruşuna ilişkin eserin son bölümünde yer alan.. *bir kaz palazına karşı bu hassasiyet anormal bir zihniyet göstermez mi? Ben de, hayır diyeceğim. Muasır memleketlerdeki bunca hayvan himayesi, teşekkülleri sağlam bir terbiye esasına içtimâi bir lüzuma müstenittir. Bu, fertlere zayıf himaye vazifesini telkin için yapılmıştır. Şurasını da kaydetmek isterim ki, Garp’ta hayvan himâyesi meşhuru doğmadan evvel, bizim cemiyetimizde hayvan hastaneleri mevcut olduğunu, halkın tabii olarak hayvanlara iyi baktığını ecnebi müşahitleri muhtelif kitaplarda yazmışlardır...*” ifadelerini şüphesiz yazar romanına bilinçli olarak aktarmış ve haberdar olduğu Batı’daki gelişmeleri okuyucularına eseri vasıtası ile ulaştırmıştır (Adıvar, 2013; Uyguner, 1994, s. 49). Bu bağlamda XVIII. yüzyıl İngiltere’inde insan olmayan varlıklara

⁹ (Adıvar, 2014, s. 24)’te belirgin olarak Hindistan’daki hayvan refahı ifade edilmiştir. Ancak eserin genelinde Halide Edib’in kadınlara yönelik ilgisi hakimdir.

¹⁰ (Adıvar, 2009, s. 343)’te yazar düşüncesini “... Zihniyet bakımından, içimizde bir eksiklik de ilk mektep hocalarının en evvel ele alacakları, telkin ve misalle tesis edebilecekleri, insan hayatı kadar, hayvan hayatını da korumak lâzım geleceğidir. Bunu çocuklara küçük yaşta telkin etmek lâzımdır. Atalarımızın buna daha fazla hayvan hayatını korumak yoluyla, misaller vermiş olduğunu biliyoruz...” cümleleri ile aktarır.

yönelik etik olmayan tartışmaların geliştiği ve kölelik aleyhtarı ve kadın hakları savunucularının hayvanların suiistimal edilmelerine karşı takip eden yıllarda artarak destek verdikleri görülür. Bu bağlamda hayvan refahı savunucuları ile hayvan hakları savunucuları arasında çok ciddi ayrımların olduğu hatırlanmalıdır (Beers, 2006, s.1-12).

Bu çalışmada, Halide Adib Adıvar'ın hayatındaki hayvanları öğrenmek istediğimizde ve sevgisinin, ilgisinin ve ortak hatıralarının neler olduğunu kaleme aldığı eserlerden hareketle anlamaya çalıştığımızda kronolojik sıralamaya uygun olarak ilk olarak *Mor Salkımlı Ev* yıllarına kapı aralıyoruz.

MİLLİ MÜCADELE YILLARINA DEĞİN HAYATINDAKİ HAYVANLAR

Halide Edib henüz dört beş yaşlarındadır. Annesini kaybetmiş ve babası tekrar evlenmiştir. Kızını İngilizlerin eğitim ve çocuk yetiştirme usullerine göre büyütmeye çalışan Edib Bey, küçük Halide'yi Yıldız civarındaki saraya mensup tanınmış Hristiyanların çocuklarının gittiği ve Kiria Eleni'nin¹¹ idare ettiği bir yuvada eğitime başlatır ve bu yuvaya ilişkin hatıralarında Kiria Eleni'nin yanı sıra Hektor isimli beyaz, kıvrık tüylü, kimi zaman bebeklerinin salıncağına yatırdığı köpek yavrusunun varlığını da öğrenmemize imkân tanır. Küçük Halide burada Hektor'la yaşadığı mutluluğunun hakkını yetişkinliğinde *Mor Salkımlı Ev* ile vermiştir (Adıvar, 2005, s. 14-35) .

Küçük Halide'nin köpeklere ilişkin ikinci hatırası ise acı bir travmadır. Nitekim hastalanmasını takiben Kiria Eleni'nin okulundan alınmış, babasının kaldığı eve gelmiş, ancak orada da sağlığına kavuşamayınca Haminnesinin yanına, *Mor Salkımlı Ev*'e getirilmiştir. Burada sağlığına kavuşacaktır. Ancak, bir cuma günü lalası ile geziye çıktıklarında, lalasının Fulya tarlalarından gelen çok acı bir ulumayı duyması ve bu sesi takip etmeleri üzerine üzüntü verici bir manzara ile karşılaşacaklardır. Nitekim takip ettikleri dar ve dikenli yolun sonunda derin, kuru bir dere ve karşısında yıkılmış bir duvarın altında kalan bir köpekle karşılaşmışlardır. Ve uluma vücudunun yarısını taş yığınının altından kurtarmak isteyen köpekten gelmektedir. Bazen bir insan, bazen bir kurt gibi uluyarak yardım isteyen köpeğe lala gülerken yanlarındaki erkek çocuk da nişan alıp taş yağdırınca küçük Halide lalaya “*Kurtar, kurtar!*” diye bağırır ve köpeğin tarafına atılmak ister. Lala onu kucağına alıp götürür. Bu travmanın ardından Halide hastalanıp yatağa düşer. Ziyarete gelen komşulara Haminnesi Halide'nin köpekten korkup hastalandığını anlatır. Yeşil sarıklı bir hoca yüzüne okur üfler. Babası ise cine periye dayalı tedavi önerenlere tepki verdiğinden, zamanın ünlü Alman doktoru Mülich'i getirtmiş ve ilaç tedavisi uygulatmıştır. Halide Edib, bu olayı“ ... *O sahne ve uluma belki altmış küsur sene evvel olmuştu, fakat ben hâlâ o sarı köpeğin imdat*

¹¹ (Kambas, 2004, s. 100). Kupia (kirla): Lady . Kadın, hanımefendi anlamında kullanılmıştır.

isteyen, âdeta çarmıha gerilmiş insan gibi, etrafından yardım dileyen zavallı gözlerini bugünkü gibi görürüm... İnsan cinsinde, zaman zaman hasıl olan korkunç insiyakın kollektif ve canlı alâmeti işte budur, Bazen beni insan olmaktan utandıran sahnelerin biri bu hadisedir...” sözleriyle aktarır (Adıvar, 2005, s. 35-40. Bkz. Göze, 2003, s. 18-19).

Bu yıllarda babası yeni eşiyle Yıldız’daki evinden Mor Salkımlı Ev’e yakın bir eve taşınır ve Nilüfer adında bir kızı olur. Küçük Halide de kardeşini görmek için babasının evini daha sık ziyaret etmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde aynı hafta içinde Kemal Dayısı ve büyükbabasını art arda kaybedecektir. Bu sessiz ve hüzünlü atmosferde Küçük Halide’nin hafızasında yer edinen ve yıllar sonra eserine konu olan bir diğer köpek arkadaşı, babasının evinde ona teselli veren ince pençeli, kısa ve kadife gibi yumuşak tüyleri içinde zaman zaman kızıl alevlerin yandığını gördüğü kocaman gözleri ile Flora’dır. Ancak Flora’yı o evde sadece babası ve Halide istemektedir. Nitekim abla olarak adlandırdığı babasının eşinin büyükannesi namaz kıldığı için köpeği odasına sokmazken, hizmetçileri Flora’yı hiçbir yerde istememektedirler. Babası işe gittiğinde Flora’nın gezmesine müsaade edilen yerler, kapının önündeki taşlık ve yukarıdaki terastır. Ancak muhtemelen babasının dönüşünü bekleyen Flora taşlığın önünden ayrılmak istemezken, hizmetçileri Roza ona bağırıp tekme atar. İşte bu tekme ve yumrukları âdeta vücudunda hissettiğini söyleyerek acısını esere nakletmeye çalışır Halide Edib. Sonbahar serinliğinde taşlığa çıkmasına izin verilmeyen küçük Halide, fırsatını bulduğunda koşar, Flora’yı kucağına alır, öper koklar. Sabahları babası hepsini odasına çağırdığında Mahmure Ablası küçük Nilüfer’le oynarken babasının bir dizinde kendisini, diğer dizinde Flora’yı tutup okşarken “Halide’nin gözleri Flora’ninkine benziyor” dediğini ekler. Halide babasının sözleri için “Belki de doğrudur” der. Nitekim Flora ve kendisinin gözlerinde nerede ve nasıl olduğunu bilmedikleri bir dünyanın hasreti vardır. Flora ölüp köpek cennetine gider, ancak kendisi mütemadiyen kılıkları kıyafetleri başka içleriyse bir örnek olan bu zavallı, zararsız görünen insan cinsinin her devirde, bazen içinde isyan uyandıran hareketleri tekrar edip durduklarını hüzün ve hayretle seyretmeye mahkûm kalmıştır.

Bu dönemde hayvanlara ilişkin son hatırası, büyükbabasını kaybedişinin ardından büyükannesinin Üsküdar’a taşınması esnasında Mahmure Ablasının elindeki ağır kutuyu düşürerek kanaryanın ölümüne yol açmasıdır (Adıvar, 2005, s. 73-84).

Çocukluk yıllarını takiben çoğu meseleyi canlı bir şekilde kaleme alırken, Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar meşhur İstanbul köpeklerine eserinde yer vermez. Bu, oldukça ilginçtir. Nitekim İstanbul’un mahallerini paylaşan sokak köpekleri

gerek seyyahların gerekse basın gündemine konu olan meşhur kent sakinleridir¹². Bu suskunluğun bozulduğu satırlardan biri, babasının teyzedem oğlu olduğunu öğrendiğinde zaten hasta olan (enflüanza) ablanın kıskançlık nöbetinin ölüm korkusuyla birleştiği ve Halide'den yardım istediği bir gece tasviridir. O gece sokaklarda bir ölü sükûtu, koyu bir karanlık ve arada bir uzaktan işitilen köpek havlamaları vardır (Adıvar, 2005, s. 115).

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA İZ BIRAKAN HAYVANLAR

İstanbul'un işgalinden önce Millî Mücadele liderleri Anadolu'ya geçmişlerdir. Halide Edib, Millî Mücadele'nin kâbesi olarak nitelendirdiği Ankara'ya trenle gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmıştır. Burada, Kalaba Köyü'nde Numune Çiftliği'nin ikinci katında eşiyile kendilerine ayrılan odada kalacak ve akşam yemeklerini karargâhta yiyeceklerdir (Adıvar, 2018c, s. 130- 143). Bu zor zamanların akışında ve kaleme alınışında satırlarına ilk konu olan hayvan ise karargâhta yaşayan Dr. Refik'in Kadife Hanım adlı sarı renkli kedisidir. Kedinin Dr. Refik'e tamamen hâkim olduğunu söyleyen Halide Edib, Kadife Hanım yavruladığında Refik Bey'in kendilerine şerbet ikram ettiğini aktarır (Adıvar, 2018c, s. 141-142).

İstanbul işgal edilmiş ve yeni meclis çalışmaları başlamıştır. İşte bu çalışmaların sona erdiği bir gün çiftliğe doğru ilerlerken, bu kez Karabaş adlı büyük bir çoban köpeğinin varlığından haberdar oluyoruz. Halide Edib, "*Ben önde gider, onunla konuşur, onu yatıştırırdım. Çünkü çok dosttuk. Karabaş vahşi bir hayvandı*" diyerek Karabaş'ı anar. İç savaş günleridir. Hilâfet Ordusu ilerlemekte, karargâhta gergin, uykusuz geceler hüküm sürmektedir. Bolu Hastanesi'ni basarak bazı subayların kafasını taşla ezen ordunun Ankara'ya ulaşma tehlikesi vardır. Ancak Halide Edib o günlerde yaşanan bir başka kaybın hakkını da vermekten geri durmayacaktır. Nitekim yine bu uykusuz sabahlardan birinde çiftliğe giderken Karabaş'ın sesini duymaz. Ertesi sabah silahla vurulduğunu öğrenirler. Aynı hafta yine bilinmeyen bir kişi tarafında altı yavrusu da zehirlenmiştir. Rusya ile yakınlaşma sürecinde Hakkı Behiç'in pek çok köpeğe sahip olduğunu dile getiren yazarın, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'nda ise özellikle bir bölümü "Kalaba Köyü ve Hayvan Dostlarım" başlığı ile kaleme aldığını görüyoruz (Adıvar, 2018c, s 149-166, 174-193).

¹² Dönem İstanbul'unu farklı konu ve başlıklar altında kaleme alan Falih Rıfki Atay İstanbul köpeklerinin varlığını "...Her mahallenin bir köy gibi, kendi köpekleri vardır. Bunlar birbirlerinin sınırını geçemezler. Yadırgadıkları yabancıları rahatsız ederler, sabahlara kadar ulumalar eksik olmaz...". (Atay, 1963, s. 17; White, 1845, s. 289- 296; Timur, 1994, s. 87-89).

(Ek 1: Çalışlar, 2010, ss. 518-519. Halide Edib, *Türk'ün Ateşle İmtihanı* adlı eserinde sevgiyle andığı atı Doru ve köpeği Yoldaş ile görülüyor)

Doru ve Cin

Bu bölümde öncelikle yazar okuyucularını atları ile tanıştırır. İlk önce bir tanıdığıının gönderdiği beyaz bir at ardından Binbaşı Salih Bey'in son derece güzel Doru adlı atı kalemine konu olur. Doru'yu çok beğenen Halide Edib, en nihayetinde onu edinecektir (Adıvar, 2018c, s. 174-175). Bu noktadan itibaren Halide Edib'in köpeklere dönük ilgi ve hatırasına geçtiğimizde, Ankara sokaklarındaki minik bir siyah köpek yavrusunu, hallerini duyduğunda mutlaka edinmek isteyişi üzerine kendisini kırmayan Mülâzım Abdurrahman'ın bu minik yavruyu arayıp bulduğunu ve bir kutu içinde Halide Edib'e gönderdiğini görürüz. Böylelikle, Cin ile tanışırız. Cin, çay vakitlerinde aralarında oturur, kırık bir fincandan çay içip bahçe armutlarını bir insan gibi lezzet alarak yer ve akşamları hepsinin ellerini yalayıp konuşma dışında tüm hayatlarına katılır. Eğer Cin'e çocukken rastlamış olsa onu ecinnilerin insanken hayvan kılığına soktuğu bir mahlûk sanacağını ifade eden Halide Edib, eşinin köpeklerde tenya olduğu için onu koynuna almasını istemediğini, Cin'in ayaklarının ucunda minderde yattığını, ancak Dr. Adnan'ın uykuya daldığını sezer sezmez kendisinin koynuna atladığını anlatır. Halide Edib, onu çocuğu gibi sevmiştir. 1920 sonbaharıdır. Sıtma âdetâ Ankara'yı istilâ etmiş ve Halide Edib de bu hastalığa yakalanmıştır. Bu ateşli akşamlarda çok acı çektiği zamanlarda yanında bir adam isterken karşısında kuyruğunu sallayarak oturan Cin'i görür. Ancak kasım ayında Cin hastalanacaktır. Bacakları tutulmuş, yerinden kımlıdayamaz hale gelmiş ve durmadan inlemektedir.

Muayene için gelen baytar vurulması gerektiğini söyler ve Cin, vurulmaya götürülür¹³.

Yoldaş

Cin'in ölümünün ardından sarsılan Halide Edib'i teskin etmek isteyen dostları ona köpek vermek isterler. Ancak, Halide Edib yeni bir köpeği kabul etmek istemez, ta ki Çerkez Ethem'in kendisine gönderdiği "*muhteşem ve kocaman bir mahlûk*"a kadar. Yüzü, bir üçgen biçimindedir. Korkunç ve büyük gözleri vardır. Sırtı siyah, göğsü ise kahverengi ve beyazdır. Beyaz pençeli bu köpeğin tam alnında beyaz bir nokta vardır. Makedonya ev köpeklerindedir. Cin'le oynayan dostları, her ne kadar onu güzel bulsalar da oynamaya cesaret edemezler. Onu okşamaya cesaret eden tek kişi Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'dir. Ve, az kalsın Yoldaş tarafından parçalanacaktır. Dr. Adnan'ın Cin gibi birlikte uyumasına – korkunç bulduğu için - karşı çıktığı Yoldaş, yıllarca Halide Edib'in ayaklarının üstünde uyuyacak ve kendisi uyurken asla havlamayacaktır. Çerkez Ethem'in ardından bir gün Hakkı Behiç de Halide Edib'e dişi, zarif, güzel bir tazı gönderir. Bu tazı, sevdiği hiçbir şeyi çalmaktan çekinmez. Yoldaş, açlıktan ölse böyle bir şey yapmazken, o canı ne isterse onu yapar. Halide Edib bu zarif tazıyı Arnold'un *Her Şeyi Çalan Kadın* (Bennet, 1927) karakterine benzeter. Adını Sevda koyar. Yoldaş'ın Sevda'ya âşık olduğunu gözlemleyen Halide Edib, Sevda'nın ona hiç yüz vermediğini ve Kalaba'nın bir erkek köpeği ile mehtap gezintilerine çıktığını, Yoldaş müdahale etmeye çalıştığında ise yanındaki erkek köpeği koruduğundan Yoldaş'ın çaresiz kaldığını yazar. Bir gün Sevda'yı çalarlar ve Yoldaş ardından altı ay yas tutar. Kendisinin yanında Sevda'nın adı anıldığı zamanlarda insanın yüreğini yakacak şekilde acı acı havlar (Adivar, 2018c, ss. 184-185).

Adı gibi Halide Edib'e yıllarca Anadolu mücadelesi süresince yoldaşlık ve tanıklık eden Yoldaş'ın Mor Salkımlı Ev'deki hatıralara da konu olduğu hatırlanmalıdır. Şöyle ki, Halide Edib henüz babasının yeni evliliğinden Nilüfer isimli kardeşinin doğduğu zamanlarda sokakta hamalların, tulumbacıların ettikleri küfürleri öğrenmiştir. Bir gün yemekte babasını memnun etmek için o günlerde

¹³ (Adivar, 2018c, s. 174-183). Yoldaş, Halide Edib Adivar'a yönelik çalışmalarda ismi anılan tarihe mâl olmuş bir köpek kimliğidir. Bu bağlamda, Göze ve Çalışlar'ın eserlerine de konu olan Yoldaş'ın resmine yine Halide Edib'in yukarıda adı geçen Doru adlı atı ile birlikte Çalışlar'ın eserinin sonuna ekler bölümünde yer almaktadır. Bkz Ek 1. Çalışlar, Kalaba Köyü'nde ayrıca Halide Edib'in Doru, Cin ve Yoldaş ile tanışmasına da ayrıntılı olarak yer verir. (Çalışlar, 2010, s. 229-231). Cin ve Yoldaş'ın varlıklarına değinen bir diğer yazar ise Göze'dir. Esasen Cin'in kısa süre hayata tutunabilmesinden ötürü Yoldaş dikkat çeken köpeği olmuştur. Göze, Cin ve Yoldaş'ın varlığına ilişkin bölümü "*...onun biraz normali aşan hâтта zaman zaman eşi Dr Adnan Adivar'ın sabrını taşıran hayvan sevgisini görürüz ...*" yorumu ile kaleme alır. Ancak eserde eşi Adnan Adivar'ın aşılama imkanı olmadığı için olası tenya riskinden endişe ettiği ve kendisinin de hayvanlara yönelik ilgi ve sevgisinin derin olduğu görülür(Göze, 2003, ss. 147-148).

anlamını bilmeden bu küfürlerden en çirkin olanını bir nefeste sıralayınca babasının yüzü kıpkırmızı olur ve elindeki bıçağını kaldırıp sallar. Halide Edib haksızlığa uğradığını düşünerek isyan ederek ağlamaya başlar. Babası üzülüp küçük Halide'nin ne kadar gönlünü almaya çalışsa da fayda etmez. Yıllar sonrasında haksızlığa uğramanın getirdiği isyan duygusunu yine köpeği Yoldaş'ta okuyacak ve çocukluk anılarına dönecektir. Nitekim Yoldaş, ne zaman bir koyun sürüsü görse sevinçle havlar ancak Halide Edib'i bırakıp gitmez. Bir gün Seyis İbrahim, Yoldaş'ın dereden bir koyun yakalayarak sürükleyip getirdiğini söyler. Halide Edib koşarak dışarı çıkar. Yoldaş, bir yandan kuyruğunu sallarken diğer yandan dili dışarıda sevinçli bir ifadeyle Halide Edib'e bakmaktadır. Boynundan yakaladığı koyun yerde kanlar içindedir. Ve, Halide Edib, elindeki kamçıyla Yoldaş'ın arkasını vurur. Yoldaş, kaçmaz sadece hayret ve isyan eden yüksek bir sesle havlar. Muhtemelen koyun çalmak için yetiştirilmiş olan bu hayvan bir sahibinin hüner olarak değerlendireceği hareketin diğer sahibinde neden bu kadar kırgınlık uyandırdığını hiçbir zaman bilemeyecektir (Adıvar, 2005, s. 79-80).

Yoldaş'ı bundan sonra I. İnönü Muharebesi sevincinin ardından görürüz. Düzenli ordunun ilk galibiyetidir. Hilâl-i Âhmer, hediyelerle Halide Edib'i Ankara'dan cepheye gönderir. Bu yolculukta da kendisine eşlik eden Yoldaş, kaldıkları otelde ilk kez aynayla karşılaştığında duvardaki aynaya saldırmaya çalışacaktır. Yoldaş'ın otelde yadırgadığı ikinci eşya ise kuştüyü şilte (Adıvar, 2018c, s. 199-202). Tekrar Ankara'ya dönmüştür. II. İnönü Savaşı yaşanmış ve burada, Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılayan Hilâl-i Âhmer çalışmalarını yürüten Halide Edib tekrar sıtmaya yakalanmıştır. Kalaba Köyü'ndeki evlerinde hasta yatmaktadır. Yoldaş başta olmak üzere sayısı artan köpeklerine Dr. Adnan'ın tek tek tanıdığı, konuştuğu tavukları, horozları ve ayrıca bir eşek yavrusu da katılmıştır. Yazar, bu günlerin kıymetini “ ... *O hayatı hiç değiştirmek istemezdim...*” diyerek aktarır (Adıvar, 2018c, s. 203-210).

Yakup Kadri'nin Ankara'ya geldiği dönemdir ve çiftlikte, yukarıda kaldığı odada Ateşten Gömlek başlığını düşündüğü romanını kaleme aldığı zamanlardır, sınırlardan her an saldırı beklenmektedir. Halide Edib bu kez Hilâl-i Âhmer Hastanesi'nde hasta bakıcı olarak çalışmak üzere Eskişehir'e gider. Ancak yanına Yoldaş'ı almamıştır. Ve onsuz yaşamak oldukça güçtür (Adıvar, 2018c, s. 213-217). Yunan uçakları Eskişehir'deki hastaneyi bombalamaya başlamıştır. Zor zamanlardır. Eskişehir'deki savaşın kaybedildiği haberi Ankara'ya ulaşmıştır. Askerî bir kabine kurulmuş, seçimin ilk haftasında Mustafa Kemal attan düşmüş, yine de 24 saat sonra cepheye hareket etmiştir. Ankara'da halk tedirgindir. Halide Edib bu aşamada cepheye katılmak ister ve bu isteğini Mustafa Kemal kabul eder. Mallı İstasyonu'nda İsmet Paşa'nın yaveri kendisini alacaktır. Uzaktan çoban köpeklerinin sesleri duyulmaktadır. Savaş, Sakarya Savaşı'dır. Sakarya Savaşı günlerinde Halide Edib bu kez anılarında Türk havacılarının başarılı subayı Yüzbaşı Fazıl'ı bir köpekle kompartımanda gördüğünü aktarırken bu kez bir kurşunu köpeğin varlığını tarih sayfalarına taşıyacaktır (Adıvar, 2018c, s. 232-244).

Sakarya Savaşı kazanılmış, Ankara'ya dönen Halide Edib Yoldaş'ı alarak tekrar karargâha dönmüştür. Üç günün ardından karargâh hâlâ Polatlı'dadır. "Tetkik-i Mezâlim" çalışmaları başlamıştır (Adıvar, 2018c, s. 252-254).

Yoldaş o günlerden itibaren Millî Mücadele'de Halide Edib'le yan yanadır. Ekim ayı çıkmadan Sakarya Vadisi'nde her damla su donmuştur. Köylüler arasında sırtında deri kürkle dolaşırken utandığını belirten Halide Edib, geceleri çadırda üşümek için Yoldaş'ı kendisine bağlamıştır. Sakarya'da Halide Edib'in kalemine hayvanlar üzerinden konu olan bir diğer hava subayı Yüzbaşı Cemil'dir. Halide Edib onunla uzun süre at üstünde gitmek imkânsızdı der. Çünkü Yüzbaşı Cemil, bir saat sonra daima attan iner ve yorduğu için attan özür dilerdi (Adıvar, 2018c, s. 257-258). Yoldaş'ı bundan sonra Halide Edib'in yanında babasının felç geçirdiğini öğrendiğinde İsmet Paşa'nın izniyle İsparta'da hastaneler kuran Hilâl-i Ahmer teşkilâtını kurmaya giden heyetle ziyarete giderken tehlikeli Antalya yolculuğunda ve Büyük Taaruz'da Halide Edib'e yoldaşlık ederken görürüz. Uşak'tan sonra Sarı Kız Maden Suyu'nda harp sahasında yakılmış yıkılmış kent ve cesetleri gördükten sonraki acı dolu fikir ve duygu geçişlerinde yine yanında Yoldaş vardır. Bu kez hatıralarında ve eserinde yine varlığını duyurmak istediği Yoldaş'ı, dinlenmeye geçtiğinde yatağının ucunda ona bakarken ve uzandığında başını göğsüne dayarken bizlerle paylaşır (Adıvar, 2018c, s. 299- 300).

Yoldaş, İzmir'e kadar Millî Mücadele'nin yürüyüşüne tanıklık etmiştir. Bu mücadelenin bahtsız köpekleri, Dumlupınar'da Kızılcadere'deki dar ve uzun ormanlık dağlar arasındaki vadide yatan ölü insan ve hayvan yığınlarının arasında sahiplerini inleyerek aramaktadırlar (Adıvar, 2018c, s. 291-292).

Ordu, İzmir'dedir. Yeni karargâha taşınılmıştır. Yunanlar bu kez de İzmir'i yakmak için gerekli koşulları oluşturmuşlardır ve yangınlar başlar. En nihayetinde karargâh da ateş alınca Karşyaka'ya geçme zarureti doğar. Karşyaka'ya Yoldaş'la yalnız giden Halide Edib, "Yoldaş'ın gözlerine bakarken kendimi ona bütün insanlardan daha yakın hissettim" (Adıvar, 2018c, s. 313) diyerek onunla kurduğu bağı ve varlığını bizlerle paylaşacaktır.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun kritik geçiş evrelerinin tanığı olan kadın kalem Halide Edib Adıvar, hayvanlara yönelik sevgi ve duyarlılığını hayatına giren hayvanlar üzerinden okumamıza imkân veren bir yazardır. Bu hassasiyet çeşitli eserlerine farklı temeller üzerinden konu olmuştur. Bu bağlamda konu, kedi ve köpekler üzerinden ele alındığında köpek popülasyonu mücadelesinde kısırlaştırma gibi bilimsel gelişmelerin henüz dünya ölçeğinde uygulanmadığı bir dönemde kamu vicdanını yaralayan köpek sürgünleri ve katliamlara anılarını içeren eserlerinde değinmediği görülür. Buna karşılık, hayatında olan ve ortak anılara sahip olduğu canlıların hakkını en zor şartlarda dahi eserlerinde vermek istemiş ve onları tarihe mâl etmiştir. Bu bağlamda Hektor, Flora, küçük kanaryası, Karabaş ve

zehirlenen altı yavrusu, atı Doru, köpekleri Cin, Sevda ve Yoldaş ile savaşın yükünü çeken atlar, öküzler ve sahipsiz köpekler bugün bizlerle bu satırlara kendisinin kalemi üzerinden konu olmuşlardır. Romanlarında ise köpek sevgisi özellikle dikkati çeker. Bu çalışmada incelenen eserlerde özellikle kadın haklarının kendisi için büyük bir öncelik olduğu, ardından hayvanların uğradığı haksızlıklara ilişkin yaralayıcı tecrübelerin bilinmesi ve bu fiillerin yaralayıcılığının unutulmamasını istediği anlaşılmıştır. Son olarak, yurt dışında edindiği birikimlerin ardından çiftlik hayvanları üzerinden yükselen bir hayvan sevgisi ve yaşam hakkının önemini tecrübe etmesi, bunu savunan insanların ruh sağlıklarının yerinde olduğunu, bu sevginin hakkaniyet ve sağlıklı temeller üzerinden yükselen bir yaşam seviyesi olduğunu okuyucularına aktarmaya çalıştığı *Yol Palas Cinâyeti* adlı eserin bu bağlamda özel bir yere sahip olduğu belirtilebilir.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup yazar katkısı yüzde yüzdür. Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adıvar, H. E. (1982). *Yeni Turan Raik'in annesi*. Sad. Baha Dürder, İstanbul: Atlas Kitabevi.

Adıvar, H. E. (2015). *Sinekli bakkal*. Haz. Mehmet Kalpaklı, Yeşim Kalpaklı, İstanbul: Can Yayınları.

Adıvar, H. E. (2014). *Hindistan'a dair*. İstanbul: Can Yayınları.

Adıvar, H. E. (2009). *Türkiye'de şark-garb ve Amerikan tesirleri*. Can yayınları, İstanbul: Can Yayınları.

Adıvar, H. E. (2005). *Mor salkımlı ev*. Emeği Geçenler: Mehmet Kalpaklı, Gülbün Türkgeldi, Selim İleri, İstanbul: Özgür Yayınları.

Adıvar, H. E. (2013). *Yol Palas cinayeti*. Haz. Mehmet Kalpaklı- Gürgün Türkgeldi, İstanbul: Can Yayınları.

Adıvar, H. E. (2014). *Çaresâz*. Haz. Mehmet Kalpaklı, Damla Erlevent, İstanbul: Can Yayınları.

Adıvar, H. E. (2018a). *Vurun kahpeye*. Haz. M. Kalpaklı& Gülbün Türkgeldi, İstanbul: Can Yayınları.

Adıvar, H. E. (2018b). *Kalp ağrısı*. Haz. M. Kalpaklı& S.Y. Kalpaklı, İstanbul: Can Yayınları.

Adıvar, H. E. (2018c). *Türk'ün ateşle imtihanı*. Haz. M. Kalpaklı& S.Y. Kalpaklı, İstanbul: Can Yayınları.

Ağbaba, G. (1997). *Halide Edib Adıvar hayatı-sanatı-eserleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Atay, F. R. (1963). *Batış yılları*. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Baki, H. (2022). Türk edebiyatında hayvan ve hayvan hakları. *Hayvan Hakları Tarihi ve Türkiye*, İstanbul: İBB, ss.182-247.
- Beers, D. L. (2006), *For the prevention of cruelty*. Ohio: Swallow Presss.
- Bennet, A. (1927). *The Woman who stole everything and other stories*. New York: George H. Doran Company.
- Cartmill, M. (1998). History of ideas surrounding hunting. *Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare*, Ed. Marc Bekoff, Connecticut: Greenwood Press, 197- 199.
- Çalışlar, İ. (2010). *Halide Edib biyografisine sığmayan kadın*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Enginün, İ. (1986). *Halide Edib Adivar*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Göze, H. (2003). *Zor yılların zor kadını*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ed. Bekoff & Meaney C. A. M (1998). *Encyclopedia of animal rights and animal welfare*. Connecticut: Greenwood Press.
- Hülagü, M. (2021). *İstanbul sokak köpekleri ve Osmanlı padişahları*. İstanbul: Ayasofya Yayınları.
- Kutkan, Ö. (2019). *Hoca, Talebe: Isabel Dodd'un kaleminden Halide Edib Adivar. Kadın Kaleminden Kadın Algısı I*. Ed. Jale Öztürk & Olcay Özkaya, Ankara: Gece Akademi, 240-249.
- Kambas, M. O. (2004). Greek-English English-Greek *Hippocrene Concise Dictionary*. New York: Hippocrene Books Inc.
- Menekşe, M. (2022). Osmanlı medeniyetinde hayvan sevgisinin mesleğe dönüşümü: mancaçlık. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ss. 84-101.
- Pinguet, C. (2009). *İstanbul'un Köpekleri*. Çev. S. Özen, İstanbul: YKY.
- Schick, I. C. (2010). İstanbul'da 1910'da gerçekleşen büyük köpek itlâfı: Bir mekân üzerinde çekişme vakası. *Toplumsal Tarih*, 22-32.
- Şahin, V. (2018). Romanla kimlikleşen bir yüz Halide Edib Adivar ve edebi yaratımları. *KMBÜ EFAD*, (I)1, ss.2-8.
- Şahin, V. (2022). *Bilge kadının aynadaki yüzü Halide Edib Adivar'ın romanlarında yapı ve izlek*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (1977). *Edebiyat üzerine makaleler*. Haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Taşkıran, T. (1964) Kaybettiğimiz büyük romancı, *Bütün Cepheleriyle Halide Edib*, Yücebaş, İstanbul: İnkılap, 130-133.

Timur, T. (1994). Köpekler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: V, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, ss. 87-89.

Topuzlu, C. (1982). *İstibdad-Meşrutiyet-Cumhuriyet devirlerinde 80 Yıllık hatıralarım*. Haz. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.

Torres, B. (2007). *Making a killing the political economy of animal rights*, USA: AK Press.

Uyguner, M. (1994). *Halide Edib Adıvar yaşamı sanatı yapıtlarından seçmeler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

White, C. (1845). *Three Years in Constantinople or, Domastic Manners of The Turks in 1845* (3). London: Henry Colburn Publishers.

Yaşar, A. (2022). Hayvan haklarının tarihsel gelişim süreci, *Hayvan Hakları Tarihi ve Türkiye*. İstanbul: İBB.

Yücebaş, H. (1964). *Bütün cepheleriyle Halide Edib Adıvar*. İstanbul: İnkılap.

Yayın Geliş Tarihi: 01.11.2022
Yayına Kabul Tarihi: 02.01.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1197938

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 443-465
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

JAMES CLARENCE MANGAN'IN TÜRK EDEBİYATI MAKALELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Fırat Ender KOÇYİĞİT*

Nesrin KARACA**

Öz

James Clarence Mangan, on dokuzuncu asır başlarında İrlanda'da yaşamış, İrlanda'nın milli şairliği mertebesine yükselmiş bir sanatçı ve aydındır. Mangan'ı Türk okuru için ilgi çekici kılan şey ise onun bir Türk dostu olması, genel olarak Şark, özel olarak da Türk kültürü, sanatıyla yakından ilgilenmesidir. İrlanda dışına hiç çıkmayan Mangan, Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall'ın Almanca çevirileri üzerinden Osmanlı şiiri ile tanışmıştır. Mangan, Osmanlı şiirine dair izlenimlerini Dublin University Magazine dergisinde, "Literae Orientales" başlığını taşıyan altı makalede İngiliz ve İrlandalı okurlarla buluşturmuştur.

Bu makalede Türkiye'de daha önce Mangan'ı konu edinen çalışmalar kısaca özetlendikten sonra Mangan'ın Türk şiirini ele alan altı makalesi incelenmiş ve Mangan'ın görüşleri değerlendirilmiştir. Mangan'ın makalelerinde zaman zaman gerçeklikten kopmasına karşın Türk edebiyatına olumlu yaklaşmasının, Türk edebiyatı üzerine çalışmaları teşvik etmesinin, Türk edebiyatı unsurlarını Batı şiirine taşımasının değerli kazanımlar olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *J C Mangan, von Hammer, Şarkiyatçılık, İrlanda, Türk Edebiyatı.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Koçyiğit, F. E. & Karaca, N. (2023). James Clarence Mangan'ın Türk edebiyatı makaleleri üzerine bir inceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 443-465.

* Araş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-9429-7049, firatkocyyigit@uludag.edu.tr.

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-5355-5665, nesrinkaraca@uludag.edu.tr.

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

A REVIEW OF JAMES CLARENCE MANGAN'S ARTICLES ON TURKISH LITERATURE

Abstract

Having lived in the early 19th century in Ireland, James Clarence Mangan was an artist and intellectual who received esteemed recognition as Ireland's national poet. What makes Mangan appealing for the Turkish reader is his amicable interest in the Orient in general, and in the Turkish culture and art in particular. Mangan, who never left Ireland, became acquainted with Ottoman poetry through the German translations of Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall. Mangan presented his impressions of Ottoman poetry to English and Irish readers in the six articles entitled "Literae Orientales" he wrote for Dublin University Magazine.

In this article, after briefly summarizing the previous studies on Mangan in Turkey, Mangan's six articles on Turkish poetry were examined and Mangan's views were evaluated. It has been concluded that Mangan's positive approach to Turkish literature, encouraging studies on Turkish literature, and conveying the elements of Turkish literature to Western poetry, despite being detached from reality from time to time in his articles, are valuable achievements.

Keywords: *J C Mangan, von Hammer, Orientalism, Ireland, Turkish Literature.*

GİRİŞ

Bu çalışmada, James Clarence Mangan'ın *Dublin University Magazine* dergisinde "Literae Orientales" (lat. Şark Edebiyatı) başlıklı yazı dizisi altında, Eylül 1837- Ocak 1846 tarihleri arasında yayımlanmış olduğu altı adet makalede, Türk/Osmanlı edebiyatı üzerinden Doğu dünyası ve algısına yönelik düşünceleri ve Türk şiiri hakkındaki tespitleri irdelenecek; Mangan'ın bu makalelerinde verdiği bilgilerin doğruluğu, Türk şiirinden yaptığı çevirilerdeki yöntemi, onun dönemin diğer şarkiyatçılarının bakış açılarının aksine nasıl Şark ve Türk dostu olduğu, Mangan'ın bu çalışmalarının günümüzde ifade ettiği anlam değerlendirilecektir. Mangan'ın bu makaleleri gerek şarkiyatçılık disiplini açısından gerekse de Türk edebiyatı açısından büyük önem arz etmektedir. Bu önemin daha iyi anlaşılabilmesi ve bu çalışmanın gerekliliğinin daha iyi kavranabilmesi için ilgili makalelerin inceleme ve değerlendirmelerinden önce Mangan'ın hayat hikâyesi, edebi kariyeri ve Mangan üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalara yer verilecektir.

JAMES CLARENCE MANGAN'IN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Türk edebiyatının Avrupa uygarlığına yönelmesinde dönüm noktası olarak 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı gösterilir. Bu fermanın devlet örgütlenmesinde yarattığı dönüşüm ile yetişen Türk aydınları, 1860'lardan itibaren Batılı tarzlarda eserler vermeye başlamıştır. Bununla birlikte klasik dönemde (İslamiyet'in kabulü ile 1839 arası) Türk edebiyatı ile Batı dünyası arasında herhangi bir münasebetin olmadığını iddia etmek haksızlık olacaktır. Klasik Türk

edebiyatında, Antik Batı tesiri olduğu sabittir; Aristoteles, Pythagoras, Platon gibi isimler divan şiirine girmiştir (Yekbaş, 2010). Buna karşılık Avrupa'da da Türk kültürüne, Türk edebiyatına bir ilgi oluşmuş, Türk tarihine ilişkin kimi olaylar Batılı edebiyat eserlerine konu olurken bazı Batılı edebiyat adamları da Türk edebiyatı üzerine çalışmalar yapmışlardır.

Türk kültürüne, Türk edebiyatına ilgi duyan Batılı edebiyat adamları arasında, alışılmışın dışında konumu ve yaklaşımıyla şarkiyatçı bakış açısına dair ezberleri bozan ilginç isimlerden biri İrlandalı James Clarence Mangan'dır¹(1803-1849). Hayatı, yetişmesi, edebi kişiliği, etkilenmeleri ve özellikle sanatçı duyarlılığındaki Türk muhayyilesi son derece ilginçtir. Eserlerindeki duyuş tarzı, Türk edebiyatına mahsus temalar ile divan edebiyatı nazım tekniklerini kullandığı örnekler oldukça dikkat çekicidir. Mangan'ın yaşadığı dönem, İrlanda tarihinin önemli dönüm noktaları ile kesişmektedir.

Mangan'ın yaşadığı dönemde İrlanda, yıllar sürecekle ve izleri günümüze kadar ulaşan kıtlık, hastalık ve açlık gibi büyük felaketlere sahne olur. Ana gıda maddesi patatesten başlayan salgın hastalık halkın felaketi olur, ülke mahvolur. Bu arada Osmanlı devleti, İngiltere'nin ablukasına rağmen sıkıntılar içindeki İrlanda'ya beş gemi dolusu patates göndererek yardımda bulunur (Doğan Kader, M. & Kaplan, K. A., 2021). İrlanda'nın bu dramatik sürecinde sömürge yönetiminin katılığı arttığı oranda milliyetçi duygular birbirini tetikleyerek yükselir. Daha sonra İrlanda milli marşını da yazacak olan J. C. Mangan, en güzel şiirlerini korkunç bir yoksulluğun kucağında inleyen ülkesinin bu döneminde

---

¹ Mangan 1 Mayıs 1803'te Dublin'de doğmuştur. Vaftiz ismi "James" olup, başka mahlasları gibi "Clarence"i kendisi eklemiştir. Bakkal olan babasının, haşin ve sert olan mizacı, aşırı harcamaları ve geçimsizliği aile hayatlarını kötü yönde etkilemiştir. Ölümünden önce kaleme aldığı ancak tamamlanamayan oto-biyografisinde; çocukluğuna "tarif edilmez bir dehşet duygusu"nun egemen olduğunu belirten (Özmen: 1998, s. 51) ve aileye destek olma sorumluluğu geç yaşta omuzlarına binen Mangan, 15 yaşında girdiği bir noterlik bürosunda 10 yıl boyunca hukuki belgeleri işleyen "kopya kâtibi" olarak çalışmış, bir süre de Trinity College'nin kütüphanesinde görev yapmış, 1833 yılında İrlanda Donanım Araştırma Servisi'nde çalışmaya başlamıştır. Mangan'ın huzursuz bir aile ortamında geçen çocukluğu, hastalıklı bünyesi ve hayal kırıklıkları onu uyuşturucu kullanmaya sevk etmiş, bundan dolayı, sürekli olarak halüsinasyonlar görmeye başlamıştır. Bu arada protest gençlerin oluşturduğu Comet grubuna dâhil olan Mangan, Protestan Kilisesi adına vergi toplanmasına karşı çıkan yazılar kaleme almış, daha sonra *Dublin Denny* gazetesinde yazmış, *Dublin University Magazine*'de bazı Alman şairlerinin şiirlerini tercüme etmiştir. *The Dublin Penny Journal*, *The Satirist*, *Dublin University Magazine*, *Irish Monthly Magazine* gibi mecmualarda çeşitli yazıları yayımlanan Mangan'ın Alman dili üzerinden Şark'tan Batı'ya yapılan çeviriler, bu çevirilerdeki mistik akımlar ve Alman şiiri ilgisini çekmiştir. Bu etkilenmelerle eski İrlanda şiirlerinin çeşitlemelerini yapmış, bazılarını orijinaline çok yakın söyleyişlere kavuşturmuştur.

yazacaktır. İrlanda'nın hüzünlü tarihine bir ağıt gibi yakılan şiirlerden “Dark Rosaleen” (Kara Rosalin)in ilginç yanlarından biri on yedinci yüzyılda gelişen İrlanda-Kelt kültürünün en iyi örneklerinden biri olmasıdır. O dönemde İrlandalı şairler İrlanda ile ilgili doğrudan politik yorumlar yapamadıkları için şiirlerinde İrlanda'yı “Hibernia” diye de bilinen güzel bir kadın olarak, imgesel söyleyişlerle ifade ederler (“Symbols of Ireland”, 2011). Róisín Dubh (Dark Rosaleen) çok güzel bir kadındır ama aynı zamanda İrlanda'dır.

İrlanda toplumunun kaderi ile şairin hayatı adeta birbiriyle özdeşleşmiş, ülkesinin en acılı ve karmaşalı dönemi Mangan'ın şiirlerine hem doğrudan hem de dolaylı olarak yansımıştır. İngiltere'nin hegemonyası altındaki karanlık dönemde İrlanda'nın dili de ölü bir dil halindedir ve ne toplumsal düzeyde ne ticarete, ne de eğitimde kullanılmaktadır. İngiliz baskısının, fakirliğin, açlık ve hastalığın zirve yaptığı on dokuzuncu yüzyılın başlarında yaşayan Mangan, ulusunun acılarını edebiyata aktarmış, duyarlılığı ve milliyetçi çabalarıyla İrlanda'nın millî şairi unvanını almıştır. İrlanda tarihinin gözde şairleri arasında olan, James Joyce'un gençlik yıllarının kahramanı ve ünlü eseri *Ulysses*'in kişiliklerinden biri² ve Joyce'un ‘ulusal şair’ olarak selamladığı (Özmen, 1998, s. 50) Mangan'ın İngiliz-İrlanda edebiyat geleneğinde, ülkesinin içinde bulunduğu duruma tercüman olan bir ses olduğu kabul edilmiştir. Joyce'a göre Mangan, ‘ülkesinin bütün geçmişini kafasında taşıyan’ adamdır. İrlanda kökenli bir başka büyük isim Oscar Wilde da, Mangan'ı İrlanda'nın en büyük şairlerinden biri kabul etmiş ve 1882'de ABD'de verdiği bir konferansta ondan övgüyle söz etmiştir (Özmen, 1998, s. 51).

Belirtildiği gibi, İrlanda edebiyatında milliyetçiliğin de öncülerinden olan Mangan, kadim İrlanda edebiyatından yaptığı çevirilerle eski İrlanda şiirlerini İngilizceye taşımış, gelenekten yararlanıp kendi şiir değerlerini yeniden canlandırarak geçmişin sözcüsü ve temsilcisi olmuştur. Eserlerinin çokluğu ve hepsinin aynı değerde olmayışı sebebiyle zamanında hak ettiği şöhreti elde edememiş, eserlerinin pek çoğu ulaşılması güç gazete yığınları arasında kalmıştır. Ayrıca, birçok eserinde de “Vacuus”, “Terrae Filius”, “Clarence”, “Selber” vs. gibi takma adlar kullandığı için bir dağınıklık da söz konusudur (Sturgeon, 2014, s. 133). Bu da şiirlerinin derlenmesini ve değerlendirilmesini zorlaştıran etmenlerden biridir.

Mangan'ın özellikle Alman şairleri Goethe, Rückert ve Freiligrath'ın Doğu şiir sanatını taklit ederek yazdığı eserlerden etkilendiği, şiirlerinin bazılarının Rückert çevirilerine dayandığı, bir kısmının ise özgün eserler olduğu söylenebilir (O'Donoghue, 1897, s. 89'dan akt. Özmen, 1998, s. 54). Mangan'ın derli toplu bir antolojisi ölümünden on yıl sonra, 1859'da yayımlanabilmiştir (Mitchell &

---

² *Ulysses*'te merak uyandıran karakterlerden biri olan “The Man in Macintosh”un (yağmurluklu adam), “The Man in Cloak” (pelerinli adam) olarak bilinen Mangan'ı temsil ettiği düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz (Begnall, 1972)

Mangan, 2009). Bu antolojinin Doğu şiirleri (Literae Orientales) bölümünde yer alan toplam 48 şiirden; 4'ü 'Türk', 25'i 'Osmanlı' şiiri olarak belirlenmiş, geri kalan 19 şiirden 6'sının 'Fars', 2'sinin 'Arap' şiiri olduğu kaydedilmiştir. Köken gösterilmeden verilen 11 şiirin sahibi olarak Ahmedî, Necatî, Ahi gibi isimler verilirken aynı derlemenin 'Fanteziler' bölümünde yer alan şiirlerden 3 tanesinin 'Osmanlı', 1'inin 'Fars' şiiri, 1'inin ise Baki'ye ait olduğu kaydedilmiştir (Özmen, 1998, ss. 52-53). Görüldüğü gibi Mangan'ın Doğu şiirlerinin büyük çoğunluğu Osmanlı şiiridir. Özellikle "Selber" adını kullanarak yazdıkları, çeviriden ziyade özgün şiirleridir (Özmen, 1998, s. 54). Yazdıklarının sanat değerinden emin olamayan ve çağının şarkiyatçıları uğraştıracak muziplikler peşinde koşan Mangan, "Baba Hoca", "Selim El-Anak", "Mustafa Rıza", "Burhaneddin", "Muhammed Bin Osman", "Dr. Berri Abel Hummer", "Bin Davud", "Bam-Buz El" gibi uydurma isimlerle de şiirler yazmıştır (Özmen, 1998, s. 54).

Joseph Freiherr Von Hammer-Purgstall tarafından kaleme alınan ve (1836-1838) yılları arasında dört cilt halinde yayımlanan eser, J. C. Mangan'ın, Doğu kültür ve sanatıyla tanıştığı, o dünyaya yüzünü çevirerek duygu, düşüncede, algı ve duyarlılıkta farklı etkilenmelere yöneldiği kaynaktır. Batı'da türünün ilk örneği olan *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit* (Günümüze Kadar Osmanlı Şiir Tarihi) başlıklı kronolojik düzenlemeli esere eleştirel yaklaşımlarda bulunan Mangan, Doğu şiiri üzerine birçok makale de yazmıştır. Klasik Türk şiir sanatının derinliklerine dalan şiir örnekleriyle yetinmeyen J.C. Mangan, bu anlamda altı yazı kaleme almış; Doğu ve özellikle de Osmanlı Divan şiir sanatının kuramsal yönüyle ilgilenerek bir tartışma ortamı yaratmıştır.

Türk şiiri ve yaşantısı, Mangan'ı derinden etkilemiştir. Peter Hird, Türk edebiyatının Mangan'ı bir mîknatıs gibi kendine çektiğini ifade eder (Hird, 1968). Mangan başka konularda da yüzlerce şiir yazmış; Alman şiirinden, Sibirya'dan, Büyük İskender'den, Ortadoğu'dan bahsetmiştir (Diskin, 1960) ama onu Türk okuru için enteresan bir şahsiyet hâline getiren şiirleri Türkler, Türkiye ve İslâmiyet üzerine olanlardır. Mangan'ın Alman şiiri ve bu dil üzerinden başka kültürler, özellikle Osmanlı, Fars ve Arap edebiyatlarından Batı'ya aktarılan mistik eğilimler ilgisini çekmiş ve bu etkilenmelerle eski İrlanda şiirlerinin çeşitlemelerini yapmıştır. Mangan, Avusturyalı şarkiyatçı Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall'ın³ (1774-1856) Almacaya aktardığı şüara tezkireleri ve yine von

³ Hammer, tarihçi olmasının yanı sıra aynı zamanda bir şairdir. Bu özelliği nedeniyle "Osmanlı Şiir Sanatı" ile de derinlemesine ilgilenmiş ve tıpkı "Osmanlı İmparatorluğu Tarihi" adlı eserinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren 1835 yılına kadar yaşamış 2200 Türk şairinin biyografilerini ele aldığı "Geschichte der Osmanischen Dichtkunst" (Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi) adlı eserini yayımlamıştır. "Hammer Tezkiresi" adıyla da tanınan dört ciltlik bu eserde kronolojik sırayla şairlerin kısa hayat hikâyelerini yazmış ve her birinden seçilmiş bazı şiirleri Almacaya çevirmiştir (Ortaylı, 1997).

Hammer'in öğrencisi Friedrich Rückert (1788-1866)⁴ sayesinde Şark şiirini, klasik Türk şairlerinin hayatlarını ve eserlerini tanıma şansı bulmuş ve burada keşfettiği dünyadan fevkalade etkilenmiştir. Kendi tercümesi gibi göstererek Türk şiir geleneğini taklit eden şiirler yazmış, Türk, Arap ve Fars şiiri hakkında değerlendirmeye yazıları da kaleme almıştır.

JAMES CLARENCE MANGAN HAKKINDA TÜRKİYE'DE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Mangan'ın Şark'a olan ilgisi, Türk araştırmacıların da ilgisini geç de olsa çekmiştir. Şevket Rado'nun bir mektup vesilesiyle 'İrlanda'nın Türk Şairi' başlığıyla tanıttığı yazıdan (Hird, 1968) sonra Mangan hakkında ilk çalışmayı yapan Karaca (Karaca, 1989), (Karaca, 2010a), (Karaca, 2010b) onun Türk dünyasına bakışını masaya yatırmış, Tavukçu ise Şark medeniyetlerinin Batı'ya tesirini incelediği çalışmasında Mangan'a da yer vermiştir (Tavukçu, 2007). Birlik ve Arıkan, çalışmalarında Mangan'ın Şark'a yönelmesinin nedenlerini birkaç farklı noktadan ele alarak (Birlik & Arıkan, 2018) Mangan üzerine daha önce çalışmalarda bulunmuş isimleri anmışlardır. Gür, on dokuzuncu yüzyıl İngiliz gazete ve dergi arşivlerinde Türk edebiyatına ilişkin yazıları taradığı çalışmasında, Mangan'ın "Literae Orientales" yazı dizisine geniş bir yer ayırmış (Gür, 2019); Arıkan ve Uzun, Mangan'ın çok önem atfettiği sufilik olgusunu ve onun "Sufilerin Manisi" başlıklı eserini metinlerarasılık bağlamında ele almıştır (Arıkan & Uzun, 2021).

Son yıllarda Mangan üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalarda bir artış yaşansa da onun sağlığında *Dublin University Magazine*'de yayımladığı; Şark edebiyatını konu alan, Türk edebiyatı hakkındaki düşüncelerine de geniş yer veren "Literae Orientalis" başlıklı yazı dizisi hakkında bütüncül bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan, her biri çalışmanın içinde ayrı başlıklar altında incelenen "Literae Orientalis" yazılarının başlıkları şu şekildedir:

"Fars ve Türk Şiiri", (Eylül, 1837)

"Türk şiiri", (Mart, 1838)

"Türk Şiiri", (Eylül, 1838)

"Arap, Fars ve Türk Şiiri", (Nisan, 1840)

"Osmanlı Şiiri", (Mayıs, 1844)

---

⁴RÜCKERT, Friedrich (1788-1866): Alman şairi, filoloğu ve şarkiyatçısı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruckert-friedrich>
Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2008 yılında İstanbul'da basılan 35. cildinde, 283-284 numaralı sayfalarda yer almıştır (Seufert, 2008).

“Osmanlı Şiiri”, (Ocak,1846)

İLK MAKALE: “İRAN VE TÜRK ŞİİRİ”

Dublin University Magazine'in Eylül 1837 sayısında yayımlanan makalenin başlığı “Persian and Turkish Poetry – First Article” (İran ve Türk Şiiri, İlk Makale)'dir. Yazı, iklimler ve insan tabiatı üzerine bir tartışmayla başlar. Aristoteles'ten itibaren düşünürler, iklim şartlarının insan tabiatına, ulusların karakteristiklerine, medeniyetlerin oluşumuna nasıl etki ettiğini tartışmıştır (Yazıcı, 2021). Coğrafi keşiflerin ardından Avrupalılar, daha önce doğrudan ilişki kuramadıkları Amerika, Asya, Afrika, Avustralya yerlileri ile karşılaşmış, böylece bu insanların yaşayış ve âdetlerinin kökenlerini açıklama ihtiyacı doğmuştur. Dünyayı bilimsel yöntemle göre açıklamayı amaçlayan Aydınlanma Çağı ve metafizik öğeleri yadsıyan Pozitivizm hareketi sonrasında bu kültürel farklara getirilen açıklamalarda iklim önemli bir yer tutmuştur. Sömürgeleştirilen Güney Amerika, Afrika, Güney Asya bölgelerinde egemen olan sıcak iklimin bu topraklarda yaşayan insanları tembelleştirdiği, bu nedenle bu insanların medeniyet kuramadığı ve köle tabiatında olduğu, David Hume, John Locke, İmmanuel Kant gibi dönemin önde gelen filozoflarınca iddia edilmiştir (Immerwahr, 1992; Bouie, 2018).

Böylesi bir ortamda, hele ki Lord Byron'ın Osmanlı İmparatorluğu'nu konu edinen şiirleri Batı kamuoyunda infial yaratıp yeni bir Müslüman düşmanlığı dalgası yaratmışken Mangan'ın Şark konusundaki düşüncelerinin müspet olması kayda değerdir. Mangan, Asya'yı, “insan zihninin sürekli yönünü döndüğü yer” olarak görür. Ona göre Asya, bilimlerin, medeniyetlerin beşiğidir; medeniyetlerin nasıl doğduğunu merak edenler Asya'yı incelemelidir (Mangan, 1837).

Bu noktada dikkat edilmesi gereken şeylerden biri, “Orient” (Şark) sözcüğünden hangi coğrafyanın kastedildiğidir. Günümüzde Güney ve Doğu Asya coğrafyalarını da kapsayan bu tanım, on dokuzuncu asrın başlarında özellikle Osmanlı'nın Asya toprakları ve Mısır için kullanılmaktaydı (Lewis & Wigen, 1997, s. 53). Mangan'ın Şark Medeniyeti'ni övmek için verdiği örnekler de Hint, Çin gibi coğrafi olarak Avrupa'ya uzak medeniyetlere değil; Mısır, Mezopotamya, Pers gibi Avrupa'ya coğrafi açıdan daha yakın, Avrupa kültürü ile geçmişte daha yakın ilişkilerde bulunmuş medeniyetlere aittir. On dokuzuncu asrın başlarında arkeoloji ve antropoloji çalışmalarının henüz emekleme döneminde olduğunu, Uzak Doğu ile ilgili çalışmaların daha yüzeysel kaldığını düşünürsek bu durum gayet normaldir.

Mangan, derin bir mâziye sahip olan Şark'ı öğrenmek için başvurulacak kaynakları ikiye ayırır. Bunlar genel kayıtlar (politik olayları ele alan kronikler gibi) ve özel kayıtlardır. Özel kayıtlar bireylerin hayatını konu edinir. Bunlar arasında en bilinenleri şairlerin hayatlarını ele alan tezkirelerdir. Mangan, bilhassa İsfahan, Şam gibi önemli kültürel merkezlerde bu kayıtlardan binlercesinin

bulduğunu iddia eder ve bu kayıtların incelenmesi gerektiğini söyleyip bunlar üzerinde araştırma yapmak isteyenler için bir bilgilendirme olarak Şark'ın isimlendirme geleneğini, “Ebu”, “İbn” gibi sözcüklerin yahut şehir adlarından sonra gelen “+î” eklerinin işlevini açıklar (Mangan, 1837).

Şark medeniyetleri arasında en kadim edebiyatın hangisine ait olduğu tartışmasına da yer veren Mangan, bu konuda diğer şarkiyatçıların düşüncelerini aktarır. Augustus Schlegel, Sanskritçeyi öne çıkarırken Sir William Jones Hintçe, Arapça ve Tatarca'yı eş görür. Langles'e göre en eski edebiyat Mançu-Tatarlara aittir. Abel Remusat Çincenin, Von Hammer eski Farsçanın Şark'taki en kadim edebiyat dili olduğunu öne sürer. Bu isimler iddialarını kesin delillerle temellendirmezler, başka dillerin de bu payeyi alabileceğini kabul ederler.

Von Hammer'ın tezine göre Arap şiiri mükemmeliyetini Kuran'da bulur. Kuran'dan önce, Cahiliye Dönemi'nde Kâbe'ye asılan “muallaka”lar, Arapların şiir geleneğinin kadimliğine bir delildir. Von Hammer, Arapların şiir geleneğinin kökünü İran'dan aldığını, çağlar boyu İran şiirinin üstünlüğünü koruduğunu ve Hindistan'dan Osmanlı'ya uzanan geniş bir coğrafyayı etkilediğini yazar. İran şiirinin gücü, Batılı şarkiyatçıların üzerinde ittifak ettikleri bir konudur, bunda da Hafız'ın mirasının payı büyüktür. Buna karşın Osmanlı şiiri küçümsenmeyle karşılaşmıştır. Von Hammer, Türk şiiri için, “İran şiiri güneştir, Türk şiiri günebakan. İkincisi bütün parlaklığını ilkinin borçludur” der (Mangan, 1837, s. 282). Leipsic, Türk edebiyatını Arap ve İran edebiyatlarının gölgesinde, ikincil bir edebiyat olarak değerlendirirken Johann Gottfried Eichhorn, dünya edebiyat tarihi üzerine yaptığı altı ciltlik çalışmasında Türk edebiyatına ancak Macar, Leh edebiyatlarına verilen yer kadar bir alan ayırmıştır (Mangan, 1837, s. 282). Mangan Türk şiiri hakkındaki bu olumsuz yargılara katılmadığını, Türklerin, Macar ve Lehlerin aksine hayatlarında şiir ve şarkıya çok daha geniş bir yer verdiğini belirtir (Mangan, 1837, s. 282).

Mangan, bu konuları sıkıcı bulduğunu söyleyip Şark edebiyatlarına ait güzel örnekler sunarak okurun gününü güzelleştireceğini söyler. Makalenin kalanında İran ve Türk şiirlerinden örnekler sunulmuştur. Neşâtî, Ahmedî, Mesihî bu makalede şiirlerine yer verilen Türk şairlerden birkaçıdır. Bununla birlikte Mangan, bu şiirlerin von Hammer tarafından yapılan Almanca çevirilerine yer vermemiştir. Bu şiirlerin bazılarında von Hammer'ın eserinde rastlanırken büyük bir kısmına rastlanmaz, Mangan'ın Şark edebiyatlarına von Hammer dışında bir erişim imkânının olmadığı bilinmektedir; şiirlerin bir kısmı von Hammer'ın Almancaya yaptığı çevirilerin İngilizceye çevrilmesi şeklinde iken bir kısmı da başka şairlerden çeviri olarak sunduğu ama gerçekte kendisinin kaleme aldığı eserlerdir (Fegan, 2013).

Mangan'ın, çevirmenliğine bir örnek olarak von Hammer'ın yanlışlıkla Ahmedî'ye atfettiği (Hammer-Purgstall, 1836, s. 90), Ahmet Paşa'ya ait “Her gece” redifli gazeli gösterebiliriz.

Gazelin orijinali:

Şöyle âlem-tâb olur ruhsâr-ı cânân her gece
Kim hayâdan gizlenir hurşîd-i rahşân her gece

Eşiğin bir âsumândır kim anı zeyn etmeğe
Hûşe-i Pervin asar bu eşk-i galtân her gece

Bir yüzü gül saçı sünbül dil-sitân sevdim k'ider
Câme-hâbın subha dek tâze gülistan her gece

Yârı kimse düşde görüp âşık olmasın deyu
Halkı uyutmaz benim ettiğim efgân her gece

Âh kim yüz derd ile öldürdü bu sevdâ beni
Kim yatur koynunda zülf-i anber-efşân her gece

Ahmed'in köynüklerin söyler zebân-ı hâl ile
Bir ayak üzre durup şem'-i şebistân her gece (Ahmet Paşa, 1992, ss. 242-243)

Hammer'in Almancaya çevirisi:

Also glänzt des Liebchens Wange jede Nacht,
Daß aus Scham die Sonne sich verstecket jede Nacht,

Jeden Tag zieht an mein Aug' Rubinenpracht
Füllet an mit Perlen felbes jede Nacht

Weil ihr Bild verliebt im Traum die Leute macht
Heul' ich, daß ja seiner schlafe, jede Nacht

Ach, mit Schmerzen tödtet mich die Nacht durchwacht
Weil das Umbrahaar am Busen ruht ihr jede Nacht

Ahmed's Pein und seiner Liebe heldenschlacht,
Spricht die Kerz', auf einem Fuße stehend jede Nacht (Hammer-Purgstall, 1836, s. 90)

Mangan'ın İngilizceye çevirisi:

Red are her cheeks like rubies, so red that every night
Despairing to outglow them, the sun withdraws from sight

All day I drink this ruby wine, those rubies rich and bright,
But these distil in pearls that fill my dim eyes every night

The nightingale rebukes me; he says my song is trite
But can I sing when tortures wring my bosom night by night?

While others woo her in their dreams and slumbers of delight
I groan and weep, I cannot sleep, I weep the livelong night

Oh! I am slain with deadly pain – slain, slain with power outright
That on her breast her locks should rest so softly all the night

Of AHMED's tears and torments, and love's unhappy blight
The lamp will tell that in his cell burns lower night by night (Mangan,
1837, s. 289)

Gerek Hammer'ın gerekse de Mangan'ın çevirilerinde, gazellerde kullanılan “aa, ba, ca” şeklindeki uyak örgüsü yerine mesnevilerde tercih edilen “aa, bb, cc” şeklindeki uyak örgüsünü kullandıkları görülmektedir. Bu durum, gazellerin başka dillere aktarımında uyak örgüsünün korunmasının zorluğundan kaynaklıdır, zira ilk uyak örgüsünde aynı sözcük ile uyaklı çok sayıda (beyit sayısı kadar) sözcük bulmak gerekirken ikinci uyak düzeninde her beyit için birbiriyle uyaklı birer çift sözcük bulmak yeterlidir.

Hammer'in esas aldığı gazelin beş beyitten oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu, Ali Nihat Tarlan derlemesinde yer alan altı beyitlik gazelden farklı olmakla birlikte onun birinci, dördüncü, beşinci, altıncı beyitleri ile paralellik arz eder. Hammer'in çevirisinde beyitlere içerik yönünden herhangi bir ekleme yapılmamakla birlikte, anlamda bazı farklılıklar görülür. Buna örnek olarak “Yârı kimse düşde görüp âşık olmasın deyu / Halkı uyutmaz benim ettiğim efgân her gece” beytine karşılık gelen “Weil ihr Bild verliebt im Traum die Leute macht /Heul' ich, daß ja seiner schlafe, jede Nacht” beyti verilebilir. Orijinal beyitteki maşukunu kimseler düşünde görüp âşık olmasın diye geceler boyu inleyip herkesi uykusuz bırakan âşık imajı, Hammer çevirisinde maşukunun suretini rüyalarında gören insanların ona âşık olması, bu nedenle de âşığın geceler boyu ağlamasına dönüşmüş, Âşık Paşa'nın kurduğu sebep-sonuç, karşılıklı ilişkisi (Gider & Çiftçi, 2021) değiştirilmiştir. Bu durum, Hammer'in Klasik Türk edebiyatında bu beyitte de örneği görülen kıskanç – mazoşist âşık imajına (Sevimli, 2020) tam olarak hâkim olmamasından kaynaklanabileceği gibi, şiiri Alman okur için daha anlaşılır kılma kaygısından da kaynaklı olabilir.

Mangan'ın Almanca tercümeyle esas alan İngilizce çevirisine gelirse ilk göze çarpan değişiklik fazladan eklenen bir beyittir. "The nightingale rebukes me; he says my song is trite /But can I sing when tortures wring my bosom night by night?" beytinin Hammer çevirisinde bir karşılığı yoktur. İhtimal ki Mangan, en çok kullanılan mazmunlardan olan bülbülü de kendi çevirisine ekleyerek kendisinin asıl kaynaktan beslendiği intibamı vermek istemiştir. Mangan'ın Hammer çevirisini esas aldığı ispatı ise "Yârı kimse düşde görüp âşık olmasın deyu / Halkı uyutmaz benim ettiğim efgân her gece" beytinin karşılığıdır. Tıpkı Hammer gibi Mangan da "While others woo her in their dreams and slumbers of delight /I groan and weep, I cannot sleep, I weep the livelong night" beytiyle insanların rüya görmesini engellemek için inleyen âşık imajını kullanmamıştır. Mangan'da da bunun yerine, Hammer'de geceleri rakiplerinin rüyalarda maşukuna kur yaptığını düşünüp sabaha kadar ağlayıp inleyen bir âşık imajı vardır.

Gerek von Hammer'in gerekse de Mangan'ın çevirilerinden anlaşılmaktadır ki on dokuzuncu asır başlarında Türk şiirini Avrupa'ya tanıtmaya çabasıyla yapılan çeviriler iyi niyetli olmakla beraber bazı hataları yahut bilinçli olarak yapılan değişiklikleri barındırmaktadır. Klasik edebiyatın zihin dünyasının tam olarak kavranamaması, diller arasındaki farklılıktan kaynaklanan sorunlar, çevirmenlerin kesin kabulleri (Mangan'ın tercümesinde gül ve bülbül mazmunundan bahsetmek zorunda hissetmesi gibi) bu durumun nedenleri arasındadır.

İKİNCİ MAKALE: "TÜRK ŞİİRİ"

Mangan'ın Türk şiiri hakkındaki ikinci makalesi, ilkinden altı ay sonra, *Dublin University Magazine* dergisinin Mart 1838 sayısında çıkar. Orijinal başlık, "Literæ Orientales: Turkish Poetry-Second Article" (Literæ Orientales: Türk Şiiri – İkinci Makale) şeklindedir (Mangan, 1838a). Makale, von Hammer'ın o yıllarda çıkan kitabı *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst (Osmanlı Şiirinin Tarihi)* çalışmasının takdimiyle başlar. Mangan önce bu kitabın kapsamını, önemini över; sonra ise von Hammer'ın çevirilerini çok sert bir şekilde eleştirir. Mangan'a göre Hammer, milyonda bir gelecek bir adamdır. Şarkiyatçılığın kurucusu olarak bile kabul edilebilir fakat bu derlemesine dâhil ettiği yüzlerce şiirden yalnızca bir düzinesi anlaşılır, bunların yarısı okunabilir ve çeyreği de takdir edilebilir niteliktedir. Mangan, bu eleştirileri o raddeye vardırı ki von Hammer'ın bu kitabıyla daha önceki çalışmalarının bütün getirilerini yok ettiğini, kendi inşa ettiği binayı kendi eliyle yıktığını, edebî alandaki Osmanlı düşmanlarına (bir önceki makalede bahsettiği, Osmanlı şiirini ikinci sınıf gören edebiyat tarihçileri) bir zafer hediye ettiğini iddia eder.

Von Hammer hakkındaki sert ve kesin hükümlerini kanıtlamak isteyen Mangan, von Hammer'ın Almancaya çevirdiği üç şiir ile yan yana olarak kendisinin bu çevirilerden yola çıkarak tercüme ettiği İngilizce çevirileri sunar. Bu

çevirilerin ilk ikisi von Hammer'ın kitabının ilk sayfasından alınmış Lâmî gazelleridir, üçüncüsü ise Mangan'ın kitaptan rastgele seçtiğini iddia ettiği (Mangan, 1838a) bir Muhibbî gazelidir. Bu karşılaştırmalı metot önemlidir, zira Mangan'ın çeviri adı altında kendi şiirlerini kaleme aldığı bilinmektedir. Bu makalede von Hammer'ın Almanca çevirilerine karşılık olarak koyduğu İngilizce çeviriler ise Almanca çeviri ile büyük oranda uyumludur. Bu sayede şiirlerin orijinallerinin gerçekten de Lâmî ve Muhibbî'ye ait olduğundan emin olunabilir.

Verdiği üç örnek, Mangan'a göre von Hammer'ın bu şiir seçkisini yaparken edebî zevkini bir tarafa bıraktığının delilidir. Mangan, kesinlikle Asya şiirinin Avrupa'ya üstün olduğu gibi bir iddiada bulunmadığını fakat bütün dillerin, kültürlerin eşit güçte olduğunu, Türk şiirinin de Alman ve İngiliz şiiri kadar zengin olduğunu belirtir. Dolayısıyla bu zengin şiir dünyasını okurla buluşturmak isteyenler çok daha dikkatli olmalıdır. Şiir çevirisinin zorluğu bir bahane olamaz zira bir dilde güzel bir biçimde ifade edilen şey, başka bir dilde de aynı güzellikte ifade edilebilir.

Âşık Çelebi, Rıza, Kınalızâde, Kafzâde tezkirelerinde on bin civarında şiir yer almaktadır. Mangan'ın tasnifine göre bu on bin şiirin üç bini saçma ve karactersiz, üç bini dinî-tasavvufî, iki bini delicesine metaforlara boğulmuş, bin tanesi aşırı gösterişlidir. Dokuz bin şiiri böyle etiketledikten sonra kalan bin şiirin bu dokuz bin şiirin değersizliğini tazmin edecek kadar güzel olduğunu, bu şiirlerin daha iyi bir Almanca tercüme hak ettiğini söyler. Bundan sonra kendisinin yaptığı çevirileri paylaşacağını, bu şiirlerde görülen noksanların şiirin kendisinden değil de çeviriden kaynaklandığının düşünülmesini istediğini belirtir.

Mangan, yazının kalanında Şeyhî, Lâmî gibi divan şiirinin büyük isimlerinden örnekler verir. Mangan'ın seçtiği şairler ekseriyetle on beşinci – on altıncı asırlara aittir. Bu şairlerin arasında Kemal Ümmî, Niyazî Mısırî gibi tasavvuf şairlerinin yanı sıra Cem Sultan, Şehzade Bayezid gibi hanedandan şairler de yer alır. Manzum eserlerin yanında, Aziz Mahmud Hüdayî'nin Ebu Hureyre'den naklettiği bir hadise de yer verilmiştir. Makalenin sonunda ise Ahmedî'nin İskendernâme'sinin bir özeti ve incelemesi yer alır.

ÜÇÜNCÜ MAKALE: “TÜRK ŞİİRİ”

Mangan'ın Türk şiiri hakkındaki üçüncü makalesi, ikincisinden altı ay sonra, *Dublin University Magazine* dergisinin Eylül 1838 sayısında çıkar. Orijinal başlık, “Literæ Orientales: Turkish Poetry-Third Article” (Literæ Orientales: Türk Şiiri – Üçüncü Makale) şeklindedir (Mangan, 1838b). İkinci makale ile aynı başlığı taşıyan bu makale, ikincinin bir devamı niteliğindedir.

Makale, II. Süleyman devrinin Osmanlı şiirinin en parlak dönemi olduğu iddiasıyla açılır. II. Süleyman'dan kasıt, Kanunî Sultan Süleyman'dır. II. Süleyman olarak görülmesinin nedeni bazı Batılı tarihçilerin, Yıldırım Bayezid'in oğlu olup

Fetret Devri'nde taht iddiasında bulunan Süleyman Çelebi'yi de padişah olarak zikretmelerinden kaynaklıdır (Veinstein, 2012).

Mangan'ın Kanunî Sultan Süleyman dönemini zikretmesi tesadüfî değildir. Önceki iki makalesinde Türk şiirinin Batılı şarkiyatçılar tarafından haksız yere küçümsendiğini, von Hammer'ın seçkisinin şiir zevkinden yoksun olup Türk şiirinin gücünü yansıtmaktan uzak olduğunu iddia eden Mangan, kendi tezlerini desteklemek için Türk şiirinin zirve yıllarından örnekler bulma yoluna gitmiştir. Kanunî dönemi, Mangan'a göre bir "Augustus Dönemi"dir; Roma'nın ilk imparatoru olan Augustus döneminde nasıl bir sosyo-kültürel Rönesans yaşanmışsa, Osmanlı İmparatorluğu'nda da benzer bir süre Kanunî'nin iktidarında yaşanmıştır (Mangan, 1838b).

Mangan, bu makalesinde de bir öncekinde olduğu gibi yararlandığı kaynaklar olarak Âşık Çelebi, Rıza, Kınalızâde, Kafzâde tezkirelerini gösterir. Dublin'den hiç ayrılmayan Mangan'ın bu kaynaklara erişimi çok zordur, üstelik Türkçe bildiğine dair bir kanıt da bulunmamaktadır. Buradan yola çıkarak Mangan'ın esasında bilgilerini ikinci makalede bahsettiği von Hammer'ın Osmanlı şiir tarihi üzerine Almanca neşrettiği kitaptan aldığını varsaymak yerinde olacaktır.

Mangan, Kanunî döneminin zengin Osmanlı şiir dünyasına şairlerden ve eserlerinden örnekler verir. Mangan'ın zikrettiği isimler arasında Kara Fazlî ("Fasli" şeklinde yazılmıştır) ve eserleri *Gül û Bülbül* ile *Nahlistân*; Taşlıcalı Yahya, Bâki (Mangan tarafından ilk Türk modern lirik şairi olarak tanımlanır), Ali Vâsi Çelebi ile *Hümayunname*'si, Hâlîlî ve *Fürkat-nâme*'si yer alır. Bütün bu şairler hakkında bir paragrafı geçmeyen kısa bilgiler verilmiştir. Fuzulî'nin de adını anan Mangan, bu bereketli devrin en önde gelen şairi olarak Lâmiî Çelebi'yi gösterir. Lâmiî Çelebi'nin eserlerine geniş bir yer ayıran Mangan, bu makaledeki şiir tercümelerine Lâmiî Çelebi'nin Kanunî Sultan Süleyman'a yazdığı bir methiye ile başlar. Âşık Çelebi ve Kınalızâde'nin Lâmiî Çelebi'nin gazel ve kıt'alarının çok başarılı olduğu tespitine itiraz eden Mangan, Lâmiî Çelebi'nin gazellerinin kıt'alarından çok daha başarılı olduğunu iddia eder. Bu iddiasını kanıtlamak üzere Lâmiî Çelebi'nin bir gazelinin tercümesini verdikten sonra yirmi tane de kıt'a örneği verir.

Mangan, Bâki'nin bu dönemki Türk şiiri hakkındaki öneminden bahsettikten sonra ondan da alıntılar yapmak istediğini fakat Bâki'nin divanının henüz eline geçmediğini söyler. Bunun yerine Tıflî'nin Bâki için yazdığı bir methiyenin tercümesine yer verir. Aynı şairden birkaç örnek daha paylaşan Mangan, eserinin sonunu Fuzulî'ye ayırır. Önce onun *Beng û Bâde* mesnevîsinin bir tanıtımını yapar. Daha sonra bu mesnevîden pasajlar alıp çevirir ve yorumlar. Hayatı boyunca içki ve keyif verici maddelerin iptilasından mustarip olan Mangan'ın, Fuzulî'nin bu mesnevîsini tercih etmiş olması manidardır.

DÖRDÜNCÜ MAKALE: “ARAP, İRAN VE TÜRK ŞİİRİ”

Mangan’ın Türk şiirine dair dördüncü makalesi, *Dublin University Magazine* dergisinin Nisan 1840 sayısında çıkmıştır. Diğer üç makale altışar ay ara ile neşredilmişken dördüncü makalenin çıkışı bir buçuk yıldan fazla bir süre sonra olmuştur. Orijinal başlık, “Literæ Orientales: Arabian, Persian and Turkish Poetry-Fourth Article” (Literæ Orientales: Arap, Fars ve Türk Şiiri) şeklindedir (Mangan, 1840).

Makale, Aristoteles’ten bir alıntıyla başlar, bu alıntı antik Yunancadır ve çevirisi verilmemiştir. Yine ilk sayfada “Şairi anlamak isteyen şairin diyarına girmek zorundadır” anlamını taşıyan bir Goethe alıntısı Almanca orijinali ve İngilizce çevirisi ile birlikte verilir. Mangan gibi Şark şiiri ile ilgilenen bir Batılı için bu alıntı büyük anlam taşır. Mangan’a göre sözgelimi İran şiirini anlamak için yalnızca Farsça gramer ve sözlüğü etüt etmek yetmez, bir araştırmacı kendi ülkesini bir kenara bırakıp adeta incelediği Şark medeniyetinin hüviyetine bürünmelidir (Mangan, 1840). Dinî inanç, fikirler, alışkanlıklar, gelenekler, hükümetler, sosyal örüntüler ne kadar farklıysa araştırmacı ile konu edindiği şiir arasında o kadar büyük bir uçurum vardır ve araştırmacının gayreti de bu ölçüde fazlalaşmalıdır. Çeviri meselesine yalnızca dili değil, bütün sosyo-kültürel unsurları dâhil eden Mangan’ın bu hususta çağının çok ötesinde olduğunu söyleyebiliriz.

Mangan, Doğu toplumlarına, kültürlerine ve Türk, Fars ve Arap şiirine dair görüşlerini ağırlıklı olarak I. ve IV. makalesinde açıklamıştır: “... Asya, insanoğlunun beşiği, ilk dünyasıdır. Batılı bu dünyaya daha çocukluğundan itibaren bir ‘güneş ülkesi’ olarak bakar. Bir dünya vatandaşı için Asya, uzun yolculuğunda dinlendiği bir büyük ‘kervansaray’dır. Eğer imparatorlukların ve toplumların nasıl oluştuğunu, uygarlıkların nasıl geliştiğini biliyorsa, Asya’nın da sık sık başvuracağı bir kaynak kitap olduğunun bilincindedir.” (Özmen, 1998, s. 61). İlk şarkiyatçıların çalışmalarına başlarken Asya ve insan karakteri konusunda tam bir bilgisizlik içinde olduğunu savunan Mangan; “...bu şarkiyatçılara göre Asyalılar bağımlı ve aşağı bir kastın üyesi ölümlülerdi. Onlara göre Avrupa yüzünü ışığa dönmüş iken, Asya gölgeye gömülmüştür.” (Özmen, 1998, s. 61) diyerek bu önyargılı bakışı örneklerle eleştirmeyi sürdürür.

Mangan, Şark şiirini tahlil ederken onun en büyük eksikliğinin anlam kapalılığı olduğunu söyler. Mangan’a göre anlamı kavranmayan bir şeyin tam olarak değerini belirleyebilmenin imkânı yoktur, şiir açık olmalıdır. Buna karşın kapalı, müphem anlamların Müslüman okurları cezbedebileceğini belirtir. Onun tespitine göre şiirde *expression* (dışavurum) ve *impression* (izlenim) arasında bir denge vardır. Batı şiirinde bu denge dışavurum lehinedir. Batılı şair, dışavurumun izlenimin yaratıcısı olduğunu kabul eder, iyi bir izlenim için dışavurumun sağlıklı olmasına odaklanır. Doğu şiirinde ise şair, şiirini opak bir biçimde yazar, okuru büyüler, okur, kendi izlenimini edinir. Mangan bu nedenle Şark şiirinin imana

dayalı olduğunu, ortalama bir Şarklının hayatında imanın bir İngiliz'e göre çok daha büyük bir yer tuttuğunu söyler. İnanç ve düşüncenin çelişmediğini ise şöyle anlatır: “Mümin olmak Şarklının filozof olmamasına neden olmaz, Şarklının kendi felsefesi orijinal ve derindir. O, varlığa daha derin duygularla saygı gösterir, varlığın gizemlerini kabullenmek için zihninde daha çok yer vardır. Tefekkür etmeye başlar başlamaz zihnini itirazlar, kanıtlar, olasılıklar kaplamaz. Mücerret ve mümkün olan şeylerin Tanrı'ya ait olduğunu bilir. Şarklı, bütün o samimiyeti, tevazuu ile daha samimi, daha anlaşılır, daha evrensel bir filozoftur.” (Mangan, 1840).

Arap, İran, Türk şiirleri “Şark şiiri” başlığı altında topluca anılsa da her birinin farklı karakteristiği vardır. Mangan, önce bu şiirlerin tarihsel olarak gelişimleri ve birbirlerine etkileri konusunda şarkiyatçıların düşüncelerini aktarır. Farklı düşünceler olsa da İran şiirinin Türk şiirine tesir ettiği noktasında hepsi hemfikirdir. Mangan'a göre üç şiirin karakteristikleri şöyledir:

“Arap şiiri: İfadede cesaret, fikirde dizginlenemez ve olağanüstü bir coşku, derin ve tutkulu bir hassasiyet, hazin bir melankoli, hayal dünyasında zenginlik, genel olarak büyük bir kuvvet. Bu kuvvet, okurun etrafını öyle sarar ki okur, şiirin kusurlarını inceleyecek vakti ya da kudreti bulamaz.

İran şiiri: Uçarılık, zarafet, asla umutsuzluğa düşmeden zaman zaman kasvet ve endişe ile yer değiştiren muzafferâne bir neşe, üzüntüyle harmanlanmış bir gösteriş, ince zekâ, melodik bir vezin, Dionyzosvâri bir neşe. Bazı daha ayrıntılı şiirlerde ise metafizik bir incelik, hayranlık verici bir betimleme gücü, dilin enerjisini kullanmak yerine savurganlığa sapmak vardır.

Türk şiiri: Mistisizme yatkınlık, yoğun ve coşkulu bir adanmışlık, metafizik anlam kapalılığı, hayal gücünün keyfekerde kullanımı, bütünlüğün noksanlığı, sevecenlik, kederlilik, ince zekâ, satir, betimlemede şaşaa. Bazen de şairlerde çocuksu mecazlara ve bencilce övünmelere yatkınlık” (Mangan, 1840).

Mangan, bu makalenin geri kalanında üç medeniyetin şiiri hakkındaki görüşlerini temellendirmek için Arap, İran ve Türk şiirinden çevirileri örnek verir. Türk şiiri örneklerinde Ahmet Fakrî Dede'nin “*Minnet Hudâ'ya ey dil her düne minnetim yok*” gazeli ile Fuzuli'nin “*Öyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedir*”, “*Ezel kâtibleri uşşâk bahtın kara yazmışlar*” başlıklı gazellerinin çevirisine yer verilir. Bu sözde çevirilerde Mangan'ın yer yer temaya sabit kalmakla birlikte orijinal şiirlerden neredeyse hiçbir şeye yer vermediğini; beyitlerdeki orijinal içeriği, manzumları, kelime seçimlerini çeviriye yansıtmadığını belirtmek gerekir.

BEŞİNCİ MAKALE: “OSMANLI ŞİİRİ”

Mangan'ın Şark şiiri hakkındaki beşinci makalesi diğerlerine göre çok daha uzun bir aralıktan, dört yılı aşan bir zamandan sonra *Dublin University Magazine'in* Mayıs 1844 sayısında yayımlanır. Orijinal başlık “*Literæ; Orientales:*

Ottoman Poetry - Fifth Article” (Liteae Orientales: Osmanlı Şiiri - Beşinci Makale) şeklindedir (Mangan, 1844). Daha önce Şark şiirinin üç büyük damarını aynı makalede inceleyen Mangan, bu yazı ile tekrar Türk şiirine odaklanır.

Bu makale, diğerlerinden birkaç yönüyle ayrılır. Öncelikle diğer makalelere nazaran daha kısadır, yalnızca on beş sayfa. Üstelik bu kez makalede, Türk şiiri hakkındaki tespitlere daha az bir yer verilip makalenin büyük kısmı şiir tercümelerine ayrılır. Bu tercüme ilk makalelerdeki gibi asıl şiire genellikle sadık yahut daha sonraki tercüme gibi asıl şiirin temine sadık çeviriler değildir. Mangan, tercüme adı altında bu kez tamamen kendi orijinal şiirlerini yazmıştır, bu şiirler Mangan’ın zihnindeki Şark ve Osmanlı imgelerinden beslenmek dışında Türk şiir geleneğini yansıtmaz (Lloyd, 1986). Bununla birlikte “The Caramanian Exile” ve “The Wail and the Warning of the Three Khalenders” gibi Mangan’ın en popüler, en başarılı Şark tarzı şiirleri bu makalede yer alır.

Mangan, Osmanlı şiirinin tarihini Osmanlı Devleti’nin tarihi ile başlatır. Osmanlı Devleti’nin kurulduğu on dördüncü asırda, edebiyat dünyasında hâkimiyet üç büyük Fars şairine aittir; Mevlana Celaleddin Rumî, Şeyh Sadreddin ve Şeyh Âlâüddevle. Von Hammer’ın tespitini hatırlatan Mangan, Osmanlı şiirinin tıpkı günebakanların güneşten beslenmesi gibi Fars şiirinden beslendiğini söyler (Mangan, 1844).

Osmanlı şiirinin ilk otantik ismi Aşık Paşa’dır, Aşık Paşa’nın eserleri dinî ve ilmî bir hüviyettir. Onu, Mevlevî tarikatından Emir Ali Çelebi takip eder. Mangan, Emir Ali Çelebi’ye ait olduğunu iddia ettiği bir kıtanın çevirisini paylaşır. Dönemin ünlü İran şairlerini de zikrettikten sonra bir başka önemli isim olan Ahmedî’den bahseder. Ahmedî’nin özellikle İskendernâme çevirisinin çok ünlü olduğunu söyleyen Mangan, Ahmedî ile Timur arasındaki bir diyalogun rivayetini aktarır; Timur’a sadece üstündeki kaftan kadar değer biçen Ahmedî’nin bu cüretkâr tavrı, Timur tarafından takdir edilir (Mangan, 1844).

Mangan, Ahmedî’nin ardından Karaman’da doğup büyüyen, “Fahareyeh” şeklinde aktardığı bir şairden bahseder. Bu isimde bir şaire rastlanmamakla birlikte, verilen bilgilerden hareketle Mangan’ın, Aynî’den bahsettiği düşünülmektedir (Arıkan & Birlik, 2019). Mangan, meşhur “The Caramanian Exile”⁵ (Karamanlı

⁵ I see thee ever in my dreams, Karaman - *Seni hep rüyalarımda görüyorum, Karaman*
Thy hundred hills, thy thousand streams, - *Senin yüzlerce tepen, binlerce deren,*
Karaman! O Karaman - *Karaman, ah Karaman!*

As when thy gold-bright morning gleams, - *Altın ışıltılı sabahların parladığı zaman,*
As when the deepening sunset seams - *Derin gün batımı şuaları,*

With lines of light thy hills and streams, - *Derelerini ve tepelerini aydınlattığı zaman,*
So thou loomest on my dreams, - *Sen hayâlimde belirirsin, Karaman! O Karaman!*

The hot, bright plains, the sun, the skies, - *Sıcak, parıltılı ovalar, Güneş ve semâ,*
Karaman!

Seem death-black marbles to mine eyes, - *Gözlerime ölüm siyahlığında mermer görünür,*

Sürgün) şiirini de bu şaire atfeder. Ona göre Karaman, Osmanlı hâkimiyetine uzun süre direnen gururlu insanların yaşadığı, dağlık ve yeşil bir diyardır. Bu yönüyle adeta Şark'ın İskoçya'sıdır (Mangan, 1844).

Mangan, Osmanlı Devleti'nde on beşinci ve on altıncı asırlarda şairlerin çok büyük değer gördüğünden bahseder. Onun anlatısına göre bu asırlarda şairler, vezir-i âzâm rütbesine kadar yükselirler, eskinin İbranî peygamberleri gibi yeri geldiğinde padişahları bile azarlayabilirler. Yalnızca devletten değil, halktan da derin bir saygı görürler. Kahvehane gibi yerlere gittiklerinde başköşede otururlar, yoğun bir ilgi ve alakaya mazhar olurlar.

Bu makalesinde Mangan, son olarak Sufilik konusuna yönelir. Sufiliğin etimolojik bir tahlilini yapan yazar, kelimenin kökünün Arapça "sof" (yün) kelimesinden yahut Yunanca "Sophia" (bilgelik) kelimesinden geldiğini söyler. Sufileri, Hristiyan münzevilere benzetir. Mr Lane'den Sufilerle ilgili yaşanmış bir hadiseyi nakleder. Bu hadise, Abdülkadir Geylanî olduğu düşünülen (Arıkan & Birlik, 2019) "Abu'l Kasim of Gelaan" adlı sufünün İblis'le mücadele edip onu kelime-i tevhidin gücüyle yenmesinden ibarettir.

I turn from summer blood and dyes; - *Kanlı yazdan döner, ölüriim,*
Yet in my dreams thou dost arise - *Yine de, hayâllerimde sen dost görünürsün!*
In welcome glory to my eyes, - *Gözlerime bir zafer karşılamaşı Karaman!*
In thee my life of life yet lies, - *Hayatımın hayatı sende yatar*
Thou still art holy in mine eyes, - *Senin hâlâ var olan sanatın kutsaldır benim gözümde*
Ere my fighting years were come, - *Benim savaştığım yıllar ah bir geri gelse!*
Troops were few in Erzeroum, - *Az sayıda bölük vardı Erzurum'da.*
Karaman! O Karaman! - *Karaman, Ah Karaman!*
Their fiercest came from Erzeroum, - *En acımasız Erzurum'dan geldi bölüklerin,*
They came from Ukhbar's palace dome, - *Uhbar sarayının kubbesinden indiler,*
They dragged me forth from thee, my home, - *Beni senden, vatanımdan söküp kopardılar,*
Thee, my own, my mountain home, Karaman! - *Sen, öz vatanım, dağlık yurdum, Karaman!*
In life and death, my Spirit's home, - *Hayatta ve ölümdede Ruh'umun ocağı,*
O, none of all my sisters ten, Karaman! - *On kız kardeşimden hiçbiri, Karaman!*
Loved like me my fellow-men, - *Hemşehrilerini benim kadar sevmedi,*
I was mild as milk till then, - *O âna kadar süt kadar latif,*
Karaman! O Karaman! - *Karaman, Ah Karaman!*
I was soft as silk till then; - *İpek kadar yumuşaktım.*
Now my breast is as a den, Karaman! - *Şimdi göğsüm mağara gibi, Karaman!*
Foul with blood and bones of men, - *İnsanların, kan ve kemikleriyle kirlenmiş,*
With blood and bones of slaughtered men, - *Öldürülen insanların, kan ve kemikleriyle!*
Karaman! O Karaman! - *Karaman, Ah Karaman!*
My boyhood's feelings newly born, - *Yeni doğmuş gençlik duygularım,*
With life's young flowers were all uptorn - *Hayatın tomurcuk çiçekleri gibi soldu*

ALTINCI MAKALE: “OSMANLI ŞİİRİ”

İrlandalı şair James Clarence Mangan’ın Şark şiiri üzerine yazdığı “Literae Orientales” dizisinin altıncı ve son makalesi *Dublin University Magazine* dergisinin Ocak 1846 sayısında çıkmıştır. Makalenin orijinal başlığı “Literæ; Orientales: Ottoman Poetry - Sixth Article” (Literae Orientales: Osmanlı Şiiri - Altıncı Makale) şeklindedir (Mangan, 1846). Beşinci makale ile aynı başlığı taşıyan bu makale, ondan yaklaşık bir buçuk yıl sonra neşredilmiştir.

Makale, beşinci makalenin devamı niteliğindedir. Onun gibi kısadır ve Mangan’ın Osmanlı şiiri hakkındaki değerlendirmelerinden çok şiir tercümelerine ayrılmıştır. Bir önceki makalenin bıraktığı yerden, Osmanlı şiirine suffilerin ne kadar tesir ettiğinden devam eder. Şarkiyatçıların Şark edebiyatında mistisizme çok büyük bir önem attıkları bilinen bir gerçektir. Mangan’ı ayıran nokta ise onun, Şark şiiri içinde ayrıma gitmesi, Türk şiirinin İran ve Arap şiirlerinden daha mistik, daha dinî olduğunu savunmasıdır. Bu makalenin başlarında da her dinde gnostik/gizemci inançların olduğunu fakat Osmanlı toplumunda on altıncı asrın sonuna kadar bunun daha hâkim olduğunu söyler (Mangan, 1846). Ona göre diğer toplumlar gibi Osmanlı’da da müspet ilimlerle ilgilenen büyük şahsiyetler vardır fakat kamuoyunu şekillendirenler çok iyi şiir yazma yeteneğine de sahip olan şeyhler ve dervişlerdir.

Batı’da azizlerin hayatlarını ve mucizelerini anlatan eserler (hagiographia) gibi Şark’ta da büyük dervişlerin, şeyhlerin hayat hikâyelerinin anlatıldığından bahseden Mangan, yazının nesir kısımlarında bunlardan örnekler verir. Sözelimi Mevlevî şeyhlerinden Bâlî Sultan Abapûş’un oğlu Divane Mehmet Çelebi bir veba salgını sırasında vefat eder. Abapûş, oğlunun evini tamir eder. İşini bitirince “Kalk!” der ve oğlu dirilir (Mangan, 1846).

Yazının kalanı da benzer şekilde bazı dinî şeyhlerin mucizelerine, Mangan’ın onların ağzından yazdığı şiirlere ayrılır. Bu şahsiyetler arasında Hoca Kutbeddin (kuvvetle muhtemel Kutbeddin el-İznîkî) gibi tanıdık şahsiyetler olduğu kadar Mangan’ın imlası, özel isimleri alışıl gelmiş hâllerinin dışında yazması, belki de Almanca imladan İngilizce imlaya geçirilirken iki kez değişmesi nedeniyle kim olduğunu tespit etmekte zorlandığımız, gerçek ya da kurgusal olduğundan emin olamadığımız “Abdullah Zarvain”, “Zezadallah” gibi isimler bulunur. Mangan, bu isimleri Avrupa’dan tanınmış Ariosto, Homeros gibi klasik edebiyatçıların eserleriyle karşılaştırır. Ariosto ve Homeros’un savaş meydanında yiğitliğini gösteren kahramanlarına karşılık Şark’ın mânâ âlemlerini fethetmiş kahramanlarının daha yüce bir ruh derinliğine sahip olduğunu belirtir (Mangan, 1846).

Yazının sonunda Mangan, “Literae Orientales” serisinde yeni bir makalenin hazırlığında olduğunu söyler. Bu makalede, Şark şiirinde kullanılan vezinler üzerinde duracaktır. Maalesef yazarın sağlık durumu sürekli kötüye gittiği

ve bu makaleyi yayımladıktan üç sene sonra vefat ettiği için sözünü ettiği yedinci makale yayımlanamaz.

SONUÇ

Osmanlı'yı, Şark'ın felsefesini, mistisizm ve tasavvufla şekillenmiş hayat anlayışını keşfeden Mangan; Divan edebiyatına merak sararak yüzlerce mesnevi ve gazel okumuş ve bunlardan etkilenmiştir. Onların derinliklerinde Mangan'ın bu kültüre sevgi, saygı ve bağlılığı artmıştır. Şark kültürünün hayat anlayışı, dünyaya karşı mistik yaklaşımı onun şiirlerine yansımış; Mangan, görüşleriyle 'şarkiyatçı' mantalitenin Şark'ı ilkel sayan anlayışını tersine çevirip Şark'ın ruhanî yönden kemaliyetini vurgulamıştır.

Ayrıca Mangan'ın dönemindeki hâkim şarkiyatçı ve sömürgeci anlayışın Batı dışındaki dünyayı ilkel ve sömürülmesi mübah bir yer olarak görmesine yönelttiği itiraz, İrlanda ulusunun İngiliz hâkimiyetine karşı direnişi ile de benzeştirilebilir zira İrlanda da o yıllarda tıpkı Şark ülkeleri gibi dönemin hegemon güçleri tarafından ötekileştirilmektedir. Sanayileşmiş Batı ülkelerinin uluslarının doğuştan üstün olmadığı, onların medeniyeti kadar büyük başka medeniyetlerin de var olduğu fikri, yalnızca Şark için değil, İrlanda gibi Avrupalı olmasına karşın sömürülen diğer uluslar için de önemli bir motivasyondur.

Almanca çeviriler üzerinden klasik Şark şiirine ulaşmış olmak, Şark şiirini incelemek, Mangan'ın kendi sanat anlayışı üzerinde güçlü bir tesir bırakmış, onun en bilinen şiirlerinden bazılarını kaleme almasına ortam hazırlamıştır. Üslup ve imgelem bakımından Şark edebiyatının Mangan'a yaptığı tesir, bu çalışmaların en önemli neticelerinden biridir denebilir.

On dokuzuncu asır, kimi tarihçilerce Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun asrı olarak adlandırılmıştır (Ortaylı, 2016). Bu asırda imparatorluğun iç ve dış nedenlerle uğradığı zafiyet nedeniyle düvel-i muazzama ile kurulan ilişkiler devletin bizzat varlığını tayin eden bir konu hâline gelmiştir. Maalesef bu yüzyılda gerek Fransız İhtilali sonrası yükselen hürriyetçi ve milliyetçi fikirler gerekse de geçmişten beri devam eden Hristiyan-Müslüman çatışması nedeniyle Avrupa kamuoyunun Osmanlı İmparatorluğu'na bakışı genelde menfi olmuştur. Böyle bir ortamda James Clarence Mangan gibi Türk dostu Avrupalı aydınların mevcudiyeti fevkalade önemlidir.

Mangan'ın Şark'a bakışı, Şark'ın kendi realitelerinden çok Mangan'ın ve ulusunun yaşadığı buhranlar üzerinden şekillenmiştir. Şark, Mangan için yeryüzündeki cennet, bir ütopya olmuştur; hırstan, kötülüklerden münezzeh dervişlerin ülkesidir. Dolayısıyla Mangan'ın da dönemindeki şarkiyatçılar gibi Şark'a objektif olarak bakmadığını söyleyebiliriz. Şark üzerine kaleme aldıkları da bilimsel gerçekler değildir. Bununla birlikte bu metinler, hem böylesine önemli bir şairin gözündeki Şark imajını yansıtması hem de döneminde hâkim olan ve başta

Osmanlı olmak üzere Şark'ı düşman yahut kolonileştirilmesi gereken ilkel bir yer olarak gören zihniyete karşı bir itiraz olması bakımından değerlidir. Üstelik Mangan, bu makalelerde şarkiyatçıların Şark edebiyatı hakkında daha önce yaptıkları çalışmaların, ulaştıkları görüşlerin de bir dökümünü vermiş, onları çeşitli noktalardan eleştirmiş, yeni çalışmaları teşvik etmiştir.

Avrupa'da Türk şiirine dair ilk incelemelerde bulunan, bilhassa Türk şiirinin Arap ve İran şiirlerinden farkını tespit eden isimlerden biri de Mangan'dır. Dolayısıyla Mangan'ın şarkiyatçılık disiplini açısından değerini, "Literae Orientalis" serisi ispatlamaya yeter. Üstelik Mangan, çağının ötesinde bir kavrayışla çeviri konusunda çok önemli itirazlar dile getirmiş, çevirinin salt yüzeysel anlamda kalmaması gerektiğini, derin anlamların ifadesi için çevirmenin orijinal eserin kültürüne de hâkim olması gerektiğini dile getirmiştir.

Giriş bölümünde ismi zikredilen şahsiyetler tarafından Mangan hakkında değerli çalışmalar yapılmış olsa da onun hakkında yapılan çalışmaların yeterli olduğunu söylemek güçtür. Mangan'ın Türk şiirine ait yazılarının tam çevirisinin yapılması, bu çevirilerde hangi şahsiyetlerin gerçek, hangilerinin kurgusal; hangi şiirlerin tercüme, hangilerinin Mangan'a ait olduğunun net şekilde saptanması Türk şiir tarihi için bir gerekliliktir. Bunun için von Hammer'ın *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit* eseriyle mukayeseli bir okuma yapılmalıdır. Mangan'ın çeviri adı altında kaleme aldığı özgün eserlerde de Türk edebiyatının tesiri içerik ve üslup bakımından tespit edilmelidir.

Yazarlık Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Araştırma, Araş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT ve Prof. Dr Nesrin KARACA tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazarlar; çalışma fikrine, tasarımına, makalenin yazılması ve düzenlenmesi ile diğer bütün aşamalarına eşit oranda katkıda bulunmuştur. "Yazarlar, (Araş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT ve Prof. Dr. Nesrin KARACA) araştırmalarını (makale) etkileyebilecek bilinen herhangi bir mali veya kişisel çatışma olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

Ahmet Paşa. (1992). *Ahmet Paşa divanı*. (A. N. Tarlan, Ed.). Akçağ Yayınları.

Arıkan, A. & Birlik, N. (2019). James Clarence Mangan'ın Osmanlı şiiri üzerine yazdığı notlar: "Literae Orientales. Ottoman Poetry. Fifth Article." *Ubak Uluslararası Bilimler Akademisi 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Kitabı* içinde (ss. 1-7). Ubak Yayınları.

Arıkan, A. & Uzun, K. (2021). James Clarence Mangan'ın Sûfilerin Mânisi başlıklı şiirinin Kur'an-ı Kerim ve sufilik bağlamında metinlerarası bir incelemesi.

Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (46), 23-42.
doi:10.21497/sefad.1031670.

Begnal, M. H. (1972). The mystery man of Ulysses. *Journal of Modern Literature*, 2(4), 565-568

Birlik, N. & Arıkan, A. (2018). Batı'nın Osmanlı coğrafyasına bakışını tersine çeviren İrlandalı şair: James Clarence Mangan. *Folklor/Edebiyat*, 24(94), 183-195. doi:10.22559/folklor.253.

Bouie, J. (2018, 5 Haziran). The enlightenment's dark side. *Slate*.
<https://slate.com/news-and-politics/2018/06/taking-the-enlightenment-seriously-requires-talking-about-race.html>. (Erişim Tarihi: 27 Haziran 2022)

Diskin, P. (1960). The Poetry of James Clarence Mangan. *University Review*, 2(1), 21-30.

Doğan Kader, M. & Kaplan, K. A. (2021). İrlanda Patates Kıtlığı'nın Osmanlı basınına yansımaları (1845-1852) . *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 36 (2) , 497-526 . DOI: 10.18513/egetid.1050199.

Fegan, M. (2013). 'Every Irishman is an Arab': James Clarence Mangan's eastern 'translations'. *Translation and Literature*, 22 (2), 195-214. doi:10.3366/tal.2013.0113.

Gider, M. & Çiftçi, S. (2021). Âşık-sevgili tasvirlerine ilişkin karşıtlıkların gazellerdeki yansımaları. *International Journal of Filologia*, (6), 101-128. doi:10.51540/ijof.999553.

Gür, N. (2019). İngiliz gazete arşivinde Osmanlı şiirinin izlerini sürmek (1835-1900). *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (76), 139-162.

Hammer-Purgstall, J. (1836). *Geschichte der osmanischen dichtkunst bis auf unsere zeit* (C. I). Peşt: Conrad Adolph Hartleben's Berlag. <https://hdl.handle.net/2027/mdp.39015010483462> adresinden erişildi.

Hird, P. (1968). İrlanda'nın Türk şairi. *Hayat Tarih Mecmuası*. 2 (8), 41-45

Immerwahr, J. (1992). Hume's revised racism. *Journal of the History of Ideas*, 53(3), 481-486. doi:10.2307/2709889

Karaca, N. (1989). "İrlanda'nın Türk şairi: James Clarence Mangan". *Türkiye Günlüğü*, (5), 61-65.

Karaca, N. (2010a). İrlandalı James Clarence Mangan (1 Mayıs 1803-20 Haziran 1849) ve divan edebiyatı. E. Causevic, N. Monacanin ve V. Kursar (Ed.), *Perspectives on Ottoman studies* içinde (ss. 345-362). Berlin: Lit Verlag.

Karaca, N. (2010b). İrlanda'dan İstanbul'a sesleniş ve J. Clarence Mangan. *Dünya Edebiyatında İstanbul* içinde (ss. 223 – 238).

Lewis, M. W. & Wigen, K. (1997). *The myth of continents: a critique of metageography*. University of California Press.

Lloyd, D. (1986). James Clarence Mangan's oriental translations and the question of origins. *Comparative Literature*, 38(1), 20-35. doi:10.2307/1770222

Mangan, J. C. (1837). Literæ Orientales I: Persian and Turkish poetry. *Dublin University Magazine*, 10, 274-292.

Mangan, J. C. (1838a). Literæ Orientales II: Turkish poetry. *Dublin University Magazine*, 11, 291-313.

Mangan, J. C. (1838b). Literæ Orientales III: Turkish poetry. *Dublin University Magazine*, 12, 328-346.

Mangan, J. C. (1840). Literæ Orientales IV: Arabian, Persian and Turkish poetry. *Dublin University Magazine*, 15, 377-394.

Mangan, J. C. (1844). Literæ Orientales V: Ottoman poetry. *Dublin University Magazine*, 23 (137), 535-551.

Mangan, J. C. (1846). Literæ Orientales VI: Ottoman poetry. *Dublin University Magazine*, 27 (157), 43-58.

Mitchell, J. & Mangan, J. C. (2009). *Poems by James Clarence Mangan: with biographical introduction (1859)*. Kessinger's Rare Prints.

O'Donoghue, D. J. (1897). *The life and writings of James Clarence Mangan*. M.H. Gill & Son

Ortaylı, İ. (1997). Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von. *TDV İslâm ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hammer-purgstall-joseph-freiherr-von>. (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2022).

Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul. Timaş Yayınları.

Özmen, D. (1998). "İrlanda'nın 'ulusal şairi' James Clarence Mangan'ın 'divan şairi'ne katkısı", *Adam Sanat*, (157), 50-63

Seufert, G. (2008). Rückert, Friedrich, *TDV İslâm ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruckert-friedrich>. (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2022)

Sevimli, E. (2020). Klasik şiirde ızdırabın aşırı boyutu: seng-i melâmet. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 295-348.

Sturgeon, S. (Ed.). (2014). *Essays on James Clarence Mangan: The Man in the Cloak* (2014th edition.). Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York, NY: Palgrave Macmillan.

Symbols of Ireland. (2011, 14 Haziran).
<https://web.archive.org/web/20110614174614/http://www.gov.ie/en/essays/symbols.html>, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2022).

Tavukçu, O. K. (2007). The effects of east cultures on west with literary texts and image of Turk in west. *Journal of Turkish Studies, Volume 2 Issue 4*, 750-762. doi:10.7827/TurkishStudies.204.

Veinstein, G. (2012). Süleymân. *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*.
https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/suleyman-COM_1114?s.num=133&s.start=100. (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2022)

Yazıcı, Ç. (2021). Aristoteles'te iyi yaşam, kendine yeterlilik ve kölelik. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 1-17.

Yekbaş, H. (2010). Divan şiirinde Yunanî şahsiyetler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (15), <https://www.sosyalarastirmalar.com/archive/jisr-volume-3-issue-15-year-2010.html>. (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2022)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

İSTANBUL'DA HAVAGAZI VE MİLLİLEŞTİRME SONRASI EKONOMİK TARİHİ (1945-1967) <i>Murat ARISAL</i>	1
OYUNCU DENEYİMLERİ ÜZERİNDEN OYUN BAĞIMLILIĞI VE MOTİVASYONUNU TARTIŞMAK <i>Zeynep ÖZARSLAN, Berru PERDAHCI</i>	28
GÜNDEM BELİRLEME VE ÇERÇEVELEME TEORİLERİ BAĞLAMINDA TASS VE UKRİNFİRM HABER AJANLARININ RUSYA-UKRAYNA SAVAŞ SUNUMLARININ İNCELENMESİ <i>Emircan TOKGÖZ, Nural İMİK TANYILDIZI</i>	61
KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERDE ISO 9001:2015 KALİTE YÖNETİM SİSTEMİ UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: KAYSERİ İLİ ÖRNEĞİ <i>Aysun KAPUCUGİL İKİZ, Fırat DÖNEN</i>	93
EZRA POUND AND A. H. TANPINAR: TWO MODES OF AUTHENTICITY IN MODERNIST WORLD LITERATURE <i>Serhat UYURKULAK</i>	134
TÜKETİMDE TOPLUMSAL CİNSİYET: KÜRESEL BİR SALGIN (COVID-19) SONRASI YAŞANAN DEĞİŞİMLER <i>Görkem YILDIRIM, Filiz DAŞKIRAN</i>	151
RANKING THE FACTORS AFFECTING THE CHOICE OF CROWDFUNDING WEB SITES WITH ANALYTIC HIERARCHY PROCESS <i>Cem GÜRLER</i>	187
ENDÜLÜS EMEVİ HALİFESİ III. ABDURRAHMAN'IN SIMANCAS YENİLGİSİ (939) <i>Orhun KÜSKÜ</i>	204
PUANLAYICILAR ARASI UYUMUN FARKLI ÖLÇEKLEME TÜRLERİ, PUANLAYICI SAYISI VE PUANLANAN SAYISI AÇISINDAN İNCELENMESİ <i>Yılmaz Orhun GÜRLÜK, Mediha KORKMAZ, Gizem CÖMERT, Ömer Emre Can ALAGÖZ</i>	227
TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL İKTİDAR KODLARININ DEĞİŞİMİ: MERKEZ-ÇEVRE DİKOTOMİSİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK <i>Emre SAVUT</i>	246
GÖÇMENLERLE ÇALIŞAN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI YETKİLİLERİN SAHA GÖZLEMLERİ: İSTANBUL VE ŞANLIURFA ÖRNEĞİ <i>Fatih KUCUR, Mahmure Nur BAYRAM</i>	276
FELAKET HABERLERİNİ KAYDIRMA ÖLÇEĞİ TÜRKÇE FORMUNUN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI <i>Gazanfer ANLI</i>	301
TEZ YAZIMI İÇİN BİR REHBER: ONTOLOJİDEN METODOLOJİYE GENEL BİR BAKIŞ <i>Füsun KÖKALAN ÇİMRİN</i>	317
AKIL VE ZEKÂ OYUNLARININ OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARIN DİKKAT VE GÖRSEL ALGI DÜZEYLERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ <i>Duygu DURULAN, Duriye Esra ANGIN</i>	333
DOĞA TEMELLİ TURİZME KATILAN TURİSTLERİN SEYAHAT MOTİVASYONLARINI VE YAŞAM DOYUMLARINI BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA <i>Fatih ÇAVUŞOĞLU, Ercan Selim KOLBAKIR</i>	358
GAGAVUZLARIN ANADOLU'YA GÖÇ ETTİRİLMESİNE YÖNELİK TÜRK DİPLOMATLARIN GİRİŞİMLERİ (1930-1940) <i>Ömer BEDİR</i>	378
THE TRIBE SCHOOL OF ABDULHAMİD II: LOYALTY TO THE OTTOMAN EMPIRE AND THE SULTAN <i>Abdullah EKİNCİ, Serkan ŞENEL</i>	411
HALİDE EDİB ADIVAR'IN DÜNYASINDAN HAYVANLAR <i>Özlem KUTKAN</i>	427
JAMES CLARENCE MANGAN'IN TÜRK EDEBİYATI MAKALELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME <i>Fırat Ender KOÇYİĞİT, Nesrin KARACA</i>	443